

ARHEOLOGİJA UN ETNOGRĀFIJA

XXIV

ARHEOLOGIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XXIV

Fr. Malosir.

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

**ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XXIV**

**Starptautiskās konferences
“Francis Balodis. Arheoloģija un laiks.
Profesoram F. Balodim – 125” materiāli
un
jaunākie pētījumi Latvijas arheoloģijā**

 **ZINĀTNE
RĪGA, 2010**

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA:

VIKTORIJA BEBRE, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
VALDIS BĒRZIŅŠ, Dr., LU Latvijas vēstures institūts
GUNTIS GERHARDS, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
ANDREJS VASKS, Dr. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts
ANTONIJA VILCĀNE, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts (sastādītāja)
GUNITA ZARIŅA, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
GUNTIS ZEMĪTIS, Dr. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts
ANNA BITNERE-VRUBĻEVSKA (*Anna Bitner-Wróblewska*), Dr., Varšavas Valsts arheoloģijas muzejs (Polija)
ALGIRDS GIRININKS (*Algirdas Girininkas*), Dr. habil. hist., Klaipēdas Universitāte, Baltijas reģiona vēstures un
arheoloģijas institūts (Lietuva)
HEIKI VALKS (*Heiki Valk*), Dr. hist., Tartu Universitāte (Igaunija)
ILONA VAŠKEVIČŪTE (*Ilona Vaškevičiūtē*), Dr. hist., Lietuvas vēstures institūts, Viļņa

Uz vāka:

Francis Balodis Jersikas pilskalna izrakumos 1939. gadā. P. Stepiņa foto
(Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Fotonegativu nodaļa, inv. nr. 42607)

2. lappusē:

Prof. Dr. Francis Balodis. L. Liberta glezna. 1937. g.

Grāmatas izdošanu atbalstījuši:

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDS

Latvijas Zinātnes padomes sadarbības projekta
“Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini” (proj. nr. 10.0007)
apakšprojekts “Latvijas vēstures personāliju un terminu datu bāze”

Valsts pētījumu programma “Nacionālā identitāte: valoda, Latvijas vēsture,
kultūra un cilvēkdrošība”

© Rakstu autori, 2010

© LU Latvijas vēstures institūts, 2010

© Apgāds “Zinātne”, 2010

SATURS / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Priekšvārds. <i>Antonija Vilcāne</i>	7
Starptautiskās konferences “Francis Balodis. Arheoloģija un laiks. Profesoram F. Balodim – 125” materiāli	
Uzrunas, atklājot konferenci “Francis Balodis. Arheoloģija un laiks. Profesoram F. Balodim – 125”	
<i>Guntis Zemītis</i> (LU Latvijas vēstures institūta direktors)	11
<i>Arnīs Rādiņš</i> (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja direktors)	12
Opening address at the conference “Francis Balodis. Archaeology and the Age. 125 years since the birth of Professor F. Balodis	
<i>Guntis Zemītis</i> (Director, Institute of Latvian History at the University of Latvia)	14
<i>Arnīs Rādiņš</i> (Director, National History Museum of Latvia)	15
<i>Ēvalds Mugurēvičs</i> . Franča Baloža dzīves gājums un zinātniskā darbība / <i>Ēvalds Mugurēvičs</i> . The life and scientific activities of Francis Balodis	
20	
<i>Евгения Назарова</i> . Францис Балодис в Москве (1907–1917) / <i>Evgeniya Nazarova</i> . The Moscow period in Francis Balodis' life (1907–1917)	
28	
<i>Mikhail Kovalev</i> . Francis Balodis in Saratov (1918–1924) / <i>Mihails Kovaļovs</i> . Francis Balodis Saratovā (1918–1924)	
37	
<i>Ingrīda Zīriņa</i> . Profesora Franča Baloža dzimta / <i>Ingrīda Zīriņa</i> . Family of Professor Francis Balodis	
43	
<i>Andrejs Vasks</i> . Francis Balodis un etniskie pētījumi Latvijas aizvēsturē / <i>Andrejs Vasks</i> . Francis Balodis and research on ethnic questions in the prehistory of Latvia	
57	
<i>Jānis Ciglis</i> . Latvijas etniskās vēstures problēmas Franča Baloža darbos / <i>Jānis Ciglis</i> . Ethnic issues of Latvia in research works of Francis Balodis	
66	
<i>Antonija Vilcāne</i> . Franča Baloža devums seno latgaļu izpētē / <i>Antonija Vilcāne</i> . Contribution of Francis Balodis to the research of the Ancient Latgallians	
77	
<i>Роберт Спиргис</i> . Происхождение ливов в свете изучения овалных фибул и украшений с цепочками / <i>Roberts Spirģis</i> . The origin of the Livs in the light of studies on tortoise brooches and chain ornaments	
95	
<i>Tatjana Berga</i> . Viduslaiku Valmieras aizsargmūris / <i>Tatjana Berga</i> . The Medieval town wall of Valmiera	
112	
<i>Илона Вашкявичуте</i> . Археологический комплекс Курмайчяй-Линсксменай в фоне погребальных памятников Южной Земгале / <i>Ilona Vaškevičiūtē</i> . Archaeological complex of Kurmaičiai-Linksmėnai in the context of burial sites of Southern Semigallia	
125	

<i>Эрнестас Василяускас. Миграции земгалов в конце XIII века / Ernestas Vasiliauskas. Semigallian migrations at the end of the 13th century</i>	134
<i>Тамара Пушкина. Клад “ювелира” периода викингов с территории Верхнего Поднепровья / Tamara Pushkina. A “jeweller’s” hoard from the Upper Dnieper area</i>	147
<i>Мария Медведева. Археологическое изучение древностей Латвии в документах второй половины XIX – начала XX в. из фондов Научного архива Института истории материальной культуры РАН / Maria Medvedeva. Archaeological studies of Latvian antiquities in documents of the 19th–20th centuries from the Archive of the Institute for the History of Material Culture RAS</i>	154
<i>Jānis Klētnieks. Profesora Franča Baloža pētījumi ēģiptoloģijā / Jānis Klētnieks. Research of Professor Francis Balodis in Egyptology</i>	170
<i>Елена Попова. Некоторые находки египетских подвесок эллинистического времени в Северном Причерноморье / Yelena Popova. The finds of Egyptian pendants of the Hellenistic period in the Northern Black Sea region</i>	176

Jaunākie pētījumi Latvijas arheoloģijā

<i>Ilga Zagorska. Dzīves telpas organizācija Salaspils Laukskolas vēlā paleolīta apmetnē / Ilga Zagorska. The organisation of space in the Late Palaeolithic Salaspils Laukskola settlement site</i>	183
<i>Vitolds Muižnieks. Arheoloģiski pētīto 14.–18. gs. apbedīšanas vietu klasifikācijas problemātika / Vitolds Muižnieks. Issues relating to the classification of archaeologically excavated 14th–18th century burial sites</i>	202
<i>Māris Zunde. Rīdzenes krastu koka nostiprinājumu konstrukciju dendrohronoloģiskā datēšana un tās rezultāti / Māris Zunde. Dendrochronological dating of the wooden revetment structures of the River Rīdzene and the results obtained</i>	228

PRIEKŠVārds

Kārtējais krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" laidiens ir veltīts Latvijas nacionālās arheoloģijas pamatlicēja Franča Baloža dzīves (1882–1947) un zinātniskās darbības izvērtējumam, aplūkojot to no mūsdienu arheoloģijas attīstības un sasniegumu skatpunkta.

Krājumā publicētas zinātniskās atziņas, kas tika paustas 2007. gada rudenī starptautiskajā konferencē "Arheoloģija un laiks. Profesoram F. Balodim – 125" nolasītajos referātos, daļa no kuriem pēc tam tika sagatavoti kā zinātniski raksti.

Konferences mērķis bija izvērtēt F. Baloža ieguldījumu Latvijas senvēstures izpētē jaunāko zinātnisko atziņu kontekstā, apskatīt viņa darbību kultūras pieminekļu aizsardzības un saglabāšanas jomā no mūsdienu kultūras mantojuma saglabāšanas pamatprincipu viedokļa, parādīt F. Baloža zinātniskā veikuma paliekošo nozīmi, popularizēt kultūras mantojuma apzināšanu, izpēti, saglabāšanu. Minētie jautājumi vairāk vai mazāk arī atspoguļoti publicēšanai sagatavotajos rakstos.

Krājumam iesniegto rakstu tematika aptver F. Baloža biogrāfijas aspektus, viņa zinātnisko un sabiedrisko darbību Latvijā un Krievijā. Īpaši interesanti materiāli ir par F. Baloža dzīves Krievijas periodu, kas balstīti uz jauniem arhīvu materiāliem un vienlaikus atspoguļo arī smagos zinātnieku un mācību spēku dzīves apstākļus padomju valstī. F. Baloža dzīves gājumu un zinātnisko darbību apkopojis *Ēvalds Mugurēvičs*, bet par F. Baloža dzīves Maskavas periodu (1907–1917) detalizētus faktus savā rakstā sniedz *Jevgenija Nazarova* (Maskava). Savukārt F. Baloža dzīvi un zinātnisko darbību Saratovā (1917–1920), balstoties uz tā laika presē publicētajām ziņām, jo diemžēl Saratovas arhīva materiāli ir gājuši bojā ugunsgrēkā, apraksta *Mihails Kovaļovs* (Saratova). F. Baloža dzimta saistīta ar Valmieras pusi. Dzimtas saknēm no 17. gs. savā rakstā izseko *Ingrīda Ziriņa*. Krājuma biogrāfiskā rakstu daļa ilustrēta ar fotoattēliem, kas

glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā un Valmieras novadpētniecības muzejā.

Ar unikāliem Krievijas ZA Materiālās kultūras vēstures institūta arhīva dokumentiem par Latvijas arheoloģiju 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā iepazīstina *Marija Medvedeva* (Sanktpēterburga). Starp dokumentiem ir arī F. Balodim izsniegtā atļauja arheoloģisko pētījumu veikšanai Valmieras apriņķī 1908. gadā.

F. Balodi neapmierināja vācbaltiešu pētnieku metodiskā pieeja Baltijas senvēstures izpētei. Tas mudināja F. Balodi pievērst uzmanību etnisko procesu analīzei Latvijas teritorijā. F. Baloža zinātnisko interešu lokā bija dzelzs laikmeta problemātika un etniskie jautājumi, kas tika risināti atbilstoši tā laika garam. Pateicoties izvērstajam arheoloģiskās apzināšanas un izpētes darbam, arheoloģiskais materiāls nemitīgi papildinājās – un pētniekam nācās korigēt un mainīt izteiktās atziņas. F. Baloža izstrādātās senvēstures koncepcijas un etniskās rekonstrukcijas, neskatoties uz tendenciozu kritiku padomju ideoloģijas garā, tika pārņemtas arī pēc Otrā pasaules kara. F. Baloža idejas etniskajos jautājumos aplūkotas *Andreja Vaska* un *Jāņa Cigļa* rakstos. A. Vasks, raksturojot F. Baloža uzskatus etniskajos jautājumos, norāda, ka mūsdienās pētnieku uzmanības lokā ir nevis etniskie jautājumi, bet gan sociālā, vides arheoloģija u.tml. Šodien pētnieki apšaubā arī retrospekcijas metodi, uzskata, ka arheoloģiskā kultūra neatspoguļo vēsturisko realitāti. Savukārt J. Ciglis savā rakstā izdara korekcijas F. Baloža izdalītajās Latvijas teritorijā dzīvojošo baltu un somu tautu robežās, balstoties uz jaunākajiem arheoloģiskajiem pētījumiem un detalizētu uzkrātā materiāla analīzi.

F. Balodis lielu vērību veltījis seno latgaļu kultūras izpētei, kam bija nenoliedzami svarīga nozīme arī senlatviešu un slāvu etniskās robežas un jaunizveidotās Latvijas valsts austrumu robežas

nospraušanas pamatojumā. F. Baloža veikumu latgaļu dzīvesvietu un materiālās kultūras izpētē aplūko *Antonija Vilcāne*.

Savukārt *Roberts Spirģis* iepazīstina ar uz bruņurupuču saktu un važiņrotu izpēti balstītām atziņām lībiešu izcelsmes jautājumā. F. Balodis 20. gs. 30. gados izvirzīja teoriju par lībiešu ienākšanu Daugavas lejtecē no Ziemeļkurzemes, ko apstiprina arī jaunākie pētījumi par važiņrotu attīstību, izplatību, hronoloģiju.

Krājumā ievietoti Lietuvas arheologu raksti, kuros skartas seno zemgaļu kultūras problēmas. *Ilona Vaškevičūte* (Viļņa), analizējot Kurmaiču–Linksmenu arheoloģisko kompleksu Jonišķu rajonā Latvijas–Lietuvas pierobežā, apbedīšanas tradīciju izmaiņas saista ar pārmaiņām dienvidzemgaļu pasaules uzskatā, bet *Ernests Vasiļausks* (Šauļi) rakstā skar seno zemgaļu migrācijas uz Lietuvu 13. gs. otrajā pusē problēmu.

Balstoties uz pilskalnu un kapulauku materiālu, F. Balodis savos darbos devis arī senlatviešu zemkopības, amatniecības un tirdzniecības novērtējumu. Šim problēmu lokam piederīgs *Tamāras Puškinas* (Maskava) raksts, kurā autore raksturo vikingu perioda atklājumus Gņezdovas arheoloģiskajā kompleksā. Šie atradumi palīdz izprast vikingu tirdznieciskās aktivitātes Krievzemē un Daugavas ūdensceļa lomu tajās.

30. gados ar F. Baloža kā Pieminekļu valdes vadītāja atbalstu tika uzsākti arheoloģiskie pētījumi Valmierā, ar nolūku atrast pilskalnu kā iespējamo Beverīnas pils atrašanās vietu. Ne minētie izrakumi, ne padomju laika pētījumi nav devuši apliecinājumu šādai hipotēzei. Ar pašu jaunāko izrakumu rezultātiem Valmierā un atklāto senpilsētas aizsargmūri iepazīstina *Tatjanas Bergas* raksts.

F. Balodis bija zinātnieks, kuram bija tuva gan Latvijas senvēsture, gan Ēģipte. Arī F. Baloža devumam ēģiptoloģijā ir paliekoša nozīme. To izgaismojis *Jānis Klētnieks*. Diemžēl sekotāji F. Baloža aizsāktajai ēģiptoloģijas problēmu pētniecībai nebija ne 20. gs. 30. gados, ne pēc Otrā pasaules kara. Tikai kopš 2000. gada Latvijas zinātnieki ierakstījuši jaunu lappusi ēģiptoloģijā, ar mūsdienu metodēm trīs dimensiju sistēmā uzmērot Džosera piramīdu un tādējādi dodot nozīmīgu ieguldījumu Senās Ēģiptes kultūras mantojuma izpētē. Nelielu ieskatu savdabīgajā seno ēģiptiešu kultūrā sniedz *Jeļenas Popovas* raksts par ēģiptiešu piekariņu atradumiem Melnās jūras piekrastē.

Krājuma sadaļā par jaunākajiem arheoloģiskajiem pētījumiem Latvijā ievietoti raksti, kas atspoguļo Latvijas arheoloģijas zinātnes problemātiku un iespējas mūsdienās. Pēckara gados izvērsties apjomīgiem pētījumiem Daugavas lejtecē, tika atklātas vissenākās apdzīvotības liecības no vēlā paleolīta. Dzīves telpas organizācijas jautājumi Salaspils Laukskolas vēlā paleolīta apmetnē analizēti *Ilgas Zagorskas* rakstā. F. Baloža darbības laikā mazāka uzmanība bija pievērsta viduslaiku periodam. Krājumā ievietotais *Vitolda Muižnieka* pētījums iepazīstina ar 14.–18. gs. apbedīšanas vietu klasifikācijas problemātiku. Jauns sasniegums Latvijas arheoloģijā ir dendrochronoloģiskā datēšana, kas netika izmantota F. Baloža darbības laikā. *Māris Zunde* savā rakstā parāda dendrochronoloģijas nozīmi senās Rīgas attīstības skaidrošanā.

Krājumā ievietotie raksti kopumā atspoguļo F. Baloža paliekošo ieguldījumu Latvijas arheoloģijas zinātnē un kultūrvēsturē, kā arī iezīmē problēmu loku, kas prasa pamatīgāku izpēti Latvijas arheoloģijas un zinātniskās domas tālākas attīstības interesēs.

Antonija Vilcāne

**STARPTAUTISKĀS KONFERENCES
“FRANCIS BALODIS.
ARHEOLOĢIJA UN LAIKS.
PROFESORAM F. BALODIM – 125”
MATERIĀLI**

UZRUNAS, ATKLĀJOT KONFERENCI “FRANCIS BALODIS. ARHEOLOĢIJA UN LAIKS. PROFESORAM F. BALODIM – 125”

Godātie kolēģi no Igaunijas, Lietuvas, Krievijas, Zviedrijas! Godātie pašmāju kolēģi! Dāmas un kungi!

Man ir tas gods atklāt izcilā latviešu arheologa Franča Aleksandra Baloža 125 gadu jubilejai veltīto konferenci.

Francis Aleksandra Balodis ir uzskatāms par latviešu nacionālās arheoloģijas nodibinātāju, viņš ir pirmais latvietis, kurš ievēlēts par profesoru arheoloģijā un senākajā vēsturē. F. Baloža zinātniskā darbība un viņa uzskati netiek vērtēti viennozīmīgi. Šīs konferences laikā referenti skars dažādus viņa darbības aspektus un, domāju, veltīs ne tikai atziņīgus, bet arī kritiskus vārdus.

Mēs, arheologi, zinām, ka, lai izprastu lietu un parādību isto nozīmi, tās ir jāskata kontekstā. Es domāju, kontekstā ir jāvērtē arī F. Baloža darbība un zinātniskie uzskati. Atcerēsimies savu neseno pagātņi – ja šāda konference notiktu tautas atmodas periodā nedaudz pirms vai pēc 1991. gada, mēs noteikti akcentētu F. Baloža nopelnus tieši nacionālās arheoloģijas skolas izveidē. Šodien sakāpinātas patriotisma jūtas ir pierimušas, mēs varam vērtēt lietas un parādības senatnē objektīvi, nebaidoties būt arī kritiski. F. Baloža darbība noritēja valstī, kura tikko kā bija izveidojusies pēc daudziem nebrīves gadiem. Līdz tam senatnes pētniecībā bija darbojušies vācbaltu arheologi, kuru uzskati daudzos jautājumos bija tendenciozi. Šī polemika arī atstāja savu iespaidu uz F. Baloža uzskatiem. Jāņem vērā arī tā laika valdošās tendences Eiropas arheoloģijā.

Mums šobrīd ir pieejami tikai F. Baloža sarakstītie raksti. Mūsu paaudzes arheologiem nav bijusi iespēja klausīties viņa lekcijas, kuras, pēc laikabiedru liecībām, pulcēja ne tikai vēstures studentus vien. Katrā ziņā F. Balodis radīja milzīgu interesi par senatni un aizvēsturi. Tā bija vide, kura piesaistīja jaunus un talantīgus cilvēkus, viņam radās sekotāji. Ir tikai loģiski, ka skolnieki iet tālāk par viņu skolotājiem un dažkārt arī labo viņu kļūdas. Uz to balstās zinātnes attīstība. Bet kādam ir jābūt pirmajam. F. Balodis tas bija, un tas ir arī viņa nopelns. Lielā mērā pateicoties F. Balodim, senatnes pētniecība tika novērtēta gan valsts līmenī, gan sabiedrībā.

Es domāju, ka F. Balodis pacēla nebijušā augstumā arī jēdzienu “profesors”.

F. Baloža nopelns ir arī tas, ka Latvijas arheoloģijas problēmas iekļāvās starptautiskajā apritē. Ārzemju zinātnieku klātbūtne šajā konferencē ir apstiprinājums tam, jo mūsu ārzemju viesi nāk no valstīm, ar kurām bijusi saistīta profesora darbība. Daudzi jautājumi, kurus skāris F. Balodis, ir aktuāli vēl mūsu dienās. Mēs varam par tiem diskutēt, bet diskusijās, kā zināms, dzimst patiesība. Domāju, ka katra jauna atziņa, kuru mēs iegūsim konferences laikā, būs arī veltījums Francim Balodim. Veltījums Francim Balodim būs arī tie draudzīgie sakari, kuri, es ceru, šajās dienās radīsies un nostiprināsies. Es vēlu veiksmi konferences dalībniekiem un ceru, ka šīs divas dienas būs radošas un interesantas!

Dr. hist. *Guntis Zemītis*
Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūta direktors

Godātie klātesošie!

Latvijas Nacionālā vēstures muzejā vārdā man ir patiens prieks jūs sveikt konferences "Francis Balodis. Arheoloģija un laiks. Profesoram F. Balodim – 125" atklāšanā. Muzejs un Rīgas pils kā konferences norises vieta nav nejaušība. Francis Balodis daudzus gadus te strādāja, te atradās viņa kabinets, un, ja mēs uzmanīgi ieklausītos, viņa soļi joprojām atbalsojas šajās telpās un trepēs.

Padomju okupācijas aizrauto paaudžu pārmantotības un pēctecības saišu rezultātā F. Baloža vārds un ieguldījums šodienas Latvijā labi zināms tikai speciālistu vidū. Ar ko tad viņš pelnījis tādu mūsu uzmanību? Lai saprastu ievērojamā zinātnieka, pedagoga un sabiedriskā darbinieka nopelnus, izsekosim dažiem F. Baloža biogrāfijas faktiem.

Viņš piedzima 1882. gadā Valmierā Latvijā un mira 1947. gadā Stokholmā Zviedrijā. Viņš mācījās Tērbatas Universitātē Igaunijā, Maskavas Arheoloģijas institūtā un Maskavas Universitātē Krievijā, kā arī Mīnhenes Universitātē Vācijā. Kā students un topošais zinātnieks viņš specializējās ēģiptoloģijā, bet neaizmirsā arī Latvijas arheoloģiju.

1912. gadā F. Balodi apstiprina par ēģiptoloģijas docentu Maskavas Arheoloģijas institūtā. 1915. gadā viņš kļūst par mākslas vēstures privātdocentu Maskavas Universitātē. Kopš 1918. gada jūlija F. Balodis strādā Saratovas Universitātē par profesoru, vienlaikus pildot arī citus pienākumus – Vēstures un filoloģijas fakultātes dekāns (1919–1921), rektora palīgs (1920–1921), prorektors (1922–1924), Saratovas Arheoloģiskās zinātniskās pētniecības institūta direktors (1921–1924). 1924. gadā viņu pārcēla darbā par arheoloģijas profesoru uz Maskavas Universitāti, ievēlēja par izdevuma "Древний мир" (Senā pasaule) redaktoru un Valsts zinātniskās

padomes arheoloģijas komisijas locekli. F. Balodis kļūst arī par Nomadu tautu nodaļas vadītāju Maskavas Vēsturiskajā muzejā.

Padomju Krievijā valdošā politiskā situācija, represijas pret inteliģenci un tās vajāšana lika F. Balodim pieņemt lēmumu par atgriešanos Latvijā. Jau 1923. gadā viņš Latvijas Universitātē tika ievēlēts par Seno austrumu vēstures un arheoloģijas profesoru. 1924. gada augustā, izmantojot piešķirto ārzemju pasi studiju ceļojumam uz Vīni, F. Balodis ieradās dzimtenē.

F. Baloža akadēmiskā un zinātniskā darbība Latvijā ir ļoti daudzpusīga: Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns (1929–1931, 1933–1937), prorektors studentu lietās (1930–1933), Filologu biedrības priekšnieks (1927–1930), Valsts vēsturiskā muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītājs (1930–1940), Pieminēkļu valdes priekšsēdētājs (1932–1940), Latvijas vēstures institūta vicedirektors (1936–1940), žurnāla "Senatne un Mākla" redaktors (1936–1940) u. c.

F. Balodis līdzās aktīvam nacionālās arheoloģijas kadru sagatavošanas un senatnes pieminēkļu apzināšanas un reģistrēšanas darbam tāpat iesaistās arheoloģisko izrakumu veikšanā. 1925.–1926. gadā viņš enerģiski izvērta pieminēkļu apzināšanu un pētniecību Latgalē. Pēc tam F. Balodis veica apjomīgus arheoloģiskos izrakumus pilskalnos – Raunas Tanīskalnā (1927), Jersikā (1939), kapulaukos – Slatē (1927), Grobiņā (1929, 1930) u. c. Vairāki viņa studenti, kā Rauls Šnore, Elvīra Šnore (Vilciņa), Ādolfs Karnups, Hugo Riekstiņš, Pēteris Stepiņš, uzsāka arheoloģiskos pētījumus jau studiju laikā un turpmākos gados kļuva par būtiskiem Latvijas arheoloģijas virzītājspēkiem.

F. Baloža zinātniskās intereses saistījās ar tādām tēmām kā baltu cilšu etniskā vēsture, baltu un to kaimiņu robežas, kontakti ar kaimiņu zemēm, pilskalnu attīstība un hronoloģija u. c.

No daudzajām F. Baloža publikācijām izcelsim divus apkopjoša rakstura izdevumus. 1926. gadā iznāca kolektīvs darbs "Latvijas arhaioloģija" viņa redakcijā. Tā bija pirmā latviešu valodā sarakstītā rokasgrāmata par Latvijas arheoloģiju. Tajā zinātnieka spalvai pieder nodaļa par vēlo dzelzs laikmetu. 1938. gadā F. Balodis publicēja grāmatu "Senākie laiki. Latviešu senvēsture", kas apkopoja laikā starp diviem pasaules kariem veikto arheoloģisko pētījumu rezultātus.

Padomju okupācija 1940. gada 17. jūnijā izmainīja F. Baloža dzīvi. Izmantojot Zviedrijas Valsts vēstures muzeja direktora B. Nermana ielūgumu piedalīties arheoloģiskajos izrakumos Sigtūnā, viņš 1940. gada 13. jūlijā kopā ar dzīvesbiedri dodas uz Zviedriju, lai vairs nekad neatgrieztos dzimtenē. Līdz mūža beigām F. Balodis dzīvo Stokholmā un kā ārštata profesors lasa lekcijas Austrumeiropas arheoloģijā un ēģiptoloģijā.

F. Balodis uzskatāms par arheoloģiskās pētniecības organizētāju un ievirzes noteicēju latviešu nacionālās arheoloģijas izveidošanās un nostiprināšanās posmā. Vēlreiz jāuzsver, ka viņa ieguldījums, ņemot vērā padomju okupācijas sekas un to pārvarēšanu, joprojām nav pietiekami izvērtēts. Kā zināms solis šajā virzienā un parāda atdošanas uzsākšana vērtējama izstāde un starptautiskā konference, kurām mēs esam aculiecinieki un dalībnieki. Patikami atzīmēt, ka mūsu pasākumu kuplina arī viesi no Igaunijas, Krievijas, Zviedrijas, Lietuvas, to skaitā arī bijušo Franča Baloža darbavietu pārstāvji.

Nav šaubu, ka latviešu izcilā arheologa 125. gadadienas jubilejas pasākumi sekmēs mūsu institūciju sadarbību un arheologu profesionālos kontaktus, tā veicinot mūsu valstu un tautu sadarbību un tuvināšanos. Novēlu mums visiem divas radošas un interesantas darba dienas!

Dr. hist. *Arnis Rādiņš*,
Latvijas Nacionālā vēstures muzeja
direktors

OPENING ADDRESS AT THE CONFERENCE “FRANCIS BALODIS. ARCHAEOLOGY AND THE AGE. 125 YEARS SINCE THE BIRTH OF PROFESSOR F. BALODIS”

Dear colleagues from Estonia, Lithuania, Russia and Sweden, dear colleagues from our own country, ladies and gentlemen,

I have the honour of opening this conference devoted to the 125-year anniversary of the birth of the outstanding Latvian archaeologist Francis Aleksandrs Balodis.

Francis Aleksandrs Balodis can be regarded as the founder of Latvian national archaeology, and he was the first Latvian to be elected professor in archaeology and prehistory. There is no consensus of opinion regarding the scientific contribution and views of Balodis. The presentations at this conference will touch on various aspects of his work, and we will evidently hear not only positive views, but words of criticism as well.

We, archaeologists, know that in order to understand the true meaning of things and phenomena they must be viewed in context. I consider that the activities of Balodis and his scientific views should also be seen in their context. We may remember our recent past: had such a conference been held during the time of the National Revival or after 1991, then we would certainly emphasise the contribution of Balodis specifically in relation to the development of a national school of archaeology. Nowadays, patriotic enthusiasm has somewhat subsided, and we can view things and phenomena objectively, without fearing to be critical. Balodis' activities took place in a country that had only just been established, after many years of oppression. Up to that time, research on ancient history had been undertaken by Baltic German archaeologists, whose views on many issues were tendentious. This clash of views also had an impression on the views of Balodis. It is necessary also to consider the prevailing trends in European archaeology at that time.

Nowadays, we only have the papers written by Balodis. Archaeologists of our generation have not had the chance to hear his lectures, which, according to eyewitnesses, attracted not only history students. Certainly, Balodis generated a great deal of interest in ancient times and prehistory. It was a scene that attracted young and talented people, and he had followers. It is only logical that pupils should go beyond the work of their teacher, and sometimes also correct his mistakes. The development of science is based on this. But somebody must be the first. This somebody was Francis Balodis, and it is something he should receive credit for. It is to a large extent thanks to Balodis that research into ancient history was given prominence both at an official level and in society at large.

Balodis must also be credited for the fact that issues of Latvian archaeology obtained an international dimension. The presence of foreign researchers at this conference is a confirmation of this, since our foreign guests come from the countries connected with the professor's activities. I also consider that Balodis gave the concept of a 'professor' a much loftier meaning than it had previously had.

Many of the themes studied by Balodis are still topical at the present day. These are issues on which we may dispute, and of course, such disputes can lead to greater comprehension. I would like to say that every new idea we gain in the course of the conference will likewise be a tribute to the memory of Francis Balodis. Also, a tribute to Francis Balodis will be the friendly contacts that, I hope, will develop and be strengthened during this time. I wish the participants a successful conference, and hope that these two days will be inspiring and stimulating!

Dr. hist. *Guntis Zemītis*
Director, Institute of Latvian History
at the University of Latvia

Honorary participants!

In the name of the National History Museum of Latvia, I have great pleasure to welcome you at the opening of the conference "Francis Balodis. Archaeology and the Age. 125 years since the birth of Professor F. Balodis". The museum and the Riga Castle, as the venue, is not unintentional. Francis Balodis has worked here for many years, here was his office, and if we listened attentively, his steps still could be audible.

As a result of the Soviet occupation, the name of F. Balodis is known mostly among professionals. Let us overhaul the biographical facts of F. Balodis to comprehend the merit of a prominent scientist, pedagogue, and public figure.

He was born in 1882 in Valmiera, Latvia, and died in 1947 in Stockholm, Sweden. He studied at the University of Tartu, Estonia, in the Institute of Archaeology in Moscow, Russia, and at the University of Munich, Germany. As a student and prospective scientist, he specialized in Egyptology, but at the same time he did not forget Latvian archaeology.

In 1912, Francis Balodis was confirmed as the associate professor of Egyptology in the Moscow Institute of Archaeology. Since 1918, F. Balodis worked in the University of Saratov as the professor, at the same time he was a dean in the faculty of History and Philology (1919–1921), assistant of the rector (1920–1921), pro-rector (1922–1924), director of the Archaeological Research Institute of Saratov. He was professor of Archaeology in the University of Moscow (1924) and editor of the issue *Древний мир* (Ancient World).

In 1923, he was elected as the professor of the History and Archaeology of Ancient East at the

University of Latvia. In 1924, he returned to his fatherland.

His academic and scientific activities in Latvia were very diverse, he was dean of the Faculty of Philosophy and Philology at the University of Latvia (1929–1931; 1933–1937), pro-rector (1930–1933), head of the Latvian Philological Society (1927–1930), head of the Archaeological Department at the State Historical Museum (1930–1940), vice-director of the Latvian Institute of History (1936–1940), editor of the journal *Senatne un Māksla* (Antiquity and Art) (1932–1940), etc.

F. Balodis also took part in archaeological excavations in Latgale, in the hill-forts of Rauna and Jersika, in the burial fields of Slate and Grobiņa, etc.

From the uncountable publications of F. Balodis, I'd like to mark two resumptive editions – *Latvijas arheoloģija* (The Archaeology of Latvia) (1926), it was the first manual on Latvian archaeology. In 1938, F. Balodis published his book *Senākie laiki. Latviešu senvēsture* (Ancient Age. Ancient History of Latvians) summarizing the results of archaeological researches that were made during the time between the both World Wars.

The Soviet occupation changed the life of F. Balodis. Having received an invitation by the director of the State History Museum of Sweden to take a part in archaeological excavations in Sigtuna, he went to Sweden on 13 July 1940.

The conference "Francis Balodis. Archaeology and the Age. 125 years since the birth of Professor F. Balodis" is a kind of settlement of debt to F. Balodis – the founder of Latvian national archaeology.

Dr. hist. *Arnīs Rādiņš*,
Director, National History Museum
of Latvia

Baložu dzimtas mājas un piemiņas plāksnes atklāšana pie mājas 2007. gada 21. septembrī.
No kreisās: profesors, LZA īstenais loceklis Ēvalds Mugurēvičs
un Valmieras pagasta padomes priekšsēdētājs Jānis Leitis
(A. Vilcānes foto)

Starptautiskās konferences
“Francis Balodis. Arheoloģija un laiks. Profesoram F. Balodim – 125”
dalībnieki pie Valmieras novadpētniecības muzeja
(A. Vīlcānes foto)

Starptautiskās konferences
"Francis Balodis. Arheoloģija un laiks. Profesoram F. Balodim – 125"
klausītāji Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā
(G. Zemīša foto)

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja izstādes "Arheologam Francim Balodim – 125"
atklāšana Valmieras novadpētniecības muzejā
(S. Tilko foto)

F. Balodim veltītajā konferencē referē
Tamāra Puškina (Krievija)
un profesors Ēvalds Mugurēvičs
(G. Zemīša foto)

Arheologi (no kreisās) Ingmārs Jansons (Zviedrija), Māris Atgāzis, Gintauts Zabiela (Lietuva)
pie F. Balodim veltītās izstādes stenda
(S. Tilko foto)

Ēvalds Mugurēvičs

FRANČA BALOŽA DZĪVES GĀJUMS UN ZINĀTNISKĀ DARBĪBA

Francis Balodis ir uzskatāms par latviešu nacionālās arheoloģijas nodibinātāju. Rakstā aplūkots profesora arheologa F. Baloža dzīves gājums, zinātniskā darbība. F. Baloža veikums Latvijas senvēstures izpētē ir daudzpusīgs un ļoti nozīmīgs.

Atslēgas vārdi: F. Balodis, Latvijas nacionālās arheoloģijas pamatlicējs, dzīve, zinātniskā darbība.

Pirmais akadēmiski izglītotais latviešu arheologs Francis Balodis piedzima Valmierā 1882. gada 7. augustā. Spriežot pēc paša publicētajām atmiņām (Balodis 1941, 15–18), uz viņa interešu veidošanos jaunībā lielu iespaidu atstājusi skaistā Ziemeļvidzemes daba ar seno kulta vietu Zilajā kalnā un arheoloģiskie pieminekļi, ar kuriem Franci no mazotnes bija iepazīstinājis tēvs – Voldemārs Balodis (1848–1918), skolotājs un ievērojams Valmieras apkārtnes novadpētnieks. 19. gs. 80.–90. gadi Latvijā, kad dzimtajā pusē skolā gāja F. Balodis, bija nozīmīgs posms latviešu tautas kultūras dzīvē. Tas bija laiks, kad norisēja intensīvs folkloras vākšanas un publicēšanas darbs un lasītāju rīcībā nonāca Pumpura eposs “Lāčplēsis” (1888). Matīss Siliņš pirmoreiz latviski pārtulkoja un publicēja Indriķa hroniku (1883) un Atskaņu hroniku (1893). Notika aizrautīga hronikās pieminēto piļu meklēšana un senlatviešu dzīvesveida attēlošana, cenšoties idealizēt, romantiskā gaismā parādīt sabiedrības dzīvi līdz krusta kariem 13. gadsimtā.

Sākotnējo izglītību F. Balodis ieguva Valmieras draudzes skolā un E. Heines privātskolā. Pabeidzis Rīgas valsts ģimnāziju, viņš devās uz Tērbatas (Tartu) Universitāti studēt humanitārās zinātnes – vispirms teoloģiju, vēlāk vēsturi, mākslas vēsturi un arheoloģiju (Balodis 1941, 33–46). Par sava mūža skaistākajiem gadiem F. Balodis uzskata studiju laiku Tērbatā (1902–1906), kad studenti aktīvi piedalījušies 1905. gada revolucionārajos notikumos. Ēģiptoloģiju F. Balodis apguva Minhenes Universitātē, bet mākslas vēstures un arheoloģijas studijas pabeidza Maskavas Universitātē un Arheoloģijas institūtā (Straubergs 1938, 9–11).

F. Balodis iegūst maģistra grādu mākslas vēsturē Maskavas Universitātē un doktora grādu (Dr. phil.) Minhenes Universitātē (1912) par disertāciju “Ievads Ēģiptes bārdaino pundurdievību vēsturē”. Pēc tam viņu ieceļ par ēģiptoloģijas docentu Maskavas Arheoloģijas institūtā. Tad sekoja darbs Maskavas Universitātē par privātdocentu (1915–1918) un profesoru (1923–1924). Maskavā 20. gadu sākumā F. Balodis bija universitātes Austrumu mākslas vēstures profesors, Valsts vēstures muzeja nomadu tautu nodaļas pārzinis, tika ievēlēts par Valsts arheoloģijas komisijas locekli un žurnāla “Древний мир” redaktoru. Te jāatzīmē, ka Maskavas Universitātē F. Baloža profesūras laikā studēja Artemijs Arcihovskis (1902–1978), Aleksejs Smirnovs (1899–1974), kuri vēlāk – 30.–70. gados ieguva starptautisku slavu kā izcili krievu arheologi.

Pēc Oktobra apvērsuma Krievijā F. Balodis pārcēlās darbā uz Pievolgu, kur Saratovas Universitātē bija profesors mākslas vēsturē (1918–1923) un kādu laiku fakultātes dekāns un šīs universitātes prorektors. Saratovā pēc F. Baloža ierosmes tika nodibināts Arheoloģijas institūts, kura direktors viņš bija trīs gadus (1921–1924). Līdztekus pasniedzēja darbam augstskolā F. Balodis intensīvi nodevās zinātniski pētnieciskām studijām (Balodis 1941, 98–110). F. Balodim kā pirmajam arheologam pēcrevolūcijas Krievijā 1919. gadā tālaika galvenā arheoloģiskās pētniecības iestāde – Krievijas Materiālās kultūras vēstures akadēmija (Российская Академия истории материальной культуры), kas atradās Petrogradā, izsniedza izrakumu atļauju pieminekļu apzinašanai un izrakumiem Zelta Ordas pilsētās (Баллод 1919; Археологические

экспедиции 1962, 7). Triju sezonu (1919–1921) darba gaitā Volgas labajā krastā tika apmeklēti desmitiem dažādu arheoloģisko pieminekļu, uzņemti situācijas plāni, vākti savrupatradumi un vairākos objektos, starp tiem piecos pilskalnus, un senkapos izdarīti aizsardzības un pārbaudes izrakumi. Zinātniski nozīmīgākie pētījumi notika divos pilskalnus, kuros lokalizētas Zelta Ordas laika pilsētas Vecsaraja un Jaunsaraja (Баллод 1923; Balodis 1926).

Iepazīstoties ar atskaiti par izrakumiem Uvekas apkārtnes dzīvesvietās un senkapos, var konstatēt, ka F. Balodis, veicot izrakumus, vadījies pēc ievērojamā krievu arheologa prof. Vasilija Gorodcova (1860–1945) tālaika limenim atbilstošiem metodiskiem norādījumiem (Городцов 1910; Баллод 1923, 123–131). Par svarīgākajiem atklājumiem uzskatāmi izrakumu rezultāti Zelta Ordas pilsētās, kur tika atraktas un pētītas ar flīzēm dekorētās celtnes, speciāli ierīkota ūdensapgāde un kanalizācija, krānsis keramikas izstrādājumu (trauki, ķieģeļi, kārniņi) vietējai ražošanai, mauzoleja paliekas u.c. objekti. No šiem izrakumu materiāliem F. Balodis secināja, ka tatāru pilsētu kultūra 13.–14. gadsimtā atradusies uz daudz augstāka attīstības līmeņa, nekā tas historiogrāfijā tika pausts līdz tam. Jāatzīmē, ka 20. gs. 50.–70. gados daudz lielākā apjomā izdarītā apzināšana Volgas abos krastos un plašie izrakumi Selitrenas (Vecsaraja) un Carevskas (Jaunsaraja) pilskalnā sakarā ar hidrospēkstacijas celtniecību nav apšaubījuši šo slēdzienu pareizumu. F. Balodi uzskata par Zelta Ordas pilsētu plānveida izpētes aizsācēju, un viņa darbi pozitīvā nozīmē ir citēti arī pēckara literatūrā (Памятники Нижнего Поволжья 1959, 25, 26, 321, 520; Гусева 1975; Федоров-Давыдов 1981, 232–234). Par F. Baloža autoritāti speciālistu aprindās liecina tas, ka vairāk nekā piecus gadus pēc PSRS atstāšanas Lieļajā padomju enciklopēdijā (*Большая советская энциклопедия*) publicēts viņa plašais šķirklis par arheoloģiju (Баллод 1930, 534–593).

Atsaucoties uz Latvijas Universitātes darba piedāvājumu, F. Balodis Maskavas iestāžu maldināšanas nolūkā vispirms pieprasīja komandējumu uz Vīni, taču, ieguvis ārzemju pasi, atgriezās dzimtenē (Balodis 1941, 123–131). 1924. gada augustā F. Balodis uzsāka pastāvīgu darbu Latvijā, kur universitātē viņu ievēlēja par arheoloģijas un senākās vēstures profesoru. Par pētījumiem ēģiptoloģijā "Mākslas reforma Ehnatona laikā" F. Balodim Latvijas Universitātē 1926. gadā piešķīra vēstures doktora (Dr. hist.) grādu (Balodis 1924). Šajā pētījumā autors pievērsās Ēģiptes mākslas dzīves raksturošanai XX dinastijas valdnieka Amenhotepa IV (Ehnatona) laikā.

Līdz ar atgriešanos dzimtenē F. Baloža zinātnisko pētījumu lokā pakāpeniski ienāca Latvijas vēstures jautājumi. Jāatzīmē, ka jau studiju laikā Maskavā viņš dzīvi interesējās par senlatviešu kultūru. Šai nolūkā F. Balodis bija sev nodrošinājis komandējumu uz Ziemeļvidzemi, lai Kauguru Pekaskalnā pie Valmieras izdarītu arheoloģiskos izrakumus, kas ilga septiņas dienas. Jaunieģūtos materiālus apstrādājot, 1910. gadā tapa viņa pirmā publikācija "*Отчет о командировке в Прибалтийский край летом 1909 года (Бевежинские раскопки)*".

Kauguru Pekaskalnu kā seno pilskalnu bija atklājis F. Baloža tēvs un te 19. gadsimta beigās izdarījis pirmos pārbaudes izrakumus, kurus kā pusaudzis vērojis nākamais profesors (Balodis 1942, 47). Pēc abu Baložu hipotēzes, Pekaskalnā vajadzēja atrasties teiksmainajai Beverīnas pilij. Darbs par senlatviešu kultūru 9.–13. gadsimtā, pabeidzot studijas Maskavā, kļuva par F. Baloža disertāciju "*Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие*" (1910). Šajā pētījumā, kas uzrakstīts tā laika krievu historiogrāfijas iespaidā, uzsvēta senkrievu kultūras ievērojamā loma pareizticības izplatīšanā Baltijā līdz 13. gadsimtam, kā arī sniegts idealizēts senlatviešu sabiedrības attēlojums. Šāds F. Baloža sabiedrības raksturojums populārzinātniskajos darbos, ja tika skarti jautājumi par vietējās kultūras attīstību, ar zināmām izmaiņām jauno atklājumu gaismā saglabājās arī vēlākajos gadu desmitos.

F. Baloža atgriešanās dzimtenē bija nozīmīgs notikums Latvijas vēstures zinātnes dzīvē, kur vēl nebija profesionāli sagatavotu nacionālo kadru arheoloģijā. Izrakumus izdara no citām zemēm iebraukušie arheologi, tie bija vācieši Makss Eberts, Ernsts Vāle un zviedrs Birgers Nermans, kuri interesentiem nolasīja arī lekcijas, cenšoties šeit nodrošināt pastāvīga darba iespējas. Bez tam vācbaltiešu vēsturnieki vēl cerēja saglabāt savu agrāko dominējošo stāvokli Latvijas senvēstures problemātikas noteikšanā (Wahle 1950, 134–136).

Šādos apstākļos, sākot ar 1925. gadu, F. Balodis enerģiski izvērsa pieminekļu apzināšanas un pētniecības darbu Latgalē, kur ar trim studentiem vispirms devās uz Ludzas un Rāznes apkārtni (Balodis 1941, 135). Intensīvi strādājot 12 nedēļas – no jūnija sākuma līdz augusta beigām, ekspedīcijas dalībnieki dabā apmeklēja 25 pilskalnus, ap 60 kapulauku, no kuriem 11 senkapos atrakts vismaz viens apbedījums. Novērtējot šo senvietu ģeogrāfisko izvietojumu, tika izteikta doma par pilskalnu rindām, kas vērstas pret austrumu kaimiņiem – krivičiem. Aplūkotos pieminekļus, starp tiem arheoloģiski nepētītos pilskalnus,

attiecināja uz vēlo dzelzs laikmetu. Pēc piedevām kapulaukos F. Balodis noteica aptuveno etnisko robežu un raksturoja latgaļu kultūras uzplaukumu 11.–12. gadsimtā.

Iegūto materiālu autors atspoguļojis atsevišķā populārā rakstā un plašajā nodaļā par vēlo dzelzs laikmetu, kas publicēta paša rediģētajā grāmatā par Latvijas arheoloģiju (Balodis 1925, 355; LA 1926, 70–125). “Latvijas arheoloģija” – pirmais šāda tipa rakstu krājums latviešu valodā, pateicoties F. Baloža pūlēm, tika sakomplektēta ļoti īsā laikā. Bez arheologiem – soma Ārnes Mihaela Talgrēna (ievads par arheoloģiskās pētniecības gaitu), Eduarda Šturma (akmens un bronzas laikmets), igauņiem Harija Mooras un Martas Šmīdehelmes (agrais un vidējais dzelzs laikmets) grāmatas uzrakstīšanā vēl piedalījies Pēteris Šmits (dzīves apstākļi pēc tautas dziesmām, seno latviešu ticība) un Pauls Kundziņš (latviešu senceltnes). Kopumā tālāka zināšanu līmenī grāmata deva labu pārskatu par Latvijas senāko vēsturi.

Informatīvi nozīmīgs ir F. Baloža pārskata raksts par arheoloģisko pētniecību Latvijas brīvvalsts laikā 1920.–1926. gadā, kas publicēts astoņos turpinājumos dienas presē (Balodis 1927), pēc tam vācu valodā Somijā. Ar šo rakstu F. Balodis rezumēja darbu, kas bija veikts pirms viņa atgriešanās dzimtenē. Tika atzīmēti svarīgākie sasniegumi – Valsts vēsturiskā muzeja (1920. gada janvāris) un LU Arheoloģijas katedras (1922. gada rudens) nodibināšana, likuma par pieminekļu aizsardzību pieņemšana Saeimā (1923. gada oktobris). Bez tam 20. gadu pirmajā pusē bija norisinājusies arī arheoloģisko pieminekļu apzināšana, reģistrācija un izrakumi. No 1923. gada janvāra sāka izdot privātu mākslas un senatnes mēnešrakstu “Latvijas Saule”, kur ievietoja īsas atskaites par izrakumiem, kā arī senlietu aprakstus. Par svarīgām F. Balodis uzlūkoja publikācijas, kurās bija uzsākta vēstures pieminekļu – pilskalnu, mūra piļu (Lōwis of Menar 1922; Brastiņš 1923; 1926) un kulta vietu (Kurtz 1924) reģistrācija.

Latvijas teritorija šai laikā bija tā vieta, kur izrakumos un materiāla interpretācijā krustojās dažādu arheoloģisko skolu metodiskie principi. Pirmais LU Arheoloģijas katedras vadītājs bija profesors Makss Eberts (1879–1929), kurš vēsturi un ģermāņu filoloģiju bija studējis universitātēs Vācijā. Viņš vairākas reizes apmeklēja Baltiju, kur vadīja izrakumus un zinātnē ievadīja savus skolniekus – Fēliksu Jākobsonu, Valdemāru Ģinteru un Eduardu Šturmu. M. Eberts ir sakārtojis agrāko Doma muzeja kolekciju un devis labu pārskatu par Baltijas arheoloģiju, iedalot to periodos ar zinātniski pamatotu tipoloģiju un hronoloģiju

(Ebert 1913, 1914, 1926). Viņš ir izdevis arheologiem nozīmīgo enciklopēdiju “*Reallexikon der Vorgeschichte*” (I–XIV, 1921–1929, XV, 1932 – reģistrs). Paralēli darbam Rīgā M. Eberts bija arheoloģijas profesors Karaļauču (tag. Kaļiņingrada) Universitātē, pēc tam Berlīnes Universitātē, kur atturējās no sava priekšgājēja – arheologa prof. Gustava Kosinnas nacionālistiskā virziena.

Otrs vācu arheologs – Ernsts Vāle (1889–1981) izrakumus izdarīja dzelzs laikmeta senkapos Rucavas Mazkatužos un Bauskas Dreņģeros 1924. gada vasarā. Lai gan viņa secinājumi, pietiekami labi nepazīstot vietējo materiālu, par apbedījumu raksturu Rucavā bija kļūdaini (Wahle 1928, 52), atzīmējams E. Vāles kā vēlāk Heidelbergas Universitātes arheoloģijas profesora plašais kritiskais pētījums par senatnes pieminekļu pētniecību Baltijā no 18. gadsimta līdz 1940. gadam (Wahle 1950).

Skandināvijas arheoloģijas skola Latvijā šai laikā atspoguļojās ar somu un igauņu starpniecību. Soms Ārne Mihaels Talgrēns (1885–1945), kas pēc Helsinku Universitātes beigšanas papildinājās zinībās pie zviedru arheologiem Stokholmā un Upsalā, 20. gadu sākumā bija arheoloģijas profesors Tartu Universitātē (Tallgren 1936, 243–260). Tur viņa skolnieki bija H. Moora un M. Šmīdehelme. Ā. M. Talgrēns izdeva žurnālu “*Eurasia septentrionalis antiqua*”, kur savus darbus publicēja arī latviešu arheologi, to vidū F. Balodis.

Pēc Ā. M. Talgrēna par arheoloģijas profesoru Tartu Universitātē pāris gadu bija Brigers Nermans (1888–1971). Viņš bija uzrakstījis monogrāfisku pētījumu par Skandināvijas sakariem ar Austrumbaltiju vēlajā dzelzs laikmetā un meklēja iespējas izrakumu izdarīšanai Latvijā (Kandavas Reinas, Grobiņa), kas tika īstenots 1929. gadā (Nerman 1929; Jākobsons, Šturms, 1930, 55–59).

Paģājušā gadsimta 20. gados arheoloģiskos izrakumus izdarīja arī vairāki latviešu izcelsmes vēstures skolotāji – amatieri, kuriem nebija arheologa izglītības, bet kuru darbība lika pamatu vietējo muzeju izveidei (Jēkabpilī – A. Štokmanis, Cescvainē – A. Nore). Ar Maskavas Arheoloģijas institūta izglītību bija pirmais Pieminekļu valdes priekšsēdētājs Fridrihs Ozoliņš (1879–1940), kas izrakumus veica vairākos kapulaukos Vidzemē (Ozoliņš 1931, 372–375). Īslaicīgi arheoloģijas laukā darbojās arī daži citi, kam specializācija bija citās zinātnes nozarēs (Lietgaliētis-Krieviņš, G. Bakmanis u.c.).

Ar izrakumiem Raunas Tanīskalnā 1927. gadā F. Balodis ievadīja vispusīgus Latvijas pilskalnu pētniecības darbus starpkaru periodā, jo Lietgaliēša-Krieviņa 1922. gada izrakumiem Priekuļu

Sārūmkalnā, kas palika zinātniski plašāk neizvērtēti, bija lokāls raksturs. Savos izrakumos F. Balodis iesaistīja profesionāļus (V. Ģinteru, F. Jākobsonu), topošos arheologus – Ādolfu Karnupu, Raulu Šnori, Hugo Riekstiņu un arhitektus. Ar keramikas (māla trauka lauskas), senlietu un monētu analīzi tika pierādīta Tanīskalna apdzīvotība no 6. gadsimta pr. Kr. līdz 15. gadsimtam (Balodis 1928b, 19–39). Speciālisti noteica atrastos kokus, dzīvnieku kaulus un vērtēja atrakto celtnu nozīmi (Teikmanis 1928, 41–44; Kundziņš P. 1928, 45–50; Kundziņš L. 1928, 51–58). Publikāciju par izrakumiem Tanīskalnā ievadīja historiogrāfisks pārskats par Latvijas pilskalnu pētniecības gaitu (Balodis 1928a, 5–17). Sistematizējot līdz tam reģistrētos pilskalnus, autors pēc ārējā veidola Austrumeiropas aizvēsturisko nocietinājumu kontekstā centās noteikt baltu tautām raksturīgos pilskalnus. Lai gan vēlākie dažāda veida pilskalnu pētījumi nav attaisnojuši to hronoloģijas un etniskās piederības noteikšanu pēc ārējām pazīmēm, taču laika pārbaudi ir izturējis F. Baloža atzinums par pilskalnu izcelsmi bronzas laikmetā.

Turpinājās F. Baloža darbs jaunu arheologu gatavošanā LU, kur profesora labās oratora dāvanas nodrošināja studentu pieplūdumu viņa lekciju laikā. Šīs lekcijas gājuši klausīties ne tikai vēsturnieki, kas vienmēr uzmanījušies, lai tikai kādu no viņa lekcijām nenokavētu, bet arī citu fakultāšu studenti. Tie klausītāji, kas dzirdējuši F. Baloža lekcijas, ar apbrīnu atmiņā atsauc spilgtās senatnes ainas, ko ar savu saistošo stāstījumu, papildinātu ar diapozitīviem, pratis uzburt profesors. Starp F. Baloža skolniekiem, kas jau studiju laikā uzsāka patstāvīgas darba gaitas, bez jau minētajiem bija Elvira Vilciņa (Šnore), Pēteris Stepiņš, Lūcija Vankina u.c., kamēr profesors pats jau arvien mazāk laika varēja atlicināt arheoloģiskajiem izrakumiem.

Ņemot vērā teicamās organizatora spējas un lielo erudīciju, F. Balodis ātri izvirzījās starp vadošajiem Latvijas zinātniekiem. Savu autoritāti Latvijā un ārpus tās viņš nostiprināja ar teicami noorganizēto II Baltijas arheologu kongresu, kas notika Rīgā 1930. gadā. F. Balodis tika nominēts arvien augstākos amatos – LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns (1929–1931, 1933–1937), prorektors (1931–1933), Filologu biedrības priekšsēdētājs (1927–1931). Kopš 1932. gada F. Balodis strādāja par Pieminekļu valdes priekšsēdētāju un, šai postenī būdams, lielu uzmanību pievērsa arheoloģisko izrakumu organizēšanai un ekspedīciju savlaicīgai nodrošināšanai ar nepieciešamajiem finanšu līdzekļiem.

20. gadu beigās – 30. gados F. Balodis intensīvi pievērsās etnisko jautājumu risināšanai. Viņš ir

pirmais no Latvijas arheologiem, kas baltu ciltis izdala, jau sākot ar agro dzelzs laikmetu, un nosprauž to etniskās robežas pa atsevišķiem periodiem. Kā avotu materiāls sākotnēji viņam noderēja paša veiktie izrakumi un apzināšana Latgalē. Vispirms tapa pētījums par seno robežu starp austrumslāviem un senlatviešiem (1927), kas nolasīts starptautiskā konferencē Varšavā. Tam sekoja Somijā publicētais raksts par baltu–Baltijas somu robežu aizvēsturiskajos laikos (Balodis 1933). Pēc arheoloģisko pētījumu datiem autors izsekoja baltu–somu aptuveno etnisko robežu Latvijas teritorijā, sākot ar akmens un bronzas laikmetu. Sakarā ar baltu cilšu aktivizēšanos un to pieminekļu skaita palielināšanos dzelzs laikmetā šī robeža Vidzemē, pēc F. Baloža pārliecības, pakāpeniski pārvietojusies ziemeļu virzienā. Atskaitot Daugavas un Gaujas lejteces apgabalu, uz kuriem no Ziemeļkurzemes ieceļojuši lībieši, vēlā dzelzs laikmeta beigās šī robeža aptuveni gājusi turpat, kur tā konstatēta starp Latviju un Igauniju 20. gadsimtā.

F. Balodis vislabāk orientējās dzelzs laikmeta problemātikā, tāpēc par šī perioda jautājumiem viņš ir rakstījis visvairāk. Viņu neapmierināja vācbaltiešu historiogrāfijā paustās atziņas par vietējo Baltijas tautu zemo kultūras līmeni, kāds tas bijis līdz vācu krustnešu iebrukumam 12./13. gadsimta mijā. Rakstā par senlatviešu lauksaimniecību autors, balstoties uz arheoloģiskām, valodnieciskām un rakstīto avotu liecībām, uzsvēra, ka zemes apstrādāšanai arkliem bija nevis koka, bet dzelzs lemeši, audzēti dažādi kultūraugi, arī ziemāji, un kopti mājlopi (Balodis 1930, 55–62).

Pēc autoritārā režīma nodibināšanas Latvijā 1934. gadā F. Balodis pārsvarā rakstīja un rediģēja populārzinātniskus darbus. 1936. gadā viņu iecēla par jaundibinātā Latvijas vēstures institūta vicedirektoru. Augstie amati, kurus F. Balodis šai laikā ieņēma, atstāja uz viņu kā zinātnieku arvien lielāku ietekmi. Sekojot 30. gadu otrās puses nacionālisma nostādņēm, F. Baloža darbos arvien vairāk sāka parādīties ar arheoloģisku materiālu tuvāk nepierādīti un idealizēti apgalvojumi par dzelzs laikmeta senlatviešu sabiedrību, kas atspoguļojās viņa apkopojumā darbā (Balodis 1938, 11–214). Labvēlīgo attieksmi pret F. Baloža darbu, kas esot rakstījis senvēsturi, to uzskatot par izcilu nacionālu zinātni, mazināja tālaika recenzijā izteiktais aizrādījums, ka Latvijas vēsturnieki labprāt vēlētos redzēt “autora daudzo jauno secinājumu un konstatējumu tuvāku pamatojumu” (Ģinters 1939, 133). Citu apsvērumu dēļ par šo un citiem F. Baloža darbiem aizkautināti bija vācu un padomju arheologi. Izmantojot tendenciozos, pret F. Baloža uzskatiem vērstos rakstus žurnālā “Jomsburg”, vācbaltiešu

sabiedrībā tika veidota neticība latviešu arheologu sasniegumiem pilskalnu pētniecībā, iebilstot pret senlatviešu sociālo organizāciju eksistenci (valstis, karaļi) un senpilsētu pastāvēšanu. Nepatiku izraisīja arī F. Baloža vācbaltiešu historiogrāfijas kritika un viņa draudzība ar zviedru arheologiem (Wahle 1950, 142–144). Staļiniskā režīma apstākļos, lai nodrošinātu sev darbu pēckara laikā, F. Balodi bija spiesti kritizēt profesora 30. gadu kolēģi un skolnieki. F. Balodim pārmeta ideālistisku vēstures izpratni, formāli tipoloģisko pieeju arheoloģiskajiem pieminekļiem, baltu cilšu kultūras izcelšanu iepretim saviem kaimiņiem, ražošanas spēku un sabiedrības attiecību neizpratni, kā arī citu materiālu atšķirīgu vērtējumu, kas neatbilda marksisma dogmām (Moora 1952, 5–7; Šnore 1953, 32–37).

1940. gada jūlijā, kad Latvijā vēl īsti nebija nostiprinājusies padomju okupācijas vara, F. Balodim izdevās izbraukt uz Zviedriju, kur viņš palika uz pastāvīgu trimdinieka dzīvi. Šo izvēli noteica tas, ka viņš jau agrāk bija uzturējis ciešus sakarus ar vairākiem vadošiem Zviedrijas arheologiem – senatnes pieminekļu valsts antikvāru profesoru Dr. Sigurdu Kurmanu un Valsts vēstures muzeja direktoru profesoru Dr. Birgeru Neranu. Zviedrijas iestādes F. Balodim sagādāja ārštata profesora vietu Stokholmas augstskolā, kur viņš vācu valodā lasīja lekcijas par Austrumeiropas arheoloģiju un ēģiptoloģiju (Nerman 1947, 327). Lai nodrošinātu savu materiālo stāvokli, viņš uzrakstīja jau minēto memuāru grāmatu, pārstrādāja publicēšanai zviedru valodā darbu par Latvijas senāko vēsturi – “*Det äldsta Lettland*”. Pazīstamais zviedru arheologs profesors Dr. Tūre Ārne šajā grāmatā par labāko atzina tās sākuma daļu, kur dots Latvijas arheoloģijas pētišanas gaitas apraksts (Arne 1951, 26). F. Balodis pārstrādāja publicēšanai grāmatu par ēģiptoloģiju (1943), kas tulkota arī dāņu valodā (1947). Grāmata īsā atsauksmē vērtēta kā toreizējam pētniecības līmenim īsti neatbilstoša (Säve-Söderbergh 1951).

F. Balodis Otrā pasaules kara laikā centās būt politiski aktīvs. Par to liecina viņa kopā ar igauņu, lietuviešu un izcilām zviedru personībām 1943. gadā zviedru presē publicētais uzsaukums pret Baltijas valstu okupantiem (Kreicbergs 1995, 3). Nozīmīgs bija žurnālā “*Svensk Tidskrift*” 1943. gadā publicētais F. Baloža raksts “No kurienes ir radusies krievu tauta” (*Varifrån härstammar det ryska folket*), kurā ir vērsšanās gan pret vācu, gan krievu ekspansionismu, ko pseidozinātnieki pamatojot ar arheoloģisko materiālu. F. Balodis nomira Stokholmā 1947. gada 8. augustā. Urna ar viņa pelniem apglabāta Stokholmas Centra

kapos, kur F. Baloža vārds lasāms uz vienas no kapa plāksnēm kopā ar 40 citu tautiešu vārdiem.

Vērtējot F. Baloža ieguldījumu Latvijas senākās vēstures izpētē un jauno atklājumu propagandā, jāvērs uzmanība uz to, ka viņš bija vairāku Baltijas mēroga arheologu (1930) un vēsturnieku (1937) starptautisku forumu rosinātājs un kā ģenerālsekretārs to tiešais organizators. F. Balodis ar referātiem ir uzstājies vairāk nekā desmit valstīs, kur ievēlēts par goda biedru, īsteno locekli vai biedru – korespondentu 11 dažādās zinātniskās organizācijās. Šie F. Baloža profesionālie pagodinājumi nodrošināja Latvijas arheoloģijas starptautisko autoritāti pagājušā gadsimta 20.–30. gados. F. Balodis bija vairāku arheoloģisko izdevumu organizētājs un galvenais redaktors. Kā nozīmīgākais minams žurnāls “*Senatne un Māksla*”, kur atspoguļojumu rada svarīgākie 30. gadu arheoloģiskie, etnogrāfiskie un mākslas zinātnes pētījumi un atklājumi.

Ievērojams ir F. Baloža publicēto darbu klāsts – 60 grāmatas un brošūras, aptuveni 340 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu. Viņa darbi ir publicēti ASV, Dānijā, Igaunijā, Itālijā, Krievijā, Lietuvā, Polijā, Somijā, Vācijā un Zviedrijā. Profesora pēdējo gadu desmitu zinātniskajā darbībā pārsvarā bija Latvijas arheoloģijas problēmas – pilskalni, iedzīvotāju nodarbošanās un etniskie jautājumi. Balstoties uz pilskalnu un kapulauku materiālu, F. Balodis ir devis senlatviešu zemkopības, amatniecības (1930, 1936) un tirdzniecības (1939a, 1948) novērtējumu. F. Balodim tuva bijusi etnisko jautājumu tematika. Viņš atbalstīja viedokli, ka 13. gs. rakstītajos avotos minētās baltu tautas no kopējā etnosa var izdalīt, sākot ar agro dzelzs laikmetu. Visvairāk F. Balodis savos darbos ir skāris seno latgaļu problēmas, izvērtējot gan kapulauku, gan pilskalnu materiālu. Par izrakumiem Jersikā publicēta atsevišķa grāmata (1940). Pēdējo plašo un vispusīgo pārskatu par Latvijas pilskalnu pētniecību F. Balodis uzraksta, jau atrazdamies trimdā (Balodis 1942). Vienaldzīgs F. Balodim nav bijis arī lībiešu izcelsmes jautājums, kura risināšanā Zviedrijā viņam bijusi diskusija ar valodniekiem (1944). Atkārtoti F. Balodis ir rakstījis (1927, 1939b, 1943) par Latvijas arheoloģisko pieminekļu pētniecības gaitu līdz ar plašiem secinājumiem par jauno atklājumu nozīmi.

No minētā var secināt, ka Franča Baloža kā latviešu nacionālās arheoloģijas pamatlicēja zinātniskais mantojums ir ļoti nozīmīgs, to nepieciešams labi iepazīt, tāpēc arī Latvijas vēstures institūts 2007. gada septembrī sarīkoja starptautisku konferenci par godu profesora lielajai jubilejai.

LITERATŪRA

- Arne, T., 1951. Prehistoric Archaeology. *Swedish Archaeological Bibliography 1939-1948*. Uppsala. P. 24-31.
- Balodis, F., 1924. Mākslas reforma Echnatona laikā. *Latvijas Universitātes Raksti*. XI sēj. 183.-266. lpp.
- Balodis, F., 1925. Latviešu kultūras ziedu laiks Latgalē. *Latvijas Saule*. Nr. 34. 355.-364. lpp.
- Balodis, F., 1926. Alt-Sarai und Neu-Sarai, die Hauptstädte der Goldenen Horde. *Latvijas Universitātes Raksti*. XIII sēj. 3.-82. lpp.
- Balodis, F., 1927. Arhaioloģiskie pētīšanas darbi Latvijā 1920.-26. g. "Brīvās Zemes" *Ilustrētais pielikums*. Nr. 11-18, 17. marts-5. maijs.
- Balodis, F., 1928a. Mūsu pilskalni. *Arhaioloģijas raksti*. IV sēj., 1. daļa. 5.-17. lpp.
- Balodis, F., 1928b. Tanīsa kalnā izdarītie izrakumi un konstatēto mītnes slāņa kārtu datējums. *Arhaioloģijas raksti*. IV sēj., 1. daļa. 19.-39. lpp.
- Balodis, F., 1930. L'agriculture chez les anciens Lettons. *Filologu biedrības raksti*. X sēj. 55.-62. lpp.
- Balodis, F., 1933. Die baltische-finnisch-ugrische Grenze in Lettland in vorgeschichtlicher Zeit. *Liber Semisaecularis Societatis Fenno-ugricae*. Helsinki. S. 24-34.
- Balodis, F., 1936. Mākslas pieminekļi 9.-12. gs. apmetnēs un kapos. *Senatne un Māksla*. Nr. 4. 135.-142. lpp.
- Balodis, F., 1938. Senākie laiki. Latviešu senvēsture. *Latviešu vēsture*. F. Baloža un A. Tenteļa redakcijā. I sēj., 1. daļa. Rīga. 11.-214. lpp.
- Balodis, F., 1939a. Latviešu starptautiskie sakari ap 1000. gadu pēc Kristus. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 1. 5.-20. lpp.
- Balodis, F., 1939b. Senatnes pieminekļu aizsardzības, vākšanas un pētīšanas darbi 1934.-1939. g. *5 gadi: 1934.-15.V-1939*. Rīga. 58.-63. lpp.
- Balodis, F., 1940. *Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi*. Rīga. 103 lpp.
- Balodis, F., 1941. *Väld och frihet. En lettisk universitetsprofessors minnen*. Översättning av Curt Munthe. Stockholm.
- Balodis, F., 1942. Die Burgberge Lettlands. Eine Zusammenfassung der Resultate Lettischer Forschungsarbeit. *Studi Baltici*. Volume ottavo (1941-1942). Roma. S. 46-91.
- Balodis, F., 1943. Lettisk förhistoria. *Fornvännen*. Nr. 1. S. 42-52.
- Balodis, F., 1944. Arkeologiska synpunkter på livisk bosättning i Lettland. *Fornvännen*. Nr. 3. S. 146-157.
- Balodis, F., 1948. Handelswege nach dem Osten und die Wikinger in Russland: nach ostbaltischen und russischen Quellenmaterial. *Antikvariska Studier*, III. Stockholm. S. 319-365.
- Brastiņš, E., 1923. *Latvijas pilskalni. Kuršu zeme*. Rīga.
- Brastiņš, E., 1926. *Latvijas pilskalni. Zemgale, Augšzeme*. Rīga.
- Ebert, M., 1913. Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland. *Prähistorische Zeitschrift*. Bd. V, H. 3/4. S. 498-559.
- Ebert, M., 1914. *Führer durch die vor- und frühgeschichte Sammlung*. Rīga.
- Eberts, M., 1926. Jauni ieguvumi Latvijas arheoloģijā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 3. 233.-240. lpp.
- Ģinters, V., 1939. [Recenzija par]: Latviešu vēsture. Fr. Baloža un A. Tenteļa redakcijā. Rīga, 1938. I sēj. Fr. Balodis. Latviešu senvēsture. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 1. 131.-134. lpp.
- Jākobsons, F., Šturms, E., 1930. Jaunākie ieguvumi mūsu aizvēsturē. *Senatne*. Nr. 2. 52.-60. lpp.
- Kreicbergs, V., 1995. Francis Balodis (1882-1947). *Universitas*. Nr. 74 (237). 1.-4. lpp.
- Kundziņš, L., 1928. Tanīsa kalnā izraktie kauli. *Arhaioloģijas raksti*. IV sēj., 1. daļa. 51.-58. lpp.
- Kundziņš, P., 1928. Tanīsa kalnā atraktās celtnes. *Arhaioloģijas raksti*. IV sēj., 1. daļa. 45.-50. lpp.
- Kurtz, E., 1924. Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland. *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*. Bd. 22, H. 2. S. 47-119.
- LA 1926 = *Latvijas arhaioloģija*. F. Baloža redakcijā. Rīga.
- Lövis of Menar, K., 1922. *Burgenlexikon für Alt-Livland*. I. Teil. *Die hölzernen Wallburgen der Urzeit*. II. Teil. *Die Steinburgen des Mittelalters*. Rīga.
- Moora, H., 1952. *Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga.
- Nerman, B., 1929. *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*. (Kungl. Viterhets Historie och antikvitets Akademiens Handlingar, del. 40:1). Stockholm.
- Nerman, B., 1947. Francis Balodis (7/8.1882-8/8.1947). *Fornvännen*. Årgång 42. S. 324-328.
- Ozoliņš, F., 1931. Einige Resultate der antiquarisch-topographischen Arbeit in Lettland. *Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae, 19.-23. VIII.1930*. Rigae. S. 365-378.
- Säve-Söderbergh, T., 1951. *Egyptology. Swedish Archaeological Bibliography 1939-1948*. Uppsala. P. 278-281.
- Straubergs, K., 1938. F. Baloža dzīves gaitas un darbi. *Senatne un Māksla*. Nr. 1. 9.-18. lpp.
- Šnore, E., 1953. Pret buržuāziskām koncepcijām Latvijas arheoloģijā. *Buržuāziskie nacionālisti - Latvijas vēstures viltotāji*. Rīga. 31.-39. lpp.
- Tallgren, A., 1936. Geschichte der antiquarischen Forschung in Finnland. *Eurasia septentrionalis antiqua*. X. S. 199-261.
- Teikamanis, A., 1928. Tanīsa kalnā atrastie koki. *Arhaioloģijas raksti*. IV sēj., 1. daļa. 41.-44. lpp.
- Wahle, E., 1928. Die Ausgrabungen in Rutzau un Bauske. *Arhaioloģijas raksti*. I sēj., 2. daļa.
- Wahle, E., 1950. Studien zur Geschichte der prähistorischen Forschung. *Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse*. Jahrgang 1950. I Abhandlung.
- Археологические экспедиции 1962 = *Археологические экспедиции Государственной академии истории материальной культуры и Института археологии АН СССР 1919-1956 гг. Указатель*. Москва.
- Баллод, Ф., 1919. *Отчет о раскопках на Увеке летом 1919 г.* Саратов.
- Баллод, Ф., 1923. *Приволжские «Помпеи» (Опыт художественно-археологического обследования части правобережной Саратовско-Царицынской приволжской полосы)*. Москва; Петроград.
- Баллод, Ф., 1930. Археология. *Большая советская энциклопедия*. Т. 3. С. 534-593.
- Городцов, В., 1910. *Бытовая археология*. Москва.
- Гусева, Т., 1975. История изучения Нового Сарая. *Вестник Московского государственного университета*. № 6.
- Памятники Нижнего Поволжья, 1959. Т. 1. *Материалы и исследования по археологии СССР*. № 60. Москва.
- Федоров-Давыдов, Г., 1981. Монгольская завоевание и Золотая Орда. *Стени Евразии в эпоху средневековья. Археология СССР*. Москва. С. 229-239.

THE LIFE AND SCIENTIFIC ACTIVITIES OF FRANCIS BALODIS

Summary

Francis Balodis is considered to be the founder of Latvian national archaeology. The article deals with the life and scientific activities of the professor, archeologist and Egyptologist Francis Balodis. His research contribution in the ancient history of Latvia is varied and most significant.

Key words: Fr. Balodis, founder of Latvian national archaeology, life, scientific activities.

Francis Balodis, who was to become the first academically educated Latvian archaeologist, was born in Valmiera on 7 August 1882. To judge from Balodis' own memoirs, *Vāld och frihet* (Oppression and Freedom), published in Stockholm in 1941, the development of his interests in childhood was greatly influenced by the beautiful natural surroundings in the north Vidzeme region, with its ancient cult of Zilais kalns (a hill), and the archaeological monuments that Francis was shown at an early age by his father Voldemārs Balodis, a teacher and prominent regional historian of the Valmiera area.

Francis Balodis first attended Valmiera Parish School, and after that, the private school of E. Heine. After graduating from Riga State Grammar School, he went to Tartu University to study the humanities: initially theology, then history, the history of art and archaeology. Balodis was trained in Egyptology at the University of Munich, and completed his studies in the history of art and archeology at the University of Moscow and the Institute of Archaeology.

After successfully completing his studies and being awarded a scientific degree, Balodis served as docent (1912–1918), and then as professor (1918–1924) at the Moscow Institute of Archaeology, and at the universities of Saratov and Moscow. Alongside his university teaching work, Balodis was intensively involved in research. In 1919, he was the first archaeologist in post-revolutionary Russia to be given a permit to conduct research on the towns of the Golden Horde (Uvek, Old Sarai and New Sarai), which enabled him to present an account of culture of the peoples living along the Volga and the Tatar-Mongol culture of this period.

Responding to a call from the University of Latvia, in August 1924, Balodis took up a permanent post in Latvia, having been elected professor in archaeology and prehistory. Along with his return to his own country, Balodis' research gradually came to encompass topics connected with the history

of Latvia. It should be noted that, as a student in Moscow, he had already shown vivid interest in Ancient Latvian culture. In order to follow up this interest, Balodis managed to organize a research trip to northern Vidzeme, where he excavated the hillfort of Kauguru Pekaskalns outside Valmiera.

Research on Ancient Latvian culture in the 9th–13th centuries became the basis for Balodis' doctoral thesis, "Some material on the history of the Latvian tribes in the 9th–13th centuries" (1910). In his study, written under the influence of Russian historiography of the time, Balodis emphasized the important role the Byzantine culture of Ancient Rus in the spread of Orthodox Christianity in the Baltic during the period up to the 13th century.

Balodis' return to his homeland, at a time when the country did not yet have any professionally trained Latvian archaeologists, was a significant event in the development of historical research in Latvia. Balodis was energetic in developing archaeological prospection and excavation work in Latgale (Ludza–Rāzna) and Kurzeme (Sabile), and undertook a major excavation at Rauna and Jersika. This research was soon followed by publications written by Balodis and his pupils. The pupils of Balodis, who began to engage in research of their own during the time of their studies, includes Rauls Šnore, Ādolfs Karnups, Hugo Riekstiņš, Pēteris Stepiņš, Lūcija Vankina and others.

With his excellent abilities as an organizer and his considerable erudition, Balodis quickly became one of Latvia's leading scientists, as reflected in the posts he held: Dean of the Faculty of Philology and Philosophy of the University of Latvia (1929–1931, 1933–1937), Prorector (1931–1933), and Chairman of the Philological Society (1927–1931). Beginning with 1932, Balodis was Chairman of the Board of Monuments. In 1936, he was appointed vice-director of the newly established Institute of Latvian History.

Balodis is the author of quite a number of published works: 60 books, and about 340 academic and popular science papers. His work has been

published in Denmark, Estonia, Finland, Germany, Italy, Lithuania, Poland, Russia, Sweden and the USA. His most important works include the first book on archaeology to be published in Latvia, *Latvijas arhaioloģija* (The Archaeology of Latvia) (1926), where he contributed the account of the Late Iron Age. He is the author of Part I of the work *Latviešu vēsture* (The History of Latvia) (1938).

In July 1940, when the Soviet regime of occupation had not yet become firmly established in Latvia, Balodis managed to leave the country for Sweden, where he settled as an émigré. The Swedish institutions were able to provide Balodis with a visiting professor's post at Stockholm University, where he read lectures in German on the archeology of Eastern Europe and Egyptology. In order to improve his material conditions, he also wrote the above-mentioned memoirs, and reworked for publication in Swedish a work on the ancient history of Latvia and a book on Egyptology (1943), which was also translated into Danish (1947).

During the Second World War, Balodis strove to be politically active. This is clear from an appeal published in the Swedish press in 1943 against the occupiers of the Baltic States that he signed together with Estoniaans, Lithuanians and prominent figures in Sweden. Also important is the article "Where does the Russian people come from" (*Varifrån härstammar det ryska folket*), published in the magazine *Svensk Tidskrift*, in which he spoke out against both German and Russian expansionism, and against the use of archaeological evidence by pseudo-scientists to back it up.

Balodis died in Stockholm, where his name is included on one of the memorial plaques, together with the names of 40 of his countrymen.

In assessing the contribution of Balodis to the research on the prehistory of Latvia and publication of new discoveries, it should be mentioned that he was the initiator and organizer of several Baltic-scale international forums in archaeology (1930) and history (1937). Balodis read papers in more than ten different countries, and was elected

honorary fellow, full member or corresponding member of 11 different scientific organizations. These professional honours received by Balodis promoted the international standing of Latvian archaeology in the 1920s and 1930s. Balodis was the organizer and editor-in-chief of several archaeological publications. The most important of these was *Senatne un Māksla* (Antiquity and Art), which reflected the most important studies and discoveries in the fields of archaeology, ethnography and the history of the 1930s.

In the last decades, the professor's research work centred on issues in Latvian archaeology: hillforts, the economic basis and ethnic issues. Based on evidence from hillforts and burial sites, Balodis assessed the character of farming (1930), crafts (1930, 1936) and trade (1939, 1940) among the Ancient Latvians. He supported the view that the Baltic peoples mentioned in 13th century written sources are distinguishable within a wider ethnic group starting from the Early Iron Age. In this connection, he wrote about the boundaries between the Balts and Slavs (1927, 1935), and between the Balts and Finno-Ugric groups (1933), and how they changed during the Iron Age. Balodis' attention was particularly focused on issues relating to ancient Latgallians, looking at the material from burial sites and hillforts. His last contribution in this field, *Die Burgberge Lettlands*, was published in Rome 1942. Balodis also took an interest in the question of origin of the Livs: he examined this topic together with linguists in Sweden (1944). Balodis has written several accounts of the history of research on archaeological monuments in Latvia (1927, 1939, 1943), along with far-reaching conclusions on the significance of the new discoveries.

The research contribution of Balodis as the founder of Latvian national archaeology is most significant and deserves to be thoroughly examined, so in September 2007 the Institute of Latvian History held an international conference in honour of this major anniversary of the birth of the professor.

Евгения Назарова

ФРАНЦИС БАЛОДИС В МОСКВЕ. 1907–1917 (по материалам московских архивов)

Цель данной статьи – познакомить с материалами московских архивных фондов о жизни Балодиса в Москве, а также представить, что дало московское научное и педагогическое сообщество Балодису, и какой вклад в российскую науку и образование внес он сам со времени прибытия в Москву и до октября 1917 года.

Ключевые слова: Францис Балодис, латышская интеллигенция, латыши в России, Московский археологический институт, латыши в Московском университете, археология Латвии, египтология, г. Клинцы в России.

Важный период жизни и творчества выдающегося латышского ученого Франциса Александра Балодиса связан с Москвой. Здесь проходило его становление как ученого-археолога и египтолога. В Москве он формировался и как педагог. В историографии это десятилетие в жизни Балодиса представлено пока очень ограниченно. В его собственных воспоминаниях, написанных и опубликованных в 1941 году в Стокгольме, жизнь в Москве получила далеко не полное отражение (Balodis 1941). Кроме того, надо иметь в виду, что воспоминания писались, пожалуй, в самый трагический период жизни ученого, когда ему пришлось покинуть Латвию, ставшую советской, большевистской, когда выстроенное трудами латышского народа государство с налаженными культурными и научными институтами, со сложившейся системой образования, включая высшую школу, перестало существовать. Он уже однажды пережил ситуацию, когда классовое происхождение и идеологические взгляды имели приоритет над талантом и трудолюбием. Балодис предпочел уехать, не желая опять оказаться в роли булгаковского профессора Преображенского в окружении «шариковых», и, не исключено, оказаться в тюрьме или в ссылке. Естественно, что его настроения не могли не сказаться на общем тоне воспоминаний и на тех эпизодах из его жизни в России, которым он особенно уделил внимание. Он не предвзят в оценке того, о чем пишет. Но в иных, более спокойных условиях, без такой душевной

травмы, он, наверное, написал бы подробнее и о многом другом, более позитивном из его жизни в Москве.

Цель данной статьи – активизировать сохранившиеся в московских архивных фондах материалы о жизни Балодиса в Москве, и на их основе представить, что именно московское научное и педагогическое сообщество дало Балодису, а также, какой вклад в российскую науку и образование внес он сам со времени появления в Москве и до октября 1917 года.

В работе использованы документы, хранящиеся в Центральном Историческом архиве Москвы (ЦИАМ), из фондов: 1) Московского университета; 2) Московского Археологического института; 3) Московского Коммерческого училища имени цесаревича Алексея. Согласно указателям, интересующие нас материалы есть и в фонде Московского Сельскохозяйственного института (ныне Сельскохозяйственная академия имени К.Е.Тимирязева), но они в настоящее время недоступны для исследователей. Тем не менее, некоторые предположения о содержании документов, связанных с Балодисом, в этом собрании, можно сделать по материалам других изучаемых фондов.

Среди использованных источников – личные дела, различные документы, связанные со служебными обязанностями, упоминание о Балодисе в отчетах заседаний Научных советов, отчеты самого Балодиса о научных командировках, случайные находки сведений о Балодисе в делах других персон. Наиболее полное

личное дело – в фонде среднего Коммерческого училища им. цесаревича Алексея, где Балодис работал в штате в течение всего исследуемого периода.

Источники позволяют проследить важные моменты из личной жизни Балодиса, в том числе и выходящие хронологически за рамки этих 10 лет, а также представить его портрет как педагога и ученого в срезе Российской империи предреволюционного времени. Разумеется, из-за специфики имеющихся в нашем распоряжении документов, в портрете Балодиса как ученого и человека в московский период остаются «белые пятна». К сожалению, неизвестны такие важные источники, как письма или личные дневники, которые могли бы отразить его мысли, переживания и оценки происходящих вокруг него и с ним событий синхронно им, а не по прошествии многих лет.

Судьба Франциса Александрса Балодиса или Франца Вольдемаровича Баллода вполне вписывается в контекст развития латышского народа 2-й половины XIX – начала XX в. Балодис относился к тому поколению латышской интеллигенции, которая уже вполне интегрировалась в общероссийское пространство, не порывая при этом связей с родной этнической средой и считая недопустимой русификацию латышей, проводившуюся в годы правления Александра III, а затем – и при Николае II (Balodis 1941, 27, 58. *Не менее, чем официальные меры по русификации, латышей раздражали настроения значительной части русской интеллигенции в Латвии, свято верившей, что все самое лучшее может быть русским или православным. Так, Балодис рассказывает, как в целом неплохой преподаватель истории в Рижской гимназии всех хороших учеников хотел записать в члены православного прихода. У латышских гимназистов вызывали смех рассказы учителя о том, что перешедшие в православие латыши-крестьяне получали землю. Гимназисты, имевшие крестьянские корни, хорошо знали, что это были лишь несбывшиеся обещания. См.: Balodis 1941, 27).*

В жизни Балодиса, по крайней мере, в первые 35 лет, природный талант и трудолюбие сочетались с удачей. Ему везло на хороших людей. Возможно, потому, что и о нем, как о человеке, всегда были самые хорошие отзывы.

Балодис – интеллигент во втором поколении, что для латышей, родившихся в 80-х гг. уже не было исключением. Отец его был учителем школы при лютеранском приходе в Валмиере – преподавал Закон Божий и пение после окончания Валмиерской учительской се-

минарии. Копия «Свидетельства» о послужном списке отца – Вольдемара Давидовича Баллода, губернского секретаря, учителя Вольмарского лютеранско-евангелического приходского училища содержится в личном деле Франциса в Алексеевском коммерческом училище. Копия была выдана по просьбе его сына Франциса, в 1902 г., вероятно, при поступлении его в Дерптский университет (ЦИАМ, ф. 467, оп. 1, д. 43, л. 10).

Дети учителя могли учиться в гимназии бесплатно. По крайней мере, младший – Францис, этим воспользовался. Аттестат Рижской гимназии позволил поступить на Теологический факультет Дерптского (Тартуского) университета. Факультет давал хорошее гуманитарное образование и далеко не все выпускники стремились стать священнослужителями или учителями Закона Божьего. Францис уже в университете увлекся историей Египта, но там не было преподавателей-египтологов. Чтобы как-то приблизиться к истории региона, он занимался изучением древнееврейского языка. Одновременно он окончил платные курсы по германистике Г.Саблера (ЦИАМ, ф. 376, оп. 2, д. 13, лл. 3 об., 11; ф. 418, оп. 487, д. 19, л. 4 об.). Казалось, для успешного студента открывались возможности и для подготовки к профессуре, и для занятия наукой. Но еще до получения диплома, он летом 1906 года отправился в Киев, 6 июня сдал при Киевском учебном округе экзамен на право преподавать немецкий язык в гимназии и уже 13 июня был принят на работу учителем немецкого языка в 7-классное техническое училище в г. Клинцы Черниговской губернии (ныне Брянская область РФ, недалеко от границы с Украиной) (ЦИАМ, ф. 418, оп. 487, д. 19, лл. 1 об., 5 об.; ф. 376, оп. 2, д. 13, лл. 3 об., 20).

Немецкий язык преподавали в учебных заведениях многие латыши – выпускники вузов. Но заштатный уездный городок вряд ли был пределом мечтаний талантливого молодого человека. Объяснение такому повороту может быть вполне простым. В 1903 году в возрасте 21 года, он встал, как было положено, на воинский учет. При этой процедуре молодые люди тянули жребий – идти служить в регулярную армию, или быть зачисленным в резерв, откуда в случае военных действий брали в ополчение. Францис вытянул жребий идти служить, но получил, как студент, отсрочку до конца учебы, т. е., официально до 10 августа 1906 года, и обязан был явиться в Вольмарское военное присутствие для прохождения службы уже

4 сентября (ЦИАМ, ф. 418, оп. 487, д. 19, л. 1 об.; ф. 376, оп. 2, д. 13, л. 3 об.; ф. 467, оп. 1, д. 43, лл. 11–11 об.).

В стране была революция, войска участвовали в подавлении народных выступлений. Очевидно, что перспектива оказаться в армии, да еще в такое время, его не устраивала. А учителя освобождались от службы в армии.

Студенты Дерптского университета разных национальностей сочувствовали революции. Студенты-латыши и эстонцы надеялись, что изменения в стране после победы революции дадут возможность для полноправного и полноценного развития их народов. Студент Балодис не был революционером, но, как и другие, участвовал в демонстрациях и митингах. Его не арестовали, как кое-кого из его близких друзей (Balodis 1941, 38–41). Тем не менее, лучше было бы на некоторое время уехать подальше от Прибалтийского края. На Украине у него жили родственники: в имении князя Ливена управляющим работал его дядя – брат матери. Киев – большой красивый город, нравился Францису. В Киеве работали учителями немецкого языка и соотечественники, известные педагоги-методисты, авторы учебных пособий: Людвиг Берзиньш, Робертс Берзиньш и Петерис Нейс. Правда, Людвиг в 1906 году уже вернулся в Латвию, но двое других оставались в Киеве (Берзин 1901, Петр И Ней 1901а, Петр И Ней, 1901б, Grilparzer 1906, Latvieši un latvietes 1909). Кроме того, лектором немецкого языка в Киевском университете был бывший учитель рижской Александровской гимназии Мартыньш Брунениекс (Latvieši un latvietes 1909, 36). Не исключено, что соотечественники помогли Балодису быстро получить нужную информацию о наличии вакансий в Киевском учебном округе и договориться о дне экзамена на звание учителя гимназии (и других средних учебных заведений). Но это не значило, что ему делались какие-то поблажки на самом экзамене. Они не были нужны, тем более, что как выпускник курсов германистики Балодис сдавал экзамен по сокращенной программе.

Так что, в сентябре 1906 года в воинское присутствие выпускник университета Балодис явился уже как штатный учитель и таким образом получил освобождение на 18 лет.

Городок Клинцы с его грязью и пьянством, с отсутствием культурных учреждений и интересного общения, разительно отличавшийся и от академического Дерпта, и от столичных Риги и Киева, произвел на Балодиса гнетущее впечатление (Balodis 1941, 71–82). В Клинцах он

проработал всего год, а затем его пригласили в Москву в 7-классное Коммерческое училище им. цесаревича Алексея. Согласование перевода, тем более, что эти училища подчинялись разным министерствам (коммерческое училище находилось в ведении Министерства Торговли и Промышленности), заняло длительное время. Не исключено, что Балодиса не хотели отпускать из Клинцов. Так что, получив предложение занять место в коммерческом училище еще в мае 1907 года, он был официально переведен на работу в Москву только в ноябре (ЦИАМ, ф. 467, оп. 1, д. 43, лл. 7, 14; ф. 376, оп. 2, д. 13, л. 20 об.; ф. 418, оп. 487, д. 19, л. 5 об.)

В Алексеевском училище Балодис был учителем немецкого языка и наблюдателем (т. е., следил за поведением учеников). Кроме того, в Москве он сразу же начал работать еще в Торговых классах Общества по распространению коммерческих знаний и в частной женской гимназии Е.Е. Констант – «из платы по найму», т. е., на почасовой оплате. С лета 1908 года Балодис устроился «по найму» еще и в женское коммерческое училище. Причем у него были разные классы – и младшие, и старшие; к тому же в разных учебных заведениях была разная программа (ЦИАМ, ф. 467, оп. 1, д. 43, л. 15; ф. 418, оп. 487, д. 19, лл. 5 об., 6 об.). Вдобавок, уже с начала 1908 года он выиграл конкурс на замещение должности лектора немецкого языка в Московском Сельскохозяйственном институте. Документы этого конкурса сейчас недоступны. Но сам Балодис писал позже, что на решение комиссии повлияла представленная им статья «О задачах и характере преподавания новых языков в высших учебных заведениях» (ЦИАМ, ф. 228 (МСХИ), оп. 2, д. 304 (сейчас недоступен); ф. 376, оп. 2, д. 13, л. 20). Написать такую статью для учителя с педагогическим стажем в один год и вообще без опыта работы в вузе было весьма самонадеянно. Правда, к серьезным размышлениям на данную тему его, вероятно, подтолкнули методические работы его киевских соотечественников, а также очень активно обсуждавшаяся тогда и в России, и в Европе проблема методики преподавания новых языков в учебных заведениях. Как бы то ни было, Балодис оказался здесь на высоте.

Зачем же была нужна такая нагрузка? Тем более, что он уже осенью 1907 года поступил в только что открытый Московский археологический институт на археологическое отделение (ЦИАМ, ф. 376, оп. 2, д. 13, л. 20 об.). На жизнь и оплату учебы ему хватило бы и без такой нагрузки в школах. Но он собирался жениться.

Его невеста – дочь клинцовского горожанина Александра Ивановна Кубарева.

Семье староверов Кубаревых некогда принадлежала в Клинцах чуть ли не половина города, несколько фабрик. На свои деньги Василий Кубарев построил женский монастырь и постоянно давал деньги на жизнь монашкам. Но затем случился большой пожар. Деревянные сооружения сгорели; страховать имущество у староверов не было принято. Восстановить капиталы Кубаревы не смогли, и ко времени появления в городе Балодиса жили весьма бедно (Balodis 1941, 82).

Сам Балодис в своих воспоминаниях о первой жене не упоминал, хотя писал о ее семье. Сведения о ней сохранились в личном деле Балодиса. Она закончила местную гимназию и работала домашней учительницей. В городке, где культурная жизнь была почти на нуле и где представители немногочисленной интеллигенции – учителя, врачи, священники – предпочитали пьянство и карты чтению и прочим интеллектуальным занятиям, образованная девушка из непьющей (староверы не пили) семьи могла быть неким «лучом света». Вряд ли бедный учитель, да еще лютеранин, был в глазах родственников невесты очень выгодной партией. Но с учетом того, что невеста была бесприданницей, к тому же ей было уже 24 года (по тем временам немало для девушки), образованный непьющий (т. е., не подверженный пороку, присущему значительной части мужского населения городка) муж, получивший место в Москве, был не так уж и плох. Балодис, в свою очередь, старался заработать денег на свадьбу и обеспечение молодой жены. Руководство училища против женитьбы своего работника не возражало, родители жениха, судя по всему, тоже (незадолго до свадьбы он ездил в Валмиеру). Свадьба состоялась в мае 1908 года (ЦИАМ, ф. 418, оп. 487, д. 19, лл. 3, 11; ф. 476, оп. 1, д. 43, лл. 5, 12, 31).

В Алексеевском училище и в Сельскохозяйственном институте он работал вплоть до революции 1917 года, будучи уже приват-доцентом Московского археологического института и университета. Жили супруги в доме, принадлежавшем училищу (Вся Москва, ч. 2, 32). Кстати, в Алексеевском училище учителями немецкого языка работали и другие латыши – Янис Пуйдагс (Иван Пуйдаг) и Кристапс Озолиньш (Христофор Озолинг). Последний одновременно преподавал немецкий и в Московском Коммерческом институте (Вся Москва, ч. 1, 306, 416; ЦИАМ, ф. 467, оп. 1, д. 12).

Московский Археологический институт, образованный по инициативе археолога В.Г. Глазова и историка церкви А.И. Успенского, был открыт в 1907 году (Полное Собрание законов, № 28844, Собрание узаконений, ст. 414. *Институт носил имя императора Николая II. Позже, при весьма скептическом отношении к русским императорам, Балодис, тем не менее, отмечал, что Николай II интересовался археологией, выделял деньги на раскопки; по его распоряжению устраивались археологические выставки.* Balodis 1941, 63) Это был своеобразный вуз, предназначенный в основном для работавших людей; занятия проходили в вечерние часы. В действительные слушатели принимали выпускников гимназий и тех, кто уже имел одно высшее образование. Вольнослушателями же поступали те, у кого не было гимназического аттестата и даже полного среднего образования. Срок обучения был 3-, а не 4-годичный, принятый для высших учебных заведений России. Поэтому общегосударственного диплома об окончании вуза институт не выдавал. Накануне Первой мировой войны кроме археологического и археографического отделений было еще открыто отделение истории искусств. Но ходатайство многочисленных известных людей о преобразовании института в 4-летний полный вуз не было реализовано. Сначала долго раскачивалась бюрократическая система, а когда вопрос был близок к решению, пришлось из-за войны вообще сокращать все бюджеты. Четырехлетний курс обучения был введен только с 1918 года – за несколько лет до ликвидации института. Чтобы в будущем иметь возможность полностью посвятить себя истории и археологии и стать профессором, Балодис в 1909 году поступил еще и на сокращенный курс Историко-филологического факультета Московского университета, который окончил в 1911 году (ЦИАМ, ф. 418, оп. 487, д. 19, л. 2; ф. 376, оп. 2, д. 13, л. 1 об.).

В Археологическом институте тема исследования Балодиса была связана с археологией Латвии. Летом 1909 года от Археологического общества он участвовал в раскопках Беверинского городища (ЦИАМ, ф. 376, оп. 2, д. 13, л. 20 об.) В 1910 году Балодис защитил кандидатскую работу «Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие» и получил диплом за № 18 (ЦИАМ, ф. 418, оп. 487, д. 19, л. 2; ф. 376, оп. 2, д. 13, л. 1 об.; Баллод 1910)

Параллельно с занятиями балтийской археологией в институте Балодис мог реализовать и

свою давнюю мечту – изучать древний Египет. В этом интересе его поддерживал профессор университета В.К. Мальмберг (См о нем: ЦИАМ, ф. 376, оп. 3, д. 27, л. 61 об. и др.), который преподавал и в МАИ. В 1909 году в Москве, благодаря появлению большой частной коллекции египетских древностей В. Голенищева, оказалось возможным заниматься египтологией. Но не было специалистов. По согласованию между университетом и институтом Балодиса послали на летний семестр 1910 года в Мюнхенский университет к хорошему знакомому Мальмберга проф. барону Ф.В. фон Биссингу, одному из наиболее известных египтологов того времени. В Мюнхене Балодис слушал помимо истории Египта еще курсы по античной истории, занимался в семинарах. При этом он настолько очаровал Биссинга, что тот отдельно с ним занимался египетским языком и разрешал брать домой книги из его библиотеки. (ЦИАМ, ф. 376, оп. 2, д. 13, лл. 11–12 об.)

По возвращении в Москву Балодис написал отчет, который затем был опубликован в «Отчетах Московского Археологического института» за 1910 год. Копия отчета сохранилась также в его личном деле в Московском Археологическом институте. Отчет передает полный восторг Балодиса от поездки. Кроме того, отчет хорошо характеризует его самого – цепкость ума, наблюдательность, широту интересов: помимо занятий, Балодис обошел все музеи и выставки Мюнхена, причем, все увиденное он оценивал критически и с юмором. Стоит особо подчеркнуть, что отчет написан великолепным литературным, чрезвычайно образным русским языком. Возвращался в Россию Балодис через Берлин и с большой радостью для себя в Берлинском этнографическом музее обнаружил восточно-прибалтийские коллекции, вывезенные профессором Вирховым. (ЦИАМ, ф. 376, оп. 2, д. 13, лл. 14–19 об.)

К Биссингу Балодис ездил и на следующее лето, а затем остался в Мюнхене на осенне-зимний семестр 1911–1912 гг. Весьма показательное отношение к занятиям Балодиса египтологией в Алексеевском училище – по основному его месту работы. Вроде бы поощрять занятия, далекие от преподавания немецкого языка, было не в интересах дирекции коммерческого училища. Тем не менее, директор Леонтий Синицкий не только помогал Балодису получать визы, но и пошел на прямой подлог. Так, Балодис планировал завершить курс обучения в Мюнхене летом 1912 года. Но вышел указ Баварского правительства, запрещающий

с 1912 года принимать в Мюнхенский университет студентов из России. Если бы Балодис вернулся в Россию осенью 1911 года, он не смог бы уже восстановиться на следующий летний семестр. Синицкий не только разрешил ему отъезд (с сохранением места, хотя и без сохранения содержания), но и помог достать справку о том, что Балодису нужна поездка за границу для лечения. Без такого документа, предоставленного в Департамент образования Министерства Торговли и Промышленности и канцелярию Генерал-губернатора, ему бы не выдали заграничный паспорт и не позволили сохранить место штатного учителя. Денежное содержание на жизнь в Мюнхене предоставил МАИ (150 руб.). Уроки его в училище взяли временно вести Янис Пуйдагс и Мария Мирзалис из женского коммерческого училища. Кроме того, в отсутствие Балодиса директор ходатайствовал о награждении его орденом Св. Станислава 3-й степени. Так что, к своему возвращению Балодис получил и орден, и чин надворного советника, и первый повышенный оклад за штатную должность (ЦИАМ, ф. 418, оп. 487, д. 19, лл. 3 об., 7 об.; ф. 376, оп. 2, д. 13, лл. 2, 4 об., 21–23; ф. 476, оп. 1, д. 43, л. 109, 111, 112, 122, 124.)

Затем (без возвращения в Россию) Балодису был предоставлен отпуск для поездки за границу и на лето 1912 года (ЦИАМ, ф. 476, оп. 1, д. 43, лл. 115, 121, 125, 125 об.) Эта помощь позволила ему спокойно закончить работу над диссертацией на тему «Geschichte der zwerghaften Götter in Ägypten» и защитить ее в Мюнхене в июне 1912 года. В России работа была опубликована в «Записках Императорского Археологического института имени императора Николая II», а также отдельным изданием на немецком языке с большим резюме по-русски. Книга сразу же стала использоваться в качестве дополнительной литературы по истории в учебных заведениях России. (ЦИАМ, ф. 418, оп. 487, д. 19, лл. 1 об, 2 об; ф. 376, оп. 2, д. 13, л. 1 об.; Ballod 1913). Экземпляр этой книги из РГБ имеет штамп библиотеки Учительской семинарии Л.И.Поливанова в Москве. Несколько работ Балодиса по истории Египта были опубликованы на русском языке (Баллод 1914; Баллод 1917)

С расчетом на Балодиса Совет МАИ принял решение об открытии кафедры египтологии и о чтении соответствующих курсов. В качестве собственной презентации Балодис прочитал две пробные лекции: «Обряд мумификации и погребения у египтян 20 династий» и «Египетский бог Бесъ» (ЦИАМ, ф. 376, оп. 2, д. 13,

лл. 50, 51.) 15 ноября 1912 года А.И. Успенский обратился к министру Народного просвещения с просьбой утвердить в звании преподавателя Императорского Археологического Института по кафедре египтологии «лектора Московского Сельскохозяйственного института, штатного преподавателя Коммерческого училища имени цесаревича Алексея, ученого археолога, доктора философии Мюнхенского университета Франца Баллода, избранного на эту должность Советом института 9-го октября сего года». В звании преподавателя Балодис был утвержден 28 декабря 1912 года. Кроме того, Балодис был выбран почетным членом МАИ и со второго полугодия 1912/1913 учебного года начал читать лекции по египтологии на 1-м курсе. (ЦИАМ, ф. 376, оп. 2, д. 13, лл. 25, 61; ф. 418, оп. 487, д. 19, лл. 7 об. – 8 об.)

Как самому молодому члену совета и обладающему хорошим литературным языком, ему постоянно поручали выступать на торжественных актах, открытиях филиалов, включали в различные комиссии. Так, по поручению Совета МАИ 18 ноября 1912 года Балодис выступил с речью на торжественном акте в открытии в Витебске отделении института. В составе делегации Археологического института он 1 апреля 1913 года присутствовал на 50-летнем юбилее Румянцевского музея. В конце апреля того же года по предложению директора МАИ Балодис был включен в комиссию по подготовке Археологического съезда в качестве одного из помощников секретаря (ЦИАМ, ф. 376, оп. 2, д. 13, лл. 56, 59–60 об.).

Также он был удостоен очень большой по тем временам чести – выступить 6 декабря 1913 года с докладом на торжественном заседании в Археологическом институте «посвященном Августейшему имениннику – почетному покровителю Института», т. е., Николаю II. Кроме Балодиса на этом заседании с вступительной речью о значении «высочайшего благоволения» для процветания института выступал сам директор А.И. Успенский. Доклад же («актовая речь») Балодиса носил сугубо научный характер и был посвящен взаимоотношению египетской культуры периода царствования Аменофиса III и Аменофиса IV. В докладе он излагал свою собственную точку зрения на проблему, отличную от существовавшей тогда в историографии. Балодис вместе с А.И. Успенским был приглашен и на торжественное богослужение в присутствии императора в Успенском соборе Кремля (ЦИАМ, ф. 376, оп. 2, д. 13, лл. 27, 28; Balodis 1941, 62–63).

Настоящим подарком к его дню рождения – 26 июля 1913 года, было сообщение А.И. Успенского на заседании Совета МАИ о том, что почетный член института кн. М.К Тенишева ассигнует из своих средств от 2 до 3 тыс. руб. на археологическую экспедицию в Египет. Единственное поставленное ею условие – чтобы найденные предметы поступили в Смоленский музей ее имени. Просьбу возглавить экспедицию отправили профессору Биссингу. От МАИ в экспедиции должны были участвовать Успенский и Балодис. О том, что Балодис был и горд, и тронут такой честью, можно заключить и из его воспоминаний. (ЦИАМ, ф. 376, оп. 2, д. 13; Balodis 1941, 63) Летом 1914 года Балодис последний раз получил визу для поездки в Европу. Цель поездки неизвестна; в личном деле Балодиса есть лишь отметка, что он вернулся в установленный срок (очевидно, имелось в виду, что не задержался из-за начавшейся войны) (ЦИАМ, ф. 418, оп. 487, д. 19, л. 8 об.; ф. 467, оп. 1, д. 43, лл. 24, 26, 27, 29). Но можно предположить, что поездка была связана именно с подготовкой экспедиции. Однако организация экспедиции требовала массу усилий, в том числе и по части согласования ее проведения с британскими колониальными властями, поскольку Египет был колонией Великобритании. Но из-за войны, переросшей в России в революцию, мысль об экспедиции пришлось оставить. В Египет Балодис попал лишь почти четверть века спустя, в 1937 году, во время организованного там научного съезда в рамках культурной программы Лиги Наций. (Balodis 1937)

Полученное в Мюнхене звание профессора не давало автоматом звания и прав профессора в России. Поэтому в 1913 – начале 1915 гг. Балодис сдавал магистерские экзамены в Московском университете: по истории древнего мира, греческим сакральным древностям, по истории нового искусства, римским древностям, эстетике. Интересна запись в отчете о заседании Совета Историко-филологического факультета от 2 апреля 1913 года, на котором рассматривалось прошение Балодиса о допущении его к магистерскому испытанию по кафедре истории и теории искусства. Декан факультета профессор А.А. Грушка сообщил, что «Баллод имеет заграничный диплом доктора по этому предмету и выдающиеся печатные работы. Диплом дает право держать экзамен на степень магистра». Члены Совета постановили «в силу ст. 486 Устава допустить Баллода к магистерским испытаниям по истории и

теории искусства» (ЦИАМ, ф. 418, оп. 476, д. 40, лл. 22., 22об).

Экзамены принимали его учителя, преподававшие и в университете, и в Археологическом институте: профессора В.К. Мальмберг и Н.И. Новосадский, кроме того, – профессора С.И. Соболевский и А.А. Грушка. (ЦИАМ, ф. 418, оп. 476, д. 40, л. 60; д. 41, л. 7, 26, 41–41 об.). Последним испытанием должно было быть выступление с пробными лекциями – одной по теме, выбранной самим претендентом («Статуарное искусство 26-й египетской династии»), другой – по теме, назначенной советом факультета («Культ Озириса и Изиды в Египте, Греции, Риме»). Обе лекции были прочитаны 1 апреля 1915 года перед членами Совета Историко-филологического университета. Лекции были признаны «весьма удовлетворительными», а сам Балодис – «заслуживающим звания приват-доцента по кафедре истории и теории искусства». По результатам испытаний 25 апреля 1915 года Балодис был принят в число приват-доцентов Историко-филологического факультета Московского университета по кафедре Теории и истории искусств. (ЦИАМ. ф. 467, оп. 1, д. 43, л. 16; ф. 418, оп. 487, д. 19, л. 2).

Итак, Балодис стал первым в России дипломированным египтологом и преподавателем дисциплин по истории Древнего Египта. Он готовил курс по истории Египта и должен был его читать с осени 1916 года, но затем решил, что лучше начинать обучение египтологии с преподавания студентам древнеегипетского языка и практических навыков чтения иероглифов. Эти занятия по решению Совета факультета были приравнены к семинару по кафедрам всеобщей истории, истории искусств и сравнительного языкознания. (ЦИАМ, ф. 418, оп. 476, д. 43, л. 59 об.).

Продвинулся Балодис и по чиновной лестнице. В ноябре 1914 года он в соответствии с выслугой лет был произведен в коллежские советники (6-й ранг по Табели о рангах) (ЦИАМ, ф. 418, оп. 476, д. 43, 19 л. 8 об; ф. 467, оп. 1, д. 43, лл. 25; 130). На военной службе этот чин приравнивался к полковнику и предполагал получение наследственного дворянства. На гражданской службе это еще чин личного дворянства, но тоже немалый для внука крестьянина. К тому же ему только 32 года и впереди профессорская должность...

Интересно, что профессор Мюнхенского университета и преподаватель Археологического института не имел права без специального экзамена преподавать историю в среднем учеб-

ном заведении. Таковы были правила согласно установленным российским законам. Синицкий очень хотел, чтобы Балодис преподавал в училище не только немецкий язык, но и историю. С 1913 года он несколько раз подавал прошения в Департамент образования Министерства торговли и промышленности и в Министерство просвещения о предоставлении Балодису права вести уроки истории без дополнительного экзамена. При этом он предоставлял письма поддержки и из Археологического института, и из Московского университета. В характеристике на Балодиса, прилагаемой к прошениям директора, говорилось, что «в течение 9 лет педагогической деятельности... Баллод зарекомендовал себя с отличной стороны. Свои преподавательские обязанности Баллод исполняет с выдающейся энергией, с полным знанием своего дела и безупречной добросовестностью. Как наблюдатель Баллод благотворно влияет на учеников и умело поддерживает соответствующую дисциплину» (ЦИАМ, ф. 467, оп. 1, д. 43, л. 22, 28, 135, 136). Но только 15 мая 1917 года, т. е., уже после Февральской революции, он был утвержден Министерством народного просвещения в качестве учителя истории среднего учебного заведения. (ЦИАМ, ф. 467, оп. 1, д. 43, л. 138).

Почему, уже работая в МАИ и Университете, Балодис оставался учителем в средней школе? Вообще подобное совмещение работ (по согласованию с университетом) было в традиции российских профессоров. Как правило, такие учителя пользовались особым уважением у учащихся. Судя по приведенной выше характеристике, Балодис тоже был среди любимых учителей Алексеевского училища. К тому же он должен был чувствовать себя обязанным директору училища и своим коллегам: без их помощи он не сумел бы прослушать курс в Мюнхенском университете. И еще очень важный момент: взлет университетской карьеры Балодиса совпал с войной. Сократилось число слушателей в МАИ, что сказалось на финансовых возможностях института. Хуже стало и с финансированием университетов. Так что продолжать работу в училище нужно было и в целях заработка. (В документах Московского университета сохранилась копия уведомления от попечителя Московского учебного округа, что Министерство народного просвещения разрешает оставленному для приготовления к профессорскому званию Ф. Баллоду давать по согласованию с факультетом по 10 уроков в неделю в 1916/1917 учебном году. ЦИАМ, ф. 418, оп. 476, д. 420, ч. 1, л. 95.)

Официальные документы никак не отражают душевного состояния Балодиса в связи с тем, что половина Латвии была оккупирована, в связи с беспокойством за родных в Валмиере. В мае 1917 года он получил телеграмму из дома о болезни отца. Опять помогла дирекция Алексеевского училища: по просьбе Синицкого, направленной в штаб военного округа, 6 июня 1917 года Балодис получил удостоверение на проезд в «г. Вольмар Лифляндской губернии» – Валмиеру (ЦИАМ, ф. 476, оп. 1, д. 43, л. 139.) Тогда он видел отца в последний раз.

И еще одно изменение в жизни Балодиса, которое произошло в годы войны: в последнем варианте его личного дела – в «Формулярных списках» в Алексеевском училище, МАИ и университете, составленных в феврале и мае 1917 года, его вероисповеданием указано не лютеранское, как ранее, а православное (ЦИАМ, ф. 476, оп. 1, д. 43, л. 34 об.; ф. 418, оп. 487, д. 19, л. 2 об.; ф. 376, оп. 2, д. 13, л. 1 об.). По какой именно причине он поменял веру: из карьерных соображений – в связи с усилившимися во время войны русофильскими настроениями и нападениями на лютеран, под влиянием жены и ее семьи, из-за собственных разочарований – неясно. Неясно также, насколько вообще он был религиозным человеком, и была ли перемена конфессии для него существенным моральным фактором.

В ноябре 1917 года заканчивалось десятилетие его пребывания в Москве. Из никому не известного провинциального учителя за десять лет он превратился в ученого с большими перспективами, надежду российской египтологии, без пяти минут профессора Московского университета, в одного из ведущих преподавателей МАИ, в уважаемого коллегами и учениками преподавателя немецкого языка и истории в Алексеевском училище; внук крестьянина стал личным дворянином с перспективой дослужиться до чина, дававшего наследственное дворянство. Все это было заработано тяжелым трудом.

Новое десятилетие совпало с началом новой эпохи в истории России, а затем и в истории Латвии. Хотя внешне на жизни и университета, и МАИ эти изменения сказались не сразу. Голод, разруху, изменения в оценке духовных ценностей старались преодолевать, по возможности сохраняя ритм привычной научной и учебной жизни. Одна из последних отметок о работе Балодиса в МАИ: как секретарь Ученого совета МАИ 27 июня 1918 года он подписал диплом об окончании Археологического факультета другого знаменитого впоследствии ученого Латвии – Болеслава Ричардовича Брежго (ЦИАМ, ф. 376, оп. 1, д. 475, л. 24 об.).

Потом была работа в Саратове и возвращение в Латвию.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

- Ballod, F., 1913. *Prolegomena zur Geschichte der zwerghaf-ten Götter in Ägypten*. Moskva: tipografia G. Lissnera i D. Sovko.
- Balodis, F., 1937. *Ēģiptē viss citādi. Ceļojuma ievērojumi un iespaidi*. Rīga: Pieminekļu Valdes izdevums.
- Balodis, F., 1941. *Vāld och Frihet. En lettisk universitetsprofessors minnen*. Stockholm: Hugo Gerber Förlag.
- Grilparzer, F., 1906. *Der Traum, ein Leben. Dramatisches Märchen in 4 Auszügen*. Schulausgabe von Robert Behrsin. Kiew: lito-tipografia tovarishestva I. N. Kušnerova i K°.
- Latvieši un latvietes, 1909. *Latvieši un latvietes Krievijas augstskolās*. Jelgava: H. Alunana drukatava.
- Баллод, Ф., 1910. *Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие*. Москва: печатня А. И. Снегиревой.
- Баллод, Ф., 1914. *Египетское искусство времени Аменофиса IV*. Москва: ИМАИ.
- Баллод, Ф., 1917. *Египетский «ренессанс»*. Москва: Общество исследователей памятников древности.
- Берзин, Л., 1901. *О преподавании немецкого языка в торговых школах. По поводу IX нефилологического съезда в Лейпциге*. Киев: лито-типография товарищества И. Н. Кушнера и К°.
- Вся Москва, 1917. Алфавитный указатель адресов жителей города Москвы и ее пригородов на 1917 г., часть 2. Москва: Московская городская управа.
- Петр И Ней, 1901. *О преподавании новых языков в коммерческих и реальных училищах*. Киев: типография И. И. Чоколова.
- Петр И Ней, 1901. *О преподавании иностранных языков. Приложение к отчету киевских торговых школ и классов имени Н. А. Терещенко за 1900–1901 уч. год*. Киев: лито-типография товарищества И.Н. Кушнера и К°.
- Полное Собрание законов, 1907. Собр. 3, Т. 27. № 28844. Собрание узаконений. 1907., 20 февраля. Отд. I. Ст. 414.
- ЦИАМ, ф. 376 – Центральный Исторический архив Москвы, фонд Московского Археологического института.
- ЦИАМ, ф. 418 – Центральный Исторический архив Москвы, фонд Московского университета.
- ЦИАМ, ф. 467 – Центральный Исторический архив Москвы, фонд Московского Коммерческого училища имени цесаревича Алексея.

**THE MOSCOW PERIOD IN FRANCIS BALODIS' LIFE. 1907–1917
(according to archive material)**

Summary

The purpose of this article is to present materials of the Moscow archival funds about Francis Balodis' life in Moscow, and the present that Moscow scientific and educational community gave to F. Balodis, and his contribution to Russian science and education, since his appearance in Moscow and before October 1917.

Key words: Francis Balodis, Latvian intelligence, Latvians in Russia, Moscow Institute of Archaeology, Latvians and the Moscow University, Egiptology, town Klinci.

The paper deals with ten years (1907–1917) of Francis Aleksandrs Balodis' life in Moscow. The author of the paper has studied archival documents connected with the work of Balodis at the Moscow secondary Commercial School named after Cesarevitch Alexei, with his study and work at the Moscow Archaeological Institute and the Moscow University. These collections of sources are now in the Central Historical Archives of Moscow. The

documents show how a common teacher of German managed to become a well-known scholar, the first Russian Egyptologist, the private-docent of the Moscow Archaeological Institute and the Moscow University. The sources also tell about his university professors, his colleagues at the Commercial School and at the Institute of Archaeology who could reveal his capacities, always supported him in his scientific plans and in getting a scholastic degree.

Mikhail Kovalev

FRANCIS BALODIS IN SARATOV (1918–1924)*

This work is devoted to the life period of a distinguished historian and archaeologist F. V. Balodis whilst in Saratov (1918–1924). It describes the scientist's exploration of archaeological hoards in the Lower Volga Region, his works on Egyptology, and his pedagogical and social activities in Saratov.

Key words: F. Balodis, Saratov, archaeology, Golden Horde, Egyptology.

“On the top of Uvek people saw ruins and barrows. Baudek (an archaeologist) and Ordynin (a painter) came with a crew of men to excavate it. The excavation was into its third week already, and the centuries past were ‘coming out of the ground’. The remains of an ancient town were found on Uvek: benched stone ruins of water-raising constructions, stepped foundations, sewage systems... Someone unknown came here from Asian steppes, founded the town and disappeared forever. . . . Stone vaults were dead, no smell. Every entering made the thoughts clear and calm, and filled the soul with sorrow. The top of Uvek was covered with stones, it was bare and the wormwood grew like a silver dusty bristle. The air was bitter. The centuries. They teach like stars, and Baudek knew the joy of bitterness. The ideas of archeologist Baudek were mixed by the centuries. A thing always tells not only about life, but also about art – and everyday life is already an art. Baudek measured life by art, like every artist. . . . And bitter was the air on Uvek” (Пильняк 1979, 100–101).

In 1921, a famous writer Boris Pilnyak made Frol Baudek one of the characters of his novel *Miserable year*. His prototype was a real man – the professor of Saratov University in 1918–1924 Franz Vladimirovich Ballod (his name was pronounced in this way during his stay and work in Russia).

There is little known about F. V. Balodis's stay in Saratov. Balodis himself briefly mentioned it in his memoirs (Balodis 1941, 98–110). Very little written evidence of his work remains, for almost all the

Regional Archives written on the history of Saratov University were destroyed by fire in 1974.

Saratov University was opened in 1909. At that time it consisted of the only one Medical Department. After the February Revolution, A. A. Manuylov, minister for public education of the Provisional Government, announced the opening of the Historical and Philological Department, Physical and Mathematical Department, and the Department of Law beginning with 1 July 1917.

Soon the teaching staff was enlarged by the addition of many famous Russian scientists from Petrograd, Moscow and Tomsk. A well-known researcher of ancient history M. E. Sergeenko wrote in her memoirs: “A life in a satiated and abundant town far from the battlefield and the cruel mess of the capital-city, with the favourite work and students – all this was attracting and tempting” (Сергеенко 2001, 295).

Among those who contributed to the foundation and development of the department were its first professors: philosopher S. L. Frank, historians V. I. Veretennikov and V. A. Butenko, and philologists V. M. Zhirmunsky, N. K. Piksanov, M. R. Fasmer and S. V. Melikova. They were later joined by: philosopher N. S. Arsenyev, philologists N. N. Durnovo and G. A. Ilyinsky, and archaeologist P. S. Rykov. Among them was the private-docent of Moscow University, Franz Vladimirovich Ballod (Balodis). On 25 May 1918, he became elected

* This work was completed with financial assistance from RGNF, project 07-01-94579 н/м.

Professor of the Art Theory and History Section of the Historical and Philological Department (ГАСО. Ф. 332. Оп. 1. Д. 3. Л. 2 об.).

From his first days in Saratov F. V. Balodis actively joined the scientific and social life. His gift for teaching became evident. He read lectures and conducted seminars. In the 1918/1919 academic year, Balodis read a series of lectures on the History of the Ancient East at the General History sub department of the Historical and Philological Department. He also conducted a seminar on Ancient Egyptian language and the decryption of hieroglyphic texts. At the Art Theory and History sub-department he read lectures on the History of Egyptian Art and conducted a corresponding seminar (Кузнецова 2006, 81).

In spring 1919, the Historical Department became independent from the Historical and Philological Department and together with the Department of Law formed the Department of Social Sciences. Under the initiative of F. V. Balodis, the sub-department of Art History and Archaeology was opened at the Historical and Philological Department (ГАСО. Ф. 332. Оп. 1. Д. 3. Л. 5 об.). Thus, thanks to F. V. Balodis, teaching of archaeology began at Saratov University. In the 1919/1920 academic year, he read lectures on the History of Ancient Art and Italian Renaissance Art at the newly opened sub-department. He also conducted a seminar on the History of Ancient Eastern Motifs in Ancient and Christian Art (Обозрение преподавания на историко-филологическом факультете 1920, р. 3).

The high scientific authority of F. V. Balodis allowed him to become Dean of the Historical and Philological Department in April 1919. He remained at this post until May 1921, when the Department was closed down.

In the 1921/1922 academic year, F. V. Balodis read lectures on the History of Art at the Department of Social Sciences. At the same time he taught at the Saratov Institute of Public Education (ГАНИСО. Ф. 6107. Оп. 1. Д. 21. Л. 6, 16). After the reorganization of the Department of Social Sciences in 1922, F. V. Balodis became professor of the Pedagogical Department. He remained at this post until he left Saratov in 1924.

The Revolution deeply affected the Russian science. Scientists suffered many difficulties during this time, such as persecution from the government, arrests, and a lack of suitable working conditions.

In 1920–1921, a terrible famine struck the Volga region. In autumn 1920, Saratov University applied for “academic” rations for scientists. However, until November 1921, the professors at Saratov University received only part of the rations. Only

beginning with 1 November 1921, did they begin to receive them entirely (11 lbs of grain, 11 lbs of meat, 5 lbs of fish, 3/4 lbs of tobacco, 2 lbs of sugar, 3/8 lbs of coffee, 3.5 lbs of fats, 5 lbs of matches, 1 lbs of soap) (ГАНИСО. Ф. 6107. Оп. 1. Д. 31. Л. 22–22 об.). The financial situation of the University teaching staff was poor. The municipal government employees received 60–90 lbs of bread monthly, the scientists – only 38 lbs. In 1921–1922, the University teaching staff did not receive shoes and fabric for sewing clothes in time (ГАНИСО. Ф. 6107. Оп. 1. Д. 16. Л. 4).

In spring 1922, the scientists in Saratov decided to form a Committee for Improving the Living Conditions of Scholars. Professor S. V. Yushkov was appointed to the position of head on 17 March 1922. F. V. Balodis became his deputy and effectively worked at this post. In 1923 alone, the Committee supported 221 scientists (ГАНИСО. Ф. 6107. Оп. 1. Д. 16. Л. 10).

The conditions for academic work were also very difficult. The University buildings were insufficiently heated, therefore, students listened to lectures with their coats on, whilst professors were given felt boots (“valenki”) and military jackets. Students and professors were forced to do compulsory community service. E. N. Kusheva recollected a time when the students were assigned to dig trenches and build barbed wire entanglements near Saratov (Кушева 1993, р. 131). Professor V. D. Zernov recalled F. V. Balodis took part in felling trees near to Sodomovskie dachi when A. I. Denikin attacked the town (Зернов 2005, 224).

International charities supported the scientists of Saratov. According to archive documents, around 60 lecturers including F. V. Balodis received parcels from the American Relief Association. In February 1923, the Belgian Red Cross issued F. V. Balodis with a suit (ГАНИСО. Ф. 6107. Оп. 1. Д. 20. Л. 1 об., 35 об.).

However, in such dreadful conditions the professors continued their research and attracted more students. The administrative ability of F. V. Balodis was shown during the arrangement of the University’s first archaeological expeditions. In 1919–1922, in spite of famine, poverty and war, he continued his archaeological research in the Lower Volga region. “Cholera, spotted and enteric fever, famine, unexpected cold: all those determined the conditions of work,” he recalled later (Баллод 1923b, 11).

In winter 1919, the board-members of the Museum sub-department suggested they would carry out archaeological excavations on Uvek. The place chosen was no coincidence. A railway bridge over the Volga

River and a military fort were planned to be built there. Building would have ruined the unique relics of the past. The area near the Nobel storehouses was chosen for excavation. In 1913, the territory nearby had already been excavated (Баллод 1923b, 5).

Both the Historical and Philological Department (Saratov University) and Pedagogical Institute suggested they get the students involved in an archaeological expedition. The idea was approved, and F. V. Balodis enthusiastically began to make arrangements. While preparing the summer practice he read a course in Eastern Europe Archaeology (Баллод 1919, 2). Thus, F. V. Balodis established the tradition of involving students in archaeological expeditions, a tradition which still exists today.

The council of war of the Saratov fortified region gave the permission for excavations and the mapping out of the territory near Uvek. On 10 June 1919, F. V. Balodis along with 50 expedition members moved to the excavation site. The expedition lasted until 25 June (Баллод 1923b, 5–6).

The excavations again proved the rich cultural heritage of the Golden Horde, the work of artists and craftspeople (mainly Tatars, but also foreign people, "amongst whom Russians") (Баллод 1919, 34).

Due to F. V. Balodis' enthusiasm, "all the difficulties were overcome and the excavations were brought to the desired end" (ГАСО. Ф. 332. Оп. 1. Д. 3. Л. 10 об.). The results considerably enriched the knowledge about Uvek. F. V. Balodis discovered two kilns used for making glazed tiles and found there was a highly developed tile production facility on Uvek. Glazed tiles did not originate from Central Asia or Persia, it was made on site (Баллод 1919, 26). The pictures of tiles, which look similar to the Ryazan hoards design (11th–12th centuries A.C.) and found in the cemetery jewelry allowed the conclusion that Russian Art greatly influenced the Art of the Golden Horde (ГАСО. Ф. 332. Оп. 1. Д. 3. Л. 10 об.; Баллод 1919, 32–33).

After finishing the excavations, F. V. Balodis gave a public lecture, which attracted a big audience. On display were colour photographs and small items found on Uvek. All discovered items were presented to the University Museum, which was opened twice a week according to the resolution of the Professors Council (ГАСО. Ф. 332. Оп. 1. Д. 3. Л. 10 об.). After F. V. Balodis's report, professor V. M. Zhirmunskiy suggested "they showcase the rich scientific heritage of the local area as completely as possible with the help of professors and students, for this is one of the main goals which Saratov University should aim for" (ГАСО. Ф. 332. Оп. 1. Д. 3. Л. 13 об.). The Historical and Philological Department agreed with the professor. An idea

of opening a new department was put forward, which would study the Eastern culture and people, but this idea never materialized.

The excavations on Uvek opened a new page in F. V. Balodis's scientific biography, connected with the study of the Golden Horde culture. His archeological work in the Lower Volga Region became respected in academic circles. The scientist claimed that "proper study of the Golden Horde culture and examination of the remaining examples of its architecture is the urgent task of science" (Баллод 1923a, 61).

In 1920, F. V. Balodis suggested three expeditions in the right-bank area: near the Ternovka hill fort (not far from Kamyshin), near Danilovka and Krasniy Yar, and near Tsaritsyn including the excavation of the hill fort of Mechetnoe; and also a field archaeology expedition near Saratov (Баллод 1923b, 7). In March 1920, the Historical and Philological Department supported the initiative of F. V. Balodis. The registration of the volunteer students began in April.

The excavation in Ternovka under the guidance of F. V. Balodis took place on 30 May – 5 June 1920. The expedition members excavated two barrows and carried out field archaeology on local dunes. On the 14th of June, they returned to Saratov. The excavation near Danilovka took place on the 27th of June – to the 4th of July. A lot of interesting discoveries were made. The third stage of excavation took place on the 15th of August – to the 4th of September: the hill-fort of Mechetnoe was excavated, three barrows were found, a panoramic view of the necropolis was taken and the excavated ruins of Horde constructions were measured.

The expedition members had to deal with difficult working conditions. By the end of August they still had not received their bread rations. However, they finished the excavation thanks to the courtesy of the unusually kind and generous peasants, who brought them food (Баллод 1923b, 9–10).

In 1921, F. V. Balodis continued to study the stratigraphy of 10.5 km long area along the Volga River. He intended to begin a large-scale expedition to study the Volga from Kamyshin to Tsaritsyn, from the source of the Akhtuba River to Tsarev and Eruslan. The Tsaritsyn Provincial Executive Committee and Provincial Department of Political Education provided the necessary funds for the expeditions. However, they were only received in Saratov in autumn, when the archaeological work should have already been completed. Together with his companion B. V. Zaykovskiy and five students F. V. Balodis conducted only a short expedition. They investigated the right-bank area from Sarpa

to Balykley and collected material to help them reveal the stratigraphy from Tsaritsyn to Kamyshin (Баллод 1923b, 11).

Before F. V. Balodis' excavations in the Volga Region there had been many gaps in the archaeology of the Golden Horde. To investigate one of them in 1922, he arranged an expedition to the Tsarev region and the hill-fort of Selitrennoe. The aim of the expedition was to uncover the mystery of the Golden Horde capital cities. In the 19th century, V. V. Grigoryev, J. von Hammer and H. D. Fren suggested that the Golden Horde had only one city, Sarai, which was situated near the hill-fort of Selitrennoe. New Sarai was either a suburb of Old Sarai or the city palace. G. S. Sablukov, however, questioned this hypothesis and suggested that the Old Sarai ruins were situated near Selitrennoe, whereas the New Sarai ruins were near Tsarev. There had been few excavations of hill-forts before F. V. Balodis's expeditions. The expedition was financed by the People's Commissariat of Education of Tatarstan.

On 10 July 1922, F. V. Balodis, B. V. Zaykovskiy (an archaeologist) and A. I. Gorshenin (an engineer) moved to Tsarev through Tsaritsyn. The expedition lasted until the 21st of July.

F. V. Balodis hired workers to help with the excavation and paid them himself (Баллод 1923a, 14). He made a plan of the hill-fort and divided it into different areas. In the northern part of the hill-fort he discovered slags, ruins of kilns and ovens, and a small copper tube inlaid with silver, suggesting expensive items for the nobles were made there. He also discovered ruins which he defined as a workshop as small copper ingots were found there, together with part of a cast-iron cauldron, pieces of pottery with typical Horde decoration, and glazed tiles.

F. V. Balodis found signs of a developed water-supply system. The most interesting was a dam which was constructed to create a pond. A lockage system allowed control of the water supply. "We were astonished by the sophistication of the waterside structures. And if all this was built under Uzbek or his successor Dzhani-bek, the Golden Horde had a right to be proud of its capital city," F. V. Balodis wrote in his report (Баллод 1922, 732–733; 1923a, 27–28).

On the 9th of September, F. V. Balodis and B. V. Zaykovskiy moved to Selitrennoe. In Astrakhan they visited a local museum to see the antiquities of the Golden Horde and local archives to study documents on the region history.

Archaeological excavations lasted from the 15th of September until the 7th of October. During those three weeks, F. V. Balodis achieved a lot: it was the first real scientific excavation of a hill-fort and

the first time one was mapped out. F. V. Balodis divided the town into seven areas and gave social characteristics to all of them. Shepherds and children helped to find coins. Professor used a very interesting excavation method: "at first, the trenches were dug in the direction of the required hill to define the inner walls, and only then the whole object was excavated in all area extent" (Рудаков 2000, 180–191).

As in the site near Tsarev, there were discoveries of glazed tiles, beads, water pipes, bricks, ruins of ovens used in potash production, foundries, remains of ponds and ditches and pottery. F. V. Balodis wrote in his report, that "the examples of architecture, which we discovered, demonstrate the high level of technical knowledge and high living conditions of a Golden Horde town" (Баллод 1923a, 60). The coins found are evidence of lively trade with other Tatar towns: Bulgar, Khadzhi Tarkhan, and Azak.

F. V. Balodis's excavations proved the great role of Old Sarai and New Sarai in the cultural and economic life of the Horde and the high level of living conditions in the Volga Region, "the earlier viewpoint of the Golden Horde culture and towns changed" (Баллод 1923a, 62).

In 1922, at the General Meeting of the Saratov Society of History, Archaeology and Ethnography, F. V. Balodis reported: "The results of the excavations and field archaeology near Tsarev (the former New Sarai, Golden Horde capital city)" (ГАСО. Ф. 407. Оп. 2. Д. 328. Л. 7.).

In Saratov F. V. Balodis continued his study of Egyptology which he began before the Revolution. But he did not have enough material and books and, more importantly, he did not have access to the Egyptian antiquities. On the basis of the lecture course, which he read in the 1921/1922 academic year at the Department of Social Sciences, he prepared his *Essays on the History of Ancient Egyptian Art*. The book was published in 1924 in Moscow and soon became popular among the readers (Баллод 1924b). It represents a short popular scientific essay on the development of Egyptian Art from the prehistoric period to the Saite period (7th–6th centuries B.C.)

In 1922, F. V. Balodis took part in the All-Russian Congress of Egyptologists. On 18 August 1922, he made a report on "Akhenaten Art", where he categorized the development of art history under this Pharaoh into periods and marked the role of individuals in the forming of new artistic images. Famous scientists took part in the discussion after the report, including V. V. Struve, T. N. Kozmina-Borozdina, N. D. Flitgner and others (Бороздин 1922, 544–545).

In Saratov F. V. Balodis wrote and published an interesting article on the cult of Osiris and mythical

processes in his honour (Баллод 1924a). He tried to trace whether the dramatic poetry existed in Egypt. He was guided by the text of Ikhnofret's stele, which was made under Senwosret III (19th century B.C.). It was discovered during the excavations in Abydos in 1887. Supposedly, F. V. Balodis saw it whilst working in Germany during 1910. He included the translation of the stele text in the article. Having analyzed all the available data, F. V. Balodis concluded that the annual performances in the honour of Osiris were not related to the dramatic poetry.

In addition to scientific work and teaching, F. V. Balodis also took part in social and educational activities.

Together with a famous history professor V. I. Veretennikov, F. V. Balodis took part in the forming of a sub department of museum affairs and protection of the remaining examples of ancient art and antiquities. In 1919, he was head of his scientific section. In May 1919, he became head of the Museum of Art Theory and History, which was opened at the Historical and Philological Department (ГАСО. Ф. 332. Оп. 1. Д. 3. Л. 11 об.).

On 27 October 1918, F. V. Balodis became a member of the Saratov Scholarly Archival Commission, soon renamed the Saratov Society of History, Archaeology and Ethnography. He became head of the Historical and Archaeological Museum of the Society. He took charge of the Museum's scientific work, made plans for archaeological expeditions and accomplished them (ГАСО. Ф. 407. Оп. 2. Д. 419. Л. 1; Д. 433. Л. 7; Малов 2006, 11).

F. V. Balodis was a research assistant at the Archaeological Research Institute of Saratov University. In 1921–1924, he became its head. The Institute studied the antiquities of the Lower Volga Region and of the Golden Horde in particular. F. V. Balodis was a member of the Commission on the study of the Tatar culture, which carried out ethnographic and archaeological research in the Volga Region near Saratov (Весь Саратов 1925, 383).

F. V. Balodis was pro-rector (26 October 1920 – 9 May 1921) and vice-chancellor (29 December 1922 – 5 February 1924) of Saratov University for some time, but there is no written evidence of it. As well as this, he was also an academic secretary of the University Research Library. There is documented evidence of his appeal to B. A. Turaev to send books to Saratov University (Томашевич 2001, 379).

While in Saratov, F. V. Balodis maintained contact with his colleagues in Moscow. In October 1923, he was appointed a full member of the Institute of Research of Art and Archaeology. In 1923–1924, he delivered two reports at the meeting of the Institute's archaeological department: "Stages of the Develop-

ment of the Art in Akhenaten's period" and "Roots of the Art reformation in the Akhenaten's period". F. V. Balodis planned a working visit to Berlin and together with V. A. Gorodtsov and A. S. Bashkirov intended to visit Turkey, Greece and Egypt to study the relationship between the ancient cultures of those countries and the cultures in the South of the USSR. He also planned to take part in the International Scientific Congress in Cairo in 1925. Unfortunately, these visits did not take place (Кулаков n.d.). In 1923, F. V. Balodis became editor of the journal *Ancient World*, which was published in Moscow.

In February 1924, F. V. Balodis left Saratov forever. The exact date and reason for his departure is not yet clear. It is possible that the political situation in Saratov was the main reason. The intellectuals were strongly persecuted by the government. At the beginning of the 1920s, many of them were forced to leave including S. L. Frank, N. S. Arsenyev, M. R. Fasmer, V. E. Seseman, and G. P. Fedotov, who eventually became emigrants. Political tension is most likely the main reason why F. V. Balodis left.

F. V. Balodis continued to maintain contact with his colleagues from Saratov. In the library of chair of archaeology and ethnography N. M. Malov found the reprint of F. V. Balodis' article which was published in Riga in 1928 (Малов 2006, 13). It contained the author's dedicatory inscription. However, this appeared to be the only documented evidence of his connection with Saratov University after he left.

It is difficult to imagine what the scientist's life would have been like if he stayed in Saratov. However, F. V. Balodis was lucky. He left for Moscow and later returned to Latvia, his motherland, thus escaping the fate of the remaining Saratov archaeologists. Most of them died in camps or lived in exile under Stalin. In 1930, P. D. Rau committed suicide. P. S. Rykov, N. K. Arzyutov, and N. N. Dmitriev were repressed and died in the camp. T. M. Minaeva was sent to the Orenburg Region and P. D. Stepanov was forced to leave Saratov. All that was a heavy blow for the Saratov archaeological school, which it would not recover from for a long time (Малов 2006, 8, 35).

Undoubtedly, F. V. Balodis was a distinguished scientist and teacher. All his research in the Volga Region did not pass unnoticed. He established the "tradition of collecting source archaeological material, based on field archaeology and the investigation of the main antiquities" (Кузнецова 2006, 82). F. V. Balodis was one of the founders of the Saratov archaeological school and helped to establish humanitarian education in Saratov.

BIBLIOGRAPHY

- Баллод, Ф. В., 1919. *Отчет о раскопках на Увекe летом 1919 года*. Саратов: с.п.
- Баллод, Ф. В., 1922. Раскопки Нового Сарая. *Новый Восток*. Вып. 2. С. 732–733.
- Баллод, Ф. В., 1923а. *Старый и Новый Сарай, столицы Золотой Орды: Результаты археологических работ летом 1922 года*. Казань: Типография имени Н. Александрова.
- Баллод, Ф. В., 1923б. *Приволжские «Помпеи»: опыт художественно-археологического обследования части правобережной Саратовско-Царицынской приволжской полосы*. Москва; Петроград: Государственное издательство.
- Баллод, Ф. В., 1924а. Мистические действия в Древнем Египте. *Ученые записки Саратовского государственного университета*, II(3). С. 24–33.
- Баллод, Ф. В., 1924б. *Очерки истории древнеегипетского искусства*. Москва; Саратов: Книгоиздательство В. З. Яксанова.
- Бороздин, И. Н., 1922. Первый всероссийский съезд египтологов. *Новый Восток*. Вып. 2. С. 543–551.
- Весь Саратов 1925 = *Весь Саратов: альманах-справочник на 1925 год*. Саратов: Саратовская губернская комиссия по улучшению быта детей при Саратовском ГИК'е.
- ГАСО – Государственный архив Саратовской области
ГАНИСО – Государственный архив новейшей истории Саратовской области
- Зернов, В. Д., 2005. *Записки русского интеллигента*. Москва: Индрик.
- Кузнецова, Н. П., 2006. Франц-Александр Вольдемарович Баллод – профессор Саратовского университета. *Историко-археологические изыскания*. Вып. 8. Самара: Издательство СГПУ. С. 79–84.
- Кулаков, А. Е., Франц Владимирович Баллод (Франц Балодис, 1882 – 1947). Available at: www.egyptology.ru/history/Balodis.pdf (accessed 12 June 2005).
- Кушева 1993 = Воспоминания Е. Н. Кушевой. *Отечественная история*. Вып. 4. С. 126–152.
- Малов, Н. М., 2006. Советская археология в Саратовском государственном университете (1918–1940 гг.): организационное становление, развитие и репрессии. Лопатин В. А., ред. *Археология Восточно-Европейской степи*. Вып. 4. Саратов: Издательство Саратовского государственного университета. С. 4–28.
- Обозрение преподавания на историко-филологическом факультете 1920 = *Обозрение преподавания на историко-филологическом факультете Саратовского университета в 1919–1920 учебном году*. Саратов: с.п.
- Пильняк, Б. 1979. *Избранные произведения*. Ленинград: Художественная литература.
- Рудаков, В. Г., 2000. История изучения Селитренного городища. *Российская археология*. Вып. 2. С. 180–191.
- Сергеенко, М. Е., 2001. Воспоминания о Бестужевских курсах и Саратовском университете. Медведев И. П., ред. *Деятели русской науки XIX–XX веков*. Вып. 2. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин.
- Томашевич, О. В., 2001. Объяснение в любви. Вместо послесловия. Тураев Б. А. *Бог Тот*. Санкт-Петербург: Нева. С. 315–388.
- Balodis, F., 1941. *Våld och frihet: en lettisk universitetsprofessors minnen / Översättning av C. Munte*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.

Mihails Kovaļovs

FRANCIS BALODIS SARATOVĀ (1918–1924)

Kopsavilkums

Raksts veltīts ievērojamā vēsturnieka un arheologa F. Baloža dzīves Saratovas periodam (1918–1924). Tajā aplūkoti zinātnieka arheoloģiskie izrakumi Volgas lejteces reģionā, viņa pētījumi ēģiptoloģijā, pedagoģiskā darbība un sociālās aktivitātes Saratovā.

Atslēgas vārdi: F. Balodis, Saratova, arheoloģija, Zelta Orda, ēģiptoloģija.

F. Balodis bija profesors Saratovas Universitātē no 1918. līdz 1924. gadam. Laikposmā no 1919. līdz 1922. gadam viņš organizēja izrakumus Uvekā, Vecsarajā, Jaunsarajā un citās Zelta Ordas pilsētās. Saratovā F. Balodis lasīja lekcijas Ēģiptes mākslā un publicēja virkni nozīmīgu rakstu. Viņš bija

Arheoloģijas institūta direktors, Saratovas vēstures, arheoloģijas un etnogrāfijas biedrības biedrs un ieņēma vadošu posteni Saratovas Universitātē. F. Balodis bija viens no Saratovas arheoloģijas skolas dibinātājiem un palīdzēja veidot humanitāro izglītību Saratovā.

Ingrīda Zīriņa

PROFESORA FRANČA BALOŽA DZIMTA

Raksts veltīts pirmā akadēmiski izglītotā latviešu arheologa Franča Baloža (1882–1947) dzimtai – Baložiem. Noskaidrots, ka pirmās ziņas atrodamas jau 18. gadsimta Valmieras draudzes grāmatās. Darbā, pamatojoties uz ziņām no arhīva dokumentiem, noskaidrota sākotnējā fiksētā izcelsmes vieta – Valmieras muižas Ķeldera mājas. Izsekots dzimtas atzara ienākšanai Baložu mājās un tam, kā piešķirts uzvārds Balodis. Pētījumā rodama informācija arī par citiem ģimenes locekļiem, atainojot dzimtas attīstību un darbību dažādos vēstures periodos.

Atslēgas vārdi: arheologs, dzimta, Francis Aleksandrs Balodis, Valmieras muiža, Baložu mājas.

Izcilā arheologa Dr. phil., Dr. hist. profesora Franča Aleksandra Baloža vārds dzimtajā pilsētā Valmierā padomju okupācijas gados, tāpat kā daudzu citu neatkarīgās Latvijas sabiedrisko darbinieku vārdi, bija nodots gandrīz pilnīgai aizmirstībai. Ideoloģisku apsvērumu dēļ plašākam interesentu lokam kā vienīgo no Baložu dzimtas pozicionēja Jūliju Eduardu Balodi – dzejnieku Rietekli (1856–1940). 1976. gada Dzejas dienu laikā, atzīmējot dzejnieka 120. dzimšanas dienu, Valmieras ciema Baložos atklāja piemiņas plāksni. Atklāšanā skandēts par “tragisko mūžu un īpašo vietu latviešu literatūras vēsturē” (Liesma, 1976, Nr. 159, 3), bet netika minēts pat fakts, ka Baložos dzimis arī viņa brālis Voldemārs Dāvids Balodis (1848–1918) – skolotājs, novada vēstures pētnieks, viens no Valmieras Latviešu biedrības dibinātājiem, pirmā akadēmiski izglītotā latviešu arheologa Franča Aleksandra Baloža (1882–1947) tēvs.

Mainoties varām un gadsimtiem, pie Baložu mājas sienas joprojām bija vien skatāma plāksne ar iekaltajiem Rietekļa dzīves gadiem. 2006. gada nogalē pēc LU Latvijas vēstures institūta direktora Gunta Zemiša iniciatīvas Valmieras pagasta padome piešķīra līdzekļus jaunas piemiņas plāksnes *profesora Franča Baloža dzimtai* izgatavošanai un uzstādīšanai. To 2007. gada 21. septembrī starptautiskās konferences “Francis Balodis. Arheoloģija un laiks. Profesoram F. Balodim – 125” izskaņā, klātesot viesiem un pagasta iedzīvotājiem, svinīgi atklāja profesors Ēvalds Mugurēvičs un Valmieras pagasta padomes priekšsēdētājs Jānis Leitīšs (Liesma, 2007, Nr. 147, 3).

Mājām un muižām ir atšķirīgi likteņi. Pārdzīvojot savus īpašniekus, tās nākamajām paaudzēm stāsta par ļaudīm, kas reiz šeit mituši. Baložu dzimtas vēsture vairāk nekā divsimt gadu bijusi saistīta ar Valmieras muižu (*Wolmarshof*), vēlāko Valmiermuižas pagastu un netālo aprīņķa pilsētu Valmieru (*Wolmar*). Cik senā pagātnē meklējamas ziņas par Valmieras muižas, Baložu māju un dzimtas izcelsmi?

DZIMTAS VĒSTURES MEKLĒJUMOS

Tēmas specifika – *Baložu dzimtas vēsture* noteica plašu nepublicēto rakstīto avotu izmantošanu Latvijas Valsts vēstures arhīvā un Valmieras novadpētniecības muzejā. Lai precizētu ziņas par dzimtas ģeoloģiju, tās pēctecību un darbības virzieniem, izmantoju arī citu pētnieku apzināto materiālu: mācītāja Jāņa Neilanda sastādīto (1910) Ķeldera–Brēžas–Baloža ciltskoku (1. att.) un Jāņa Plūksnes uzzīmēto (1999) Baložu dzimtas koka shēmu (2. att.), kuru, ciemojoties Valmierā 2002. gadā, muzejam uzdāvināja pats pētnieks. Raksta tapšanas gaitā izmantotas arī laikabiedru liecības, publikācijas grāmatās un periodiskajos preses izdevumos.

Pagājušā gadsimta divdesmito gadu vidū Valmieras novada zemnieku dzimtu vēsturi pētīja sabiedriskais darbinieks un 2. Saeimas deputāts Hermanis Enzeliņš (1867–1953). Atrazdamies Rīgā un strādājot arhīvā ar vēsturiskajiem materiāliem, viņš

2.

H. Bratļe Peters (2. ģenerācija) (kopā 1.1.) arī ar Gaffelju

2.4. Bratļe dēls maģ. Jānis Palters (jēns dēls) maģ. Jāņa ģimn. maģ. Jāņa dēls

3.6. Bratļe dēls maģ. Jānis 1785 maģ. Jāņa dēls 1788 29 11

Kalēd. Maģ. K.1. Jēkabs 1788 19 10 maģ. 1810 maģ. Jāņa dēls maģ. Jāņa dēls

K.1. Dāvis (1822 13 21 + 99 25) maģ. 92 maģ. Jāņa dēls (Stigls) 26 28 11 + 97 28 11

K.1. Kristīns 44 11 maģ. 66 28 11 maģ. Jāņa dēls 35 14 11

K.1. Joh. Waldemar 71 14 11

2.5. Martin Jānis 75 29 11

Kalēd. 2.4. Jānis Reikals 46 9 7 + 404 26 11 maģ. 94 13 11 maģ. Jāņa dēls (Maģ. Jāņa dēls) 63 2

Maģ. Jāņa 3. Waldemar David 48 21 11 maģ. 70 20 11 maģ. Jāņa dēls (Jāņa dēls) 850 2

K.1. Olga Waldemars 71 5 11 maģ. maģ. Jāņa dēls maģ. Jāņa dēls

2. Erik Jacob 75 21 11 maģ. 910

3. Franz Aleksanders 82 26 11 maģ. 1906 maģ. Jāņa dēls (Maģ. Jāņa dēls)

4. Jānis 53 11 maģ. maģ. Jāņa dēls

5. Jānis Edvards 86 21 11 maģ. Jāņa dēls (Reitums)

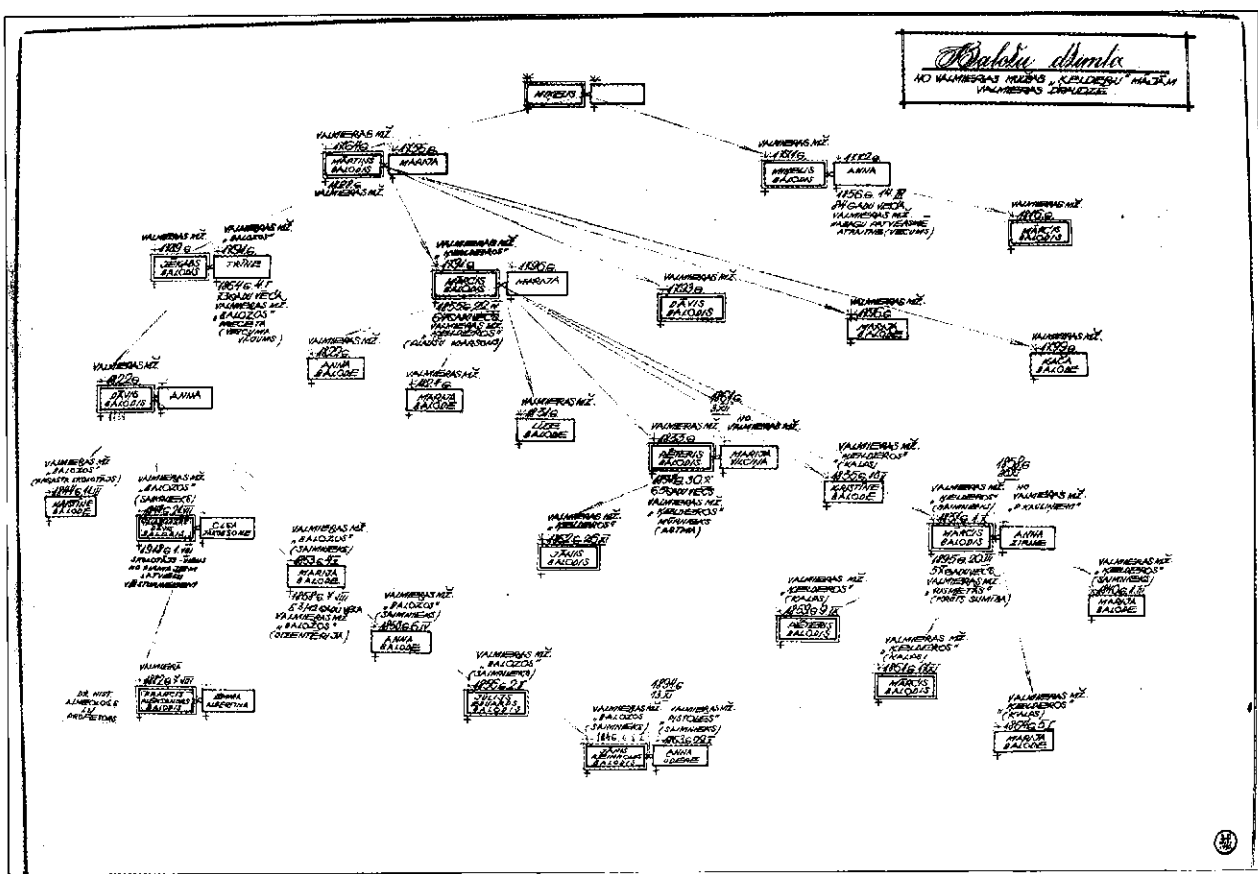
6. Jānis 50 6 11 maģ. 74 11 maģ. Jāņa dēls 51 18 11 maģ. Jāņa dēls

K.1. Waldemar Leopold 76 12 11

30.2. Paul Johanna Edvards 76 21 11

31.3. Jānis Richard 78 11 11

1. att. Mācītāja Jāņa Neilanda sastādītais (1910) Keidera-Brežas-Baloža ciltskoks

2. att. Jāņa Plūksnes zīmētā Baložu dzimtas koka shēma (1999)

tos apkopojā un 1932. gadā izdeva grāmatā "Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada senatnē" (Pumpuriņš 1999, 33–34). Tajā minēti daudzi fakti 17. gs. beigās no draudzes metriku grāmatām, ar kurām strādājis pētnieks (Valmieras baznīcas grāmatā (1688) sk. par Ķelderu Jēkabu). Nozīmīgi vēstures avoti – zemnieku klaušu un nodevu saraksti, tā saucamās vaku grāmatas *Wackenbücher*; *Ķelderu mājas* (1624) minētas Valmieras pilsnovada muižas kadastrā. Pastāvējušas ne tikai Ķelderu mājas, bet arī Ķelderu pagasts. *Baloži* (1624) Mellupes vakā – neapdzīvots un izmiris ciemats. Tomēr visprecīzākos demogrāfiskos datus H. Enzeliņš fiksējis no baznīcas grāmatām, kuras bez metriskajiem datiem saturēja arī dažādus mācītāju ierakstus ar lokālvēsturisku nozīmi. "1700. g., Ziemeļu kara sākumā Baložos dzīvojis muižai piederošais zemnieks Balodis. 1712. g. saimnieks ir Pēteris no Baloža. Mēra epidēmijā visa saime izmirusi" (Enzeliņš 1932, 172–173).

Konstatēju nelielas nesakritības personu vārdos. "Ķelderu saimnieka Miķeļa dēls Mārcis pie altāra par sievu vedis nevienu citu kā skolotāja Brēžas meitu Annu, dzimušu 1766. gadā" (Enzeliņš 1932, 124). Valmiermuižas draudzes mācītājs Jānis Neilands (1840–1915) (Liepnieks 1997, 194–196), kas savas un Baložu dzimtas ciltskoku rūpīgi izpētījis vēl pirms enerģiskā kaugurieša Endzeļa, skolotāja meitas vārdu uzrādījis kā Mariju (Mari). Arī J. Plūksne, veidojot dzimtas koku, Latvijas Valsts vēstures arhīvā apzinājis liecības par Baložu ģimeni un tai piederīgajiem: Valmieras (*Wolmar*) latviešu draudzes metriku grāmatās (235. f., 4., 7., 12. apr.), Valmieras muižas (*Wolmarshof*) 1795., 1811., 1816., 1826., 1834. gada revīziju sarakstos (199. f., 1. apr., 518. l.). J. Plūksne dzimtu sāk ar Miķeli (Mikkel) no Ķelderu, tad seko Mārcis un Jēkabs, nākamais Baložu saimnieks. Zīmētajā ciltskokā ir būtiska neprecizitāte, nenorādot profesora Franča Baloža pirmo dzīvesbiedri Aleksandru Kubarevu; kā vienīgā uzrādīta faktiski otrā sieva Emma Albertiņa-Balodis.

Pateicoties nesen Valmieras novadpētniecības muzejam dāvinātajām Valmieras draudzes pārlūkošanas grāmatām (no 1751), izsekoju dzimtas ģealoģijai līdz pat 19. gs. vidum. Personu datu precizēšanai izmantoju jau muzeja krājumā esošās Valmieras Svētā Sīmaņa baznīcas draudzes metriku (pārlūkošanas), dievgaldnieku un reģistru grāmatas no 1834. līdz 1882. gadam. Aizpildītas vāciski, bet vēlāk rusifikācijas periodā – pēc 1882. gada krieviski. Tajās par katru no Baložiem varēju atrast četrus svarīgākos datus: dzimšanu, kristības, laulības un nāvi. Meklēšanu būtiski atviegloja tas, ka visi Baloži gan drīz divu gadsimtu garumā dzīvojuši viena (Valmiermuižas) pagasta robežās un līdz dzimtbūšanas atcelšanai arī visa radošanās notikusi tikai sava pagasta

robežās. Pirmais no Baložiem, kura ģimene dzīvo ārpus dzimtas mājām, ir Voldemārs Dāvids Balodis.

Lai gan 17. gs.–18. gs. sākuma liecību trūkums rada neskaidrības dzimtu pēctecībā un savstarpējā radniecībā, tas netraucēja salīdzinoši īsā laikā – nepilnos trijos gados (no 2007) – pētniecei Mārai Grāvelei savākt un apkopot ļoti plašu novadpētniecības materiālu par Valmieras pagasta vēsturi un mājām (arī Ķelderiem un Baložiem) topošajai grāmatai "Valmieras pagasta likteņstāsti" (Grāvele 2010).

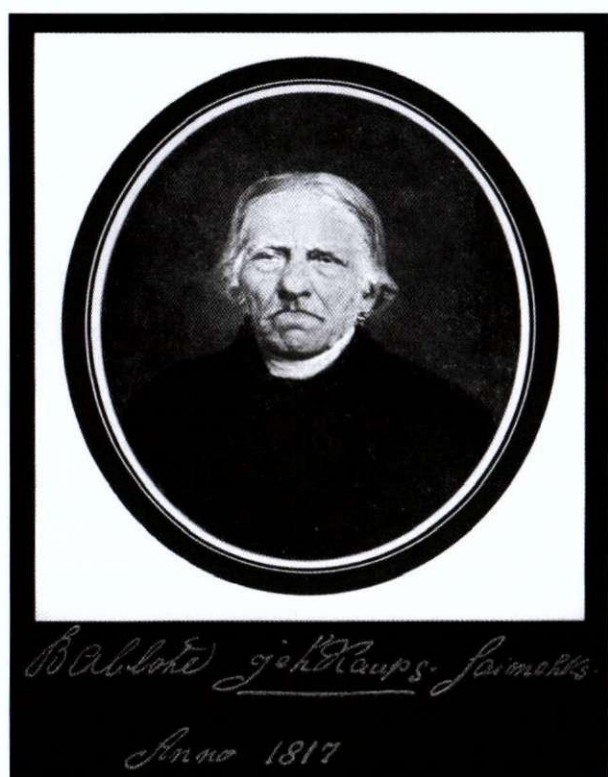
VALMIERAS MUIŽA

Wolmarshof agrāk ietilpusi Valmieras pilsnovadā, jo 1622. gadā zemes, uz kurām atradās Valmieras muižas un Valmieras mācītāja pagasti, Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs piešķīra valsts kancleram grāfam Akselam Uksenšērnā (*Axell Oxenstierna*; 1583–1654). Pēc muižu redukcijas 17. gs. 80. gados novads pārgāja valsts īpašumā un tika iznomāts. Pirmais nomnieks bija Rīgas lieltirgotājs Jānis Reiters, bet pēc tam – Bahmaņu dzimta. Muiža nodrošinājusi labus ienākumus, un, sākoties Ziemeļu karam (1700), nomnieks Pēteris Bahmanis aizdevis Zviedrijas karalim 2000 dālderus kara vešanai, ar likmi 6% gadā! Pateicībā par dāsno aizdevumu solīts Valmieras muižu iznomāt uz 15 gadiem tikai un vienīgi pašam Bahmanim. Šim kungam rocības nūdien nav trūcis, jo septiņus gadus vēlāk (1707) viņš atkal aizdevis 1000 dālderus "Zviedrijas kroņa vajadzībām". Nekas nav tik mainīgs kā kara veiksmes, un Valmieras pilsētā zviedrus nomainīja krievi. Arī netālaļajā Valmieras muižā nu bijis cits saimnieks, jo 1713. gadā muiža uz trim gadiem par 766 dālderiem iznomāta vecā Bahmaņa dēlam – leitnantam Dāvidam Bahmanim, vēlāk līgums pagarināts vēl uz sešiem gadiem (Enzeliņš 1932, 162–166).

1725. gadā Valmieras muiža par īpašiem nopelniem valsts labā lietošanā piešķirta ģenerālim brīvkungam Ludvigam Nikolajam fon Hallartam (1660–1727). Pēc Hallarta nāves turpmāk to sekmīgi pārvaldīja atraitne Magdalēna Elizabete fon Hallarte (*Magdalena Elisabeth von Hallart, geboren von Bülov*; 1683–1750). Viņas dibinātajā muižas skolā izglītības pamatus ieguva daudzi vietējo zemnieku bērni; muižas skola izveidojās par lielāko latviešu zemnieku skolu Vidzemē, un 30. gadu otrajā pusē tajā rakstīt un lasītprasmi apguva vairāk nekā simt audzēkņu (Avotiņa, Blūma 2003, 122–123). Ar ģenerālienes atbalstu Valmiermuižā izveidots arī Vidzemes brāļu draudžu centrs un nodibināts pirmais latviešu skolotāju seminārs (1738–1743) (Ceipe 2007, 17–27). Pēc fon Hallartes nāves *Wolmarshof* kā kroņa muižu uz 12 gadiem iznomāja

3. att. Valmiermuiža ap 1900. gadu

4. att. Jēkabs Balodis (III) (1788–1870) –
Baložu mājas saimnieks,
Franča Baloža vecvectēvs.
S. Rozes gleznas (1817) reprodukcija.
Pēc: Senatne un Māksla, 1938, Nr. 1

galma virsmaršalam, Koškeles un vairāku Igaunijas muižu īpašniekam baronam Karlam fon Ziversam. 1762. gadā Krievijas imperators Pēteris III muižu uzdāvināja feldmaršalam, Rēveles ģenerālgubernatoram un ķeizara nama radniekam, Šlēsvigas–Holšteinas–Zonderburgas–Bekas princim, Dānijas karaļnama pēctecim Pēterim Augustam Frīdriham (1697–1775). 1766. gada janvārī muiža pārdota slepenpadomnieka grāfa Vahtmeisters atraitnei Margaretai (citos avotos kā pārdošanas gads minēts 1771) (Ziriņa 2009). 1773. gadā arī līdz Ķelderā māju saimei nonāk ziņa, ka $41\frac{3}{8}$ arkla lielo muižu par 120 000 Alberta dālderiem nopircis muižnieks no Igaunijas. Landrāts Karls Dīdrihs (*Carl Diedrich von Löwenstern*; 1726–1783) aizsāks Lēvenšternu pēctecību, kura ilgs gandrīz 150 gadu, līdz pat 20. gs. 20. gadiem (Ziriņa 2009, 17).

Ar fon Lēvenšterniem saistās trīs nozīmīgākie notikumi Baložu dzimtā. Pirmais bijis 1817. gadā, kad profesora Franča Baloža vecvectēvs, skolotāja Voldemāra Dāvida Baloža un dzejnieka Rietekļa vectēvs – Baložu Jēkabs (4. att.), ceļot ciema kambari (saiešanas namu) brāļu draudzei, “ticis apdāvināts, jo kokus celtniecībai devis pats toreizējais muižas īpašnieks fon Lēvenšterns” (Enzeliņš 1932, 159). Otrais un vissvarīgākais notikums dzimtas vēsturē norisinājies 1826. gadā: ar muižkungu atļauju tā pieņēmusi uzvārdu Balodis (5. att.). Turpmāk *Balodis* sauksies tēvs Mārcis, dēls Jēkabs, viņa sieva Trīna un abu dēļens Dāvis (Grāvele 2010). Bet trešais

90. *Wolmarshof Dorf bei Melnhofen*

Alter	Kinder.		Erwachsene.		7. Febr. 22	27. Febr. 23
	Buch/Fab.	Sehender.	Sehender.	Comité.		
<i>Ballohd</i>					19 Febr. 1824.	23 März 1826. 3. Febr. 27.
<i>M. Joh. Schickels.</i>	1788	y	y		<i>Ballohd.</i>	
<i>M. Tröhne</i>	1790.	y	y		<i>Jahresbericht 15. 1809. Ganges in 1814. cont. 25.</i>	
<i>A. Anne 17. Septbr.</i>	1810.	y				
<i>D. Dahms 13. Jun.</i>	1822.	y		27	<i>M. R. Hoffmann's... 1804. 22. 6. Melnhofen.</i>	

5. att. Mācītāja J. Valtera ieraksts par Ballohd mājām un tās saimnieku Jēkabu (III) no Valmieras draudzes māju pārraudzīšanas grāmatas (1821–1827). Metrikas ziņas par māju saimniekiem un kalpiem parādās 1826. gadā muižkunga piešķirtie vai pašu zemnieku izvēlētie uzvārdi. Jēkabs izvēlējies būt par Ballohd/Balodi. VINM, inv. Nr. 47.712

norisis 19. gs. beigās: 1883. gadā Valmiermuižas agrāko kļaušu zemi un uz tām celtos *Baložus* no majorātkunga Karla Otto Edgara fon Lēvenšterna (*Carl Otto Edgar von Löwenstern*; 1853–1902) (Zīriņa 2009) toreizējais māju saimnieks Dāvis Balodis izpērk par dzimtu (Grāvele 2010).

CEĻOJUMS PAGĀTNĒ

Lai noskaidrotu, kur meklējami Baložu pirm-sākumi un cik paudzēs tie skaitāmi, tekstā kā galveno attīstības līniju uzrādīšu dzimtas vīriešus, jo kopā ar viņiem gājis sākotnēji mājas vārds, bet vēlāk – uzvārds.

Kā senākais 17. gadsimtā lokalizēts, ar atsauci uz 1688. gadu, Valmieras muižai piederošais zemnieks Jēkabs no Ķelderu mājām (Enzeliņš 1932, 290). Detalizētāku Baložu dzimtas ciltskoku ap 1910. gadu sastādīja toreizējais draudzes mācītājs Jānis Neilands (Liepnieks 1997, 194–196). Veicot plašākus genealoģijas pētījumus un izmantojot savā rīcībā esošās draudzes metriku grāmatas, vienā no ciltskoka sazarojumiem viņš atrada un uzrādīja trīs saistītu dzimtu: *Brēžu – Ķelderu – Baložu vēsturisko radniecību un pēctecību*. Par izejas punktu J. Neilands uzrādījis 18. gadsimta beigās (1783) notikušās laulības starp skolotāja Brēžas Pētera meitu Mariju (Mari; dzim. 1766) un Valmieras muižas Ķelderu māju saimnieka baznīcas pērmindera Miķela (I) (6. att.) jaunāko dēlu – audēju Mārči (II) (Mahrz; 1748–1828). Marijas un Mārča dēls Jēkabs (III) (Jehkab; 1788–1870) 1810. gadā aiziet iegātnos uz Ķelderu kaimiņu

mājām Baložiem, salaulājoties ar saimnieka Jāņa meitu Trīnu (Trihna; 1790–1864). Pēc Baložu māju saimnieka nāves (1813) mājas pāriet Jēkaba un Trīnas valdīšanā. Te pasaulē nāk meitas Anna un Maris un nākamais māju mantinieks Dāvis (IV) (Dahw; 1822–1899). Pēc zemnieku brīvlaišanas (1819) Vidzemes zemniekiem piešķīra uzvārdus (Ābers 1936, 180). Valmieras muižā 1826. gadā Baložu saimnieks, pagasta tiesas priekšsēdētājs un ilggadējais pagasta skrīveris Jēkabs kopā ar tēvu vienojas, ka turpmāk viņu dzimta sauksies mājas vārdā – *Ballohd jeb Balodis* (Valmieras draudzes māju pārlūkošanas grāmata 1821–1827, 90. lp.).

Dāvis 1842. gadā Baložos atved nolūkoto līgaviņu Annu Stiglicu no Vagaļiem (Anne Stiglitz; 1823–1887). Saskanīgā un harmoniskā laulībā piedzima seši bērni, no kuriem kā trešais 1848. gada 21. jūlijā (pēc vecā stila) pasaulē nāca vēlākā profesora Franča Baloža tēvs Voldemārs Dāvids (V) (Woldemar Dawid) (8. att.). Ģimenes pastārtis – 1856. gada ziemā (2. februārī pēc vecā stila) dzimušais Jūlijs Eduards (Es viņu pazīstu 1939, 413), neskatoties uz fiziskām nepilnībām un gandrīz pilnīgu izglītības trūkumu, kļuvis par dzejnieku, un pēc daudziem gadu desmitiem literatūras cienītāji viņu pazīst kā dziesmas “Pie Gaujas” (“Še, kur ligo priežu meži..”) autoru Rietekli (Lapiņš 1937, 1210).

Tā kā mājas mantotu vecākais brālis Jānis Reinholds (dzim. 1846), tad jau agrā jaunībā Voldemārs Dāvids izlēma turpināt senās dzimtas tradīcijas un pelnīt iztiku, mācot bērnus. Ar vecāku atbalstu viņš iegūst labu izglītību. Absolvē aprīnča skolu, Tērbatas skolotāju semināru. 1868. gadā skolotājs Veravā

6.

1765

Wolmarshof

Keldera

Lesende Catechismunū listu

1765

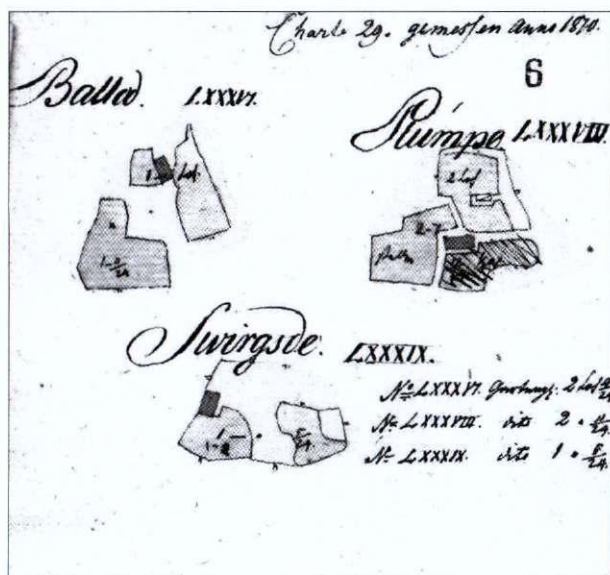
Personas nosaukums	Vecums	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
9) Kelders											
Wolmarshof Mikšels	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2b. Mārvins	56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2b. Mārvins	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2b. Mārvins	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2b. Mārvins	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2b. Mārvins	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2b. Mārvins	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2b. Mārvins	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2b. Mikšels	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mārvins	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
a. Mārvins	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
b. Mārvins	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
c. Mārvins	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
d. Mārvins	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
e. Mārvins	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
f. Mārvins	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
g. Mārvins	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
h. Mārvins	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
i. Mārvins	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
j. Mārvins	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
k. Mārvins	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10) Salte											
2b. Mārvins	52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
a. 2b. Mārvins	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
b. 2b. Mārvins	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
c. 2b. Mārvins	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
d. 2b. Mārvins	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
e. 2b. Mārvins	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
f. 2b. Mārvins	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
g. 2b. Mārvins	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
h. 2b. Mārvins	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
i. 2b. Mārvins	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
j. 2b. Mārvins	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
k. 2b. Mārvins	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
l. 2b. Mārvins	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
m. 2b. Mārvins	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
n. 2b. Mārvins	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
o. 2b. Mārvins	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
p. 2b. Mārvins	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
q. 2b. Mārvins	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

6. att. Ieraksts par Ķeldera māju saimnieku Miķeli (I), viņa sievu Marrinu un dēliem Jāni, Jēkabu, Miķeli un jaunāko Mārci/Mahrz (II) no "Visu un katra Valmieras draudzei piederīgo latviešu saraksta pēc viņu vārda, vecuma un zināšanām vests un turpināts ar 1765. gadu no mācītāja Fr. G. Hildes". VJNM, inv. Nr. 47.702

(Veru; Vōru) Igaunijā, no 1869. līdz 1911. gadam Valmieras draudzes skolas skolotājs. Publicējis rakstus par Valmieras vēsturi žurnālā "Austrums". Pētījies Indriķa hronikā minētās latviešu senvietas Autīni, Beverīnu un Imeru. Rakstījis arī dzejoļus. Vēsturiskie pētījumi apkopoti grāmatās "Valmiera" (1911) un "Jumeras leja" (1909) (Latviešu konversācijas vārd-

nīca 1928, 1635–1636). Valmieras Latviešu biedrības līdzdibinātājs, senlietu kolekcijas pārzinis un muzeja pamatlicējs (1887). Viens no pirmajiem latviešu arheoloģijas aizsācējiem (Liesma 2007, Nr. 144, 4).

Iesākto turpinās pēdējais no šī Baložu dzimtas atzara – 1882. gada 7. augustā jeb 26. jūlijā pēc vecā stila dzimušais Francis Aleksandrs (VI) (Franz

7. att. Valmiermuižai (Wolmarshof) piederošo zemnieku zemju plānu apkopojums, piederējis muižas īpašniekam virskonsistorijas asesoram Otto fon Lēvenšternam (1870). VINM, inv. Nr. 7499

8. att. Voldemārs Dāvids Balodis (V) (1848–1918) – Valmieras draudzes skolotājs, Valmieras novada vēstures pētnieks, Franča Baloža tēvs. VINM, inv. Nr. 32.546

9. att. Valmiera. 20. gadsimta sākums. Pa labi – bijusī E. Heines privātskola, vēlākā pilsētas elementārskola. Šajā namā 1882. gadā piedzimis Francis Balodis. VINM, inv. Nr. 26.589

Alexander). Voldemārs Dāvids un Kokmuižas dzirnavnieka Franča Jakobsona meita Olga Jakobsonē (Olga Jacobson; dzim. 1850) salaulājās 1870. gadā. Viņam – divdesmit divi gadi, viņai – divdesmit. Jau nākamajā – 1871. gadā Baložu pārim piedzimst meitiņa, kurai doti abu vecāku vārdi Olga Voldemāra (Olga Woldemara), bet 1875. gadā – dēls Ēriks

Jakobs (Erich Jacob; miris 1910). Ģimene tolaik mita īrētā dzīvoklī pašā pilsētas centrā elementārskolas namā (9. att.). Pirmās skolas gaitas mazais Aleksandrs uzsāka pie sava tēva Valmieras draudzes skolā, bet tālāk tās veda uz Rīgas pilsētas ģimnāziju. Sekoja studiju un darba gadi (Latviešu konversācijas vārdnīca 1928, 1630–1631; Lapiņš 1937, 1210–1211).

Ne dzimtajā pilsētā, ne tēva mājās viņš vairs neatgriezās (Liesma, 2007, Nr. 144, 4).

Tikai par dažiem gadiem pārdzīvojot savu tēvu – dzimtas patriarhu Dāvi, 1904. gada vasarā piecdesmit astoņu gadu vecumā aizsaulē aiziet Baložu saimnieks – Voldemāra Dāvida vecākais brālis Jānis Reinholds (miris no sirds vājuma). Atraitnēs paliek Anna (dzim. Ūdere, Valmieras muižas Pistolēs, 1863) ar mazajiem dēliņiem – astoņus gadus veco Jāni (dzim. 1896) un piecus gadus veco Voldemāru (dzim. 1899). Tas būs Baložu beigu sākums... Dzimtas vecākā vīrieša un māju saimnieku pienākums nu jāuzņemas Jūlijam; arī 1914. gadā saimnieks uzrādīts Jūlijs Balodis. Sasniedzot pilngadību, viņa brāļadēli uzsāka saimniekot patstāvīgi (līdz 1930). 1929. gadā kā vecsaimniecības *Baloži* īpašnieks uzrādīts Voldemārs Balodis; visa zeme izrentēta diviem rentniekiem. Īpašumā uzskaitītas divas mājas (celtas 1885 un 1825, koka, ar skaidu jumtu, 18,5 x 11,1 m un 10,9 x 9,1 m), klēts (1895), pirts (1940), pagrabs (1897), klēts (1884), divi šķūņi (1880, 1900), kūts ar šķūni (1897), klēts (1896), rija (1825) (Grāvele 2010). 1930. gadā pēc Jāņa nāves *Baložus* nopirka aptiekārs Kārlis Apsītis (1882–1970). Pēc Otrā pasaules kara – 1945.–1946. gadā esošajam *Baložu* īpašniekam Apsītim atstāti tikai 25 ha zemes. Uz atlikušās zemes tika izveidotas trīs jaunas saimniecības – *Bērziņi*, *Dūjas*, *Mucenieki* (Grāvele 2010).

SĀKUMS – ŪDELA JĒKABS?

H. Enzeliņa izvirzīto versiju, ka pirmais dzimtas vīrs ir *Valmieras muižai piederošs zemnieks Jēkabs no Ūdelas mājām*, nevaru ne noliegt, ne apstiprināt, jo Valmieras muzeja rīcībā nav tik senu draudzes metriku grāmatu. Draudzes mācītājs Neilands Baložu ciltskokā (1910) kā pirmo uzrādīja nevis H. Enzeliņa pieminēto Ūdelas Jēkabu, bet gan Miķeli (Mikkel) no Ūdelas – Mārča (Mārta) tēvu un Jēkaba Baloža vectēvu. Arī 1999. gadā sastādītajā Baložu dzimtas shēmā Latvijā pazīstamais dzimtskoku pētnieks Jānis Plūksne paaudžu pēctecību sācis ar Miķeli no Ūdelas mājām.

Un tomēr joprojām paliek neatbildēts galvenais jautājums. Vai Miķelis ir *tiešais* Jēkaba pēctecis un abus vieno radnieciskas saites vai arī Miķelis “ielikts tukšajās mājās no muižas”? Minot faktus par Ūdelas Jēkaba dzīvi Ziemeļu kara laikā, kā arī mēri mirušo cilvēku skaitu, netiek norādīti ziņu avoti: “.. pēc krievu iebrukšanas Valmieras muižā 1708. gada janvārī Ūdelim ēkas palikušas veselas. Ienaidnieks viņam atņēmis 4 zirgus, 3 govus, ik pa 6 pūriem rudzu un miežu, 1 mucu putraimu, 1 mucu zirņu, 1 mucu linsēklu, drānas, 2 dālderus

naudas. Palikuši 1 zirgs un dažas govys. 1712. gadā Jēkabam no Ūdelas mājām mēri miruši 10 cilvēki. 1724. g. pats vēl Ūdeli. Pēc viņa, 1744. un 1765. g., Miķelis, baznīcas pērminderis, 60 gadu vecs un sieva Mare” (Enzeliņš 1932, 173, 290).

AR DIEVA VĀRDU – JĒKABS UN DĀVIS

Profesora vecvectēvs Jēkabs bijis ļoti uzņēmīgs un reliģiozs cilvēks, un jau no agras bērnības visas Baložu atvases tika radinātas pie dievbijības un paklausības. Ar vislielāko dedzību viņš iesaistījies ģimeni brāļu draudzē. *Baložu saiešana* dibināta 1814. gadā. No 1817. gada saiešanas noturēja turpat Baložos celtajā ciema kambarī (Enzeliņš 1932, 159). Saiešanas pulcināja arvien kuplāku apmeklētāju pulku: 1823. gadā – 136, 1839. gadā – 240 (Straube 2000, 294–299). Par reliģisko izvēli un pievēršanos Dievam lasāms paša “*hernhūtiešu brāļa Baložu Jēkaba dzīves stāstā*”: “Esmu dzimis 1788. g. 19. decembrī Valmiermuižas Ūdelu mājā. Mani vecāki caur savu dievbijīgu dzīvošanu bija man kā redzami eņģeļi. Viņu lielākās rūpes bija, lai arī es mācītos pazīt un mīlēt mūsu miļu Pestītāju. Viņi arvien mani skubināja iet uz saiešanām, visvairāk bērnu stundās” (Beldavs 1933, 21). Uz hernhūtiešu sacītāja Baložu tētiņa Jēkaba sprediķiem ceļu mērojuši brāļi un māsas no tuvākas un tālākas apkārtnes, bet viņa devīze bijusi “Dievu neaizmirstiet” (Enzeliņš 1932, 160).

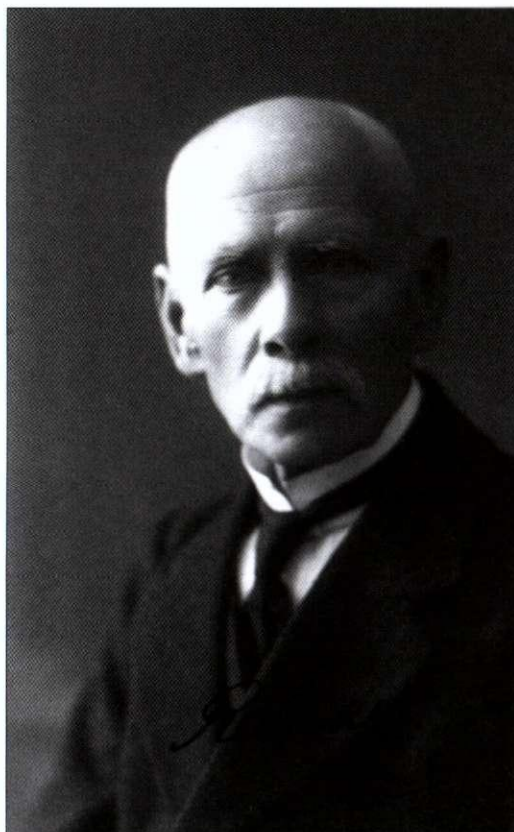
Jēkaba dēls Dāvis sekojis tēvam it visā un, tāpat kā vecais Balodis, bijis “mācīts vīrs un pārvaldījis pilnīgi vācu un pa daļai krievu valodu, pagasta tiesas priekšsēdētājs un rakstvedis” (Draudzes Vēstnesis, 1925, Nr. 4, 5). Hernhūtiešu saiešanā Jaunvelķos noskatīto Annu Stiglicu no Vagaļiem Dāvis bildinājis, būdams pavisam jaunos gados. Gredzenus mijuši 1842. gadā un laulājušies Valmieras baznīcā. Bērni – meitas Kristīne (dzim. 1844), Ane (dzim. 1850), Marija (dzim. 1853) un dēli Jānis Reinholds (dzim. 1846), Voldemārs Dāvids (dzim. 1848; profesora Franča Aleksandra Baloža tēvs), Jūlijs Eduards (dzim. 1856) – jau no mazotnes redzēja vecāku saskaņu gan mājas solī, bērnu audzināšanā, gan kopīgajā sirdslietā – uzticīgā kalpošanā brāļu draudzes labā.

Dāvis (Dāvids) 1871. gada vasarā uzceļ jaunu saiešanas namu. “Dieva vārdus ar aizrautību teic gan pats, gan aicina runāt un dziedāt visus klātesošos ticības brāļus un māsas. Sprediķus nāk klausīties pat no citām draudzēm. Ticības lietās Anna it visā atbalsta vīru. Neizlaiž nevienu pulcēšanās reizi Baložos [...] bijusi ciema kambara dvēsele, kas rūpēju-

sies par to, lai kambaris allaž būtu mīļš un patīkams visiem tiem, kas viņu apmeklēja. Drīz pēc viņas nāves 1887. g. ciema kambaris pavisam apklusis un viņa ziedu laiks pagājis” (Enzeliņš 1932, 159). Viscītīgākais vectēva Jēkaba un tēva Dāvja runu klausītājs ir pastarītis Jūliņš (Jūlijs Eduards), kuru pēc daudziem gadiem mēs pazīsim kā dzejnieku Rietekli (Liesma, 2006, Nr. 30, 5).

VAKARA ZVAIGZNE – JŪLIJS

Jūlijs nodzīvos no Baložiem visilgāk – astoņdesmit četras vasaras un taisaulē jau aizies zem svešas varas ēnas – 1940. gada 11. augustā, tikai par dažiem gadiem agrāk nekā viņa brāļa Voldemāra dēls Francis Aleksandrs. Tas gan vēl tikai būs, bet 1936. gada ziemā literārā sabiedrība un valmierieši sumina sirmo vīru lielajā dzīves jubilejā. Arī “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts” februāra numurā sveic Rietekli, lasītājiem piedāvājot viņa dzīves un daiļrades vērtējumu: “Pazīstamais dzeju autors atskatījās uz nodzīvotajiem 80 mūža gadiem. Dzimis 1856. g. 14. februārī Valmieras Baložos. Viņa vecāku mājas bija tālu pazīstama brāļu draudzes sanāksmju vieta, un šīs sapulces ar savu latvisko reliģiski nacionālo noskaņu stipri ietekmējušas arī nākamā dzejnieka garu. Agri jau dzejnieks iemācījies lasīt, iemācījies arī vāciski, bet slimības dēļ jau agrā jaunībā pazaudējis dzirdi. Izmācījies kurpnieka amatu, bet paglabājis savā sirdī arī mīlestību uz grāmatu un literatūras lasīšanu, viņš sācis nodarboties arī ar dzeju. Jau agri sarakstīta viņa pazīstamā un mūsu dienās atkal no jauna populārā kļuvušā dziesma “Še, kur līgo priežu meži”. Viņa agrākie dzejoļi iespiesti “Baltijas Vēstnesī” un “Balsī”. No 1906. g. viņš vadīja Valmierā Skrastiņa izdoto “Dzimtenes kalendāru”. Sarakstījis arī dramatisku pasaku “Zilais kalns” jeb “Raganu svētki”. Viņa dzejas iznākušas arī sakopotas krājumos: Albuma ziedi I un II, Liriski dzejoļi, Vakara blāzma, Pērles un bez tam humoristiska satura: Kuplejas, Joku pūrs un Sūrenes. [...] Dzejā izpaužas spilgts patriotisms, it īpaši mīlestība pret savu tuvāko apkārtni – Valmieru, Gauju. Izmanāmas viņa dzejā arī dažas vācu literārās ietekmes. Vispārīgas noskaņas ziņā viņa dzeja līdzīga Ausekļa dzejai, tikai sērīgāka, un pēc Ausekļa parauga viņš izvēlējies arī sev pseidonīmu. Apdziedājis arī dabu un tautas senatni, bet it sevišķi mātes mīlestību. No 1874. gada savus darbus paraksta tikai kā *Rieteklis* – vakara zvaigzne. Savas vecuma dienas Rieteklis pavada Valmieras pilsētas nespējnieku paltversmē. Miesās viņš vēl diezgan spirtgts un garāmožs. Latvijas Preses biedrība ar saviem pārstāvjiem viņam aizsūtīja 80. dzimšanas dienas sveicienu –

10. att. Franča Baloža tēvabrālis – dzejnieks Rieteklis (1856–1940). Fotografēts 1926. gadā Valmierā. VINM, inv. Nr. 35.522

lauru vainagu un naudas balvu. Naudas balvu aizsūtīja arī Ministru prezidents Dr. K. Ulmanis un izglītības ministrs prof. A. Tentelis” (B. 1936, 182).

Viens no nedaudzajiem sirmgalvja draugiem bijis Valmieras zīmēšanas skolotājs un fotogrāfs Juris Vītols (1869–1944). Ja Rieteklis pēkšņi “sadamājis aizstaigāt līdz 9 verstu attāļajām Baložu mājām, bet ar atgriešanos nespējnieku namā švaki, tad nu Vitolam nācies līdzēt pie staigāšanas un bijis “jāņem Rietekli zem rokas”, bet citādi dzejnieks vienmēr bijis labā omā un mīlējis jokot” (Liesma, 2010, Nr. 43, 4).

VOLDEMĀRS DĀVIDS UN FRANCIS ALEKSANDRS

Vai maz Voldemārs Dāvids Balodis varēja cerēt, ka dēls turpinās tēva iesākto? Bet aizsākums interesei par vēsturi un arheoloģiju meklējams izveidotajā Valmieras Latviešu biedrības muzejā. Par tā tapšanu lasāms priekšniecības sapulču grāmatas 1887. gada 3. februāra sēdes astotajā punktā: “.. uz Ballod kunga uzmundrināšanu priekšniecībai un spriešanai nolemts – iecelt viņu par muzeja direktoru, kā arī atvēlēt 25 rubļus kā gadskārtēju kredītu priekš muzeja. Bez tam uzdot vienu derīgu skapi

izgatavot” (LVVA, 3068. f., 2. apr., 114. l.). Izgatavotie skapji lēnītēm sāka pildīties ar Valmieras apkārtnē savāktu: vērša galvaskausu, izraktu Jumeras Ķikura purvā, upurļaiviņu – ziedojuņu trauku ūdens dieviem no Kocenieku Brendiķa purva, Jumeras Ģērdas lejas malā atrasto kakla gredzenu, apcēm, pirksta gredzenu, saktu, zvārgulīšiem, kauri gliemežvākiem, dzintara un krāsainā stikla kreļļu fragmentiem, galvas rotu, dzelzs nazi (Balodis 1909, 25–26). Biedrības muzejā Francis Aleksandrs pavadīja gandrīz visu savu brīvo laiku, palīdzot izkārtot un aprakstīt eksponātus. Atrastajām lietām ir gluži vai burvju vara. Klausoties tēva stāstījumā, zēns izprot, ka arī šeit senenos laikos dzīvojuši cilvēki. Un tas ir nākamā arheologa pirmais atklājums (Liesma 2007, Nr. 144, 4).

Atradumu skaita ziņā visbagātākie bija 1905. gada izrakumi Draņķu senkapos netālu no Kokmuižas Draņķu mājām, kur uzietas bronzas laikmeta senlietas. Izsakot atzinību, 15. septembrī biedrības sēdē priekšnieks Vīlīps Švēde ziņojis, ka “W. D. Ballod kungs dāvina biedrībai no viņa šajā vasarā Kocēniešu Draņķu mājas kapu kalnā izraktās veclaiku

lietas. Priekšniecība ar pateicību tās pieņēma un ievieto muzejā” (LVVA, 3068. f., 1. apr., 5. l.). Trīs gadus pēc V. D. Baloža nāves (1918) – 1921. gada 30. janvāra biedrības pilnsapulcē lemts, ko darīt ar viņa savāktajām kolekcijām un senvēstures priekšmetiem. Glabāt? Toreizējam biedrības priekšniekam A. Ziediņam līdz ar dažiem domubiedriem izdodas pārliecināt, ka, “neskatoties uz to, ka muzejam pašlaik nav tam piemērotu telpu un lietas stāv sapaļotas kastēs, tas vajadzīgs skolām. Jāmāca Latvijas vēsture, un bērnos ir jārada interese par Latvijas vēsturi. Biedrības muzejs nav jārada ārzemniekiem, bet jāatstāj Valmierā. Nedrīkst Baloža mūža darbu aizsūtīt prom, tas būtu Baloža necienīgi” (LVVA, 3068. f., 1. apr., 2. l.). Pēc profesora Franča Baloža ierosinājuma Pieminekļu valdei nodota “upuru laiviņa un pirmvērša ragi”, kurus biedrības valde “aizdevusi pētīšanai Rīgā”. 1934. gada 18. martā biedrības valdes sēdē spriests, kā relikviju “atprasīt atpakaļ” (LVVA, 3068. f., 1. apr., 2. l.). Nav ziņu par eksponātu atgriešanu Valmieras Latviešu biedrības muzejā, un iespējams, ka tie pēc Otrā pasaules kara nonākuši kādā no Rīgas muzejiem.

11. att. Francis Balodis ar kundzi Aleksandru 1932. gada 7. augustā profesora 50. šūpuļsvētkos. Fotoattēls publicēts žurnālā “Atpūta” (1932, Nr. 405). VINM, inv. Nr. 47.594/15

12. att. Francis Balodis ar dzīvesbiedri Emmu Albertiņu-Balodi 1937. gadā.
Fotoattēls publicēts žurnālā "Atpūta" (1937, Nr. 676).
VINM, inv. Nr. 47.594/26

DIVI BRĀĻI – DIVI LIKTEŅI

Baloži nu piederēja svešiniekiem, un traulā saikne ar tēva radiem pārtrūka. Izņēmums bija māsas ģimene. Divdesmitajos gados – pēc atgriešanās Latvijā profesors vairākkārt ciemojies Valmierā, Diakonāta ielā 3. Tur sava vīra tirgotāja Mārtaņa Kreišmaņa (Martin Kreiřschmann; 1861–1943?) namā dzīvoja Olga (Olga Woldemare Kreiřschmann; 1871–?) ar diviem dēliem, topošajiem mūziķiem – Oļģertu (1904 Valmierā–1945/46? Krievijā) un Nikolaju (1912 Valmierā–1983 ASV).

Ar svaini Francim Balodim tuvākas draudzības saites neizveidojās, jo pārāk jūtama bija vecuma starpība – vairāk nekā divdesmit gadu. Pretēji tas bijis ar māsu, ar kuru vienmēr "uzturēta radošanās" (Liesma, 2004, Nr. 75, 5).

Ar nākamo znotu viņa tēvs – skolotājs Balodiņš iepazinās Latviešu biedrībā 1884. gadā. Komerstudijas uzsākušais Mārtaņš Kreišmanis apkārtējos pārsteidzis ar savu nerimstošo enerģiju un mērķtiecību, biedrības nākotnes saimniecisko un finansiālo redzējumu. Līdz pat biedrības likvidācijai 1940. gadā viņš darbojies un ievēlēts priekšniecībā,

dažādās komitejās – revīzijas, kārtības, svētku, kultūras, teātra un jautrības u.c. No 1912. gada veicis kasiera pienākumus (Valmieras Latviešu biedrības protokolu grāmata 1890–1912; LVVA, 3068. f., 1. apr., l., 10. l.). 1894. gada vasarā Mārtiņš un Olga salaulājās Valmieras Sīmaņa baznīcā (LVVA, 235. f., 7. apr., 670. l.). Abu viņu dēlu likteņi ir kara vētrās locīti un traģiski. Jaunākajam – Nikolajam mūžs noslēgsies septiņdesmit gadu vecumā tālu no dzimtenes, bet vecākā – Oļģerta dzīves pēdējās stundas joprojām nav noskaidrotas (Liesma, 2004, Nr. 75, 5; vip.latnet.lv/LPRA/muziki.htm).

Oļģerta Kreišmaņa foto aplūkojams Jēkaba Vītoļņa un Roberta Krodera sastādītajā krājumā “Latvju skaņu mākslinieku portrejas” (1930), kur lasāma arī īsa biogrāfija: “Dzimis 9. septembrī 1904 Valmierā. Klavierspēli mācījies vispirms pie savas mātes, pēc tam privātsundās Valmierā līdz 1920. Iestājies Latvijas konservatorijas klavieru klasē. Būdams konservatorijas students, 1922 beidzis Rīgas 1. pilsētas vidusskolu. Pirmo pastāvīgo vietu ieņēmis Nacionālajā operā kā repetitors (1924). Tanī pat laikā arī konservatorijas operas klases repetitors. Laikā no 1921–1927, kad iestājās karadienestā (4. Valmieras pulka orķestrī kā altists un bundzinieks), ļoti daudz piedalījies kā solists un pavadītājs un arī ērģelnieks dažādos koncertos Rīgā un provincē, kā arī pavadījis daudzus mūsu māksliniekus viņu pastāvīgos koncertos. Pēc demobilizācijas, no 1928 radiofona solists, pavadītājs un repetitors ..” Pianists, ērģelnieks, diriģents un komponists. Viens no pirmajiem Latvijas Radio skaņu režisoriem, vairāku dziesmuspēļu un daudzu raidlugu mūzikas autors, radio muzikālo iestudējumu vadītājs. Iesaukts latviešu leģionā, kur izveidojis un diriģējis frontes ansambli. Komponējis karavīru dziesmas. Nokļūstot padomju armijas gūstā, izsūtīts. Mūža traģisko noslēgumu ne piederīgajiem, ne vēsturniekiem pagaidām nav izdevies precīzi noskaidrot (Archīvs, 1989, 130).

Nikolaja Kreišmaņa (26. VII 1912 Valmierā–4.III 1983 ASV) mūža lielākā daļa aizrit ārpus Latvijas. Tāpat kā brālis, viņš izvēlējies mūziķa profesiju, taču interesējusi arī vēsture, un, krusttēva profesora Franča Aleksandra mudināts, jaunais censonis pievērsās vēstures studijām Latvijas Universitātē (1930–1934). Papildinājies arī klavierspēlē un kompozīcijā pie Rīgas, Zalcburgas, Berlīnes un Drēzdenes pedagogiem; 1934.–1940. gadā mūzikas konsultants un dramaturgs Ziemeļlatvijas teātrī Valmierā. Otrā pasaules kara laikā, strādājot Rīgas radiofonā (1941–1944), komponējis latviešu leģionāru dziesmas un mūziku lugām, pavadījumus solistu koncertiem. Emigrācijā (ASV no 1950) papildinājies skaņumākslā. 1958. gadā ieguvis bakalaura grādu Sakramento valsts koledžā, 1960. gadā maģistra grādu vēsturē, papildus studijas vēsturē Kalifornijas Universitātē Berklijā (1960–1963), Vinē (1969–1970). Paraleli vēstures studijām dibinājis Sakramento mūzikas studiju. Sakramento valsts koledžu mācību spēks (1959–1961), Svēto vārdu (*Holy Names*) koledžas mācību spēks (1961–1978). Bet īpaši zīmīgs Nikolajam ir 1963. gads, kād viņš kļūst par otru profesoru Baložu dzimtā (Archīvs, 1989, 130).

LIKTEŅA IZREDZĒTIE

Kaut rakstā pieminēju tikai dažus no Baložiem, leģendas dzīvo. Katrs no šiem dzimtas vīriem atstājis ļauzu atmiņās apbrīnas vērtu dzīvesstāstu. Uzņēmīgais zemnieka Miķeļa dēls Mārcis, kas precējies skolotāja Brēžas meitu. Hernhūtiētis, pagasta runas un varas vīrs Baložu Jēkabs, viņa mazdēli – skolotājs un novadpētnieks Voldemārs Dāvids, dzejnieks Jūlijs (Rieteklis). Voldemāra Dāvida mazdēli mūziķi brāļi Kreišmaņi un, protams, dzimtas visspilgtākā personība – Dr. phil., Dr. hist. profesors Francis Aleksandrs Balodis, kura sarakstītie darbi un ieguldījums arheoloģijā kļuvis par neatņemamu visas Latvijas kultūrvēsturisko mantojumu.

AVOTI UN LITERATŪRA

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 199. fonds, 1. apraksts, 518. lieta. Valmieras muižas revīzija 1795., 1811., 1816., 1826., 1834. g.
LVVA, 235. f., 4., 7., 12., 14. apr. Valmieras draudzes metrikas.
LVVA, 3068. f., 1. apr., 1.–70. lieta. Valmieras Latviešu biedrība.
Ābers, B., 1936. *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. I pusē*. Rīga.
Archīvs, 1989. Redaktors E. Dunsdorfs. XXIX sēj.: Skaņumāksla. Melburna.

Avotiņa, A., Blūma, D., 2003. *Latvijas kultūras vēsture*. Rīga.
B., 1936. Par Rietekli kā dzejnieku 80 gadi. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 2.
B., 1937. Dr. phil. un Dr. hist. Francis Balodis. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 11.
Balodis, V. D., 1909. *Jumeras leja un viņas ievērojamās vietas ar 1 karti un 32 skatiem*. Valmiera.
Beldavs, K., 1933. *Ainavas no senatnes un tagadnes*. Rīga.
Ceipe, G., 2007. Magdalēna Elizabete fon Hallarte (1683–1750) un Brāļu draudzes kustība Vidzemē. *Sieviete Latvijas vēsturē: Krājums*. Rīga.

- Draudzes Vēstnesis* [žurnāls], 1925. Valmiera.
- Enzeliņš, H., 1932. *Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē*. Valmiera.
- Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. 1939. Rīga.
- Grāvele, M., 2010. *Valmieras pagasta likteņstāsti*. Manuskripts. Valmiera.
- Lapiņš, J., 1937. Profesora Fr. Baloža 25 gadu darbības atcere. *Sējējs*. Nr. 11.
- Latviešu konversācijas vārdnīca*. 1928. 1. sēj. Rīga.
- Liepnieks, L., 1997. *Stāsti par Valmieras pilsētas un novada pagātni*. Valmiera.
- Liesma* [laikraksts], 1976–2010. Valmiera.
- Pumpuriņš, T., 1999. Hermanis Enzeliņš – vēstures pētnieks. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 1/2/3.
- Straube, G., 2000. *Latvijas brāļu draudzes diārijs*. Rīga.
- Vitoliņš, J., Kroders, R., 1930. *Latvju skaņu mākslinieku portretas*. Rīga.
- Ziriņa, I., 2004. *Valmieras Latviešu biedrība: Mazpilsētas pilsoniskās sabiedrības un nacionālās pašapziņas veidotāja (1872–1919)*. Maģistra darbs. Daugavpils.
- Ziriņa, I., 2009. [Teksti kalendāram 2010–2011] *Vācu kultūras mantojums Valmieras rajonā. Das deutsche Kulturerbe im Kreis Valmiera*.

INTERNETA RESURSI

<http://vip.latnet.lv/LPRA/muziki.htm>

<http://www.lvva-raduraksti>

Ingrīda Ziriņa

FAMILY OF PROFESSOR FRANCIS BALODIS

Summary

The article is devoted to the first academically educated Latvian archaeologist Francis Balodis' (1882–1947) family. The first information can be found in the 18th century Valmiera church books. Based on data from archival documents it is established that the place of origin of the family is Ķelders homestead in Valmiera manor. The study also provides information about other family members, reflecting on family development and activities in various historical periods.

Key words: archaeology, family, Aleksandrs Balodis, Valmiera manor, “Baloži” homestead.

The name of the outstanding archaeologist Dr. phil., Dr. hist. Professor Francis Aleksandrs Balodis in his hometown Valmiera in the Soviet occupation years, as well as the names of many other social workers of independent Latvia, was buried almost in oblivion. Because of ideological considerations, Jūlijs Eduards Balodis (Rieteklis, 1856–1940) was brought forward to a wide range of interested people as the only member from the family. While unveiling the memorial plaque to the poet in Baloži, Valmiera village, in 1976, it was not mentioned that his brother Voldemārs Dāvids, father of Francis Aleksandrs (1882–1947), was born here as well.

Thirty years later, in 2007, at the end of the international archaeologist conference “Francis Balodis. Archeology and time. Professor F. Balodis – 125”, a new memorial plaque was unveiled ceremoniously to the family of Professor Francis Balodis. Balodis family historically had been connected to Valmiera manor (Wolmarshoft), later Valmiera manor civil parish, and the nearby district city Valmiera (Wolmar). Jēkabs from “Ķelderi” homestead, a farmer belonging to the Valmiera manor, was identified as the eldest man of the family in the 17th century with a reference to 1688

[H. Enzeliņš, “Views to the past of Valmiera town, civil parish and county”. Valmiera, 1932]. A more detailed genealogical tree of the Balodis family around 1910 was made by a parson Jānis Neilands (1840–1915) of that time. By carrying out more detailed genealogy researches and by using books on metrics in hand, affinity and succession of three related families – Brēži, Ķelderi and Baloži – was found and showed in one of embranchments of the genealogical tree. As a starting-point, Neilands showed the marriage registered at the end of the 18th century (1783) between Marija (Mari; 1766), a daughter of Pēteris from Brēži family, and weaver Mārcis (Mahrz; 1748–1828), the youngest son (II) of a churchwarden Miķelis (I), a landlord of the “Ķelderi” homestead in Valmiera manor. In 1889, Jēkabs (Jehkab; 1788–1870) (III), the son of Marija and Mārcis, went to the “Baloži” homestead in the neighbourhood of the “Ķelderi” and got married to Trīna (Trihna; 1790–1864), daughter of landlord Jānis. After the death of “Baloži” landlord (in 1813), the homestead was governed by Jēkabs and Trīna. Daughters Anna and Maris, and the future heir of the homestead, Dāvis (IV) (Dahw; 1822–1899) later were born here. After the abolishment of serfdom (1819), surnames were bestowed to

farmers living in Vidzeme. In 1826, in Valmiera manor, "Baloži" landlord, civil parish court chairman and long-term parish scribe Jēkabs together with his father agreed that their family further will have a name like the one of their house – Balod or Balodis! In 1842, Dāvis brought his bride Anna Stiglica) Anne Stiglitz; 1823–1887) to "Baloži". Six children were a sign of a harmonious family, out of whom Voldemārs Dāvids (V) (V. D.; Woldemar Dawid), father of the future Professor Francis Balodis, was born on 21 July 1848 (old style). In 1883, Dāvis Balodis bought the previous Vamliera manor duty land out as the family land. As the eldest brother, Jānis Reinholds would inherit the house, thus V. D. already in his early youth decided to follow up the ancient family traditions and to earn his living by teaching children. With the help of his parents he gained good education, finished the county school and Tērbata Teacher Seminar. In 1868, he was a teacher in Verava (Vōru) in Estonia. During 1869–1911, he was a teacher of Valmiera civil parish school. He published articles about the history of Valmiera in the newspaper *Austrums*, researched Latvian archaeological sites Autina, Beverīna and Imera mentioned in *The Chronicle of Henry of Livonia*, and wrote poems. His historical researches are summarized in books

Valmiera (1911) and *Jumera valley* (1909). He is a co-founder of Valmiera Latvian Society, as well as a curator of antique collection and a museum's founder (1887). He is one of the first beginners of Latvian archeology. All the activities will be continued by the last person from this Balodis family embranchment – Francis Aleksandrs (VI) (Franz Alexander) born on 7 August 1882, or on July 26 according to the old style. Olga Jakabsone (Olga Jacobson; born in 1850), a daughter of V. D. and miller of "Kokmuiža" (manor house), got married in 1870. A daughter, who was given both parents' names, Olga Voldemāra (Olga Woldemara), was born already in 1871, but the son Ēriks Jakobs (Erich Jacob; died in 1910) was born in 1875. At that time the Balodis family lived in a rented flat in the centre of town, E. Heine private school house. Aleksandrs started his first school years in his father's Valmiera civil parish school, but later he went to Riga City Gymnasium. Years of studies and work followed. He did not return to his hometown, or to his father's house. His sister Olga Kreišmane (Kreißchman) still lived in Valmiera with her two sons, emerging musicians Oļģerts (1904–1945/46?; Russia) and Nikolajs (1912–1983; USA), but after 1930, the fragile connection with the Balodis family broke forever, since the farm was sold.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Family tree of Ķelders – Brēža – Balodis, compiled by pastor Jānis Neilands (1910)
- Fig. 2. Balodis family tree chart drawn by Jānis Plūksne (1999)
- Fig. 3. Valmiermuiža manor around 1900. Published by P. Skrastiņš in Valmiera
- Fig. 4. Jēkabs Balodis (III) (Jehkab; 1788–1870) – owner of "Baloži" homestead. Great-grandfather of professor Fr. Balodis. Reproduction of a painting by Staņislavs Roze, 1817 (*Senatne un Māksla*, No. 1, 1938)
- Fig. 5. Record made by the pastor J. Valters about Ballohd homestead and its owner Jēkabs (III) from the book of homestead surveillance in Valmiera civil parish (1821–1827). Metrics news about homestead owners and farm-hands gives surnames either assigned by landlords or self-chosen in 1826. Jēkabs had chosen to be Ballohd/Balodis. Registration notation: VINM Inv. No. 47.712
- Fig. 6. Entry about Miķelis (I), the owner of Ķelders homestead, his wife Marina and sons Jānis, Jēkabs, Miķelis, and the youngest son Mārcis/ Mahrz (II) from "The list of all and every Latvian by name, age and education, belonging to the Valmiera civil parish, kept and continued from 1765 by the pastor Fr. G. Hilde". Registration notation: VINM Inv. No. 47.702
- Fig. 7. Compilation of land layout plans belonging to Valmiermuiža Manor (Wolmarshof), owned by Otto von Levenstern, the landlord of Valmiermuiža Manor and over-consistory assessor; see the Baloži homestead (1870). Registration notation: VINM Inv. No. 7499
- Fig. 8. Voldemārs Dāvids Balodis (V) (1848–1918) – teacher of Valmiera civil parish, researcher of Valmiera Region, father of professor Fr. Balodis. Registration notation: VINM Inv. No. 32.546
- Fig. 9. Valmiera at the beginning of the 20th century. To the right – the former private school of E. Heine, later – city elementary school. Professor Fr. Balodis was born in this building on 7 August 1882 as the third offspring in the Balodis family. Registration notation: VINM Inv. No. 26.589
- Fig. 10. Poet Rieteklis (1856–1940), uncle of professor Fr. Balodis – photo of 1926 in Valmiera. Registration notation: VINM Inv. No. 35.522
- Fig. 11. Francis Balodis and Mrs. Aleksandra, on 7 August 1932, at professor's 50th birthday. Photo was published in the magazine *Atpūta*, No. 405, 1932. Registration notation: VINM Inv. No. 47.594/15
- Fig. 12. Professor Dr Francis Balodis and his spouse Emma Albertiņa-Balode in 1937. Photo was published in the magazine *Atpūta*, No. 676, 1937. Registration notation: VINM Inv. No. 47.594/26

Andrejs Vasks

FRANCIS BALODIS UN ETNISKIE PĒTĪJUMI LATVIJAS AIZVĒSTURĒ

Etniskās problēmas bija galvenie jautājumi Franča Baloža darbos par Latvijas aizvēsturi. F. Baloža etniskās attīstības koncepcija bija balstīta uz migrācijām un iebrukumiem. Padomju periodā viņu stingri kritizēja, taču galvenās idejas tika pieņemtas. Mūsdienās daudzus ar etnisko attīstību saistītus jautājumus interpretē atšķirīgi. Tomēr F. Balodis bija pirmais, kas mēģināja risināt šos jautājumus, sekmējot zinātnes attīstību.

Atslēgas vārdi: Balodis, aizvēsture, etniskie pētījumi, Latvija.

Daudzus gadu desmitus vienu no svarīgākajām vietām Latvijas aizvēstures pētniecībā ieņēma etniskie jautājumi. Šīs prioritātes iedibinātājs pirms 80 gadiem bija F. Balodis. Eiropas arheoloģijā kopš 19. gs. pēdējās desmitgades lielāku uzmanību nekā agrāk sāka pievērst arheoloģisko pieminekļu un tur atrasto senlietu etniskās piederības skaidrojumam. Tas bija saistīts gan ar konkurences un spriedzes palielināšanos Eiropas valstu starpā un pieaugošajām nacionālisma tendencēm šajās valstīs, gan ar industrializācijas izraisītajiem plašajiem fabriku, ceļu, dzelzceļu u.c. celtniecības darbiem, kuru gaitā, veicot vērienīgus zemes darbus, tika atklāti daudzi jauni arheoloģiskie pieminekļi un iegūts plašs arheoloģiskais materiāls (Trigger 1989, 85).

Šajā laikā izveidojās un kļuva par noteicošo arheoloģijas virziens, kas ieguva kultūrvēsturiskās arheoloģijas nosaukumu. Šī virziena teorētisko pamatu veidoja “arheoloģiskās kultūras” (AK) koncepcija. AK tika uzskatīta par aizvēsturisku realitāti, respektīvi, par dzīvas etnogrāfiskas kultūras arheoloģisko adekvātu, kuru atstājusi senatnē dzīvojuši etniska grupa. AK izplatību saistīja ar senatnē notikušām migrācijām resp. jaunu teritoriju iekarošanu. Tika uzskatīts, ka, izsekojot arheoloģisko kultūru pēctecību retrospektīvā ceļā, iespējams noskaidrot vēsturisko tautu izcelsmi jeb etnogenēzi. Pirmais, kas izmantoja AK ideju un retrospektīvo metodi tautu izcelsmes noskaidrošanā, bija Oskars Montēliuss (1843–1921). Viņš 1888. gadā publicēja rakstu “Par mūsu senču iebrukumu ziemeļos”, kurā ar retrospekcijas pa-

līdzību izsekoja ziemeļģermāņu kultūras attīstībai no bronzas laikmeta līdz Tacīta laikam 1. gs. pēc Kristus. Daudz plašāk šo metodi izmantoja un attīstīja Gustavs Kosinna (1858–1931), tāpēc viņu mēdz uzskatīt par retrospektīvās metodes autoru (Монгайт 1973, 38). Kultūrvēsturiskās arheoloģijas kontekstā savus pētījumus 20. gs. 20.–30. gados veica arī F. Balodis, bet sekojošajos gadu desmitos vēl daudzi citi Austrumbaltijas aizvēstures pētnieki (J. Graudonis, H. Moora, V. Sedovs u.c.).

Latvijas seno iedzīvotāju etniskās piederības jautājumiem, izmantojot arheoloģijas dotumus, pētnieki sāka pievērsties jau 19. gadsimtā. Bez tīri akadēmiskas intereses šādu uzmanību lielā mērā stimulēja arī politiski motīvi. Krievijas impērijas posmā, kad Latvijas teritorijas arheoloģiskajā pētniecībā darbojās baltvācu un mazākā mērā arī krievu pētnieki, seno vietējo iedzīvotāju kultūra tika raksturota kā atpalikusi un primitīva, bet dzelzs laikmeta senkapos atrastie ieroči un rotas tika uzskatītas par apliecinājumu daudz augstāku kultūras līmeni sasniegušo ģermāņu (gotu, vikingu) vai rietumslāvu tiešai klātbūtnei Austrumbaltijā (Vasks 1998, 21–22).

Gan Baltijas vācu, gan Krievijas imperiālisma ideologiem Baltijas pamatiedzīvotāju zemā attīstības līmeņa tēlojums senatnē deva pamatojumu aizbildnieciskai attieksmei pret vietējām tautām tagadnē. Pirmajā gadījumā tā izpaudās kā vācu lomas apoloģija Baltijas vēsturē un ar to saistītie muižniecības privilēģiju saglabāšanas centieni, bet otrajā – kā par mazāk attīstītiem uzskatīto

“innarodcu” ciešāka iesaistīšana Krievijas impērijā, vadoties no formulētā principa “viens cars, viena ticība, viena valoda” (Švābe 1991, 163).

Uzskats par ģermāņu tiešu klātbūtni Austrumbaltijā bija dziļi iesakņojies, un to pauda daudzas Eiropas arheoloģijas autoritātes. Pat vēl 1929. gadā iznākušajā arheoloģijas enciklopēdijas *Reallexikon XIII* sējumā rakstā par Dienvidaustrumbaltijas arheoloģiju A. Fridentāls rakstīja, ka dzelzs laikmetā Austrumbaltijas dienvidos gan dzīvojuši balti, taču tur bijušas arī ģermāņu kolonijas. Ziemeļos turpretim dzīvojuši ģermāņi, un tikai vidējā dzelzs laikmetā tur ienākuši somi (Friedenthal 1928–1929).

Šāda pārspilēti ģermanizēta etnisko rekonstrukciju aina bija fons, uz kura savu zinātnisko darbību pēc atgriešanās jaundibinātajā Latvijas Republikā nācās uzsākt F. Balodim. Viņa interese par senajām baltu tautībām Latvijas teritorijā, īpaši latgaļiem, izpaudās jau studiju gados un materializējās 1910. gadā disertācijā *Daži materiāli par latviešu cilšu vēsturi no 9. līdz 13. gadsimtam*. Šajā darbā viņš atsevišķi aplūkoja senākajos rakstītajos avotos minētās baltu tautības – zemgaļus, latgaļus un sēļus – un mēģināja tās saistīt ar konkrētiem arheoloģiskajiem pieminekļiem (Баллод 1910).

Pēc 16 gadiem – 1926. gadā F. Baloža rediģētajā pirmajā apkopojošā kolektīvajā monogrāfijā latviešu valodā par Latvijas arheoloģiju viņš bija autors nodaļai *Vēlais dzelzs laikmets*. Šeit jau autors pilnībā kuršus, kurus iepriekš uzskatīja par latviešu un lībiešu sajaukumu, pieskaita baltiem, raksturo viņu apdzīvotās zemes un materiālo kultūru. Līdzīgā veidā viņš aplūko zemgaļus, latgaļus un sēļus, kā arī lībiešus. Te īpaši jāatzīmē, ka F. Balodis bija pirmais, kas senākajos rakstītajos avotos minētās tautības saistīja ar konkrētiem arheoloģiskajiem pieminekļiem un materiālās kultūras īpatnībām. Jauns bija arī tas, ka Balodis minētās četras baltu tautības saskatīja jau iepriekšējā – vidējā dzelzs laikmetā (Balodis 1926). Pirms tam, pieskaroties arheoloģisko pieminekļu etniskās piederības jautājumiem, pētnieki aprobežojās ar to pieskaitīšanu vai nu “latviešu-lietuviešu” ciltīm Latvijas dienviddaļā, vai somu ciltīm Latvijas ziemeļu daļā. Pie šāda dalījuma pieturējās arī minētās monogrāfijas autori – H. Moora, kas rakstīja par agro dzelzs laikmetu Latvijā, un M. Šmīdehelme, kas bija autore nodaļai par vidējo dzelzs laikmetu.

Šo 1926. gada publikāciju var uzskatīt par izejas punktu, savdabīgu “starta līniju”, no kuras sākās F. Baloža etniskās koncepcijas tālākā attīstība. Tā vainagojās 1938. gadā ar viņa uzrakstītās *Latviešu vēstures I* sējuma 1. daļas iznākšanu (Balodis 1938). Starplaikā, tātad 12 gados, F. Balodis publicē vairā-

kus rakstus, kuros aplūko baltu un somugru cilšu attīstību Latvijas teritorijā no akmens laikmeta līdz vēlā dzelzs laikmeta beigām. Pēc šīm publikācijām izsekojama arī pētnieka uzskatu maiņa vienā vai otrā ar etnisko tematiku saistītā jautājumā.

Par senākajām baltu ciltīm Latvijas teritorijā 1928. gadā publicētajā rakstā *Mūsu senči* F. Balodis rakstīja, ka baltu ciltis Latvijas teritorijā, kur līdz tam dzīvojusi kāda baltiem sveša tautība, varbūt somugri, ienāca 1. gs. pēc Kr. (Balodis 1928, 608). Tomēr jau gadu vēlāk – 1929. gadā publicētajā rakstā *Senlatvieši* viņš raksta, ka balti Latvija ienākuši jau sirmā senatnē un laikā līdz Kristus dzimšanai tie aizņēmuši zemes līdz Daugavai ziemeļos. Tiesa, jautājumā par auklas keramikas un laivas cirvju kultūras saistību ar baltiem viņš vēl šaubās (Balodis 1929, 464–465). Vēl pēc dažiem gadiem – 30. gados *Latviešu konversācijas vārdnīcā* publicētajā rakstā *Latvju aizvēsture* F. Balodis jau pilnīgi noteikti šo kultūru saista ar senbaltiem, kas padzinuši somugrus no Kurzemes dienviddaļas. Zemgales lielākā daļa un Austrumlatvija, pēc viņa domām, vēl somugru apdzīvota (Balodis 1934–1935).

1929. gada rakstā viņš atzīmēja, ka visagrāk – jau agrajā dzelzs laikmetā no baltu cilšu kopuma bija atdalījušies kurši. Zemgaļus un latgaļus kā patstāvīgas etniskas vienības F. Balodis saista ar vidējā dzelzs laikmeta lidzenajiem kapulaukiem, gan atzīmējot, ka viņu priekšteči meklējami agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku kultūrā. 1938. gada darbā viņš jau pilnīgi noteikti runā par zemgaļu un latgaļu (nevis viņu priekšteču) kultūrām agrajā dzelzs laikmetā. Izmantojot jaunākos arheoloģisko izrakumu datus, F. Balodis zemgaļus identificē arī dienvidrietumu Vidzemē (Balodis 1938, 99–110). Par zemgaļu izcelsmi F. Baloža rakstītais tomēr ir nedaudz pretrunīgs. *Latviešu konversācijas vārdnīcā* ievietotajā rakstā *Latvju aizvēsture* viņš saka, ka uzkalniņu kapulauku kultūras nesēji, kas 1. gs. ienāk Latvijas teritorijā, ir austrumbaltu ciltis – latvieši. Lielupes baseinā saskaroties vai sajaucoties ar kuršiem, izveidojās latviešu, resp., austrumbaltu rietumu zars – zemgaļi, bet Austrumvidzemē, Latgalē un Augšzemē izveidojās otrs latviešu zars – latgaļi (Balodis 1934–1935). Taču 1938. gada grāmatā, raksturojot zemgaļus, F. Balodis norāda, ka tie savās teritorijās Lielupes baseinā un dienvidrietumu Vidzemē “atplūda” 1. gs. – tātad jau izveidojušies kā patstāvīga etniska grupa, bet turpat tālāk viņš atzīmē, ka zemgaļi izveidojās, Lielupes baseinā saplūstot kuršiem un latgaļiem (Balodis 1938). Turpretim latgaļus F. Balodis nepārprotami identificē kā jau pieminētās uzkalniņu kapulauku kultūras nesējus, kas 1. gs. ienāca Latvijas teritorijā.

F. Baloža uzskati mainījās arī attiecībā uz sēļiem. 20. gadu publikācijās viņš, raksturojot agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņkapu kultūru, saista to ar zemgaļu, latgaļu un sēļu senčiem, lokalizējot pēdējos Augšzemē, resp., Sēlijā. Viņš gan arī atzīmē latgaļu un sēļu kultūru lielo līdzību. Turpretim 30. gadu publikācijās viņš sēļus vairs neizdala kā atsevišķu tautību un arī Sēlijā saskata tikai latgaļus. 1938. gada grāmatā F. Balodis par Sēliju rakstīja, ka tā "ir nepārprotami pierādāma latgaļu zeme un nekādi nav uzskatāma par kādas citas patstāvīgi īpatnējas latviešu cilts teritoriju" (Balodis 1938, 140). Iemesli šādai sēļu ignorānci acīmredzot bija viņu identifikācijas grūtības arheoloģiskajā materiālā, kā arī viņu samērā vēlā (tikai 13. gs.) un tikai epizodiskā pieminēšana Indriķa hronikā. Jāpiezīmē, ka Sēlijas kā atsevišķa novada izcelšana neesot patikusi arī K. Ulmanim, jo tādā veidā tiekot sašaurināta Zemgales teritorija (Stradiņš 2001). Var jau būt, ka tā ir tikai sakritība sēļu un līdz ar to Sēlijas kā atsevišķa novada ignorāncē, tomēr nevar izslēgt, ka autoritārā režīma laikā F. Balodim kā redzamai sabiedriskai personai bija jārēķinās ar "tautas vadoņa" uzskatiem.

Pirmais, kas mēģināja sēļus saistīt ar noteiktiem arheoloģiskajiem pieminekļiem, bija Eduards Šturms. 1939. gadā iznākušajā *Latviešu konversācijas vārdnīcas* kārtējā sējumā rakstā *Sēļi* viņš ar sēļiem saistīja agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukus Augšzemē un Aiviekstes baseinā, savu uzskatu pamatojot ar to, ka minēto uzkalniņu izplatības teritorija aptuveni atbilst sēlisko izlokšņu areālam (Šturms 1939).

20. gs. 20. gados tika izteiktas no F. Baloža paustajiem uzskatiem etniskajos jautājumos arī atšķirīgas domas. Tās saistās ar Fēliksa Jākobsona vārdu. Šis pētnieks arheoloģisko izglītību apguva pie profesora Maksa Eberta sākumā Latvijas Universitātē, bet pēc tam Kēnigsbergas Universitātē, kur ieguva arī doktora grādu. Atšķirībā no F. Baloža, kura galvenās intereses saistījās ar vēlo dzelzs laikmetu, F. Jākobsons pievērsās agrajam, bet it īpaši vidējam dzelzs laikmetam. Etniskajos jautājumos viņš lielā mērā vadījās no lietuviešu valodnieka Kazimiera Būgas tolaik populārās hipotēzes par baltu cilšu sākotnējo teritoriju Augšdņepras baseinā, no kurienes tās ap 500. gadu pēc Kr. ienākušas somugru apdzīvotajā Lietuvas un Dienvidaustrumlatvijas teritorijā. F. Jākobsona uzskati par agrā un vidējā dzelzs laikmeta cilšu etnisko piederību daļēji atspoguļojās jau viņa uzrakstītajā recenzijā par 1926. gadā iznākušo grāmatu *Latvijas arhaioloģija*. Recenzents izteica šaubas par to, ka Latvijas dienviddaļu agrajā un vidējā dzelzs laikmetā būtu apdzīvojušas baltu ciltis. Pēc viņa domām, ar baltiem šajā laikā var

identificēt tikai Latvijas dienvidaustrumu daļas iedzīvotājus (Jākobsons 1999, 17–18). Izvērstākā veidā viņa domas atklājās pāris gadu vēlāk publicētajā rakstā *Senlatviešu ienākšana Latvijā*. Šajā publikācijā autors 14 izvērstu tēžu veidā izklāstīja savu viedokli par senlatviešu, respektīvi, latgaļu nonākšanu Latvijas teritorijā. Viņaprāt, baltu cilšu ienākšana ir norisinājusies trīs viļņos. Ar pirmo vilni F. Jākobsons saistīja uzkalniņu kapulauku parādīšanos dienvidaustrumu Latvijā 2. gadsimtā. Ar nākamo vilni 5. gadsimtā balti ieplūduši austrumu Lietuvā, rietumu Lietuvā un Latvijā. Latgaļi, pēc viņa domām, nāca ar trešo vilni 7. gadsimtā, kad austrumu Latvijā un Zemgalē izplatījās līdzenie kapulauki. F. Jākobsons īsumā izklāsta arī dažus teorētiskos principus, uz kuru pamata, viņaprāt, var spriest par vienas vai otras kultūras attīstības pēctecību vai pārrāvumu (Jākobsons 1929). Šis ir viens no tiem retajiem gadījumiem, kad Latvijas arheoloģijā kultūras izmaiņām mēģināts rast teorētisku skaidrojumu. Idejas autora pārāgrā nāve 1930. gadā diemžēl pielika punktu šīs hipotēzes tālākai attīstībai.

Raksturīgi, ka gan F. Balodis, gan F. Jākobsons jaunu kultūru parādīšanos viennozīmīgi saistīja ar jaunu iedzīvotāju ienākšanu, respektīvi, ar migrācijām. Šāds skaidrojums bija raksturīgs tā laika kultūrvēsturiskajai arheoloģijai, un to izmantoja vairums rietumzemju arheologu. Kā spilgtākais piemērs te minams vācu arheologs G. Kosinna, kas ģermāņu cilšu izplatīšanos attēloja kā daudzu karagājienu virkni.

Arī F. Balodim baltu cilšu etniskā vēsture visnotaļ bija ciņu vēsture par jaunu teritoriju iekarošanu, turklāt galvenais baltu pretinieks jau kopš vēlā neolīta bija somu-ugru ciltis. Vispilgtāk tas atklājās viņa 1938. gadā izdotajā grāmatā *Senākie laiki. Latviešu senvēsture*. Tā jau pieminētie pirmbalti ap 2000. gadu pr. Kr. atkaroja somiem Latvijas dienviddaļu apmēram līdz Abavai un Daugavai. Savukārt bronzas laikmetā – 12. gs. pr. Kr. uzbrūkošie somi (pēc F. Baloža domām – lībiešu senči) atspiež baltus no Daugavas uz dienvidiem, bet neilgi pirms Kristus dzimšanas vēl viens somu – šoreiz jau igauņu senču vilnis atspiež baltus vēl tālāk uz dienvidiem, tā ka baltu (pēc F. Baloža domām, pirmkuršu) apdzīvota paliek vairs tikai Latvijas dienvidrietumu daļa. Šos somu cilšu iekarojumus pavada kultūras pagrimums. Agrajā dzelzs laikmetā baltu ciltis, piedzīvojot jaunu kultūras uzplaukumu, aktivizējās un uzsāka savu uzvaras gājienu ziemeļu virzienā (Balodis 1938, 45–99).

Katrā ziņā F. Balodis tēlo visai dinamisku un pat dramatisku laikmeta ainu, kas gan maz balstīta uz faktiem, vairāk uz iztēli. To neapšaubāmi stimulēja

Latvijas kā jaunas valsts vajadzība pēc “skaistas” vēstures, kur viss tiek izcīnīts cīņās un sūrā darbā. Tomēr jau tūlīt pēc grāmatas iznākšanas – 1938. gadā tāds ievērojams vēsturnieks kā Arveds Švābe izteica šaubas par šīm F. Baloža aprakstītajām migrācijām. Tā A. Švābe šaubās, vai 12. gs. pr. Kr. jau var runāt par lībiešu senčiem, kas nez no kurienes atnākuši. Tāpat viņš šaubās par atkārtotu somugru vilni no austrumiem senākajā dzelzs laikmetā. A. Švābe piedāvā iespēju viņu izcelsmi saskatīt tepat Latvijā no akmens laikmeta somugriem (Švābe 1938). Arī R. Ērglis savā recenzijā uzskatīja par nepamatotu “somu-ugru klejošanu šurp un turp”. R. Ērglis, piemēram, vaicā, kā tas var būt, ka atpalikušie somugri spējuši padzīt attīstītākos baltus un vēl uzcelt varenu nocietinājumu – Klaņģu pilskalnu (Ērglis 1939)?

Šī F. Baloža izstrādātā baltu iekarojumu koncepcija vēlāk – padomju laikā tika nesaudzīgi, taču arī tendenciozi kritizēta. Arī no šodienas viedokļa skatoties, šajā neapšaubāmi dinamiskajā, vēsturiskā romantisma garā uzrakstītajā esejā vairāk apgalvojumu nekā pierādījumu. Tomēr jāņem vērā, ka šis darbs bija rakstīts kā vēsture resp. senvēsture, bet ne kā akadēmisks arheoloģisks pētījums un bija domāts plašai sabiedrībai tās nacionālās pašapziņas stiprināšanai, kam sevišķa uzmanība tika pievērsta pēc Ulmaņa režīma nodibināšanas. Turklāt līdzīga arheoloģisko datu etniskās interpretācijas saistība ar noteiktiem nacionāli politiskiem mērķiem bija raksturīga arī citām tā laika Eiropas valstīm (Vācijai, Francijai, Lielbritānijai, Polijai, Ungārijai u.c.). Vērtējot F. Baloža devumu aizvēstures pētījumu jomā, bez pamatotām kritiskām piezīmēm nedrīkst aizmirst arī to, ka viņa radītā vēsturiski romantiskā Latvijas aizvēstures aina palīdzēja 2. pasaules kara beigās piespiedu emigrācijā devušos latviešu tūkstošiem stiprināt nacionālās identitātes apziņu, kurai bija svarīga nozīme Latvijas valstiskuma idejas uzturēšanā pasaulē un galu galā arī Latvijas valstiskuma atjaunošanā.

Ja noliekam malā šos nepierādāmos iekarojumus, tad jāatzīst, ka F. Baloža izveidotā etniskā aina, ciktāl tā zīmējās uz dzelzs laikmetu, lielā mērā tika pārņemta arī padomju periodā. Tā, piemēram, 1948. gadā Jānis Zutis, pārvērtējot Latvijas vēsturi no marksisma pozīcijām, brošūrā *Agrie viduslaiki Latvijā*, visnotaļ kritizēdams Balodi par viņa migrāciju un iekarojumu hipotēzēm, tomēr izmantoja Baloža izstrādāto cilšu izvietojuma shēmu dzelzs laikmetā. Par to liecina kaut vai tas, ka, sekodams Balodim, arī Zutis sēļus atsevišķi neizdalīja, bet pieskaitīja tos latgaļiem (Zutis 1948b, 5–6). Šajā laikā, t.i., 40. gadu otrajā pusē, Padomju Savienībā etnisko un valodniecības jautājumu pētniecībā par

“vienīgo pareizo” tika uzskatīta Nikolaja Marra stadiālās attīstības un valodu “krustošanās” teorija. Saskaņā ar pēdējo, sasniedzot jaunu sociāli ekonomiskās attīstības stadiju, rodas jauni etnosi un valodas, turklāt šo procesu pavada agrāko etnosu sajaukšanās un valodu krustošanās. Indoeiropiešu pirmvalodas un tās diverģences koncepcija tika noraidīta, uzskatot, ka valodas attīstība iet nevis no vienveidības uz daudzveidību, bet gan no daudzveidības uz vienveidību. Šie uzskati sāka parādīties arī Latvijas zinātniskajos izdevumos, piemēram, kādā jau pieminētā J. Zuša publikācijā (Zutis 1948a, 36). Var tikai minēt, kā būtu revidēti uzskati par etniskajiem procesiem Latvijas aizvēsturē, ja šo “mācību” 1950. gadā “visu zinātņu kori-fejs” J. Staļins nebūtu pasludinājis par “antizīnātnisku” un tam laikam raksturīgajā manierē “gāzis” (Киселев 1951).

Jauns posms Latvijas aizvēstures etnisko pētījumu laukā aizsākās 50. gados, kad iznāca Harija Mooras darbs *Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā* (Moora 1953). Lai gan šajā grāmatā H. Moora galveno uzmanību pievērta ekonomikas un sociālo problēmu analīzei, tomēr netika apieti arī etniskie jautājumi. Dažādo Latvijas aizvēstures posmu atšķirīgo kultūru identifikācija ar noteiktām etniskām grupām pamatvilcienos neatšķīrās no F. Baloža jau 30. gados konstatētās. Atšķirīgs bija šo kultūru izcelsmes traktējums. F. Balodim jaunu kultūru parādīšanās vienmēr bija saistīta ar iekarojumiem un cīņām, bet H. Moora to centās skaidrot kā vietējas attīstības un maiņas sakaru rezultātu. Sava nozīme šādam skaidrojumam neapšaubāmi bija arī tolaik PSRS arheoloģijā vēl dominējošajām autohtonisma tendencēm un centieniem visas izmaiņas kultūrā izskaidrot ar “ražošanas spēku” nepārtrauktu attīstību. Jauns bija H. Mooras uzskats par baltu cilšu ziemeļu robežu 1. g.t. pr. Kr. Pēc viņa domām, Daugavas ieleja šajā laikā jau bija baltu apdzīvota un arī tāds pieminekļis kā Reznu kapulauks būtu piederīgs baltu ciltīm. Atšķirīgs bija arī H. Mooras viedoklis par agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukos apbedīto etnisko piederību. Tur apbedītos viņš saistīja ne vien ar latgaļiem, bet arī ar sēļiem, uzskatot abus par vēl nediferencētu etnisku kopumu un ieviešot apzīmējumu *latgaļi-sēļi* (Moora 1953, 75). H. Moora norādīja arī vairākas neatrisinātas etniskās vēstures problēmas. Tā, aplūkojot lībiešu izcelsmes jautājumu, viņš atzīmēja, ka tas ir neskaidrs un grūti risināms. Viņš tomēr apšaubīja hipotēzes par lībiešu ieceļošanu Daugavas un Gaujas lejtecē no Ziemeļkurzemes vēlajā dzelzs laikmetā, priekšroku dodot to vietējās attīstības modelim. Apskatot kuršu un lībiešu kontaktus Kur-

zemē, kā neatrisinātu H. Moora atzīmēja lībiešu vietvārdu izcelsmes jautājumu tajos Vidus- un Dienvidkurzemes apgabalos, kuros zināmi tikai ar kuršiem saistāmi arheoloģiskie pieminekļi (Moora 1953, 136, 167–168). Šī H. Mooras etniskās attīstības koncepcija tika atbalstīta arī turpmākajos gadu desmitos un ar atsevišķām izmaiņām tiek pieņemta vēl šodien.

Aktīvāka etnisko jautājumu pētniecība sākās 60. gados un turpmākajās desmitgadēs, kad Latvijas arheoloģijā ienāca jauna pētnieku paaudze (J. Graudonis, Ē. Mugurēvičs, V. Urtāns, F. Zagorskis u.c.) un ievērojami pieauga arheoloģiskais materiāls. Pievēršanos etnoģenēzes un etniskās vēstures problēmām stimulēja tas, ka šie jautājumi bija uzmanības centrā PSRS lielākajos pētniecības centros Maskavā un Ļeņingradā. Bez tam Latvijā, tāpat kā abās pārējās okupētajās Baltijas valstīs, pamatnācijas pastiprinātā interese par arheoloģiju un etniskajām problēmām bija viens no pasīvās pretestības veidiem padomiskajai internacionalizācijai, resp., rusifikācijai (Vasks 1998, 31).

Īpaši plašu vērienu šie pētījumi ieguva 70.–80. gados, kad Latvijā un Lietuvā tika organizētas četras baltu etniskās vēstures problēmām veltītas konferences, kurās bez arheoloģiem piedalījās arī valodnieki, antropologi, etnogrāfi un vēsturnieki. Līdz ar to etniskās problēmas tika risinātas daudz plašākā kontekstā. Šajos gados parādījās vairāki pētījumi, kas precizēja vai pat mainīja agrākos uzskatus par seno Latvijas iedzīvotāju etniskajām struktūrām. Tā Jānis Graudonis, pētot agro metālu periodu, deva plašāku pamatojumu jau agrāk H. Mooras izteiktajam uzskatam, ka Reznu un Kalniešu I uzkalniņu kapulauks, kā arī Raganukalna līdzēnais kapulauks pie Daugavas piešķaitāms baltu cilšu pieminekļiem. Arī tādi agrāk somugru ciltīm pieskaitīti pilskalni kā Kļāņgukalns Daugavas lejtecē un citi līdzīgi pilskalni pie Daugavas tagad tika uzskatīti par baltu dzīvesvietām (Graudonis 1961, 136–141). Par baltiem piederīgu uzskatīja arī agro metālu periodam raksturīgo švikāto keramiku (Граудонис 1980). Šo pētījumu rezultātā baltu un somu cilšu saskares zona tika ievērojami pavirzīta uz ziemeļiem no Daugavas, bet Kurzemē tā tika vilkta pa Abavas–Ventas līniju (LA 1974, 36. att.).

Izmaiņas notika arī dzelzs laikmeta etniskās situācijas vērtējumos. Attiecībā uz sēļiem tika aktualizēts E. Šturma 1939. gadā paustais uzskats par Austrumlatvijas agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku piederību sēļiem (LA 1974, 129). Kopš 70. gadiem atkal arvien biežāk parādījās pētījumi, kuros vienas vai otras dzelzs laikmeta kultūras izcelsmi tika mēģināts skaidrot

ar jaunu cilšu imigrāciju kā Lietuvas, tā Latvijas teritorijā. Tā, izmantojot kranioģiskā materiāla dotumus un piesaistot arī arheoloģiskos datus, jaunas domas par baltu cilšu migrācijām un kultūretniskajiem procesiem 1. gadu tūkstoši pēc Kr. Lietuvas un Latvijas teritorijā izteica R. Denisova (Denisova 1989 un citētā literatūra).

Etnisko jautājumu pētniecība turpinājās arī pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 90. gados, kad zinātnē ienāca jauni pētnieki (J. Asaris, J. Ciglis, A. Rādiņš, A. Vilcāne). Šajā laikā Latvijas etniskās aizvēstures jautājumos līdztekus agrāk izteiktajiem parādījās arī jauni, atšķirīgi uzskati. Par baltu izcelsmi līdzās klasiskajam viedoklim par vēlā neolīta auklas keramikas un laivas cirvju kultūras nesējiem kā senākajiem indoeiropiešiem respektīvi protobaltiem gan Lietuvā (Girininkas 1994, 241–250), gan Latvijā (Vasks, Vaska, Grāvere 1997, 53–54) tika izteiktas domas, ka baltu veidošanās procesa sākumu varētu saistīt jau ar agrā neolīta Narvas kultūru. Tiesa, šim uzskatam līdzās vairākiem citiem ir gan tikai patīcama hipotēzes raksturs, jo novērotā dažu materiālās kultūras elementu pārmanfošana no agrā neolīta līdz bronzas un pat dzelzs laikmetam nebūt vēl nepierāda valodisko pēctecību.

Pētnieku uzmanības lokā joprojām ir arī sarežģītais latgaļu un sēļu diferenciācijas jautājums. Tas ir arī jautājums par abu šo tautību izcelsmi. 90. gados Arnis Rādiņš pamatoja uzskatu par latgaļu kultūras pirmsākumiem Daugavas labā krasta apgabalos uz rietumiem no Aiviekstes ietekas, kur 6. un 7. gadsimtā parādījās līdzēnie kapulauki ar skeletapbedījumiem. Tieši šis ciltis, kuru kultūras veidošanā bija piedalījušies ienācēji no Lietuvas centrālās daļas, virzoties tālāk Austrumlatvijā un saskaroties ar tur dzīvojošajiem somiskajiem tekstilās un baltiskajiem švikātās keramikas cilšu pēcteciem, lika pamatus latgaļu kultūrai. Latgaļu etnosa izveidē sava loma bija arī no Daugavas augšteces un Augšdņepras baseina atnākušajām austrumbaltu grupām (Rādiņš 1999, 155–165). Par Baltijas somu un no austrumiem ienākušo austrumbaltu līdzdalību latgaļu kultūras veidošanā liecināja arī Antonijas Vilcānes detalizēti pētījumi Dubnas baseina teritorijā (Vilcāne 2001, 80). Attiecībā uz sēļiem Jānis Ciglis pauž viedokli, ka par šo seno tautību var runāt, sākot ar vidējo dzelzs laikmetu. Viņu kultūras pamatu veidoja agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku kultūra, kurai uzslāņojās ienākušie austrumbalti, taču saņemot arī spēcīgus impulsus no Viduslatvijas (zemgaļu) līdzēno kapulauku apgabala (Ciglis 2006).

Uzmanība tika pievērsta arī Rietumlatvijas etniskajiem procesiem dzelzs laikmetā. Viens no kardinālajiem jautājumiem ir par kuršu un

Baltijas somu attiecībām. Dzelzs laikmetā Kurzemei salīdzinājumā ar pārējo Latvijas teritoriju ir raksturīga vislielākā apbedīšanas tradīciju dažādība (Мугуревич 1970; Vasks 2004), kas liecina par atšķirīgiem sociālajiem, kultūras un acīmredzot arī etniskajiem procesiem. Viena no aplūkotajām problēmām jau kopš E. Šturma publikācijas (Šturms 1934, 183–184) ir kuršu ekspansija Ziemeļkurzemē un Baltijas somu kuronizācija (Asaris 1996; Apals, Mugurēvičs 2001, 299–301). Vairākās publikācijās skarts arī Indriķa hronikā pieminēto vendu jautājums. 70. gados tam veltīts Ēvalda Mugurēviča raksts, kurā visai pārlicinoši pamatota vendu piederība kādai Kurzemes lībiešu grupai. Pēc raksta autora domām, ar vendiem var saistīt 11.–13. gadsimta līdzēnos kapulaukus Ventas lejteces rajonā (Мугуревич 1973). Citā vēlāk publicētā rakstā pētnieks ar vendiem saista arī apbedījumus Vārves Striķu un, iespējams, Vārves Dumbrenieku kapu uzkalniņos (Mugurēvičs 2000, 76). Tomēr nav skaidrs, vai vendi bija tikai daļa no Ziemeļkurzemes Baltijas somu iedzīvotājiem, jo tad atklāts paliek jautājums par pārējo šīs teritorijas iedzīvotāju nosaukumu (etnonīmu). Apzīmējumu “Kurzemes lībieši”, ko mēdz lietot arheologi, runājot par dzelzs laikmeta Ziemeļkurzemes iedzīvotājiem un viņu kultūru, ieviesa valodnieki tikai 20. gadsimtā, kad sāka pētīt piekrastes ciemos dzīvojošos lībiešus. Rakstītie avoti lībiešus Kurzemē sāk pieminēt tikai kopš 14. gadsimta (Tenisons 1990). Šajā sakarā atzīmējams Latvijas Vēstures muzejā 2001. gadā notikušās lībiešiem veltītās izstādes veidotāju viedoklis, saskaņā ar kuru visi Ziemeļkurzemes iedzīvotāji no 10. līdz 14. gadsimtam tiek uzlūkoti par vendiem (Ciglis, Zirne, Žeiere 2001, 5). Šādu uzskatu atbalsta arī Guntis Zemītis nesen iznākušajā publikācijā (Zemītis 2009).

Visumā tomēr etniskiem jautājumiem tagad pievērš mazāku uzmanību nekā agrāk. Viens no iemesliem ir tas, ka jaunākās paaudzes pētnieki, sekojot mūsdienu arheoloģijas tendencēm, sāk pievērsties tādiem arheoloģijas virzieniem kā sociālā arheoloģija, vides un ainavu arheoloģija u. tml.

Cits iemesls ir tas, ka arvien vairāk tiek apšaubīti agrākās kultūrvēsturiskās arheoloģijas teorētiskie postulāti, uz kuriem balstījās (un lielā mērā joprojām balstās) visa līdzšinējā aizvēstures etnisko jautājumu pētniecība. Kultūrvēsturiskās arheoloģijas teorētisko pamatu, kā jau atzīmēts sākumā, veidoja “arheoloģiskā kultūra”, kas tika identificēta ar noteiktu etnisku grupu, bieži arī ar specifisku antropoloģisko tipu.

Šodien arvien vairāk nostiprinās uzskats, ka arheoloģiskā kultūra, tāpat kā “valodu koka” modelis vai “antropoloģiskais tips”, nekādu vēsturisku realitāti neatspoguļo, bet ir pašu pētnieku radīta akadēmiska konstrukcija, kas pētnieciskos nolūkos nepieciešama konkrētā avotu materiāla labākai organizācijai laikā un telpā (Lang 2001). Tāpat tiek uzskatīts, ka kultūras elementu izplatīšanā cilvēku grupu migrācijām ja vispār bija, tad tikai sekundāra nozīme. Daudz lielāka loma tiek piešķirta dažāda veida sociālajiem kontaktiem, to skaitā maiņas sākariem. Tiek apšaubīta arī retrospektīvās metodes spēja, izsekojot viena vai otra kultūras elementa attīstībai laikā, lai spriestu par etniskajiem procesiem un pirmkārt par valodas attīstību. Rakstīto vēstures avotu un arheoloģisko datu salīdzinājums, kā arī etnologu novērojumi nesējā pagātnē un mūsdienās liecina, ka materiālās kultūras un valodas kā etnosa spilgtākās pazīmes izmaiņām var būt visai dažāds raksturs – mainoties kultūrai, mainās arī valoda, mainoties kultūrai, izmaiņas valodā nenotiek un, visbeidzot, kultūra nemainās, bet valodas izmaiņas ir ievērojamas (Vasks 2000). Ievērojot šīs ar etniskās aizvēstures pētniecību saistītās teorētiskās problēmas, B. Trigers (Trigger 1994) pat izvērta jautājumu: vai etniskuma koncepcija ir piemērota arheoloģijai vispār?

Jāņem vērā vēl viens apstāklis, vērtējot materiālās kultūras spēju atspoguļot etniskās atšķirības. Kā liecina pasaules tautu etnogrāfija, kaimiņos dzīvojošām atšķirīgām etniskām grupām, pastāvot līdzīgiem klimatiskajiem un dabas apstākļiem, līdzīgam saimnieciskajam un sociālajam modelim, bija arī līdzīga materiālā kultūra, kas atšķīrās tikai detaļās. Tai pašā laikā tās liecības, kas gūstamas no arheoloģiskā materiāla, atspoguļo vienīgi nelielu daļu no kādreiz dzīvās funkcionējušās kultūras (angļu arheologs D. Klarks min pat konkrētu skaitli – 15%; Clarke 1978, 377). Tas nozīmē, ka divu etnosu kultūru atšķirības arheoloģiskajā materiālā vienkārši var nesaglabāties. Iespējams, tieši šī iemesla dēļ, piemēram, arvien vēl nevar atrisināt latgaļu un sēļu diferenciācijas jautājumu vēlajā dzelzs laikmetā.

Atgriežoties pie F. Baloža izvērztajām koncepcijām, jāatzīst, ka šodien daudzi etniskās attīstības jautājumi tiek skaidroti citādi. Tomēr F. Balodis bija pirmais, kas mēģināja šos jautājumus risināt atbilstoši sava laikmeta pētnieciskajām koncepcijām. Viņa uzstādījumi vēlākajiem pētniekiem bija vai nu jāpieņem, vai jānoraida, izvirzot savu argumentāciju. Bet tas ir stimulējis zinātniskās domas attīstībai, kas nekad nebeidzas.

LITERATŪRA

- Apals, J., Mugurēvičs, Ē., 2001. Vēlais dzelzs laikmets (agrie viduslaiki). 800.–1200. g. *Latvijas senākā vēsture*. 9. g. t. pr. Kr.–1200. g. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. VII nod.
- Asaris, J., 1996. Par kuršu izplatību Ziemeļkurzemē 11.–13. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 18. laid. 38.–42. lpp.
- Balodis, F., 1926. Vēlais dzelzs laikmets. *Latvijas arheoloģija*. F. Baloža redakcijā. Rīga: Valtera un Rapas a/s apgāds. V nod.
- Balodis, F., 1928. Mūsu senči. *Daugava*. Nr. 5. 605.–616. lpp.
- Balodis, F., 1929. Senlatvieši. *Daugava*. Nr. 4. 462.–476. lpp.
- Balodis, F., 1934–1935. Latvju aizvēsture. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. XI sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds. 21 437.–21 442. sleja.
- Balodis, F., 1938. Senākie laiki. Latviešu senvēsture. *Latviešu vēsture*. F. Baloža un A. Tenteļa redakcijā. I sēj., 1. daļa. Rīga: Valtera un Rapas a/s apgāds.
- Ciglis, J., 2006. Sēļu etnoģenēze Austrumbaltijas etnokultūrvēsturisko procesu kontekstā. *Pētījumi sēļu senatnē*. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 11. Arheoloģija, antropoloģija, etnogrāfija, folkloristika. Rīga: SIA N.I.M.S. 29.–40. lpp.
- Ciglis, J., Zirne, S., Žeiere, I., 2001. *Lībieši senatnē. The Livs in antiquity*. Rīga: SIA N.I.M.S.
- Clarke, D. L., 1978. *Analytical archaeology*. London: Cambridge University Press.
- Denisova, R., 1989. Baltu cilšu etniskās vēstures procesi m. ē. 1. gadu tūkstoši. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 12 (509). 20.–36. lpp.
- Ērglis, R., 1939. [Recenzija.] *Tēvijas Sargs*. 3. marts.
- Friedenthal, A., 1928–1929. Südostbaltikum. *Reallexikon der Vorgeschichte*. Bd. XIII. Berlin: Walter de Gruyter.
- Girininkas, A., 1994. *Baltų kultūros ištakos*. Vilnius: Savastis.
- Graudonis, J., 1961. Reznu kapulauks. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 3. laid. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība. 19.–38. lpp.
- Jākobsons, F., 1929. Senlatviešu ienākšana Latvijā. *Senatne*. Nr. 1. 2.–10. lpp.
- Jākobsons, F., 1999. Paskaidrojums (sakarā ar F. Baloža atbildi uz recenziju par grāmatu “Latvijas arheoloģija”). Jākobsons, F. *Austrumbaltijas dzelzs laikmeta pētījumi*. Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 6. Arheoloģija. Rīga: Nordik. 19. lpp.
- LA 1974 = *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Lang, V., 2001. Interpreting archaeological cultures. *Trames*. No. 1, vol. 5(55/50). P. 48–58.
- Moora, H., 1953. *Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Mugurēvičs, Ē., 2000. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs.–16. gs. vidus). *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 54.–90. lpp.
- Radiņš, A., 1999. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 5. Arheoloģija. Rīga: SIA N.I.M.S.
- Stradiņš, J., 2001. Ar sarkanbaltizaļajām Sēlijas krāsām. *Zinātnes Vēstnesis*. 5. novembris.
- Šturms, E., 1934. Kursas aizvēstures problēmas. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 9. 178.–185. lpp.
- Šturms, E., 1939. Sēļi. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. XIX sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds. 38 062. sleja.
- Švābe, A., 1938. Latviešu vēsture. *Brīvā Zeme*. Nr. 297, 31. decembris.
- Švābe, A., 1991. *Latvijas vēsture. 1800–1914*. Trešais izdevums. Rīga: Avots.
- Tenisons, Ē., 1990. Senie lībieši un Kurzemes lībieši. *Onomastica Lettica*. Rīga: Zinātne. 41.–51. lpp.
- Trigger, B. G., 1989. *A history of archaeological thought*. Cambridge University Press.
- Trigger, B. G., 1994. Ethnicity: an appropriate concept for archaeology? *Fennoscandia Archaeologica*, XI. P. 100–103.
- Vasks, A., 1998. Etniskās rekonstrukcijas Latvijas aizvēsturē un politiskās sistēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 3 (28). 19.–44. lpp.
- Vasks, A., 2000. Baltu izcelsme un agrinā vēsture – uzskatu plurālisms vai metodoloģijas krīze? *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 1 (34). 44.–67. lpp.
- Vasks, A., 2004. Kurši un Baltijas somi Kurzemē 1. gadu tūkstoši. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 3 (52). 5.–17. lpp.
- Vasks, A., Vaska, B., Grāvere, R., 1997. *Latvijas aizvēsture. 8500. g. pr. Kr.–1200. g. pēc Kr.* Rīga: Zvaigzne ABC.
- Vilcāne, A., 2001. Dubnas baseina dzelzs-laikmeta kultūru mijiedarbība (1.–12. gs.). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 3 (40). 60.–88. lpp.
- Zemītis, G., 2009. Baltijas jūras somu vēsturiskais liktenis Latvijā (9.–20. gadsimts). *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga: Zinātne. 7.–22. lpp.
- Zutis, J., 1948a. *Latvijas aizvēstures problēmas*. Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, I. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Zutis, J., 1948b. *Agrie viduslaiki Latvijā*. Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, II. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Баллод, Ф., 1910. *Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие*. Записки Московского археологического института, VIII. Москва.
- Граудонис, Я., 1967. *Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Начало разложения первобытнообщинного строя*. Рига: Зинатне.
- Граудонис, Я., 1980. Штрихованная керамика на территории Латвийской ССР и некоторые вопросы этногенеза балтов. *Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии)*. Рига: Зинатне. С. 59–69.
- Киселев, С. В., 1951. Вопросы археологии первобытного общества в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры*. XXXVI. С. 3–13.
- Монгайт, А. Л., 1973. *Археология Западной Европы. Каменный век*. Москва: Наука.
- Мугуревич, Э., 1970. Некоторые вопросы этнической истории Курземе в X–XIV веках. *Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов*. Рига: Зинатне. С. 21–38.
- Мугуревич, Э., 1973. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии. *Berichte über den II Internationalen Kongress für slawische Archäologie*. Bd. II. Berlin. S. 291–299.

FRANCIS BALODIS AND RESEARCH ON ETHNIC QUESTIONS IN THE PREHISTORY OF LATVIA

Summary

Ethnic problems were among the main research questions in F. Balodis' works on Latvian prehistory. The concept of ethnic development that he formulated was based on migrations and invasions. In the Soviet period it was strongly criticised, but the main ideas were nevertheless accepted. Nowadays, many questions relating to ethnic development are interpreted differently. However, Balodis was the first one who tried to resolve these questions, applying the research concepts of his day.

Key words: Balodis, prehistory, ethnic studies, Latvia.

For many decades, ethnic questions have taken a very important place in the research on the prehistory of Latvia. Eighty years ago, it was Francis Balodis who established this theme as a research priority. Already in the 19th century, at the time of the Russian Empire, many researchers had begun to apply archaeological evidence in studying issues related to the ethnic affiliation of the ancient inhabitants of Latvia. At that time, archaeological research in the area of the present-day Latvia was undertaken by Baltic German, and to a lesser extent, also by Russian researchers. The culture of the ancient indigenous inhabitants was characterised as backward and primitive, while the weapons and ornaments recovered from Iron Age burials were considered as reflecting the direct presence of Germanic peoples in the East Baltic, who had attained a much higher cultural level. After returning to the Republic of Latvia from Russia, in the 1920s and 1930s, Balodis published a string of papers in which he critically evaluated the unfounded depiction in the works of Baltic German researchers of the indigenous ethnic groups as being on a low cultural level. In these papers, he considered the origins and cultural development of the ancient ethnic groups in the area of present-day Latvia. Balodis was the first researcher to try to connect the peoples mentioned in the written sources of the 13th century – the Couronians, the Semigallians, the Latgallians, the Selonians and the Livs – with particular archaeological monuments. Making use of the retrospective method, he strove to trace the cultural development of these ethnic groups, right from the Late Bronze, Earliest and Early Iron Age, up to the historical era. Balodis viewed the ethnic history of the Baltic tribes as the history of a continuous struggle to conquer new territories, where the main enemies, right from the Late Neolithic, had been the Finno-Ugric tribes. Balodis' concept of ethnic develop-

ment is presented most comprehensively in a book published in 1938 (Balodis 1938). In the following Soviet period, the views expressed by Balodis were ruthlessly and tendentiously criticised. If we set aside the invasions that he postulated as having taken place, but which cannot not be proven, then we must admit that the ethnic situation in the Iron Age, as he depicted it, was very convincing, and was adopted to a large degree in research during the Soviet period.

During the Soviet period, the study of ethnic issues was closely connected with the work of Harri Moora (Moora 1953). In his identification of particular cultures with particular ethnic groups, Moora did not significantly depart from the scheme earlier set out by Balodis. However, the explanation given for the origins of these cultures was different. Balodis had explained the appearance of every new culture in terms of migration and invasion by new tribes, while Moora explained it in terms of autochthonous development and cultural contacts. More active research into ethnic issues began in the 1960s and continued during the following decades, when a new generation of researchers became active in Latvian archaeology (J. Graudonis, E. Mugarēvičs, V. Urtāns, F. Zagorskis and others) and when the amount of archaeological material grew significantly. The focus on issues relating to ethnic origins and ethnic history was stimulated by the attention given to these questions at the major research centres of the USSR, in Moscow and Leningrad. In addition to this, in Latvia, as in both of the other occupied Baltic States, increased interest among the titular nation in archaeology, and ethnic issues was one of the forms of passive resistance to Soviet-style internationalisation, i.e. Russification. The study of ethnic questions continued in the 1990s, after Latvia regained its independence, when new researchers appeared on the scene (J. Asaris, J. Ciglis, A. Rādiņš and

A. Vilcāne). At that time, alongside the earlier views, new and different ideas were voiced on the questions of the ethnic history of Latvia.

Overall, however, ethnic issues nowadays attract less attention than before. One of the reasons is that younger-generation researchers, following current trends in archaeology, have turned to such fields in archaeology as social archaeology, environmental and landscape archaeology, etc. Apart from this, the theoretical postulates of the earlier culture-historical archaeology, on which the whole study of ethnic issues in prehistory, as practiced until now, has been based (and largely still is), are increasingly being challenged. The theoretical basis of culture-historical archaeology was the 'archaeological culture', which was equated with a particular ethnic group, and frequently also with a particular physical type. Nowadays, the idea is becoming increasingly accepted that an archaeological culture, like the model of a 'language tree' or 'physical type', does not reflect any historical reality, but is an academic construct created by researchers them-

selves, which is necessary for research purposes in order to better organise particular source material in time and space (Lang 2001). Likewise, a view exists that migration of human groups, if it had any role at all in the spread of cultural traits, was only of secondary importance. A much greater role is attributed to various kinds of social contacts, including exchange contacts. The potential of the retrospective method as a way of examining ethnic processes, first and foremost the development of language, by tracing the development over time of particular cultural traits, has also been challenged.

Returning to the concepts developed by Balodis, we have to admit that today many ethnic issues are being approached in a different way. However, Balodis was the first one to try to resolve these questions in line with the research concepts of his day. His ideas can be accepted or rejected by later researchers, who must present their own arguments. But that is a stimulus to the development of ideas in research, which is a never-ending process.

Jānis Ciglis

LATVIJAS ETNISKĀS VĒSTURES PROBLĒMAS FRANČA BALOŽA DARBOS

Rakstā analizēti Latvijas nacionālās arheoloģijas pamatlicēja Franča Baloža uzskati par baltu un lībiešu etnisko vēsturi. Šī tematika cieši saistīta ar Latvijas arheoloģijas zinātnes attīstības vēsturi.

Atslēgas vārdi: etniskā vēsture, balti, somu tautas, etniskās robežas, kapulauki.

Francis Balodis (1882–1947) ir viens no latviešu arheologiem, kura publikācijas arheoloģiskā materiāla interpretācijā ir visvairāk ietekmējušas Latvijas arheoloģijas zinātņi. 20. gadsimta 20. un 30. gados, kad izveidojās un strauji attīstījās latviešu nacionālā arheoloģijas zinātne, F. Balodis bija arheoloģijas profesors Latvijas Universitātē. Viņa skolnieku vidū bija Elvīra un Rauls Šnores, Ādolfs Karnups, Hugo Riekstiņš, Pēteris Stepiņš, Lūcija Vankina u.c. arheologi. Pēc Otrā pasaules kara, kad lielākā daļa arheologu bija devusies trimdā vai represēta, Elvīra Šnore sāka strādāt Rīgā ZA Vēstures institūtā. Var uzskatīt, ka tieši viņa izaudzināja pēckara Vēstures institūta arheologu paaudzi. E. Šnores darbos F. Baloža ietekmi var just visvairāk. L. Vankina atjaunoja un vadīja Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļu. Abas cienījamās zinātnieces bija tas posms, kas saistīja pirmskara un pirmo pēckara arheologu paaudzi. Var apgalvot, ka netieši F. Baloža skola ietekmējusi visas pēckara arheologu paaudzes uzskatus. Tāpēc interesanti ir iepazīties ar F. Baloža kā arheologa uzskatu veidošanos.

19. gadsimtā un 20. gadsimta pirmajā pusē viens no arheoloģiskā materiāla interpretācijas pamatjautājumiem bija tā etniskā piederība. Izņēmums nav arī Latvijas nacionālās arheoloģijas pamatlicējs Francis Balodis, kurš par šo tēmu ir atstājis bagātīgu darbu klāstu.

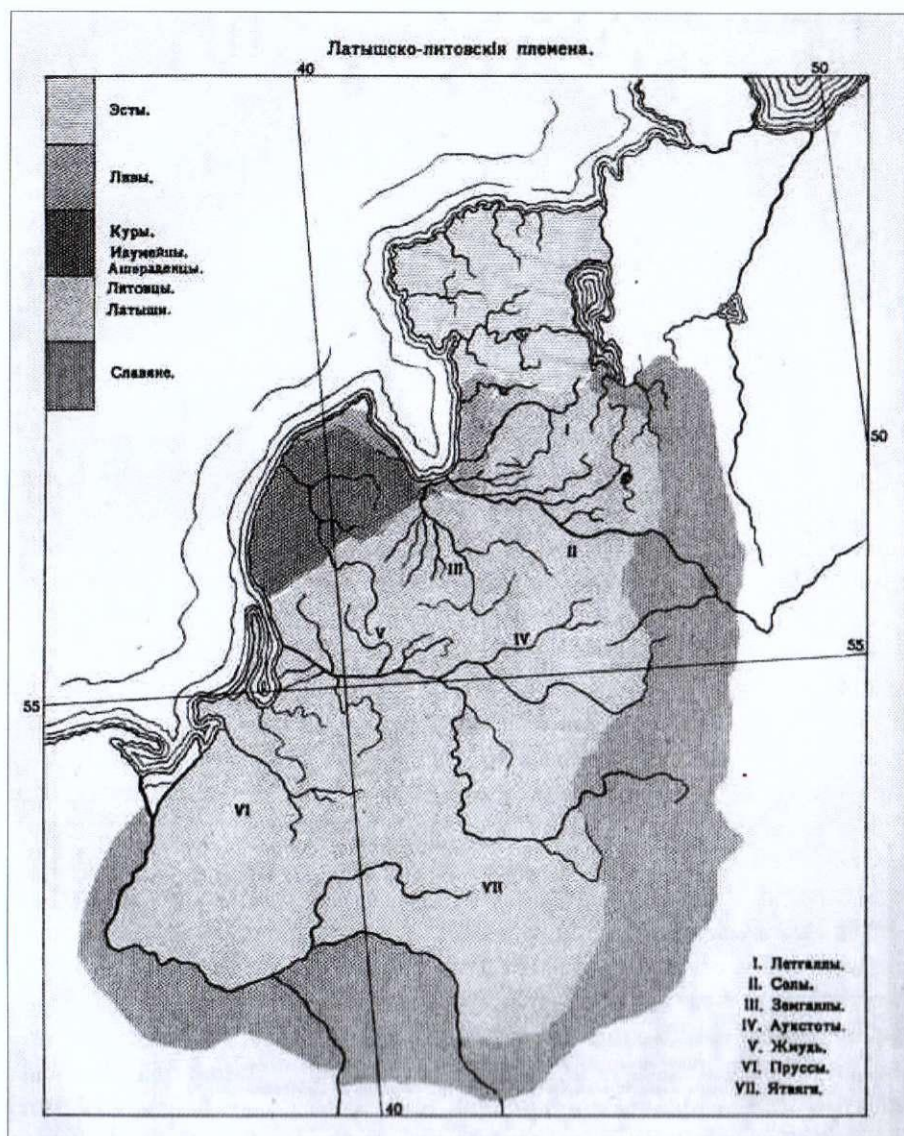
F. Baloža uzskati par baltu etnisko vēsturi jāanalizē to attīstībā. Vienmēr ir jāņem vērā tas arheoloģiskā materiāla daudzums, kas bija uzkrājies viņa darbības laikā, uz kura bāzes viņš varēja izdarīt savus secinājumus. Viņa izteiktās

atziņas jāanalizē tajā laikā valdošo arheoloģijas, kā arī valodniecības un etnogrāfijas uzskatu kontekstā. Loģiski, ka līdz ar arheoloģiskā materiāla uzkrāšanos, parādoties jauniem atklājumiem, mainījās arī F. Baloža uzskati etniskās vēstures jautājumos.

20. gadsimta sākumā, kad F. Balodis uzsāka savas arheologa gaitas, Latvijas senvēsturē valdošās bija Riharda Hausmaņa un Augusta Bīlenšteina teorētiskās nostādnes, kas paustas X Viskrievijas arheologu kongresa kataloga ievadā (Hausmann 1896) un A. Bīlenšteina pazīstamajā darbā par baltu tautu robežām 13. gadsimtā un mūsdienās (Bīlenstein 1892).

F. Balodis arheologa izglītību ieguva Maskavā Krievijā, ēģiptoloģijā papildinājās Vācijā. Līdz 1924. gadam viņš bija mācībspēks Maskavas un Saratovas universitātēs. Šajā laikā F. Baloža zinātniskās intereses galvenokārt saistījās ar ēģiptoloģiju un Zelta Ordas arheoloģiju. F. Baloža pirmajā plašajā darbā par Latvijas arheoloģiju "Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие", kas ir viņa doktora disertācija, vērojama ļoti spēcīga tajā laikā populārās salīdzinošās valodniecības ietekme (Баллод 1910). Savu darbu viņš sāk ar konstatējumu, ka latvieši pieder pie "Ziemeļeiropas āriešu jaunākā zara – leto-slāviem". Viņš raksta, ka latvieši, lietuvieši un prūši senatnē veidojuši vienu tautu, kas runājusi vienā valodā, un to Tacits savā darbā "Ģermānija" nosaucis par aistiem. Vēlāk balti izplatījušies plašākā teritorijā un to valodas sākušas atšķirties. Tādējādi likumsakarīgi, ka viņš atzīst baltu–slāvu valodu kopību, ko uzskata par jaunāko indoeiropiešu valodu

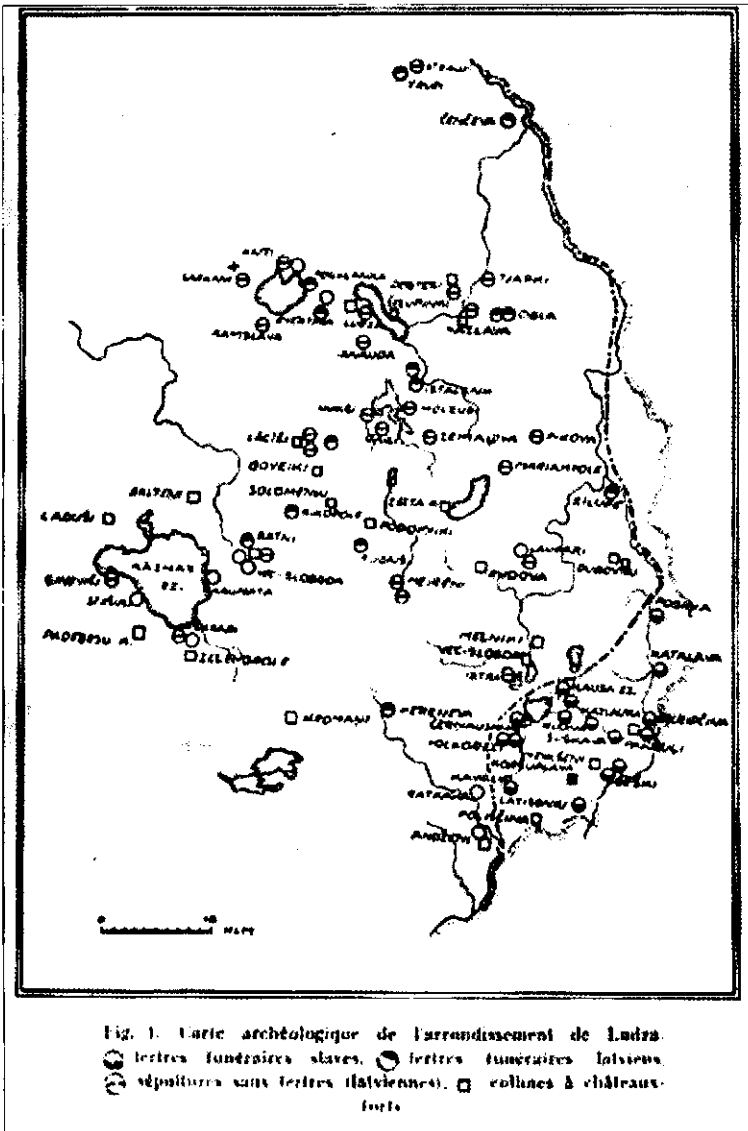
1. att. Baltu cilšu apdzīvotās teritorijas (pēc Баллод 1910)

zaru, no kura atdalījās aistu valodas un no tām tālāk – latviešu, lietuviešu un prūšu. Pie lietuviešiem viņš pieskaita augštaišus, žemaišus, jātvingus un goļādus, kas dzīvoja pie Okas. Prūšus viņš izdala atsevišķi – pie tiem pieskaita arī sudāvu un galindu zemes. Latviešus pēc dialektoloģijas datiem F. Balodis iedala augšzemniekos un lejzemniekos. Pie lejzemniekiem viņš pieskaitīja zemgaļus, bet pie augšzemniekiem – latgaļus un sēļus. Riņņukalna akmens laikmeta apmetne, pēc F. Baloža uzskatiem, ir latgaļu, vēl konkrētāk – Imeras latgaļu senču pieminēklis. Austrumlatvijas latgaļus viņš sauc par rediniem (Баллод 1910, 33). Kuršus viņš neuzskata par baltiem, bet gan par latviešu–lībiešu jauktu etnosu, kurš ir atstājis vēlāko tāmnieku dialektu. Par vendu etnisko piederību F. Balodis konkrētāk neizsakās, bet Āraišu ezerpils atradumus kļūdaini saista ar vendiem. Starp latgaļiem un lībiešiem F. Balodis izdala divus etniski jauktus apgabalus – Aizkraukli un Idumeju, kur abas tautas dzīvoja jaukti. Vēlā dzelzs laikmeta baltu tautu

etnisko robežu jautājumos viņš visumā balstās uz A. Bilenšteina viedokli (1. att.).

Latviešu etniskās vēstures pētniecību F. Balodis turpināja pēc atgriešanās no Krievijas 20. gadsimta 20. gadu vidū. Baltijas arheoloģija pa to laiku bija strauji attīstījusies. Īsi pirms F. Baloža disertācijas izdošanas bija iznācis R. Hausmaņa raksts par arheoloģiskajiem atklājumiem desmit gados pēc X Vis-krievijas arheologu kongresa (Hausmann 1909), kuru F. Balodis nebija spējies izmantot savas disertācijas izstrādē. Īpaši jāpiemin 1913. gadā publicētais Maksa Eberta plašais pārskats par Baltijas arheoloģijas stāvokli (Ebert 1913). Tajā norādīts, ka dzelzs laikmetā Latvijas ziemeļus apdzīvoja Baltijas somi ar tiem raksturīgajiem akmeņu krāvumu kapulaukiem, bet Latvijas dienviddaļā izplatīti baltiem raksturīgie uzkalniņu kapulauki, kurus vēlāk nomainīja līdzenie kapulauki. Pēc M. Eberta uzskata, vidējā dzelzs laikmeta beigās baltu cilšu ziemeļu daļas areālā kaimiņu cilšu ietekmju rezultātā izveidojās četras latviešu maztautas – latgaļi, sēļi, kurši

un zemgaļi. No valodniecības viedokļa nozīmīgs bija 1912. gadā publicētais J. Endzelīna pētījums par kuršu valodu, kurā viņš pilnībā pierādīja kuršu piederību baltiem (Endzelīns 1974, 440–452). Populāri bija pazīstamā lietuviešu valodnieka Kazimiera Būgas darbi, it īpaši jāatzīmē raksts “Baltu pagātne vietu vārdu gaismā” (Būga 1961, 519–550, 728–742 u.c.).

Pēc atgriešanās Latvijā F. Balodis aktīvi iesaistījās arheoloģisko izrakumu veikšanā. F. Baloža kā pētnieka izaugsmē nozīmīga bija viņa vadītā Austrumlatvijas apzināšanas ekspedīcija 1925.–1926. gadā. Kopā ar topošajiem arheologiem Raulu Šnori un Ādolfu Karnupu viņš ne tikai apsekoja pieminekļus dabā, bet virknē arheoloģisko pieminekļu Latvijas–Krievijas pierobežā (Istras Volkorezi, Šķaunes Latišonki, Cibla, Kaunatas Rikopole u.c.) veica izrakumus. Ekspedīcijas laikā viņš labi iepazīna Latgales arheoloģiskos pieminekļus un senlietas. Pēc 1925. gada Latgales apzināšanas ekspedīcijas materiāliem F. Balodis jau tā paša gada nogalē “Latvijas

Saulē” (Balodis 1925a) un “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” (Balodis 1925b) publicētajos rakstos apraksta vēlā dzelzs laikmeta baltu un slāvu etnisko robežu Ludzas apriņķī. Sīkāk šo tēmu viņš izstrādā vēlāk vairākos rakstos, iekļaujot tajos 1926. gadā izrakumos Šuškas un Volkorezu–Čiučišu slāvu kapulaukos iegūtos materiālus (Balodis 1927; Balodis 1928a). Seno baltu–slāvu robežu viņš labi pamato ar kapu uzkalniņu dažādo raksturu abās aprakstītās robežas pusēs. Austrumos no Ludzas upes, Zilupes, Plisūna ezera ir slāviem raksturīgie kapu uzkalniņi, bet uz rietumiem – latgaļu pieminekļi. Mūsdienās var pilnībā pievienoties F. Baloža secinājumiem par šo etnisko robežu, taču Latvijas austrumu pierobežas (slāvu?) uzkalniņu etniskā piederība ir vēl diskutējams jautājums. Vēlāk – 30. gados pēc R. Šnores izrakumiem Viļakas Cirnavas kapulaukā F. Balodis baltu–slāvu robežu novelk arī ziemeļaustrumu Latvijā (Balodis 1935a, 25).

20. gadu vidū aktuāli bija sarakstīt jaunu, nacionālu Latvijas arheoloģiju. Piesaistot somu un

igauņu arheologus, šis darbs tika veikts F. Baloža virsvadībā (LA 1926). Nodaļā par agro dzelzs laikmetu, kuru sarakstījis Harijs Moora, Latvijā tiek izdalīti trīs kultūras apgabali – līdzeno skeletkapu (prūši), uzkalniņu kapulauku (balti) un akmeņu krāvumu kapu (somugri). Vidējam dzelzs laikmetam veltītajā nodaļā Marta Šmīdehelme tikai ieskicējusi atšķirības starp Rietumlatvijas un Austrumlatvijas materiālo kultūru, saistot tās ar “vienas tautas, latviešu, atsevišķu cilšu mazām etnogrāfiskām atšķirībām” (LA 1926, 67). F. Balodis sarakstījis nodaļu par vēlo dzelzs laikmetu. Tajā parādās F. Baloža uzskatu maiņa etniskās vēstures jautājumos salīdzinājumā ar 1910. gadā izdoto darbu. “Latvijas arhaioloģijā” 1. gadu tūkstoti Latvijas vēsturē F. Balodis ataino kā nepārtrauktu karu laiku starp baltiem un Baltijas somiem, kuru rezultātā nemitīgi mainījušās etniskās robežas (LA 1926, 70–71). Nodaļas par vēlo dzelzs laikmetu ievadā F. Balodis raksta: “Jau vidējā dzelzs laikmetā no baltu cilts ziemeļatvasēm izveidojās 4 atsevišķas latviešu ciltnas (kurši, zemgaļi, sēļi un latvji), kurām vēlā dzelzs laikmetā, līdz vācu laikiem, katrai piederēja sava pilnīgi patstāvīga zeme.” Darbā viņš aptuveni raksturo katras baltu tautas apdzīvoto teritoriju Latvijā. Par kuršu piederību baltiem viņam vairs nav šaubu. To teritoriju viņš ieskicē līdz pašiem Kurzemes ziemeļiem – lībiešiem atstājot vien jūras piekrasti – vēlāko zvejniekciem teritoriju. Grāmatas tapšanas laikā Ziemeļkurzemē nebija zināmi agrā un vidējā dzelzs laikmeta kapulauki, tāpēc, šķiet, F. Balodis ir pieņēmis, ka vēlajā dzelzs laikmetā baltu un Baltijas jūras somu etniskā robeža bijusi tāda pati kā latviešu un Kurzemes lībiešu etniskā robeža 19.–20. gadsimtā. Jāatzīmē, ka, labi iepazinies ar uzkrāto arheoloģisko materiālu, viņš no arheoloģijas viedokļa apšaubā K. Būgas uzskatu, ka sēļi tuvāki kuršiem, bet latgaļi – zemgaļiem. F. Balodis uzsvēra, ka pēc materiālās kultūras latgaļi ir tuvi sēļiem, bet zemgaļi tuvāki kuršiem.

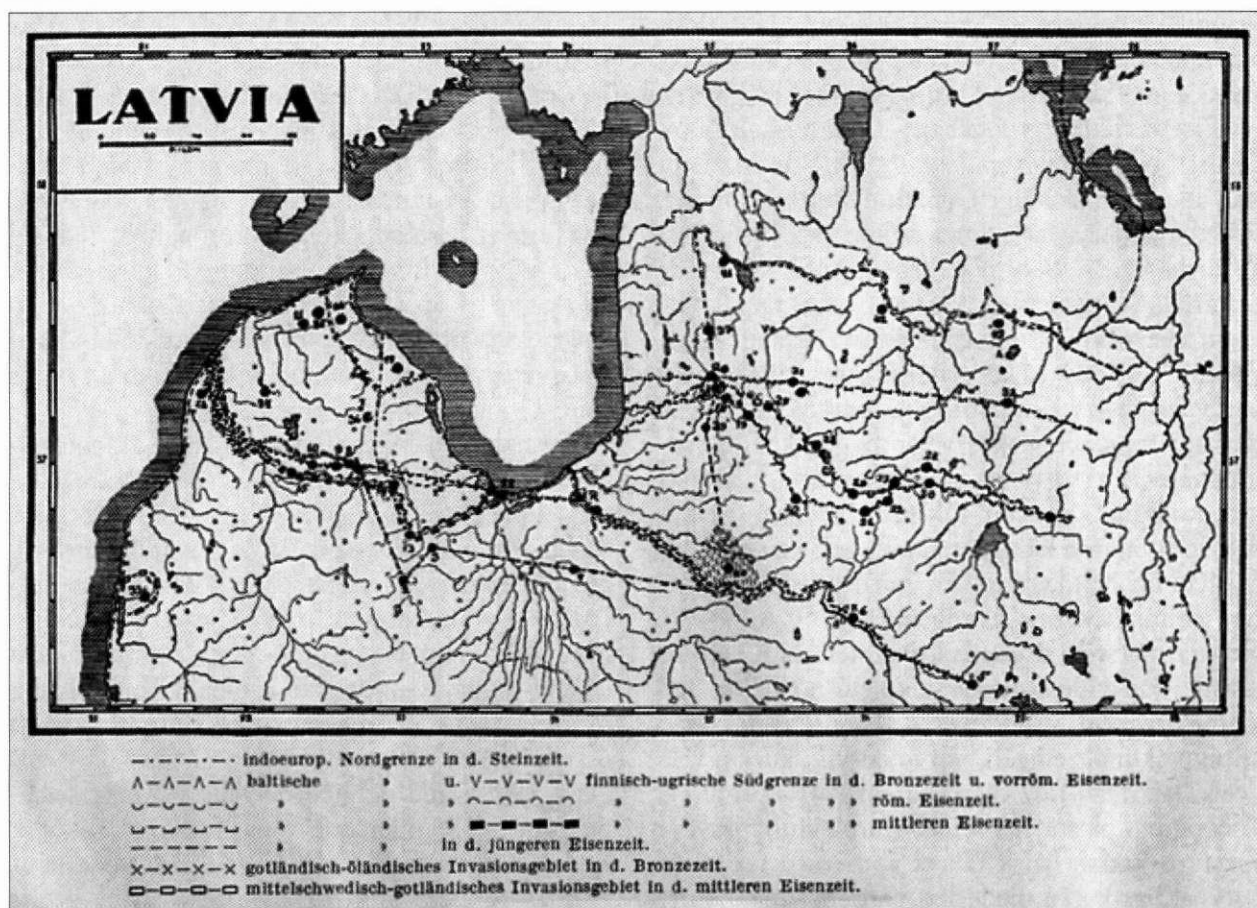
Pilnīgāk savu latviešu etnoģenēzes teoriju F. Balodis izstrādāja 20. gadu beigās. Tā izklāstīta divos žurnāla “Daugava” numuros (Balodis 1928b; 1929b), vēlāk tās plašs izklāsts vācu valodā publicēts Zviedrijā rakstā “*Letten und lettische Kultur in vorgeschichtlicher Zeit*” (Balodis 1929a). Plašāk latviešu valodā tā tika iztirzāta rakstā “Latviešu aizvēsture”, kas iespiests krājumā “Latvieši” (Balodis 1930). Tomēr arheoloģijas zinātnes straujā attīstība Latvijā gandrīz ik gadu atnesa nozīmīgus atklājumus, un F. Balodis bija spiests savu latviešu izcelsmes teoriju nepārtraukti mainīt un modificēt.

Šajos darbos jautājumā par ķemmes-bedrišu keramikas kultūras piederību viņš pievieno jaunas izteiktajiem somu pētnieku uzskatiem, kas to saista

ar somugriem. Indoeiropiešus viņš saskata auklas keramikas kultūrā, kura pirmoreiz Latvijā tika konstatēta M. Eberta izrakumos Matkules Tojātos 1923. gadā. Šai domai jaunus apstiprinājumus viņš rada Eduarda Šturma izrakumu materiālos Zebrenes Lejasciskās un Garozas Ruteniekos. Trīsdesmitajos gados F. Balodis konsekventi puda viedokli, ka somugru ciltis ar ķemmes-bedrišu keramiku ienāk Latvijā ap 4000. gadu pirms Kristus, bet ap 2000. gadu pirms Kristus Dienvidlatvijā līdz Daugavai ienāk pirmbalti ar auklas keramiku un laivas veida akmens kaujas cirvjiem.

Bronzas un senākās dzelzs laikmeta arheoloģiskie pieminekļi Latvijā līdz 20. gadsimta 20. gadu otrajai pusei nebija zināmi. Tikai 1927.–1929. gadā V. Ģintera vadībā tika izpētīts jaunatklātais agro metālu perioda kapulauks Ābeļu Raganukalnā. Līdz tam Latvijā un kaimiņvalstīs šāda veida apbedījumu pieminekļi nebija pazīstami. Izrakumos netika iegūtas senlietas – līdz ar to kapulauka hronoloģija un etniskā piederība palika neskaidra. F. Balodis uzreiz reaģēja uz jaunatklājumu un žurnālā “Daugava” 1928. gadā publicētajā rakstā “Mūsu senči” norādīja, ka balti ienāk Latvijas teritorijā, sākot ar 1. gadsimtu (Balodis 1928b). Pēc F. Baloža domām, Baltijas somiem bronzas un priekškristus dzelzs laikmetā raksturīga apmestā keramika un akmeņu šķirstu kapi, kas vēlāk pārveidojas par akmeņu krāvumu kapulaukiem. Līdzīgi tas konstatēts Igaunijā un Somijā. Priekškristus dzelzs laikmetā somu ciltis apdzīvo teritoriju vismaz līdz Daugavai, par ko liecinot Raganukalna senkapi – “Baltijas somu šķirstu kapiem piederīgi” (Balodis 1928b). Tikai pēc 1. gadsimta baltu ciltis dzīvo visā Latvijas dienvidu daļā. Ap 600. gadu esot galīgi izveidojušās senās latviešu ciltis un sākušas nodibināties senās valstiņas – Kursā, Letgale, Zemgale un Sēla. Ap 700. gadu latgaļi ieņem arī Vidzemes ziemeļus, par ko liecinot 1927. gadā F. Baloža vadībā Raunas Tanīskalnā notikušo izrakumu materiāli (Balodis 1928c). Viņš pilskalna senākos slāņus ar apmesto keramiku piedēvē Baltijas jūras somiem, bet ar latgaļiem saistītos slāņus datē ar 7. gadsimtu (Balodis 1928c, 26). Šajā jautājumā F. Balodis kļūdījās – agrākie Raunas Tanīskalna slāņi datējami tikai ar 7.–8. gadsimtu, un tie saistāmi jau ar latgaļiem. F. Baloža uzskati par tipiskās apmestās keramikas piederību priekškristus dzelzs laikmetam vēl ilgi palika valdošie, līdz 20. gadsimta 60. gados tipiskās apmestās keramikas datējumu ar 1. gadu tūkstoti pēc Kristus galīgi pierādīja Jānis Graudonis.

1929. gadā žurnālā “Daugava” publicētajā rakstā “Senlatvieši” (Balodis 1929b) F. Balodis jau vairs tik noteikti par Raganukalnu kā Baltijas somu

3. att. Baltu un somu robežas (pēc Balodis 1933)

pieminekli nerunā. Viņš atzīmē, ka pēc H. Mooras skaidrojuma apbedīšanas tradīcijas Raganukalnā atšķiras no Igaunijas un Somijas akmeņu uzkalniņiem ar akmeņu šķirstiem. Pēc Pieminekļu valdes apzināšanas materiāliem klasiski Baltijas somu akmeņu uzkalniņi ar šķirstu kapiem jau bija zināmi Lenču Mazgaidēnos, Limbažu Buļļumuižā, Alojās Buktēs u.c. Šajā rakstā F. Balodis pirmoreiz izsaka varbūtību, ka Raganukalna kapulauku, iespējams, atstājuši balti, atzīstot, ka tā hronoloģiju un etnisko piederību grūti noteikt. Taču pēc V. Ģintera raksta publicēšanas (Ģinters 1929) F. Balodis atkal sliecas Raganukalna senkapus saistīt ar Baltijas somiem. Piemēram, Zviedrijā publicētajā rakstā (Balodis 1929a) viņš tikai atreferē V. Ģintera rakstīto, bet izdevumā "Latvieši" Ābeļu Raganukalna kapulauka etniskās piederības jautājumu atstāj atklātu (Balodis 1930). Jāatzīmē, ka 1929. un 1930. gadā E. Šturma un V. Ģintera vadībā bija pētīti akmeņu uzkalniņi ar šķirstiem Limbažu Buļļumuižā un izrakumu rezultāti uzskatāmi parādīja abu kapulauku atšķirības. Šāda nenoteiktība F. Baloža uzskatos turpinājās līdz 1932. gadam, kad H. Riekstiņa vadībā tika izpētīts Vārves Striķu kapulauks un atklāts ar 2.–1. gadsimtu pirms Kristus datējams

kaps ar senlietām. Šo Latvijā agrāk nepazīstamo apbedīšanas veidu F. Balodis sāka saistīt ar baltiem, līdz ar to Raganukalna un Ziemeļkurzemē nesenu atklātie akmeņu uzkalniņi (Valgales Dreimaņi), kā arī 1928. gadā R. Šnores pētītie kapu uzkalniņi Vārkavas Gavariškos turpmāk F. Baloža darbos tika pieskaitīti Baltijas somu pieminekļiem (Balodis 1933, 28–29). Šajā un turpmākajos F. Baloža darbos baltu–somu robeža bronzas laikmeta beigās un priekškrīstus dzelzs laikmetā ir Ventas, Abavas un Svētes upes.

Agrajā dzelzs laikmetā akmeņu krāvumu kapulauku piederība Baltijas somiem F. Balodim šaubas nerada. Rakstā "Senlatvieši" viņš vienīgi piezīmē, ka somi spiesti atstāt dažus savas zemes apgabalus Dienvidvidzemē un Latgalē (Balodis 1929b).

Kurši un latvieši (F. Balodis tā apzīmē latgaļus un zemgaļus) agrajā dzelzs laikmetā pārstāvēja divas kultūras – līdzeno kapulauku kultūru Rietumlatvijā un uzkalniņu kapulauku kultūru Austrumlatvijā (Balodis 1929b). Vidējā dzelzs laikmetā tās nivelējās, taču tad esot izdalāmi jau trīs kultūras apgabali – kurši, zemgaļi un latvieši. Latgaļus un sēļus atšķirībā no iepriekšējā gadā publicētā raksta (Balodis 1928b) viņš vairs atsevišķi neizdala. Savdabīga ir F. Baloža

izstrādātā zemgaļu izcelsmes teorija – zemgaļi esot izveidojušies, Lielupes līdzenumā saplūstot kuršiem un latgaļiem ap 500. gadu.

Pēc 1928.–1929. gada izrakumiem Kandavas Reinās, kad pirmoreiz Ziemeļkurzemē tika konstatēts akmeņu krāvuma kapulauks, F. Balodis baltu robežu Kurzemē vidējā dzelzs laikmetā atvirza uz dienvidiem līdz Grobiņas Remešiem un Kandavas Reinām. Vidzemē viņš šajā laikā saskata latgaļu pārvirzīšanos uz ziemeļiem līdz Baižkalna Upmaļiem un Litenes Lešķiem, ko saista ar jaunām cīņām, kuras, iespējams, izraisīja skandināvu ekspansija vai slāvu parādīšanās pie latgaļu austrumu robežām.

1930. gadā krājumā “Latvieši” publicētajā rakstā parādās dažas jaunas nianšes F. Baloža uzskatos. Viņš jau noteiktāk raksta par baltu vilni pāri Daugavai 2. gadsimtā, kura rezultātā balti iekaro Dienvidvidzemi un Dienvidlatgali – un to kapu pieminekļi parādās agrākajā Baltijas somu teritorijā. Par Makašānu Salenieku kapulauku viņš raksta, ka kapu uzkalniņi ir baltu pieminekļi, bet līdzās esošie akmeņu krāvumu kapulauki liecinot, ka šī teritorija cīņu rezultātā gājusi no rokas rokā. Kurzemē baltu–somu robežu 2. gadsimtā iezīmējot Zantes uzkalniņu kapulauks. Kuršiem F. Balodis pieskaita arī daļu Lielupes baseina agrā dzelzs laikmeta kapulauku, kā Rubas Reņģe, Lielauces Skare un Vistu muiža.

1929. gadā tika atklāti un pētīti Grobiņas Priedulāja un Smukumu senkapī. Iepriekš F. Balodis noliedza skandināvu ievērojamu klātbūtni Latvijā, bet, pamatojoties uz šo izrakumu rezultātiem, viņš raksta par skandināvu koloniju lielā kuršu tirdzniecības centrā, taču neizslēdz arī karu esamību starp kuršiem un skandināviem.

F. Balodis atzīst, ka kurši vēlajā dzelzs laikmetā esot iekarojuši Ziemeļkurzemi un sajaukušies ar somiem. Ar kuršiem viņš saista gan Kurzemei raksturīgos vēlā dzelzs laikmeta ugunskapus, gan kapu uzkalniņus ar skeletkapiem, kā, piemēram, Sabiles Krievu kapus.

Speciāli baltu un somu attiecībām ir veltīts Somijā 1933. gadā iespiestais F. Baloža raksts par baltu un Baltijas somu robežām aizvēstures laikos (Balodis 1933). Šis raksts Latvijas arheoloģijas historiogrāfijā ir nozīmīgs ar to, ka tajā F. Balodis pirmoreiz izvirza hipotēzi par libiešu ienākšanu Vidzemē no Ziemeļkurzemes (Balodis 1933, 32). Agrākajos viņa darbos libiešu izcelsmes problēma nebija risināta. 1926. gadā “Latvijas arheoloģijā” F. Balodis par libiešu jautājumu rakstīja: “..šo iepriekšējo posmu senlietas vismaz acumirkli nav zināmas. Tomēr nav arheoloģisku pierādījumu tām domām, ka libieši būtu ieceļojuši Latvijā tik vēlā dzelzs laikmeta sākumā, 8.–9. gadu simtenī; katrā

ziņā Sāmu sala nav libiešu dzimtene, tas arheoloģiski nav iespējams. Libiešu senlietas atšķiras arī no igauņu senlietām” (LA 1926, 117). Tajā laikā bija jau pētīts Kurzemes libiešu Sabiles Krievu kapu uzkalniņu kapulauks, taču to F. Balodis kļūdaini piešķīra kuršiem. Pēc F. Jākobsona 1928. gada izrakumiem Kandavas Reinās un H. Riekstiņa savāktajiem savrupatradumiem Dundagas Ošbiržu akmeņu krāvuma kapulaukā 1931. gadā jau bija uzkrājies pietiekami daudz materiālu jaunās hipotēzes izvirzīšanai. Vēlākajos F. Baloža darbos uzmanību saista ļoti agrais libiešu senlietu datējums Vidzemē ar 9. gs. (Latviešu 1937, XVIII; Balodis 1944, 157; Balodis 1948, 15) vai retāk ar 10. gs. (Balodis 1938, 138–139). Agro datējumu F. Balodis pamato ar Mālpils Īdiņu kapulauka izrakumu materiāliem (Balodis 1935a, 29). Tomēr mūsdienās, iepazīstoties ar R. Šnores izrakumu materiāliem, jāatzīst, ka tik agram kapulauka datējumam nav pamata.

Rakstā par baltu un somu attiecībām pirmoreiz konstatēta latgaļu–igauņu robežas pārvirzīšanās vēl tālāk uz ziemeļiem vēlajā dzelzs laikmetā, līdz līnijai Burtnieku ezers–Valka–Veclaicenes Ķempji.

Pāris gadu laikā jauni arheoloģiskie izrakumi atkal bija devuši pārsteidzošus atklājumus etniskās vēstures skaidrošanai. 1932. gadā Viļakas Cirnavā R. Šnore izpētīja vēlā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņus ar akmeņu riņķi un māla podiem, kas bija līdzīgi F. Baloža 1925.–1926. gada izrakumos iegūtajiem materiāliem Ludzas apriņķa pašā austrumu daļā. E. Šturma izrakumos Salaspils Reznēs 1933. gadā pirmoreiz tika konstatēts drošs bronzas laikmeta kapulauks Latvijā. E. Šnores izrakumos Laidzes Lazdiņos 1933. gadā pirmoreiz Ziemeļkurzemē konstatēts un pētīts akmeņu krāvuma kapulauks, kuru varēja datēt ar pirmajiem gadsimtiem pēc Kristus. E. Šnores izrakumi 1933. gadā Krapes Lejasokēnos uzskatāmi parādīja apbedīšanas tradīcijas izmaiņas Austrumlatvijā – no mirušo apbedīšanas uzkalniņos notika pakāpeniska pāreja uz apbedīšanas veidu līdzenajos kapulaukos. Pēc F. Baloža uzskatiem, līdzīgi tas tika novērots V. Ģintera izrakumos 1931.–1932. gadā Tērvetes Stūru kapulaukā, kur pie kapiem konstatētas akmeņu konstrukcijas (Balodis 1935a, 20–22). Kopš šī laika F. Balodis latgaļu un sēļu izcelsmi saista ar kolektīvo kapu uzkalniņu kapulauku austrumu grupas tālāku attīstību un tās pārstāvju apbedīšanas tradīciju nomainītu. Šī latgaļu etnoģenēzes hipotēze bija valdošā līdz pat 20. gadsimta 90. gadiem, un to viskonsekventāk aizstāvēja F. Baloža skolniece Elvira Šnore.

Pēc gada F. Baloža darbs par baltu–somu robežām (Balodis 1933) bija jau novecojis. Vācu valodā

publicētajā rakstā "Etniskās problēmas un pēdējo gadu arheoloģiskie pētījumi Latvijā" (Balodis 1935a) F. Balodis detalizēti apraksta jaunatklājumus un atkal koriģē savus līdzšinējos uzskatus. Populārā veidā latviešu valodā jaunos uzskatus viņš izklāsta rakstā "Latviešu senās ciltis (līdz 1200. gadam)", kas iespiests Latviešu literatūras vēstures 1. sējumā (Balodis 1935b). Savu agrāko uzskatu labākai pamatošanai F. Balodis izmanto V. Ģintera 1933. gadā Codes Plūdoņu apmetnē veikto izrakumu materiālus. Tur iegūto apmesto keramiku viņš salīdzina ar Raunas Tanīskalna izrakumu materiāliem un secina, ka ir bijis pareizs uzskats, ka somu ciltis priekš Kristus dzelzs laikmetā apdzīvojušas visu Austrumlatviju un Lielupes līdzenumu līdz Svētes upei (Balodis 1935a, 28). Jaunatklāto un E. Šturma pētīto Reznu kapulauku viņš saista ar lībiešiem, uzskata to par senāko lībiešu pieminekli un datē ar jaunāko bronzas laikmetu (Montēliusa IV un V bronzas laikmeta periods) (Balodis 1935a, 26).

Līdzīgi kā iepriekšējās publikācijās, F. Balodis raksta, ka, tikai sākot ar 1. gadsimtu, balti iekaro visu Zemgales līdzenumu, Augšzemi, Dienvidvidzemi un Dienvidlatgali. Taču atšķirībā no agrākajiem uzskatiem viņš latgaļu un kuršu sajaukšanos Zemgales līdzenumā, kuras rezultātā izveidojās zemgaļi, tagad datē jau ar laiku ap 100. gadu (Balodis 1935b, 82). Pirmoreiz šajā darbā F. Balodis saskata zemgaļus agrajā dzelzs laikmetā Vidzemē (Balodis 1935, 88). Tomēr savos darbos F. Balodis nav īsti konsekvents jautājumā par Dienvidrietumvidzemes kapu uzkalniņu etnisko piederību 5.–7. gadsimtā. Kopš 20. gs. 30. gadiem viņš atzīst, ka agrajā dzelzs laikmetā Dienvidrietumvidzemi apdzīvoja zemgaļi, bet vēlāk sakarā ar to aizņemtību cīņās Zemgales līdzenumā ar skandināviem Rietumvidzeme sākusī latgalizēties. Latgalizēšanās procesu viņš dažādos darbos datē atšķirīgi. Rakstā "Latviešu senās ciltis" viņš šo procesu attiecina uz 7.–8. gadsimtu (Balodis 1935b, 88), bet 1938. gadā izdotajā "Latviešu vēsturē" izsakās, ka Vidzemes zemgaļu nošķiršanās no Zemgales zemgaļiem sākusies ap 500. gadu (Balodis 1938, 116–117), un virkni Rietumvidzemes vidējā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņu kapulauku (Lielstraupes Ķūķis un Lielgaujmaļi, Sējas Jaunāmuiža, Nītaures Kalnasavēļas, Ķeipenes Ūsiņi) piedēvē latgaļiem. Nodaļā par agro dzelzs laikmetu viņš šos pašus pieminekļus sauc par zemgaļu pieminekļiem. Vienā no pēdējiem darbiem F. Balodis pieņem, ka Vidzemes zemgaļi sevišķi materiālās kultūras ziņā no 600. gada sāka latgalizēties (Balodis 1948, 11). Tādēļ vidējā dzelzs laikmeta otrajā pusē Dienvidrietumvidzemi F. Balodis iekļauj latgaļu kultūras apgabalā (Balo-

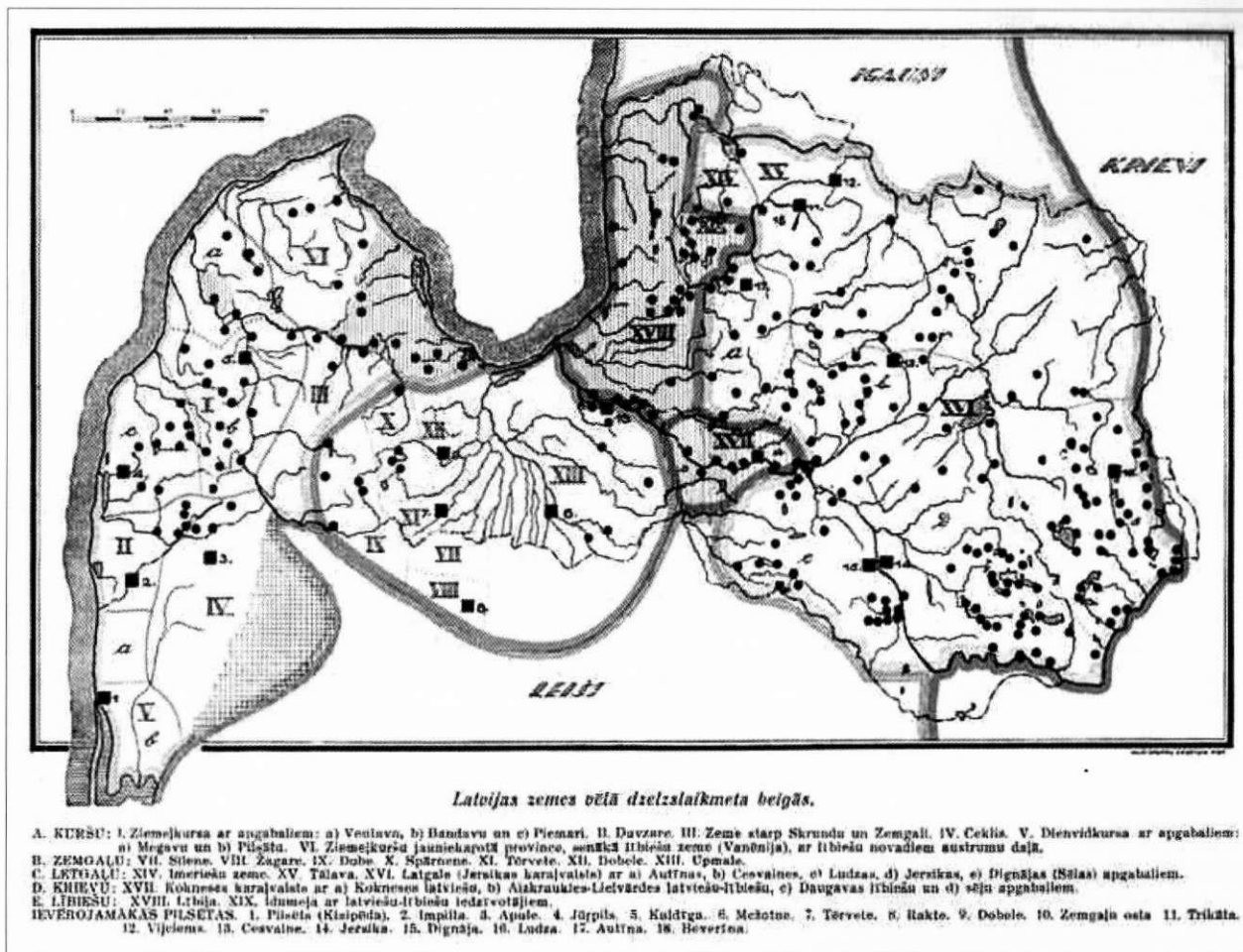
dis 1938, 112), robežu starp latgaļiem un zemgaļiem novelkot pa Daugavu.

Nākamais darbs, kurā plašāk iztirzāti etniskās vēstures jautājumi, ir F. Baloža sarakstītais ievads senlietu attēlu albumam "Latviešu kultūra senatnē" (Latviešu 1937). Tajā visumā atkārtojas iepriekšējos rakstos paustais, taču nāk klāt arī jaunas idejas. 1935. gadā R. Šnores vadībā tika pētīts Doles Kļauģukalna pilskalns. Šo švikātās keramikas pilskalnu F. Balodis saista ar somugriem, uzskatot to par senāko somugru pilskalnu un Reznu kapulaukam atbilstošu dzīvesvietu. Dienvidrietumu Latviju F. Balodis priekš Kristus dzelzs laikmetā uzskata par kuršu apdzīvotu, par senāko kuršu pieminekli atzīstot Cīravas Dārzniekos 1936. gadā izpētīto kapu uzkalniņu.

F. Baloža baltu etnisko pētījumu vainagojums ir 1938. gadā publicētā "Latviešu vēsture" (Balodis 1938). Ilgo meklējumu un daudzo hipotēžu nomaiņas rezultātā F. Balodis bija nonācis pie secinājumiem, ka ap 4000. gadu pirms Kristus Latvijā ienāk ķemmes-bedrišu keramikas ciltis – somugri. Ap 2000. gadu – balti apmetas Zemgalē, Kurzemē, Augšzemē, bet uz ziemeļiem no Daugavas joprojām dzīvo ķemmes-bedrišu keramikas kultūras ciltis – somugri. 12. gs. pirms Kristus Latvijā ienāk jauns somugru vilnis – lībieši. To pieminekļi ir Reznu kapulauks un Kļauģukalna pilskalns. Bronzas laikmeta beigās Ziemeļkurzemē ir apmetušies skandināvi, kuru kapu pieminekļi ir Ziemeļkurzemes velna laivas. Ap 8. gadsimtu pirms Kristus lībieši sajaucās ar vietējiem somugriem un izveidoja Buļļumuižas senkapu tipa pieminekļus, kas vēlāk deģenerējās – kļuva paviršāk veidoti, vienkāršāki. Ābeļu Raganukalna un Īslīces Ziedoņskolas kapulauki, pēc F. Baloža domām, ir deģenerējušies lībiešu kapu pieminekļi. Priekš Kristus dzelzs laikmetā Rietumzemgalē un Kurzemes dienviddaļā dzīvo pirmkurši, kas ir pirmbaltu ziemeļu zars. Trīsdesmito gadu beigās atklāto un pētīto Užavas Sārnavas apmetni F. Balodis datē ar 500. gadu priekš Kristus un saista ar pirmkuršiem.

1. gadsimtā austrumbalti atkaro Augšzemi, Latgales un Vidzemes dienvidus, Zemgalē un Dienvidrietumvidzemē saplūst ar kuršiem, veidodami zemgaļus. Kurši latgaļu ietekmē pāriet uz skeletapbedījumiem. Makašānu Saleniekos, kur ir gan kapu uzkalniņi, gan akmeņu krāvuma kapi, agrajā dzelzs laikmetā balti un somugri, pēc F. Baloža domām, sadzīvo draudzīgi.

Kopš 6.–7. gadsimta novērojama slāvu ekspansija austrumos un dienvidos no baltu zemes. Iespējams, tā izraisīja latgaļu uzbrukumu ziemeļos Baltijas somiem. Savukārt Latvijas teritoriju esot skārusi gotu izceļošana un notikuši iebrukumi Zemgalē, ar

4. att. Latvijas zemes vēlā dzelzs laikmeta beigās (pēc Balodis 1938)

kuriem F. Balodis saista lielos senlietu depozītus (Kokumuži) Latvijā un Igaunijā. Vēlāk arī kurši iesaistīti cīņās ar zviedriem. To ietekmē kurši pāriet uz apbedīšanu ugunskaļos. Vidējā dzelzs laikmetā no kuršiem, latgaļiem un zemgaļiem galīgi atšķiras senprūši un lietuvieši.

Kurši 9. gadsimta otrajā pusē pāriet Abavu un Ventu un iekaro Ziemeļkurzemi. Tur dzīvojošie lībieši ap 900. gadu pārceļas uz Daugavas lejteci. Ziemeļkurzemē lībieši atgriezušies tikai 14.–15. gadsimtā. Lībiešu invāzijas rezultātā latgaļi pārvirzās uz ziemeļiem līdz Sedai, Cirgaļu Jaunbemberiem, Veclaicenes Ķempjiem. Vendi, pēc F. Baloža domām, ir no Ventas izceļojuši kurši, kuriem nebija izdevies noturēties pie Daugavas. Latgalē uzkalniņkapi parādās austrumu kaimiņu – kriviču ietekmē.

Jāatzīmē arī F. Baloža īpatnējā hipotēze, ar kuru viņš nāca klajā mūža nogalē. Proti, lībiešu senči ienākuši Latvijā ap 1200. gadu pirms Kristus no Austrumeiropas stepju rajoniem. Tur tie nokļuvuši kopā ar kimeriešiem, tiem virzoties uz rietumiem. Latvijā, pēc F. Baloža uzskatiem, se-

nākie lībiešu pieminekļi ir Reznu kapulauks, kura pētījumos atrasts daudz zirgu zobu, un Kļauģukalna pilskalns (Balodis 1938; Balodis 1944, 146–157). Šo versiju kā neiespējamu no valodniecības viedokļa noraidīja zviedru valodnieks B. Kolinders (Collinder 1944).

Ir grūti vērtēt F. Baloža uzskatus etniskās vēstures pētniecības laukā no mūsdienu viedokļa. Ir pagājis vairāk nekā 60 gadu kopš F. Baloža nāves. Baltijas arheoloģijas zinātne ir gājusi tālu uz priekšu savā attīstībā. Tas, kas F. Baloža dzīves laikā bija jaunatklājums, kas gaidīja savu interpretāciju, mūsdienās ir vispārzināma patiesība. Piemēram, Sārnaties apmetnes piederība akmens laikmetam, nevis bronzas vai senākās dzelzs laikmetam, kā to uzskatīja pirms Otrā pasaules kara, nevienam vairs nerada šaubas. Ļoti kardināli ir mainījušies mūsu priekšstati par akmens un bronzas laikmetu. Mazāk izmaiņas ir skārušas Latvijas dzelzs laikmeta arheoloģiju, kas bija F. Baloža galvenā pētniecības tēma. Vairāki viņa secinājumi par latgaļu–kriviču etnisko robežu Austrumlatvijā, lībiešu ieceļošanu Daugavas lejtecē no Ziemeļkurzemes, latgaļu līdz-

no kapulauku izcelsmes saistību ar uzkalniņu kapu kultūru ar korekcijām ir pieņemti arī mūsdienās.

Nedaudz pakavēšos pie daudz diskutēta jautājuma par latgaļu līdzeno kapulauku izcelsmi. Jau 20. gadsimta 20. gadu beigās izraisījās diskusija par latgaļu izcelsmi, kas turpinājās 20. gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Izveidojās divi pretēji viedokļi – latgaļi ir tiešie uzkalniņu kapulauku ar akmeņu riņķi kultūras pēcnācēji (Balodis 1938; Moora 1952, 75–81; LA, 1974, 171), latgaļi ir samērā vēli ienācēji (Jākobsons 1999, 31–38; Denisova 1990a, 32; Denisova 1990b, 79–81). 20. gadsimta 90. gadu otrajā pusē jaunu latgaļu līdzeno kapulauku izcelsmes modeli piedāvāja Arnis Radiņš – latgaļu materiālā kultūra veidojas uz vietas, Aiviekstes baseinā saplūstot ļoti dažādiem etnokulturāliem komponentiem (Radiņš 1999, 155–165). Pēdējam viedoklim ar korekcijām pievienojas arī raksta autors (Ciglis 2008, 16–24). Raksta autors nevar Austrumlatvijas vidējā dzelzs laikmeta materiālos saskatīt Centrāllietuvas līdzeno kapulauku kultūras ietekmi, nemaz nerunājot par jaunu iedzīvotāju ienākšanu no minētās teritorijas. Jāatzīst, ka viens no pamatkomponentiem (F. Balodis uzskatīja, ka vienīgais) latgaļu līdzeno kapulauku izcelsmē bija agrākā uzkalniņu kapulauku ar akmeņu riņķi kultūra. Par uzkalniņu ka-

pulauku lomu liecina atsevišķi latgaļu apbedījumi agrākajos agrā dzelzs laikmeta un vidējā dzelzs laikmeta pirmās puses uzkalniņos, kā arī virkne latgaļu līdzeno kapulauku, kuros atrastas iepriekšējā perioda senlietas, visticamāk, no nopostītiem kapu uzkalniņiem. Pāreju uz līdzenajiem kapulaukiem izraisīja jaunu iedzīvotāju pieplūdums vai spēcīgas ietekmes no zemgaļu apdzīvotās teritorijas. Trešais pamatkomponents latgaļu etnoģenēzē bija dienvidastrumu Latgales un Baltkrievijas robežas austrumbaltu iedzīvotāji. To materiālo kultūru raksturo Madalānu pilskalna vidējā slāņa un Prudņiku pilskalna un apmetnes materiāli. Šie iedzīvotāji Aiviekstes baseinā uzslāņojās agrākajai uzkalniņu kapulauku kultūrai, piešķirot latgaļu materiālajai kultūrai tai īpatnējo austrumbaltisko raksturu.

F. Balodis strādāja laika posmā, kad Latvijas arheoloģijas zinātne piedzīvoja strauju uzplaukumu. Nekad Latvijas arheoloģijas vēsturē vairs nebūs tāda laika, kad ik gadu nāca jauni atklājumi, kas kardināli mainīja Latvijas senvēstures ainu. Šādos sarežģītos apstākļos Francim Balodim nepārtraukti nācās pārvērtēt agrāk rakstīto, izvirzīt jaunas hipotēzes. Bija arī kļūdaini secinājumi, nenoteiktības datējumos, taču tas bija meklējumu ceļš, bez kura nebūtu mūsdienai Latvijas arheoloģijas sasniegumu.

LITERATŪRA

- Баллод, Ф. В., 1910. *Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие*. Москва. 125 с.
- Balodis, F., 1925a. Latviešu kultūras ziedu laiks Latgalē. *Latvijas Saule*. Nr. 34. 355.–364. lpp.
- Balodis, F., 1925b. Ludzas–Rāznas apvidus senlietas. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 11. Atsevišķs novilkums, 1.–9. lpp.
- Balodis, F., 1927. Latviešu–krievu senā robeža. *Burtnieks*. Nr. 1. 33.–44. lpp.
- Balodis, F., 1928a. L'ancienne frontière Slavo-latvienne. *Extrait de la "Conférence des historiens des états de l'Europe Orientale"*. Varsovie. P. 51–62.
- Balodis, F., 1928b. Mūsu senči. *Daugava*. Nr. 5. 605.–616. lpp.
- Balodis 1928c = Balodis, F., Teikmanis, A., Kundziņš, P., Kundziņš, L. Izrakumi Raunas Tanīsa kalnā 1927. gadā. *Arheoloģijas raksti*. IV sēj., 1. daļa. Rīga. 83 lpp.
- Balodis, F., 1929a. Letten und Lettische Kultur in vorgeschichtlicher Zeit. *Geografiska annaler*. Nr. 3. S. 217–241.
- Balodis, F., 1929b. Senlatvieši. *Daugava*. Nr. 4. 462.–476. lpp.
- Balodis, F., 1930. Latviešu aizvēsture. *Latvieši*. Rīga. 75.–120. lpp.
- Balodis, F., 1933. Die baltische–finnisch–ugrische Grenze in Lettland vorgeschichtlicher Zeit. *Mémoires de la Société Finno-ougrienne*. Helsinki. S. 24–34.
- Balodis, F., 1935a. Ethnische Probleme und die archäologischen Untersuchungen der letzten Jahre in Lettland. *Latvijas Universitātes Raksti*. Filoloģijas un filozofijas sērija. 3. sēj., 2. daļa. 17.–31. lpp.
- Balodis, F., 1935b. Latviešu senās ciltis (līdz 1200. gadam). *Latviešu literatūras vēsture*. 1. sēj. Rīga. 77.–96. lpp.
- Balodis, F., 1938. Senākie laiki. Latviešu senvēsture. *Latviešu vēsture*. I sēj., 1. daļa. Rīga. 214 lpp.
- Balodis, F., 1944. Arheoloģiska synpunkter på livisk bosättning i Lettland. *Fornvännen*. Stockholm. Nr. 3. S. 146–157.
- Balodis, F., 1948. Mūsu senču sūtība Baltijas telpā. *Latvju kultūra*. [Eslingene]. 5.–18. lpp.
- Bielenstein, A., 1892. *Die Grenzen der lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Petersburg. 548 S.
- Būga, K., 1961. *Rinktiniai raštai*. T. III. Vilnius. 1008 p.
- Ciglis, J., 2008. Die kulturelle Rolle der Hügelgräber mit Steinkreis in der Genesis der Flachgräberfeld von Letgaller. *Archaeologica Lituana*. Bd. 9. Vilnius. S. 16.–24.
- Collinder, B., 1944. Ha Liverna kommit fran Asien? *Fornvännen*. Stockholm. Nr. 4. S. 300–305.
- Denisova, R., 1990a. Baltu cilšu etniskās vēstures procesi m.ē. 1. gadu tūkstotī. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 12. 20.–36. lpp.

- Denisova, R., 1990b. Latgaļu etniskās vēstures jautājumi. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga. 79.–81. lpp.
- Ebert, M., 1913. Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland. *Praehistorisches Zeitschrift*. Bd. 5, H. 3/4. S. 498–559.
- Endzelins, J., 1974. Über Nationalität und Sprache der Kuren. Endzelins, J. *Darbu izlase*. 2. sēj. Rīga. 440.–452. lpp.
- Ģinters, V., 1929. Jauns senkapu tips Latvijā. *Senatne*. Nr. 1. 11.–14. lpp.
- Hausmann, R., 1896. Einleitung zur Abtheilung Archäologie. *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896*. Riga. S. IX–LXXXL.
- Hausmann, R., 1909. Übersicht über die archäologische Forschung in den Ostseeprovinzen im letzten Jahrzehnt. *Arbeiten des I. Baltischen Historikertages uz Rīga 1908*. Rīga. S. 1–52.
- Jākobsons, F., 1999. *Austrumbaltijas dzelzs laikmeta pētījumi*. Latvijas Vēstures muzeja raksti. Nr. 6. Arheoloģija. Rīga. 96 lpp.
- LA 1926 = *Latvijas archaioloģija*. F. Baloža redakcijā. Rīga. 185 lpp.
- LA 1974 = *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga.
- Latviešu 1937 = *Latviešu kultūra senatnē*. Attēlu sakopojums F. Baloža un R. Šnores redakcijā. Rīga. XXX + 127 lpp.
- Moora, H., 1952. *Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga.
- Radiņš, A., 1999. *10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi*. Latvijas Vēstures muzeja raksti. Nr. 5. Arheoloģija. Rīga. 200 lpp.

Jānis Ciglis

ETHNIC ISSUES OF LATVIA IN RESEARCH WORKS OF FRANCIS BALODIS

Summary

The paper focuses on the development of the views of Francis Balodis, founder of Latvian national archaeology, on issues of Baltic and Latvian ethnic history. This subject is closely connected with the history of development of Latvian archaeology. It is concluded that we cannot criticise F. Balodis' views from the perspective of present-day knowledge, because we have to take into account the material and knowledge available in his time.

Key words: ethnic history, Balts, Finnic peoples, ethnic boundaries, cemeteries.

Already in his first work on Latvian archaeology, *Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие* (Some materials on the history of the Latvian tribe in 9th-13th centuries), which is also his doctoral thesis, F. Balodis focuses particularly on ethnic issues. Interestingly, he recognises the existence of a Balto-Slavic language group, which he regards as the most recent branch of the Indo-European languages, from which the languages of the Aesti separated, these, in turn, giving rise to the Latvians, Lithuanians and Prussians. He includes with the Lithuanians also the Augštaitians, Samogitians, Yotvingians, as well as the *golyad'* living by the River Oka. He separately distinguishes the Prussians, and includes among them the Sudovian and Galindian lands. Based on dialectological data, F. Balodis divides the Latvians into *augšzemnieki* ("High Latvians") and *lejzemnieki* ("Low Latvians"). F. Balodis includes the Semigallians in the *lejzemnieki*, while the Latgallians and Selonians are included in the *augšzemnieki*. He regards Rīņukalns as a site of

the distant ancestors of the Latgallians. He does not regard the Couronians as Balts, but instead, as a mixed Latvian/Liv ethnic group that has left its legacy in the *tāmnieki* dialect.

In his 1926 work *Latvijas archaioloģija* (Archaeology of Latvia), F. Balodis distinguishes four Baltic peoples in the Late Iron Age: Couronians, Semigallians, Latgallians and Selonians, and goes into more detail about the burial evidence for the location of the Latgallian-Slavic boundary in the Iron Age.

In his later works, from the late 1920s and early 1930s, he formulates an unheard of theory of the ethnic origins of the ancient Latvian peoples. According to his view, the Eastern Balts (ancestors of the Latgallians) entered the area of the present-day Latvia around the time of Christ. In the Lielupe Basin they merged with the Western Balts (ancestors of the Couronians), thus giving rise to the Semigallian tribes. Initially, he dated this process back to the 5th-6th centuries. In his later works, Balodis tried to distinguish the Latgallians from the

Semigallians as early as about 100 AD. He strives to identify the Couronians in the area of the present-day Latvia, namely, in southern Kurzeme and western Zemgale, as early as the Bronze and Earliest Iron Age, associating them with the cemeteries of Cīravas Dārznieki and Vārves Strīķi.

F. Balodis emphasises repeatedly, based on the material from Baižkalna Upmaļi and Ķeipenes Saliņas cemeteries, that the Latgallians pushed further into the regions of Vidzeme previously inhabited by Finnic groups, and that the Semigallians of Vidzeme became Latgallianised. He sees the origins of the Latgallian Flat Cemetery Culture as a further development of the eastern group of the Collective Barrow Burials and as a result of the conquest of more territory by the people of this culture.

In 1933, he became the first one to propose the theory that the Livs had arrived in the Vidzeme region from northern Kurzeme. In the works of F. Balodis, it is interesting to note the early date

he gives for the Liv artefacts from Vidzeme: the 9th, or less commonly, the 10th century. We may also note F. Balodis' original hypothesis that the Livs arrived in Latvia at around 1200 BC from the steppe areas of Europe, which they had reached together with the Cimmerians, moving westwards, and that in Latvia their sites include Reznas cemetery, with the finds of horse teeth, and Kļauņukalns Hillfort.

The reconstructions of ethnic history by F. Balodis are hard to be evaluated from the present-day perspective. One has to consider the amount of information actually available in his time. Much has changed since then. However, some of his conclusions, namely the presence of the ethnic boundary between the Latgallians and Kriviches in eastern Latvia, the immigration of the Livs into the Lower Daugava area from northern Kurzeme, and the role of the Barrow Grave Culture in the origin of the Latgallian Flat Cemeteries, are still accepted, albeit with modifications, at the present day.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.* The areas inhabited by Baltic groups, after Баллод 1910
- Fig. 2.* The boundary between the Latgallians and Kriviches, after Balodis 1928a
- Fig. 3.* The Baltic-Finnic boundary, after Balodis 1933
- Fig. 4.* The lands of Latvia at the close of the Late Iron Age, after Balodis 1938

Antonija Vilcāne

FRANČA BALOŽA DEVUMS SENO LATGAĻU IZPĒTĒ

Profesora F. Baloža ieguldījumu seno latgaļu izpētē raksturo pētnieka veiktā latgaļu pieminekļu (pilskalnu, kapulauku) arheoloģiskā izpēte, latgaļu materiālās kultūras, saimniecības izvērtējums. Minētajos jautājumos paustās F. Baloža atziņas apkopotas un analizētas šī raksta ietvaros. Pētot Latvijas senvēsturi, F. Balodis lielu vēribu veltīja arī šeit dzīvojošo tautu etniskajām problēmām. F. Baloža uzskatiem etniskās vēstures jautājumos, viņa etniskajām rekonstrukcijām, kurās latgaļiem ierādīta nozīmīga vieta, veltīti divi citi šī krājuma raksti, tādējādi šajā rakstā atsevišķi latgaļu etniskās vēstures jautājumi nav aplūkoti.

Atslēgas vārdi: F. Balodis, latgaļi, arheoloģiskie izrakumi, pilskalni, kapulauki, kultūra, saimniecība.

F. BALOŽA PIRMIE PĒTĪJUMI PAR SENLATVIEŠIEM

F. Balodis pievērsies senlatviešu kultūras izpētei studiju gados, bet interesi par to neapšaubāmi rosināja tēva – Valmieras draudzes skolotāja Voldemāra Baloža darbība sava novada senvēstures izziņāšanā, arī tēva veiktie nelieli izrakumi Gaujas vecupes krastā atrastajā pilskalnā – Kauguru Pekaskalnā 1895. gadā, ko viņš vēroja, vēl pusaudzis būdams.

Studējot Maskavas Arheoloģijas institūtā, 1908. gada vasarā F. Balodis organizē braucienu uz Latviju, kura laikā viņš rūpīgi apseko Jumaras upes baseinu un veic pārbaudes izrakumus ceļa labošanas vajadzībām jau gandrīz noraktajā Cimpēnu pilskalnā, bet 1909. gadā izdara arheoloģiskos pētījumus Kauguru Pekaskalnā. Arheoloģisko izrakumu mērķis bija iegūt liecības V. Baloža izteiktajai hipotēzei, ka Kauguru Pekaskalnā atradusies rakstītajos avotos minētā Beverīnas pils.

Kauguru Pekaskalna izrakumos tika konstatēts, ka pilskalna plakums bijis aizsargāts ar stāvkoku sētu – palisādi, kuras iekšpuse bija aplikta ar biezu akmeņu kārtu. Tika atrastas vairāku labi saglabājušos nodegušu guļbūvju paliekas (vienas celtnes izmēri bijuši 5,25x3,08 m) un slieteņa vieta. Ēkas celtas no egļu baļķiem, kas, iespējams, apmesti ar mālu. Ēkām bijis māla klons, tās apsildītas ar pavidiem. Apakšējos slāņos iegūtās senlietas (māla trauku lauskas, dzīvnieku kauli, ieroči, naži, makšķerāķi u.c.) F. Balodis attiecināja uz 9.–12. gad-

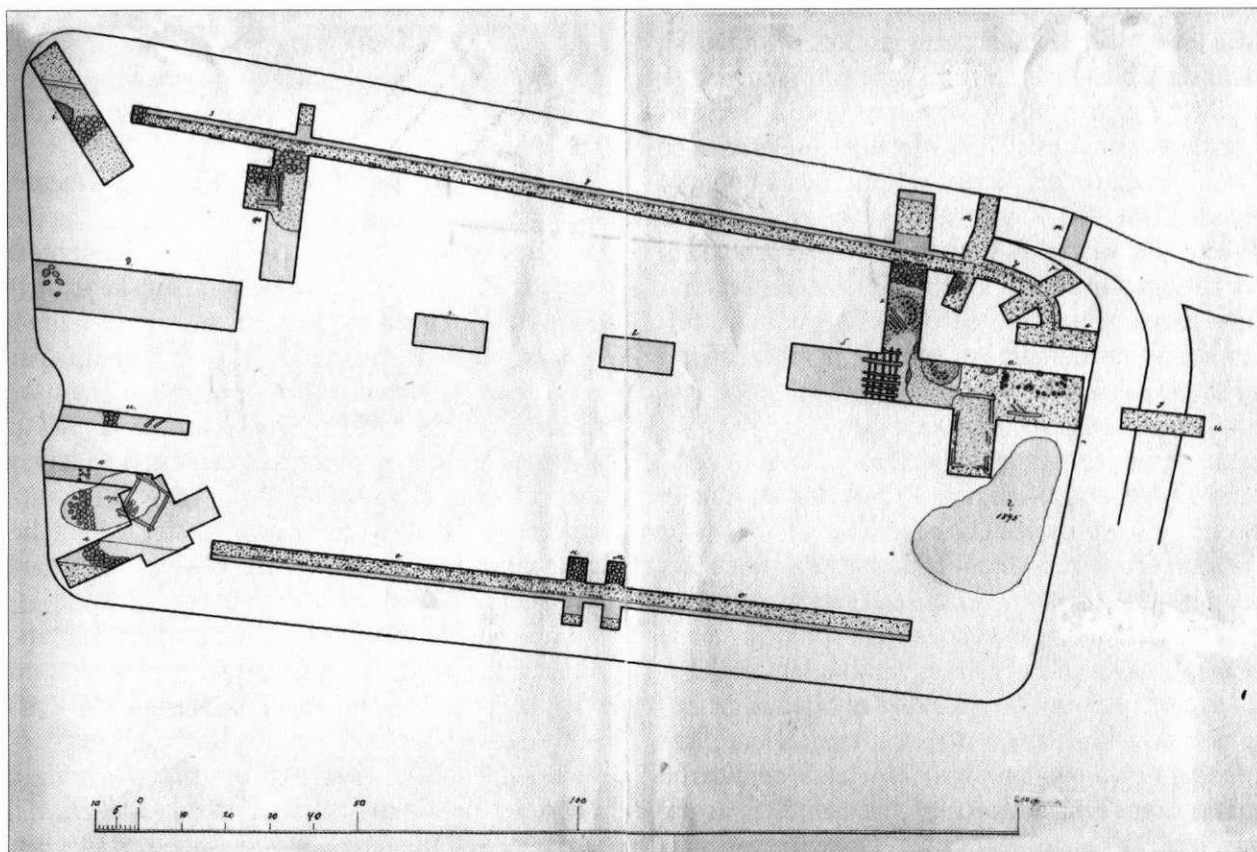
simtu, bet augšējo slāni – uz 13.–14. gadsimtu. Pamatojoties uz atrasto ar māla–kaļķu javu saistīto akmens mūri, pārsteidzīgi tika izteikti apgalvojumi, ka latvieši vēl pirms vācu amatnieku ierašanās pratuši mūrēt. Nodegušo celtnu paliekas un vēlā dzelzs laikmeta senlietas, pēc F. Baloža domām, atbilda Indriķa hronikas ziņām par Beverīnas nodežzināšanu 1216. gadā krievu uzbrukuma laikā (IH 1993, XX:5).

F. Baloža pētījumi Kauguru Pekaskalnā sniedza priekšstatu par pilskalna apbūvi un pierādīja, ka pilskalni nav bijuši tikai nocietinājumi, kas izmantoti vien patvērumam briesmu un ienaidnieka uzbrukuma laikā, bet apdzīvoti arī miera laikā. Jāatzīmē, ka F. Baloža izrakumu materiāls ir vienīgais, kas par minētajām senvietām sniedz informāciju, jaunāki pētījumi tajās nav veikti, vienīgi, balstoties uz veikto izrakumu materiālu, precizēti Pekaskalna apdzīvotības periodi: 11.–13. gs. un 15.–16. gs. Pilskalna senākās apdzīvotības periodu apliecina arī netālie senkapi Kauguru Beitēs, kur izpētīto kapu inventārs datējams ar 11.–13. gs. (Cimermane 1963, 4–5).

Latviešu senvēstures jautājumus F. Balodis aplūkoja arī disertācijā “Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие”, kas tika aizstāvēta, beidzot studijas Maskavā 1909. gadā. Disertācijas pirmajā nodaļā “Latviešu–lietuviešu ciltis” F. Balodis raksturojis baltu tautām piederīgo lietuviešu (augštaišu jeb lietuviešu, jātvingu, žemaišu, galindu), prūšu un latviešu cilšu (zemgaļu, latgaļu, sēļu) apdzīvotās

1. att. F. Balodis kopā ar tēvu V. Balodi Kauguru Pekaskalna izrakumos 1895. gadā
(attēls no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krājuma, AA Nr. 41)

2. att. Kauguru Pekaskalna 1909. gada izrakumu plāns (attēls no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja
Arheoloģijas nodaļas krājuma, AA Nr. 41)

teritorijas. Pēdējās, balstoties uz novērotajiem valodu dialektiem, viņš iedala lezjemniekos (zemgaļi) un augšzemniekos (latgaļi un sēļi). Darbā vislielākā uzmanība pievērsta latviešiem (latgaļiem), īpaši detalizēti aplūkots Jumaras (Imeras) novads, kur, viņaprāt, latvieši dzīvoja kopš akmens laikmeta, par ko liecināja atradumi Riņņukalnā.

Pētījumā viņš pievēršies vēsturiskās ģeogrāfijas jautājumiem – hronikās minēto seno latgaļu zemju novietojumam, to robežām. Balstoties uz V. Baloža savāktajām ziņām un Jumaras upes baseina apsekošanu, F. Balodis lokalizēja Indriķa hronikā minēto Imeras novadu Gaujas labajā krastā Imeras upes baseinā (vairākums vācbaltiešu pētnieku to lokalizēja pie Sedas upes), kur rietumos tas robežojās ar lībiešu zemēm, dienvidrietumos – ar Idumeju, bet dienvidos – ar Autini. Uz austrumiem no Imeras viņš novietoja Antini (Valmiera un tās tuvākā apkārtnē) un Tālavu – lielāko un stiprāko starp iepriekšminētajām zemēm, kas aizņēma Gaujas augšteces baseinu. Latviešu zemju austrumu teritoriju – Jersikas, Kokneses, Atzeles zemes un Latigolas iedzīvotājus F. Balodis, līdzīgi kā G. F. Stenders un P. Einhorn, sauca par rediniem. Daugavas kreisā krasta pieminekļus F. Balodis saistīja ar sēļiem, kuriem kaimiņos dzīvoja zemgaļi. F. Balodis norādījis arī uz Idumeju un Aizkraukles apkārtni kā etniski jauktām latviešu–lībiešu teritorijām.

Jautājumā par baltu tautu robežām, seno latgaļu zemju robežām F. Balodis izmantojis Augusta Bilenšteina vēsturiskās kartes (Bielenstein 1892) un citu priekšgājēju atzinumus, bet vienlaikus viņš baltu tautu apdzīvotās teritorijas saistīja ar noteiktiem pieminekļiem un arheoloģiskajiem atradumiem.

Jāatzīmē, ka Imeras novada novietojumu akceptējuši arī mūsdienu pētnieki un diskusiju par šo jautājumu vairs nav. Par vairākiem citiem F. Baloža pieņēmumiem par seno latgaļu zemju atrašanās vietu, teritorijām un to centriem ir sniegti pamatotāki un pārliecinošāki skaidrojumi, bet par Beverīnas pils atrašanās vietu pētnieku vidū joprojām nav vienprātības (Mugurēvičs 1999, 74).

Otrs jautājums, kuram F. Balodis veltījis uzmanību disertācijā, ir jautājums par krievu kņazu kundzību un kristietības izplatību latviešu zemēs. F. Balodis pārspilē senkrievu kultūras ietekmi un pareizticības nozīmi Austrumlatvijas sabiedrībā, uzskatot, ka jau 8. vai 9. gs. Koknesē un Jersikā, bet 10. gs. arī Aizkrauklē mitinājās krievu kņazi ar karadraudzi un pārvaldīja tuvākās apkārtnes iedzīvotājus. Viņaprāt, šīs kundzības aizsākumi saistāmi ar krievu tirgotāju faktoriem, kas dibinātas tranzit-tirdzniecības nodrošināšanai pa Daugavu, vēlāk tām pārtopot par nocietinātām apmetnēm un novadu centriem. 10.–13. gs. senlatviešu apdzīvotās teri-

torijas austrumu daļa – Jersika un Koknese ietilpa Polockas kņazistes sastāvā, bet Tālava, senlatviešu ziemeļrietumu teritorija, maksāja meslus krievu kņaziem. 20. gadu otrajā pusē F. Balodis savas domas šajā jautājumā korigēja, paužot normānisma idejas, bet 30. gadu beigās tās radikāli mainītas. 1926. gadā izdotajā “Latvijas arhaioloģijā” F. Balodis izsaka domu, ka nevis krievi, bet gan varjagi, kas 9. gs. nostiprinās Krievzemē, t.sk. arī Polockā, bija pirmie starpnieki uz Daugavas tirdzniecības centra. Daugavas tirdzniecības ceļa aizsardzībai un tirdzniecisko sakaru nodrošināšanai ar latviešu zemēm varjagi izveidojuši atbalsta punktus Jersikā un Koknesē, kas vēlāk izveidojās par krievu pilsētīnām, kuras nekādi neapdraudēja senlatviešu brīvību (LA 1926, 73–74).

Disertācijā F. Balodis raksta, ka Austrumlatvijā dzīvojošie latvieši bijuši pareizticīgi pirms vācu krustnešu ierašanās. Fakts, ka hronikās nav aprakstīta latviešu kristīšana pareizticībā, apliecina kristīšanas miermīlīgumu, turpretī vācu krustneši to darījuši ar varu, atņemot latviešiem brīvību un atraujot no radniecīgās krievu kultūras. Kā pierādījumus pareizticības izplatībai latgaļu zemēs F. Balodis min arī valodnieciskos datus (daudzos aizgūtos vārdus) un folkloras liecības, krustiņu atradumus arheoloģiskajos pieminekļos.

Pareizticības izplatība Austrumlatvijā nav noliedzama, taču Latvijas arheoloģiskais materiāls neuzrāda tik agrus pastiprinātus kontaktus ar slāvu zemēm. Līdzšinējie arheoloģiskie izrakumi Jersikā neliecina par pilskalna intensīvu apdzīvotību 8.–9. gs., šī perioda atradumu skaits nav liels, to vidū nav priekšmetu, kas norādītu uz kontaktiem austrumu virzienā. Kristietību Krievzemē, pateicoties sakariem ar Bizantiju, iepazīna tikai 9.–10. gs., bet par kņazu ideoloģiju tā kļūva 10. gs. beigās pēc kristietības oficiālas pieņemšanas. 20. gs. otrās puses izrakumos iegūtā arheoloģiskā materiāla analīze rāda, ka Latvijas iedzīvotāju tiešie kontakti ar senkrievu zemēm pastiprinās 11. gs., kad pieaug no šīm zemēm ievesto priekšmetu atradumu skaits. Sociāli neviendabīgas sabiedrības veidošanās radīja labvēlīgu augsni pareizticības ideju izplatībai – sabiedrības virsslānim savas varas leģitimēšanai kristietība bija noderīga. Pareizticības izplatību Austrumlatvijā apliecina 13. gs. hronikas (IH 1993, XI:7, XIII:4), savukārt arheoloģiskā materiāla analīze parādīja, ka pareizticības izplatīšanās Austrumlatvijā attiecināma uz 11. gs. otro pusi (Mugurēvičs 1987, 14). Kristietības simboli vispirms parādās pilskalnās, nedaudz vēlāk (11./12. gs. mijā) – sieviešu un bērnu apbedījumos, lielākoties kā kaklarotu sastāvdaļas (Mugurēvičs 1974, 231), kamdēļ tie nereti būtu uzlūkojami kā savdabīgi rotu elementi.

Krievzemes kņazu piekoptā no vācu krustnešiem atšķirīgā politika savas varas nodrošināšanai, iespējams, noteica relatīvi miermīlīgāku pareizticības izplatības procesu salīdzinājumā ar katoļticības ieviešanu, kā to savā pirmajā pētījumā centies uzsvērt F. Balodis. Tam par labu runā krasu izmaiņu trūkums apbedīšanas tradīcijās, kā arī arheoloģiskās liecības, kas apliecina pagānisma noturību un kristietības simbolus kā rotas. Vienlaikus šie fakti norāda, ka pareizticība nepaspēja stingri iesakņoties latgaļu vidū, tādējādi nav pamata uzsvērt tās lielo nozīmi latgaļu sabiedrībā.

Jautājumā par krievu kņazu kundzību pār latviešu (latgaļu) zemēm un pareizticības izplatību F. Baloža disertācijā jūtamas 18.–19. gs. krievu vēsturnieku (A. Sapunova, P. Saveļjeva, N. Haruzina u.c.) paustās idejas, kuras dažkārt, tendenciozi interpretējot jaunākos arheoloģiskos materiālus, tiek izmantotas pareizticības un krievu kņazu kundzības izplatības skaidrojumam arī 20. gs. otrās puses krievu pētnieku zinātniskajos darbos (Археология 1985, 79; Назарова 1995, 190).

F. Balodis disertācijā sniedzis pirmo plašāko latgaļu materiālās kultūras analīzi, t. sk. pirmo, lai arī nedaudz kļūdaino, seno latgaļu apģērba un rotu raksturojumu. Analizējot 19. gs. 90. gadu sā-

kumā Ludzas Odukalna izrakumos iegūtās liecības, F. Balodis rekonstruējis seno latgaļu tērpu. Norādot uz savu priekšgājēju (F. Kruzes) pieļautajām kļūdām tērpa rekonstrukcijā un neprecīzītēm kapu fiksācijā un aprakstos (J. Romanova un V. Sizova izrakumi Ludzas Odukalnā), kā arī stipri iespaidojoties no etnogrāfiskā tērpa, F. Balodim pašam nav izdevies pilnībā saskatīt arheoloģiskajā materiālā atrasto liecību funkcionālo nozīmi un izprast rotu valkāšanas veidu. Kā jau norādījusi latgaļu apģērba pētniece Anna Zariņa, F. Baloža latgaļu apģērba rekonstrukcijā “jūtama 19. gs. latviešu zemnieku apģērba ietekme: sievietei gara, balta villaine, bet bagātīgais auduma bronzas rotājums pārņests uz brunčiem, lai gan līdz šim arheoloģiskajā materiālā tas nav konstatēts. Virieša svārkiem [...] ir sievietes villaines rotājums. Arī aprocas nepareizi uzmauktas augšpus elkoņa un vainaga vietā jau F. Kruzes rekonstruētā “bruņu cepure” (Zariņa 1970, 10–11). Jāatzīmē, ka precīzāku seno latgaļu apģērba rekonstrukciju F. Balodis devis 20. gs. 20. gadu otrajā pusē, taču arī tajā vērojamas neprecīzītes (Balodis 1927/1928, 678–683).

F. Baloža disertācijā nodaļa veltīta arī latvieša fiziskajam tipam. Apkopojis pretrunīgos latvieša aprakstus un jaunākos kapulaukos atsegto galvas-

3. att. F. Baloža latgaļu sievietes tērpa rekonstrukcijas: A – 1910. gada disertācijā publicētais tērps (Баллод 1910), B – 20. gs. 30. gadu vidū publicētā latgaļu sievietes tērpa rekonstrukcija (Balodis 1936b, 20)

kausu mērījumus (G. Merķeļa, J. K. Bēra, O. Vēbera, R. Veinberga u.c.), F. Balodis nonāk pie secinājuma, ka pēc mūsdienu galvaskausiem nevar spriest par priekštečiem, un apšaubā iespēju pēc galvaskausu rādītājiem noteikt tautību, jo pētījumi liecina, ka vienas tautas ietvaros sastopami atšķirīgi rādītāji. Vēlākos darbos F. Balodis Latvijā dzīvojošo tautu fiziskos dotumus neaplūko un savās etniskajās interpretācijās neizmanto.

F. Baloža disertācijā paustajās atziņās atradisim ne mazums maldīgu secinājumu, kā, piemēram, uzskats, ka Baltijā akmens laikmetam seko dzelzs laikmets, kas tiek iedalīts divos periodos. Arī F. Baloža pieņēmums, ka latvieši (latgaļi) mituši savā zemē jau kopš senākā akmens laikmeta, ir kļūdaini, bet objektīvi izrietējis no tobrīd esošā izpētes līmeņa. Tāpat kurši nav iekļauti starp baltu tautām, neprecīza ir atsevišķu latviešu (latgaļu) novadu un centru lokalizācija u.c. Tai pašā laikā jau savas zinātniskās darbības sākumā izvirzītās problēmas F. Balodis centies risināt kompleksi, sasaistot rakstītos avotus ar arheoloģiskajām un folkloras liecībām. F. Balodis ir pirmais, kas savu pētījumu pamatošanai kā avotus sāk plaši izmantot tautas folkloras materiālus – teikas un tautasdziesmas. Tā Imeras novada lokalizācijā būtisks izrādījās F. Baložu savāktais folkloras materiāls par Imeras upes un Pekaskalna apvidu.

Izvērtējot F. Baloža pirmos pētījumus arheoloģijā, nevar neņemt vērā, ka laikā, kad F. Balodis uzsāka pētniecību, arheoloģija tikai veidojās par patstāvīgu zinātnes nozari, nebija izstrādāta izrakumu metodika, terminoloģija, plašākiem vispārīnājumiem arheoloģiskais materiāls bija pārāk mazs, tā zinātnisko vērtību mazināja arī nepilnīgā un neprecīzā izrakumu fiksācija, jo nereti izrakumus veica amatieri – kolekcionāri, senvēstures mīļotāji.

Pēc disertācijas aizstāvēšanas F. Balodis turpināja strādāt Maskavā, bet pievērsās ēģiptoloģijai, un tikai pēc atgriešanās Latvijā 1924. gadā viņš no jauna atsāka Latvijas senvēstures izpēti – un viņa uzmanības lokā bija jau disertācijā iekļautie jautājumi par senlatviešu tautām, saimniecību, kultūru, īpaši seno latgaļu kultūru. Pētniecības darbus sekmēja viņa amati – pakāpeniski viņš tika ievēlēts par visu ar vēstures un arheoloģisko pētniecību saistīto institūciju vadītāju (no 1924. g. Arheoloģijas katedras vadītājs Latvijas Universitātē, 1929.–1931. g. un 1933.–1937. g. Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns, no 1932. g. Pieminekļu valdes priekšsēdētājs, no 1930. g. Valsts vēsturiskā muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītājs, no 1936. g. Latvijas vēstures institūta vicedirektors un žurnāla "Senatne un Māksla" redaktors).

Izvērtējot senvēstures pētišanas darbu līdz 20. gs. 20. gadiem, F. Balodis konstatēja, ka vācbaltiešu autoru darbos par Baltijas senvēsturi izpētes pamatā ir teritoriāls princips – aplūkota Baltijas senvēsture kopumā, neizdalot dažādu cilšu kultūru, to īpatnības, kā rezultātā pētnieki nonākuši pie absurdiem slēdzieniem etniskajos jautājumos un jautājumos par cilšu attīstības gaitu. Tā, piemēram, vienkopus aplūkotās Igaunijas un Latvijas kultūras, nenorādot somu un latviešu cilšu kultūru atšķirības un īpatnības.

Pieaicinot igauņu arheologus, F. Balodis dažu gadu laikā sagatavo Latvijas arheoloģiskā materiāla apkopojumu no akmens laikmeta līdz dzelzs laikmetam (LA 1926), kura priekšvārdā norādīts galvenais uzdevums – radīt plašākām aprindām interesi par latviešu senvēsturi (LA 1926, 6). Grāmatā ievērojama vieta ierādīta arī "latvju", kā F. Balodis sauca latgaļus, dzīvesvietu, saimnieciskās darbības un kultūras un tirdzniecisko sakaru raksturojumam.

LATGALES EKSPEDĪCIJA UN KAPULAUKU IZPĒTE

F. Balodis norādīja, ka Vidzemes un Austrumkurzemes latviešu kultūra nav pilnīgi skaidrojama bez Latgales bagātīgā materiāla (Balodis 1930b, 76). 20. gadu pirmajā pusē vairākos pieminekļos latgaļu apdzīvotās teritorijas Vidzemes daļā jau bija veikti izrakumi (piemēram, Priekuļu Kampu, Cēsaines Kalnapaukšu kapulaukā, Jaunpiebalgas uzkalniņos, Kārļu Ainavās u.c.), turpretī Latgalē pieminekļu apsekošana un pētniecība tikpat kā nebija izvēsta, bez tam daļa agrāk veikto izrakumu materiālu glabājās Krievijas un Polijas krātuvēs un to izmantošana analīzei līdz ar to bija ierobežota. Tādēļ 1925. un 1926. gada vasarā F. Balodis organizēja arheoloģisko pieminekļu apzināšanas, reģistrēšanas un izpētes darbus Latgalē – Ludzas un Rāznas apkārtnē. Kopā ar saviem studentiem R. Šnori, Ā. Karnupu, J. Reneslāci viņš ekspedīciju laikā apsekoja pilskalnus, kapulaukus, ievāca ziņas par senlietu atradumu vietām, veica arheoloģiskos izrakumus.

1925. gada trīs vasaras mēnešos F. Baloža ekspedīcija apsekoja 90 senvietas: uzmērija 23 pilskalnus, 58 kapulaukus (Balodis 1925b). Apzināšana un izrakumi kapulaukos turpinājās arī 1926. gadā. Izvērtējot šo veikumu, jāatzīmē, ka nozīmīgākais Latgales ekspedīcijas devums bija kapulauku izpēte. Kapulauku apzināšanas laikā tika pievērsta uzmanība arī to novietojumam. Tika konstatēts, ka vēlajā dzelzs laikmetā tie lielākoties atradušies 1–3 km attālumā no pilskalniem atšķirībā no

iepriekšējā periodā tiešā dzīvesvietu tuvumā ierīkotiem kapulaukiem, tie izvietoti gan uz kalniem, gan kalnu nogāzēs, arī līdzenās vietās, bet nekad zemās ielejās.

No līdzenajiem kapulaukiem izrakumi tika veikti Ludzas Odukalna kapulaukā, kur F. Balodis ekspedīcijas laikā, lai izvērtētu senvietas stāvokli, trīs dienās izraka astoņas tranšejas. Tā kā dažas no tām tikušas iemērītas jau J. Romanova un V. Sizova pētītajā kapulauka daļā, izrakumu gaitā uzgāja tikai trīs uz 10.–12. gs. attiecināmus sieviešu apbedījumus un vienu postītu vīrieša apbedījumu. Diemžēl no veiktajiem izrakumiem ir saglabājusies tikai īsa F. Baloža atskaite Pieminekļu valdei (Ciglis, Radiņš 2002, 10, 11, 226). Kopumā, spriežot pēc publicētā materiāla, ekspedīcijas laikā 1925. gadā apsekoti 33 līdzenie kapulauki, dažos no tiem (Isnauda III, Ginēviči, Škrabi) veikti nelieli izrakumi (Balodis 1925b), taču, izņemot Ludzas Odukalnu, arhīvā nav atrodamas atskaites (iespējams, ka Pieminekļu valdei tādas netika iesniegtas), līdz ar to par ieguvumiem var spriest tikai pēc Latvijas Nacionālā vēstures muzeja fondos nodotajiem atradumiem un publikācijās rakstītā.

Pētīto kapulauku vidū pārsvarā bija uzkalniņkapulauki (4., 5. att.). Ekspedīcijas laikā tika rakti 14 uzkalniņkapulauki, izpētot kopumā ap 80 uzkalniņu. Līdztekus izrakumu darbam veikta arī uzkalniņu uzskaitīšana katrā objektā un senvietas situācijas plāna zīmēšana, kā rezultātā ir saglabājusies precīzāka informācija par sākotnējo uzkalniņu skaitu, jo daļa uzkalniņu laika gaitā ir nopostīta, kas atklājās, veicot atsevišķu uzkalniņu grupu uzskaiti pēckara gados (Šnore 1954; LA 1974, 223). Uzkalniņu apsekošana F. Baloža ekspedīcijas laikā parādīja, ka tie dalās divās grupās. Pirmo grupu veidoja nelieli, apaļi uzkalniņi ar grāvīti riņķī (to diametrs 4–7 m, augstums 0,35–1,25 m), kas izvietoti vienkopus lielā skaitā, – Čenceva (140 uzsk.), Cibla (822 uzsk.), Isnauda I (276 uzsk.), Rikopole (273 uzsk.), Batņi (200 uzsk.), Volkorezi I (231 uzsk.), Šuška (156 uzsk.), Volkorezi II (27 uzsk.) u.c. Otrā veida uzkalniņi bija gareni vai ovāli (garums 9–10 m, platums 4 m, augstums 0,8 m), dažkārt ļoti lieli un apaļi (diametrs 5–12 m, augstums 0,5–1,75 m) – Posiņa, Katalava, Škripcina, Pakruļi, Šeški, Latišonki. Veicot izrakumus uzkalniņos, F. Balodis konstatēja atšķirības. Pirmajos uzkalniņos apbedīšanas tradīcijas un kapa inventārs neatšķīrās no pētītajiem latgaļu līdzenajiem kapulaukiem, bet otrajos uzkalniņos uzgāja ugunskaļus un slāviem raksturīgu kapa inventāru.

Apkopojot kapulauku izpēti laikā iegūtos materiālus, F. Balodis secināja, ka 8.–10. gs. latgaļiem raksturīgi līdzenie kapulauki, bet kopš 11. gs.

sākuma uz austrumiem no Lubāna ezera, sevišķi Ludzas–Rāznas apvidū dominējošais apbedīšanas veids ir uzkalniņu kapulauki, kas saglabājas līdz pat 14. gs. (Cibla). Lūzumu apbedīšanas tradīcijas F. Balodis saistīja ar kaimiņu slāvu (kriviču) ietekmi, kuriem pastāvēja tradīcija mirušos apbedīt uzkalniņos. Aplūkojot uzkalniņu ģeogrāfisko izvietojumu, F. Balodis konstatēja, ka vieni uzkalniņi grupējas uz rietumiem no Ludzas upes, Piteļa ezera un tā apkārtnes purviem un Zilupes, savukārt otra veida uzkalniņi – uz austrumiem no šīs līnijas (sk. 2. attēlu J. Cigļa rakstā šajā krājumā). Viņaprāt, šī bijusi arī latgaļu un slāvu etniskā robeža senatnē. Šo atzinumu F. Balodis savos rakstos atkārtoti uzsvēra, un tas norāda, ka ekspedīcija Latvijas–Krievijas pierobežā, iespējams, tika organizēta ar nolūku rast pierādījumus jaunās valsts robežas pamatotībai. Jāpiebilst, ka vēlāk – pēc 1932. gadā R. Šnores veiktajiem izrakumiem Viļakas Cironavas uzkalniņos – F. Balodis šo robežu pagarināja ziemeļu virzienā līdz Cironavai: tādējādi Cironava–Ludza–Pitelis–Zilupe–Istra, viņaprāt, bija senās latviešu un krievu zemes robeža (Balodis 1938a, 166). Dažu slāvisko uzkalniņu atrašanos starp latgaļu uzkalniņiem uz rietumiem no minētās robežjoslas (pie Grebļa kalna un Kausa ezera) F. Balodis skaidro kā tirdzniecisko kontaktu rezultātu un iespējamu sena tirdzniecības ceļa pastāvēšanu, kam pateicoties slāvi dziļāk iespiedušies latgaļu apdzīvotajā teritorijā (Balodis 1925b, 486). F. Balodim nebija iespējams pārliecināties, vai etniski jaukta teritorija pastāvējusi uz austrumiem no viņa nospraustās robežas. Arī šodien arheologiem nav pietiekamas informācijas par latgaļu uzkalniņu tālāku izplatību Krievijas un Baltkrievijas pierobežas teritorijās, neskatoties uz to, ka 1954. gadā tika noorganizēta kompleksa Latvijas–Krievijas ekspedīcija, kur pētīja (apsekoja, veica izrakumus) Zilupes baseina uzkalniņus abu republiku teritorijā (Šnore 1954; Šnore 1957). Arheoloģiskajā literatūrā atrodamas ziņas par atsevišķu latgaļu rotu atradumiem (Сереева 1985, 123–131), un varbūtējiem etniski jauktiem pieminekļiem (Седов 1977, 73).

Izvērtējot F. Baloža organizētās Latgales ekspedīcijas iegūto materiālu par uzkalniņiem, jāatzīmē metodiskās nepilnības izrakumos, kas tomēr mazināja iegūtās informācijas daudzumu un nozīmību. Pētījumi notika, izrokot nelielu tranšeju uzkalniņu centrālajā daļā, kas nedeva pilnīgu informāciju par uzkalniņa uzbūruma raksturu. To apliecina jaunākie pētījumi, kas parādīja, ka atsevišķos uzkalniņos saglabājušās liecības par četrstūrveida koku konstrukcijām (Radiņš 1999, 40), kādas nelielo tranšeju dēļ F. Balodim neizdevās konstatēt. Jāatzīmē, ka tas bija atbilstoši tai laikā pastāvošajai uzkalniņu

4. att. F. Balodis Pasiēnas uzkalniņā (attēls no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krājuma, AA Nr. 71)

5. att. F. Balodis pie Latišonku uzkalniņa (attēls no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krājuma, AA Nr. 73)

izpētes metodikai, līdzīgi tika pētīti uzkalniņi arī Krievijā (Тараканова 1959, 117). Uzkalniņu virsotnē konstatētos iedobumus F. Balodis uzskatīja par šiem uzkalniņiem raksturīgu pazīmi un tos saistīja ar bērnu rituālu (Balodis 1925b, 483), lai gan īstenībā tie radušies mantraču darbības rezultātā, par ko liecināja atsegtie postītie apbedījumi.

Kopumā Austrumlatvijas teritorijā uzskaitīts ap 50 uzkalniņkapulauku ar vairāk nekā 4000 uzkalniņiem. Izrakumi norisinājušies 15 pieminekļos, bet izpētīto uzkalniņu skaits veido tikai 5% (Radiņš 1999, 35). Uzkrātais arheoloģiskais materiāls, konstatētā uzkalniņu daudzveidība, novērotās atšķirības apbedīšanas tradīcijās rāda, ka šo uzkalniņu kultūras veidošanās process ir daudz sarežģītāks, nekā domāja agrāk. Austrumbaltu un slāvu kultūru izpēte rāda, ka 1. gadu tūkstoša otrajā pusē un 2. gadu tūkstoša sākumā norisinājušies sarežģīti etniskie procesi, kuri zinātnieku vidū tiek atšķirīgi skaidroti, kamdēļ joprojām nav vienota viedokļa par šo uzkalniņu etnisko un kultūras piederību, ko F. Balodis salīdzinoši nelielā materiāla dēļ nebija iespējams risināt plašāk.

Uzkalniņu problēmai savulaik pievērsušies arheologi Vladislavs Urtāns (Urtāns 1968, 71), Elvīra Šnore (Шноре 1969, 150) un Valentīns Sedovs (Седов 1987, 362), kuri apkopojusi izrakumu materiālu un konkretizējuši domu par slāvu iespaidu, noteiktāk saistot uzkalniņus ar krivičiem. Vēl nesen uzkalniņu problemātiku centies risināt Arnis Radiņš, plašāk publicējot gan F. Baloža ekspedīcijas materiālus, gan jaunākos pētījumus (Radiņš 1999, 35–52), izsakot domu par uzkalniņiem kā austrumbaltu kultūras ietekmētu parādību, vienlaikus pieļaujot arī citus uzkalniņu veidošanās cēloņus, piemēram, skandināvu tirdznieciskās aktivitātes, kurās bija iesaistīta arī Veļikajas upe, kā rezultātā latgaļiem bija tieši kontakti ar skandināviem, kuri savus mirušos tāpat apbedīja uzkalniņos. Jāatzīmē, ka arī F. Balodis vēlākās publikācijās par Latgales ekspedīcijas rezultātiem pieļāva, ka uzkalniņi varētu būt patapināti no varjagiem vai varjagu iespaidotiem slāviem (Balodis 1927a, 37; Balodis 1934a, 19). Kā redzams, šo uzkalniņu izcelsme joprojām ir neskaidra. Jautājuma risināšanai nepieciešami jauni arheoloģiskie pētījumi, arī dzīvesvietās, kas uzkalniņu teritorijā pierobežā tikpat kā nav pētītas.

SENO LATGAĻU DZĪVESVIETU PĒTĪJUMI

Līdztekus izrakumiem kapulaukos F. Balodis pievērsās arī dzīvesvietu izpētei. Viņš apzinājās seno dzīvesvietu un jo sevišķi pilskalnu izpētes

nepieciešamību. F. Balodis uzsvēra, ka, tikai pētīt pilskalnus, iespējams izzināt seno iedzīvotāju dzīvesveidu, nodarbošanos, celtniecības mākslu, kultūras attīstības gaitu, dažādu etnisku grupu cīņu un maiņu.

1925. un 1926. gadā Latgales ekspedīcijas laikā tika apsekoti un uzmērīti arī pilskalni. Ar pilskalnu uzmērīšanu Latgalē vienlaikus nodarbojies arī Ernests Brastiņš. Arhīvā atrodamās ziņas rāda, ka F. Balodis pilskalnu uzmērīšanu nav veicis tik pamatīgi, kā to darījis E. Brastiņš. Piemēram, kāds pilskalns netālu no Landskoronas pie pašas Krievijas robežas uzmērīts pēc acumēra, veltot šim darbam 1,5 stundas, kamēr E. Brastiņš pirms nedēļas to darījis četras dienas (LNVMA AA 73, 29).

1925. gadā F. Balodis ar saviem studentiem līdztekus kapulauku pētījumiem uzmērīja 25 pilskalnus (Balodis 1925a, 355–356). Reģistrējot pilskalnus, tika pievērsta uzmanība to novietojumam un ārējam izskatam, cenšoties pēc tā noteikt pilskalnu hronoloģiju un etnisko piederību. Izskatā nelielas pārbaudes tranšejas atsevišķos pierobežas pilskalnus, bet galvenokārt balstoties uz pilskalnu ārējo izskatu, F. Balodis izdarīja secinājumu, ka visi Ludzas–Rāznes apvidus pilskalni apdzīvoti vēlajā dzelzs laikmetā, norādot, ka tikai dažos robežjoslas pilskalnus kultūrslāņa trūkst.

Izvērtējot pilskalnu topogrāfisko novietojumu, F. Balodis norādīja, ka pilskalni grupējas pie ezeriem un upēm, izvietoti augstākās, apkārtni pārskatāmās vietās. Pilskalnu grupas Ludzas–Rāznes apvidū, arī citviet latgaļu teritorijā F. Balodis saistīja ar seno latgaļu zemju administratīvajiem centriem. Ludzas novadā Ludza un Šelupinki, bet Rāznes apkārtnē Padebešu kalns ar vairākiem kapulaukiem tuvākajā apkārtnē tiek norādīti kā novadu centri. F. Balodis pilskalnu izvietojumā saskatīja divas rindas, 10–12 km attālumā vienu no otras, kas veidotas, lai nosargātu senlaikos ļoti apdzīvotās un saimnieciskā ziņā bagātās latgaļu zemes Ludzas–Rāznes apvidū. F. Balodis atzīmēja, ka Višķu–Rušonas–Sivera–Dagdas–Ežezera–Bukmuižas–Asūnes apvidū pilskalnu īpaši daudz, tie veido nocietinātu aizsardzības sistēmu, kas tikusi ierīkota robežas ar slāviem aizsargāšanai un bijusi senā latgaļu un slāvu etniskā robeža.

Vēlākos rakstos F. Balodis norādīja uz div- un vairākkārtīgu pilskalnu rindu pastāvēšanu visapkārt latviešu zemei, arī aizsardzībai pret libiešiem pie Daugavas un Kurzemē (Balodis 1938a, 158–164), lai gan arheoloģiski iegūti dotumi par pilskalnu vienlaicīgu izmantošanu bija nepietiekami.

Savā ziņā stimulē veikt arheoloģiskos izrakumus pilskalnus bija nebeidzamā diskusija par Indriķa hronikā minētās latgaļu pils Beverīnas atrašanās

6. att. F. Balodis Raunas Tanīskalna izrakumos 1927. gadā (attēls no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krājuma, AA Nr. 24)

vietu. Šis pils meklējumus uzsāka jau F. Baloža tēvs V. Balodis, veicot izrakumus Kauguru Pekaskalnā 1895. gadā. Sekojot tēva teorētiskajiem spriedumiem, F. Balodis, kā jau minēts, 1909. gadā Pekaskalnā izdarīja izrakumus jau kā profesionāls arheologs, un, lai gan izrakumu apjoms nebija liels, pēc iegūtajām liecībām 20. gados tika izveidota latgaļu pils rekonstrukcija (Balodis 1934a, 14), kas bija dominējošā zinātniskajā un mācību literatūrā. F. Balodis konsekventi uzskatīja, ka Beverīna atradies Kauguru Pekaskalnā, bet 20.–30. gados polemika Beverīnas jautājumā turpinājās, kas sekmēja iespējamo Beverīnas lokalizācijas vietu izpēti.

1927. gadā arheoloģiskie izrakumi F. Baloža vadībā tika uzsākti Raunas Tanīskalnā (6. att.). E. Brastiņa tēlaini aprakstītais Raunas Tanīskalns, kā arī ziņas par pilskalna pakājē izartiem baļķiem mudināja Pieminēkļu valdi organizēt izrakumus šajā pilskalnā. Izrakumu darbi tika uzticēti F. Balodim un senās celtniecības speciālistam arhitektūras profesoram Paulam Kundziņam. F. Baloža mērķis bija pārbaudīt E. Brastiņa izteikto hipotēzi par Beverīnas novietojumu šajā pilskalnā: “Cerēju, ka izdosies noskaidrot Beverīnas jautājumu un vispārī izzināt latviešu pilskalna izbūvi un vēsturi. Tanīskalns solīja izsmeļošu atbildi uz daudziem

jautājumiem, kas palika neatrisināti Kauguru Pekaskalnā” (Balodis 1927b, 268).

Pētījumi Raunas Tanīskalnā norisinājās pilskalna plakuma rietumu un austrumu galā, izrokot piecas tranšejas. Izrakumu gaitā pilskalnā konstatēja 0,6–2,5 m biezu kultūrslāni, bet dienvidaustrumu nogāzē kultūrslānis bija pat 3,8 metrus biezs. Balstoties uz izrakumu materiāla analīzi, F. Balodis pierādīja pilskalna apdzīvotības četrus periodus laikā no 6. gs. pr. Kr. līdz 15. gadsimtam pēc Kristus. Senāko pilskalna apdzīvotības periodu F. Balodis pamatoja ar “grubuļainās” jeb tipiskās apmetās keramikas atradumiem, kuras lietošanu pirmskara periodā attiecināja uz dzelzs laikmeta priekšromiešu posmu.

Pēc F. Baloža domām, 7. gs. Tanīskalnu iekarojuši latgaļi, nodedzinot iepriekšējo somu cilšu pili, jo pirmā perioda apdzīvotības slāni noslēdz deguma kārtā – pelni un ogles. Bez tam uz šādu notikumu gaitu, viņaprāt, norāda arī ripas keramikas parādīšanās, turklāt slāni nav novērojama pakāpeniska pāreja no viena keramikas izgatavošanas veida uz otru. Vēl viens arguments par labu šādam apgalvojumam – vienlaicīgie Fēliksa Jākobsona un Valdemāra Ģintera pētījumi tuvējos Upmaļu senkapos, kur tika izpētīti 1.–6. gs. somiskie akmeņu krāvuma kapi un 7.–9. gs. latviešu skeletkapi.

II apdzīvotības perioda 12. gs. slānī konstatētā neparasti lielā, no priežu un egļu baļķiem būvētā 231 m² (21x11 m) divstāvu celtnē un pilskalnu ietverošā aizsargbūve, ko veidoja divas paralēlas guļkoku sienas, kuru starpas bijušas pildītas ar akmeņiem, ļāva Tanīskalnu uzskatīt par nozīmīgu seno latgaļu centru. F. Balodis noraidīja pilskalnu kā iespējamo Beverīnas lokalizācijas vietu, jo Tanīskalnā 13.–15. gs. apdzīvotība nav pārtraukta un bijusi visai intensīva, kas ir pretrunā ar rakstīto avotu ziņām par Beverīnas nopostīšanu 1216. gadā. Izrakumos konstatēja, ka 13.–15. gs. Tanīskalns ir apdzīvots un nocietināts ar stāvkoku žogu. Izrokot tranšeju pilskalna dienvidmalā, tika konstatēts, ka pilskalna pakājē nav atradusies apmetne, kā to bija norādījis E. Brastiņš (Balodis 1927b; Balodis 1928b).

Jāatzīmē, ka 1930. gadā šajā pilskalnā pētījumus turpināja Ādolfs Karnups, izrokot tranšeju arī plakuma vidusdaļā un atsedzot nozīmīgas celtniecības liecības un atradumus, kas arī apliecināja pilskalna ilgstošo apdzīvotību (Karnups 1931, 461–472). Izrakumu gaitā konstatēja, ka Raunas Tanīskalna pirmajā apdzīvotības periodā nav notikuši kalna profila pārveidošanas darbi. Lielāki zemes darbi veikti 7.–8. gs., bet augstais valnis un koka nocietinājumi būvēti vēlajā dzelzs laikmetā (Balodis 1928b, 39). Jaunāki pētījumi Raunas Tanīskalnā nav veikti. Laikā, kad norisinājās arheoloģiskie izrakumi pilskalnā, pastāvēja atšķirīgi uzskati gan par tipiskās apmestās keramikas izplatību, gan podnieka ripas izmantošanu trauku darināšanai Latvijas teritorijā, ko norāda arī F. Balodis publicētajā pārskatā par izrakumiem Raunas Tanīskalnā. Jaunākie pētījumi liecina, ka Latvijā tipiskā apmestā keramika izplatījies no 1. gs. vai pat 2.–3. gs. pēc Kr. un lietota visu 1. gadu tūkstoši un 2. gadu tūkstoša sākumā (Граудонис 1967, 109; Vasks 1996, 147–152). Arī podnieka ripas tik agru izmantošanu pētījumi Latvijas dzīvesvietās neaplicina, tādējādi F. Baloža izteiktais apgalvojums, ka ap 600. gadu uz Raunu atnākušie jaunie iedzīvotāji atnesuši arī podnieka ripu, ir pārsteidzīgs (Balodis 1927b, 272). Jāatzīmē, ka Raunas Tanīskalna izrakumu materiāls ir viens no vispusīgāk izanalizētajiem un vispilnīgāk publicētajiem F. Baloža izrakumu materiāliem. Ir veikta izrakumu laikā atrasto dzīvnieku kaulu analīze, kas ir nozīmīgs avots iedzīvotāju saimnieciskās darbības raksturošanai, tāpat noteikti un analizēti atrasto koku paraugi, kas ļāva konstatēt celtniecībā izmantotās koku sugas, to apstrādes veidu.

Šie pētījumi lika pamatus sistemātiskai un vispusīgai pilskalnu izpētei, aizsākoties plašākai dzīvesvietu pētniecībai arī citviet Latvijā citu arheologu, t. sk. F. Baloža skolnieku vadībā: Daugmalē

(1933., 1935.–1937. g.) un Mežotnē (1938.–1940. g.) V. Ģintera vadībā, Talsos (1936.–1938. g.) Ā. Karnupa vadībā, Dignājā (1939. g.) E. Šnores vadībā. Arheoloģiskie izrakumi Pieminekļu valdes un Tālavas senatnes pētišanas biedrības uzdevumā tika veikti 1937. gadā (Šnore 1938) un 1938. gadā (Riekstiņš 1938) arī Valmierā nolūkā atrast latgaļu pilskalnu, kas pastāvējis pirms vācu ienākšanas, un nepārprotami bija saistīti ar Beverīnas jautājumu, bet neattaisnoja izteiktās cerības atrast Valmierā pilskalna vietu, ko varētu saistīt ar Beverīnu. Šajos pilskalnās F. Balodis izrakumu darbam sekoja kā Pieminekļu valdes vadītājs. Kā pieredzējis speciālists F. Balodis tika uzaicināts piedalīties arī Apūles un Impiltes pilskalna izrakumos Lietuvā.

Starp nozīmīgajiem pilskalnu pētījumiem minami arī 1939. gadā F. Baloža vadītie izrakumi Jersikas pilskalnā (7. att.), kuru rezultāti publicēti atsevišķā izdevumā (Balodis 1940). 2,3 metrus biežajā kultūrslānī F. Balodis konstatēja 10 mītņu kārtas, ar sevišķi intensīvu apdzīvotību 11.–12. gs., kad pilskalna plakumu ietvērušas divstāvu ēkas, kurām pagalma pusē piebūvēta vienlaidu celtnē ar dzīvojamām un saimniecības telpām. Šim nocietinājumu rekonstrukcijām par paraugu F. Balodis izmantojis Sibīrijā no apaļkokiem celtās aizsargbūves. Savukārt pilskalna plakums bijis apbūvēts ar 4,5x5–6 m lielām, blīvi izvietotām, vienādi orientētām guļkoku celtnēm. Pilskalna un kapulauka izrakumu materiālā F. Balodis saskatīja pierādījumus nozīmīgam amatniecības, tirdzniecības un administratīvajam centram, kas ļāva viņam apgalvot, ka pētītais pilskalns ir Indriķa hronikā minētā Jersika. Balstoties uz atradumu latgalisko raksturu, F. Balodis akcentēja domu par Jersiku kā latgaļu pili un noraidīja izdomājumus par Jersikas valdnieka Visvalža krievisko izcelsmi.

F. Baloža izteiktās pamatatziņas, ar dažām korekcijām, par senās Jersikas pils apdzīvotību un apbūvi, seno jersikiešu saimniecisko darbību, tirdznieciskajiem un kultūras sakariem visumā apstiprina arī 1990.–2003. gada pētījumi. Vissenākie atradumi pilskalnā attiecināmi uz vidējā mezolīta sākumu, iegūtas liecības par iespējamo kalna apdzīvotību 1. g. t. pr. Kr., bet intensīvi pilskalns apdzīvots laikā no 10. līdz 13. gs. un nav pilnīgi pamests pēc atkārtotām nopostīšanām 13. gs. sākumā. Atsegto konstrukciju paliekas rāda, ka Jersikas pils nocietināšanai tikusi celta vaļņa uzpildījumu saturēša guļkoku siena ar kamerveida izbūvēm, taču netika iegūtas liecības F. Baloža sniegtajam Jersikas divstāvēgajam pils nocietinājumu rekonstrukcijas variantam. Pilskalna plakuma dienvidrietumu malā neuzgāja arī tik blīvi izvietotas ēkas, kā tas parādīts 1939. gadā izraktās tranšejas plānā.

7. att. F. Balodis Jersikas pilskalna izrakumos 1939. gadā (attēls no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krājuma, AA Nr. 205)

Pilskalnu izpētes jautājumiem F. Balodis veļtījis vairākus rakstus (Balodis 1928a, 5–17; Balodis 1934b, 201–211; Balodis 1938b, 110–119; Balodis 1948; u.c.). Pievērsoties pilskalnu izpētei, F. Balodis 1928. gadā publicējis savu izstrādāto pilskalnu tipoloģiju, kurā izmantojis arī E. Brastiņa novērojumus pilskalnu uzmērīšanas ekspedīcijās (Balodis 1928a, 5–17). F. Balodis pilskalnu klasifikācijas pamatā licis A. Bielensteina uz ārējām pazīmēm balstītu iedalījumu (Bielenstein 1899), bet sešu tipu vietā izdalījis piecus pilskalnu tipus: 1) pilskalni bez vaļņiem un grāvjiem; 2) pilskalni ar terasēm; 3) pilskalni ar valni plakuma vienā pusē (un terasēm); 4) pilskalni, kas ierīkoti kalnu grēdas galā vai vidū, ar vienu vai vairākiem sekliem grāvjiem un samērā zemiem vaļņiem (“gorodišces” tips); 5) pilskalni ar valni visapkārt plakumam.

F. Balodis pilskalna ārējo formu uzlūkoja kā kritēriju pilskalna iedzīvotāju etniskās piederības noteikšanai. Viņš atzīmēja, ka Latvijas austrumos bija raksturīga nogāžu pastāvināšana un nocietināšana ar terasēm, pilskalniem izmantojot savrupus kalnus. Savukārt rietumos plakumu nocietināja ar valni zemākajā vai mazāk stāvajā kalna pusē, nereti pilskalna ierīkošanai izmantojot kalna grē-

das galu, pārrokot to ar dziļu grāvi. Balstoties uz pilskalnu tipu izplatību dažādos Latvijas novados, F. Balodis konstatēja, ka pilskalni ar valni visapkārt plakumam ir ļoti reti un sastopami tikai Kurzemē, “gorodišces” tipa pilskalni sastopami gandrīz vienīgi Latgalē un Sēlijā, kā arī gar austrumu robežu un Daugavu. Salīdzinot Krievijas, Igaunijas, Lietuvas, Vācijas pilskalnus, F. Balodis centās skaidrot, ka baltu cilšu zemēs izplatītiem pilskalniem piemīt vienādas iezīmes. Viņš uzskatīja, ka baltu tautām raksturīgais pilskalnu tips un raksturīgie fortifikācijas paņēmieni izveidojušies jau agrajā dzelzs laikmetā.

Savulaik šādas uz ārējām pazīmēm balstītas tipoloģijas pamatotību pilskalnu hronoloģijas, nozīmes un etnisko jautājumu risināšanā apšaubīja E. Brastiņš, kurš pilskalnu klasifikācijai izmantoja sociāli ekonomiskus kritērijus (Brastiņš 1937). Pēc kara gados vairāki pētnieki pievērsušies pilskalnu tipoloģijai, cenšoties izvairīties no priekšgājēju nepilnībām. Latvijas pilskalni ir visai daudzveidīgi, tie izvietoti atšķirīgos ģeogrāfiskās vides apstākļos, atšķiras arī to nocietinājumu sistēmas, apdzīvotības intensitāte, tāpēc katra pētnieka izveidotās tipoloģijas balstītas uz atšķirīgiem kritērijiem,

bet neviena no tām nav pilnīga (Graudonis, Ur-
tāns 1961, 28–29; Stubavs 1974, 74–88).

Savukārt F. Baloža atzinums, ka pilskalni kā no-
cietinātas apmetnes sāka veidoties bronzas laikmeta
vidū un priekškrustus dzelzs laikmetā – veikti zemes
darbi, pastāvinātas nogāzes, uzbērti vaļņi –, izrādījās
patiesi. F. Balodis uzskatīja, ka baltu tautu pilskalnu
tīkls izveidojās jau 9. gs. un turpmākajos gadsimtos
pilskalnos tiek būvēti iespaidīgi guļkoku nocietinā-
jumi ar torņiem un balkonveidīgām izbūvēm, kas
apliecina organizētu varu, kurai bija pakļauti pils-
kalna apkaimes iedzīvotāji (Balodis 1938b, 110–119;
Balodis 1948, 5–18). Viņaprāt, šai laikā pilskalni
pamazām pārtapa par administratīvi politiskiem
centriem – novadu un zemju centriem. Balstoties
uz A. Švābes pētījumiem, viņš pauda domu, ka jau
ap 900. gadu izveidojušās trīs latgaļu zemes: Imera,
Tālava, Latgale jeb Jersikas karaļvalsts un divas
zemes (Idumeja un Aizkraukle–Lielvārde), kurās
latgaļi dzīvoja kopā ar lībiešiem (Balodis 1936a,
8–14, Balodis 1938a, 139–142). Lielākā no šīm
zemēm bija Jersikas karaļvalsts, kurā bija apvie-
nojušies pieci latgaļu apdzīvotie apgabali – Autine,
Cesvaine, Ludza, Sēlija, Jersika, bet Koknese un
Tālava bijušas Jersikas karaļvalsts bufervalstiņas.
F. Balodis savos darbos atzina patstāvīgas (neatka-
rīgas no Polockas kņazistes) Jersikas senvalsts pa-
stāvēšanu ar mantotu tās valdnieka varu. Priekšstati
par valstiskajiem veidojumiem līdz mūsdienām ir
vairākkārt mainījušies, balstoties gan uz arheolo-
ģiskajiem dotumiem, gan uz rakstīto avotu analīzi,
precizēti latgaļu novadi un to robežas (Mugurē-
vičs 1999, 55). Jaunākajā literatūrā atrodams vie-
doklis, ka Latvijā pirms vācu krustnešu iebrukuma
pastāvējusi sociāli organizēta sabiedrība un bija
izveidojušās agrā tipa valstis – atsevišķu zemju un
pilsnovadu konfederācijas (Apals, Mugurēvičs 2001,
367–368). Tiek pausts arī uzskats, ka par valstiskiem
veidojumiem Austrumbaltijā var runāt tikai tad,
kad krusta karu rezultātā reģionā sāka veidoties
lēņu sistēma, kura bija pamatā viduslaiku valstīm,
bet līdz tam pastāvējusi vadonības sabiedrība (Šnē
2002, 365–371). Atsevišķiem sabiedrības pārstāv-
jiem, kā, piemēram, Jersikas valdniekam Visvaldim,
izdevās kļūt par ietekmīgu vadoni un politiķi un
ārējo draudu situācijā, balstoties uz radnieciskiem
sakariem ar Lietuvas zemēm un savas personības
spēku, vienoties ar vairāku latgaļu novadu vado-
ņiem un apvienot viņu zemes.

Kopumā, neskatoties uz dažkārt nepamatotajām
un kļūdainajām atziņām, F. Baloža darbības laikā
izvērstā pilskalnu pētniecība deva ļoti nozīmīgu
materiālu par pilskalnu nocietinājumiem, apbūvi,
apdzīvotības periodiem, iedzīvotāju dzīvesveidu,
saimniecisko darbību.

LATGAĻU SAIMNIECĪBAS, KULTŪRAS RAKSTUROJUMS

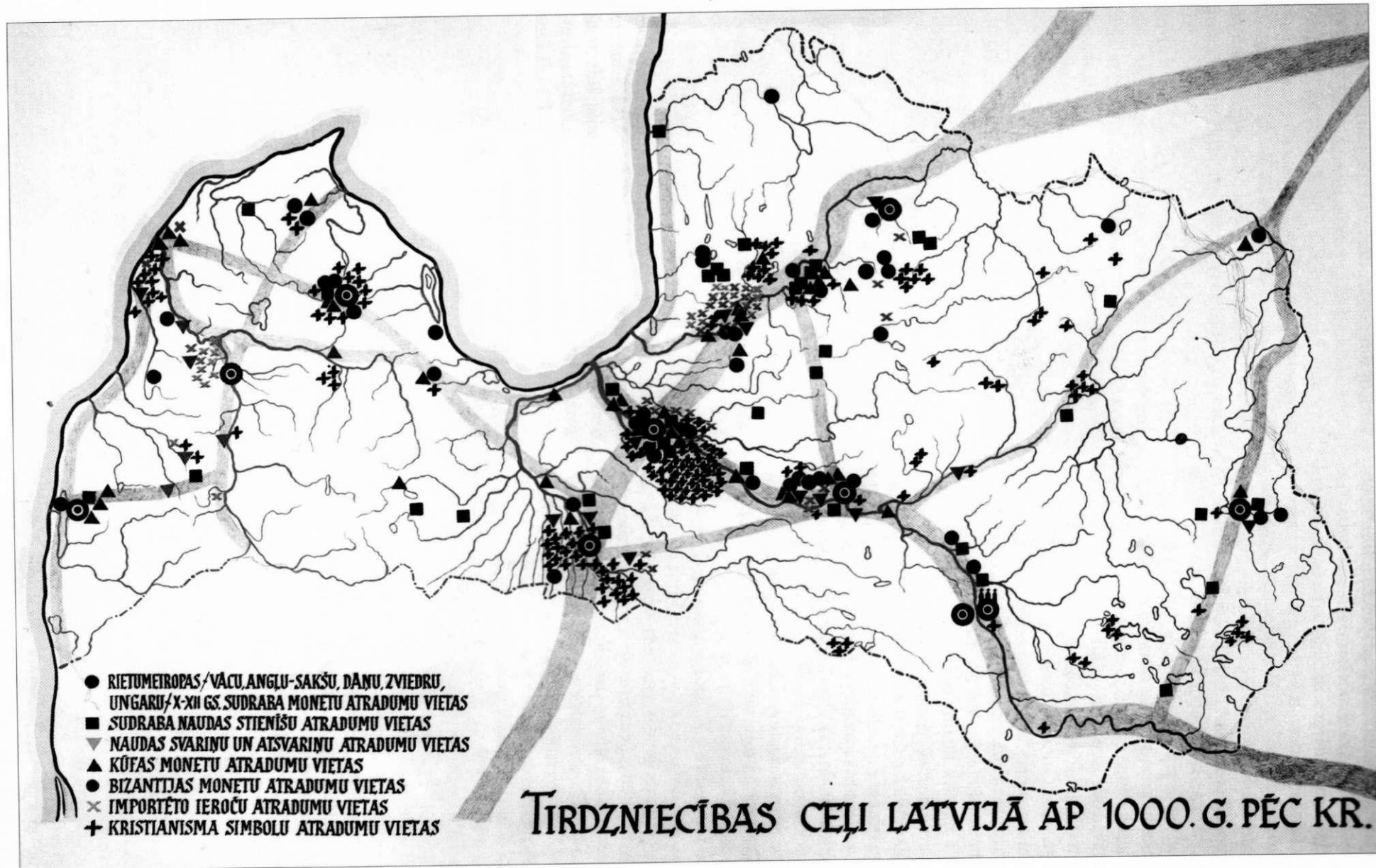
F. Balodim nebija pieņemams vācbaltiešu pētnie-
ku dotais primitīvais senlatviešu kultūras raksturo-
jums, tāpēc savos pētījumos viņš centās pierādīt, ka
Latviju apdzīvoja “ne zvēru ādās tērpti mežoņi, bet
gan tauta ar augstu kultūru”, kas uzplaukumu pie-
dzīvoja 11.–12. gadsimtā. Raksturojot seno latgaļu
saimniecības veidu un kultūru, F. Balodis vairākos
rakstos pievērsies sasniegumiem zemkopībā un
lopkopībā (Balodis 1930a, 55–62; Balodis 1938a),
amatniecībā (Balodis 1930a, 55–62; Balodis 1936;
Balodis 1938a), plašajiem tirdznieciskajiem saka-
riem (Balodis 1938a, 146–157; Balodis 1939, 5–20).

F. Balodis uzsvēra, ka zemkopībai bijusi galvenā
nozīme senlatviešu dzīvē, uz ko norāda latgaļu
pilskalnu un kapulauku novietojums zemkopībai
piemērotākajās, auglīgākajās vietās, kā arī zemes
apstrādes un labības novākšanas rīku atradumi
dzīvesvietās un apbedījumos jau kopš romiešu
perioda. F. Balodis pasvītēja, ka zemkopības
tehnika neapšaubāmi ievērojami attīstījies un
vēlajā dzelzs laikmetā nekādā ziņā nav pastāvējusi
primitīva līdumu zemkopība, jo arheoloģiskie iz-
rakumi liecina, ka vismaz kopš 2. gs. pēc Kr. latgaļi
pratuši iegūt dzelzi no purva rūdas. Labības šķirņu
atradumi dzīvesvietās un hroniku ziņas (IH 1993,
XXIII:5) liecina, ka vēlajā dzelzs laikmetā iekoptie
lauki bijuši visai lieli, zemi apstrādājuši ar arklīm,
kuriem dzelzs lemeši, sējuši gan ziemājus, gan va-
sarājus. F. Balodis norādīja, ka zemkopība nodro-
šinājusi labklājību un radījusi galvenās bagātības,
kuras varēja eksportēt, lai iegūtu sudrabu un bronzu
rotu izgatavošanai (Balodis 1938a, 109, 160, 161).

Ne mazāk nozīmīga bijusi arī lopkopība. Pils-
kalnu slāņos atrastie dzīvnieku kauli apliecina at-
tīstītu lopkopību, kas kļuvusi par galveno pārtikas
avotu, jo procentuāli atrasto mājlopu kaulu skaits
lielāks par meža dzīvnieku kaulu skaitu. Savukārt
medniecība bijusi svarīga, lai iegūtu pārdošanai
nepieciešamās vērtīgās kažokādas (Balodis 1938a,
109). Ādu un vilnas iegūšanai tikpat nozīmīgi bijuši
arī mājdzīvnieki. F. Balodis pieļāva, ka senlatviešu
audumus pazinuši arī starptautiskajā tirgū, taču
diemžēl arheoloģisko liecību šī apgalvojuma pa-
matojumam nav.

Nozīmīguma ziņā līdzvērtīga zemkopībai un
lopkopībai, pēc F. Baloža domām, bijusi arī drav-
niecība, kuras produkcija bijusi ne mazāk tirgotāju
pieprasīta.

Tirdzniecisko aktivitāšu raksturošanai F. Balodis
izmantoja monētu, dzintara, svariņu, atsvariņu, sud-
raba stienīšu, svešzemju rotu un citu priekšmetu at-
radumus (8. att.) (Balodis 1939, 5–20). Viņš atzīmēja,

8. att. F. Baloža sastādītā tirdzniecības ceļu karte (Balodis 1939, 11)

ka visos senākajos vēstures posmos izsekojami tirdznieciskie sakari ar citām zemēm, bet vēlajā dzelzs laikmetā tirgus uzplauka, izveidojās jauni tirdzniecības centri. F. Balodis sniedzis sazarotu tirdzniecisko ceļu karti (Balodis 1938a, 145–146), tirdznieciskajās aktivitātēs ierādot nozīmīgu lomu latgaļiem, bet vienlaikus atzīmējot, ka tirdznieciskie sakari ar kaimiņiem latgaļiem bija vājāki, jo tie nedzīvoja pie jūras kā kurši (Balodis 1935, 85). Par nozīmīgāko seno latgaļu tirdzniecības centru F. Balodis uzskatīja Jersiku, kas kontrolēja svarīgo Daugavas ūdensceļu, tai pašā laikā norādot, ka Jersikā svešzemju priekšmetu nav daudz, nav arī raksturīga svešu formu atdarināšana, kas saistīts ar jersikiešu “nacionālu” noskaņojumu (Balodis 1940, 93). Jāpiebilst, ka arī starp pēdējo arheoloģisko izrakumu atradumiem no citām zemēm nākušu priekšmetu Jersikā nav tik daudz, cik tas pienāktos nozīmīgam tirdzniecības centram uz svarīgas satiksmes artērijas (Vilcāne 2004, 67–82). Austrumlatvijas un Daugavas baseina arheoloģiskā materiāla analīze rāda, ka Jersikas loma starptautiskajā tirdzniecībā bijusi krietni mazāka nekā Daugmalei Daugavas lejtecē. Jersikas tirdznieciskie sakari koncentrējās ap Daugavas baseinu, tādējādi Jersikas ekonomiskajā dzīvē ārējai tirdzniecībai, domājams, bijusi mazāka nozīme, nekā tas uzskatīts agrāk.

Kā jau minēts, F. Balodis vairākkārt mainījis domas par tirdznieciskajiem sakariem un virzieniem. 30. gadu beigās viņš uzsver, ka 11.–12. gs. tieši austrumu virzienā tirdzniecība piekopta mazāk intensīvi, lielāka interese bijusi par rietumu zemēm – Skandināviju, dienvidrietumu zemēm (Vāciju, Ungāriju). Latvijas tautu tirdzniecisko sakaru orientāciju uz rietumiem F. Balodis skaidro ar Krievzemes kņazu nemitīgām savstarpējām cīņām, kas apgrūtināja tirdznieciskos kontaktus (Balodis 1938a, 157). Tomēr arheoloģiskais materiāls rāda, ka, tieši sākot ar 11. gs. otro pusi, Austrumlatvijā sāk ieplūst Krievzemē masveidā izgatavotā produkcija (stikla krelles, piekariņi, vērppjamās vārpstas skriemeļi, aproces u.c.), savukārt daļa gan austrumos, gan rietumos izgatavoto priekšmetu kļuva par atdarinājumu objektiem (Mugurēvičs 1987, 15).

Latvijas seno iedzīvotāju tirdznieciskie sakari ir viens no arheoloģiskajā literatūrā plašāk apskatītajiem un diskutētajiem jautājumiem. Padomju periodā tie nereti tendenciozi vērtēti, priekšplānā izvirzot kontaktus ar Krievzemi, mazākā mērā izsekojot sakariem ar rietumu zemēm. F. Baloža tirdzniecisko sakaru izvērtējums nebija pietiekami izsvērts, iespējams, arī kādu citu motīvu ietekmēts.

Lai ilustrētu senlatviešu augsti attīstīto kultūru, F. Balodis sagatavo izdevumu “Latviešu kultūra senatnē” ar kvalitatīvām senlietu (rotu, darbarīku,

ieroču) ilustrācijām, kas atspoguļo latviešu kultūras attīstību no 2000. g. pr. Kr. līdz 17. gs. (LK 1937).

Aplūkodams greznās latgaļu rotas un raksturodams tērpu, F. Balodis norādīja uz seno latgaļu augstajām amatniecības prasmēm (Balodis 1938a, 92), arī apbrīnojamu gaumi, skaistuma izpratni, kas padara latgaļu kultūru savdabīgu, atšķirīgu no citām baltu tautām.

Raksturojot latgaļu kultūru, F. Balodis atkārtoti pasvītēja latgaļu konservatīvismu, ko vislabāk rādot latgaļu senkapi, kuros, neskatoties uz tirdznieciskiem sakariem ar citām zemēm, nav atrodamas lielā skaitā no citām zemēm ievestas vai aizgūtas lietas, kā arī attīstoties un pārveidojoties latgaļu rotas, mazāk darbarīki un ieroči, saglabā savu īpatnējo raksturu (Balodis 1935, 85). 30. gadu beigās F. Balodis rakstīja, ka latgaļu kultūra, kas izsekojama Latvijas teritorijā kopš 1. gs., kļūst daudzveidīgāka vidējā dzelzs laikmetā, bet jo sevišķi tā uzplaukst vēlajā dzelzs laikmetā (Balodis 1938a, 94, 133) un piedzīvo ziedu laikus pirms vācu krustnešu iebrukuma (Balodis 1935, 92; Balodis 1948, 18). Sakarā ar latgaļu un sēļu kultūru lielo līdzību F. Balodis sēļus ignorē kā atsevišķu etnisku vienību, sēļu apdzīvotās teritorijas Daugavas kreisajā krastā jeb Augšzemi kopš agrā dzelzs laikmeta pieskaita latgaļu kultūras areālam (“arheoloģiski ir nepārprotami pierādāma letgaļu zeme un nav uzskatāma par kādas citas patstāvīgi īpatnējas latviešu cilts teritoriju”) un sēļu agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kultūru raksturo kā latgaļu kultūras liecības. Jāatzīmē, ka F. Baloža zīmētā etniskā aina vairākkārt mainījās, līdz ar to mainījās latgaļu apdzīvotās teritorijas, kultūras iezīmes. Tuvāk šīs etniskās rekonstrukcijas analizētas šajā krājumā ievietotajos A. Vaska un J. Cigļa rakstos.

SECINĀJUMI

Visu savu Latvijas senvēsturei veltīto zinātniskās darbības laiku F. Balodis palika uzticīgs jau pirmajos pētījumos izvirzītajai zinātniskajai prioritātei – latviešu etniskajai vēsturei. Seno latgaļu problemātika F. Balodim bija īpaši tuva. Viņa devums seno latgaļu kultūras izpētē ir nozīmīgs, lai arī neviennozīmīgi vērtējams.

F. Baloža zinātniskā darbība noritēja periodā, kad veidojās un attīstījās Latvijas valsts. Aizvēstures pētniecības virzienu noteica objektīvi apstākļi – jaunajai valstij bija nepieciešams sava valstiskuma vēsturiskais pamatojums, apstiprinājums tam, ka latviešu tautai ir senas saknes savā zemē. Bija svarīgi veidot arī tautas vēsturisko pašapziņu, pierādot, ka latviešiem ir tikpat sena un savdabīga vēsture kā kaimiņu tautām. Vēstures pētniecības gaitu neapšaubāmi ietekmēja arī rietumu zemēs manifestētās

nacionālisma idejas, vēsturisko interpretāciju saistība ar noteiktiem nacionāli politiskiem mērķiem (Vasks 1998, 23, 26).

Raksturojot Latvijas teritorijā dzīvojošās baltu tautas, F. Balodis lielāku uzmanību pievērta tieši senajiem latgaļiem. Iekļaujot latgaļu kultūras lokā arī sēļus, latgaļi kļuva par vienu no Latviju apdzīvojošām lielākajām baltu tautām, kas veidoja senlatviešu kodolu un noteica latviešu tautas raksturu. Seno latgaļu kultūru F. Balodis tēloja skaistu, bagātu un ievērojami pārāku par slāvu un somu cilšu kultūru. Noniecinot šīs kultūras, F. Balodis nonāca paša kritizēto vācbaltiešu pētnieku pozīcijās, jo ne arheoloģiskajā materiālā, ne 13. gs. rakstītajos avotos nav atrodams pamatojums zemākai somu vai slāvu kultūras attīstības pakāpei.

Ar arheoloģiskām liecībām nereti plašāk neilustrētie, deklaratīvie F. Baloža apgalvojumi un hipotētiskie pieņēmumi izsauca gan pamatotu, gan nepamatotu kritiku zinātnieka darbības laikā (Ģinters 1939, 131–134) un arī vēlāk (Zutis 1948; Šnore 1952). F. Balodis dažkārt atsevišķus procesus saistīja un skaidroja ar latgaļu raksturu un “nacionālo” noskaņojumu. Bagātīgās kapa piedevas, pēc pētnieka domām, raksturoja seno latgaļu darba prasmi un darba mīlestību un puda lepnumu par sava darba rezultātā iegūto labklājību. Latgaļu apbedīšanas tradīcijas un kapa piedevas kā sabiedrības mantiskā un sociālā statusa paudzējas F. Baloža darbos tikpat kā nav aplūkotas, izteikta pat doma, ka kapu raksturs uzrāda vienādu turību – nav bagātu un nabadzīgu kapu. Lai gan pastāvēja dižciltīgo slānis “labieši”, kuriem piederēja vairāk zemes un varas, F. Balodis uzskatīja, ka sabiedrība bijusi visai demokrātiski organizēta (LA 1926, 80–81; Balodis 1938a, 144).

Taču nevar neņemt vērā, ka F. Baloža mērķis bija sniegt viegli uztveramu, tēlainu senvēstures ainu plašam lasītāju lokam, kas savukārt zinātniekiem likās nepārliciecināma, jo trūka pamatīgākas analī-

zes, arheoloģiskā materiāla detalizēta izvērtējuma. Neskatoties uz nereti izteiktajiem pārsteidzīgajiem un vāji argumentētajiem secinājumiem, kopumā F. Balodim izdevās pierādīt, ka Latvijā dzīvojošās tautas, t.sk. letgaļi (tā F. Balodis savos rakstos pēc P. Šmita ieteikuma apzīmēja senos latgaļus) 12./13. gs. mijā pirms vācu krustnešu iebrukuma ilgstošas attīstības rezultātā bija ekonomiski attīstīta, diferencēta un politiski organizēta sabiedrība, kuras labklājības pamats bija zemkopība, kas, viņaprāt, noteica arī tautas raksturu, kuru F. Balodis tēlaini apraksta šādi: “Letgalis mums tēlojas kā bagāts zemkopis, kas ar savu zemi un tās raksturu saaudzis, kas savu zemi mīl un sarga un izveido nacionālas tradīcijas un kultūru, kurām paliek uzticīgs, neskatoties uz daudz dažādiem vilinājumiem un ietekmēm, kas atplūda Latvijā no citām zemēm” (Balodis 1938a, 102).

F. Baloža zinātniskie sacerējumi bija nacionālisma un patriotisma caurstrāvoti. Ar sajūsmu viņš rakstīja par katru “no seniem laikiem, no simtgadu miega” izceltu pilskalnu un kapulauku. Ar saviem pētījumiem F. Balodis mōdināja un cēla nacionālo pašapziņu, aicināja izzināt un mīlēt savas zemes vēsturi, glabāt savas zemes kultūras vērtības un izteica cerību, ka senvēstures izpēte neapsīks. Var teikt, ka F. Baloža vēlējums ir piepildījies, arheoloģiskā izpēte nav apsīkusi, tā turpinās. Pēc Otrā pasaules kara F. Baloža iesākto darbu seno latgaļu pētniecībā turpināja viņa skolniece E. Šnore, kā arī citi arheologi, kuri balstīja savas atziņas uz pamatīgu arheoloģiskā materiāla analīzi, atradumu tipoloģiju, lai gan bija pakļauti jaunajām padomju ideoloģiskajām nostādņēm un atrauti no Rietumu arheoloģijas idejām un atziņām. Seno latgaļu apdzīvotā teritorija ir arheoloģiski visvairāk pētītā, uzkrāts apjomīgs materiāls, sagatavotas daudzas publikācijas, taču joprojām daudzi jautājumi prasa padziļinātu izpēti vai arī jaunu pieeju to risinājumam.

AVOTI

LNVM AA 73 – Ziņojums par izrakumiem Latišonku kapulaukā 1925. gadā.
Šnore, E., 1954. Zilupes ekspedīcijas pārskats. VI AA 23.

LITERATŪRA

Apals, J., Mugurēvičs, Ē., 2001. Vēlais dzelzs laikmets (agrie viduslaiki). 800.–1200. g. *Latvijas senākā vēsture*. 9. g. t. pr. Kr.–1200. g. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
Balodis, F., 1925a. Latviešu kultūras ziedu laiks Latgalē. *Latvijas Saule*. Nr. 34. 355.–356. lpp.
Balodis, F., 1925b. Ludzas–Rāzņas apvidus senvietas. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 11. 479.–487. lpp.

Balodis, F., 1927/1928. Apģērbs, latvju tautas: 1. Aizvēsturiskais. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. I sēj. Rīga. 678.–683. sleja.
Balodis, F., 1927a. Latviešu–krievu senā robeža. *Burtnieks*. Nr. 1. 33.–44. lpp.
Balodis, F., 1927b. Raunas Tanīskalns. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 10. 267.–284. lpp.

- Balodis, F., 1928a. Mūsu pilskalni. *Arhaioloģijas raksti*. IV sēj., 1. daļa. Rīga: Pieminekļu valde. 5.–17. lpp.
- Balodis, F., 1928b. Tanīskalnā izdarītie izrakumi un konstatēto mītnes slāņa kārtu datējums. *Arhaioloģijas raksti*. IV sēj., 1. daļa. Rīga: Pieminekļu valde. 19.–39. lpp.
- Balodis, F., 1930a. L'agriculture chez les anciens Lettons. *Filologu biedrības raksti*. 10. sēj. 55.–62. lpp.
- Balodis, F., 1930b. Latviešu aizvēsture. *Latvieši*. Rakstu krājums prof. F. Baloža un prof. P. Šmita redakcijā. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums. 75.–120. lpp.
- Balodis, F., 1934a. *Latvju aizvēsture*. Rīga: A. Gulbja grāmatu spiestuve.
- Balodis, F., 1934b. Die lettischen Burgberge nach den Grabungen der letzten Jahre. *Excavationes et studija. Opuscula in honorem Alfred Haackman 14.10.1934*. Helsinki. S. 201–211.
- Balodis, F., 1935. Latviešu senās ciltis (līdz 1200. g.). *Latviešu literatūras vēsture*. 1. sēj. Rīga: Literatūra. 77.–96. lpp.
- Balodis, F., 1936a. 9.–12. gadsimteņu Latvija. *Senatne un Māksla*. Nr. 2. 5.–15. lpp.
- Balodis, F., 1936b. *La Lettonie du 9-me au 12-me siècle*. Rīga.
- Balodis, F., 1937. Senās latviešu zemes. *Vēstures atziņas un tēlojumi*. Vēstures skolotājiem 1936. gadā lasīto lekciju sakopojums F. Baloža redakcijā. Rīga.
- Balodis, F., 1938a. Senākie laiki. Latviešu senvēsture. *Latviešu vēsture*. F. Baloža un A. Tenteļa redakcijā. I sēj., 1. daļa. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības apgāds.
- Balodis, F., 1938b. Latvijas pilskalni 1909.–1934. gadu izrakumu gaismā. *Pagātne un tagadne: Vēstures skolotāju biedrības rakstu krājums*. Vēstures skolotāju biedrības izdevums. 110.–119. lpp.
- Balodis, F., 1939. Latviešu starptautiskie sakari ap 1000. gadu pēc Kristus. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 1. 5.–20. lpp.
- Balodis, F., 1940. *Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi*. Rīga: Pieminekļu valde.
- Balodis, F., 1948. Mūsu senču sūtība Baltijas telpā. *Latvju kultūra*. Rakstu krājums A. Švābes redakcijā. [Eslingene]: A. Klāvsona apgāds. 5.–18. lpp.
- Bielenstein, A., 1892. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Petersburg.
- Bielenstein, A., 1899. Die lettischen Burgberge. *Труды десятого Археологического съезда в Пузе 1896 г.* Т. 2. Рига. С. 20–35.
- Brastiņš, E., 1937. Latvijas pilskalni. *Aizsargs*. Nr. 6. 416.–417. lpp.
- Ciglis, J., Radiņš, A., 2002. *Ludzas Odukalna kapulauka katalogs*. Latvijas kultūrvēsturiskais mantojums ārzemju krātuvēs. Nr. 1. Arheoloģija. Rīga: N.I.M.S.
- Cimermane, I., 1963. Izrakumi Valmieras raj. Beitu kapulaukā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par 1962. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām*. Rīga. 4.–5. lpp.
- Graudonis, J., Urtāns, V., 1961. *Senatnes pēdās*. Rīga.
- Ģinters, V., 1939. [Recenzija par]: Latviešu vēsture. F. Baloža un A. Tenteļa redakcijā. Rīga, 1938. I sēj., 1. daļa: Senākie laiki. Latviešu senvēsture. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 1. 131.–134. lpp.
- IH 1993 = *Indriķa hronika*. Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne.
- Karnups, A., 1931. Ausgrabungen auf dem Burgberge Tanīsa-kalns in Rauna 1930. *Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae, 19.–23. VIII 1930*. Acta Universitatis Latviensis Philologorum et Philosophorum ordinis series. Tomus I, supplementum I. Rigae. S. 461–472.
- LA 1926 = *Latvijas arhaioloģija*. F. Baloža redakcijā. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības apgāds.
- LA 1974 = *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne.
- LK 1937 = *Latviešu kultūra senatnē*. Attēlu sakopojums F. Baloža un R. Šnores redakcijā. Rīga.
- Mugurēvičs, Ē., 1974. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 11. laid. Rīga: Zinātne. 220.–239. lpp.
- Mugurēvičs, Ē., 1987. Kristīgās ticības izplatība Latvijas teritorijā 11.–12. gs. un katoļu baznīcas ekspansijas sākums. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 5. 10.–27. lpp.
- Mugurēvičs, Ē., 1999. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs.–16. gs. vidus). *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 54.–90. lpp.
- Radiņš, A., 1999. *10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi*. Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 5. Arheoloģija. Rīga: N.I.M.S.
- Riekstiņš, H., 1938. 1938. gada izrakumi Valmieras pilskalnā. *Senatne un Māksla*. Nr. 3. 99.–106. lpp.
- Stubavs, A., 1974. Par Latvijas pilskalnu tipoloģiju un klasifikāciju. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 11. laid. Rīga: Zinātne. 74.–88. lpp.
- Šnē, A., 2002. *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Intelekts.
- Šnore, E., 1938. 1937. gada izrakumi Valmierā. *Senatne un Māksla*. Nr. 3. 82.–98. lpp.
- Šnore, E., 1952. Pret buržuāziskām koncepcijām Latvijas arheoloģijā. *Buržuāziskie nacionālisti – Latvijas vēstures viltotāji*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība. 31.–39. lpp.
- Šnore, E., 1957. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās Baltijas kompleksā arheoloģiskā, etnogrāfiskā un antropoloģiskā ekspedīcijā. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 4. 169.–172. lpp.
- Urtāns, V., 1968. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem 1. g.t. otrajā pusē. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 8. laid. Rīga: Zinātne. 65.–85. lpp.
- Vasks, A., 1996. Apmetās keramikas izplatība Latvijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 18. laid. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 147.–152. lpp.
- Vasks, A., 1998. Etniskās rekonstrukcijas Latvijas aizvēsturē un politiskās sistēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 3 (28). 19.–44. lpp.
- Vilcāne, A., 2004. *Senā Jersika*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Zariņa, A., 1970. *Senā latgaļu apģērbs 7.–13. gs.* Rīga: Zinātne.
- Zutis, J., 1948. *Latvijas aizvēstures problēmas*. Rīga.
- Археология 1985 = *Археология СССР. Древняя Русь. Город, замок, село*. Москва.
- Баллод, Ф., 1910. *Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие*. Москва.
- Гraudonis, Я., 1967. *Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Начало разложения первобытнообщинного строя*. Рига: Зинатне.
- Назарова, Е., 1995. Русско-латгальские контакты в XII–XIII вв. в свете генеалогии князей Ерсика и Кокнесе. *Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования 1992–1993 гг.* Москва. С. 182–195.
- Седов, В., 1977. Себежские курганы. *Краткие сообщения Института археологии*. Вып. 150. Москва. С. 68–74.

- Седов, В., 1987. Балты. *Финно-угры и балты в эпоху средневековья*. Москва. С. 353–419.
- Сергеева, М., 1975. Курганы у дер. Новинки (Витебская область). *Краткие сообщения Института археологии*. Вып. 144. Москва. С. 85–90.
- Сергеева, М., 1985. Балтские находки в курганах Западной Руси. *Проблемы этногенеза и этнической истории балтов*. Вильнюс. С. 123–131.
- Тараканова, С. 1959. Себежские городища и курганы. *Вопросы этнической истории народов Прибалтики*. Москва: Издательство АН СССР. С. 111–127.
- Шноре, Э., 1969. Латгало-славянские контакты на территории Восточной Латвии во второй половине I-го и начале II-го тысячелетия н.э. *Acta Baltico-slavica*. Т. 6. Białystok. S. 145–157.

Antonija Vilcāne

CONTRIBUTION OF FRANCIS BALODIS TO THE RESEARCH ON THE ANCIENT LATGALLIANS

Summary

In his research, Francis Balodis studied issues relating to the history of all the small ethnic groups that once inhabited Latvia, but he was particularly interested in the history of the Ancient Latgallians. Balodis' contribution to the study of the Ancient Latgallians is seen in his archaeological research on Latgallian sites, research into Latgallian ethnic history, and assessment of Latgallian material culture and economy.

Key words: Francis Balodis, the Ancient Latgallians, archaeological research on Latgallian sites, culture, economy.

Balodis first addressed issues concerning the Ancient Latgallians in the course of his university studies. In 1908–1909, Balodis organised prospection work in the basin of the River Jumara, and trial excavation at Cimpēnu kalns and Kauguru Pekaskalns. As a result of these studies, Balodis identified the basin of the River Imera, on the right bank of the River Gauja, as the district of Imera, mentioned in the *Chronicle of Henry of Livonia*. We may note that his identification of the district of Imera is also accepted by present-day researchers. In the view of Balodis, the evidence obtained in the course of excavation at Kauguru Pekaskalns corresponded to the description of Beverīna in the *Chronicle of Henry*, and in consequence Balodis regarded this hill-fort as the location of ancient Beverīna. He consistently maintained this opinion, right up to the end of his life. It should be added that there is still no unanimity among researchers regarding the location of the castle of Beverīna.

Balodis concluded his studies with the doctoral thesis "Some material on the history of the Latvian tribe in the 9th–13th centuries", in which he describes the lands populated by the Latvians (Semigallians, Selonians and Latgallians), striving to identify the places mentioned in the written sources with particular archaeological sites. This work also contains the first major treatment of Latgallian culture. Alongside with the positive contribution to this field, Balodis exaggerates the influence of Ancient Russian culture and the

Orthodox faith on society in eastern Latvia in the 9th–13th centuries.

Balodis turned to intensive study of archaeological sites in eastern Latvia and the study of Ancient Latvian culture after his return to Latvia in 1924, laying establishing the foundations for systematic and comprehensive study of hill-forts and cemeteries.

Balodis recognised the hill-forts as major centres of the economic and cultural life of the Ancient Latvians. In 1927, archaeological excavation began under the direction of Balodis at Raunas Tanīsa kalns. Balodis' aim was to test the hypothesis advanced by E. Brastiņš that this hill-fort was the location of ancient Beverīna, and also to study the construction and habitation of hill-forts. Noting that Tanīsa kalns had been an important Ancient Latgallian centre, Balodis rejects the idea that the hill-fort was the location of Beverīna.

One of the largest hill-fort research efforts was the excavation directed by Balodis at Jersika in 1939. Balodis regarded the material recovered in the course of excavation of the hill-fort and cemetery as evidence that this had been a major crafts, trading and administrative centre, on the basis of which he concluded that this hill-fort was Jersika, mentioned in the *Chronicle of Henry*, thus resolving the question of the location of Jersika. It should be noted that the main ideas expressed by Balodis concerning the habitation and structures of Jersika Castle, the economic activities undertaken by the ancient inhabitants of Jersika, and

their trading and cultural links, are generally confirmed by the research undertaken between 1990 and 2003. The uncovered structural remains show that the castle of Jersika had been fortified with a wall of horizontal logs that retained the earth of the defensive bank, with chamber-like structures, but no evidence was obtained to support Balodis' reconstruction of two-storey fortifications at Jersika castle, or of densely-spaced structures on the plateau.

In the field of hill-fort research, we cannot regard as successful Balodis' attempts to date hill-forts and determine which ethnic group they related to, on the basis of their location and external characteristics. Archaeological research and trial excavation at hill-forts since the Second World War has shown that there is no foundation for Balodis' idea that there had been a double row, or possibly several rows, of hill-forts all around the Ancient Latvian (Latgallian) lands, serving to protect these lands from enemy attack.

In the sphere of cemetery research, we may note Balodis' contribution in registering and excavating pre-Christian cemeteries in the former Ludza County, in the area near the Russian border in 1925 and 1926. Still important today are the plans of the location of barrows, and the information about the number of barrows and their dimensions, since a proportion of these barrows have subsequently been destroyed. In the course of this fieldwork, trial excavation was undertaken at 14 cemeteries. Particularly important is the excavation of barrows (about 80 altogether). Balodis established that from the early 11th century, the predominant form of burial in the Ludza-Rāzna area was the barrow cemetery, and he distinguished two groups of barrow cemeteries on the basis of burial practices and grave inventories. Balodis connected one group of barrows with the Ancient Latgallians and the other group with the Slavs, and drew the boundary between the Ancient Latvians (Latgallians) and the Slavs based on the distribution pattern.

Balodis did not accept the characterisation by the Baltic Germans of Ancient Latvian culture as primitive. Thus, in his research he strove to prove that Latvia was populated "not by savages dressed in animal skins, but by a people with a high culture", which flourished in the 11th-12th centuries. Describing Ancient Latgallian culture, Balodis emphasised the Latgallians' achievements in agriculture and animal husbandry, and their extensive trading contacts. Balodis pointed out that the advanced craft skills of the Ancient Latgallians are particularly reflected in their elaborate ornaments and dress, which also indicates amazing good taste and an appreciation of beauty. Emphasising the uniqueness of Latgallian culture in relation to the other Baltic peoples, Balodis contrasted it with Slavic culture, regarding it, unfoundedly, as superior to the latter.

The inadequacies of Baltic German research work stimulated Balodis to focus on the analysis of ethnic processes in the area of present-day Latvia. Balodis' ethnic reconstructions changed several times during the 1920s and 1930s. Continuously developing his concept of the ethnic development of the Baltic peoples, in the late 1930s, Balodis considered that it was beginning with the Early Iron Age that the Latgallians and other Baltic peoples mentioned in 13th century written sources could be distinguished as separate entities within the common Baltic ethnic group. Since the Latgallians and Selonians are difficult to be distinguished in archaeological terms, Balodis also includes the areas populated by the Selonians within the Latgallian cultural region.

Nowadays, many questions relating to ethnic development are interpreted differently, and the very possibility of studying ethnic processes from material evidence has been questioned. Although several of Balodis' ideas were not sufficiently well founded and have not been confirmed by contemporary research, and certain ideas have even been criticised, Balodis has made a lasting contribution to the study of Ancient Latgallian culture.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. F. Balodis with his father D. Balodis during the excavations at the hill-fort Kauguru Pekaskalns in 1895

Fig. 2. The plan of excavations at Kauguru Pekaskalns in 1909

Fig. 3. Latgallian women dress reconstruction made by F. Balodis: A - after Баллод 1910, B - after Balodis 1936b, 20

Fig. 4. Investigation of barrow cemetery in Pasiēna

Fig. 5. Investigation of barrow cemetery in Latišonki

Fig. 6. Excavations directed by Balodis at the hill-fort Raunas Taniskalns in 1927

Fig. 7. Excavations directed by Balodis at Jersika in 1939

Fig. 8. The trade route map compiled by F. Balodis (Balodis 1939, 11)

Роберт Спиргис

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ЛИВОВ В СВЕТЕ ИЗУЧЕНИЯ ОВАЛЬНЫХ ФИБУЛ И УКРАШЕНИЙ С ЦЕПОЧКАМИ

Статья посвящена характерному женскому украшению даугавских ливов – овальным фибулам с цепевидными украшениями. Опираясь на взаимную корреляцию между овальными фибулами и остальными составными частями цепевидных украшений, выделены четыре хронологически последовательные группы цепевидных украшений. Их анализ свидетельствует о том, что народность ливы сложилась из нескольких этнических компонентов, которые в разное время пополняли их генофонд.

Ключевые слова: оральные фибулы, цепевидное украшение, цепедержатели, цеперазъединители, типология, корреляция, датировка, ливы, происхождение ливов.

Одной из народностей, издревле населявших территорию Латвии в северной части Курземе и Видземе, а также в низовье Даугавы и Гауи, были ливы. Хотя во второй половине XX в. в связи со строительством гидроэлектростанции и затоплением больших территорий в низовье реки Даугава произведены широкие исследования ряда могильников и мест проживания древних ливов, археологический материал до сих пор мало анализирован и вопрос их происхождения неясен. Сейчас, когда в течение последних шести лет была разработана типология ливских овалных фибул, цепедержателей и разъединителей цепевидных украшений (Spīrgis 2003a, 2003b, 2004a, 2005a,b, 2006a,b,c, 2007, 2008), можно заново вернуться к проблеме происхождения и развития этого этноса.

Первые сведения и публикации изображений находок овалных фибул с цепевидными украшениями на берегах Даугавы в литературе появляются в первой половине XIX в. В то время исследователи представляли их как украшения знатных воинов, ярлов и жрецов (Kruse 1842, Veilage C, 11; Bähr 1852, 7). Интерпретация цепевидных украшений как части мужского костюма бытовала долго, и ещё в 1896 году Рихард Хаусман описывает оральные фибулы с цепевидными украшениями как предметы, носимые обоими полами (RK, 37, 38).

Уже первые находки древностей на берегах Даугавы вызвали споры об их этнической

принадлежности, и возникли два направления в интерпретации материала. Первое, что многочисленный и богатый инвентарь захоронений не мог быть изготовлен и принадлежать местным, якобы отсталым племенам, и свидетельствует о варяжском присутствии, и второе – древности принадлежали ливам, о которых собственно и повествуют первые письменные источники этого края. В конце XIX и первые десятилетия XX в. в литературе стабилизировалось представление об овалных фибулах с цепевидными украшениями как особенности ливской культуры Видземе (RK, 37, 38; Šturms 1936, 45). Также и во второй половине XX века исследователи в своих работах не могли обойти стороной это богатое украшение (Tōnisson 1974, 121–122; Zariņa 1988, 44; Zariņa 1996, 125), но их внимание привлекали только отдельные составные части цепевидных украшений, в основном оральные фибулы. И всё-таки происхождение и хронология украшений остались невыясненными.

СОСТАВНЫЕ ЧАСТИ И ГРУППЫ ЦЕПЕВИДНЫХ УКРАШЕНИЙ

Комплекс украшений ливских женщин состоял из шейных гривен, пронизок стеклянных бус, подвесок, браслетов и колец, но как главную особенность материальной культуры надо выделить оральные фибулы с богатыми

цепевидными украшениями. Последние состоят из пары прикреплённых к фибулам цепедержателей с несколькими – до одиннадцати – рядами цепочек, которые иногда отделялись разъединителями. Часто к украшению присоединены амулеты и бытовые предметы – ключи, расчёски, нож и др. (рис. 4–6).

Цепевидные украшения найдены во всех более широко исследованных могильниках. Всего известны 200 цепевидных украшений, в состав которых входят 301 овальная фибула, 278 цепедержателей и 62 цеперазъединителя, большая часть из которых в настоящее время хранится в Латвийском Национальном историческом музее. Надо отметить, что на могильниках низовья Даугавы найдены также отдельные, не характерные для ливов, привешенные к булавам цепевидные украшения земгальского, эстонского и вендского типа, которые в этой статье не рассматриваются.

Древнейшие овальные фибулы представлены скандинавскими типами. Позднее возникли их местные дериваты. Ливские фибулы делятся на пять типов: фибулы с рогами, медальонами, ромбами, узлами и пальмётками. В отличие от изделий скандинавских мастеров, местные фибулы меньше, грубее и проще орнаментированы. Так, длина скандинавских фибул обычно превышает 120 мм, а ливские фибулы значительно короче – от 70–80 мм у древнейших экземпляров, до 50–60 мм у поздних изделий. Скандинавские фибулы – это литые толщиной 1–1,5 мм с тщательной обработкой, часть из них – составные с ажурной верхней частью и дополнительными накладками. Иногда применялись золочение, и филигрань. В свою очередь, толщина литых местных фибул около 2 мм, они все одночастные и их поверхность покрыта простым рельефным орнаментом.

В свою очередь, цепедержатели представлены четырьмя типами: треугольные, овальные, трапециевидные с геометрическим орнаментом и трапециевидные с пальмёткой. Цеперазъединители делятся на два типа: продолговатые с ажурным орнаментом и не ажурные. Каждый тип имеет несколько вариантов. Разработанная типология основана на изменениях в форме и орнаменте украшений. Благодаря тому, что цепевидные украшения состоят из нескольких компонентов, есть возможность взаимной корреляции их составных частей. В результате корреляции, можно проследить развитие украшения, что облегчает разработку хронологии.

Метод корреляции можно применить к 127 цепевидным украшениям с аутентичным

сочетанием элементов. Всего констатировано 81 комбинация овальных фибул и цепедержателей, 19 комбинаций фибул и цеперазъединителей и 22 комбинации цепедержателей и цеперазъединителей. Большая часть этих комбинаций уникальна, некоторые повторяются дважды, и только отдельные сочетания овальных фибул и цепедержателей повторяются 4–8 раз.

Как показывает динамика использования составных частей цепевидных украшений, новые варианты украшений постепенно вытесняют старые (рис. 1). В результате, можно выделить четыре группы украшений. В I группу входят цепевидные украшения, которые подвешены к скандинавским овальным фибулам (P37:3, P48, P51, P52/P55 тип¹). В этих цепевидных украшениях пара фибул соединена с цепочками через треугольные или овальные цепедержатели (1-й и 2-й тип). Украшения первой группы (14 экземпляров) самые древние и датируются второй половиной X в. (рис. 3).

Надо отметить два цепевидных украшения середины – второй половины XI в. из 83-го и 120-го захоронений могильника Саласпилс Лаукскола, которые были прикреплены к скандинавским овальным фибулам (LA, 1974, рис. 11). В низовье реки Даугавы – это единственный случай, когда скандинавские овальные фибулы найдены вместе с ливскими трапециевидными цепедержателями с ажурным геометрическим орнаментом. Поэтому, в упомянутых поздних захоронениях, сделанных спустя более полувека после прекращения изготовления овальных фибул в Скандинавии, упомянутые P37:3 и P51 C1 варианты фибулы надо расценивать как реликт. Очевидно «устаревшие» большие скандинавские фибулы хранились в семьях несколько поколений и указывают на высокий социальный статус захороненных женщин.

Ко II группе относятся 40 цепевидных украшений, которые крепились к ливским овальным фибулам с рогами (1-й тип), в состав которых входят овальные цепедержатели (2-й тип) или трапециевидные цепедержатели с ажурным геометрическим орнаментом (вариант 3а). В пяти цепевидных украшениях этой группы использованы продолговатые цеперазъединители варианта 1а (рис. 4). Украшения II группы появляются в низовье Даугавы в самом конце X в. или на рубеже X–XI вв. Причём, древнейшие цепевидные украшения II группы близки позднейшим украшениям I группы, в которых

¹ Типы скандинавских овальных фибул даны по: Petersen 1928.

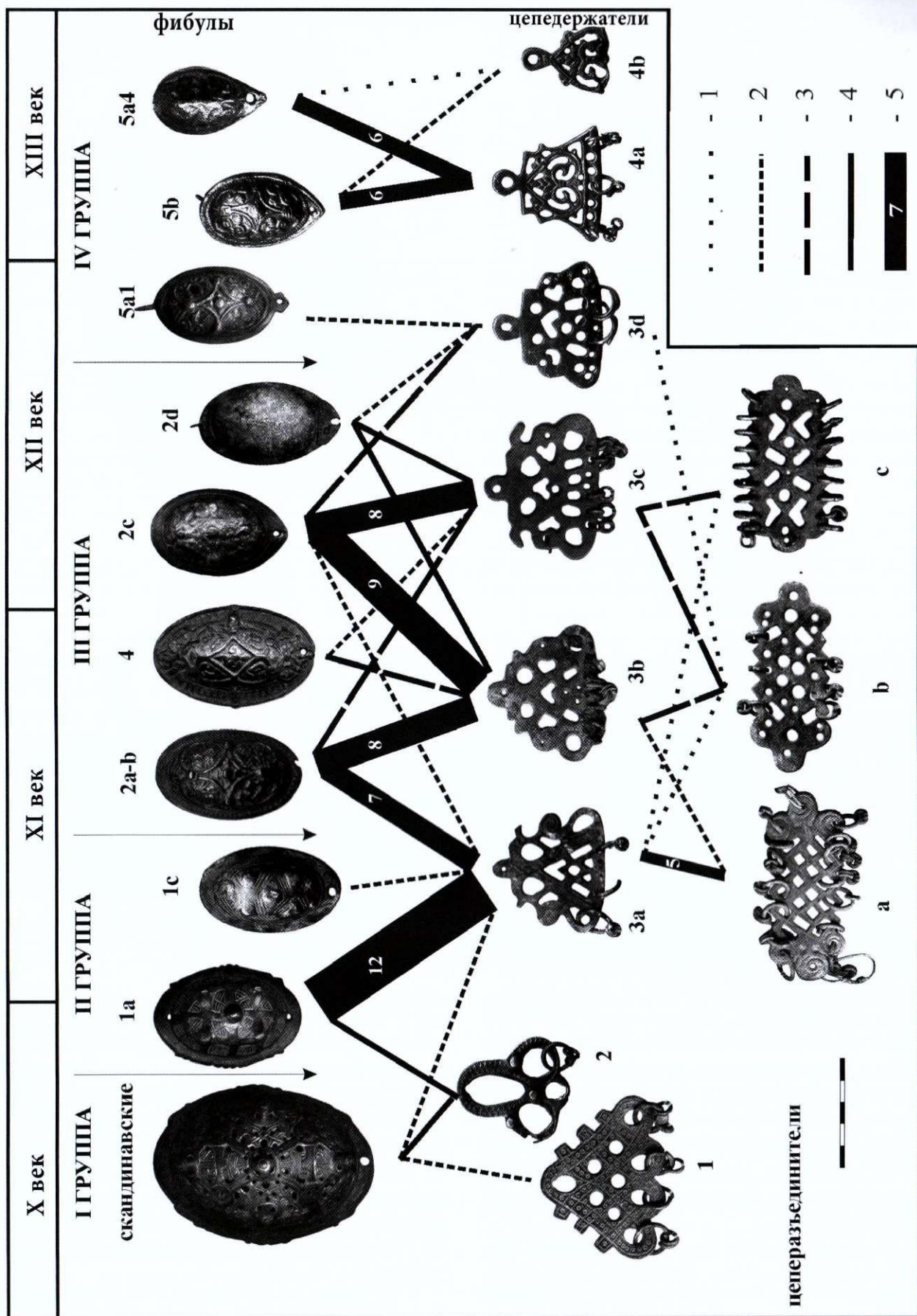

Рис. 1. Корреляция составных частей цепевидных украшений даугавских ливов: 1 – соответствующие составные части цепевидных украшений встречаются один раз; 2 – два раза; 3 – три раза; 4 – четыре раза; 5 – пять и более раз (цифра показывает количество).

Рис. 2. Овальные фибулы варианта P51 B1 с цепевидным украшением из Стенде (TNNM 7403).

Рис. 3. Овальные фибулы варианта P51 Перби (Rörby) с цепевидным украшением из Лиелвардес Кайбала (RDM I 502)

тоже использованы овальные цепедержатели (2-й тип), но украшения обеих групп не относятся к одному времени, так как в комплексах II группы использованы более поздние варианты овальных цепедержателей (вариант 2a₂, 2a₃). Кроме того, позднее широко распространённые трапециевидные цепедержатели с ажурным геометрическим орнаментом в I группе ещё не встречаются.

III группа представлена самым большим числом украшений – в неё входят 101 цепевидное украшение. Они состоят из трапециевидных цепедержателей с ажурным геометрическим орнаментом (3-й тип). В 23 цепевидных украшениях использованы продолговатые цеперазъединители с ажурным геометрическим орна-

ментом (1-й тип). Для прикрепления к одежде используются овальные фибулы с медальонами, ромбами и узлами (2-й, 3-й и 4-й тип). Особенно часто встречаются три комбинации: семь раз вариант 2c₁ овальных фибул встречается с цепедержателями варианта 3b₄ (рис. 5), восемь раз вариант 2c₁ овальных фибул и цепедержатели варианта 3c₂, пять раз вариант 2b овальных фибул и цепедержатели варианта 3b₄. В низовье Даугавы цепевидные украшения III группы датируются XI–XII вв.

В IV группу объединены 35 цепевидных украшений с фибулами 5-го типа с пальметками. В семи старейших цепевидных украшениях использованы трапециевидные цепедержатели 3-го типа с геометрическим орнаментом (ва-

рианты b_4 , c_2 и e). Эти украшения можно расценивать как украшения переходной формы, которые были в употреблении в последней четверти XII в. В большей части цепевидных украшений использованы цепедержатели IV типа с пальмёткой (рис. 6). Объединение в одинаковом стиле орнаментированных фибул и цепедержателей формирует стилистически однородное украшение, которое использовалось в начале XIII в. Позднее эти украшения деградируют, а во второй половине XIII в. овалы фибулы с цепевидными украшениями исчезают.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЦЕПЕВИДНЫХ УКРАШЕНИЙ ЛИВОВ

Разработанная типология показывает, что прикрепленные к овальным фибулам цепевидные украшения появляются на берегах Даугавы как уже полностью сформировавшийся комплекс украшений, который состоит из нескольких орнаментированных составных частей сложной формы. Это наблюдение указывает на то, что цепевидные украшения ливов сформировались за пределами региона низовья Даугавы.

Что касается овалы фибул, то они появились в Скандинавии уже в Вендельскую эпоху (середина VI–VIII в.), но наибольшее распространение получили именно в эпоху викингов. Скандинавские овалы фибулы стали причиной возникновения местных дериватов не только у ливов, но и у вепсов, финнов и карел.

В самой Скандинавии женщины носили овалы фибулы попарно, часто соединяя их короткой цепочкой или пронизкой стеклянных бус. Для застёгивания юбок сарафанного типа, использовались две пары специальных петелек, пришитых к их верхней части. Иногда к фибулам – обычно к правой – на цепочке или верёвочке привешивали нож, ножницы, игольник или какой-либо другой бытовой предмет (Nägg 1974, 106, 121, 132–134; Geijer 1939, 138). Похожий покрой одежды и способ ношения овалы фибул был и у ливских женщин. Но, в отличие от Скандинавии, даже в древнейших захоронениях со скандинавскими овалы фибулами мы встречаем цепедержатели и цепочки – цепевидное украшение 1-й группы. Стальные украшения – прежде всего браслеты и шейные гривны – также отличаются от погребального инвентаря скандинавских женщин.

На территории современной Латвии, за исключением низовья Даугавы, овалы фибулы

с цепевидными украшениями встречаются еще в двух регионах. Это северная часть Курземе и низовье Гауи (рис. 7). Большое сходство со скандинавским материалом показывают именно инвентари женских захоронений Северной Курземе, в состав которых также входят овалы фибулы типа P51 и P55. К скандинавским овалы фибулам, найденным в северной части Курземе, также крепились местные цепедержатели. Так, например, в цепевидных украшениях конца IX – начала X в., найденных в Злеку Приедниекы и Стенде, использованы выгнутые из расплющенной бронзовой полосы петлеобразные цепедержатели с четырехгранниками на концах, которые позже в низовье Даугавы послужили прототипом для литых овалы цепедержателей 2-го типа (рис. 2). Петлеобразные цепедержатели из выгнутой проволоки круглого сечения широко известны уже со среднего железного века (V–VIII вв.) и встречаются во всей Восточной Прибалтике. Обычно они изготовлены из соответственно выгнутой проволоки с расплющенными и отвёрнутыми концами. В свою очередь, у цепедержателей Северной Курземе дуга выполнена из плоской бронзовой полосы, а вместо отвёрнутых концов появляются приподнятые вверх четырехгранники. Аналогичные цепедержатели в IX–X вв. чаще всего встречаются на территории, населённой куршами (Spirgis 2005b, 138–140), где их носили привешенными к крестовидным и треугольным булавам. В свою очередь, вместе со скандинавскими овалы фибулами такие цепедержатели известны в материале скандинавского курганного могильника Кауп (*Kaup, Wiskiauten, Kr. Fischhausen*) на полуострове Сембия в Восточной Пруссии (Mühlen 1975, Taf. 23, 24, 56).

Надо отметить, что не только одни цепедержатели из Северной Курземе выказывают более архаичные черты по сравнению с находками из низовья Даугавы. Также сами овалы фибулы, входящие в состав обоих уже упомянутых инвентарей из Злеку Приедниекы и Стенде, представлены более ранними вариантами фибул типа P51B1 и P51D, которых нет в низовье Даугавы. Принимая во внимание тот факт, что упомянутые фибулы с цепевидным украшением типологически древнее и датируются более ранним временем, именно север Курземе надо считать родиной 1-й группы цепевидных украшений даугавских ливов.

Появление ливских овалы фибул 1-го типа и цепевидных украшений II группы, состоящих из трапециевидных цепедержателей с геометрическим орнаментом (3-й тип) и

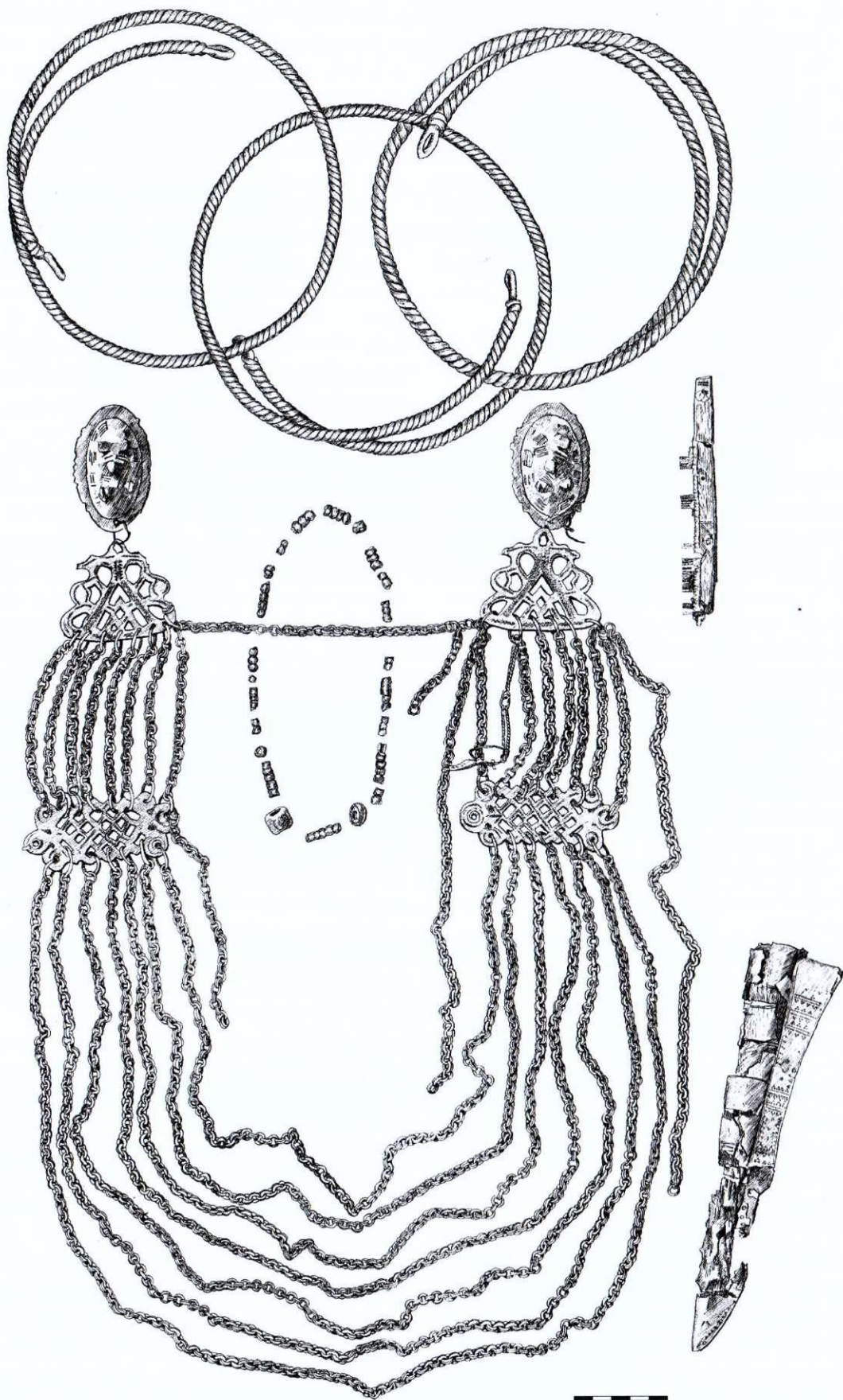

Рис. 4. Инвентарь 104-го захоронения могильника Долес Вампениеши I

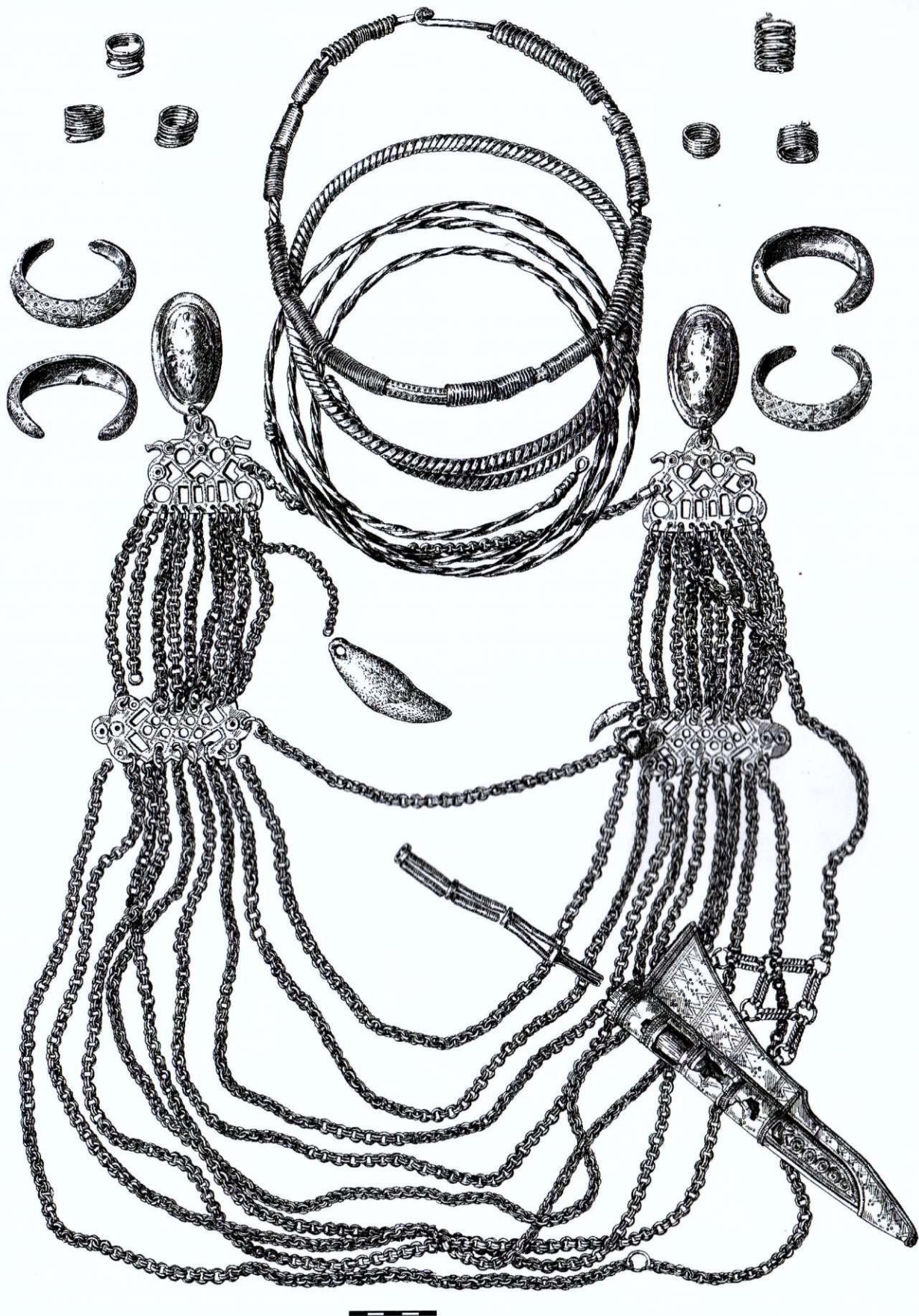

Рис. 5. Инвентарь 8-го захоронения могильника Икшкилес Зарини

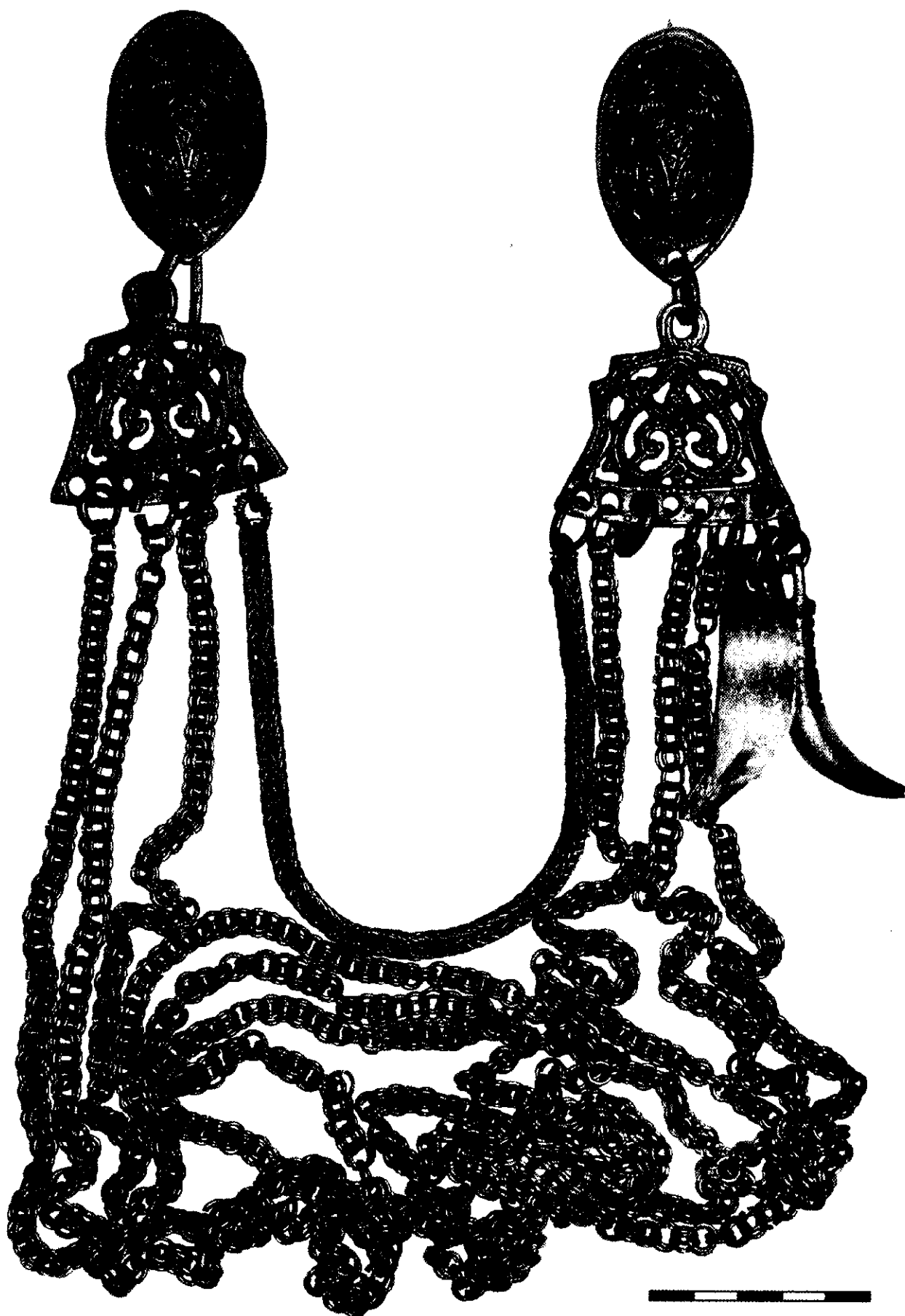

Рис. 6. Овальные фибулы варианта 5b, с цепевидным украшением из 45-го захоронения могильников Икшкилес Кабелес (RDM I 2238a)

продолговатых цеперазъединителей с зигзагообразными боками (1-й тип), обозначило начало нового этапа в истории развития этого украшения в низовье Даугавы. Этот новый тип украшений появляется в самом конце X в. или около 1000-го года.

Если сравнить обе древнейшие группы, можно прийти к выводу, что происхождение II группы на территории низовья Даугавы не связано с более ранними цепевидными украшениями I группы. В то же самое время гарнитура этих цепевидных украшений уже сформирована, и вид составных частей – цепедержателей и разъединителей – указывает на определённый типологический уровень развития и зрелость форм. Поэтому место происхождения цепевидных украшений этой группы также надо искать вне берегов Даугавы.

Вполне вероятно, что происхождение цепевидных украшений II группы связано с Финляндией. Так, типологически более ранние образцы трапециевидных цепедержателей 3-го типа (Spirģis 2005b, 150–151) и продолговатых цеперазъединителей 1-го типа (Spirģis 2006b, 230–231, рис. 12), известны в археологическом материале Финляндии. На Аландских островах найдены также непосредственные образцы первых ливских овальных фибул – пара скандинавских фибул P55:2F1 (Jansson 1985, 155, fig. 120).

Особо следует отметить появление в украшениях II группы пары продолговатых цеперазъединителей, которые располагались на цепочках 85–135 мм от цепедержателей. Если в цепевидных украшениях I группы цеперазъединители не встречаются, то примером такому размещению гарнитуры ливов могли послужить цепевидные украшения, которые появляются в Финляндии примерно в 800 году, в которых использованы из бронзовой проволоки в семь петель выгнутые разъединители с плоскими спиралями на концах (Spirģis 2006b, 230, рис. 12: 1). Следует отметить, что в форме и ажурном орнаменте первых ливских литых продолговатых цеперазъединителей отражаются именно два таких сдвоенных разъединителя.

Здесь надо отметить, что более поздние овальные фибулы с цепевидными украшениями XI–XIV вв. юго-восточной части Финляндии и Карелии типологически не связаны с подобными украшениями ливов. В обоих регионах эти украшения развиваются полностью независимо друг от друга, а первые образцы фибул происходят от разных вариантов скандинавских овальных фибул. В свою очередь, схожесть украшений и

способа их ношения объясняются похожими экономическими и этническими условиями.

Анализ находок показывает, что особенно радикальные изменения в материальной культуре населения низовья Даугавы переживало именно во второй половине X – начале XI в. Позднее, начиная со второй четверти XI в., наблюдается равномерное развитие. В начале XII в. в материале даугавских ливов намечается кризис, который характеризует как стремительное ухудшение качества производимых украшений, так и отказ от таких традиционных видов украшений, как шейные гривны и браслеты. В свою очередь, появление 5-го типа овальных фибул и цепевидных украшений IV группы, выполненных в растительном орнаменте, связано с появлением немецких торговцев в низовье Даугавы в 80-х годах XII в. Появление пальметки, листьев аканта и розеток на овальных фибулах, цепедержателях, подвесках и других предметах, свидетельствует о существенном прорыве в истории развития ювелирного искусства ливов. Похоже, что активность немецких торговцев привела к резкому повышению интенсивности торговых связей с Древней Русью, откуда были заимствованы новые орнаментальные мотивы.

В дальнейшем развитии украшений даугавских ливов наблюдается постепенная деградация. Во второй половине XIII в. овальные фибулы с цепевидными украшениями исчезают, и верх юбок сарафанного типа начинают шить (Мугуревиц, Зариня, Тыниссон 1990, 141), а плечевые накидки скреплять одной подковообразной или круглой фибулой. В средние века цепевидные украшения продолжают бытовать и пользуются широкой популярностью у ливских женщин, но их внешний облик претерпел значительные изменения. Теперь они состоят из различных подвесок, прикреплённых на прутиковых цепочках к иголке круглой или подковообразной фибулы.

ВОПРОС ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЛИВОВ СЕГОДНЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АРХЕОЛОГОВ И АНТРОПОЛОГОВ

В археологической литературе преобладают две точки зрения о проблеме происхождения видземских ливов². Уже в 30-х годах XX в. ведущий латвийский археолог Францис Балодис выдвинул теорию о переселении ливов в

² Под термином – видземские ливы – здесь имеются в виду ливы низовья Даугавы и Гауи.

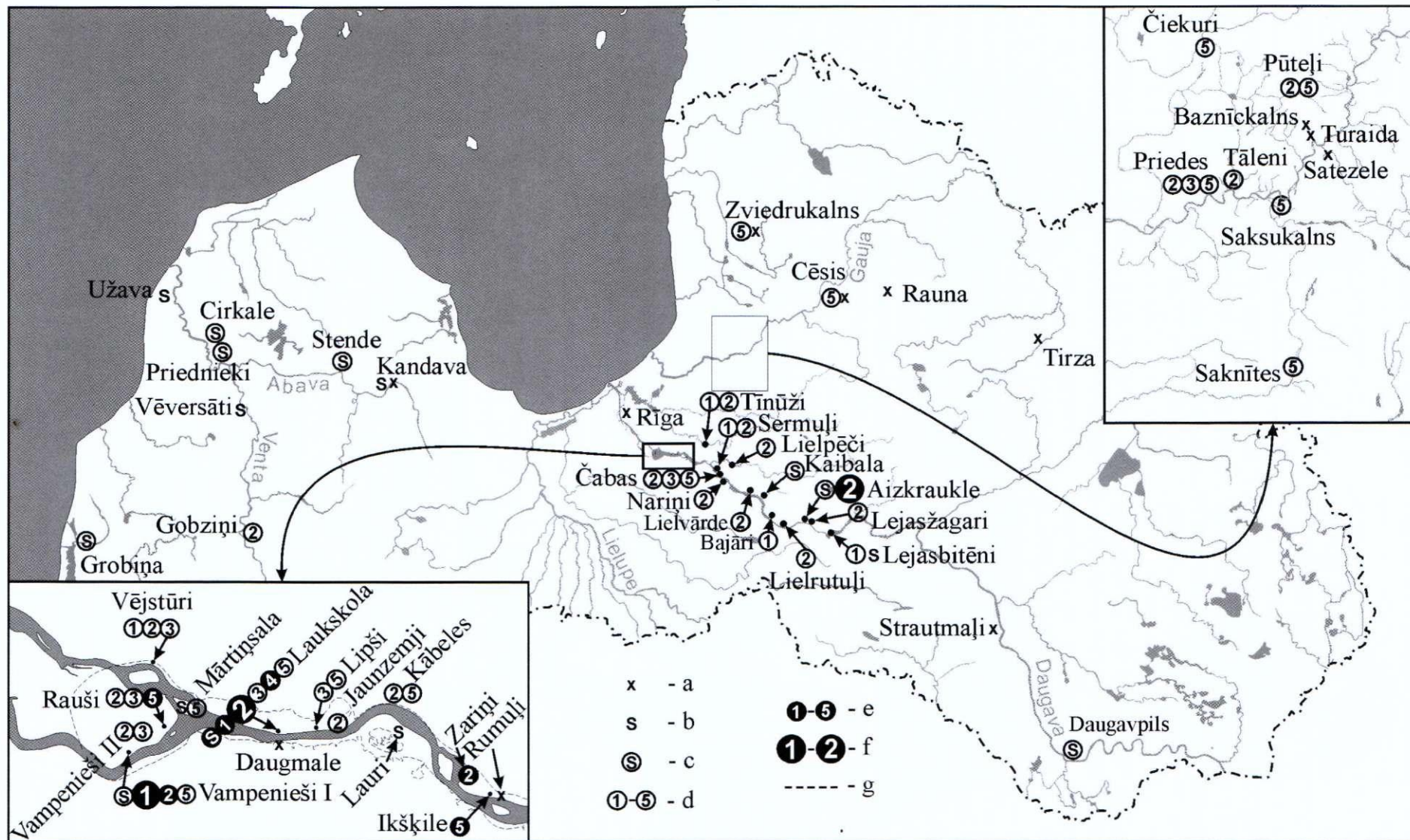

Рис. 7. Распространение овальных фибул с цепевидными украшениями на территории Латвии: а – находки отдельных ливских овальных фибул, б – находки отдельных скандинавских овальных фибул, с – скандинавские овальные фибулы с цепевидными украшениями, d – ливские овальные фибулы с цепевидными украшениями (номер указывает на тип овальных фибул), e – пять-десять цепевидных украшений (номер указывает на тип овальных фибул), f – более пяти цепевидных украшений (номер указывает на тип овальных фибул), g – территория, затопленная Рижской гидроэлектростанцией

низовье Даугавы из северной Курземе, культура прибалтийско-финского населения которой непрерывно прослеживается в течение всего первого тысячелетия нашей эры (Balodis, 1935, 29; Šturms 1936, 42; Šnore 1935, 23281). После Второй мировой войны в работах эстонских археологов Харри Моора и Эвалда Тыниссона появляется мнение, что ливы низовья Даугавы и Гауи – это предки местных жителей – носителей прибалтийско-финской культуры каменных могильников с оградками (Moora 1952, 167, 168; Tõnisson 1974, 184, 185). Всё же обе теории содержат слабые места, которые не позволяют однозначно разрешить данный вопрос.

В качестве главного аргумента, подтверждающего переселение жителей Курземе, обычно отмечается схожесть курганов видземских ливов с похожими памятниками по берегам реки Абавы. Всё же, как выяснилось, датировка курганов не совпадает – их разделяет около столетия. Различается также инвентарь захоронений. Против переселения также выдвигается тезис о том, что населённость севера Курземе не была настолько высока, чтобы обеспечить такую плотность заселения, которая констатирована в низовье Даугавы (Stubavs 1976, 119–120). Кроме того, отмечается, что в наших северных широтах переселение народов было очень редким явлением.

В свою очередь, против теории о местной эволюции ливов в Видземе говорит то, что расцвет ливской культуры происходит в низовье рек Даугавы и Гауи в начале II тысячелетия нашей эры, т.е. на территории, которую в предшествующий период населяли балты – видземские земгалы (Ciglis 2004). В свою очередь, центр распространения каменных могильников с оградками находился в северной части Видземе. И только генетическая связь ливов Метсеполе с носителями культуры каменных могильников в литературе не оспаривается.

Характерно, что как в низовье Даугавы, так и в низовье Гауи со второй половины среднего железного века и первой половины позднего железного века (VIII – начало X в.) известны только отдельные случайные находки, которые в основном представляют балтские формы. Это обстоятельство указывает на то, что эти территории тогда были слабо заселены. В свою очередь, во второй половине X в. в низовье Даугавы и позднее – в середине XI в. – также в низовье Гауи, неожиданно появляется и расцветает богатая культура ливов. Принимая во внимание эти обстоятельства, Э. Тыниссон был вынужден признать эту «ливизацию» как

следствие частичной миграции из Метсеполе или севера Курземе (Tõnisson 1974, 185). В результате возникла попытка компромиссного решения этого вопроса, а именно – ливы в южной части Видземе произошли из местного прибалтийско-финского населения, при притоке новых переселенцев из Северной Курземе (Мугуревич, Зарина, Тыниссон 1990, 142).

В новейших публикациях латвийские археологи всё же пришли к заключению, что происхождение культуры ливов нельзя связать с местными памятниками предыдущих периодов. Поэтому признаётся массовое переселение ливов из Северной Курземе (Ciglis, Zirne, Žeiere 2001, 10; Mugarēvičs 2006, 30–31). Кроме того, отмечается, что в X–XIII вв. берега Даугавы привлекают переселенцев не только из Северной Курземе. Судя по могильному инвентарю, здесь констатированы отдельные захоронения с обрядом и комплексами³ предметов, характерных для западной Курземе, Земгале, Эстонии, островов Сааремаа и Готланд (Šnore 1996, 127, 128; Zariņa 2006, 318, 319; Mägi 2005, 201–204).

Как у археологов, так и в среде антропологов нет единого мнения о происхождении ливов. Краниологические исследования антрополога Раисы Денисовой указывают на их происхождение от местного населения Западной Видземе, с возможностью проследить преемственность вплоть до бронзового века (Денисова 1985, 77). Исследования Риты Гравере в области этнической одонтологии привели к отличным результатам. Как известно, человеческой системе зубов присуща глубокая «историческая память», которую возможно рассматривать в этническом аспекте. Р. Гравере определила, что зубная система видземских ливов по одонтологической классификации отвечает классическому или финскому одонтологическому варианту северного грацильного типа. По этому признаку суммарные одонтологические данные чётко отделяют даугавских ливов X–XII вв. от живших рядом балтских народов и присоединяют их к финно-угорским народам, особенно вепсам, ижорцам и другим, жившим на северо-западе сегодняшней России прибалтийско-финским народам. Кроме того, хотя в низовье Даугавы

³ Отдельные украшения могли путешествовать и путешествовали без своих хозяев. Особенно много привозных предметов найдено в захоронениях ливов, которые проживали на берегах важной торговой магистрали – реки Даугавы. Но в данном случае речь идёт именно об инвентарях, которые полностью или по большей части представлены для данного региона чуждыми, этнически определяемыми комплексами.

в бронзовом и позднем железном веке представлен один и тот же одонтологический тип, в его рамках наблюдаются кардинальные отличия, которые не позволяют признать преемственность между ними. Из этого Р. Гравере сделала вывод, что ливы в низовье Даугавы – пришлое население. Кроме того, одонтологический материал могильника Саласпилс Лаукскола, который является наиболее широко изученным ливским погребальным памятником (610 захоронений), свидетельствует о том, что захороненные здесь индивиды представляют различные популяции. Зубные комплексы древнейших захоронений второй половины X – начала XI в. частично указывают на скандинавское происхождение. В свою очередь финские черты начинают чётко проявляться только в XI в. В результате этих исследований Р. Гравере выдвинула гипотезу о том, что видземские ливы произошли от скандинавских переселенцев X в., которые позже, в XI в., смешались с новыми прибалтийско-финскими группами, пришедшими сюда по речным водным путям с северо-западной территории сегодняшней России (Grävere 1994, 51).⁴

ОВАЛЬНЫЕ ФИБУЛЫ С ЦЕПЕВИДНЫМИ УКРАШЕНИЯМИ О ПРОИСХОЖДЕНИИ ДАУГАВСКИХ ЛИВОВ

Краткий обзор историографии свидетельствует о некоторой стагнации в работах археологов касательно вопроса о происхождении ливов, для преодоления которой необходимы как поиск новых источников, так и углублённое исследование имеющихся материалов. Какие новые заключения по вопросу этногенеза может дать разработанная типология ливских овальных фибул и цепевидных украшений? Конечно, проблема происхождения ливов не может быть разрешена на основании только одной категории находок. Всё же анализ этого комплекса украшений может дать новые выводы и наметить направления дальнейших исследований.

1. Как уже отмечалось, древнейшие овальные фибулы с цепевидными украшениями на территории Латвии появились на севере Курземе около 900 года⁵. Здесь в первом тысячелетии нашей эры были распространены каменные могильники с перегородками. Как показали новейшие исследования, захоронения в них продолжались вплоть до XI в. (Vasks 2006, 73). В свою очередь, овальные фибулы с цепевидными украшениями найдены в составе инвентарей

кремаций и ингумаций (?) до этого здесь не встречавшихся грунтовых могильников. Среди остальных украшений этих женских захоронений надо отметить витые шейные гривны с петлеобразными концами и массивные литые браслеты. Оба вида украшений продолжили своё развитие в низовье Даугавы. К сожалению, соответствующие памятники севера Курземе известны только по случайным находкам, и более полно охарактеризовать эту культуру нельзя. Всё же имеющийся материал как по погребальным традициям, так и по инвентарю, указывает на их сходство с древнейшими захоронениями X в. в низовье Даугавы.

Позднее, в XI в., в Северной Курземе распространились грунтовые могильники с труположениями, ориентированными на северо-восток. В женских захоронениях обычно находят треугольные булавки Сааремааского типа и треугольные булавки с ажурным щитком Нурмуйжского (север Курземе) типа, а также спиральные браслеты, шейные украшения из нанизанных на проволочный круг бусин и раковин каури, ножей в широких, покрытых бронзой ножнах⁶. В свою очередь, мужские захоронения, за исключением некоторых локальных особенностей, в целом очень похожи на материал видземских

⁴ Надо отметить, что в настоящее время методы этнической антропологии ставятся под сомнение (Gerhards 2010).

⁵ В северной Курземе известны три комплекта овальных фибул с цепевидными украшениями (две датируются самым концом IX в., одна – второй половиной X в.) и несколько отдельных скандинавских фибул X в. По сравнению с низовьем Даугавы, где найдено 14 таких комплектов второй половины X в., это количество кажется слишком малым. Всё же здесь надо иметь в виду тот факт, что низовье Даугавы – это наиболее исследованный микрорегион в Прибалтике, а количество исследованных соответствующих памятников на севере Курземе ничтожно. Для сравнения, до широких раскопок в связи со строением Рижской гидроэлектростанции в 60–70-х гг. XX века, в низовье Даугавы были найдены только шесть пар скандинавских фибул с цепевидными украшениями, причём половину из них дали сравнительно большие раскопки в Айзкраукле (Нора Пурпетере в 1939 году) и Саласпилс Лаукскола (Владислав Гинтерс в 1937 году). В свою очередь, в Северной Курземе исследования соответствующих памятников не проводились даже в таких объёмах. Поэтому можно предположить, что новые археологические раскопки могли бы значительно увеличить число находок. В свою очередь, в настоящий момент известные случайные находки скандинавских овальных фибул с цепевидными украшениями, являются важным свидетельством в поиске ответа на вопрос о происхождении ливов.

⁶ Ножны из Северной Курземе в деталях отличаются от ливских, а их прямые параллели известны на острове Сааремаа и в захоронениях вендов в Видземе.

ликов. Эти памятники в литературе связывают с вендами, которых считают предками носителей прибалтийско-финской культуры каменных могильников. В древностях вендов отмечены общие черты с материалом острова Сааремаа, которые возникли в результате взаимных связей между обоими соседями (Ciglis 2002, 8).

Какому этносу принадлежала часть населения Северной Курземе, женщины которой носили скандинавские овалы фибулы с цепевидными украшениями? По мнению руководителей раскопок археологического комплекса Злеку Приедниекс Эдуарда Штурмса и Эвалда Мугуревича – эта культура связана со скандинавами, и в Северной Курземе в IX–X вв., на берегах рек Абавы и Венты, существовала скандинавская колония (Šturms 1949, 212–214; Mūgurēvičs 2000, 74–87).

На первый взгляд такой интерпретации противоречит тот факт, что в этих цепевидных украшениях к скандинавским овалым фибулам привешены куршские цепедержатели, а также витые шейные гривны с петлеобразными концами. Попробуем объяснить, как мог сформироваться столь необычный комплекс женских украшений.

Как известно, около 650 года в юго-западной части современной территории Латвии была основана скандинавская колония с центром в Гробине, которую связывают с Себургом (Seeburg), упомянутым в написанной Римбертом хронике о житии святого Анскари. Расположение этой колонии на северной периферии территории куршей позволило заморским переселенцам торговать как с куршами, так и с проживавшим севернее прибалтийско-финским населением. Касательно материальной культуры колонистов, археологический материал Гробини показывает, что жившие оторванно от родины скандинавы постепенно перенимают некоторые особенности своих новых соседей, и это нагляднее всего демонстрирует трансформация женского погребального инвентаря. Так, в женских захоронениях предков переселенцев из Готланда, датированных началом эпохи викингов (IX в.), нет на Готланде обычных фибул в форме головы зверя (Carlsson 1983, 192), но встречаются характерные для балтов витые шейные гривны с петлеобразными концами, спиральные браслеты и спиральные кольца (Nerman 1958, 177). Также надо отметить случайную находку пары овалых фибул (P37:12 вариант) IX в. из могильника Гробиняс Смукуми (Рудзукалнс). Возможно, что кроме фибул в инвентарь захоронения также входили цепочка из толстых,

сдвоенных двойных колечек, коробочкообразная фибула, а также массивный литой браслет со спиральным орнаментом (Šturms 1949, 206), параллели которому известны в Северной Курземе. Возможно, что часть населения именно скандинавской колонии с центром в Гробине, которую характеризуют погребальные комплексы с сильным балтским влиянием, под давлением куршей была вынуждена продвинуться дальше на север, и переселилась на север Курземе, заселённый прибалтийско-финским населением.

Надо отметить, что после того, как скандинавская колония в окрестностях Гробини прекращает своё существование в IX в., на пограничной территории между древними пруссами и куршами возникает новый скандинавский центр – Кауп, где тоже отмечены инвентари женских захоронений со скандинавскими овалыми фибулами и куршскими петлеобразными цепедержателями с плоской дугой и четырёхгранниками на концах. По мнению немецкого автора Бернта фон цур Мюлена, эту новую колонию основали именно переселенцы из Гробини (Mühlen 1975, 56).

Таким образом, после распада скандинавской колонии в Гробине, восточный берег Балтийского моря не был ими оставлен, и возникли новые скандинавские поселения в восточной Пруссии и Северной Курземе. В обоих названных местах в женских захоронениях встречаются овалы фибулы с цепевидными украшениями из петлеобразных цепедержателей и массивных цепочек, а также массивные литые браслеты с зигзагообразным орнаментом или мотивом плетения. В Каупе такие инвентари иногда дополняют коробочкообразные фибулы, а в Северной Курземе – витые шейные гривны с петлями на концах. Такие инвентари генетически восходят к захоронениям в окрестностях Гробини.

Судя по датировке овалых фибул севера Курземе, рассматриваемые комплексы женских украшений бытуют здесь с конца IX – по вторую половину X в. Серединой, а точнее третьей четвертью X в. датируется появление такого вида украшений в низовье Даугавы. А так как в XI в. овалы фибулы с цепевидными украшениями на севере Курземе больше не встречаются, анализ этих украшений подтверждает теорию о переселении жителей Северной Курземе в низовье Даугавы. Надо отметить, что первые переселенцы, появившиеся на берегах Даугавы, не были ливами, т. е. не принадлежали к группе прибалтийско-финских народов, а являются колонистами скандинавского происхождения, материальная культура которых в течение

жизни многих поколений подверглась сильному влиянию куршей и ливов севера Курземе.

2. Следующий важный момент этногенеза ливов связан с появлением местных овальных фибул, трапециевидных цепедержателей с геометрическим орнаментом и продолговатых разъединителей – цепевидные украшения II группы. Эти украшения появляются в самом конце X в. или около 1000 года. С этого момента в материальной культуре населения низовья Даугавы начинает преобладать финский или, собственно, ливский элемент, который кроме стилизованного зооморфного мотива цепедержателей, наиболее ярко проступает в обычае носить медвежьих клыки и различные зооморфные подвески.

Новый тип цепевидных украшений представляет собой уже типологически сложившийся и зрелый комплекс. Так как более ранние фазы развития гарнитуры цепевидных украшений II группы в низовье Даугавы неизвестны, их прототипы надо искать за пределами этого региона. Так, предметы из типологического ряда происхождения трапециевидных цепедержателей с геометрическим орнаментом известны в археологическом материале Финляндии. Показательно также сходство между расположением гарнитуры в ливских цепевидных украшениях II группы и датированными 800 годом финскими цепевидными украшениями, что характеризует Финляндию как родину ливских цепевидных украшений II группы. Из этого следует, что появление цепевидных украшений II группы можно связать с появлением в низовье Даугавы новых переселенцев прибалтийско-финского происхождения. Принимая во внимание финское происхождение новых цепевидных украшений, можно предположить, что пришельцы прибыли из северо-востока Балтийского моря. Всё же, так как редкие финские прототипы гар-

нитуры ливских цепевидных украшений не концентрируются в каком-то определённом регионе, конкретно локализовать отправную точку переселения пока нельзя. Разница в археологическом материале не позволяет связать ливов с ижорцами и вепсами, как это делает антрополог Р. Гравере. Культура ижорцев, кроме того, в целом позднее ливской. Скорее всего, ливы и упомянутые народы в результате освоения новых территорий – движения, которое было вызвано общим экономическим и социальным подъёмом региона в эпоху викингов – в результате интенсивного этногенеза выделяются из прибалтийско-финской культурной общности. Дальнейшая эволюция даугавских ливов проходит в низовье Даугавы, и видную роль в формировании ливского этноса играют местные балты (земгалы, латгалы) и прибалтийско-финские (венды, эстонцы) народы.

3. Анализ происхождения и развития овальных фибул с цепевидными украшениями, показал, что ливы, как народ, формировались из различных компонентов, которые в разное время пополняли их генофонд. Показательно, что предлагаемая этническая интерпретация схемы развития цепевидных украшений даугавских ливов в общих направлениях совпадает с результатами одонтологических исследований Р. Гравере и дополняет их. Так, скандинавские черты одонтологического материала первых переселенцев второй половины X в., основываясь на характере женских украшений (цепевидные украшения I группы), могут быть связаны с потомками первых скандинавских колоний в Курземе. В свою очередь, финские, т. е. ливские черты, как в одонтологическом, так и археологическом материале (цепевидные украшения II группы) начинают проявляться только в XI в., и это связано с переселением сюда нового финноязычного населения.

ЛИТЕРАТУРА

- Balodis, F., 1935. *Ethnische Probleme und die archäologischen Untersuchungen der letzten Jahre in Lettland. Acta Universitatis Latviensis. Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija, III, 2.* Rīga, 17–31.
- Bähr, J.K., 1850. *Die Gräben der Liven. Ein Beitrag zur nordischen Altertumskunde und Geschichte.* Dresden.
- Carlsson, A., 1983. *Djurhuvudformiga spännen och gotländsk vikingatid. Stockholm Studies in Archaeology 5.* Stockholm.
- Ciglis, J., 2002. *Libiešu etniskās vēstures izpēte. Libiešu gadagrāmata. Līvlist āgistrontōz.* Rīga, 5–10.
- Ciglis, J., 2004. *Zemgaļi Vidzemē? (Summary: The semigallians in Vidzeme?). Pētījumi zemgaļu senatnē.* *Latvijas Vēstures muzeja raksti 10. Arheoloģija un antropoloģija.* Rīga, 27–46.
- Ciglis, J., Zirne S., Žeiere I., 2001. *Libieši senatnē. The livs in antiquity.* Rīga.
- Geijer, A., 1939. *Die Textilfunde aus den Gräbern.* Birka 3. Uppsala.
- Gerhards, G., 2009. *Libieši bioarheoloģiskā skatījumā: mīti un realitāte. Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Turaidas muzejrezervāts,* 23–30.
- Grāvere, R., 1994. *Libieši antropoloģiskās izpētes gaismā. Libieši. Rakstu krājums.* Rīga, 34–53.
- Hägg, I., 1974. *Kvinnodräkten i Birka. Livplaggens rekonstruktion på grundval av det arkeologiska materialet.*

- Archaeological Studies Uppsala University Institute of North European Archaeology 2*. Uppsala.
- Jansson, I., 1985. Ovals spännbucklor. En studie av vikingatida standardsmycken med utgångspunkt från Björkö-fyndet. *Archaeological Studies Uppsala University Institute of North European Archaeology 7*. Uppsala.
- Jansson, I., 1992. Scandinavian Oval Brooches Found in Latvia. *Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensis 9*. Stockholm, 61–78.
- Kruse, F., 1842. *Nekrolivonica oder Altertümer Liv-, Esth-, und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements*. Dorpat; Leipzig.
- Mägi, M., 2002. At the crossroads of space and time. Graves, changing society and ideology on Saaremaa (Ösel), 9th–13th centuries AD. *Culture Clash or Compromise: Europeanisation of the Area of the Baltic Sea 1100–1400, papers 6*. Tallinn.
- Mägi, M., 2005. On the mutual relationship between late prehistoric Saaremaa and the Livs. *Rituals and relations. Studies on the society and material culture of the Baltic Finns. Suomalaisen tiedeakateman toimituksia humaniora 336. Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Saarijärvi*, 187–206.
- Moor, H., 1952. *Piramatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga.
- Mugurēvičs, Ē., 2000. Arheoloģiskie pētījumi Ventas lejteces apgabala dzelzs laikmeta un viduslaiku pieminekļos. Izrakumi Zlēkās (Zusammenfassung: Archäologische Untersuchungen in Denkmälern der Eisenzeit und des Mittelalters am Ventaunterlauf). *AE*, 20, 74–87.
- Mugurēvičs, Ē., 2006. Libiešu izcelsmes un kultūras veidošanās problēmas. *LVIŽ*, 4, 15–37.
- Mühlen von zur, B., 1975. Die Kultur der Wikinger in Ostpreußen. *Bonner Hefte zur Vorgeschichte 9*. Bonn.
- Nerman, B., 1958. *Grobin – Seelburg. Ausgrabungen und Funde*. Stockholm.
- Petersen, J., 1928. *Vikingetidenes smykker*. Stavanger.
- Radiņš, A., 1999. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi (Summary: Burial fields of the 10th–13th century in latgalian territory in context of the ethnic, social and political history of the eastern Latvia). *Latvijas Vēstures muzeja raksti 5. Arheoloģija*. Rīga.
- Selirand, J., 1974. *Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil (11.–13. sajand)* (Zusammenfassung: Bestattungsbräuche der esten während der entstehung frühfeudaler verhältnisse (11.–13. Jahrhundert)). Tallinn.
- Spirģis, R., 2003a. Skandināvu bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 7.–11. gadsimtā (Zusammenfassung: Die Schildkrötenfibeln im Unterlauf der Daugava im 7.–13. Jh.). *LVIŽ*, 3, 23–40.
- Spirģis, R., 2003b. Libiešu 1. un 2. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 10.–12. gadsimtā (Zusammenfassung: Die livischen Schildkrötenfibeln des Typs 1 und 2 im Unterlauf der Daugava im 10.–12. Jh.). *LVIŽ*, 4, 31–50.
- Spirģis, R., 2004. Libiešu 3.–5. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 12.–13. gadsimtā (Zusammenfassung: Die livischen Schildkrötenfibeln des Typ 3–5 im Unterlauf der Daugava im 12.–13. Jh.). *LVIŽ*, 2, 27–48.
- Spirģis, R., 2005a. Die Brustgehänge mit Schildkrötenfibeln der Daugava-Liven im 10.–13. Jh. *Rituals and relations. Studies on the society and material culture of Baltic Finns. Suomalaisen Tiedeakateman Toimituksia Humaniora 336. Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Saarijärvi*, 84–104.
- Spirģis, R., 2005b. Daugavas libiešu važturi 10.–14. gadsimtā (Zusammenfassung: Kettenträger der Daugava-Liven aus dem 10.–14. Jh.). *AE*, 22, 135–174.
- Spirģis, R., 2006a. Chain Ornaments with Tortoise Brooches as a Source for Interpreting the Origin of the Daugava Livs in the 10th–13th Century. *Muinasaja teadus 18. Etnos ja kultuur. Uurimusi Silvia Laulu auks*. Tartu; Tallinn, 227–247.
- Spirģis, R., 2006b. Daugavas libiešu važiņu sadalītāji 10.–12. gadsimtā. *AE*, 23, 221–238.
- Spirģis, R., 2006c. Daugavas libiešu važiņrotu sastāvdaļu korelācija. *LVIŽ*, 3, 9–27.
- Spirģis, R., 2007. Liv Tortoise Brooches in the Lower Daugava area in the 10th–13th Centuries. *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*. Stockholm, 197–204.
- Spirģis, R., 2008. *Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un libiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā*. Rīga.
- Stubavs, Ā., 1976. *Ķentes pilskalns un apmetne* (Zusammenfassung: Burgberg und Siedlung Ķente). Rīga.
- Šnore, E., 1935. *Libji. Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga, 12, 23274–23293.
- Šturms, E., 1936. Zur Vorgeschichte der Liven. *ESA*, 10, 25–53.
- Šturms, E., 1949. Schwedische Kolonien in Lettland. *Fornvänner*, 4, 205–217.
- Tõnisson, E., 1974. *Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs.)*. Ein Beitrag zur ostbaltischen Frühgeschichte. Tallinn.
- Vasks, A., 2003. Akmeņu krāvuma kapulauki Kurzemē (Summary: Tarand (stone setting) cemeteries in Kurzeme). *AE*, 21, 141–153.
- Vasks, A., 2006. Arheoloģiskie izrakumi pie Ventas (Summary: Archaeological Excavation at the River Venta). *APL 2004–2005*, 64–75.
- Zariņa, A., 1988. *Libiešu apģērbs 10.–13. gs.* (Zusammenfassung: Livische Trachten im 10. bis 13. Jh.). Rīga.
- Zariņa, A., 1996. Libieši Daugavas lejtecē: ieskats arheoloģiskajā materiālā (Zusammenfassung: Liven am Unterlauf der Daugava im 10.–13. Jh.). *LZAV*, 4/5, 121–128.
- Zariņa, A., 2006. *Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts* (Summary: Salaspils Laukskola cemetery, 10th–13th centuries). Rīga.
- Денисова, Р., 1982. О генезисе прибалтийских финнов. *LZAV*, 7, 65–81.
- Мугуревич, Э., Зариня, А., Тыниссон, Э., 1990. Ливы. *Финны в Европе VI–XV век*, 1. Москва, 131–143.
- Рябина, Е. А. 1990. Водь. *Финны в Европе VI–XV век*, 2. Москва, 15–31.

СОКРАЩЕНИЯ

- AE – Arheoloģija un etnogrāfija. Rīga, 1957–.
- APL – Arheologu pētījumi Latvijā. Rīga, 2000–.
- ESA – Eurasia Septentrionalis Antiqua. Helsinki, 1926–1938.
- LA – Latvijas PSR arheoloģija. Rīga, 1974.
- LVIŽ – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Rīga, 1991–.
- LZAV – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. Rīga.
- RK – Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga, 1896.
- SMYA – Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja

THE ORIGIN OF THE LIVS IN THE LIGHT OF STUDIES ON TORTOISE BROOCHES AND CHAIN ORNAMENTS

Summary

In this paper the most characteristic item of women's jewellery among the Daugava Livs is discussed – the chain ornament with tortoise brooches. Based on the correlation of tortoise brooches with other elements of the chain ornaments, four consecutive chronological groups of chain ornaments are distinguished. Analysis of these indicates that the Livs as a people developed from several different components, which contributed to their gene pool at various times.

Key words: tortoise brooches, chain ornaments, chain-dividers, chain-holders, correlation, chronology, the Livs.

Previously in the archaeological literature no special study has been made of the Liv chain ornaments. Attention of scientists focussed only on particular elements, mainly on the tortoise brooches, but the chronology and origin of these ornaments has remained unclear. In the present paper the main results of the study of the chain ornaments of the Daugava Livs are brought together and new conclusions on this basis are presented.

The set of Liv women's jewellery included neck-rings, a string of glass beads, armbands and spiral rings, but it should be emphasised that the ornate chain ornaments with tortoise brooches constituted the main characteristic of material culture. It consists of two tortoise brooches and chain-holders with several chains – as many as eleven – which were commonly separated by chain-dividers. Amulets and various everyday utensils, such as locks, combs, a knife, etc. were in many cases suspended from this ornament (Figs. 4–6). Liv chain ornaments have been found nearby all the extensively excavated monuments of the Daugava Livs. A total of 200 chain ornaments are known, with 301 tortoise brooches, 278 chain-holders and 62 chain-dividers. Five local types of tortoise brooches on Liv chain ornaments have been distinguished (horned, medallion and rhombus brooches, brooches with knots and palmette brooches), along with four types of chain-holders (triangular, oval, trapezoidal with geometric ornamentation and trapezoidal with a palmette) and two types of chain-dividers. Each of these has several variants (Fig. 1).

The correlation method could be applied to 122 chain ornaments which had an authentic combination of elements. Altogether, 81 combinations of tortoise brooches and chain-holders were found, 19 combinations of chain-dividers and tortoise brooches, and 22 combinations of chain-dividers and chain-holders (Fig. 1).

Based on the correlation study, the Liv chain ornaments have been divided into four groups. **Group 1** includes the earliest chain ornaments from the second half of the 10th century, which have the pair of tortoise brooches with the Type 1 triangular and Type 2 oval chain-holders (Fig. 3). **Group 2** includes Type 1 Liv horned tortoise brooches, Type 2 oval or Variant 3a trapezoidal chain-holders with an openwork geometric design and rectangular chain-dividers (Fig. 4). Group 2 appeared in the Lower Daugava area in the late 10th century – first half of 11th century. Chain ornaments of **Group 3** have Type 2, 3 and 4 tortoise brooches and Type 3 trapezoidal chain-holders with an openwork geometric design. Twenty-three of these chain ornaments have rectangular chain-dividers with a zigzag upper and lower margin. Chain ornaments of Group 3 were used in the 11th and 12th centuries (Fig. 5). **Group 4** have Type 4 palmette brooches, Type 3 trapezoidal chain-holders (Fig. 6). Type 4 trapezoidal chain-holders with a palmette design were in use in the final quarter of the 12th–13th centuries.

Two main views are encountered in the archaeological literature regarding the origin of the Livs of the Vidzeme region. In the 1930s, the most prominent Latvian archaeologist, Francis Balodis, suggested that the Livs had arrived in the Lower Daugava area from northern Kurzeme, where unbroken development of Finnic culture is observable during the whole of the first millennium BC. After the Second World War, Estonian archaeologists Harri Moora and Evald Tõnisson proposed the idea that the Livs of the Lower Daugava and Lower Gauja areas had descended from the Finnic inhabitants of the Vidzeme area. However, both theories have their weaknesses, and the question has not been satisfactorily resolved. As a result, an attempt has been made to find a compromise solution to this question: that the Livs in the southern

part of Vidzeme developed from the local Finnic population, at a time of immigration from northern Kurzeme.

In recent publications, Latvian archaeologists have presented the view that the origin of the Daugava and Gauja Liv cultures cannot be regarded as relating to the earlier archaeological monuments of this area.

Anthropologists, like the archaeologists, are not in agreement concerning the origin of the Livs. Craniological research by anthropologist Raisa Denisova has suggested that the Livs originated from the local population of western Vidzeme, and this continuity is traced right back to the Bronze Age. In her research in the field of ethnic odontology, anthropologist Rita Grāvere concludes that the Livs were newcomers to the Lower Daugava area and represent various populations. The Vidzeme Liv people developed from Scandinavians settling in the Lower Daugava area in the 10th century, who merged with Finno-Ugric groups arriving here later, in the 11th century.

What new ideas regarding the question of the ethnic origins of the Vidzeme Livs might be advanced on the basis of the typology of the Daugava Liv chain ornaments? Of course, the question of the origin of the Livs cannot be resolved solely through the study of one category of finds. However, against the general background of the development of ideas on this question, analysis of this ethnically significant set of ornaments can suggest new conclusions and future research directions.

1) Chain ornaments with tortoise brooches in the territory of Latvia appeared in northern Kurzeme at about 900 AD (Fig. 2), but typologically slightly later variants of the chain ornament appeared in the Lower Daugava area in the second half of the 10th century (Figs. 3, 7). Since

chain ornaments with tortoise brooches from the 11th century have not been found in northern Kurzeme, analysis of the chain ornaments confirms the theory of migration from northern Kurzeme to the Lower Daugava area. It should be noted that the earliest immigrants, who appeared in the second half of the 10th century, were not Livs, but colonists of Scandinavian background whose material culture had been strongly influenced by the Couronians and the Livs of northern Kurzeme.

2) The next significant development in the ethnic origin of the Livs is marked by the appearance of Group 2 chain ornaments at about 1000 AD. From this time onwards, the Finnic, or Liv, element came to dominate in the material culture of the people of the Lower Daugava area. The new form of chain ornament represents an already developed and matured set of jewellery. Thus, the typologically earliest examples of Group 2 chain ornament are found in Finnish archaeological material, the appearance of this chain ornament in the Lower Daugava area can be connected with the arrival of some new Finnic group.

3) Analysis of the origin and development of the chain ornaments shows that the Livs as a people developed from several different components, which have augmented its gene pool at various times. Thus, the Scandinavian traits observed in the archaeological material of the earliest inhabitants of the Lower Daugava area, from the second half of the 10th century, and likewise the Group 1 chain ornaments, may relate to the descendants of the Scandinavian colonists of Kurzeme. Finnic, or Liv, traits began to appear in the archaeological material (Group 2 chain ornaments) only in the 11th century, and may be regarded as connected with the arrival of a new Finnic population group.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Correlation of the components of Daugava Liv chain ornaments: 1 – components co-occurring on chain ornaments in one case, 2 – in two cases; 3 – in three cases; 4 – in four cases; 5 – in five or more cases (the number indicates the number of co-occurrences)

Fig. 2. Chain ornament from Stende

Fig. 3. Chain ornament from Lielvārdes Kaibala (RDMI 502)

Fig. 4. The inventory of Burial 104 at Doles Vampenieši I

Fig. 5. The inventory of Burial 8 at Ikšķīles Zariņi

Fig. 6. Chain ornament from Burial 45 at Ikšķīles Kābeles

Fig. 7. Distribution of tortoise brooches with chain ornaments in territory of Latvia: a – find of separate Liv tortoise brooches, b – find of separate Liv tortoise brooches, c – find of Scandinavian tortoise brooches with chain ornaments, d – find of Liv tortoise brooches with chain ornaments (number show a type of tortoise brooches), e – five – ten chain ornaments (number show a type of tortoise brooches), f – more than ten chain ornaments (number show a type of tortoise brooches), g – the territory flooded by the Riga hydroelectric power station

Tatjana Berga

VIDUSLAIKU VALMIERAS AIZSARGMŪRIS

Sakarā ar Valmieras vēsturiskā centra rekonstrukciju viduslaiku pilsētas teritorijā 2005.–2008. gadā notika plaši izrakumi. Senpilsētas ziemeļrietumu daļā tika atsegti pilsētas aizsargmūri ar Rīgas vārtu pamatiem, kā arī ziemeļu aizsargmūra posms ar šaujamlūku. Aprakstīts 16. gs. bruģēts ceļš blakus ziemeļu aizsargmūrim, kas veda no Rīgas uz Tērbatas vārtiem.

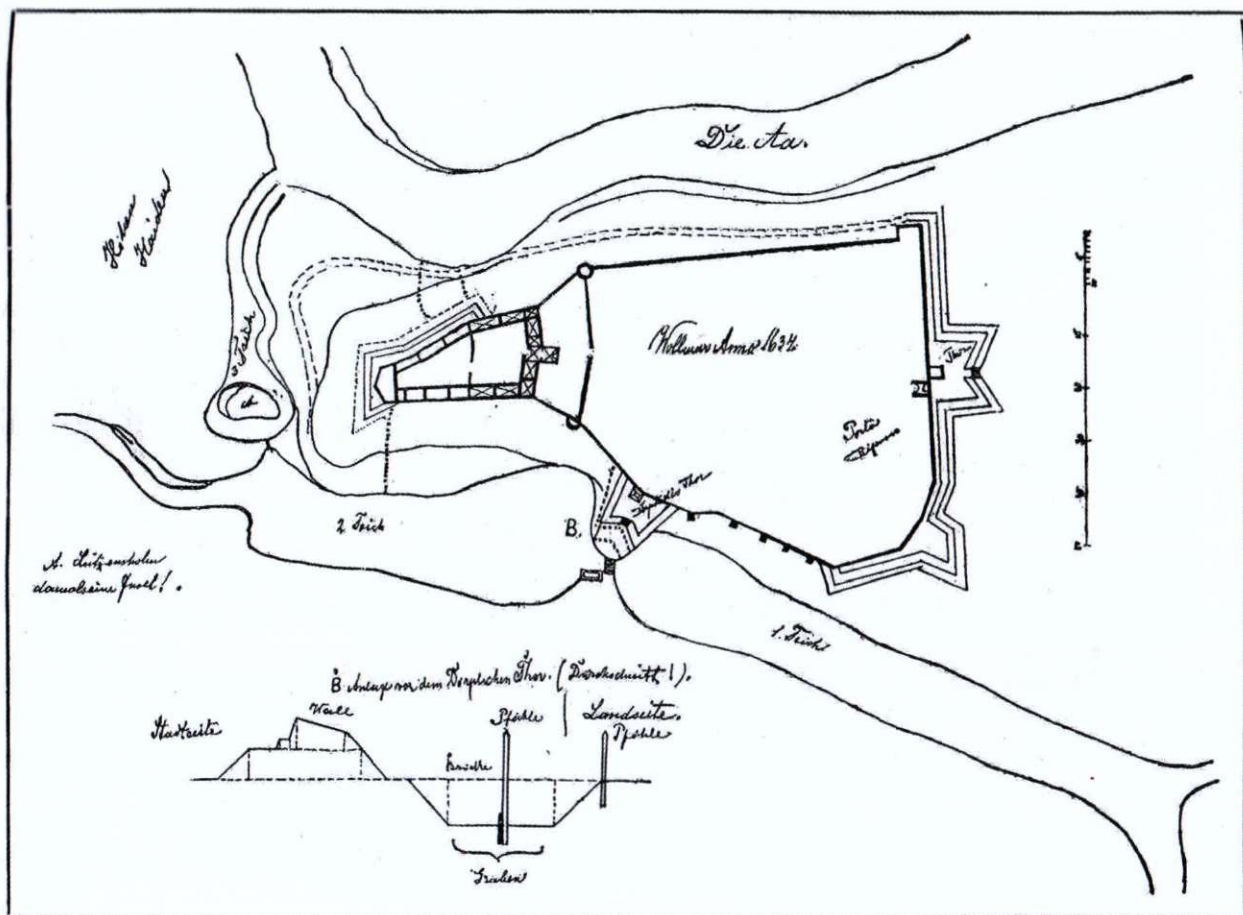
Atslēgas vārdi: Valmieras senpilsēta, arheoloģiskie izrakumi, viduslaiku aizsargmūris.

ARHEOLOĢISKĀ IZPĒTE UN RAKSTĪTĀS LIECĪBAS

Pagājušā gadsimtā arheoloģiskie izrakumi Valmieras viduslaiku pilsētas teritorijā bija veikti tikai nelielos šurfos un tranšējās, galvenā uzmanība bija pievērsta ordeņa pils izpētei. Izrakumi, kas norisa 80. gados blakus tornim “Stārķa ligzda” un Tērbatas bastionā, deva pirmās liecības par Valmieras pilsētas iedzīvotāju 14.–17. gs. materiālo kultūru (Berga 1982, 46–47; Berga 1990, 53–56). Vairāk pētītais Lucas kalns, kas atrodas uz austrumiem no pils, liecināja par vietējo iedzīvotāju autonomu apdzīvotību 13.–15. gs. (Riekstiņš 1938; Šnore 1938; Urtāns 1979; Berga 1980). 2000. gadā veiktajos pētījumos bijušajā tirgus laukumā konstatēts, ka kultūrlāni šeit veido dažādu būvgružu bērumu kārtas (Bebre 2002, 307–308). 17. gs. tirgus laukums ticis paaugstināts vai izlīdzināts, berot pilsētas būvgružus. Svarīgas ziņas par pilsētniekiem tika iegūtas, pētot kapsētu pie Sv. Sīmaņa baznīcas (Bebre 2002, 309–310). No 2005. līdz 2008. gadam sakarā ar Valmieras vēsturiskā centra ielu rekonstrukciju, komunikāciju maiņu un celtniecības darbiem pilsētā notika plaši izrakumi, tika izpētīta ap 2500 m² liela teritorija. Rezultātā vecpilsētas ziemeļrietumu daļā atsegti pilsētas aizsargmūri ar Rīgas vārtu pamatiem, kā arī ziemeļu aizsargmūra posmi ar šaujamlūku. Pirmo reizi viduslaiku pilsētas teritorijā tika atsegtas sešas 14. gs. beigu–16. gs. mūra celtnes, kā arī vienas nodegušas koka celtnes paliekas. No atsegtajām celtnēm piecas bija dzīvojamās mājās, viena – metāla un kaula apstrādes darbnīca.

Dokumentos Valmieras pilsēta pirmo reizi minēta 1324. gadā, kad tai jau bija savs maģistrāts (Bruining, Busch 1908, Nr. 252, 619). Valmieras viduslaiku pilsēta attīstījās blakus pilij kā tirgotāju un amatnieku ciems. Pilsētas izdevīgais izvietojums pie tirdzniecības ceļa no Rīgas uz Tartu un tālāk uz Krievzemi – Pleskavu un Novgorodu veicināja tās izaugsmi un attīstību. Pilsēta strauji attīstījās 14./15. gs., kad Valmiera kļuva par Hanzas – Vācijas tirdzniecības pilsētu savienības dalībnieci.

No 17. gs. Valmieras plāniem zināms, ka aizsargmūris aptuveni kilometra garumā apjoza pilsētu no rietumiem, ziemeļiem un dienvidiem, austrumos savienojoties ar pils mūriem, tādējādi veidojot vienotu aizsardzības sistēmu. Vislabāk pilsētas aizsargmūru izvietojums redzams vecākajā zināmajā Valmieras pils 1634. gada plānā, kas izgatavots kā pilsētas nocietinājumu projekts pēc Zviedrijas valsts kanclera Aksela Uksenšērnas pasūtījuma. Plāna autors ir Ulofs Ērnehufvuds, kas 1634. gadā sekojis zviedru armijai uz Vidzemi, lai vadītu aizsargceltņu būvi. Plāns glabājas Karaliskajā Kara arhīvā Stokholmā (Ose 2001, 248, 99. att.) (1. att.). Plānā atzīmēti divi uz āru izvīzīti pilsētas vārti – Rīgas un Tērbatas. Aizsargmūra dienvidu daļa sākās pie 2. priekšpils apaļā dienvidu torņa un norobežoja pilsētu gar stāvajiem Gaujas krastiem. DR stūrī mūris veido kvadrātveidīgu izvīzījumu uz Gaujas pusi, iespējams, šeit bija sargtornis “Stārķa ligzda”. Rietumu aizsargmūra posms līdz Rīgas vārtiem ir taisns, bet aiz vārtiem, tuvāk senpilsētas ZR stūrim, tas trijos posmos veido pagriezienu uz austrumiem. Ziemeļu mūrim posmā līdz Tērbatas vārtiem atzīmēti vairāki

1. att. Valmieras 1634. gada plāns

kontrforsis. Pēc vārtiem mūris DA savienojas ar 2. priekšpils ziemeļu torni. Precīzi noteikt pilsētas aizsargmūru celšanas laiku nevar, bet 14. gs. tiem jau vajadzēja būt. Arī atrastās senlietas nedeva iespēju datēt mūrus precīzāk. Tāpēc aizsargmūru celšanas laiku var attiecināt tikai aptuveni uz 14. gs. beigām–15. gs. sākumu. Izrakumos gūtas liecības arī par mūru remontu un pārbūvi vēlākos gadsimtos.

Spriežot pēc esošajiem aprakstiem, var secināt, ka 17. gs. sākumā daudzo karu rezultātā pilsētas aizsargmūra stāvoklis bija slikts. 17. gs. pēdējā ceturksnī, zviedru valdīšanas laikā, izveidojot jaunu nocietinājumu sistēmu ar zemes vaļņiem un sešiem uz āru izvirzītiem bastioniem, Valmieras pilsētas aizsargmūri bija daļēji nojaukti un izmantoti kā vaļņu pamati. 1681. gadā aizsargmūri tika noārdīti. Pēc 1702. gada nolīdzināja arī pilsētas vaļņus (Enzeliņš 1932).

RĪGAS VĀRTI

Rīgas vārtu pamati tika atsegti Rīgas un Cēsu ielas krustojumā. Vārti bija būvēti cvingera konstrukcijā (2. att.). Iekšvārtu iebraucamā daļa tikai 4,5 metrus plata, to pamatus veidoja aizsargmūra

laukakmeņu kārtā ap 30 cm augstumā. Iekšvārtu dienvidu daļā saglabājušies daži pakāpieni no kāpnēm, kas bija iebūvētas aizsargmūrī. Kāpņu platums ir ap 0,8 m, atsegti no ķieģeļiem mūrēti trīs pakāpieni, saglabājušies arī apakšējā, nedaudz noslidējusi granīta plāksne. Kāpnēm abās pusēs ar dūres lieluma akmeņiem bruģēti laukumi, kreisajā (austrumu) pusē šis laukumiņš ir 1,1 x 0,8 m, rietumu pusē – 1,5 x 0,8 m liels (3. att.). Pie aizsargmūra piemūrētas divas paralēlas sienas 4,5 metru attālumā viena no otras, sākotnēji tās bija ap 2 m biezas un 10,5 m garas. Ziemeļu pusē siena saglabājusies labāk, gandrīz visā garumā – 10,5 metri, tās augstums pie aizsargmūra 1,3 m, pie priekšvārtiem – tikai 10 centimetru. Blakus ziemeļu sienai iekšvārtu pamatus un ūdensnoteku stipri postījusi mūsdienas ūdensvada dzelzs caurule. Dienvidu siena saglabājusies daļēji: atsegti tikai pirmie trīs metri, nākamie četri metri bija postīti ar 20. gadsimtā nodegušo celtni, bet no pēdējiem trim metriem saglabājušies tikai pamatu akmeņi. Dienvidu sienā blakus mūrim atrasta staba vieta – 0,25 m diametrā liela un 0,60 m dziļa bedre ar staba paliekām, visdrīzāk no vārtu konstrukcijas. Dienvidu siena saglabājusies tikai 0,2–0,8 m augstumā. Abas sienas,

2. att. Rīgas vārtu pamati

3. att. Iekšvārtu dienvidu daļa ar kāpnēm mūrī

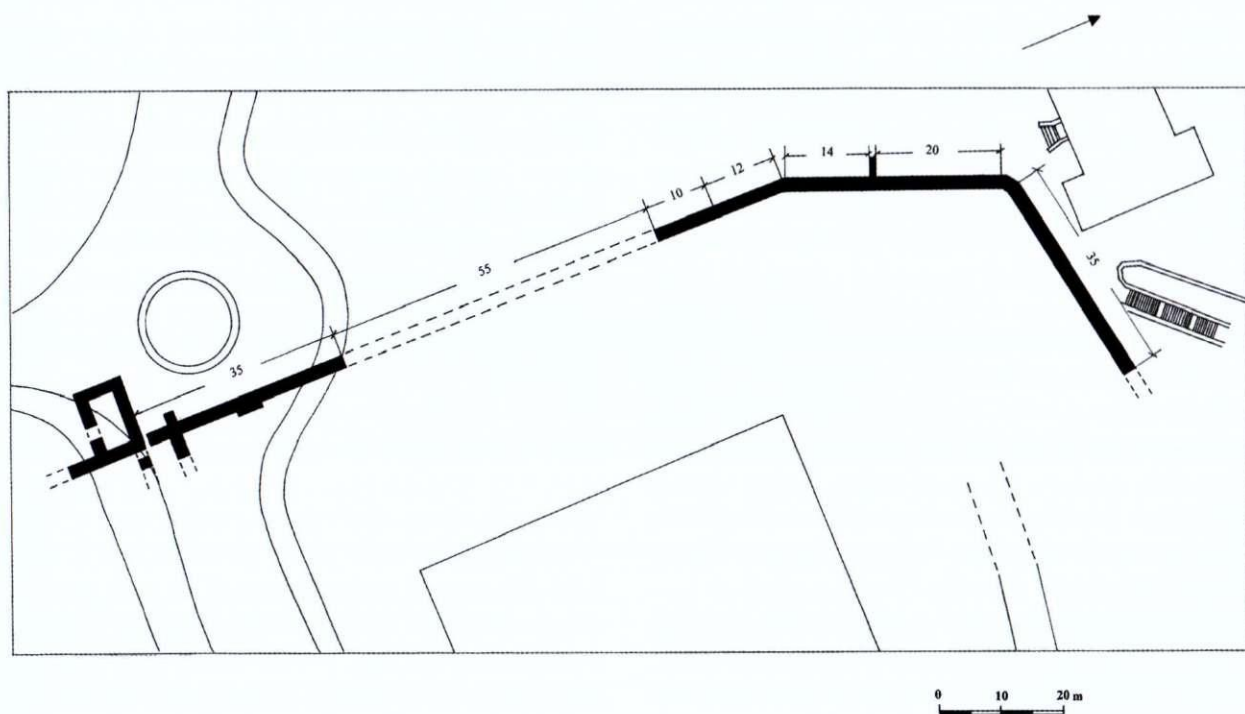
tāpat kā aizsargmūris, veidotas čaulmūra tehnikā. Sienas saglabājušās slikti, tās izplūdušas, jo ārpusē lieli akmeņi ir izkrituši un pārsvarā saglabājušies iekšpuses mazie akmeņi. Viss mūru ieskaustais laukums (4,5 x 10,5 m) sākotnēji bijis bruģēts ar dūres lieluma akmeņiem. Par to liecina atsegtie bruģa fragmenti pie abām sienām un daži saglabājušies bruģa akmeņi visā vārtu telpā. Priekšvārtu pamati saglabājušies slikti, atsegta tikai akmeņu rinda 0,5 m platumā. Pie ziemeļu sienas saglabājusies ūdensnoteka 7 m garumā, tās pamats – vidusdaļa izlikta ar lielākiem (ap 20 cm) plakaniem akmeņiem, gar malām – ar dūres lieluma akmeņiem. Notekas ziemeļu malas akmeņi likti tieši klāt pie cvingera ziemeļu sienas. Notekas kritums ir 15 cm uz rietumiem, uz priekšvārtu pusi. Notekas platums pie iekšvārtiem lielāks – 26 cm, pie priekšvārtiem noteka sašaurinās līdz 16 centimetriem.

Pusotru metru uz austrumiem no iekšvārtu ziemeļu sienas kā sienas turpinājums atsegts kādas celtnes, iespējams, sargtorņa, mūrēto pamatu fragments (1,5 x 1 m). 16. gs. Valmierā, domājams, bija pieci torņi – divi 2. priekšpils lielgabalu torņi (rondeļi), divi vārtu torņi – Rīgas un Tērbatas, kā arī visaugstākais tornis Gaujas krastā – “*Storchen Nest*” (Stārķa ligzda). Drošu pierādījumu tam, ka Tērbatas vārtiem bijis sargtornis, tomēr nav. Tērbatas vārti, šķiet, arī mūrēti cvingera konstrukcijā. Par to var spriest pēc zīmējumiem, kur redzams, ka vārti bijuši izvirzīti uz ārpusi. Diemžēl pagājušā gadsimtā būvdarbos Tērbatas vārtu pamati tikuši iznīcināti.

Atsegtos Rīgas vārtu pamatus pilnībā nebija iespējams saglabāt, tos aizbēra. Tomēr daļu no tiem – iekšvārtu fragmentu ar kāpņu paliekām mūrī, dienvidu mūra pagarinājumu un bruģēto laukumu vārtu iekšpusē – var apskatīt zem stikla seguma. Unikālā ekspozīcija iezīmē viduslaiku pilsētas vārtu vietu un skaidro to konstrukciju.

RIETUMU AIZSARGMŪRIS

Rietumu aizsargmūris posmā no Rīgas vārtiem ir ap 150 metru garš. No tā atsegti 90 metri (4. att.). Sākotnēji tika atsegts senpilsētas rietumu aizsargmūra posms 35 metru garumā uz ziemeļiem no vārtiem. Nelīdzīgi izlauzta, vidēji divus metrus bieza pilsētas aizsargmūra virsma tika atsegta dažādā dziļumā, vidēji zem aptuveni 0,6 m bieza būvgružu slāņa. No mūra saglabājušās trīs–piecas apakšējās laukakmeņu kārtas 0,75–2 metru augstumā. Mūris veidots čaulmūra tehnikā no lieliem un vidējiem laukakmeņiem, sasaistot tos ar javu. Pret pilsētu vērsta mūra virsma (austrumu) saglabājusies taisna, gluda, bet mūra ārpusē (rietumu) bija izrobota – daudzi akmeņi vai nu apšaudes rezultātā, vai nojaukšanas laikā izkrituši, daži gulēja blakus (5. att.). Mūra pamatu biezums ir 2,1 m, tāds biezums visā šajā posmā saglabājies 0,4 m augstumā no pamatzemes, veidojot it kā platformu. Augstāk par 0,4 m mūris gandrīz nekur nav saglabājies sākotnējā biezumā, vietām tas ir tikai 0,9 m biezs.

4. att. Valmieras viduslaiku pilsētas rietumu daļas izrakumos atsegto aizsargmūru situācijas plāns

5. att. Rietumu aizsargmūra daļa, skats no ziemeļrietumiem

Mūris orientēts Z–D virzienā, četrās vietās tas postīts līdz pamatzemei ar 20. gs. komunikāciju tranšējām. Zem mūra pamatiem vietām redzams ap 1 cm biezs ogļu slānis, zem tā ap 10 cm biezs pelnu slānis. Pamatzeme – grants. Mūra sākums pie vārtiem ir postīts, tajā izskaldīts 1,2 m plats robs līdz pat pamatzemei. Aiz postījuma vietas, 0,9 m attālumā no aizsargmūra 2.–3. metra, viena metra dziļumā no virskārtas, atsegts 1,5 m garš un 1,3 m plats tumšas zemes, ogļu un pelnu laukums. Laukuma ziemeļu malā atsegti vairāki 0,15–0,2 m lieli deguši akmeņi, gar pārējam malām atrasts daudz deguša māla gabalu. Objektam veicot griezumu, konstatēts, ka pelnu un ogļu slānis sasniedz 0,2 m biezumu. Atrasts daudz izdedžu, kricas, dzelzs gabali, kas kopā svēra 8 kilogramus. Aizsargmūra akmeņi blakus objektam stipri apkvēpuši, deguši.

Piecus metrus uz ziemeļiem no vārtiem aizsargmūrī atsegti divi sānu mūrējumi. Mūra ārpusē atsegti kontrforsas (?) pamati, to garums 2,15 m, platums 0,4–0,6 metri. Pretējā – pilsētas pusē atsegts mūrēts laukums, tā platums 1,5 m, garums 3,9 metri. Iespējams, ka tie ir vārtu torņa vai kādas

piebūves pamati. Spriežot pēc 1634. gada plāna, blakus vārtiem pilsētas iekšpusē tiešām atradās kāda celtne.

15 metru attālumā uz rietumiem no vārtiem mūrī atsegta izkalta, pēc formas ovāla telpa. Tā ir 4,3 m gara un 1,98 m plata, iekšpusē 3 m gara un 1,4 m plata. Rietumu siena ir 0,7 m bieza. Paplašinot telpu, aizsargmūrī bija piemūrētas divas 0,4 m platas un 0,64 m garas sieniņas, kas saglabājušās 0,6 m augstumā, 2,5 metru attālumā viena no otras. Abas sieniņas savieno 0,4 m plata austrumu siena, kurā ir 1,6 m plata ieejas vieta. Piemūrētās sienas liktas no vidēja lieluma akmeņiem, java atšķiras no aizsargmūrī lietotās – tā ir dzeltenīga un satur ļoti daudz baltu kādas vielas gabaliņu. Ziemeļu pusē izkaltajā mūrī saglabājušās ķieģeļu kāpņu paliekas: četri plakaniski cits virs cita iemūrēti ķieģeļi. Pirmais ķieģelis ir 0,2 m no grīdas, pēdējais – 0,75 m no grīdas. Telpas grīda nelīdzena, veidota no mūra akmeņiem, klona palieku nav.

Uz ziemeļiem aiz šīs telpas atsegti vēl 15 aizsargmūra metri. Mūris šeit saglabājies vidēji viena–pusotra metra augstumā un 2 metru biezumā, virziens nemainīgs.

Nākamais aizsargmūra posms 55 metru garumā netika pētīts, jo celtniecības darbos šeit atstāts neskarts zālājs. Toties atsegts un izpētīts viss aizsargmūra ziemeļu gals. Pirmie 10 metri atkarībā no celtniecības vajadzībām atsegti dažādā augstumā – no 0,4 līdz 0,8 metriem. Mūra virsma dažviet ļoti tuvu virskārtai – 5–10 cm dziļumā, platums 2 metri. Mūra abās malās redzami iemūrēti ķieģeļi un dakstiņu šķembas. Piektajā metrā mūrī atsegts pusmetra iedziļinājums – staba vieta. Ārpus mūrī staba vieta izlikta ar trim lieliem (0,6 x 0,4 m) pusaplī vertikāli nostādītiem laukakmeņiem, bedres pildījumā būvgruži. Austrumu pusē, pie aizsargmūra 12. metra, piecementēta kādas 20. gs. celtnes siena, no kuras palicis fragments – celtnes ZR stūris. Sprauga starp mūrī un celtni – 10 centimetru.

Nākamais aizsargmūra posms 12 metru garumā atsegts līdz pamatzemei. Šeit mūra virsma atsedzās tikai 0,6 m dziļumā no virskārtas. Mūris saglabājies līdz ceturtajai akmeņu kārtai, augstums – 1–1,5 metri. Augšējās kārtās vietām ir iemūrētas ķieģeļu un dakstiņu šķembas. Blakus mūrī tā rietumu pusē atsegts 0,5–1 m biezs sarkana māla slānis. Visi mūra rietumu puses akmeņi ir nokrāsojušies sarkani no virsū liktā māla. Māls likts līdz mūra atsegtajai virsmai, iespējams, ka mūris izmantots kā zemes vaļņa pamats. Rietumu pusē pie mūra atsegts ļoti daudz no augšējām kārtām nokritušo akmeņu. Aizsargmūra posms līdz 22. metram turpinās tādā pašā virzienā kā pirmie posmi – Z, azimuts 330°.

6. att. Rietumu mūra pirmais pagrieziena
uz ziemeļaustrumiem

Mūra virziens mainās pēc 22. metra, tas vērsts vairāk uz austrumiem – virziens ir jau ZZA, azimuts 15° . Pēc pagrieziena nākamie 14 mūra metri ir stipri postīti, pusotra metra dziļumā atsegti tikai aizsargmūra pamati (6. att.). Vietām saglabājušies tikai daži akmeņi, java un pašā apakšā līdz 2 cm biezs, blīvs javas slānis. Tomēr visā garumā un platumā mūra pamati iezīmējas skaidri. Atrastas krāsns paliekas no kādas jaunāka laika celtnes, kura postījusi mūri. Posma pēdējos divos metros aizsargmūris saglabājies daudz labāk, tā biezums 1,8 m, augstums līdz vienam metram. Mūra virsma atsedzās 0,3 m dziļumā, blakus mūrim, īpaši R pusē, profilā redzamas sarkana māla kārtas.

Mūra nākamie seši metri bija izmantoti jaunāka laika celtnē ar pagrabu. Celtnē bija piebūvēta mūra ārpusē. Aizsargmūris daļēji izmantots celtnes pagraba sienai, tā veidota, divus metrus biežam aizsargmūrim piemērojot 3,2 m garu un 0,6–0,8 m biezu pagraba sienu. Kopējais sienas biezums ir vidēji 2,6 metri. Pagraba siena likta no skaldītiem laukakmeņiem, starpas aizpildot ar mazākiem

šķeltiem akmeņiem, javai ir pelēcīga krāsa. Aizsargmūrim lietoti neskaldīti laukakmeņi, starpas aizpildītas ar mazākiem akmeņiem vai dakstiņu un ķieģeļu šķembām, java ir dzeltenīgas nokrāsas. Aizsargmūra austrumu mala saglabājusies ļoti slikti, vietām tikai 0,2–0,4 m augstumā, vienā akmeņu kārtā, bet aizsargmūra rietumu mala saglabājusies līdz 0,9–1,4 m augstumam. Tajā izkalta 1,2 m plata durvju aila ar sliksni uz pagrabu. Austrumu pusē daļēji saglabājies viens pakāpiens. Pārbaudot pagraba dziļumu ZR stūrī, gar pagraba ziemeļu sienu izrakta 1 m plata un 3,2 m gara tranšeja. Divu metru dziļumā pagraba grīda vēl nebija sasniegta. Pildījums – sajaukta grants.

Pēdējais rietumu aizsargmūra posms atsegts 16 m garumā. Astoņu metru garumā mūris bija iznīcināts ar vairākām iepriekšējo gadu komunikāciju tranšejām. Mūra virziens saglabājies iepriekšējais – ZZA. Nākamajos četros metros mūris saglabājies vidēji 1 m augstumā, platums 1,8 metri, virziens nemainās. Pirms ZR pagrieziena četrus metrus garš pēdējais aizsargmūra posms atsegts, noņemot 0,4 m biezu virskārtu – zemi ar būvgružiem. Austrumu mala aizsargmūrim šeit atsegta līdz pamatzemei – 2,4 m augstumā. Rietumu mala nav rakta līdz pamatzemei, atsegtas piecas akmeņu kārtas 1,8 m augstumā.

AIZSARGMŪRA ZIEMEĻRIETUMU PAGRIEZIENS

Aizsargmūra ZR pagrieziena vieta atsegta septiņu metru attālumā no Valmieras veselības centra ēkas kāpnēm (7. att.). Mūris pagriezās austrumu virzienā, veidojot apaļu stūri 140° leņķī. Pagrieziena vietā virskārtu veido 30 cm biezs melnzemes slānis no kādreizējās puķudobes. Šeit mūra ārpusē viena metra dziļumā atsegts 2 m plats sakritušu akmeņu un javas klājums. Pieņēmums, ka šajā vietā varēja būt pilsētas sargtornis, ko bieži būvēja aizsargmūru stūros, tomēr neattaisnojās, jo, noņemot akmeņus, netika konstatēti celtni (kontrforsu vai torņa) pamati. Mūra biezums šeit 1,8 metri. Diemžēl pagrieziena vieta postīta ar izkaltu 0,6–0,8 m platu un 0,8 m dziļu spraugu funkcionējoša ūdensvada caurulei, kas apgrūtināja pagrieziena fiksāciju. Austrumu pusē rietumu mūra pēdējie četri metri atsegti līdz pamatzemei – grantij. Mūra augstums ir 2,4 m, atsegtas astoņas akmeņu kārtas. Apakšējās kārtas liktas no īpaši lieliem akmeņiem (0,6 x 0,8 m), starpas aizpildot ar šķeltiem laukakmeņiem. Savukārt augšējām trim kārtām lietoti daudz mazāki laukakmeņi, to starpas aizpildītas ar ķieģeļu šķembām.

7. att. Rietumu aizsargmūra gals un pagrieziens uz austrumiem

PILSĒTAS RIETUMU AIZSARGMŪRA DIENVIDU GALS

Uz dienvidiem no Rīgas vārtiem mūris tika atsegts 5 metru garumā un 1,3 metru augstumā. Deviņus metrus no Rīgas vārtiem uz Gaujas pusi divās šaurās tranšējās zem 0,3 m bieza melnzemes slāņa atrasts mūra turpinājums. Atsegta mūra virsma 0,4 m garumā, platums šeit tikai 1,5 metri.

Rietumu aizsargmūra pamatu fragments tika atsegts 2000. gadā tranšējā, kas rakta no Cēsu ielas malas uz Rīgas ielas 5a nama dienvidrietumu stūri (Bebre 2002, 312). Mūra virsma atsedzās zem 0,3 m bieza būvgružu slāņa. Mūris bija 2,2 m biezs, no tā saglabājušās divas–trīs apakšējās laukakmeņu kārtas 0,55–0,75 m augstumā. Mūra iekšpuse celta no rūpīgi apskaldītiem 0,2–0,3 m lieliem akmeņiem un veido līdzenu sienu. Blakus mūrim ir daudz atsevišķu akmeņu, tie saistāmi ar mūra augšdaļas nojaukšanas laiku. Spriežot pēc plāna (1. att.), rietumu aizsargmūris beidzās Gaujas kraujā, veidojot kvadrātveidīgu izvirzījumu. Iespējams, ka sargtorņa “Stārķa ligzda” vieta ir pilnīgi sapostīta ar vēlāka laika apbūvi.

ZIEMEĻU AIZSARGMŪRIS

Pēc ZR pagrieziņa gar Dzirnavu ezeru Tērbatas vārtu virzienā sākas aizsargmūra ziemeļu daļa. Ziemeļu mūris celts ieplakā, stipri zemākā vietā nekā rietumu mūris. Tā pamati ir par 0,4 m dziļāk nekā rietumu mūrim, tas likts arī no daudz lielākiem akmeņiem – 0,8 x 0,8 m, tāpēc kārtu šeit mazāk – tikai septiņas, bet mūra augstums 2,8 metri. Austrumu profilā pie pagrieziņa un

ziemeļu mūra sākumā redzama daļa no bastiona uzbēruma – ap 0,8 m biezs šķeltu ķieģeļu un nelielu akmeņu slānis.

Atsegtā ziemeļu mūra garums ir 35 metri. Pirmie deviņi metri tika atsegti, noņemot asfalu un 0,4 m biezu grants un melnzemes slāni. Mūra virziens ir AZA (azimuts 35°). Malas attīrītas vidēji tikai 0,2–0,3 m augstumā. No sestā līdz devītajam metram tā virsma attīrīta tikai 0,8 cm platumā, jo dienvidu mala stipri postīta un nobrukusi, labi saglabājusies vien ziemeļu mala. Profili blakus mūrim ir atšķirīgi: ziemeļu profilā 0,3 m dziļumā var redzēt sarkana māla slāni 10 cm biezumā, bet dienvidu profilā blakus redzams ķieģeļu šķembu slānis. Turpmākos trīs metros mūri atsegt nebija iespējams, jo tam tieši virsū novietoti pieci elektrokabeļi, ierakti 0,4 m dziļumā. Rokot nākamajos deviņus metrus virzienā uz austrumiem, mūra virsma nav atsegta. Virskārta – asfals un melnzeme – noņemta viena metra dziļumā. Iespējams, ka mūris šeit tomēr ir saglabājies, bet dziļāk. Nākamajam posmam, kas ir septiņus metrus garš, mūra malas atsegtas tikai 0,25 m augstumā. Mūris ir 1,7 m biezs, starp laukakmeņiem redzamas arī ķieģeļu šķembas.

Ziemeļu mūra posms ar šaujamlūku. Mūra posms ar šaujamlūku parādījās, noņemot virskārtu Dzirnavu ezera kraujā, krasta malā. Šaujamlūkas augšējā daļa atsedzās jau 0,3 m dziļumā. Mūris ir 1,8 m biezs. Atsedzot mūri divu metru augstumā, konstatēts, ka virsū un blakus tam ir sarkana māla slānis; mūra virsma un sānu malas nokrāsojušās sarkanas. Mūra virziens – AZA, azimuts 35°. Lai atsegtu lūkas ziemeļu pusi, šajā posmā 2–2,5 m dziļumā un 10 m garumā tika atsegta visa mūra ziemeļu mala. Četrus metrus uz austrumiem no šaujamlūkas 1,5 m dziļumā atsegtas kontrforsas paliekas: trīs akmeņu

8. att. Ziemeļu aizsargmūris ar šaujamlūku un pārbaudes šurfu blakus

rindas, sasaistītas ar javu; platums 0,6 m, garums 0,8 metri. Kontrforsā atsegtais augstums pie mūra ir 0,8 metri. Ziemeļu aizsargmūris aiz 35. metra ir pilnīgi sapostīts, tā pamatus nevarēja atrast pat četru metru dziļumā. Atsegtā mūra augšējā daļa liecina par to, ka atšķirībā no pilsētas rietumu un dienvidu mūra, ziemeļu aizsargmūris 17. gs. nebija nojaukts – tas tika pakāpeniski aizbērts, izveidojot augsto Dzirnāvu ezera krastu.

Šaujamlūka. Attīrot ziemeļu mūra dienvidu pusi, 26.–29. metrā 0,3 m dziļumā tika atsegta šaujamlūkas augšēja daļa (8. att.). Lūka izlikta ar gareniski guļošiem ķieģeļiem, kuru plakanie, šaurie gali vērsti uz ārpusi. Lūkas platums 1,4 m, augstums 0,8 m, rietumu mala izlikta no sešiem ķieģeļiem 0,6 m augstumā, austrumu mala – no septiņiem ķieģeļiem 0,7 m augstumā. Apakšējās platformas dziļums 0,5 metri. Lūka sašaurinājās virzienā uz mūra vidusdaļu līdz 0,25 x 0,25 m lielam kvadrātam, virs tā ir slikti saglabājušies trīsstūrveida velve (malu garums 25 cm), aizlikta ar akmeņiem. Attīrot šaujamlūkas ziemeļu pusi, izrādījās, ka tā ir pilnīgi aizsmērēta ar sarkanu mālu un aizlikta ar diviem

lieliem akmeņiem. Lūkas platums apakšā 1,2 m, malas augstums 0,4 metri. Tāpat kā pretējā pusē, atvere sašaurinājās uz mūra centru, savienojoties ar lūkas dienvidu daļu.

Bruģēts ceļš pie ziemeļu mūra. Blakus mūrim 1,52 m dziļumā atsegts bruģēts ceļš, likts no dūres lieluma akmeņiem (9. att.). No bruģa līdz mūra virskārtai ir 1,3 m, līdz šaujamlūkas apakšējai platformai – 0,35 metri. Atsegtais ceļa garums ir seši metri – no šaujamlūkas uz austrumiem (29.–35. metrs), platums 5,5 metri. Ceļam izveidotas divas notekas. Ceļa ziemeļu mala ar slīpumu pievienota pie paša mūra, veidojot ziemeļu noteku. Tās dziļākās vietas attālums no mūra ir viens metrs, platums ap 0,4 m, dziļums 0,2 metri. Pēdējie divi ziemeļu mūra metri nav saglabājušies, bet ceļa bruģa mala norāda tā turpinājuma virzienu. Attālums no notekas līdz ceļa vidum divi metri. Ceļa vidus nedaudz pacelts un iezīmēts ar divās rindās gareniski liktiem lielākiem akmeņiem, rindu kopējais platums 0,2–0,3 metri. Otra noteka bija aizlikta ar nelieliem akmeņiem, tāpēc sākumā nebija redzama. Pēc visu lieko akmeņu noņemšanas konstatēts, ka

9. att. Bruģēts ceļš pie ziemeļu aizsargmūra

10. att. Aizsargmūra daļa ar šaujamlūku un bruģētā ceļa posms pēc restaurācijas

11. att. Ziemeļu aizsargmūra gals blakus Tērbatas vārtu vietai

šīs notekas platums 0,4 m, dziļums 0,2 m, attālums no ceļa vidusdaļas 2 m, no dienvidu malas – 0,6–0,7 metri. Piecās vietās bruģis postīts – izrauti ap 0,2 m diametrā lieli laukumiņi, izvietoti divās paralēlās rindās. Ceļa austrumu malā atsegti kādas uz bruģa akmeņiem celtas mūra ēkas pamati. No ēkas saglabājies viens stūris – ziemeļu un austrumu sienas fragmenti divu un trīs laukakmeņu kārtu augstumā. Pamats – cieta un blīva, 0,2 m bieza masa. Sienu garums viens metrs, ziemeļu sienas augstums 0,4 m, austrumu – 0,7 metri.

Lai noskaidrotu, kā veidojies aizbērums pie aizsargmūra, pie mūra 29. metra blakus šaujamlūkai izrakts 2 x 2 m liels šurfs, kura kopējais dziļums – 5 metri. Kultūrslāni no virskārtas līdz bruģim veidoja šādas kārtas: velēna, melnzeme – 0,2 m; būvgruži – 0,8 m; tumša zeme ar akmeņiem un būvgružiem – 0,3 m; pelēcīga zeme – 0,2 m; melnzeme – 0,02 m; bruģa akmeņi – 0,1–0,15 metri. Zem bruģa akmeņiem bija šādas kārtas: smiltis ar sarkano mālu – 0,1 m; melnzeme ar javu un smiltīm – 0,25–0,3 m; java – 0,02–0,03 m; sarkans māls – 0,3 metri. Dziļāk redzama tikai pelēcīga

grants. Mūra pamati netika sasniegti, dziļāka rakšana nebija pieļaujama profilu nestabilitātes dēļ.

Pēc arhitekta Artūra Lapiņa izstrādātā projekta 2008. gadā tika iekonservēta un restaurēta ziemeļu aizsargmūra daļa ar šaujamlūku, kā arī bruģētais ceļš līdzās (10. att.). Veicot restaurācijas darbus, tika atsegti vēl seši metri ceļa. Aptuveni 20 metru attālumā no pilsētas rietumu aizsargmūra ceļš strauji pagriezās uz dienvidiem un tālāk gāja paralēli pilsētas rietumu aizsargmūrim Rīgas vārtu virzienā. Pagrieziena vietā uz bruģa atrastas senlietas: salauzti pakavi, pakavu naglas, leduspieši, bronzas zvārgulis u. c. Tomēr pēc šiem atradumiem precīzi datēt ceļa izbūves laiku nevarēja. 2008. gadā veiktajos izrakumos netālu no kādreizējiem Tērbatas vārtiem, Lāčplēša ielas 3. nama pagalmā, blakus aizsargmūra turpinājumam atsegti vēl trīs atsevišķi ceļa posmi. Pats mūris šeit saglabājies ļoti labi, atsegts trīs metru augstumā (11. att.). Tika atrasti vairāki priekšmeti, kas ļāva precizēt ceļa izbūves laiku. Īpaši nozīmīgs bija 52 monētu depoziāta atradums slānī, kas attiecās uz ceļa pastāvēšanas laiku. Depoziāta sastāvā bija Polijas un

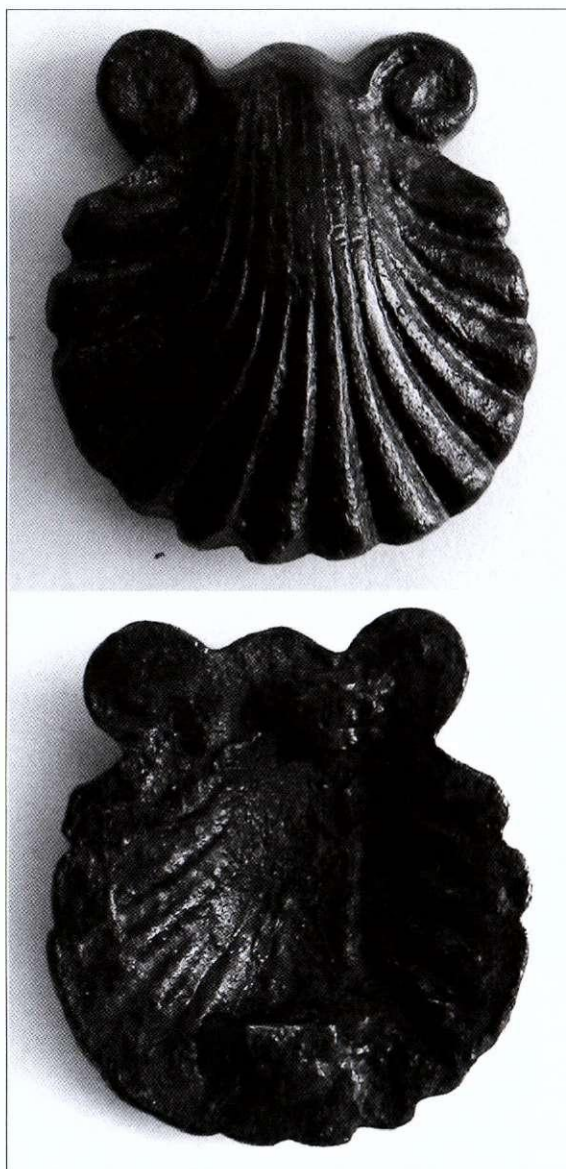
Lietuvas graši, pusgraši, šiliņi, Rīgas brīvpilsētas šiliņi u.c., jaunākās monētas kaltas 1600. gadā. Tātad pēc Livonijas kara beigām pilsētas sagrautie mūri zaudēja savu nozīmi. 16. gs. beigās poļu valdīšanas laikā ziemeļu aizsargmūris tika daļēji aizbērts un blakus tam izveidots ceļš, kas veda no Tērbatas uz Rīgas vārtiem. Zviedru laikā, ierīkojot zemes vaļņus, mūris bija pilnīgi aizbērts, bet uz ceļa bruģa, aizberot notekas, tika būvētas celtnes.

Aiz Tērbatas vārtiem ziemeļu aizsargmūris turpinājies DA virzienā un savienojies ar 2. priekšpils ziemeļu torni. Šajā posmā pagaidām aizsargmūris nav atrasts.

DIENVIDU AIZSARGMŪRIS

Par pilsētas dienvidu aizsargmūri ir vismazāk datu, nō tā atrasti tikai divi nelieli fragmenti: viens 2000. gadā V. Bebres izrakumos netālu no Sv. Sīmaņa baznīcas atsegtā mūra, pie pašreiz izbūvētā skatu laukuma, otrs 2005. gadā netālu no "Stārķa ligzdas". Kā noskaidrojies, dienvidu aizsargmūra pamati atrodas paralēli K. Valdemāra ielai, 6 m no tās uz pilsētas pusi. Gaujas stāvā krasta malā 10 m uz rietumiem no ūdenstorņa tranšējā atsedzās ap 1,6 m biezi aizsargmūra pamati, kas bija veidoti no laukakmeņiem un ķieģeļu fragmentiem kaļķu javā. Uz pilsētas mūra atrasta monēta – Kristīnas 1647. gada Livonijas trīspelhers, kas varētu norādīt, ka šajā vietā mūris nojaukts 17. gs. vidū (Bebre 2002, 309). 2005. gadā dienvidu aizsargmūra fragments atsegt, rokot tranšeju ūdensvadam pa K. Valdemāra ielu (Berga 2006, 19–24). Aizsargmūra fragments atklāts blakus K. Valdemāra ielas 5. nama austrumu galam, 4,4 m attālumā no tā. Mūra virziens A–R, tā biezums ir atšķirīgs, augšējā daļā līdz 1,45 m dziļumam – tikai 1,3 metri. Mūra ārējā – dienvidu mala ir līdzena, atsegta 1,8 m dziļumā. Mūra iekšpusē 1,45 m dziļumā atsegta 0,65 m plata un ap 0,35 m augsta platforma. Šaurajā tranšējā sasniegt pamatzemi abās mūra pusēs nebija iespējams. Aizsargmūra augšējās (1,45 m) un apakšējās (0,35 m) daļas veidojums bija atšķirīgs. Apakšdaļā izmantoti tikai dažāda lieluma laukakmeņi un java, mūra biezums – 1,95 metri. Augšējā daļa ir 1,3 m bieza, daži robi aizmūrēti ar laukakmeņiem un ķieģeļu šķembām. Tātad aizsargmūris šajā vietā ticis pielabots.

Blakus aizsargmūriem atrastas 15.–17. gs. senlietas un monētas. To vidū svina lodes, ložu lejamās standziņas, kausējamie tiģeļi, svina stienītis un svina gabali, jātnieka piesis. No sadzīves priekšmetiem jāatzīmē: dzelzs leduspiesis, naži, kalti, jostasprādzes, zābaku apkalumi, zirgu pakavi, būv-

12. att. Bronzas gliemežvāks – svētceļnieka žetons

detaļas, eļļas lampiņas fragments, baltā māla pīpīšu kāti, šifera galodas. Atrasta bronzas pakavsakta ar tordētu loku un pogu galiem (ornamentētiem) un baltmetāla saktas puse. Interessants atradums ir svētceļnieku bronzas nozīmīte – gliemežvāks, kas bija svētā Jēkaba no Kompostelas atribūts, svētā emblēma un svētceļnieku atpazīšanas zīme (12. att.). Latvijā zināma vēl viena svētceļnieku nozīme no Santjago de Kompostelas: Turaidas pili 11.–13. gs. slāni atrasts dabīgs gliemežvāks ar diviem izdobtiem caurumiem (Graudonis 2003, 4. tab.: 5). Īpaši jāatzīmē dzelzs darbarīku depozi, kura sastāvā bija lemesis, kaplis, sirpis, cirvis, kalts. Keramikas un dzīvnieku kaulu atrasts maz, toties blakus mūriem īpaši daudz uzziets dzelzs sārņu un metāla gabalu. Pie mūriem viduslaiku apbūve netika konstatēta.

SECINĀJUMI

Valmieras senpilsētas teritorijas ziemeļrietumu daļā atsegti pilsētas aizsargmūri ar Rīgas vārtu pamatiem, ka arī ziemeļu aizsargmūra posms ar šaujamlūku. Aizsargmūru celšanas laiku varētu attiecināt aptuveni uz 14. gs. beigām–15. gs. sākumu. Rīgas vārtu pamati atsegti Rīgas un Cēsu ielas krustojumā. Vārti būvēti cvingera konstrukcijā, mūru ieskaudais laukums sākotnēji bijis bruģēts, saglabājusies viena ūdensnoteka. Rietumu aizsargmūris posmā no Rīgas vārtiem ir ap 150 metru garš, no tā atsegti 90 metri. Pagrieziena vietā uz ziemeļaustrumiem mūris veido apaļu stūri 140° leņķī. Aizsargmūra ziemeļu daļa celta iepakā, stipri zemākā vietā nekā rietumu mūris. Ziemeļu mūra augšējā daļā atsegta šaujamlūka. Blakus mūrim uziets bruģēts ceļa posms

ar divām notekām. Piecus metrus dziļā šurfā pie šaujamlūkas mūra pamati netika sasniegti. Aptuveni 20 metru attālumā no pilsētas rietumu aizsargmūra ceļš strauji pagriežas uz dienvidiem un tālāk ved Rīgas vārtu virzienā paralēli pilsētas rietumu aizsargmūrim. Ziemeļu aizsargmūra daļa ar šaujamlūku, kā arī bruģētā ceļa posms līdzās mūrim tika iekonservēts un restaurēts. Netālu no kādreizējiem Tērbatas vārtiem, blakus aizsargmūra turpinājumam, atsegti vēl trīs atsevišķi ceļa posmi. Atrasti vairāki priekšmeti, kas ļāva precizēt ceļa izbūves laiku. Īpaši nozīmīgs ir 52 monētu depozīta atradums, tā jaunākas monētas kalta 1600. gadā. Var secināt, ka pēc Livonijas kara beigām, kad pilsētas sagrautie mūri zaudēja savu nozīmi, ziemeļu aizsargmūris bija daļēji aizbērts un blakus tam izveidots ceļš, kas veda no Tērbatas vārtiem uz Rīgas vārtiem.

LITERATŪRA

- Atgāzis, M., 1973. Izrakumi Valmierā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga. 14.–17. lpp.
- Bebre, V., 2002. Arheoloģiskie pētījumi Valmieras viduslaiku pilsētā, ordeņa pilī un Sv. Simaņa baznīcas kapsētā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā*. Rīga. 307.–314. lpp.
- Berga, T., 1980. Izrakumi Valmieras Lucas kalnā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga. 28.–29. lpp.
- Berga, T., 1982. Valmieras ekspedīcijas darbs. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1980./81. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga. 46.–47. lpp.
- Berga, T., 1990. Valmieras arheoloģiskās ekspedīcijas darbs. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga. 53.–56. lpp.
- Berga, T., 2006. Arheoloģiskie pētījumi Valmierā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā*. Rīga. 19.–24. lpp.
- Berga, T., 2008. Izrakumi Valmieras viduslaiku pilsētā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā*. Rīga. 106.–115. lpp.
- Bruining, H., Busch, N. (Hrsg.), 1908. *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207–1500)*. Bd. 1. Rīga.
- Enzeliņš, H., 1932. *Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē*. Valmiera.
- Graudonis, J., 2003. *Turaidas pils arheoloģiskā izpēte*. II daļa. *Atradumi*. Turaida.
- Ose, I., 2001. *Latvijas viduslaiku piļu pētniecība 18.–20. gadsimtā*. Latvijas viduslaiku pils, II. Rīga.
- Riekstiņš, H., 1938. 1938. g. izrakumi Valmieras pilskalnā. *Senatne un Māksla*. Nr. 3. 99.–106. lpp.
- Šnore, E., 1938. 1937. g. izrakumi Valmierā. *Senatne un Māksla*. Nr. 3. 82.–98. lpp.
- Urtāns, J., 1979. Arheoloģisko pieminekļu apsekošana Alūksnes un Balvu rajonā un pārbaudes izrakumi Valmieras Lucas kalnā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1978. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga. 85.–89. lpp.

Tatjana Berga

THE MEDIEVAL TOWN WALL OF VALMIERA

Summary

In connection with the reconstruction of the historical centre of Valmiera, large-scale excavation was undertaken in the area of the medieval town in 2005–2008. In the north-western part of the Old Town, the town wall and the foundations of the Riga Gate were uncovered, along with a stretch of the north wall, including an embrasure. The 16th century cobbled road next to the north wall, connecting the Riga Gate and the Tartu Gate, is described.

Key words: historical centre of Valmiera, archaeological excavation, medieval town wall.

In connection with the reconstruction of the historical centre of Valmiera, large-scale excavation was undertaken in the area of the medieval town in 2005–2008. In the western part of the Old

Town, the town wall and the foundation of the Riga Gate were uncovered, along with a stretch of the north wall, including an embrasure. In the documents the town of Valmiera is first mentioned in

1324, by which time it already had its own town council. The time of construction of the wall may be dated approximately to the late 14th or early 15th century. 17th century plans of Valmiera indicate that the wall encircled the town at the length of one kilometre on the west, north and south sides, connecting with the castle wall on the east side, thus creating a unified defensive system. The foundation of the Riga Gate of the Old Town was uncovered at the junction of Rīgas Street and Cēsu Street. The gate had a barbican. The gateway inside the gate was 4.5 m wide, and some steps have remained of a flight of stairs constructed within the wall. Two parallel walls were attached to the town wall, spaced 4.50 metres apart, initially about two metres wide and 10.50 metres long. The whole area surrounded by the walls was originally cobbled with fist-sized stones. A 7-m-long drain was preserved by the north wall. The west wall is about 150 metres long in the stretch from the Riga Gate, of which 90 metres have been uncovered. The surface of the town wall, on average about two metres thick, was uncovered at various depths, under a layer of rubble, averagely 40 cm thick. The lower one of the five layers of boulder stones was preserved, at the height of 0.50–2 metres. The wall is oriented north-south, with an azimuth of 330°, changing only at the 112th metre, where it turns north-east, and runs further in a NNE direction, with an azimuth of 15°. There is another change of direction, where the town wall forms a round corner with an angle of 140°, and this marks the beginning of the north part of the wall. This was built in a hollow, at a considerably lower level than the west wall. A 35-metre-long stretch of the north wall was uncovered, oriented ENE (azimuth: 35°). In the upper part of the north wall, at a depth of 0.30 m, an embrasure was uncovered. This indicates that, in contrast to the west and south walls

of the town, the north wall was not demolished in the 17th century, but instead, it was gradually covered over. The embrasure was lined with bricks laid lengthwise, narrowing towards the centre of the wall, where it connected with the southern part of the embrasure. A cobbled road with two drains was uncovered next to the wall, at a depth of 1.52 metres. In order to understand the development of the fill layer by the wall, a two-metre-wide trench was made by the wall, beneath the embrasure. The total depth of the trench was five metres, but the foundation of the wall was not reached, and the instability of the wall made further excavation impossible. In 2008, part of the north wall with the embrasure was conserved and restored, along with the adjacent cobbled road. In the course of the restoration work, further six metres of the road were uncovered. At a distance of approximately 20 metres from the west wall of the town, the road along the wall turned sharply to the south, and then stretched further in parallel with the west wall of the town, in the direction of the Riga Gate. In the course of excavation, three separate stretches of the continuation of the road were uncovered not far from the former Tartu Gate, next to the continuation of the town wall. Several objects were recovered here that allowed determining the time of construction of the road. Particularly important was a hoard of 52 coins in a layer relating to the time of existence of the road. The hoard included Polish–Lithuanian groats, half-groats and shillings, shillings of the Free City of Riga, etc. The most recent coins were minted in 1600. Thus, the ruined walls of the town had lost their role after the end of the Livonian War. In the late 16th century, during the time of the Polish rule, the northern wall was partly covered over, and a road was built next to it, linking the Tartu and Riga Gates.

LIST OF ILLUSTRATIONS

<i>Fig. 1.</i> Plan of Valmiera, 1634	<i>Fig. 7.</i> The end of the west wall and the change of direction to the east
<i>Fig. 2.</i> The foundations of the Riga Gate	<i>Fig. 8.</i> The north wall with the embrasure and adjacent test-pit
<i>Fig. 3.</i> The south part of the inner gate, showing steps in the wall	<i>Fig. 9.</i> A cobbled road along the north wall
<i>Fig. 4.</i> Location plan of the sections of Valmiera town wall uncovered in the course of excavation work in the western part of the medieval town	<i>Fig. 10.</i> The wall and embrasure, together with the road along it, after restoration
<i>Fig. 5.</i> Part of the west wall, viewed from the north-west	<i>Fig. 11.</i> The end of the north wall, next to the location of the Tartu Gate
<i>Fig. 6.</i> The first change of direction of the west wall, where it turns north-eastwards	<i>Fig. 12.</i> Bronze shell: a pilgrim's token

Илона Вашкявичюте

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС КУРМАЙЧЯЙ-ЛИНКСМЕНАЙ В ФОНЕ ПОГРЕБАЛЬНЫХ ПАМЯТНИКОВ ЮЖНОЙ ЗЕМГАЛЕ*

На территории земгалов раскопана и изучена часть погребальных памятников I–XII и XVI–XVII вв. Весь комплекс сосредоточен на берегах реки Ашвине. Курганы римского периода расположены на правом берегу реки. Обнаруженные находки этого периода – глазчатые фибулы, фибула с треугольной ножкой, подвески типа Берлок. На территории курганов найдены три погребения XVI–XVII вв. На левом берегу реки Ашвине расположен грунтовый могильник земгалов с труположениями V–XII вв. Обнаружено 4 погребения V–VII вв. и 16 захоронений VIII–XII вв. Полученно около 200 находок I–VII вв.

Ключевые слова: Курмайчай-Линксменай, Южная Земгале, погребальные памятники земгалов, курганный могильник римского периода

ВВЕДЕНИЕ

В южной части Земгале на сегодняшний день мы имеем около 75 погребальных памятников (всего 165 – в Литве 75, в Латвии 90) (Zemgaļi 2003, 31).

Земгальские погребальные памятники имеют свои, только им свойственные черты и этим отличаются от того же рода памятников других этнических групп балтов. Одной из таких черт является их постоянность.

Использование множества могильников начато с V в. – с того времени, когда выделяется земгальское племя, и в том же могильнике хоронили умерших по XII в., т. е. до тех пор, пока существовала Земгале. (Vaškevičiūtė 2004, 32).

Поэтому по погребальным памятникам мы можем установить территорию земгалов и даже сказать, когда и как эта территория «менялась», начиная с V в. по XII в. Особенно хорошо это видно на южной части территории земгалов.

Погребальные памятники земгалов, как правило, находятся около курганов с каменными венками римского периода. Или, выражаясь еще яснее, именно тот период, когда грунтовыми могильниками совершенно заменяются курганы

с каменными венцами, ученые фиксируют как время образования земгалов (Атгазис 1980, 92–93; Gimbutienė 1985, 115; Michelbertas 1986, 240; Tautavičius 1996, 72–73; Vaškevičiūtė 2004, 29). То есть, меняется обряд (исчезают курганы, появляются грунтовые могильники), но место погребения остается таким же. Такими были могильники Яуняйкяй, Мелдиняй, Линкайчяй, Диржяй.

Мало того, в некоторых могильниках, наряду с погребениями V–XII вв., мы находим погребения XVI–XVII вв. Могильники Павирвите, Шукионяй, Памишкяй, Валдомай, Цемалде, Русиши-Дебиши, Подини, Какужени (Vaškevičiūtė 2004, 32; Latvijas 2001, 383–402).

Эта черта свойственна только земгальским памятникам.

В 2005 году проводилась разведочная археологическая экспедиция у деревни Курмайчай-Линксменай (Ионишкский район), где еще в 1992–1993 и 2002 годах был обнаружен земгальский могильник VIII–XII вв. и курганный могильник римского времени (Balčiūnas, Dakanis, Strazdas 1994, 278–292; Tebelškis 2000, 290–291; Vasiliauskas 2005, 295–297).

Во время разведочной археологической экспедиции 2005 года были обнаружены и погребения V–VII вв., и та часть могильника где были захоронены жители, возвратившиеся на земли земгалов в XVI–XVII вв. (Vaškevičiūtė 2006, 124–127).

В результате этого на территории сегодняшнего села Курмайчай-Линксменай мы имеем

* Статья написана в рамках проекта «Развитие культурного ландшафта по данным наук археологии и природы «Археоландшафт», который финансируется Советом науки Литвы (Reserch Council of Lithuania).

чуть ли не уникальнейший археологический погребальный памятник, датируемый от I в. нашей эры по XVII в. Такой комплекс, в одном месте существовавший на протяжении всего железного века и еще дольше, встречается археологам не так уж часто. На территории Литвы это редкий случай, на территории Латвии, вероятно, к таким памятникам можно отнести могильник Русиши-Дебиши, где также обнаружен курганный могильник, отдельные находки земгальского времени и погребения XVI–XVII вв. (Latvijas 1974, 339; Žiemgaliai 2005, 235).

КУРГАННЫЙ МОГИЛЬНИК

Итак, переходим к более детальному обзору комплекса Курмайчяй-Линксменай. Весь комплекс как бы делится на две части – его

разделяет речка Ашвине. На правом ее берегу, на небольшой возвышенности располагался курганный могильник римского периода. К сожалению, интенсивная земледельческая деятельность не оставила «камня на камне» в прямом смысле этого слова. Каменные венцы не сохранились, погребений тоже не обнаружено, но обнаружен погребальный инвентарь того времени: глазчатая фибула I–II вв. (прусской серии) (рис. 1: 2), фибула с треугольной ножкой и шарнирной застежкой III в. (рис. 1: 1), булавка (редкой формы, 5,8 см длины диаметром 2,5 см) (рис. 1: 3), лунообразные подвески с тремя ножками (конец II–III в.) (рис. 1: 7), подвески типа Акмяняй или типа Берлок (рис. 1: 6), ожерелья с подвесками того же типа. Как показывает материал из других могильников того времени (Марвяле, Дауглаукис), подвески типа Берлок принадлежат без исключения только

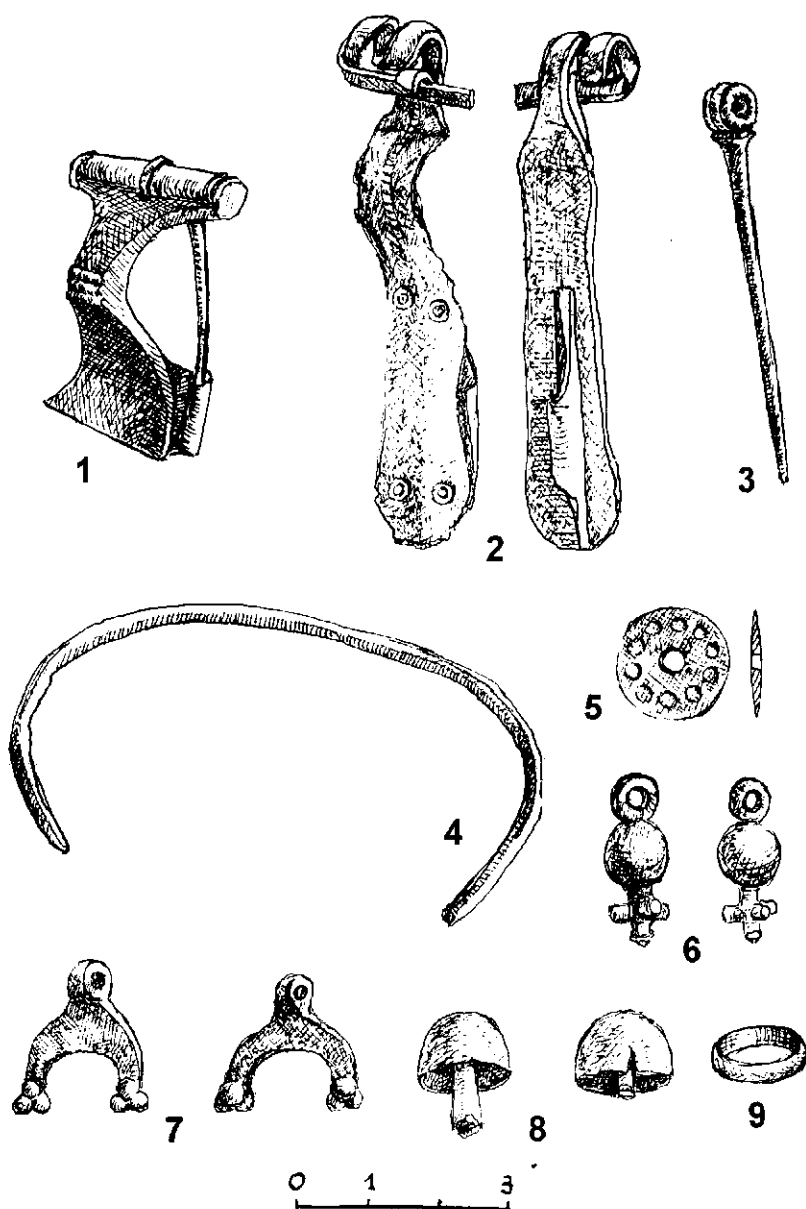

Рис. 1. Находки, собранные на территории курганного могильника римского периода:

- 1 – фибула с треугольной ножкой и шарнирной застежкой,
- 2 – глазчатая фибула,
- 3 – булавка,
- 4 – браслет,
- 5 – кружок,
- 6 – подвески типа Берлок,
- 7 – лунообразные подвески с тремя ножками,
- 8 – концевые пуговицы от арбалетовидной фибулы,
- 9 – бронзовое колечко

Рис. 2. Погребение № 23 in situ (деталь)

особо богатым женщинам. (Bertašius 2005, 46; Bliujienė 2005, 121; Jovaiša 2001, 154). Подвески, обнаруженные в Курмайчяй-Линксменай, имеют цилиндрическую головку и четыре гранулы. По идее они наиболее близки германскому прототипу, в западной Литве их могли начать производить во II – начале III в. (Bliujienė 2005, 128), а обнаруженные в этом могильнике могут быть датированы и серединой III в. Такие подвески были распространены до конца III в. На территории курганного могильника обнаружены также орудия труда – втульчатые топоры, пешня, оружие – втульчатые наконечники копий с ромбовидным и профилированным пером.

На территории курганов с каменными венцами была раскопана площадь в 54 кв. м. Как мы уже знаем, курганов здесь не обнаружено, но в одном из перекопов были обнаружены 3 погребения XVI–XVII вв. (№ 21–23). Умершие похоронены на глубине 32–50 см. Одно погребение детское, наполовину разрушенное, ребенок ориентирован головой на З 260°, без инвентаря. Другие два погребения – взрослых. Умершие лежат на спине, одна рука согнута и положена

на грудь, другая лежит на бедре. Ориентированы головой на З–ЮЗ 240–260°. Инвентарь, характерный для таких погребений: перстни, нож, пряжка от ремня, кожаный кошелек и монета – серебряный Рижский шиллинг чеканки 16?? года (рис. 2).

ПОГРЕБЕНИЯ V–VII ВВ.

На левом берегу реки Ашвине, примерно в 600–700 м на ЮЗ от места курганов и самых поздних захоронений, расположен грунтовой могильник с труположениями V–VII вв. Это место – земельное, полностью вспаханное поле. Здесь исследована площадь 80 кв. м и обнаружены 4 (№ 3–6) погребения. Собрано свыше 20 отдельных находок.

Умершие похоронены на глубине 35–50 см, на спине, в вытянутом положении, положение рук неясно, погребенные ориентированы головой на С – 30, 10, 350, 360°. Погребения мужские, частично нарушены. В погребении № 6 с правой стороны головы обнаружены два копья – втульчатые с иволистообразным и профилированным пером. Датированы VI и V–VI вв. Около правого бедра лежал втульчатый топор. В остальных погребениях инвентаря еще меньше – здесь обнаружена игла от булавы, спиралька и браслет с утолщенными концами (погребение № 5). Такие браслеты датированы V–VI вв. (Vaškevičiūtė 2004, 79). Украшались, как правило, мужчины, и не только земгалы, но и жемайты, курши, скалвы. В упомянутых местностях ими украшались до VIII в. (Tautavičius 1996, 250).

Из других вещей, обнаруженных не в погребениях, следует отметить бронзовые пластинки от головных венков, браслеты с трехгранным выступающим ребром (V–VI вв.) (рис. 3: 9), спиральные браслеты (VII в.), ножка от фибулы со звериной головкой в виде водной птицы, может быть, утки (VI в) (рис. 3: 5), а также местный житель передал совообразную фибулу. Этот тип украшений на территории Литвы характерный только для земгалов и жемайтов. До сегодняшнего дня на территории Литвы обнаружено только 15 экземпляров таких фибул, датированных VII в. (Tautavičius 1996, 217).

Не только обнаруженные погребения, но и собранные вещи говорят о том, что это земгальский могильник V–VII вв. (рис. 3). В результате проведенных раскопок этот участок могильника сегодня имеет статус памятника и охраняется государством.

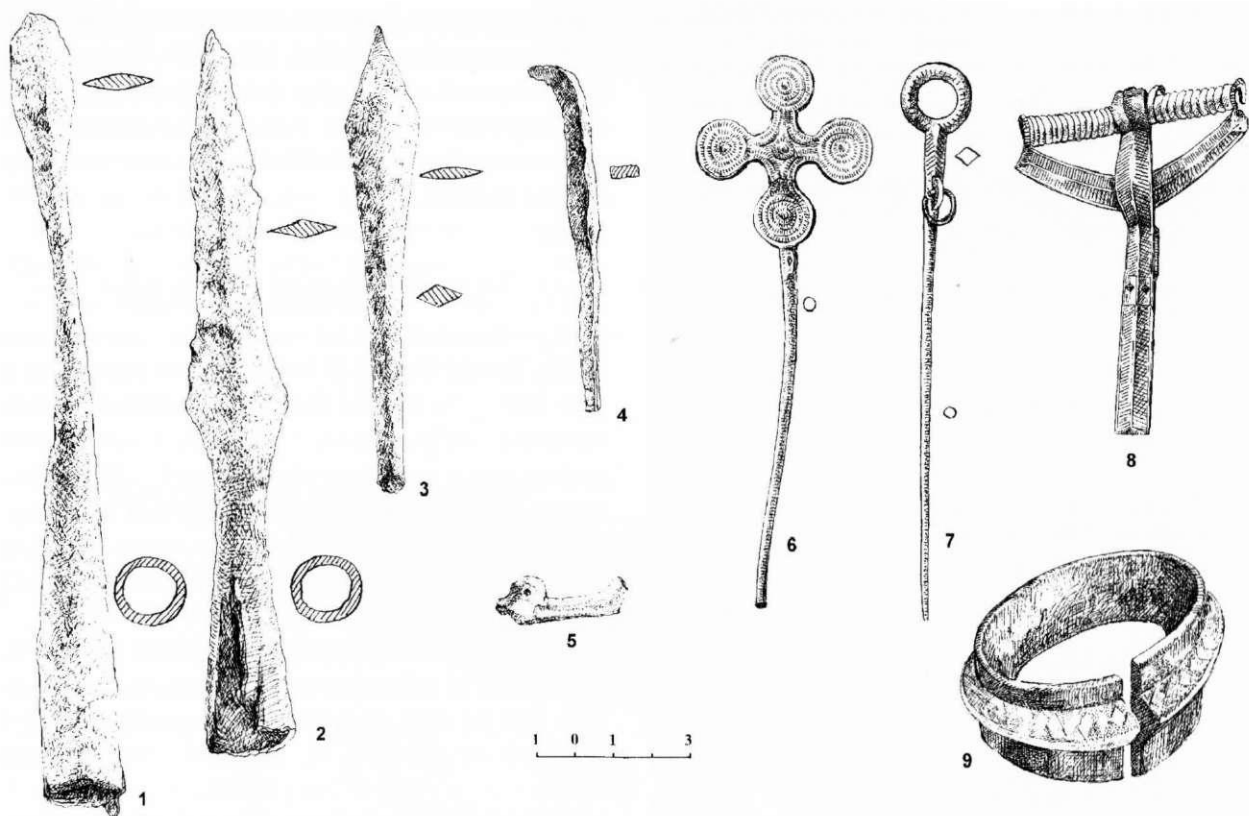

Рис. 3. Отдельно собранные находки на территории V–VII вв.:

1 – втульчатый наконечник копья с ромбовидным пером, 2 – втульчатый наконечник копья с профилированным пером, 3 – втульчатый наконечник копья с ромбовидным пером, 4 – ножик с согнутой спинкой, 5 – ножка от фибулы со звериной головкой, 6 – крестовидная булавка, 7 – кольцевидная булавка, 8 – арбалетовидная фибула, 9 – браслеты с трехгранным выступающим ребром

ПОГРЕБЕНИЯ VIII–XII ВВ.

На расстоянии 1000 м от курганного могильника обнаружены захоронения VIII–XII вв. Сегодня эту территорию от участка, где обнаружены погребения V–VII вв., отделяет дорога местного значения и с первого взгляда кажется, что могильник как бы состоит из двух отдельных частей. Но, конечно, по существу ситуация другая.

Погребения V–VII в. расположены ближе к реке Ашвине, а погребения VIII–XII вв. дальше от реки, и еще заходят на холмик. Такая же ситуация нам знакома и на других памятниках. Например, в Яуняйкяй. Там тоже погребения V–VII вв. расположены вблизи реки Сидабре, а погребения VIII–XII вв. – на холмике (Vaškevičiūtė 1985, 49–50). Конечно, этому соответствует и сам терен – дальше от реки есть терраса. Но факт заключается в том, что ранние погребения расположены ближе к воде, а поздние – на холмике. Такая же ситуация наблюдается и на соседнем могильнике – Дварелишкес-Крюкай.

Хотя в последнем могильнике исследована только небольшая часть памятника, можно сделать также выводы о том, что ранние погребения расположены вблизи реки Шешеве (Сесава), а поздние – на террасе (Vaškevičiūtė 2007, 169).

Из-за небольшого размера раскопок в могильнике Курмайчяй-Линксменай эти две группы (V–VII и VIII–XII вв.) остались несоединенными, но то, что это один могильник – несомненно.

Итак, на холмике была обследована площадь в 105 кв. м, на которой обнаружено 14 погребений, датированных VIII–XII вв., а также длиной 320 см и шириной 90–110 см открыта мостовая из камней, ориентированная на В (90 см) – З (110 см). Камни на мостовой небольшие 20 x 18 x 16; 22 x 19 x 17 см, расположены в два ряда, часть камней расколота на две части, выглядит, что от жары. Камни расположены на чистом местном песке, не обнаружено ни пепла, ни угля. Неясно, для какой цели служила эта «каменная дорога». Погребений на З от нее не было, рядом с ней – тоже. На В от

нее расположен, вроде бы, самый центр (или гуща) могильника (рис. 4). А погребения, особенно 1-й ряд от «дороги», самые богатые, в большинстве из них обнаружена часть вещей, не характерных для земгалов, т. е. импортные вещи. Похоронены умершие по земгальской традиции – неглубоко, до 50 см глубины, на спине в вытянутом положении, руки лежат на груди. Мужчины и женщины ориентированы в противоположные стороны. Мужчины головой на Ю (ЮВ), женщины – на С (СЗ). То есть, видим, что мужчины похоронены в противопо-

ложную сторону, по сравнению с погребениями V–VII вв. Там все четыре мужские погребения были ориентированы головой на С. Этот могильник подтверждает, что в VIII в. у земгалов произошли какие-то изменения в погребальном обряде. Мужчины как бы «поменялись местами» с женщинами. Такой обряд зафиксирован во всех могильниках, где обнаружены погребения VIII в. (Яуняйкяй, Валдомай, Межотне, Цемалде и т. д.) (Vaškevičiūtė 2004, 34; Zemgaļi 2003, 36). Возникает вопрос, с чем связано это изменение ориентировки. Конечно, дать конкретный ответ

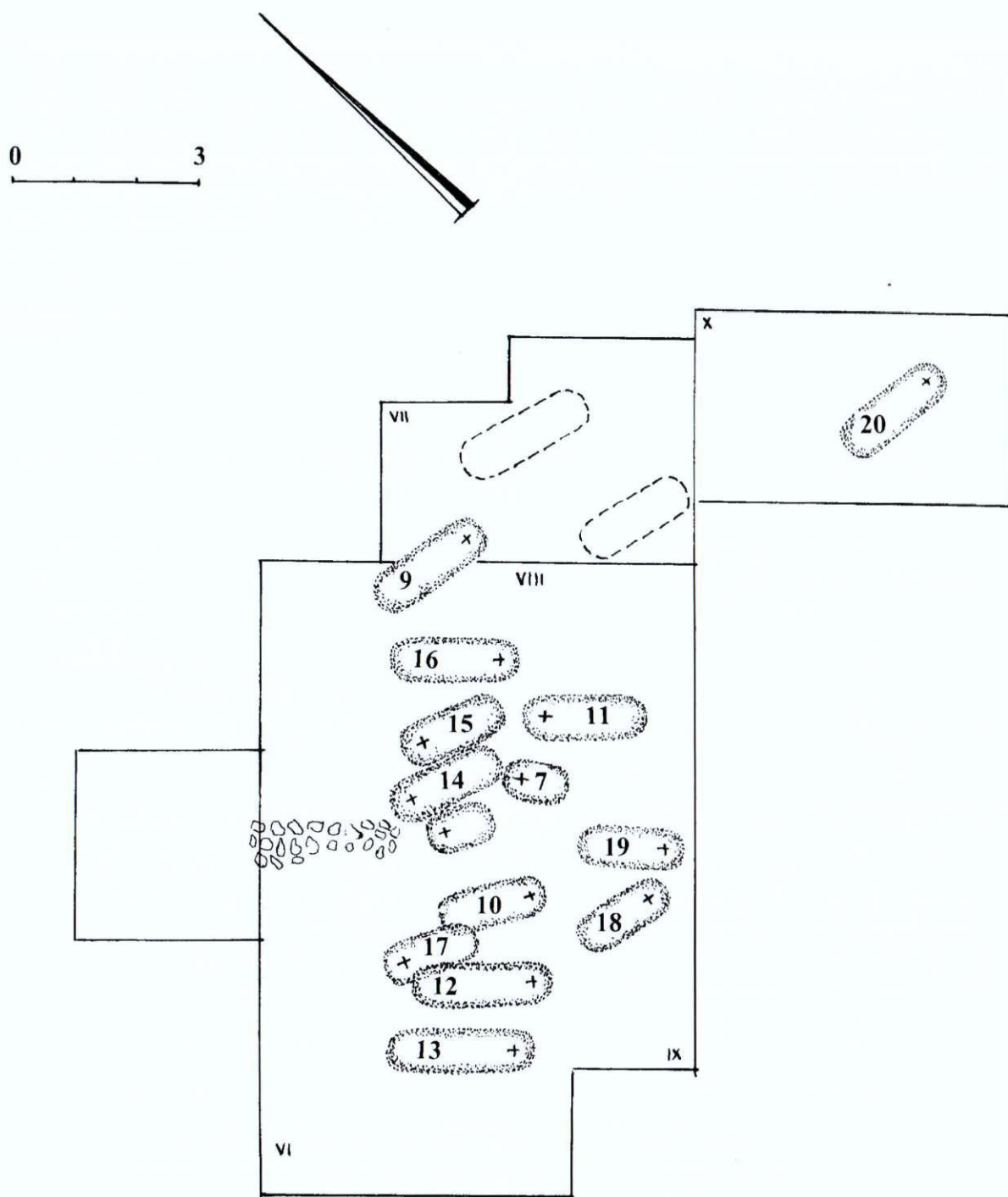

Рис. 4. План погребений VIII–XII вв.

и, тем более, располагая только археологическим материалом, почти невозможно. Предполагаю, что этот обычай мог возникнуть в противовес трупосожжению. Например, у куршей в VIII в. начали хоронить умерших сожженными. В VII в. обряд кремации распространяется у аукштайтов, а у жемайтов этот процесс берет начало в IX в. (и стал преобладающим только в X в.). В VI–VII вв. обряд кремации стал преобладающим у скалвов. В VII–VIII вв. в Ламате кремация тоже взяла верх над ингумацией. Быть может, земгалы тоже отреагировали на кремацию, только не стали сжигать умерших, а поменяли ориентацию на противоположную сторону?

Очевидно, что в это время в мире балтов происходят какие-то новые процессы: одни начинают сжигать умерших, другие – менять их местами. Важно не то, кремация или ингумация, важнее то, что в их мире происходят какие-то мировоззренческие процессы, которые как волной прошли почти через весь балтский ареал.

Теперь посмотрим, какие погребения и с каким инвентарем обнаружены около «каменной дороги».

Погребение № 13. Мужское (уцелел только череп). Погребенный ориентирован головой на ЮВ. Инвентарь – гривна с петелькой и крючком, две янтарные бусины и втульчатое копьё иволистообразной формы, два спиральных браслета и подковообразная фибула с многогранными концами (X–XI вв.).

Погребение № 12. Мужское. Мужчина ориентирован головой на ЮВ. У головы лежала крестовидная булава, но, думаю, она из разрушенного детского погребения, с правой стороны черепа лежало втульчатое копьё с пером иволистообразной формы, вдоль правой стороны – меч. По классификации Казакевичюса – типа М, однолезвийный с двумя перекрестьями (Kazakevičius 1996, 36–39). На мече остатки дерева. Это показывает, что меч был в деревянных ножнах. Его длина *in situ* 85 см. (IX–X вв.). На мече лежал нож длиной 23,5 см, у головы – янтарная бусина и часть бронзовой цепочки. Погребение наполовину разрушено, в нем нет украшений. (Как это знакомо исследователям Земгале!).

Как всем хорошо известно, мечи, не очень распространены в Земгале. Нам известны только отдельные случаи, когда земгалец погребен с мечом (Vaškevičiūtė 2007a, 219) Такие погребения обнаружены в Яуняйкяй, Лепорай, Межотне, Вестури, Чунканы-Дренгеры, Подини. В могильнике Линкува обнаружены ножны от

меча. Поэтому погребение с мечом может быть выделено как особое. Тем более, что меч лежит вдоль погребения, а не наискось, как здесь принято класть земгальские широкие боевые ножи-мечи.

Погребение № 17. Женское. Женщина ориентирована головой на С. К сожалению, погребение нарушено.

Погребение № 10. Мужское. Мужчина ориентирован головой на ЮВ. Наискось у бедренных костей лежал широкий боевой нож-меч. На левой стороне головы лежало втульчатое копьё иволистообразной формы, на шее обнаружена серебряная гривна с петелькой и крючком, янтарная бусина, на груди лежала арбалетовидная фибула с головками в виде маковых коробочек (куршского типа), на левой руке был спиральный браслет и перстень, а на левой ноге – железная шпора. Опять-таки видим даже два предмета не земгальского происхождения – фибула куршского типа и шпора. Шпоры в земгальских погребениях редки. Со шпорами в южной части Земгале захоронено около 2–3% всех умерших. А фибулы такого, т.е. куршского типа, в Южной Земгале тоже редки. Одна обнаружена в могильнике Павирвите в погребении № 22 (Вашкевичюте 2004, 161). Там мужчина тоже захоронен с широким боевым ножом-мечом. Погребение датировано X–XI вв.

Погребение № 8. Женское. Погребенная ориентирована головой на С, СЗ. Сохранился лишь инвентарь: шейная гривна с крючком и петелькой, две крестовидные булавы, орнаментированные концентрическими кольцами, и ножик с согнутой спинкой.

Погребение № 7. Детское. Захороненная девочка ориентирована головой на С, СЗ. Сохранился лишь инвентарь: две булавы крестовидные, соединенные между собой цепочкой. Головки булавок покрыты серебром. Обнаружена янтарная бусина и ожерелье из бронзовых спиралей в виде конуса на шее. Такого типа ожерелье – редкая находка. Распространены в основном только на территории Восточно-литовских курганов, т.е. такими ожерельями украшались литовские женщины в IX–XI вв. (курганы Чиобишкис, Памусис, Довайнионис) (Volkaitė-Kulikauskienė 1970, 157). В других местах Литвы они обнаруживаются очень редко (Bliujienė 1999, 87).

Погребения № 14, 15, 16 нарушены. Здесь обнаружены лишь 1–3 предмета – втульчатые и черешковые копьё, крестовидная булава.

Погребение № 11. В этом погребении захоронена очень богатая женщина (рис. 5). На шее

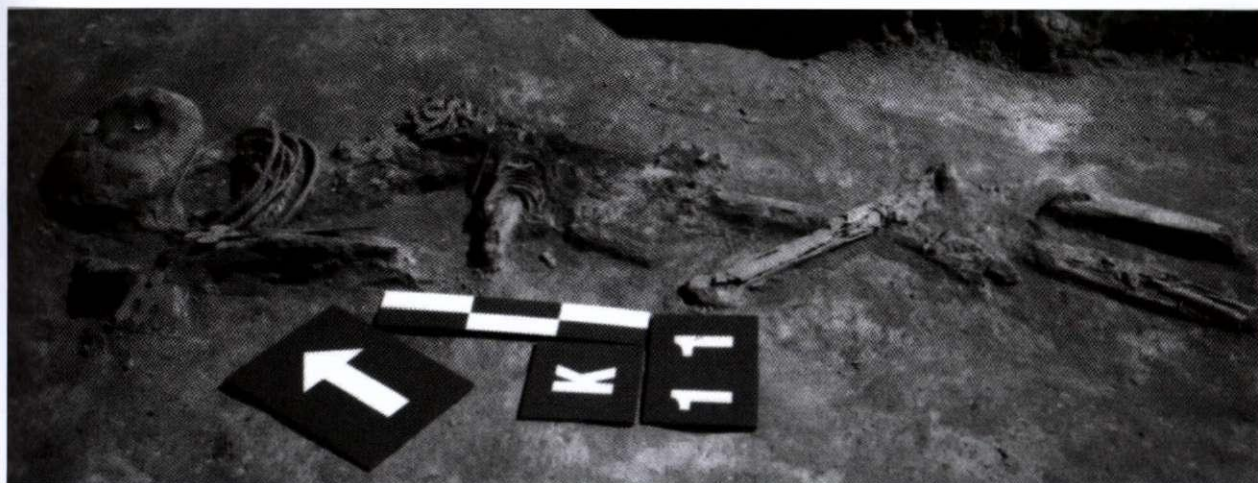

Рис. 5. Погребение № 11 in situ

было пять шейных гривн: две из них витые с петлями на концах, две с заходящими утончающимися концами и одна седловидная. На груди лежали две крестовидные булавки со сплюснутыми пластинками на концах креста, на руках два спиральных браслета. А также при женщине были захоронены ножик и бронзовая иголка. Предполагаю, это первый случай захоронения женщины с пятью шейными гривнами. Шейные гривны в погребениях земгалов составляют лишь около 10% всех украшений: в Яйняйкяй обнаружено 10%, в Шукеняй 6%, в Павирвите 11%, Линксмучяй 12% (Vaškevičiūtė 2004, 60). Как правило, их носили по одной, в редких случаях можно обнаружить две гривны, а в очень редких случаях и больше двух. В Яуняйкяй в погребении № 58 – 4 (Vaškevičiūtė 1987, 24), в Стунгяй в погребении № 14 – 3 (Vaškevičiūtė 2000, 237), Памишкяй, погребение 58 – 4 (Tautavičienė 1974, 43). Во всех случаях погребения женские. Интересное совпадение – в Яуняйкяй женщина с четырьмя гривнами тоже имела иголку, как и женщина из Курмайчяй-Линксменай.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Археологический комплекс Курмайчяй-Линксменай представляет собой уникальнейший археологический памятник по своей структуре – он существовал более 1400 лет. С I по XII и с XVI по XVII в. Это ясно показывает, что существовавшее здесь селище было одним из самых важных во всей Земгале. Здесь свою продукцию производили ремесленники, приезжали купцы, производился обмен товарами, а, возможно, здесь был один из центров товарообмена между балтскими племенами, на это и указывают находки могильника – особенно вещи, не характерные для культуры земгалов.

На сегодняшний день в могильнике Курмайчяй-Линксменай исследована площадь в 240 кв. м, обнаружены 23 погребения, (4 – V–VII вв, 16 – VIII–XII вв., 3 – XVI–XVII вв.), собрано свыше 200 предметов I–XVII вв.

Рисунки – Рита Бутвилене (Rita Butvilienė)

Фото – автора статьи

ЛИТЕРАТУРА

- Balčiūnas, J., Dakanis, B., Strazdas, A., 1994. Archeologinių paminklų žvalgymas 1992 ir 1993 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*, 278–292.
- Bertašius, M., 2005. *Marvele. Ein Graberfeld Mittellitauens*. I. Band. Kaunas: Technologijos universitetas.
- Bliujienė, A., 1999. *Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika*. Vilnius: Diemedis.
- Bliujienė, A., 2005. Iš baltų amatininkystės istorijos: baltiški Berlock kabučiai. *Archaeologia Lituana*, 6, 112–130.
- Gimbutienė, M., 1985. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius: Mokslas.
- Michelbertas, M., 1986. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas.
- Jovaiša, E., 2001. The Balts and Amber. *Vilniaus dailės akademijos darbai*, 22. *Baltic Amber*, 149–156.
- Kazakevičius, V., 1996. *IX–XIII a. Baltų kalavijai*. Vilnius: Alma litera.
- Latvijas, 1974. *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga.
- Latvijas, 2001. *Latvijas senākā vēsture*. Rīga.
- Tautavičius, A., 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX)*. Vilnius: Lietuvos pilys.
- Tautavičienė, B., 1974. Pamiškių (Pasvalio r.) senkapis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais*, 40–45.

- Tebelškis, P., 2000. Linksmėnų (Kurmaičių) kapinyno tyrinėjimai 1998 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998–1999 metais*, 290–291.
- Vasilauskas, E., 2005. Kurmaičių-Linksmėnų laidojimo paminklai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, 295–297.
- Vaškevičiūtė, I., 1985. Jauneikių (Joniškio r.) V–XI a. kapinynas. (1. Laidosena, darbo įrankiai). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 2(91), 48–57.
- Vaškevičiūtė, I., 1987. Jauneikių (Joniškio r.) V–XI a. kapinynas. (3. Galvos ir kaklo papuošalai). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1(98), 20–30.
- Vaškevičiūtė, I., 2000. Stungių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 20, 225–262.
- Vaškevičiūtė, I., 2004. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Vaškevičiūtė, I., 2006. Kurmaičių (Linksmėnų) archeologinis kompleksas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, 124–127.
- Vaškevičiūtė, I., 2007. Semigallian Warrior Weaponry and its Reflection in Burial Rites in the Fifth to the 12th century AD. *Archaeologia Baltica*, 8, 214–222.
- Volkaitė-Kulikauskienė, R., 1970. *Lietuviai IX–XII amžiais*. Vilnius: Mokslas.
- Zemgaļi, 2003. *Zemgaļi senatnē. Žiemgaliai senovėje*. Rīga.
- Žiemgaliai, 2005. *Žiemgaliai. The Semigallians. Baltų archeologijos paroda*. Katalogas. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus. Latvijas vēstures muzejs.
- Атгазис, М., 1980. Вопросы этнической истории земгалов. *Из древнейшей истории балтских народов*. Рига: Зинатне, 89–101.
- Вашкявичюте, И., 2004. Некоторые особенности погребального обряда в западной части Земгале. *Пētījumi zemgaļu senatnē. Latvijas Vēstures muzeja raksti 10*. Rīga, 153–165.

Ilona Vaškevičiūtė

ARCHAEOLOGICAL COMPLEX OF KURMAIČIAI-LINKSMĖNAI IN THE CONTEXT OF BURIAL SITES OF SOUTHERN SEMIGALLIA

Summary

In the Semigallian territory a part of the 1st–12th and 16th–17th century cemeteries uncovered and examined. A whole complex is concentrated near the Ašvinė River. The Roman period barrows were set on the right bank of the river. An inventory of that period – eye brooches and triangular foot brooches, as well as Berlock-type pendants – have been found there. Three graves of the 16th–17th centuries have been examined in the territory of the barrow. The 5th–12th century Semigallian cemetery has been set on the left bank of the Ašvinė River. People were buried non-cremated. Four graves of the 5th–7th centuries have been explored and sixteen were dated to the 8th–12th centuries. More than 200 finds dated to the 1st–17th century were found.

Key words: Kurmaičiai-Linksmėnai, Southern Semigallia, Semigallian cemetery, barrow of the Roman period.

About 75 burial sites (in total 165, of these 75 in Lithuania and 90 in Latvia) are known in the Southern Semigallia.

The Semigallian burial sites exist from the 5th century, i.e. from the period when the Semigallian tribe was separated, and they buried their dead people until the 12th century – the existence of Semigallia. Burials from the the 16th–17th centuries have been found in some cemeteries alongside with the graves of the 5th–12th centuries (Pavirvyte, Šukioniai, Pamiškiai, Valdomai, Cemalde, Pusiši-Debiši, Podini, Kakuženi).

In 2005, near the Kurmaičiai-Linksmėnai village (the Joniškis region), where still in 1992–1993 and in 2002 a Semigallian cemetery and a barrow from the Roman period, as well as graves from the 5th–7th and 16th–17th centuries, were discovered.

On that score today we have a unique burial site in the territory of the Kurmaičiai-Linksmėnai

village, which has existed from the 1st until the 17th century (with the exception of a short stop in the 13th–15th centuries, when the Semigallian territory was turned into a desert after the aggressions of the Livonian Order).

The Ašvinė River divides this complex into two parts. The Roman period barrow has been located on the right bank of the river. Stone circles have not survived, graves have disappeared as well. But artifacts from that period have survived: an eye brooch of the Prussian-type (1st–2nd centuries), a brooch with a triangle terminal and a joint hook (3rd century), semilunar pendants with three terminals (end of the 2nd century – 3rd century), Berlock-type pendants (mid 3rd century). Tools and weaponry, i.e. socketed axes, socketed spearheads with pronounced midrib, have been found as well (Fig. 1).

Three graves from the 16th–17th centuries have been discovered in the territory of the barrow

(Nos. 21–23). One of the graves (with a burial of a child) was damaged, without inventory, and the other two belonged to adults. They contained rings, belt buckle, a leather purse with Riga shilling (coined in 16??) (Fig. 2).

On the left bank of the Ašvinė River, 600–700 m SW from the barrow, the Semigallian cemetery with non-cremated human graves of the 5th–7th centuries have been discovered. Four men graves (Nos. 3–6) were examined, twenty grave goods were found. The graves were oriented to the north. Grave No. 6 (on the right side of the head) had two socketed spearheads with maple-leaf and profiled blades. They dated back to the 6th and the 5th–6th centuries. Near the left side of the dead man a socketed axe was discovered. The inventory of other graves was scarce. Loose finds have been discovered there – headband plates, a bracelet with medial angular moulding (5th–6th centuries), spiral bracelets, a crossbow zoomorphic brooch foot with a bird's head (6th century), an owl-form brooch (7th century) (Fig. 3).

Graves of the 8th–12th centuries were located near 1000 m from the cemetery. An area of 105 m² and 14 graves have been explored; they are dated to the 8th–12th centuries. Stone pavement, 320 m length and of 90–110 cm width, oriented EW, has been found. Stones of the pavement were of small size – 20 × 18 × 6; 22 × 19 × 17 cm, etc. Stones were put in two rows and were fragmented into several parts. Neither ash, nor coal have been found. Stones were placed on clear sand. The graves were concentrated eastwards from the pavement (Fig. 4). According to the traditions, the Semigallians usually were buried in pits of 50 cm depth, on their back, with the hands folded on the chest. Dead men and women had different orientation – men's head

was pointed S (SE) and women's head – N (NW). Thus, men were buried to a different side than those found in the graves of the 5th–7th centuries (Fig. 5). The research of the cemetery allows to state the alterations that have occurred in the burying traditions of the Semigallian tribe in the 8th century. In my opinion, this custom has appeared as an opposition to the custom of cremation. For instance, the Curonian tribes began to cremate their people in the 8th century. In the 7th century, Upland Lithuanians had a tradition of cremation, while in Samogitia this ceremony has started in the 9th century. In the 6th–7th centuries, the Scalvians began to cremate their individuals (people), as well as the Lamatians – in the 7th–8th centuries. Though the Semigallians could react to the process of cremation, they did not begin the cremation of their people, they only changed sides – evidently, they began to bury towards a opposite side.

Hence, new processes have occurred in the world view of the Balts: some tribes began to cremate their people, other tribes buried the dead ones towards the opposite side.

It is not important whether cremation or inhumation existed, it is necessary to point out that new processes appeared in the whole territory of the Balts.

The archaeological complex of Kurmaičiai-Linksmėnai is a unique site in its state. For almost 1400 years it has existed in the same place. It is evident that the basic settlement has existed also in the territory of Semigallia. Craftsmen produced the products, merchants arrived, exchange of goods began. Perhaps the main trade centre of the Baltic tribes was situated there. It testifies that the artifacts found in the cemetery, especially these goods, are not typical for the Semigallian material culture.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Grave finds from Roman period barrows
- Fig. 2. Grave No. 23 *in situ* (detail)
- Fig. 3. Stray finds of the 5th–7th centuries
- Fig. 4. Situation plan of graves from the 8th–12th centuries
- Fig. 5. Grave No. 11 *in situ*

Эрнестас Василяускас

МИГРАЦИИ ЗЕМГАЛОВ В КОНЦЕ XIII ВЕКА

В статье на основании исторических, археологических, языковедческих, топонимических данных анализируются миграции земгалов конца XIII в. в Литву. Установлено 5 направлений миграции земгалов в Литву. Наибольшей депопуляции подверглись земли Западной Земгале. Мигрантам (элите общества – вельможам, воинам, ремесленникам) были предоставлены особые права (чаще всего – военные функции). Земгальская знать без труда интегрировалась в социальные, хозяйственные, политические структуры Великого княжества Литовского.

Ключевые слова: оружие, фибула, могильник, городище, земля, земгалы.

В конце XII в. и в XIII в. происходили Крестовые войны в Восточной Прибалтике. Ливонский орден постепенно завоевал и закрепился на балтийских и финно-угорских землях. Вследствие имевших место военно-политических причин активизировались внутренние и внешние миграционные процессы, которые нашли отражение и в Земгале (рис. 1).

О миграциях земгалов в конце XIII в. писали языковеды Я. Эндзелинс, В. Дамбе, Л. Балоде, археологи А. Таутовичюс, В. Жулкус, историки В. Билькинс, К. Анцитис, А. Янсонс, Э. Гудавичюс, А. Никжянтайтис, А. Дубонис и др.

Сведения о миграциях земгалов предоставляют исторические, топонимические, археологические, лингвистические источники конца XIII – начала XV вв.

Цель статьи – при помощи междисциплинарного сравнительного метода установить направления миграции земгалов в последней четверти XIII в.

Важными являются *письменные источники*, в которых наличествуют сведения о миграциях земгалов.

В одном из них – в Рифмованной Ливонской Хронике – упоминается о том, что земгалы мигрировали 4 раза.

Первый случай зафиксирован в момент отступления земгальского князя Намейсиса в Кярнаве, его сдачи Великому князю Литовскому Трайдянису (Livländische 1998, строки 9667–9680).

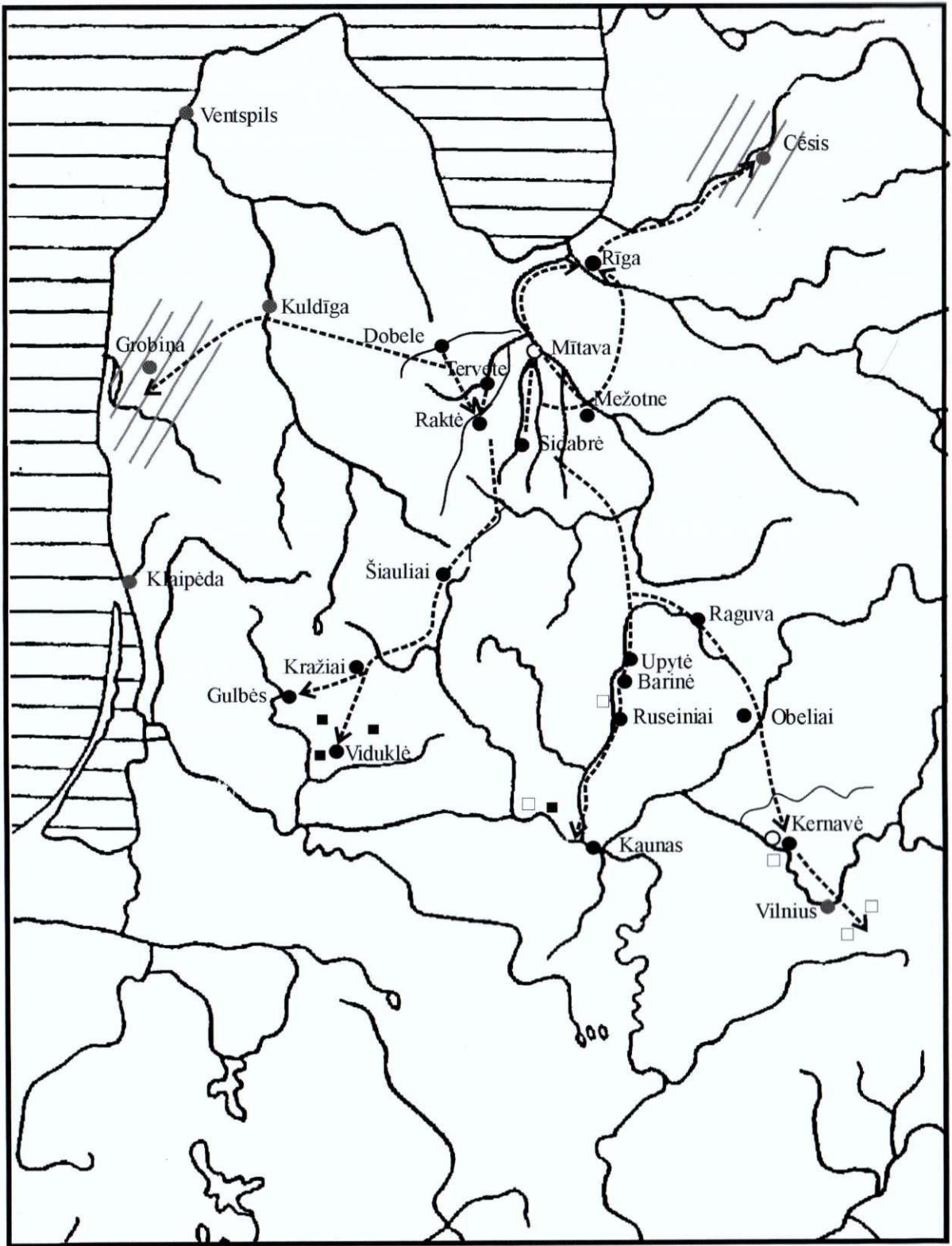
Позднее, в 1281 году, он возглавил военный поход Трайдяниса на Пруссию. Не вызывает сомнения, что вместе с Намейсисом отступили и его подданные: войско, вассалы, ремесленники, купцы с семьями и др. (Dubonis 2004, 87).

Второй случай зафиксирован в 1289 году, когда добельские земгалы покинули места своего проживания. Часть из них отправилась в Литву, часть – в Ракте (Livländische 1998, строки 11403–11405).

Третий случай зафиксирован в 1289 году, когда земгалы Ракте покинули места своего проживания (Livländische 1998, строки 11417–11420). Направление их передвижения неизвестно.

Четвёртый случай зафиксирован в 1290 году, когда часть проживавших в Сидабре земгалов мигрировала в Литву (Livländische 1998, строка 11499), а другая часть – была изгнана Митавским комтуром в Митаву (окрестности Елгавы) (Livländische 1998, строка 11 606).

В письменном источнике – письме Папы Римского Клеменса V (1305–1314 гг.) от 10 июня 1310 года – Орден обвиняется в переселении 100 000 земгалов в Литву, где они оказались в вечном рабстве: «[...] жестоко изгнали на земли язычников оставшееся большинство нации упомянутой земли [Земгале], более ста тысяч верующих обоих полов, и названные верующие были отданы в вечное рабство именно к тем самым язычникам, для притеснения [нашей] веры» (Gedimino 2003, 277).

Миграции земгалов в конце XIII в.

- - распространение топонимов "Žemgala"
- - распространение других топонимов (?)
- - исторические данные

● - археологические данные

//// - местности, где говорили на земгальском языке в начале XV в. (по Ж. Лану)

Рис. 1. Миграции земгалов в Восточной Прибалтике. Составил Э. Василюкас

О миграциях земгалов свидетельствует весьма частотный **топоним** Жемигала (лит. *Žemigala*), распространённый в окрестностях Нямакшчяй, Вяредувы (Расейняйский р-н) и Скаудвиле (Таурагский р-н) (Lietuvos 1976, 539) и зафиксированный в письменных источниках XIV–XVI вв., а также упоминаемый возле Каунаса – в Хронике XIV в. П. Дусбургского (Dusburgietis 1985, 277).

О направлениях имевших место миграций свидетельствуют и гидронимы, а также другие топонимы.

Факт миграций земгалов в Литву подтверждают и **археологические данные**, при использовании которых важно применение типологического метода: датирование и поиск ближайших аналогий изделиям.

На основании археологических данных можно утверждать, что земгалы в первую очередь мигрировали в соседние литовские земли – Шяуляй и Упите.

Согласно А. Таутавичюсу, миграцию земгалов на Шяуляйскую землю в XIII в. подтверждают бронзовые украшения: бубенчики, подвески, кольцевые и пластинчатые фибулы (Tautavičius 1991, 11).

Дополнительную информацию о миграции земгалов предоставляют данные исследования Якштайчяйско–Мяшкяйского могильника (рис. 2). В нём были найдены захоронения XIII в. (например, женские погребения № 31 (рис. 3–4), 37, 38, 44, 60) с характерными для земгалов погребальными одеяниями. Интересно, что в данном могильнике, в котором захоронение было прекращено в XI в., новые погребения были вырыты только в XIII в. Представляется логичным датировать их концом XIII в. и связывать большинство из них с земгальскими мигрантами (Vasiliauskas 2001, 336; 2003, 7).

О миграции земгалов на Шяуляйскую землю свидетельствуют также найденные в других ар-

Рис. 2. Якштайчяйско–Мяшкяйский могильник. ЛП нег. № 42823. Фотография В. Урбонавичюса

хеологических памятниках присущие им изделия: бронзовые подковообразные фибулы с круглыми пуговками на концах, а также некоторые из них – с зооморфными концами, бронзовая подвеска в форме полумесяца (Ляпшайский могильник, Бубяйское городище), шейная гривна, дуга которой обвита более тонкой проволочкой (Куршенайский могильник) (Salatkienė 2003, 30, рис. 17: 1). Похожие шейные украшения и их фрагменты были найдены в погребении № 60 вышеупомянутого Якштайчяйско–Мяшкяйского могильника, а также в других земгалских памятниках (в Слеспняйском, Павирвитско-Гудайском, Папильском могильниках, в Терветском и Межотненском городищах).

Об обосновании земгалов в центре Шяуляйской земли – на Бубяйском городище¹ – свидетельствует идентичная найденная на Терветском городище (Žiemgaliai 2005, 142, № 759) каменная литейная формочка, а также бронзовая подвеска в форме полумесяца, аналогичная находке в Межотненском городище.

На Шяуляйской земле зафиксированы городища–убежища XIII–XIV вв. в Саугиняй, Якштайчяй, Вайнагяй, которые исследователи соотносят с обосновавшимися там мигрантами или с переселившимися на опустевшие места в период повторной колонизации (XIV в. – первая половина XV в.) жителями (Zabiela 2001, 406–408).

Якштайчяйско–Мяшкяйский и Бубяйский археологические комплексы доказывают, что в материальной культуре захороненных в могильнике земгалов–мигрантов строго соблюдались древние традиции – следовательно, они почти не были ассимилированы местными жителями. На основании аналогий материальной культуры можно считать, что в данные окрестности переселялись мигранты как из Западной, так и из Восточной Земгале.

Факт миграции земгалов на аукштайтийскую Упитскую землю подтверждает археологический материал, полученный в ходе исследования Баринского (Petruilienė 1995, рис. 9, 12, 31), Рагувского и Русейняйского могильников, где были найдены характерные для земгалов подковообразные фибулы с многогранными концами I типа (по типологии А.Виюпа), подковообразные фибулы с круглыми пуговками на концах, ранние кованые и литые кольцевые фибулы, перстни с расширяющейся утолщённой тордированной лицевой частью, крестики и прочие находки.

В материальной культуре захороненных в Баринском и Русейняйском могильниках земгалов–мигрантов строго соблюдались древние традиции – следовательно, они почти не были ассимилированы местными жителями. Комплекты погребальных одеяний различаются социальным статусом. Комплекты погребальных одеяний в захоронениях земгалов Баринского могильника чаще всего встречаются в женских погребениях, а в захоронениях Русейняйского могильника – в мужских. На основании аналогий материальной культуры можно полагать, что в данные окрестности переселялись мигранты из Восточной Земгале. В южную сторону было исследовано Шукёняйское городище–убежище (Кедайнайский р-н), оно (согласно мнению археолога Г. Забелы) связывается с общиной земгалов, которая, по всей вероятности, переместилась в Литву из окрестностей Шукёняй (Пакруойский р-н) (Zabiela 2001, 408).

О возможной миграции земгалов в другую местность восточного рубежа Упитской земли – в окрестности *Обяляй-Курклинтишкяй* (Укмяргский р-н) – свидетельствуют² отдельные бронзовые подковообразные фибулы с цилиндрическими концами, подковообразные фибулы варианта I-1 (по типологии А.Виюпа) и миниатюрные фибулы с многогранными концами, подковообразные фибулы с пуговками на концах, серебряные подковообразные фибулы с зооморфными концами (аналогичные найденным в Жагаре), литые и кованые кольцевые фибулы раннего периода, фрагменты зооморфных подвесок, четырёхугольные и крестообразные подвески, перстни с расширяющейся утолщённой тордированной лицевой частью, перстни с расширяющейся утолщённой ровной лицевой частью и др. (Urbanavičius, Urbanavičienė 1988, 29, рис. 20:6; 37:8; 38:2, 4, 11, 13, 14, 19; 40: 41; 73: 8; 74: 4, 6, 8, 10–12, 15, 17–19). Данные местности находятся на окраине аукштайтийской Упитской земли, на пустыре между данной землёй и литовской Дялтувской землёй³.

В материальной культуре захороненных в данных могильниках земгалов–мигрантов также

² В окрестностях частотен популярный в Южной Земгале топоним Яунюнай (Ширвинтайский р-н) (Lietuvos, 1976, 104).

³ Несмотря на то, что археологи (Zabiela 1998, 359–361, рис. 2; Bertušius 2002) в данном месте выделяют аукштайтийскую этническую группу, историк Т. Баранаскас относит Упитские земли Центральной Литвы к Жямайтии (Baranauskas 2000, 125–131; 2006, 35–38). О границах данных земель см. подробнее: Zabiela, Baranauskas 1996, 5–12; Baranauskas 2000, 125–133, рис. 22; Zabiela-2004, 32–33; 2006, 23–24).

¹ ŠAM I-A 202: 5.

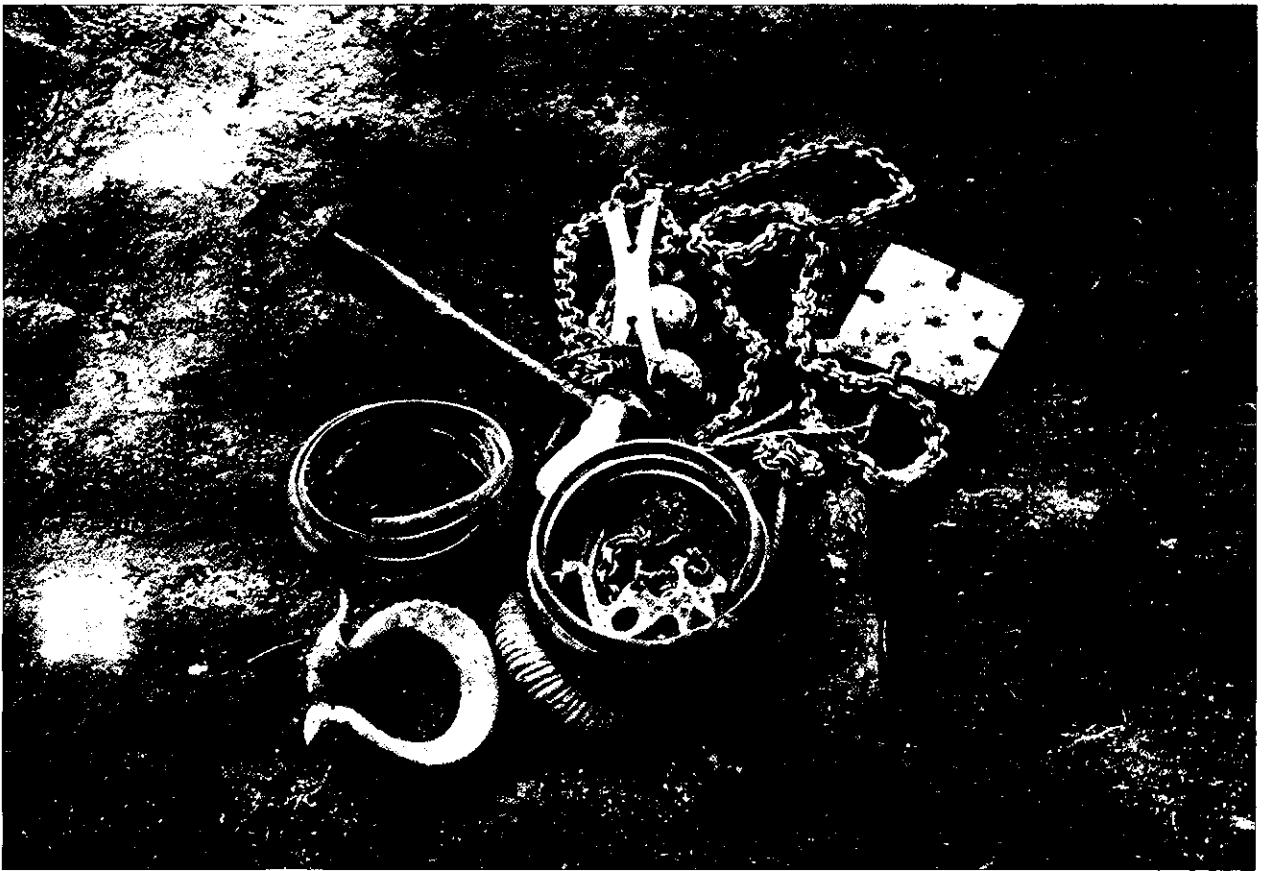

Рис. 3. Погребение № 31 *in situ* Якштайтчайско-Мяшкяйского могильника. LII нет. № 34922.
Фотография В. Урбонавичюса

строго соблюдались древние традиции – следовательно, они также почти не были ассимилированы местными жителями. На основании аналогий материальной культуры можно считать, что в данные окрестности переселялись мигранты как из Западной, так и из Восточной Земгале.

О миграции земгалов в Среднюю Литву – в окрестности Каунаса⁴ – свидетельствуют бронзовые и серебряные, литые и кованные кольцевые фибулы (их некоторые исследователи необоснованно датировали немного более ранним – X–XI вв. – периодом), отдельные бронзовые подковообразные фибулы с зооморфными, цилиндрическими концами, подковообразные фибулы с круглыми пуговками на концах III- 1, 3, IV-2 вариантов (по типологии А.Виюпа), найденные в исследованном Марвяльском могильнике (г. Каунас) (Bertašius 2002, 141, 147, рис. 52, 54, 57), а также бронзовая пластинчатая круглая фибула из Кулаутувского II могильника и др.

В материальной культуре захороненных в Марвяльском могильнике земгалов-мигран-

тов также строго соблюдались древние традиции – следовательно, вначале община почти не была ассимилирована местными жителями. На основании аналогий материальной культуры можно считать, что в данные окрестности переселялись мигранты как из Западной, так и из Восточной Земгале.

Данное направление миграции подтверждают не только археологические находки, но и Хроника Петра Дусбургского, в которой повествуется о походе Тяплевского комтура 1323 года (Dusburgietis 1985, 277), где упоминается Жямигальское поле (*campus Semegallie*), находящееся на левом берегу Немана, напротив Паштувского замка (позднее – волость Вилькии). Данный Паштувский земгальский *campus* переводится при помощи исторического термина *поле* (Dubonis 2004, 87, 88). О миграции земгалов в данном направлении свидетельствуют такие топонимы окрестностей Каунаса, как: Вилькия, Скайстгиряй и др., частотные на территории литовской Земгале, а также упоминаемые в 1426 году договоре о границе между Великим княжеством Литовским и Ливонией (UB VII, № 472, 473).

⁴ Археологи единодушно причисляют данный регион к одной аукштайтгийской этнической группе.

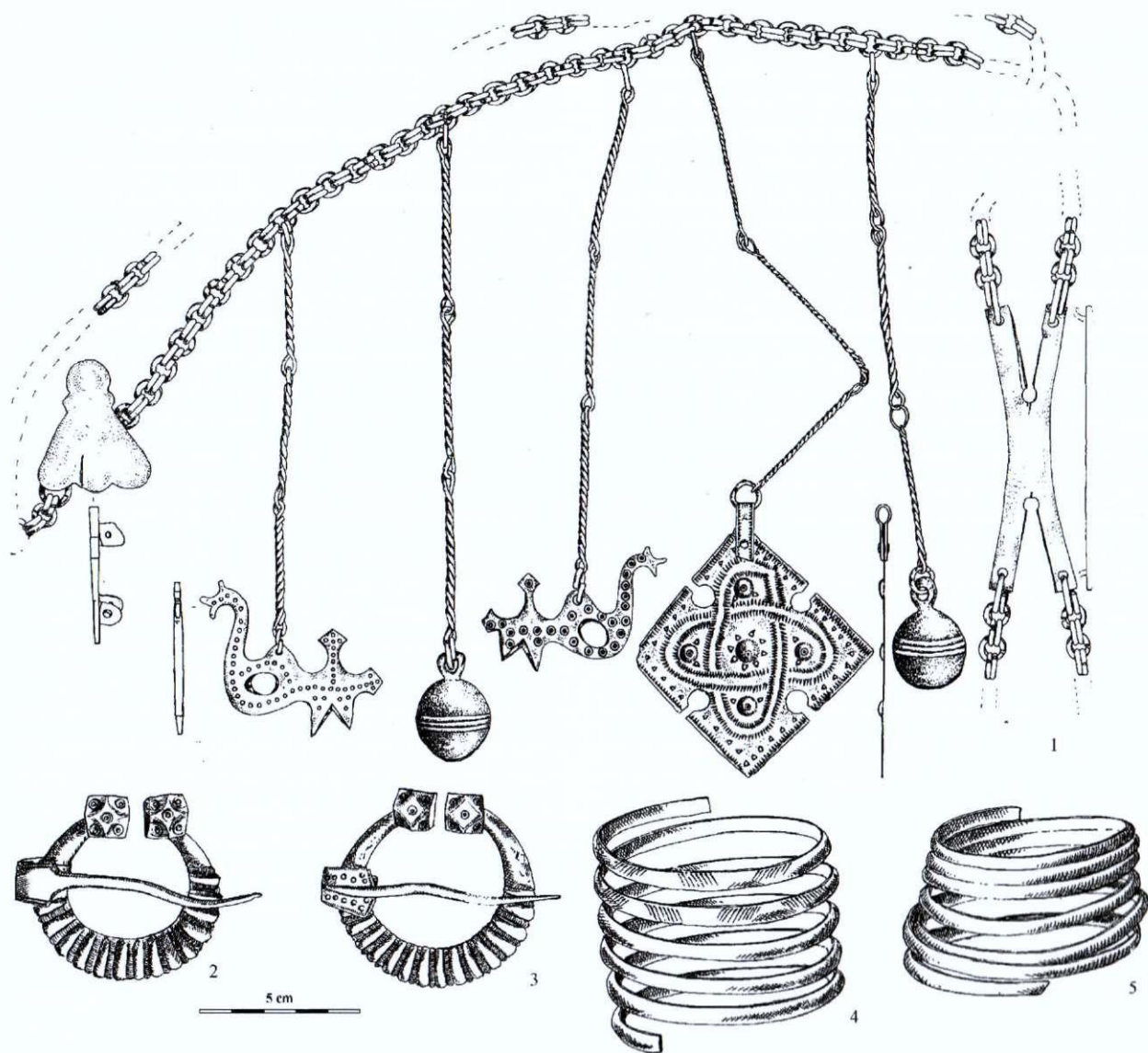

Рис. 4. Инвентарь погребения № 31 Якштайчяйско-Мяшкяйского могильника. LNM AK, AR 630, 91, 87-90. Рис. А. Рузене

О возможной миграции земгалов в *Восточную Литву* – в Кярнаве – могут свидетельствовать найденные в верхнем городе Кярнаве, в Кривейкишкяйском могильнике, бронзовые подковообразные фибулы с зооморфными концами III типа (по типологии Э. Бривкалне), кованые, литые кольцевые фибулы, четырёхугольные подвески. Местом происхождения последних, по мнению археологов В. Жулкуса (Žulkus 1995, 173, карта 3, 5), М. Бярташюса, А. Тауавичюса (Tautavičius 1991, 11), является Земгале. Как уже говорилось, часть земгалов могла переселиться в Кярнаве вместе с Намейсисом и принести некоторые формы изделий, а также уже упоминавшиеся литые кольцевые фибулы (там найдена каменная литейная формочка для данных фибул (Kernavė 2002, 161, № 364)). В тот

момент Кярнаве – крупный политико-экономический центр Литвы, диктовавший моду. По-видимому, по земгальским прототипам массово начали ковать кольцевые фибулы (их обнаруживают почти в каждом исследованном средневековом могильнике Литвы XIV–XV вв.), как в Средней, так и Восточной Литве, были очень популярны подковообразные фибулы с круглыми пуговками на концах. Материальная культура захороненных в Кривейкишкяйском могильнике предполагаемых земгалов-мигрантов слабо выражена – следовательно, они составляли небольшую часть населения, вследствие чего быстро подверглись ассимиляции местных жителей.

О миграции земгалов в окрестности Кярнаве опосредованно свидетельствует следующий

гидроним: впадающая рядом с городком в реку Нерис (Вилию) небольшая речушка *Лиелупе* носит то же самое название, что и современная крупнейшая река Земгале. В источниках XIII в. она называется рекой Земгалов – *Semegaller Aa*, *Semigallorum flumen*, *Semigallera* (Mugurēvičs 1961, 69; Vasiliauskas 1999, 84).

Далее земгалы могли мигрировать в другую местность Восточной Литвы – в окрестности Вильнюса. Несмотря на то, что по данному направлению миграции сведений недостаточно, это можно утверждать на основании встречающихся характерных для Земгале топонимов: Жагаре (Dubonis 2004, 88, Lietuvos 1976, 355), Акмяне⁵, Буйвиджяй (Lietuvos 1976, 5, 43) и других. Возможную миграцию земгалов в окрестности Вильнюса подтверждает письмо Великого князя Литовского Гядиминаса францисканцам от 1323 года, в котором говорится о строительстве двух христианских костёлов в Вильнюсе и в Новогрудке⁶ и просится о назначении в них четырёх священнослужителей, владеющих польским, земгальским и прусским языками. На основании данного источника можно утверждать, что на тот момент земгалы ещё использовали свой язык (Gedimino 2003, 63; Dubonis 2004, 88).

Данное направление миграции земгалов заставляет пересмотреть теорию К. Буги 20-х гг. XX в. (1924) о миграции земгалов (или проземгалов) VI в. из Восточной Литвы (окрестностей Вильнюса) на историческую территорию Земгале (Vūga 1961, 267). В 30-е гг. XX в. (1937) данная теория была перенята латышским историком Фр. Залитисом (Zālītis 1991, 23, 27–28) и впоследствии в 60-е гг. XX в. (1967) была развита краеведом Жеймялиса Й.Шлявасом, который дополнительно представил топонимические аналогии в окрестностях Вильнюса (Šliavas 1967, 50). Позднее данная теория подверглась критике со стороны археологов. Исследования последних лет вынуждают пересмотреть данную изначально сомнительную теорию. Она имела под собой почву, однако были смешаны период и направление – земгалы мигрировали в VI в. не из окрестностей Вильнюса в историческую Земгале, а наоборот – в Восточную Литву в конце XIII в.

Согласно аналогиям материальной культуры и историческим источникам, можно утверждать, что в данные окрестности переселялись мигранты из Западной Земгале – наиболее ве-

роятно, что из земель Тервете. Это не вступает в противоречие с Рифмованной Ливонской Хроникой, в которой речь идёт о тесных связях между Терветским князем Намейсисом и Великим князем Литовским Трайдянисом.

О миграции земгалов в глубь тогдашней *Жямайтии* свидетельствуют письменные источники XIV в., топонимические и археологические данные. В исследованных захоронениях с применением трупосожжения Паалксняйского могильника (Кяльмеский р-н)⁷ были найдены бронзовые подковообразные фибулы с зооморфными концами, с круглыми пуговками на концах, литые и кованные кольцевые фибулы, плоская зооморфная подвеска 1-й подгруппы 2-го подтипа 1-го варианта (по типологии Э. Василяускаса). Характерные для земгалов подковообразные фибулы с круглыми пуговками на концах случайно найдены в Гульбяйском могильнике (Шилальский р-н), фрагмент шейной гривны, дуга которой обвита более тонкой проволокой – в Папруджяйском могильнике (Таурагский р-н). Миграцию в данном направлении подтверждают гидронимы окрестностей Видукле и Нямакшчяй: Алея⁸, Шяшувис⁹.

Миграцию земгалов в окрестности *Видукле* (Расейняйский р-н) удостоверяют письменные источники: в описаниях военных путей крестоносцев зафиксирован топоним *Жемигала* (Gudavičius 2002, 57). Он упоминается в 1385 году как *Lande Szemgallen*, *Semegallen*. Во второй половине XVI в. данное *Lande* составляли несколько дворянских поместий: Дауётай Жемигала (Расейняйский р-н, окрестности Нямакшчяй), Жемигала Лаурайчяй (Таурагский р-н, окрестности Скаудвиле), Рякашишкяй Жемигала (Кяльмеский р-н, окрестности Пакражантиса), Юцявичяй Жемигала. Относящиеся к Жемигале Видукле земли простираются до Скаудвиле, Жальпйяй, Нямакшчяй, занимают немалые земельные площади и имеют признаки сложной территориальной административной единицы Жямайтйской волости, называвшейся *полем* (лит. *laukas*). По указанной причине *Lande* Видукле должно переводиться посредством исторического термина *поле* (Dubonis 2004, 87–88). Возможную миграцию земгалов на данные земли

⁵ Должен был быть топоним Добене или название местности анонимной земли *Вянта*.

⁶ В русских городах вдоль Немана также найдены несколько характерных для земгалов подковообразных фибул и подвесок.

⁷ В окрестностях частотен популярный в Южной Земгале топоним Будрайчяй (?) (Кяльмеский р-н.) (Lietuvos 1976, 43). Ср.: Будрайчяйский могильник VI–XIV вв. в Йонишкском районе.

⁸ Такое название имеет левый приток реки Аудруве в Йонишкском и Елгавском районах.

⁹ Похожее название (Шяшеве, лат. – Сесава) имеет левый приток реки Лиелупе в Йонишкском и Елгавском районах.

подтверждает и случайно найденная в 1974 году в городище Видукле (называемом Баканюкас-сом)¹⁰ бронзовая подковообразная фибула IV-2 варианта (по типологии А.Виюпа) с круглыми «пуговками» на концах, которую А.Симнишките датировала XIV–XVI вв. (Simniškytė 2002, 40–41, рис. 9: 2), хотя подобные фибулы должны датироваться XIII в. (Vasiliauskas 2001, 344), в данном конкретном случае – концом XIII – началом XIV в.

Данная предполагаемая волость земгалов–мигрантов *Видукле Жемигала* отличается группой концентрации городищ (Галкайчяйское, Гудяляйское, Ивангенайское, Ижинишкяйское, Юшкайчяйское, Молавенайское, Носайчяйское, Пабальчяйское, Пужайское, Вайдатоняйское) (Lietuvos 2005a, 380–381, 400–401; 2005b, 292–293, 296–297, 302–303, 306–307, 308–309; 2005c, 96–101, 106–107).

Вторая местность Жемигала в Жямайтии находилась в волости *Арёгалы* и называлась в XVI в. *о́кругом*. Вне всякого сомнения это было *поле*, имевшее признаки территориально–административного комплекса, т.е. звенья подчинения: Угёняйское, Лапшайняйское, Ляшчяйское поместья. Сам населённый пункт Земгале находится в Расейняйском районе, в окрестностях Вяредувы, на правом берегу Дубисы, на юго–западе от Бятигалы. Факт пребывания в данном месте земгалов–мигрантов подтверждается наличием характерного для них топонима Жагаре (Dubonis 2004, 88, Lietuvos 1976, 355).

Данная предполагаемая волость земгалов–мигрантов *Арёгала Жемигала* отличается группой концентрации городищ (Бажавальское, Бятигальское, Дарбутайское, Даугелишкяйское, Гелувское, Гинайчяйское, Кяенайское, Рочишкское) (Lietuvos 2005b, 282–289, 294–299, 312–313).

В источниках XIV–XVI вв. отсутствуют какие бы то ни было намёки относительно направления миграции земгалов в окрестности *Лаукувы–Варняй–Кражяй*, хотя вышеупомянутые археологические¹¹ и топонимические¹² данные подтверждают это.

¹⁰ Данное городище не отмечено во II томе атласа городищ Литвы (Lietuvos 2005b).

¹¹ В материальной культуре захороненных в Паалкшняйском могильнике земгалов–мигрантов строго соблюдались древние традиции – следовательно, община почти не была ассимилирована местными жителями.

¹² Миграцию земгалов в данные местности подтверждает распространённость в окрестностях Кражяй топонима с корнем сир- Сиряй. *Сирене* в качестве одной из форм названия Силене упоминается в документе от 1271 года, а также позднее – в конце XV – XVI в. Следует отметить, что управляющими Старой Жагаре были Сиревичи (Baliulis 1998, 134–135).

На основании аналогий материальной культуры и топонимики можно считать, что в данные окрестности переселялись мигранты из Западной Земгале: Добеле, Тервете, Жагаре.

Данные местности относились к жямайтийским Мядининкайским и Каршувским землям – к их окраинам (Dubonis 1998, 64–65, рис. 3; Žulkus 1987, 29, рис. 1, 2), откуда в позднее возведённом центре Мядининкайской земли, согласно исследователю В.Жулкасу, распространились и в течение длительного периода стали модными характерные для земгалов формы украшений – кольцевые фибулы и шейные украшения (Žulkus 1995, 167), что не вступает в противоречие с данными изученных Якштайчяйского, Прибиткского и других могильников.

Последние исследования ятвяжского городища Эглине (Jegliniec) (совр. северо-восточная Польша, *Занеманье* более позднего периода) предоставили новые интересные археологические данные. Там была обнаружена мастерская ремесленника, в которой собрано немало археологических находок, аналогии которым встречаются в археологических памятниках Земгале XIII в. Это четырёхугольные, крестообразные подвески, подвески в форме полумесяца, заготовка (половина фибулы) подковообразной фибулы с зооморфными концами III типа (по типологии Э.Бривкалне), браслеты с зооморфными мотивами, перстни с тордированной лицевой частью, перстни с расширяющейся утолщённой лицевой частью, перстни с расширяющейся утолщённой лицевой частью с имитацией тордировки и другие. Авторы статьи (Iwanovska, Niemyjska 2004, 108) отмечают, что данные находки свидетельствуют об имевших место связях в северном направлении, однако учёные не анализируют детально их происхождения. Близкие аналогии данного городища с материалом земгалов XIII в. (анalogии усматривают и авторы статьи) (особенно с Терветским городищем) могли бы подтвердить возможную миграцию земгалов и в данном направлении, однако расстояния представляются слишком большими. Тем не менее, при учёте того обстоятельства, что мигранты чаще всего расселялись в приграничных зонах и что после закрепления на прусских землях в конце XIII в. Ордена Крестоносцев и приближения к западной границе Великого княжества Литовского того времени у Мяркине–Гродно, а также при наличии постоянной угрозы со стороны русских князей и

татар¹³, охрана данного участка была особенно актуальной. Данное предполагаемое направление миграции требует отдельного детального изучения.

Антропологические данные с могильника Анны Бундзяне (Алуксненский р-н, северо-восточная Латвия) (XIII–XIV вв.) свидетельствуют о том, что там в XIII–XIV вв. были захоронены люди, чей антропологический тип является характерным для земгалов или жямайтов. Согласно латышскому антропологу Г. Зарине, это указывает на направление миграции земгалов на северо-восток (Zariņa 1998, 15). Тем не менее проверка археологического материала данного могильника не подтвердила вышеуказанного утверждения: не найдено характерных для земгалов изделий, как это было в исследованных Добельском, Якштайчяйском и других могильниках XIV–XV вв.

Языковедческие данные

Осенью–зимой 1413/1414 гг. французский путешественник Жильбер де Лануа (*Ghilbert de Lannoy*) в своих путевых записках упоминает о том, что он по дороге из Лиепай через Гробиню, Кулдигу и Кандаву в Ригу проезжал многочисленные деревни земгалов (*Zamegael*), куршей (*Corres*) и ливов (*Lives*). В отдельных жили земгалы (вероятно, вокруг Гробини). Опираясь на данное описание, на фрагментарные данные Рифмованной Ливонской Хроники (строка 11420), на языковедческие данные (характерную для исторического региона Земгале анаптиксу), филолог Я.Эндзелинс утверждал, что там была одна колония земгалов–мигрантов¹⁴ (Endzelīns 1979, 421; Dambe 1959, 423). С данным направлением миграции (безусловно, вынужденной) не вступает в противоречие и расположение топонимов – названий старых усадеб: *zemgaļi*, *zemgalieši*, *zeimji*, *zaimji*, которые встречаются в окрестностях Лиепай и Айзпуте. Они есть и в Северной Курземе (Талсинский и Вентспилсский р-ны (окрестности Арлавы, Лубезере и Попе) (Balode 1985, 99–104). Лингвисты даже предложили термин «земгализация части куршей» (Endzelīns 1979, 419–421).

¹³ Например, во времена Трайдяниса расселённые в Чёрной Руси жители Пруссии сорвали совместный поход русских и татар на Гродно, ночью 1277 года вероломно напали и истребили основные русские формирования (Nikžentaitis 1996, 19).

¹⁴ Я. Эндзелинс подчёркивал – писатель Я. Яншевский писал о том, что жители Ниццы не идентифицируют себя с жителями Курземе, поскольку Курземе начинается на севере от Гробини (Dambe 1959, 423; Endzelīns 1925, 9; 1979, 420).

Тем не менее, проверка археологических данных Лиепайского района не подтвердила миграции земгалов в данном направлении. Несколько характерных для земгалов изделий (бронзовые зооморфные подвески 3-й подгруппы (по типологии Э.Василяускаса), четырёхугольная фибула, железная булавка с круглой головкой) найдено в куршской Сабиле (Mugurēvičs 2001, рис. 6), на берегу Абавы – правого притока Венты, на востоке от Кулдиги, однако данных находок недостаточно для констатации имевшей место вынужденной миграции земгалов в данном направлении. Вынужденную миграцию земгалов в окрестности Гробиня–Лиепая может подтвердить и то обстоятельство, что часто на центры Западной Земгале (в 1280, 1289 гг. на Добеле, в 1280 году на Тервете (Livländische 1998, 236, 239, 285, строки 8951–8961, 9110–9129, 11228–11230)) нападал Кулдигский комтур. Часто в военных походах упоминаются и куршские отряды (например, при нападении на Добе в 1258–1259 гг., на Добеле в 1280, 1289 гг., на Сидабре в 1289–1290 гг. (Livländische 1998: 158, 239, 285, 290, строки 5370–5372, 9090–9092, 11210–11215, 11451–11454)). Об изгнанных в Курземе военнопленных говорится в 1280 году после нападения на Добельский замок (Livländische 1998, 240, строки 9165–9167). Следовательно, военнопленные были расселены в окрестностях Кулдиги, Сабиле и др.

Согласно путешественнику Жильберу де Лануа, в тот период по–земгальски говорили в Видземе – в окрестностях Цесис–Арайши. По пути из Риги в Нарву он упомянул 4 народности: ливов, земгалов, латышей и эстонцев (*les Lives, les Tzamegaelzs, les Loches et les Eestes*)¹⁵. Признаки земгальского языка зафиксированы именно в окрестностях Святциемс, Лиепкалне–Арайши (Ancītis, Jansons 1963, 51, 68). Несколько характерных для земгалов изделий (подковообразные фибулы I-1 варианта с многогранными концами, III-1, IV-5 вариантов (по типологии А.Виюпа) с круглыми пуговками на концах из погребений XIV–XV вв. исследованного могильника Драбешу–Упланту) как будто бы и подтверждают направление миграции в окрестности Цесис–Арайши, однако эти данные не являются достаточными и не считаются не-

¹⁵ Исследователи до сих пор дискутируют, являются ли языковые сходства, зафиксированные в историко–этнографических регионах Видземе и Земгале, наследием более раннего периода I–VI/VII вв. или следствием миграции после Крестовых войн в конце XIII в. (Endzelīns 1925, 9; 1979, 421; Ancītis, Jansons 1963, 50–51, 68; Rudzīte 1964, 25; Аггазис 1980, 92–93, 98; Zemgaļi 2003, 19–20; Cigliš 2004, 28).

опровержимым аргументом. Там отсутствуют и топонимы – названия старых усадеб: *zemgaļi*, *zemgalieši*, *zeimji*, *zaimji* – как, например, в Курляндии (Balode 1985, 101).

В данный регион, по-видимому, земгалы были изгнаны в 1272 году из земли Межотне и в 1289–1290 гг. – из Сидабре, что подтверждают описания Рифмованной Ливонской Хроники, в которых не только упоминаются взятые в плен, но и то, что в походах участвовали войска Рижского архиепископа и Ливонского магистра (Livländische 1998, 216, 287, 290, строки 8035–8045, 11302–11303, 11449–11452; Viļkins 1961, 71, 113).

Характерные для земгалов признаки материальной культуры XII–XIII вв. исчезли на территории Ливонии уже в середине XIV в. Некоторые её черты едва прослеживаются до начала XV в. Очевидно, что политика перемещения населения Ордена с целью облегчения закрепления лояльности подчинённых ускорила приход в упадок материальной культуры земгалов.

ВЫВОДЫ И ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ

Характерные для земгалов признаки материальной культуры сохранялись во всех вышеназванных могильниках очень короткий период – ¼ столетия – т.е. одним поколением людей.

На базе археологических, исторических источников, языковедческих и топонимических данных можно установить 5 направлений миграции земгалов в Литву (рис. 1). В первую очередь, приблизительно в 1284–1285 гг., а также позднее – в 1289–1290 гг. – земгалы мигрировали в двух направлениях на соседние Шяуляйские и Упитские земли. Третье направление развернулось из Упите по дорогам, проходившим вдоль Нявежиса до современных окрестностей города Каунаса. Четвёртое направление повернуло через Шяуляйскую землю в глубь Жямайтии того периода – в окрестности Видукле, Нямакшчяй, Скаудвиле, Кражяй, Мядининкай, Арёгалы. Пятое направление вело в Восточную Литву – в Кярнаве, в окрестности Вильнюса. На основании исторических, языковедческих данных установлено, что в Ливонию мигрировали в трёх направлениях: в Курземе (окрестности Куддиги, Сабиле и др.), Видземе, Митаву.

При учёте хода развития Крестовых походов наиболее пострадали с точки зрения депопуляции земли Западной Земгале: Тервете, Добеле, Жагаре, Силене (?), Сидабре, – несколько в

меньшей степени – Добене, Спарнене, Восточная Земгале (Межотне), незначительно – входящие в состав Восточной Земгале Плоне, Ногайлена, а также 4 анонимных земли. В результате анализа масштаба миграции земгалов должно корректироваться утверждение историка А. Дубониса о том, что миграция земгалов в Литве была условно небольшой (Dubonis 2004, 89).

Исследователи указывают, что в Земгале XI–XII вв. проживало около 17–24 тысяч человек (Latvijas 2001, 304). Трудно точно сказать, сколько жителей (в том числе какая процентная их часть) могли покинуть места их проживания. Полагаем, что в некоторых землях количество мигрировавшего населения могло превышать половину жителей.

По мнению историков А. Никжянтайтиса и А. Дубониса, мигранты чаще всего расселились в приграничных регионах, на пустырях (Nikžentaitis 1996, 19; Dubonis 2004, 89). Это не вступает в противоречие с названными колониями земгалов-мигрантов на границе Великого княжества Литовского того периода с Ливонией (на Шяуляйской, Упитской землях), на границе с Орденом Крестоносцев (на Мядининкайской, Каршувской землях и в окрестностях Каунаса).

Проблемы интеграции земгалов затрагивали историки Э. Гудавичюс, А. Дубонис. Почти все названные случаи свидетельствуют о том, что земгалам-мигрантам (конкретно элите общества – вельможам, воинам, ремесленникам) были предоставлены особые права (чаще всего – военные функции). Они обосновались в важнейших оборонительных центрах Великого княжества Литовского того времени. Земгальская знать без труда интегрировалась в социальные, хозяйственные, политические структуры Великого княжества Литовского (Dubonis 2004, 87, 89). Относительно высокая социальная организация самой Земгале предопределила большую степень эффективности данной интеграции по сравнению со слабыми связями Литвы с судавами, скалвами и надрувами. Занимаемое Намейсисом положение показывает, что для феодализирующейся земгальской знати возникли условия для слияния с классом феодалов Литвы вплоть до самой его верхушки (Gudavičius 1999, 31). В одних местах (в издревле принадлежавших Великому князю Вилькийской, Шяуляйской, Упитской волостях) мигранты быстро утратили все земгальские признаки, в других (во входивших в состав автономной Жямайтии Видукльской и Арёгальской волостях), согласно этническим названиям населённых пунктов

мигрантов, они могли пользоваться определённой административной автономией, предоставлявшей возможность жить определённое время в соответствии со своими обычаями, говорить на родном языке (Dubonis 2004, 87, 89). С другой стороны, распространявшееся в Земгале с начала XIII в. христианство проникало в высшие слои общества, что могло осложнить их интеграцию в языческое, враждебно настроенное в отношении христианства, литовское общество. Тем не

мене, интеграция демонстрировалась прежде всего использованием способа захоронения с трупосожжением (Якштайчяйско-Мяшкяйский, Марвяльский, Баринский, Русяйняйский, Обяльский и другие могильники), который наряду с влиянием литовцев в Земгале в конце XII в. – в начале XIII в. только начал распространяться.

Перевод с литовского языка
Светланы Караваевой

ЛИТЕРАТУРА

- Ancītis, K., Jansons, A., 1963. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, V, 25–68.
- Baliulis, A., 1998. Senoji Žagarė. *Žagarė: Versmė*. Vilnius, 133–149.
- Balode, L., 1985. Dažu hipotētisku etnonīmu izplatība Latvijas PSR teritorijā (zemgaļi, sudavi, sembi). *Baltu valodas senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 99–107.
- Baranauskas, T., 2000. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Vaga.
- Baranauskas, T., 2006. Aukštaitija XIII–XV amžiuje. *Auš-taičių tapatumo paieškos*. Kaunas: Žiemgala, 27–43.
- Bertašius, M., 2002. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Būga, K., 1961. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Valstybinė poli-tinės ir mokslinės literatūros leidykla, III.
- Ciglis, J., 2004. Zemgaļi Vidzemē. *Pētījumi zemgaļu senatnē. Latvijas vēstures muzeja raksti*. Rīga, 10, 27–46.
- Dambe, V., 1959. Blīdenes vietvārdi kā pagātnes liecinieki. *Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram dr. J. Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*. Rīga: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība, 391–452.
- Dubonis, A., 1998. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. Iš Lietuvos ankstyvųjų struktūrų praeities*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Dubonis, A., 2004. Žiemgalių imigrantai Lietuvoje (XIII a. pabaiga). *Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas*. Vilnius, 87–90.
- Dusburgietis, 1985. *Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika*. Vilnius: Vaga.
- Endzelins, J., 1925. Piezīmes par zemgaļu vārdu un dialektu. *Filologu biedrības raksti*. Rīga, V, 8–9.
- Endzelins, J., 1979. Piezīmes par zemgaļu vārdu un dialektu. *Darbu izlase*. Rīga: Zinātne, III, 1, 419–421.
- Gedimino, 2003. *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedemine illustrans. Gedimino laišķai*. Tekstus, vertimus ir komentarus parengė S. C. Rowell. Vilnius: Vaga.
- Gudavičius, E., 1999. Paskutinis žiemgalių sukilimas. *Žiemgalos krašto praeitis*. Kaunas: Žiemgala, 2, 31–43.
- Gudavičius, E., 2002. Pilēņu mīslē. *Viduklė*. Kaunas: Naujasis lankas, 56–59.
- Iwanovska, G., Niemyjska, A., 2004. Pendants from the earthwork at Jegliniec. *Jatving links with North and North-East European culture environment. Archaeologia Litwana*. Vilnius, 5, 92–108.
- Kernavė, 2002. *Kernavė – Litewska Troja*. Sud. Luch-tanas A., Vėlius G. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Latvijas, 2001. *Latvijas senākā vēsture*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Lietuvos, 1976. *Lietuvos TSR administracinio teritorinio suskirstymo žinynas*. Vilnius: Mintis, II.
- Lietuvos, 2005a. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. Sud. Z. Baubonis, G. Zabiela. Vilnius, I.
- Lietuvos, 2005b. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. Sud. Z. Baubonis, G. Zabiela. Vilnius, II.
- Lietuvos, 2005c. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. Sud. Z. Baubonis, G. Zabiela. Vilnius, III.
- Livländische, 1998. *Livländische Reimchronik. Atskaņu hronika*. V. Bisenieka atdzejojums no vidusaugšvācu valodas, Ē. Mugerēviča priekšvārds, Ē. Mugerēviča un K. Kļaviņa komentāri. Rīga: Zinātne.
- Mugerēvičs, Ē., 1961. Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, III, 61–78.
- Mugerēvičs, Ē., 2001. Burg und Burgsiedlung Sabile (Zabeln) im 11.–16. Jh. *LA*. Vilnius, 21, 63–72.
- Nikžentaitis, A., 1996. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki-rikiščiioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Salatkienė, B., 2003. Kuršėnų krašto archeologinių paminklų ir jų tyrinėjimų apžvalga. *Kuršėnai*. Vilnius: A. Jokužio leidykla spaustuė, 12–32.
- Salatkienė, B., 2004. Papilės archeologijos paminklai ir jų tyrinėjimai. *Papilė*. Vilnius: Versmė, 1, 125–174.
- Simniškytė, A., 2002. Viduklės apylinkės Lietuvos archeologiniame kontekste. *Viduklė*. Kaunas: Naujasis lankas, 33–44.
- Šliavas, J., 1967. Kai kurios pastabos žiemgalių klausimu. *Kraštotyra*. Vilnius, 50–58.
- Petrulienė, A., 1995. Barinės senkapis. *LA*. Vilnius, 11, 47–72.
- Rudzite, M., 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Tautavičius, A., 1991. Šiaulių žemė ir Šiauliai (V–XV a. archeologijos duomenimis). *Šiaulių miesto istorija*. Šiauliai, 9–12.
- UB VII, 1881. *Liv, est- und kurländisches Urkundenbuch*. Hrsg. von F. G. Bunge u. a. Riga, VII.
- Urbanavičius, V., Urbanavičienė, S., 1988. Archeologiniai tyrimai. *LA*. Vilnius, 6, 9–62.
- Vasiliauskas, E., 1999. Žiemgalos prekybiniai keliai ir centrai VIII–XII a. *LA*. Vilnius, 18, 79–99.
- Vasiliauskas, E., 2001. XII–XIII a. žiemgalių laidojimai. *LA*. Vilnius, 21, 335–354.
- Vasiliauskas, E., 2003. Žiemgala XII–XIII a. *Žiemgala*. 2, 3–10.
- Zabiela, G., 1998. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje. *LA*. Vilnius, 15, 351–379.

- Zabiela, G., 2001. Piliakalniai-slėptuvės. *LA*. Vilnius, 21, 399–412.
- Zabiela, G., 2004. Upytės žemė II tūkstantmečio pirmojoje pusėje. *Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų*. Panevėžys, 22–35.
- Zabiela, G., 2006. Aukštaitijos žemės. *Aukštaičių tapatumo paieškos*. Kaunas, 20–26.
- Zabiela, G., Baranauskas, T. 1996. Deltuvos žemė. *Lietuvos istorijos metraštis. 1995 metai*. Vilnius, 5–14.
- Zālītis, Fr., 1991. *Latvijas vēsture*. Rīga: Zvaigzne.
- Zariņa, G., 1998. Latgales 14.–18. gs. iedzīvotāju antropoloģiskais raksturojums. *LVIŽ*, 3, 5–18.
- Zemgaļi, 2003. *Zemgaļi senatnē. Žiemgaliai senovējē*. Rīga.
- Žiemgaliai, 2005. *Žiemgaliai. The Semigallians. Baltų archeologijos paroda*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus. Latvijas vēstures muzejs.
- Žulkus, V., 1987. Vakarinės žemaičių žemės XIII–XIV amžiais. *Biržulio baseino kompleksinių tyrinėjimų dešimtmetis. Varnių konferencijos pranešimų tezės (1987 liepa)*. Vilnius, 26–30.
- Žulkus, V., 1995. Migration in Žemaitija in den 13.–16. Jahrhunderten. *Archaeologia Baltica*. Vilnius, 1, 156–173.
- Атгазис, М. К., 1980. Вопросы этнической истории земгалов. *Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии)*. Рига: Зинатне, 89–101.

СОКРАЩЕНИЯ

LA – Lietuvos archeologija

Ernestas Vasiliauskas

SEMIGALLIAN MIGRATIONS AT THE END OF THE 13th CENTURY

Summary

By invoking data of history, archaeology, language research and toponymy, Semigallian migrations to Lithuania at the end of 13th century are analysed in this article. It was determined that the migration of Semigallians occurred in five directions. The West Semigallia lands suffered from depopulation most. Semigallian migrants (the elite of society – noblemen, soldiery, craftsmen) were granted special rights (usually military functions). Semigallian elite integrated naturally into social, economic and political structures of the Grand Duchy of Lithuania.

Key words: weapons, brooch, cemetery, hill-fort, land, Semigallians.

Based on the archaeological data, historical sources, linguistics and toponymy, it is possible to determine five directions of Semigallian migration to Lithuania (Fig. 1). First of all, approximately in 1284–1285 and later in 1298–1290 Semigallians migrated in two directions: neighbouring Šiauliai (Figs. 2–4) and Upytė lands. From Upytė they took the third direction along the Nevėžis River to the surrounding area of the present Kaunas. The fourth direction was through Šiauliai to the depth of contemporary Samogitia: surrounding lands of Viduklė, Nemakščiai, Škaudvilė, Kražiai, Medininkai, Ariogala. The fifth direction led to the East Lithuania: environs of Kernavė and Vilnius. According to historical and linguistics data, it was determined that migration to Livonia was based on three directions: Curoņa (Kuldīga, Sabile and other areas), Vidzeme, Mitau.

Semigallian migration to East Lithuania (Vilnius environs) necessitates reviewing theory of the third decade of the 20th century (1924) by K. Būga on

Semigallian (or Pro-Semigallians) migration from East Lithuania (Vilnius environs) to the historical territory of Semigallia. In the fourth decade of the 20th century (1937), the theory was adopted by the Latvian historian Fr. Zālītis, and in the seventh decade of 20th century (1967), developed by Žeimelis region researcher J. Šliavas. Later this theory was demolished. Recent research studies urge to review this theory, which was disputable from the very beginning. It had evidence, however, the period and direction were mixed. Semigallians migrated not from Vilnius environs to historical Semigallia in the 6th century, but to the opposite, from East Lithuania, at the end of the 13th century.

Due to the passage of the Teutonic Knights crusades, lands most having suffered from depopulation are the West Žiemgala lands: Tērvete, Dobeļe, Žagarė, Silene (?), Sidabrė. Places which suffered less are Dobene, East Semigallia (Upmale) and the least impact was done to Plonė, which belonged to East Semigallia.

Researchers indicate that the population of Semigallia in the 11th and 12th century was approximately 17–24 thousand. It is difficult to say how many dwellers and how many per cent of them could abandon their places of residence. It may be assumed that the number of dwellers who left their places of residence could reach more than a half.

Usually migrants were settled in frontier regions, nonresidential areas.

Semigallian migrants (the elite of society – noblemen, soldiery, craftsmen) were granted special rights (usually military functions); they settled in the most important defence centers of the Grand Duchy of Lithuania. Semigallian elite integrated naturally into social, economic and political structures of the Grand Duchy of Lithuania. A relatively high social organization of Semigallia made this integration more efficient than the remote relations with Sudovians, Scalovians and Nadrovians.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.* Semigallian migration to East Baltic States.
Developed by E. Vasiliauskas
- Fig. 2.* Jakštaičiai-Meškiai cemetery. LII neg. No. 42823.
Photo by V. Urbanavičius
- Fig. 3.* Jakštaičiai-Meškiai grave No. 31 in situ. LII neg. No. 34922. *Photo by V. Urbanavičius*
- Fig. 4.* A burial items of Jakštaičiai-Meškiai grave No. 31.
Drawing by A. Ruzienė

Тамара Пушкина

КЛАД «ЮВЕЛИРА» ПЕРИОДА ВИКИНГОВ С ТЕРРИТОРИИ ВЕРХНЕГО ПОДНЕПРОВЬЯ

В статье подробно охарактеризован состав одного из 11 кладов X в., найденных на территории Гнёздова – крупнейшего археологического комплекса периода викингов на Руси, расположенного в Верхнем Поднепровье. Клад обнаружен на территории поселения с помощью металлодетектора и собран полностью в результате археологических раскопок. Особенностью клада является наличие в его составе, кроме нескольких серебряных арабских монет, обломков складных весов, гирек и мотка серебряной проволоки. Наиболее близкими ему по составу оказываются некоторые клады Скандинавии X – начала XI вв. Разнообразная коллекция находок, указывающих на существование развитого ювелирного производства на гнёздовском поселении и активное использование населением монетного серебра, весов и гирек позволяет предположить, что клад принадлежит одному из местных мастеров. Предложена общая характеристика всех 11 гнёздовских кладов, разделенных автором на две хронологические группы.

Ключевые слова: клад, весы, сырье, хронологические группы, монетное серебро, сокровище.

Население территории Верхнего Поднепровья и Днепро-Двинского междуречья в IX – первой половине XI вв. в значительной степени было связано с функционированием одного из важнейших торговых путей этого времени – Путем из варяг в греки.

Именно с этой территорией связаны находки более 20 кладов, большинство из которых относятся к X в. – это 16 находок из 6 пунктов. Все известные на сегодняшний день клады традиционно делятся по своему составу на монетные и монетно-вещевые. Стоит отметить, что все клады IX в. происходят с территорий мелких речных систем, связывающих Днепр с Западной Двиной (Даугавой). Почти все находки X в. сделаны вблизи Смоленска и на его территории. Одиннадцать кладов этого времени, происходят из Гнёздова. Часть этих кладов была обнаружена в ходе археологических раскопок обширного гнёздовского поселения, однако большинство находок – это комплексы вещей, найденные случайно во время строительных работ во второй половине XIX – начале XX в., две находки связаны с деятельностью кладоискателей.

В начале 2001 года на кафедру археологии исторического факультета МГУ одним из коллекционеров были переданы 5 весовых гирек,

бронзовые коромысла складных весов с обрывками бронзовых же цепочек, моток тонкой серебряной проволоки и 6 фрагментов дирхемов. По словам коллекционера, все предметы были обнаружены на одном из участков Центрального гнёздовского поселения осенью 2000 года.

Весной 2001 года нами была осмотрена территория поселения и указанное место находки предметов – забросанная кусками дерна яма четырехугольной формы, вырытая на восточной окраине селища. По всей площади селища и в непосредственной близости от отмеченной ямы были отмечены многочисленные ямки размером примерно 20 x 20 см и глубиной 20–25 см – следы поисковых работ с использованием металлодетектора, большинство ямок осталось не засыпанным. Совершенно очевидно, что переданные в МГУ вещи были также найдены с помощью металлоискателя.

В том же году экспедицией на предполагаемом месте находки был заложен шурф общей площадью 8 кв. м. В пределах шурфа обнаружен переотложенный культурный слой, заполнивший верхнюю часть двух материковых ям X в. В результате раскопок выяснилось, что грабительская яма нарушила верхнюю часть заполнения одной из них. В пределах ненарушенной части этой ямы нами были найдены

еще несколько разновесок и мелкие обломки подвесных чашечек от складных весов.

Вероятно, о полноте собранного комплекса в данном случае говорить можно с известной осторожностью, но совершенно очевидно, что в его составе оказались складные весы, 8 гирек, арабские монеты и небольшой аккуратный моток серебряной проволоки (рис. 1).

В целом находка весов и гирек не представляется необычной для Гнёздова – небольшие складные весы и гирьки достаточно хорошо известны по материалам раскопок и поселения, и курганов.

В общих чертах весы, найденные в Гнёздове, относятся к хорошо известному типу небольших складных весов с подвесными круглыми чашечками, широко распространенному на территории Восточной Европы, Прибалтики и Скандинавии, начиная с IX–X вв. (Янин 1956; Пушкина 1991; Berga 1992; Hårdh 1996). Из раскопок в Гнёздове происходят около 20 находок фрагментов складных весов и 2 полных комплекта, состоящих из держателя со стрелкой, складного коромысла и двух латунных чашечек. Неглубокие круглые чашечки обычно украшены геометрическим гравированным или пуансонным орнаментом, их диаметр колеблется от 3,5 до 6,5 см. Как правило, вдоль края они имеют 4 отверстия, через которые продевались нити (шерстяные, льняные или даже шелковые), прикреплявшие чашки к коромыслу весов (Пушкина 1991, 227, рис. 1:5–8). Этот способ подвески чашек является практически единственным для известных нам древнерусских находок. В данном случае коромысла весов из гнёздовского клада снабжены двумя бронзовыми цепями из эсвидных звеньев, длина каждой 12,5 см. Судя по имеющимся аналогиям в материалах с территории Латвии и Скандинавии, каждая из таких цепочек должна была завершаться фигурным цепедержателем, к которому с помощью трех или четырех коротких цепочек крепились подвесные чашки (Berga 1992, Abb. 1).

Гирьки, среди которых преобладают сферической формы, железные, покрытые латунной оболочкой, найдены в 50 гнёздовских погребениях в количестве 77 экземпляров, а находки еще около 60 разновесов разных форм (железных, бронзовых и свинцовых) связаны с культурным слоем поселения. Примерно из 140 известных нам гнёздовских гирек всего 11 сделаны из свинца. Только одна из них была найдена в погребении. В рассматриваемой нами находке набор состоял из 8 гирек: 7 сферических железных омедненных и одной в виде низкого свинцового цилиндра.

Вес железных гирек колеблется от 7,7 до 38,5 г, вес свинцовой гирьки – 4 г. Вес железных гирек из этого клада вполне вписывается в рамки известных в Гнёздове ранее (от 2,47 до 38,9 г) (Пушкина 1991, 229). Для сравнения обратим внимание на набор гирек из клада 1993 года. В его состав входили 14 гирек: из них 11 железных, вес которых от 39,4 до 4,97 г, и 3 свинцовые, вес которых, к сожалению, не определяется из-за сильной коррозии (Пушкина 1996, 184–185).

Сферические железные или многогранные бронзовые гирьки, известные в Восточной Европе с конца IX в. (Давидан 1987), получают широкое распространение во второй половине X в. (Янин 1956, 140, 174–175). Свинцовые гирьки встречаются гораздо реже. В литературе имеются сведения о таких находках в Старой Ладоге, причем в слоях X в. (одиннадцать экземпляров, вес от 3,98 до 98,11 г) (Давидан 1987, 119; Приложение). В Новгороде в составе одного из монетных кладов последней четверти X в. находилось всего 2 свинцовых разновеса весом 3,51 и 3,1 г (Янина 1956, 181, 207). По мнению некоторых исследователей, свинцовые гирьки использовались в первую очередь ювелирами для взвешивания металла, необходимого для изготовления того или иного изделия – в этом случае, как считают, не требовалось особой точности. В этом случае заметное количество свинцовых гирек среди гнёздовских разновесов (около 8%) выглядит вполне оправданным.

Материалы Гнёздовского поселения выразительно свидетельствуют о том, что ювелирное производство с использованием сырья в виде монет и слитков цветного или драгоценного металлов здесь было достаточно развито. Многочисленны находки тиглей и их обломков, в том числе несущих на своей поверхности остатки расплавленного серебра. Разнообразен набор отходов ювелирного производства: это обрезки пластин и проволоки из серебра и цветных металлов, остатки заполнения литейных форм, сами формы и их фрагменты, ювелирные слитки и различные инструменты (Ениосова 1999).

В связи с этим привлекает внимание оставшая часть клада: обрезки восточных монет и моток серебряной проволоки. Шесть арабских монет разрезаны по заранее намеченной линии и принадлежат чекану саманидов в период с 917 по 945/946 гг. н.э. Общий вес фрагментов составляет 6,88 г.

Тонкая серебряная проволока свернута в аккуратный моток. Его вес всего 3,9 г, диаметр 0,5 мм. Таким образом, общий вес серебряной части клада чуть менее 11 г (точно 10,7 г).

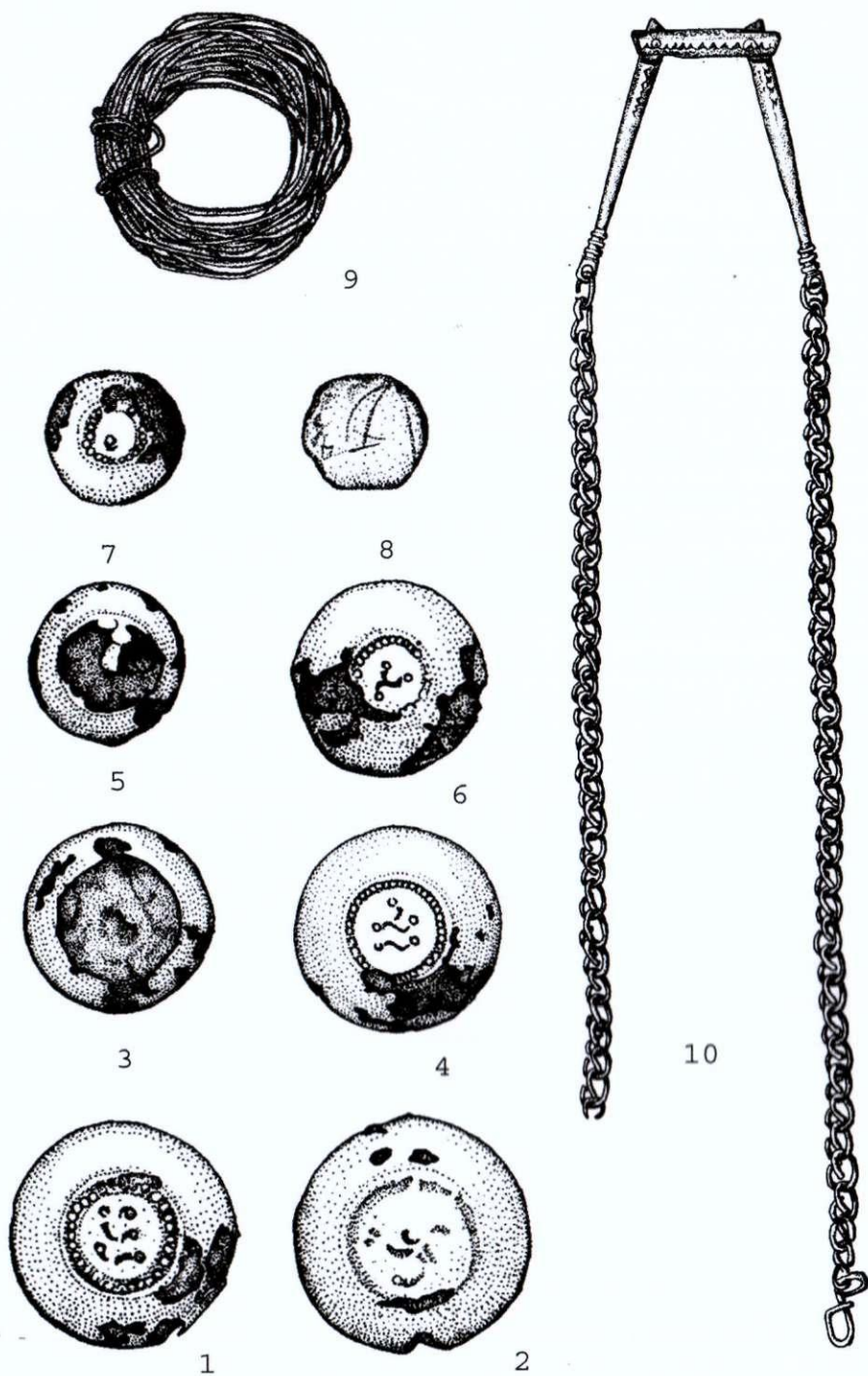

Рис. 1. Клад ювелира: 1-8 – гирьки (1-7 – железо, 8 – свинец); 9 – моток серебряной проволоки; 10 – коромысла складных весов с цепочками (бронза)

Набор серебряных проволочных украшений хорошо известен по раскопкам в Гнёздове, хотя и невелик – это перстнеобразные височные кольца в 1,5-2 оборота, перстнеобразные височные кольца с завитком на одном конце, маленькие подковообразные спиралеконечные фибулы (диаметром 1,5-2 см), браслеты с завязанными концами. Все эти предметы

представлены как в составе погребений, так и находками с территории поселения.

Исходя из известных нам размеров и веса перечисленных украшений, можно предположить, что мотка проволоки, входящего в составклада, должно было бы хватить на изготовление примерно 8 височных колец или 5-6 подковообразных фибул (вес каждого предмета 0,4-0,7 г).

Из металла расплавленных монет можно сделать до 17 височных колечек или 10–12 маленьких фибул, или 9 небольших гладких шарообразных пуговиц. Этого металла могло хватить и на изготовление двух проволочных браслетов. Конечно, эти подсчеты условны. Однако они позволяют примерно представить себе некий запас сырья, принадлежавший мастеру.

С начала XI в. на территории Древней Руси распространяются клады рубленого серебра, включавшие наряду с монетами и фрагментами украшений куски серебряных пластин, обрывки проволоки, а иногда и серебряные слитки. Многие из них можно рассматривать в качестве запасов ювелирного сырья. Таковы, например, клады с территории северо-западной Руси: клад из с. Денисы (trq 1010 г.) и с. Васьково (trq 1015 г.) (Корзухина 1954, № 18, 50; табл. VIII: 1–30; XXIII; Потин 1968, 175, 177). Но при этом, как уже говорилось, до сих пор в составе древнерусских смешанных кладов ни разу не были отмечены находки весов или гирек. До начала 1990-х гг. находки гирек были известны только в двух монетных кладах Новгородской земли: Подборовском конца X в. и первом Неревском, зарытом в 972/973 г. (Янин 1956, 77).

Широкое распространение кладов рубленого серебра, наиболее ранние из которых относятся к IX в., на территории Скандинавии наблюдается в X – начале XI в. (Hårdh 1996, 157–158). Отсюда же происходят и несколько смешанных кладов, в состав которых наряду с металлическим ломом входили пучки серебряной проволоки, весы и гири, по отдельности или вместе. Таковы, например, клады из Бальдринге, Штурко, Глемминге, и др.

В кладе из Бальдринге, Южная Швеция (trq 983 г.) оказались: аналогичный моток серебряной проволоки весом в 1,94 г, пара проволочных жгутиков и слитки-брусочки общим весом более 18 г (Hårdh 1976, 36; Taf. 21:137–139, 145, 146). В состав клада из Штурко (trq 1002 г.) кроме 4 мотков серебряной проволоки общим весом около 8 г вошли 10 сферических железных и 3 свинцовые гири разного веса (Hårdh 1976, 22–23; Taf. 11: 56–60). Клад из Глемминге (trq 1000 г.) содержал 6 пучков тонкой витой проволоки весом от 0,65 до 4,17 г и небольшой прокованный серебряный слиточек (Hårdh 1976, 42–45; Taf. 29: 110).

В составе клада из Боргебю (Южная Швеция) кроме 32 монет и их обломков оказался целый набор из 10 гирек, из которых 3 отлиты из свинца (Strömberg 1961, 61; Taf. 76: 4; Hårdh 1976, 36–37).

В готландском кладе из Флеринге (trq 943 г.) также отмечены фрагменты весов (Stenberger, 1957, 155). Моток бронзовой проволоки, складные весы с футляром и 2 тяжелые сферические железные гири были найдены в составе и другого, но не совсем ясного готландского комплекса (Тюстеболс) (Stenberger, I, 1957, 234; Thunmark-Nylén 1998, Taf. 298).

Известна находка весов в одном из кладов Латвии – это 3-й клад из Саулескалнса (trq 1000 г.), весы в котором найдены вместе с украшениями, свинцово-оловянистым слитком и оружием (Urtāns 1977, 176–180, att. 86: 18–18a).

Комплекс рассмотренной гнёздовской находки 2000/2001 гг., собранный как «случайно», так и в ходе раскопок на весьма ограниченном пространстве, стал 21-м кладом, обнаруженным на территории Верхнего Поднепровья. Время его зарытия определяется на основе даты младшей монеты концом 940-х гг.

Содержание известных ранее в Гнёздове кладов определяли либо восточные монеты, либо различные украшения, что характерно для всех древнерусских кладов IX – XI вв. Гнёздовские клады содержали более 500 различных деталей убора, в том числе 193 предмета из серебра и золота. Причем в этих кладах практически нет драгоценного лома, и лишь некоторые украшения имеют незначительные механические повреждения.

Гнёздовские клады, время выпадения которых традиционно условно определяется датой младшей монеты, образуют две относительно компактные хронологические группы, дополненные находкой 1940 года, датированной на основании аналогий и стратиграфии (табл. 1).

В первую группу вошли два монетных клада (находки 1973, 1975 гг.), состоявшие только из восточных монет и небольшого числа их обломков, время попадания в землю которых определяется периодом от конца 20-х по конец 30-х гг. X в.

Вторую группу образуют 9 кладов (находки 1867, 1870, 1885, 1909, 1993, 2000/2001, 2001, 2007, 1940 гг.) состав которых более разнообразен: кроме монет и их обломков в них входят различные женские украшения, преимущественно серебряные, но есть золотые и бронзовые, а также стеклянные и каменные бусы, весы и гири. Время выведения этих предметов из употребления конец 40–начало 60-х гг. X в., во всяком случае, не ранее середины этого столетия. Интересно предположить возможный характер перечисленных гнёздовских кладов.

Таблица 1. Состав и даты (тpq) кладов из Гнёздова

Дата находки	Общее кол-во монет (-) – обломки /-/ – подвески	Кол-во определенных монет	Предметы убора		Другие предметы	Предполагаемый характер клада	Дата младшей монеты (тpq)
			Серебряные и бронзовые	Стеклянные бусы			
1. 1867	11?	5?	104 (серебро)	-	-	сокровище	950/951?
2. 1870	64? (53)	11	8? (серебро)	23?	-	сокровище	948/949
3. 1885	154 (63)	63	9 (серебро)	3	-	сокровище	954/955
4. 1909	781 (290)	325	3 (серебро, бронза)	16	<i>Щашка стеклянная</i>	сокровище	953/954
5. 1973	13 (1) /4/	13	-	-	-	денежный	937
6. 1975	121 (14)	121	-	-	-	денежный	924/925
7. 1993	72 (2) /40/	72	39	261	<i>Гирьки 14</i>	сокровище	950/951
8. 2000/ 2001	6 (6)	6	-	-	<i>Гирьки 5 (+3?), весы, моток проволоки</i>	ювелирный	945/946
9. 2001	81 (24) /4/	81	22 (серебро)	11	-	сокровище	952/953
10. 2007	4 (4)	?	3 (серебро)	1	-	сокровище	50-е гг. X в.
11. 1940	/1/	1	6 (серебро, золото)	-	-	сокровище	сер. X в. (типы вещей)

Обычно рассматриваются несколько вариантов смыслового значения подобных комплексов: деньги или своего рода «капитал», сокровище, фамильные ценности, ювелирное сырье.

Комплексы, вошедшие в первую выделенную нами группу, вероятно, можно рассматривать как клад, состоящие из денег, т.е. монет, используемых в основном в качестве средств платежа. Хотя не следует забывать и том, что монетное серебро постоянно являлось и сырьем для изготовления украшений. Состав этих монетных кладов Гнёздова хронологически очень компактен, что свидетельствует о быстром их формировании.

Было отмечено, что до начала второй трети X в. на Руси монета принималась в основном на счет, тогда как массовое распространение

обломков, отражающих потребность в мелкой разменной монете, ярко проявляется после 939 г. (Янин 1956). По мнению Б. Хорд, обилие монет и обрезков в слое поселения говорит об их регулярном использовании в качестве средств платежа, тогда как преобладание монет-подвесок скорее указывает на неразвитость экономической жизни в данной местности (Hårdh 1996, 86).

На активное использование населением Гнёздова в это время восточной монеты, указывает значительное количество отдельных монет и их обломков, происходящих из культурного слоя поселения на различных его участках – их найдено здесь около 290 экземпляров, а также 98 экземпляров вошло в состав инвентаря 51 погребения (Пушкина 1999, 406–407). При этом

монеты, превращенные в украшения, составляют немногим более 6% общего числа находок.

Почти все комплексы второй группы гнёздовских кладов можно предположительно рассматривать в качестве «сокровища», семейной кузны или фамильных ценностей.

Клад 1867 года, состоявший из 104 серебряных и золоченых украшений, в числе которых 8 шейных гривен, и находка 1940 года – 7 золотых и серебряных подвесок – вполне соответствуют понятию «сокровище», воплотив в себе символы богатства и престижа его владельцев. Г.Ф.Корзухина считала, что клад 1867 года мог принадлежать богатому дружиннику или боярину, связанному с великокняжеским княжеским двором (Корзухина 1954, с. 48).

Пять кладов (найденные в 1870, 1885, 1993, 2001 и 2007 гг.) состоят из наборов женских украшений, включающих височные кольца, подвески, перстни или браслеты в сочетании со стеклянными и каменными бусами и серебряными пуговицами. Сочетания этих предметов соответствуют 2–3 полным наборам, которые прослеживаются и по материалам некоторых погребений. Единственное исключение – это клад 2007 года, состоящий всего из двух перстней (один из них сломан) и одной подвески. Как отмечала Г.Ф. Корзухина, рассматривая

особенности древнерусских кладов IX–XIII вв., многие комплексы «складывались в результате систематического пополнения убора рядом его владельцев, наследовавших фамильные ценности» (Корзухина 1954, 15). Этот путь формирования мог бы объяснить, например, потертость и следы ремонта на некоторых височных кольцах клада 1993 года или незначительные повреждения отдельных подвесок клада 1867 года. Но ни один из этих кладов невозможно считать кладом длительного накопления. Во-первых, поскольку типологические характеристики составивших их украшений практически одинаковы; во-вторых, из-за сходства династического и хронологического состава монетных частей. Кроме того, ни в одном из этих кладов нет предметов, время бытования которых определялось бы ранее середины X в.

Видимо, все пять кладов сформировались примерно в одно и то же время, на протяжении жизни не более одного поколения и лишь условно могут быть определены как «семейная кузнь» или фамильные ценности.

К числу кладов, оставленных мастером-ювелиром, отнесен клад 2000/2001 года, который очень логично дополняет картину активной жизни древнего Гнёздова – единственного развитого в экономическом отношении пункта Верхнего Поднепровья периода викингов.

ЛИТЕРАТУРА

- Давидан, О. И., 1987. Весовые гирьки Старой Ладogi. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*. 28. С. 119–126.
- Ениосова, Н. В., 1999. *Ювелирное производство Гнёздова (по материалам курганов и поселения)*. Москва. С. 1–17.
- Корзухина, Г. Ф., 1954. Русские клады IX–XIII вв. Москва–Ленинград. С. 5–157.
- Потин, В. М., 1968. *Древняя Русь и европейские государства в X–XIII вв. Историко-нумизматический очерк*. Ленинград. С. 5–238.
- Пушкина, Т. А., 1991. Торговый инвентарь из курганов Смоленского Поднепровья. *Смоленск и Гнёздово*. Ред. Д. А. Авдусин. Москва. С. 226–243.
- Пушкина, Т. А., 1996. Новый Гнёздовский клад. *Древнейшие государства Восточной Европы. 1994 год. Новое в нумизматике*. Москва: Российская Академия Наук. С. 171–186.
- Пушкина, Т. А., 1999. Нумизматические материалы из раскопок Гнёздова. *Великий Новгород в истории средневековой Европы*. Москва: Московский Государственный Университет. С. 405–417.
- Янин, В. Л., 1956. *Денежно-весовые системы русского средневековья (домонгольский период)*. Москва: Московский Университет. С. 3–205.
- Янина, С. А., 1956. Неревский клад куфических монет. *Материалы и исследования по археологии СССР*. 55. Труды Новгородской археологической экспедиции. Т. 1. Москва: Академия наук СССР. С. 180–207.
- Berga, T., 1992. Waagen zum Wägen von Münzsilber in Lettland. *Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter. Acta Universitatis Stockholmiensis Studia Baltica Stockholmiensia*. 9. Stockholm. S. 33–41.
- Hårdh, B., 1976. Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Katalog und Tafeln. *Acta Archaeologica Lundensia, series in 4*. N 9. Lund. S. 5–140.
- Hårdh, B., 1996. Silver in the Viking Age. A Regional-Economic Study. *Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°*. No. 25. Stockholm. P. 3–221.
- Stenberger, M., 1957. *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit*. I. Text. Stockholm. S. 13–383.
- Strömberg, M., 1961. Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen. II. Katalog und Tafeln. *Acta Archaeologica Lundensia, series in 4*. N 4. Bonn–Lund. S. 4–166.
- Thunmark-Nylén, L., 1998. *Die Wikingerzeit Gotlands*. II. Typentafeln. Stockholm. S. 9–17, Taf. 1–316.
- Urtāns, V., 1977. *Senākie depoziiti Latvijā (līdz 1200. g.)*. Rīga. 5.–283. lpp.

A "JEWELLER'S" HOARD FROM THE UPPER DNEIPEP AREA

Summary

The article describes in details the composition of one of the 11 hoards from the 10th century found in the territory of the archaeological site of Gnezdovo – the largest archaeological complex of the Viking period in Russia, located in the upper reaches of the Dnieper. The hoard was found in the territory of the settlement using metal detectors and assembled entirely in the excavation. A special feature of the hoard is the presence of some silver Arab coins debris folding weights, scales and coil of silver wire. The closest to it in composition are some hoards from Scandinavia, 10th – the beginning of the 11th century. The diverse collection of findings indicates the existence of the developed jewelry production in Gnezdovo settlement, and the active use by the population of silver coinage, weights and scales suggests that the hoard belonged to one of the local masters. The author comes up with a general characteristic of all 11 Gnezdovo hoards, divided into two chronological groups.

Key words: hoard, scale, raw material, chronological groups, treasure.

Twenty-one hoards of the 9th–10th centuries have been found in the Smolensk region. The majority of them are dated to the 10th century and as many as 16th originate from six different sites. The hoards have different composition: coins or some sort of mixture of coins and jewellery. All hoards of the 9th century were found in the basins of small rivers connecting Dnepr and West Dvina. The main part of the hoards of the 10th century was found not far from Smolensk. Eleven hoards belong to the archaeological site of Gnezdovo. One of these hoards was found in 2000/2001, after using a metal detector by amateurs on the territory of Gnezdovo settlement. The hoard consists of six Arabic coins, fragments of the scale, eight different weights and a skein of silver wire. The common weight of the coins and silver wire are about 11 grammes. Craftsman could make a few temple-rings, small horse-shoe-shaped brooches or bracelets with this metal.

Traces of different craft activities were found over the entire area of the open settlement and inside the hill-fort. Intensive craft-production, including the working of both ferrous and non-ferrous metals, took place here. Fragments of crucibles and moulds are quite numerous. Tools for making jewelry, pieces of sheet bronze and wire, bars of metal, and fragments of defective or unfinished artifacts were also found.

Numerous finds of Arabic and Byzantine coins, and scales and weights, in the burials and in the

settlement show that the majority of the population here participated in trade. Silver coins were used as an item of payment and raw materials for metal-working. Fragments of coins makes up about 80% of the numismatic collection from Gnezdovo. And only about 4% of coins were turned to pendants. According to specialists, an abundance of whole and fragmented coins in the culture layers of settlements shows that the inhabitants regularly used them for payment.

More than 500 different pieces of jewelry form an important part of the Gnezdovo hoards. Among them there are about 190 silver and gold artifacts. There is no hacksilver in these hoards – there are only a few artifacts with unimportant damages.

Judging from their youngest coins the Gnezdovo hoards form two compact chronological groups. The first group consists of two hoards with only oriental coins and coin fragments. This group of hoards contains coins as a means of payment. These hoards were hidden in the 20–30s of the 10th century. The second group consists of nine hoards with coins and different artifacts such as silver and gold ornaments, glass and stone beads, weights and some other things. All these hoards were put away in 40–50–60s of the 10th century. The second group could be perceived as a family "treasure" and one hoard – as the reserve of the raw material for a craftsman.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. A "jeweller's" hoard: 1–8 – weights; 9 – skein of silver wire; 10 – fragment of the scale

Table 1. The composition and the dates (tpq) of hoards of Gnezdovo

Мария Медведева

АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ДРЕВНОСТЕЙ ЛАТВИИ В ДОКУМЕНТАХ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX– НАЧАЛА XX В. ИЗ ФОНДОВ НАУЧНОГО АРХИВА ИНСТИТУТА ИСТОРИИ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ РАН

Коллекция архива Института истории материальной культуры Академии наук России включает в себя множество документов, посвященных истории археологических исследований на территории современной Латвии с конца XIX до начала XX в. Большинство из них хранятся в фонде Императорской Археологической комиссии. Письменные и фотоматериалы, связанные с археологическими исследованиями Латвии, были кратко описаны и проанализированы. Полученные результаты будут предоставлять новые документальные ресурсы по истории археологии Латвии в 1880–1910-е гг.

Ключевые слова: история археологии Латвии, Императорская Археологическая комиссия, археологические раскопки, архивные документы, archaeological excavation, случайные находки.

Собрание Научного архива Института истории материальной культуры РАН хранит уникальные коллекции фото- и рукописных документов по истории археологической науки России со второй половины XIX в. до наших дней и является прекрасным источником для историографических исследований. Материалы по изучению памятников археологии и архитектуры Латвии¹ находятся в фондах нескольких научных обществ и организаций. Особый интерес представляют документы хронологического периода второй половины XIX – начала XX в., значительная часть которых происходит из фонда Императорской Археологической комиссии.

Большую категорию материалов архива ИИМК РАН по археологии Латвии в XIX в. составляют дела с описанием случайных находок. Разрозненные сведения о них поступали в Императорскую Археологическую комиссию со всей территории России – из статистических комитетов, из департамента железных дорог, от губернских властей, от крестьян, священников

и других организаций и частных лиц. Специалисты комиссии производили экспертизу присланных находок. Если они имели научную ценность, то нашедшим выплачивалась их стоимость согласно весу металла и с учетом археологического значения и редкости, а древности распределялись в музейные хранилища. Каждому факту такой находки посвящено отдельное архивное дело в фонде ИАК, фотограф комиссии обязательно снимал обнаруженные предметы. В архивных делах всегда зафиксированы место, дата, автор находки; а также присутствуют заключение специалистов и указание о последующей передаче в музейную коллекцию. Десятки рукописных документов и фотографий из фонда Императорской Археологической комиссии содержат информацию о случайных находках отдельных монет, монетных кладов, бронзовых и серебряных украшений, обнаруженных при строительных или сельскохозяйственных работах и других обстоятельствах, в том числе и на территории Латвии. Приведем для примера описание нескольких подобных архивных дел. В 1890 году в ИАК поступило письмо от настоятеля Галянского костела (Витебская губерния, Режицкий уезд) о том, что крестьяне, выкапывая яму для погребения на римско-католическом кладбище, на глубине 4 аршина нашли бронзовые шейные гривны и браслеты (рис. 1). Находки были переданы в

¹ В статье рассматриваются архивные материалы по изучению памятников, находящихся в пределах современных границ Латвийского государства. Названия объектов и населенных пунктов приводятся соответственно архивному источнику и хронологическому периоду времени, к которому он относится.

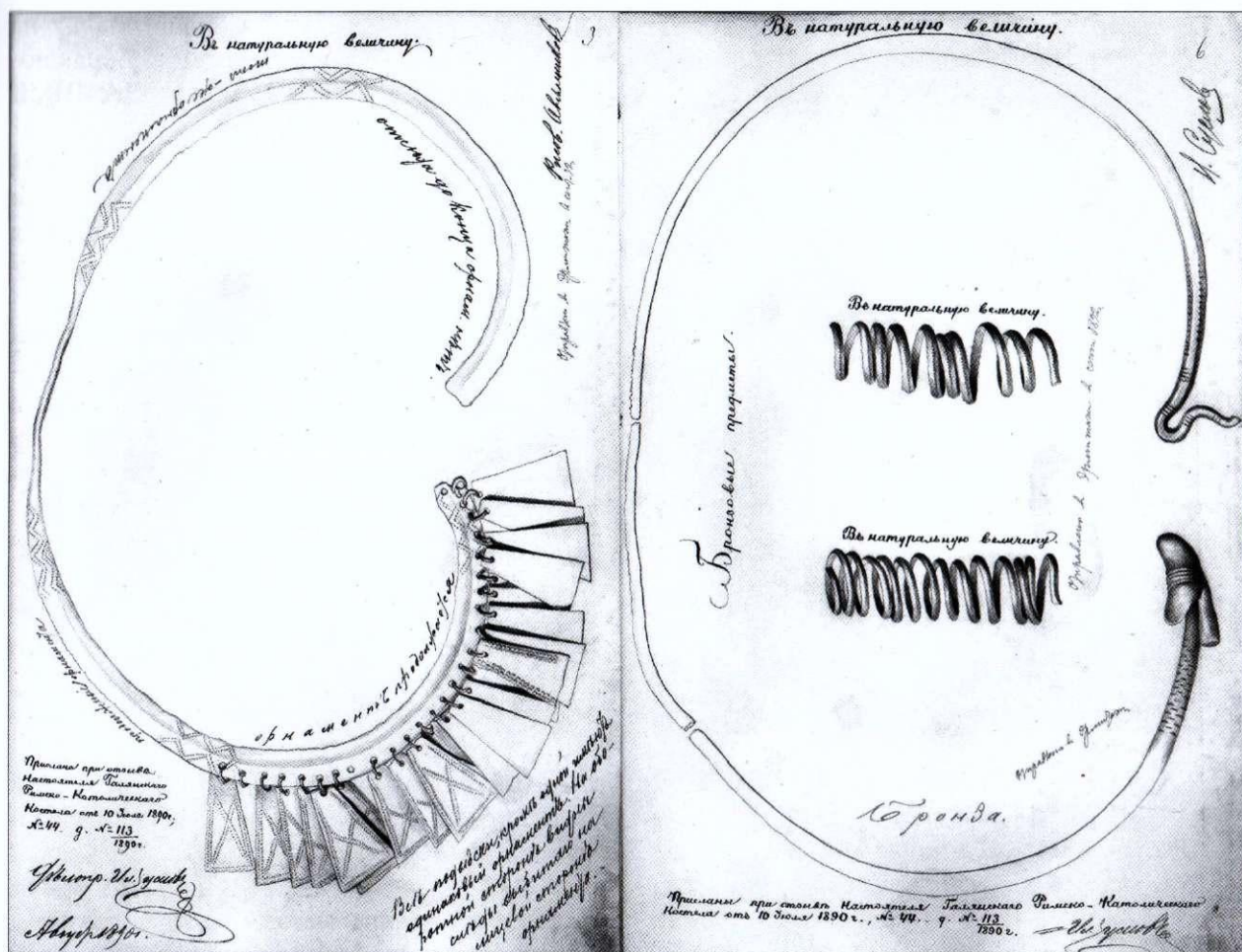

Рис. 1. Случайные находки, с. Гальяны. 1890 г.

Эрмитаж, а нашедшие через настоятеля храма получили 15 рублей (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1890, д. 113).

В 1892 году настоятель Гальянского костела вновь известил ИАК, что на том же кладбище крестьяне опять обнаружили «древние бронзовые предметы весом более 8 фунтов, на костях ручных свернутые в трубу проволоки, на головной кости – 4 обруча, самый верхний с привесками» (рис. 2). Крестьянам было выплачено 15 рублей, а находки поступили в коллекцию Виленского музея (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1890, д. 113, л. 10).

В 1891 году из Режицкого у. в ИАК были присланы бронзовая цепь с привесками, бронзовые браслеты и кольца (рис. 3). Сведения о них поступили из Витебского статистического комитета. Вещи нашел житель д. Шкрябы на берегу оз. Ризно вместе с человеческими костями и черепом, это указывает на то, что они происходили, скорее всего, из разрушенного могильника. Предметы дополнили коллекцию Государственного Исторического музея, а ме-

щанин д. Шкрябы Игнат Борисенко получил 13 рублей (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1891, д. 192).

В 1892 году в усадьбе Аулиден Рижского у. землекопы при постройке фабрики обнаружили предметы из бронзы и железа: браслеты, цепочка, фибула, ножи, серп, наконечники копий, топоры. Найдены были присланы в дар в Императорскую Археологическую комиссию и после экспертизы переданы Лифляндскому губернатору для «препровождения» их в местный музей. Спустя некоторое время, губернатор сообщил, что артефакты поступили в распоряжение Общества истории и древностей Прибалтийского края и соответственно в музей общества (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1. оп. 1, 1892, д. 159).

В 1895 году в комиссию были присланы почти 5 фунтов старинных монет, обнаруженных в усадьбе Абрак Тальсенского у. Курляндской губернии. По запросу ИАК специалисты Эрмитажа произвели экспертизу и признали их «фальшивыми и низкопробными рижскими солидами» второй половины XVII в. В этом

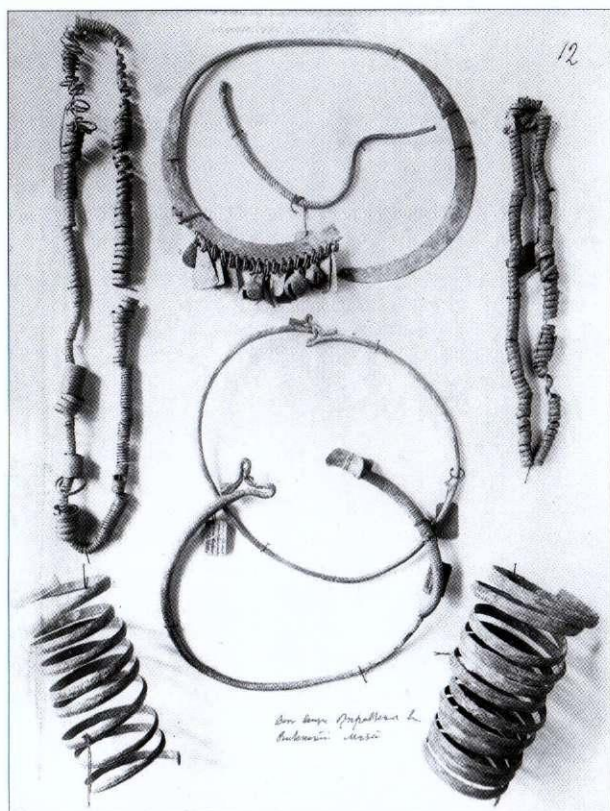

Рис. 2. Случайные находки, с. Галяны. 1892 г.

Рис. 3. Случайные находки, с. Шкрябы. 1891 г.

случае монеты отправились в переплавку на Монетный Двор, а владелец усадьбы Абрак получил их стоимость по весу металла (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1895, д. 136).

Самые ранние сведения о раскопках на территории Латвии, которые удалось найти в Научном архиве ИИМК РАН, датируются 80-ми гг. XIX в. Серия архивных дел посвящена исследованиям Альт-Раденского могильника (Курляндская губ., Бауский у.). Раскопки памятника начались в 1886 году под руководством инспектора городского училища в Бауске Э. Шмидта и при содействии ИАК. В архиве сохранилась переписка Э. Шмидта и Археологической комиссии, частично на русском, частично – на немецком языке, о процессе работ, о финансировании, в деле также содержится ряд отчетных материалов, планов, опись находок и их фотографические снимки (рис. 4–5).

Одновременно с раскопками могильника Э. Шмидт во второй половине 1880-х гг. по собственной инициативе, всецело поддержанной ИАК, произвел также архитектурное обследование Бауского замка. Материалы обследования включают фотографии, планы и обмеры замка, рисунки его общих видов (рис. 6) и архитектурных деталей; часть иллюстраций – копии оригиналов из музея Курляндии. Они объединены в общее архивное дело с документами по раскопкам могильника (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1887, д. 58).

В последующие годы археологическими исследованиями Альт-Раденского могильника занимались также преподаватель Митавской гимназии К.К. Бой при участии графа Кейзерлинга. Затем по поручению ИАК работы там проводил приват-доцент Петербургского Университета Ф.А. Браун. Документы, связанные с его раскопками 1892 года в Альт-Раденском могильнике, на территории усадьбы Унтинг, собраны в отдельное архивное дело – открытый лист, переписка с ИАК о финансировании работ, краткий рукописный отчет, к сожалению, без иллюстративных материалов (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1892, д. 103).

В Лифляндской губернии в 1889 году член Эстонского Ученого Общества профессор Г.Б. Лешке произвел раскопки на казенной мызе Вейнзель близ г. Вольмар по открытому листу Археологической комиссии. Сохранился отчет об этих работах на немецком языке. Вещи из раскопок поступили в музей древностей при Императорском Дерптском университете (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1889, д. 75).

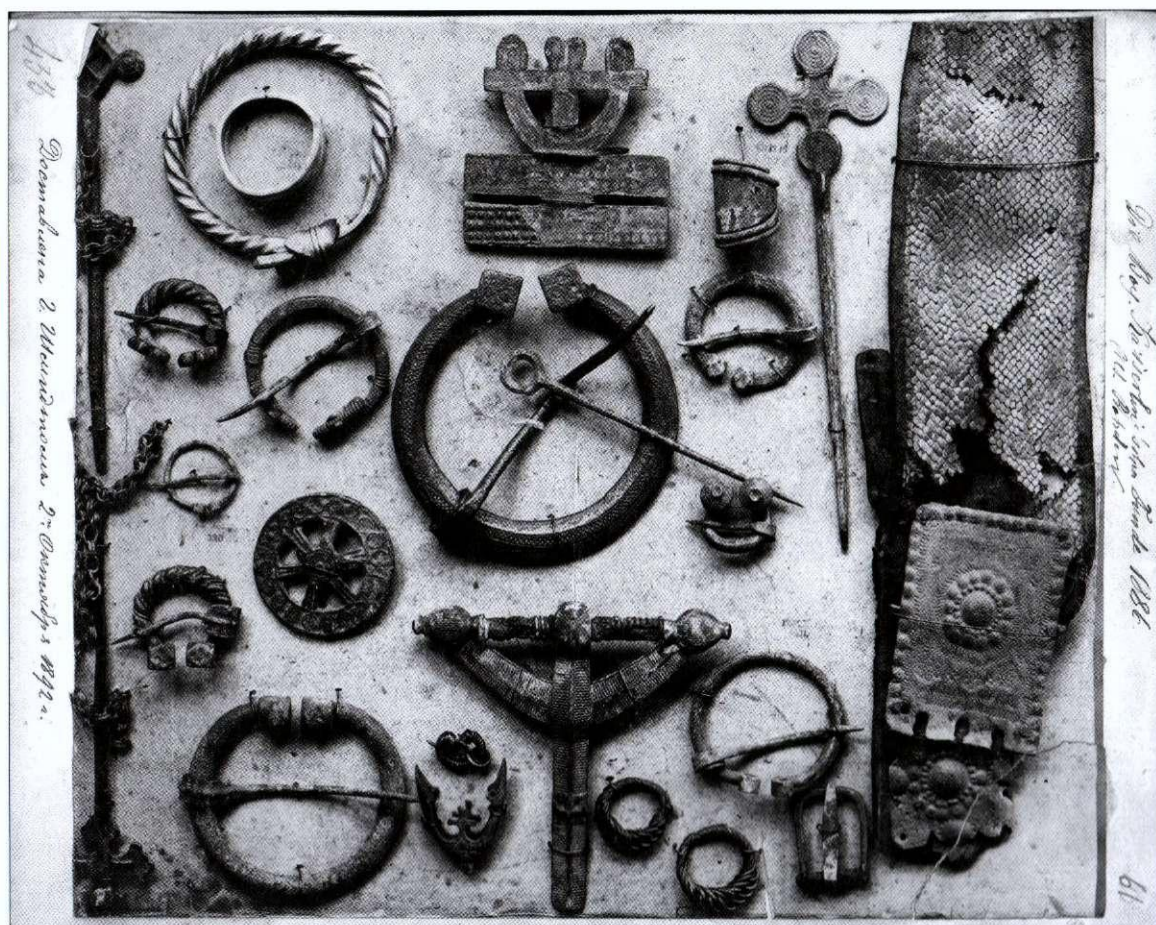

Рис. 4. Материалы из отчета Э. Шмидта о раскопках Альт-Раденского могильника

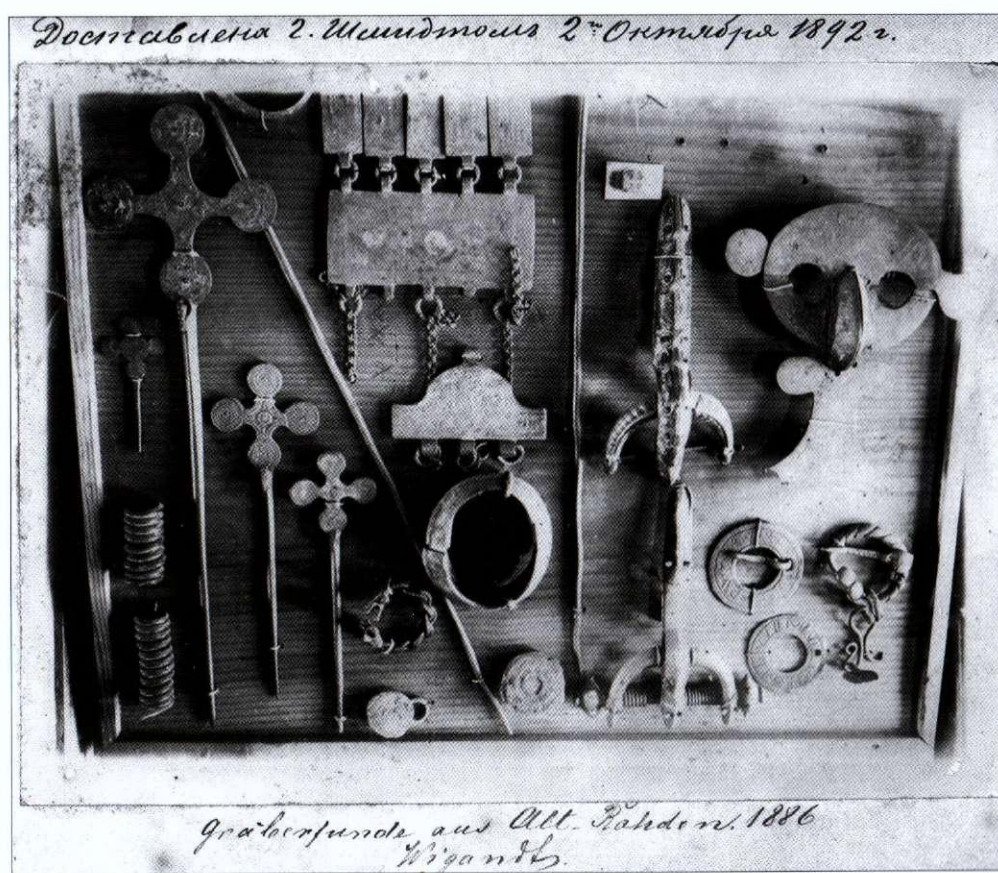

Рис. 5. Материалы из отчета Э. Шмидта о раскопках Альт-Раденского могильника

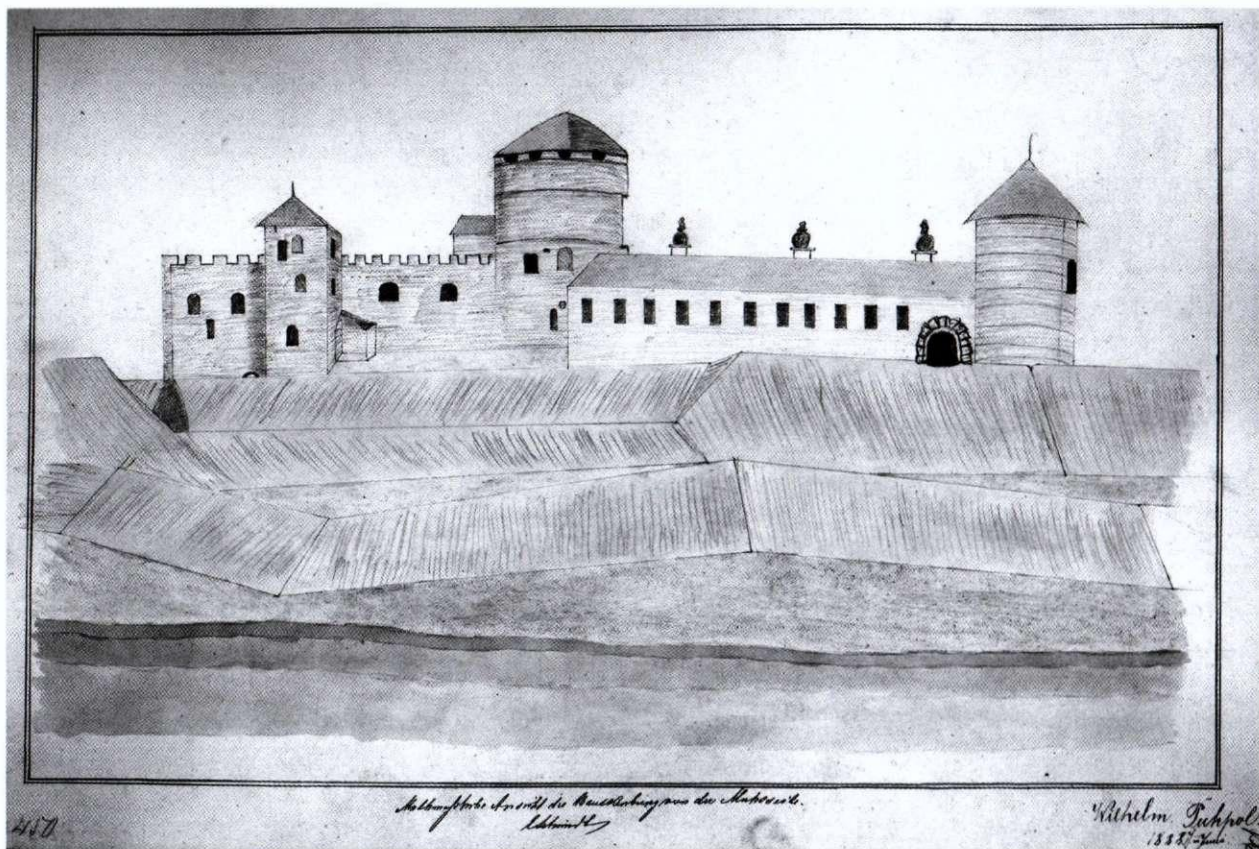

Рис. 6. Бауский замок. Из материалов обследования Э. Шмидта

В течение 1890-х гг. К.К. Бой произвел также ряд археологических исследований на землях казенных имений Курляндской губернии. В Научном Архиве ИИМК РАН хранятся открытые листы за 1895–1896 гг., выданные К.К. Бою Императорской Археологической комиссией на право производства археологических раскопок в Курляндии. Материалы его работ сконцентрированы в несколько архивных делах в фонде ИАК.

Наиболее результативными стали раскопки могильника в имении Цемальден Бауского у. В 1891 году в процессе земляных работ по благоустройству нового участка Цемальденского лютеранского кладбища рабочие неоднократно натыкались на кости и предметы из бронзы и железа. Обнаруженные предметы частично оказались у детей местных землевладельцев, а затем попали в собрание древностей учителя Митавского реального училища Крюгера² (рис. 7). Один из местных землевладельцев обратился к К.К. Бою с предложением купить несколько древностей (рис. 8), найденных рабочими. Узнав обстоятельства и место находок и

ознакомившись с коллекцией Крюгера, К.К. Бой в 1895 году обратился в ИАК с просьбой выдать разрешение на проведение археологических работ в имении Цемальден. Он получил открытый лист и приступил в том же году к раскопкам, было исследовано 27 погребений. В архивных материалах представлен достаточно подробный полевой отчет о раскопках на немецком и русском языках, дневник и несколько чертежей и фотографий (рис. 9–10) (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1895, д. 158).

В 1896 году ему опять был выдан открытый лист на исследования в Курляндии, но, как следует из материалов архива, К.К. Бой не смог продолжить намеченные раскопки в силу семейных обстоятельств (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1896, д. 120, л. 12).

В архивном деле также сохранился любопытный документ – письмо К.К. Боя 1898 года в ИАК, где он изложил свои мысли по организации охраны памятников на территории Курляндии. При условии предоставления минимальных денежных средств он был готов осуществлять своими силами археологический надзор за новостроечными работами, а также содействовать предупреждению незаконных

² Указаний на имя и отчество Крюгера в архивных материалах обнаружить не удалось.

Рис. 7. Случайные находки из могильника в имении Цемальден

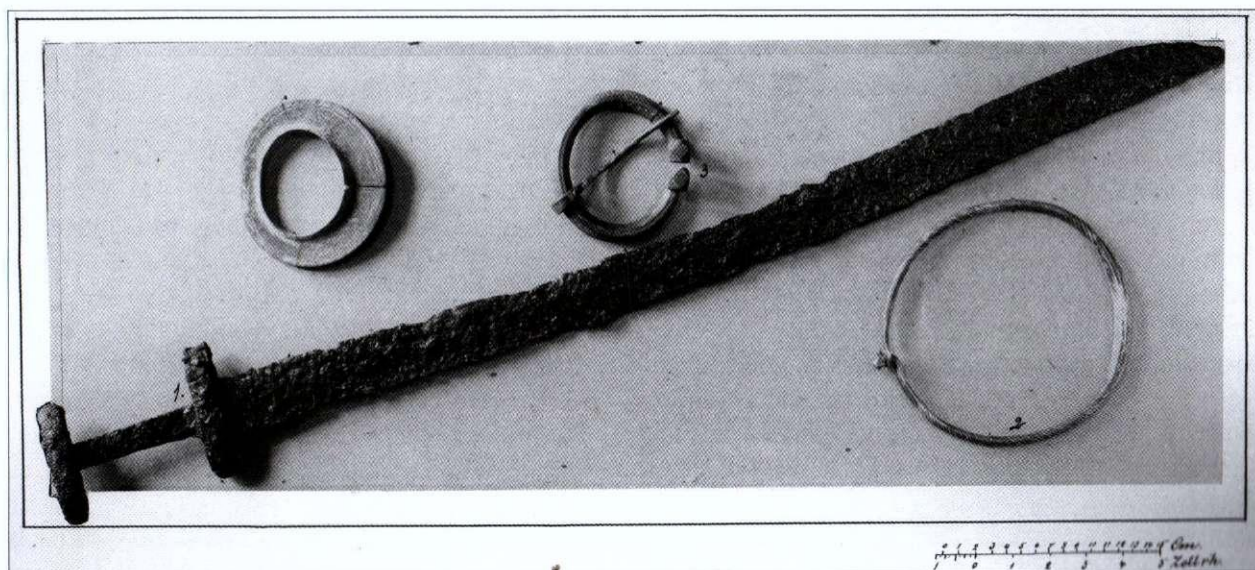

Рис. 8. Случайные находки из могильника в имении Цемальден

Рис. 9. Материалы из отчета К.К. Боя о раскопках могильника в имени Цемальден. Погребение 3

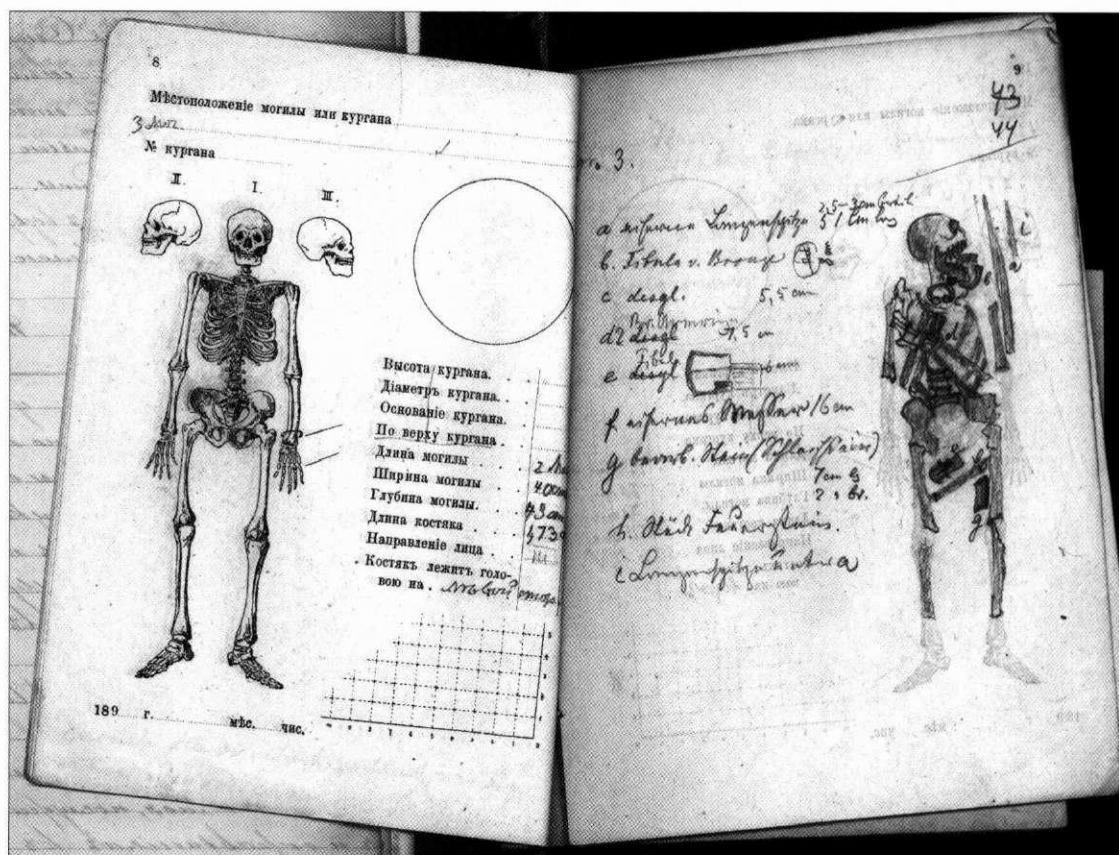

Рис. 10. Материалы из отчета К.К. Боя о раскопках могильника в имени Цемальден. Фрагмент полевого дневника

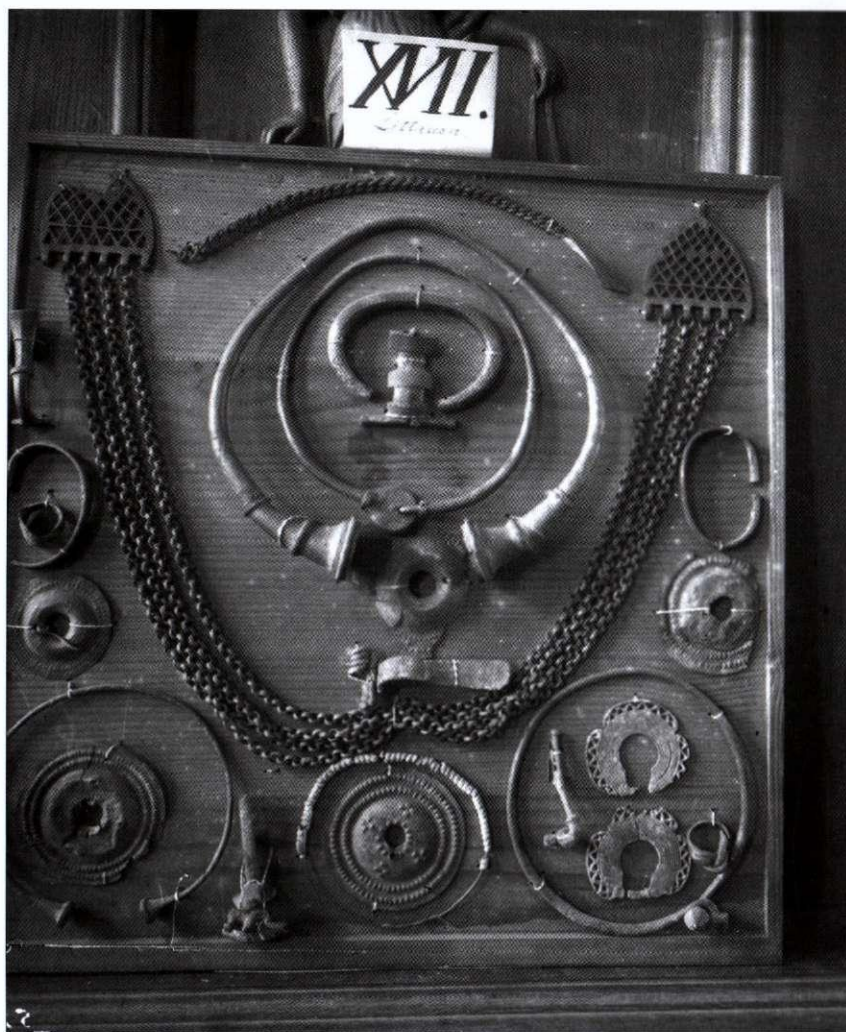

Рис. 11. Древности из коллекции Крюгера

грабительских раскопок на территории казенных земель Курляндии, где находились исследуемые им памятники археологии (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1895, д. 120, л. 18).

В фотоотделе Научного архива ИИМК РАН в фонде А.А. Спицына хранится серия стеклянных негативов, на которых зафиксированы вещи из коллекции учителя из Митавы Крюгера, уже упомянутого в связи с исследованиями Цемальденского могильника. Согласно данным А.А. Спицына, коллекция состояла из предметов древности, размещенных на 24 планшетах. Он высоко оценивал значение этого собрания для археологии Прибалтийского края и «считал весьма желательным» в будущем приобрести ее у владельца с целью передачи в один из центральных музеев России. А.А. Спицын писал, что «к наиболее замечательным отделам собрания принадлежит коллекция из могильника близ Цемальдена, составляющего для изучения местных древностей одну из ис-

ходных точек», также весьма ценными, по его мнению, являлись древности из могильников близ Сессау, Анненбурга (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1895, д. 279, л. 1) (рис. 11–12). Кроме фотоизображений планшетов с вещами из собрания Крюгера, в спицынских материалах представлены фотографии рабочих моментов раскопок (рис. 13–14). Согласно архивной описи, они были сделаны в процессе археологических работ под руководством самого Крюгера в 1880-е гг., на одном из могильников Курляндии. К сожалению, название памятника не сохранилось ни в фото-, ни в рукописных документах архива, поэтому более точная атрибуция снимков пока невозможна.

Одно из самых ярких мест среди документов НА ИИМК РАН, посвященных археологическому изучению Латвии, занимают материалы раскопок Люцинского могильника (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1890, д. 33; ф. 1, оп. 1, 1891, д. 65; ф. 1, оп. 1, 1891, д. 107; ф. 1, оп. 1, 1893,

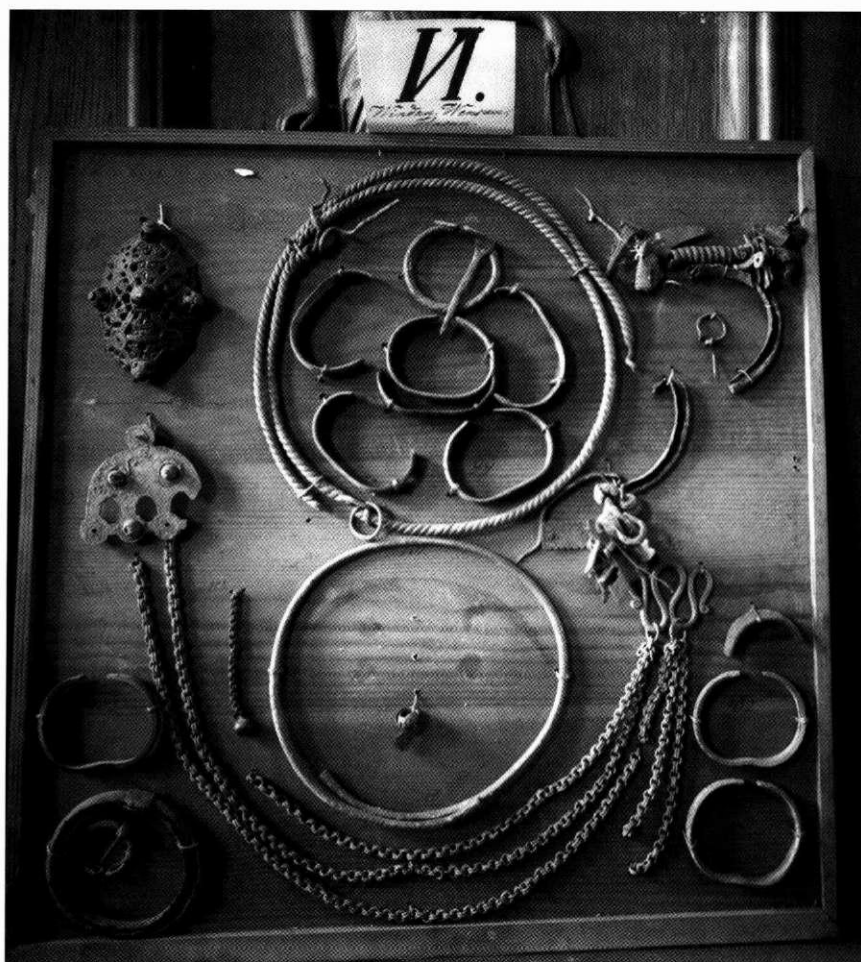

Рис. 12. Древности из коллекции Крюгера

Рис. 13. Раскопки на одном из могильников Курляндии. 1880-е гг.

д. 7). В них вошли оригинальные отчеты и полевая документация, составленная автором раскопок Е.Р. Романовым, большая их часть опубликована в специальном томе Материалов по археологии России, посвященном Люцинскому могильнику (Материалы по археологии России, № 14).

Кроме того, в делах содержатся вся официальная и неофициальная переписка по поводу выдачи открытых листов, передачи коллекций в музейные хранилища, охраны памятника от кладоискателей. Например, сохранилась подробная переписка ИАК с местными властями о собирателе-кладоискателе г. Фохте, который

Рис. 14. Раскопки на одном из могильников Курляндии. 1880-е гг.

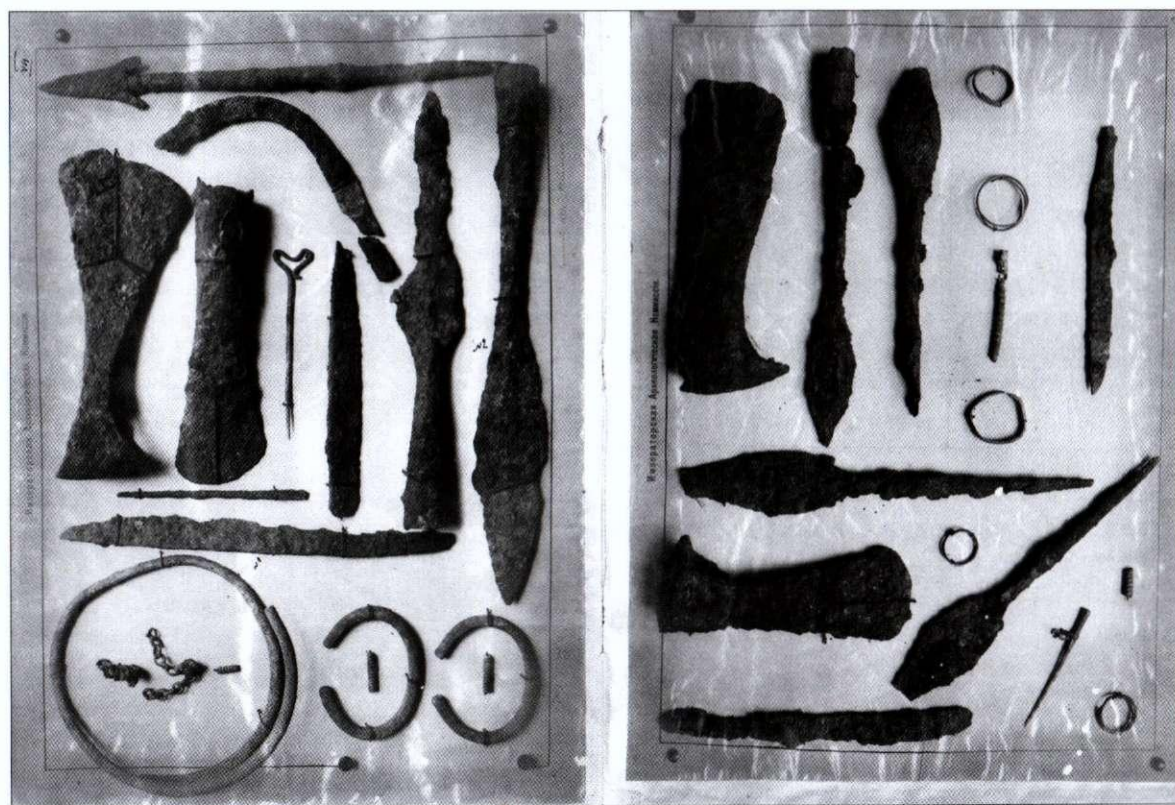

Рис. 15. Находки из Дрейманского могильника. Из отчета Е.Р. Романова о раскопках 1893 г.

МИНИСТЕРСТВО
ИМПЕРАТОРСКАГО
ДВОРА.

ИМПЕРАТОРСКАЯ
АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ
КОММИССИЯ.

10. Мая 1908.

№ 752
С.-Петербургъ

Здание ИМПЕРАТОРСКАГО Зимняго Дворца.

Открытый листъ.

№ 190 восьмой годъ.

Выданъ этотъ листъ дѣйствительному слу-
шателю Московскаго Археологическаго Института,
лектору Московскаго Сельско-Хозяйственнаго
Института Францу Владиміровичу Баллоду

Императорскою Археологическою Коммиссіею на
право производства археологическихъ раскопокъ въ
теченіе 1908 года на земляхъ казенныхъ, обществен-
ныхъ и принадлежащихъ разнымъ установленіямъ
въ предѣлахъ Вольмарскаго уѣзда, Лифляндской
губерніи.

съ обязательствомъ доставить въ Коммиссію отчетъ
или дневникъ по произведеннымъ раскопкамъ, а
также, при особой описи всехъ находокъ, наиболее
ценные и интересные изъ найденныхъ предметовъ,
для представленія ихъ на Высочайшее Государя
Императора воззрѣніе.

За Предсѣдателя Императорской
Археологической Коммиссіи, Мов. Др. (подп.) В. Латышевъ.

Окрытши:
Въприс: } Дѣлопроизводитель

Листъ этотъ дѣйствителенъ на одинъ годъ и, по линваніи надобности, долженъ быть
представленъ обратно въ Коммиссію.

Рис. 16. Открытый лист, выданный Ф.В. Баллоду на производство археологических работ
в Лифляндской губ. в 1908 г.

вплоть до 1890 года активно искал и выкапывал древности на территории могильника. Как следует из материалов дела, его заставили дать подписку не производить несанкционированные раскопки, и в дальнейшем полиция вела наблюдение за ее исполнением.

Представлены в архиве и материалы других археологических исследований Е.Р. Романова в Люцинском, Режицком и Двинском уездах Витебской губернии. Например, в одном из дел собраны материалы его работ 1893 года: отчет о раскопках Релингского могильника, находки из Дрейманского могильника (рис. 15) (НА ИИМК РАН, ф. 1, оп. 1, 1893, д. 7).

Среди архивных материалов по изучению памятников археологии Латвии в начале XX в. особое место занимает отчет об исследованиях Ф.В. Баллода (Ф. Балодиса). В 1908 году открытый лист на раскопки в Лифляндской губернии был выдан Московскому Археологическому институту. В Научном архиве ИИМК РАН сохранились отчетные документы и переписка, относящиеся к этим археологическим изысканиям (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1908, д. 52). Непосредственным исполнителем работ стал Ф.В. Баллод. В апреле 1908 года он обратился к директору Московского Археологического института, слушателем которого он являлся в тот момент, с просьбой о ходатайстве перед Археологической комиссией о выдаче ему открытого листа на проведение раскопок в Вольмарском уезде Лифляндской губернии. Открытый лист был получен в мае того же года (рис. 16). Главной целью работ Ф.В. Баллода являлось археологическое обследование древнелатышской области «Имера» и раскопки ряда памятников в долине р. Юмара, найденных ранее, во время совместных с отцом В.Д. Баллодом ученых путешествий. В течение лета 1908 года ему удалось исследовать часть средневекового могильника в усадьбе Дранкис (рис. 17). Причем, он указывает, что первый раз раскопки этого могильника были произведены им и его отцом еще в 1905 году по просьбе крестьян, случайно обнаруживших могилу. В своем отчете за 1908 год Ф.В. Баллод дает информацию и о первых, и о вторых раскопках. В 1905 году было раскопано 4 погребения, в 1908 году – 9 погребений. Самое богатое находками погребение №2 было исследовано в 1905 году, а в отчете 1908 года Ф.В. Баллод привел его подробное описание (рис. 18). Он также произвел раскопки холма (кургана), находившего напротив Вольмарской учительской семинарии. При строительных работах по прокладыванию

улицы рядом с холмом было найдено 8 скелетов, Ф.В. Баллод в 1908 году обнаружил еще 3 погребения. Он предположил, что, скорее всего, на этом месте стояла виселица, принадлежавшая Вольмарскому замку, и погребения – это захоронения казненных и умерших во время эпидемий. Помимо описания конкретных археологических изысканий, в отчете также содержатся подробные географические данные района р. Юмара, обзор истории изучения региона, этнографические материалы, сведения об археологических памятниках (рис. 19).

Следует также упомянуть архивное дело, посвященное раскопкам Балтийского археологического общества 1913 года (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1913, д. 378). В нем собраны краткие сообщения, присланные в ИАК местными властями, о раскопках в имениях Фридрихсвальд и Лубан Венденского уезда Лифляндской губернии. К сожалению, научное описание находок и раскопанных погребений в деле отсутствует. Согласно донесению урядника, в имении Фридрихсвальд работы производились самим владельцем и членами Балтийского археологического общества, «причем обнаружены были человеческие сгнившие кости, а между них один небольшой каменный топор, один старинный железный кинжал, один железный пиковый наконечник, и несколько старинных пряжек и кольцеобразных грудных брошей старинных из железа, при одних женских костях был обнаружен венок из крышек раковины и все эти вещи владельцем имения переданы для доставления их в Балтийский Археологический Музей города Риги» (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1913, д. 378, л. 3). В имении Лубан также были найдены «человеческие скелеты, при одном женском скелете – ...украшение около шеи из бисера и на руках бронзовые кольца», в других погребениях обнаружены фрагменты керамики, железный топор и наконечники стрел, а также большое количество кремня в заполнении культурного слоя (НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1913, д. 378, л. 3 об.). Все древности были отправлены в Археологический Музей в Ригу.

Отдельного исследования заслуживают материалы сотрудничества Императорской Археологической комиссии с местными обществами на протяжении второй половины XIX – начала XX в. В архиве представлены переписка с Курляндским обществом литературы и искусства, с Прибалтийским обществом истории и древностей, документы переписки об учреждении при Вольмарском обществе музея для хранения старинных вещей,

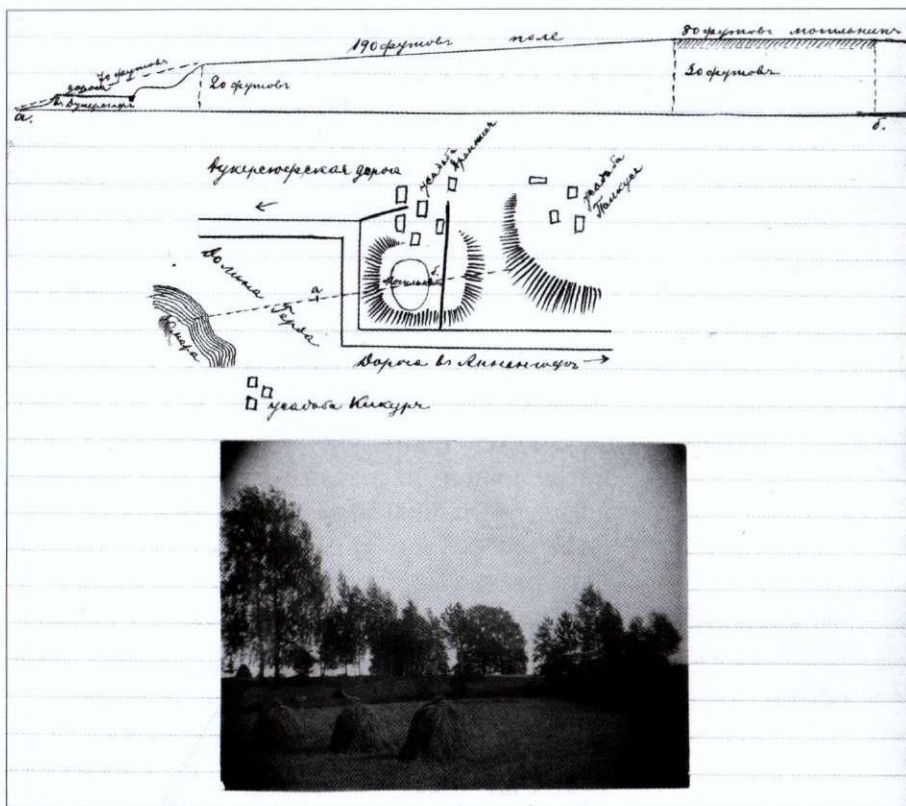

Рис. 17. Фрагмент отчета Ф.В. Баллода 1908 г. План и фотография могильника в усадьбе Дранкис

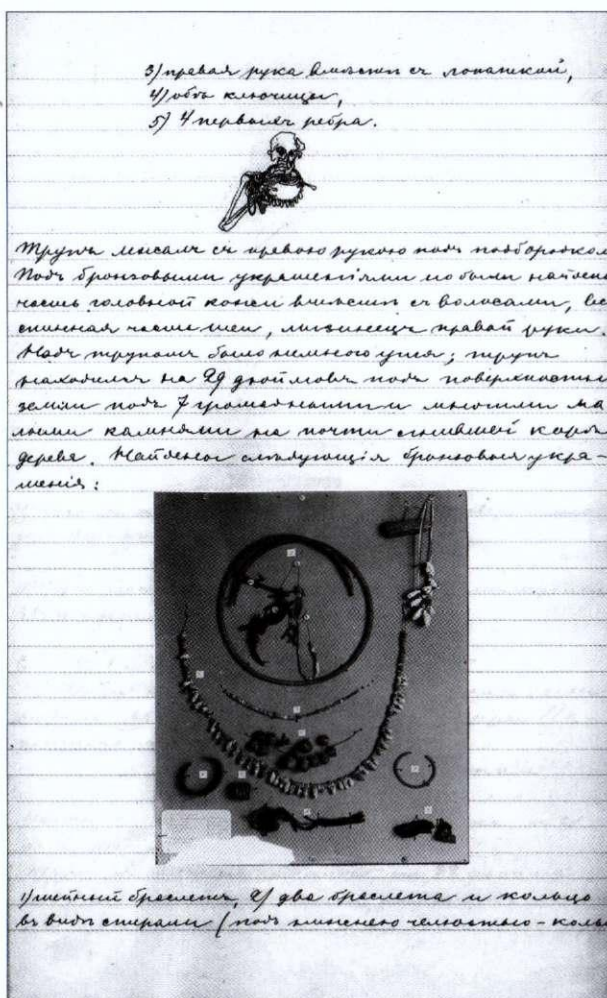

Рис. 18. Фрагмент описания погребения № 2. Из отчета Ф.В. Баллода 1908 г.

имеющих археологическое и этнографическое значение. В письмах затрагивались самые разнообразные аспекты совместной деятельности – проблемы сохранения исторических, архитектурных и археологических памятников; обсуждение «бедственного положения замков», передача находок из раскопок в собрания местных музеев и многие другие вопросы.

Из фонда Московского Археологического общества происходят уникальные материалы по описанию церковных приходов, которые были составлены священнослужителями на местах в 1896 году, после чего собраны воедино Московским обществом. Некоторые описания носят формальный характер, но значительная часть содержит достаточно подробную и весьма ценную для современных историков и этнографов информацию о топографическом положении прихода, о занятиях, жилищах, одежде, обычаях, народных верованиях местного населения, сведения по истории образования прихода, описания приходских церквей, кладбищ, школ, и даже в ряде случаев данные об археологических памятниках Курляндской и Лифляндской губерний (НА ИИМК РАН, РА, ф. 4, д. 155; д. 943–945; д. 946–988).

Заканчивая краткий обзор материалов по археологическим исследованиям древностей Латвии из фондов Научного архива ИИМК РАН, хочется отметить, что здесь приведен

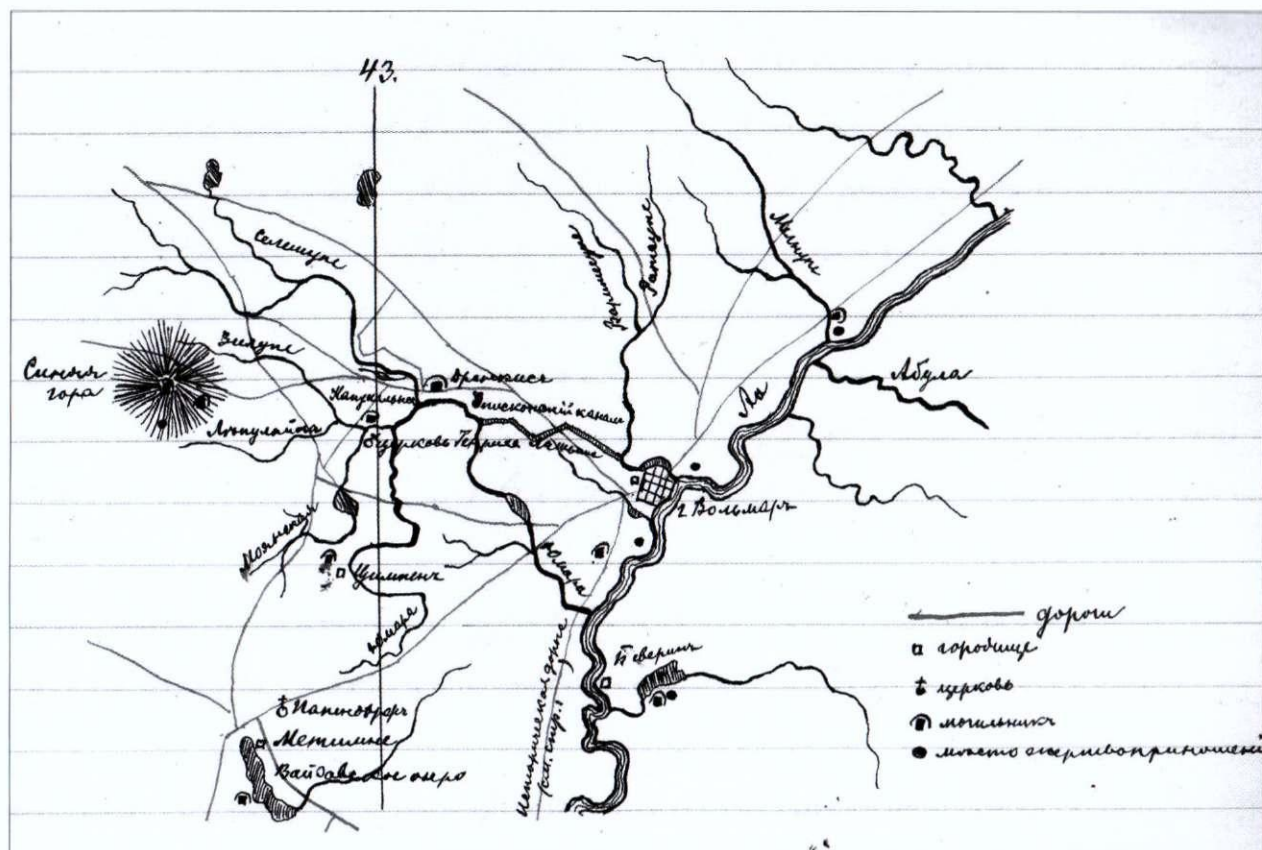

Рис. 19. Карта археологических памятников Вольмарского уезда. Из отчета Ф.В. Баллода

лишь предварительный анализ документов по рассматриваемой теме. Подробное изучение всего комплекса фотографических и рукописных материалов позволит открыть еще многие неизвестные страницы истории археологии Латвии; проследить этапы научной деятельности

и выявить новые биографические факты исследователей, с чьими именами связаны первые раскопки; уточнить атрибуцию музейных коллекций; раскрыть пути сложения и особенности формирования археологического знания на территории Латвии в целом.

АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1887, д. 58. О раскопках г. Шмидта близ Бауска.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1889, д. 75. О раскопках профессора Лешке в Вольмарском у. Лифляндской губ.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1890, д. 33. О древнем кладбище, открытом в г. Люцине, Витебской и Могилевской губерниях.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1890, л. 113. О древностях, найденных на приходском кладбище Гаянского римско-католического костела в Режицком у. Витебской губ.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1891, д. 65. О раскопках г. Е.Р. Романова в Витебской губ.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1891, д. 107. О выдаче открытых листов Императорскому Российскому историческому музею. Раскопки В.И. Сизова в Люцине Витебской губ.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1891, д. 192. О старинных вещах и монетах, найденных в уездах Режицком, Невельском и Полоцком, Витебской губ.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1892, д. 103. О раскопках г. Брауна в Бауском у. Курляндской губ.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1892, д. 159. О древностях, найденных в усадьбе Аулиден, Рижского у. Лифляндской губ.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1893, д. 7. О раскопках Е.Р. Романова в Сененском у. Могилевской губ. и в Витебской губ.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1895, д. 136. О старинных монетах, найденных в усадьбе «Абрак», Тальсенского у. Курляндской губ.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1895, д. 158. О раскопках К.К. Боя в Бауском у. Курляндской губ.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1895, д. 279. О приобретении от г. Крюгера принадлежащей ему коллекции древностей.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1896, д. 120. О раскопках преподавателя Митавской гимназии К.К. Боя в Курляндской губ.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1908, д. 52. О раскопках членов Московского Археологического института.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 1, оп. 1, 1913, д. 378. О раскопках Балтийского Археологического общества в им. Фридрихсвальд и Лубан Венденского у. Лифляндской губ. в 1913 году.

НА ИИМК РАН, РА, Ф. 4. Д. 155. Описание церквей и приходов Лифляндской и Курляндской губерний.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 4, д. 943–945. Описание церквей, их приходов, школ и кладбищ. Курляндская губерния.

НА ИИМК РАН, РА, ф. 4, д. 946–988. Описание церквей, их приходов, школ и кладбищ. Лифляндская губерния.

ЛИТЕРАТУРА

Материалы по археологии России, № 14. СПб, 1893.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

ИАК – Императорская Археологическая комиссия

МАО – Московское Археологическое общество

НА ИИМК РАН, РА – Научный архив Института истории материальной культуры Российской Академии наук, Рукописный отдел.

Maria Medvedeva

ARCHAEOLOGICAL STUDIES OF LATVIAN ANTIQUITIES IN DOCUMENTS OF THE 19th–20th CENTURIES FROM THE ARCHIVE OF THE INSTITUTE FOR THE HISTORY OF MATERIAL CULTURE RAS

Summary

The collection of the Archive of the Institute for the History of Material Culture of the Russian Academy of Sciences includes a lot of documents devoted to the history of archaeological investigations in the territory of modern Latvia beginning with the end of the 19th century to the beginning of the 20th century. Most of them are kept in the fund of the Imperial Archaeological Commission.

Written and photographic materials associated with archaeological studies of Latvia were shortly described and analyzed. The results obtained will provide new documental resources for the history of Latvian archaeology in 1880s–1910s.

Key words: history of archaeological study of Latvia, Imperial Archaeological Commission, archive document, archaeological excavation, occasionally discovered artefacts

The collection of the Archive of the Institute for the History of Material Culture of the Russian Academy of Sciences includes a number of documents devoted to the history of archaeological investigations in the territory of modern Latvia beginning with the end of the 19th century to the beginning of the 20th century. Most of them are kept in the fund of the Imperial Archaeological Commission.

All these materials can be divided into two parts. First, the Archive of the Imperial Archaeological Commission has accumulated a great number of documents on the subjects of occasionally discovered artefacts. Many significant archaeological finds were found in Kurland, Lithland and Vitebskaya region at the end of the 19th century during building and another digging works. Written reports about these including pictures and photos are presently stored in the fund of the Archaeological Commission. Some examples of such archive documents were described.

The Archive collection contains also materials that represent the archaeological excavations

in the region under consideration. The earliest documents are dated from the 1880s and connected with the archaeological investigations of E. Shmidt in the Altraden medieval burial field. Written and photographic documents of the Archive of the Institute for the History of Material Culture of the RAS dating from the end of the 19th century include materials devoted to different excavations of E. Shmidt, K. Boy, F. Braun on medieval sites in Kurland, E. Romanov in Vitebskaya region, G. Leshke in Lithland, and others. All of them contain written reports about excavation, occasionally in German, information about finds, plans, pictures, photos, official and unofficial correspondence.

A subject of special interest in documental collections dating from the beginning of the 20th century is the archival file with materials reflecting the archaeological survey of F. Ballod in Lithland in 1908.

These materials and others not mentioned here can provide new documental resources for the his-

tory of Latvian archaeology. Detailed analysis of the whole complex of written and photographic documents from the Archive of the Institute for the History of Material Culture of the RAS associated with archaeological investigations in Latvia will

provide an opportunity to clear the main stages of development of archaeological activity in this region from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century and to reveal new biographical facts of researchers.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.* Stray finds from Gaļāni village, 1890
Fig. 2. Stray finds from Gaļāni village, 1892
Fig. 3. Stray finds from Škrabi village, 1890
Fig. 4. Materials from E. Schmidt's report on the excavation in the cemetery of Alt-Raden
Fig. 5. Materials from E. Schmidt's report on the excavation in the cemetery of Alt-Raden
Fig. 6. Bauska Castle. From the materials of inspection by E. Schmidt
Fig. 7. Stray finds from Ciernalde burial ground
Fig. 8. Stray finds from Ciernalde burial ground
Fig. 9. Materials from the report of K. K. Boy on the excavations Ciernalde burial ground. Burial No. 3
Fig. 10. Materials from the report of K. K. Boy on the excavations in Ciernalde burial ground. Fragment of a field diary
Fig. 11. Antiquities from the collection of Kruger
Fig. 12. Antiquities from the collection of Kruger
Fig. 13. Excavations in one of the burial grounds of Courland.
Fig. 14. Excavations in one of the burial grounds of Courland.
Fig. 15. Finds from the Dreimaņi cemetery. From E. R. Romanov' report on the excavations in 1893
Fig. 16. Excavation permit issued to F.W. Balodis for archaeological works in Livonia in 1908.
Fig. 17. Fragment from Balodis' report on the excavations in 1908. The plan and photo from the cemetery in Draņķi village
Fig. 18. Fragment of describing of burial No. 2. From Balodis' report on the excavations in 1908.
Fig. 19. Map of archaeological sites in District of Volmar. From F. W. Balodis' report

Jānis Klētnieks

PROFESORA FRANČA BALOŽA PĒTĪJUMI ĒGIPTOLOĢIJĀ

F. Balodis devis ievērojamu ieguldījumu Ēģiptes senās kultūras un mākslas izpētē. Publicētie darbi ēģiptoloģijā nav zaudējuši zinātnisko vērtību līdz mūsdienām. Ar šajā nozarē veiktajiem pētījumiem profesors F. Balodis pamatoti tiek uzskatīts par pirmo latviešu akadēmiski izglītootu ēģiptologu (Klētnieks 2003).

Atslēgas vārdi: vēsture, arheoloģija, ēģiptoloģija, Latvijas Universitāte, latviešu zinātnieki, F. Balodis.

Ēģiptoloģijai Francis Balodis pievērsies 20. gadsimta sākumā, kad šī zinātnes nozare Krievijā bija jau sākusi plašāk attīstīties. Par pirmo profesionālo krievu ēģiptologu tiek uzskatīts Vladimirs Goļeņiščevs (1856–1947), kurš 19. gadsimta beigās, ceļodams pa Ēģipti, bija savācis un izveidojis unikālu senlietu kolekciju. Tā saturēja papirusus, dievību un valdnieku statujas, ciļņus un daudzus citus izcilus ēģiptiešu mākslas priekšmetus no pirmsdinastiju laikmeta līdz koptu periodam. 1909. gadā Goļeņiščeva privāto kolekciju nopirka Valsts dome, un tā nonāca jaunizveidotajā Maskavas Daiļo mākslu muzejā – tagadējā A. Puškina Tēlotājas mākslas muzejā, kur viens no ievērojamākajiem tālaika Seno Austrumu un antīkās kultūras pazinējiem Boriss Turajevs (1868–1920) iekārtoja atsevišķu Ēģiptes nodaļu (Ходжаш 1971). B. Turajevs beidzis Pēterburgas Universitāti (1896) un atstāts tur par mācībspēku. Pēc studijām ārvalstīs pie izcilākajiem tālaika Ēģiptes vēstures pētniekiem Adolfa Ermana (1854–1937) un Gastona Maspero (1846–1916) B. Turajevs Pēterburgas Universitātē sāka lasīt Seno Austrumu vēstures kursu un 1911. gadā tika apstiprināts par profesoru. Šajā kursā bija ietverts plašs apskats par Ēģiptes vēsturi, kas publicēts darbā “История Древнего Востока” (I daļa – 1911, II daļa – 1912). Ar šo kapitālo darbu B. Turajevs licis pamatus pirmajai krievu zinātniskajai skolai ēģiptoloģijā (<http://www.cesras.ru-personalia>).

Tolaik no latviešu zinātniekiem antīkās kultūras izpētē plašus soļus bija spēris Ernests Felsbergs, vēlākais Latvijas Universitātes pirmais rektors (1920–1923). 1910. gadā E. Felsbergs jau bija ap-

stiprināts par Tērbatas Universitātes profesoru un Mākslas muzeja direktoru (Šuvajevs 2004). Tomēr E. Felsberga zinātniskā darbība bija izvērsta Senās Grieķijas mākslas izpētē, nevis ēģiptoloģijā. No Rīgā dzimušajiem vācbaltiešu zinātniekiem vistiešāk Ēģipti bija iepazinis slavenais Āfrikas pētnieks, dabaszinātnieks un etnogrāfs Georgs Šveinfurts (1836–1925). Berlīnes Akadēmijas rīkotajās ekspedīcijās 1863.–1866. un 1868.–1872. gadā G. Šveinfurts izpētījis noslēpumainā Nīlas baseina robežas un atklājis eiropiešiem pigmejus (Gualupī 1998), kā arī 1872. gadā Kairā nodibinājis Ģeogrāfijas institūtu (Stradiņš 1982).

19. gadsimtā dažādi ceļotāji jau bija iepazinušies ar Ēģiptes senatni. Polijā ievērojamāko mākslas kolekciju bija sakomplektējis Staņislavs Kosakovskis (1795–1872), bijušais Krievijas diplomāts Romā, kurš ticis arī ar hieroglifu rakstības atšifrētāju Žanu Šampolionu un viņa ietekmē pievērsies ēģiptiešu valodas pētījumiem. Lietuvietis Josifs Seņkovskis (1800–1858) veicis pētījumus Heopsa un Hefrena piramīdās Gīzā, apmeklējis Tēbas un Asuānu. Baltkrievijas rietumdaļā dzimušais Viktors Muhlinskis (1888–1977) ilgāku laiku uzturējies Turcijā un Ēģiptē, vēlāk bijis Osmaņu filoloģijas katedras profesors Pēterburgas Universitātē. Grāfs Mihails Tiškēvičs (1828–1897) no ceļojumiem pa Ēģipti pārvedis vairākas mūmijas, kas tagad atrodas Viļņas vēstures un etnogrāfijas muzejā. Par vienu no ievērojamākajiem lietuviešu Ēģiptes pētniekiem uzskatāms Ignācijs Žogelis (1826–1891), Kijevas Universitātes Medicīnas fakultātes absolvents. I. Žogelis kļuva par Ēģiptes vicekaraļa Muhameda

Ali dēla ārstu un uzturējās galmā gandrīz 20 gadus, piedaloties daudzos ceļojumos. 1880. gadā viņš publicēja divsējumu darbu "История Египта" (Ēģiptes vēsture), kurā, starp citu, atspēkojis Bībeles leģendu par brīnumaino Israēla bērnu bēgšanu no Ēģiptes pāri Suecas līča šaurumam. I. Žogelis vēl pirms Suecas kanāla izbūves bija novērojis, ka ūdens dziļums bēguma laikā tur sasniedz tikai 15 cm, bet paisumā nepārsniedz 1,27 metrus. Lietuviešu pētniece Marija Arcimavičiene (1885–1941) beigusi Maskavā Augstākos sieviešu kursus (1911) un Maskavas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultāti (1916), specializējusies ēģiptoloģijā pie profesora B. Turajeva. Kauņas Universitātē viņa lasījusi Seno Austrumu vēstures kursu un vadījusi seminārus ēģiptoloģijā (1920–1940). Vairākkārt apmeklējusi Ēģipti, Palestīnu, atvedot vērtīgus eksponātus, ar kuriem tagad lepojas M. Čurļoņa muzejs Kauņā (Кудабa 1985).

F. Balodis mākslas vēstures un arheoloģijas pamatus apguvis, studējot Tērbatas Universitātē (1902–1911), Maskavas Arheoloģijas institūtā (1906–1910) un dažus gadus arī Maskavas Universitātē (LVVA, 7427. f., 13. apr., 124. l.). Jau studiju laikā pēc sava skolotāja – sengrieķu mākslas vēsturnieka profesora Voldemara Malmberga (1860–1921) ieteikuma viņš savas intereses saistīja ar Senās Ēģiptes vēsturi un mākslu. Pēc Arheoloģijas institūta beigšanas institūta padome atstāja F. Balodi sagatavoties zinātniskajai darbībai un nosūtīja papildināties Seno Austrumu mākslas vēsturē uz Minhenes Universitāti Vācijā pie profesora Frīdriha Vilhelma Bisinga, kurš šajā laikā sāka lasīt speciālu kursu Ēģiptes mākslas vēsturē. Trijos vasaras semestros (1910–1912) Minhenes Universitātē F. Balodim izdevās noklausīties ne vien lekcijas Ēģiptes vēsturē un par jaunākajiem izrakumiem Babilonijā un Asīrijā, bet arī iepazīties ar ēģiptiešu senās valodas transkripciju un pašam veikt hieroglifu tekstu tulkošanu (Баллод 1910). Profesora Bisinga bagātīgā kolekcija deva ierosmi plašākiem pētījumiem par īpatnējām ēģiptiešu pundurdievībām jeb Besa figūriņām. Šādas figūriņas bija arī Maskavas Daiļo mākslu muzejā. Uz šo pētījumu pamata F. Balodis izstrādāja disertāciju "Prolegomena zur Geschichte der bärtigen zwerghaften Gottheiten in Aegypten" (Ievads Ēģiptes bārdaino pundurdievību vēsturē), kuru aizstāvēja Minhenes Universitātē, iegūstot Dr. phil. grādu (1912).

Tā kā Krievijas augstskolas neatzina savu pilsoņu ārzemēs iegūtos zinātniskos grādus, Maskavas Arheoloģijas institūts apstiprināja F. Balodim tikai maģistra grādu, kas deva docentūras tiesības. 1912. gada septembrī viņš habilitējās privātdocentūrā, nolasot lekciju *pro venia legendi* tiesību

iegūšanai par tēmu "Карлико-образные божества и культ мертвых в Египте" (Ēģiptes pundurdievības un mirušo kults), un oktobrī tika apstiprināts Maskavas Arheoloģijas institūtā par ēģiptoloģijas docentu. 1914. gada rudenī F. Balodis Maskavas Universitātē nokārtoja arī oficiālos maģistra pārbaudījumus mākslas vēsturē un pēc parauglekcijas "Египетский ренессанс и мистические действия в древнем Египте (культ Озириса)" (Ēģiptiešu renesanse un mistiskās norises Senajā Ēģiptē (Ozirisas kults)) 1915. gada 25. aprīlī tika apstiprināts arī par mākslas vēstures privātdocentu. Viņš lasījis speciālos kursus "Senēģiptiešu literatūra un valoda", "Senās Ēģiptes kultūra un māksla". Docenta Baloža lekcijas klausījies arī vēlākais Austrumu klasiskās vēstures pētnieks Vsevolods Avdijevs (1898–1978). Šos speciālos kursus F. Balodis pasniedzis Maskavas Universitātē līdz 1918. gada jūlijam, bet Maskavas Arheoloģijas institūtā strādājis līdz 1919. gada 1. oktobrim. Līdztekus šiem pienākumiem viņš kā lektors mācījis arī vācu valodu Maskavas Lauksaimniecības institūtā (1908–1918) un komercskolā (1907–1918).

Šis darba periods Maskavas augstskolās F. Balodim bija ļoti ražīgs, viņš publicējis virkni pētījumu ēģiptoloģijā. 1912. gadā publicēts darbs "Ваза с изображением Беса" (Vāze ar Besa attēlu) (Баллод 1912). Pēc gada atsevišķos izdevumos krievu un vācu valodā iznāk viņa disertācija "Prolegomena zur Geschichte der bärtigen zwerghaften Gottheiten in Aegypten" (Баллод 1913a; Баллод 1913) un "Древний Египет, его живопись и скульптура I–XX династии" (Senā Ēģipte, tās I–XX dinastijas māksla un skulptūra) (Баллод 1913b). Tad seko "Египетское искусство времени Аменофиса IV" (Ēģiptes māksla Amenofisa IV laikā), kas bija pirmais krievu valodā publicētais darbs par šo Ēģiptes vēstures periodu (Баллод 1914). Tajā viņš atspēko vairāku ārvalstu pētnieku paustos uzskatus, ka ēģiptiešu mākslas darbos vērojama Krētas un Mikēnu kultūras ietekme. F. Balodis publicējis arī recenzijas par krievu valodā tulkotām franču zinātnes popularizētāja Aleksandra Morē grāmatām: "Во времена фараонов" (Faraonu laikmetā; 1913) un "Царю и богу Египта" (Ēģiptes valdnieki un dievi; 1914), kā arī par G. Maspero grāmatu "Всеобщая история искусства. Египет" (Vispārīgā mākslas vēsture. Ēģipte; 1914).

1917. gada sākumā publicēts F. Baloža apskats par krievu valodā izdotajiem darbiem Ēģiptes izpētē – "Русская литература по Египту за последние годы" (Pēdējo gadu krievu literatūra par Ēģipti) (Баллод 1917b), kur viņš atzīmējis, ka ēģiptoloģijā jau izveidojušās atsevišķas zinātniskās skolas. Maskavā tāda bija izveidojusies Arheoloģijas

institutā (no 1912), Augstākajos sieviešuursos (no 1913) un Universitātē (no 1915). Kopš 1896. gada zinātniskā skola ēģiptoloģijā Pēterburgas Universitātē bija attīstījusies B. Turajeva darbības rezultātā. Maskavā populāra bija kļuvusi arī Ēģiptes nodaļas kolekcija Daiļo mākslu muzejā, izveidota ar V. Goļeņiščeva un B. Turajeva atbalstu. Vladimirs Goļeņiščevs šajā laikā jau bija atstājis Krieviju, uzturējās pārmaiņus gan Francijā, gan Ēģiptē un kopš 1917. gada bija Kairas Universitātes profesors.

Maskavas periodā F. Balodis ļoti plaši iedziļinājies Amenofisa IV (Ehnatona) laika mākslas jautājumos un publicējis divus oriģināldarbus: “Реализм и идеализация в египетском искусстве как результат представлений о потустороннем бытия” (Reālisms un idealizācija ēģiptiešu mākslā kā priekšstatu par viņpasaules esamību sekas) (Balloд 19176) un “Египетский ренессанс” (Ēģiptiešu renesanse) (Balloд 1917a). Šajos darbos F. Balodis jau izteicis tolaik vēl vispārēji neatzīto uzskatu, ka ēģiptiešu mākslas formas gadu tūkstošu ritumā nav vis sastingušas un nemainīgas, bet gan attīstījušās atsevišķos Ēģiptes valsts uzplaukuma periodos. Viens no raksturīgākajiem šādiem periodiem bijis Ēģiptes Jaunās valsts valdnieka Ehnatona valdīšanas laiks, kad notikusi gan reliģisko priekšstatu, gan mākslas formu renesanse.

1918. gadā F. Balodis pārgāja darbā uz nodibināto Saratovas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultāti, kur viņam piedāvāja profesors vietu. Kādu laiku viņš tur bijis arī dekāns (1919.1.IV–1921.9.IV), rektora palīgs (1920.26.X–1921.1.XII) un prorektors (1922.29.XII–1924.5.II), kā arī Saratovas Arheoloģijas zinātniski pētnieciskā institūta direktors (1921.26.X–1924.5.II). Neskatoties uz pilsoņu kara apstākļiem, tīfa un holēras epidēmijām, profesors Balodis šajos gados kopā ar studentiem veicis arheoloģiskos izrakumus dažādās Pievolgas vietās. Šo izrakumu rezultāti atspoguļoti vairākās publikācijās (Biobibliogrāfija 2007, 27–29, 50–51).

Turpinājās arī pētījumi ēģiptoloģijā. 1922. gada augustā Maskavā sasauktajā Pirmajā Viskrievijas ēģiptologu kongresā F. Balodis sniedzis ziņojumu par Ehnatona laika mākslu (Бороздин 1922). 1923. gadā profesoram Balodim tika piešķirts komandējums zinātniskajām studijām Vācijā. Berlīnē Ēģiptes muzejā viņam izdevās iepazīties ar jaunākajiem arheoloģiskajiem atklājumiem, it īpaši ar vācu pētnieka Ludviga Borharta (1863–1938) izrakumu rezultātiem valdnieka Ehnatona pils vietā El-Amarnā, kur bija atrasta arī slavenā Nefertites birste. Saratovas Universitātes rakstos tika iespiests jauns pētījums “Мистические действия в древнем Египте” (Mistiskās norises Senajā Ēģip-

tē) (Баллод 1924a). Atsevišķā grāmatā 50 eksemplāros iznāca apjomīgs darbs “Очерки истории древнеегипетского искусства” (Senēģiptiešu mākslas vēstures apskats) (Баллод 19246).

1923. gadā F. Balodis tika ievēlēts par tautas komisāra A. Lunačarska vadītā Maskavas Arheoloģijas un mākslas zinātnes zinātniskās pētniecības institūta locekli. Šī institūta sanāksmēs F. Balodis sniedzis divus ziņojumus: “Этапы развития художественной реформы времени Эхнатона” (Ehnatona laika mākslas reformas attīstības posmi) un “Корни художественной реформы времени Эхнатона” (Ehnatona laika mākslas reformas saknes) (Башкиров 1924).

1924. gada februārī Padomju Krievijas Izglītības tautas komisariāts profesoru Balodi pārceļ no Saratovas uz Maskavas Universitāti par vēsturiskās arheoloģijas profesoru. Balodis tiek ievēlēts arī Krievijas Valsts zinātniskās padomes Arheoloģijas komisijā un iecelts par rakstu krājuma “Древний мир” (Senā pasaule) redaktoru. Šī izdevuma pirmajā laidienā iespiests viņa pēdējais Padomju Krievijā publicētais raksts “Памятники египетского искусства времени Эхнатона” (Ehnatona laika ēģiptiešu mākslas pieminekļi) (Баллод 1924в). 1924. gada vasarā Arheoloģijas komisija piešķīra F. Balodim zinātnisko komandējumu uz Berlīni, uz kurieni viņš devās kopā ar dzīvesbiedri – krievu aristokrāti Aleksandru Kubarevu. Caurbraucot Latvijai un ierodoties Rīgā, F. Balodis nolēma palikt dzimtenē, jo Latvijas Universitāte jau bija piedāvājusi viņam profesūru un 1923. gadā ievēlējusi Filoloģijas un filozofijas fakultātē par Seno Austrumu vēstures un arheoloģijas profesoru. Sākās jauns posms F. Baloža dzīvē un zinātniskajā darbībā (Profesors 1939).

1924. gada 15. septembrī profesors Balodis Latvijas Universitātē jau nolasīja savu pirmo parauglekciju. Zīmīgi, ka tās tēma izvēlēta par pētījumiem ēģiptoloģijā – “Otrā Tēbu laikmeta Ēģiptes kultūra”. Šajā lekcijā F. Balodis ieskicējis Ēģiptes Jaunās valsts laikmetu, kas bija ēģiptiešu reliģiskās poēzijas un literāro darbu uzplaukuma periods, mākslas un arhitektūras renesanse, ko īpaši bija veicinājuši XVIII dinastijas valdnieki – Tutmos III, Hatšepsuta, Amenhoteps III, Ehnatons, Tutanhams un Horemhebs. F. Baloža lekcija tika publicēta “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā”, kur pirmo reizi latviešu valodā bija dots tik plaši izvērstas zinātnisks pārskats Ēģiptes vēsturē (Balodis 1924a).

Drīz sekoja plašāks pētījums “Mākslas reforma Echnatona laikā” (Balodis 1924b). Šo darbu F. Balodis iesniedzis arī kā disertāciju vēstures doktora grāda iegūšanai. No kādreizējā skolotāja profesora

Frīdriha Vilhelma fon Bisinga (1873–1956) tika saņemta ļoti labvēlīga atsauksme, un 1926. gadā Latvijas Universitātē piešķīra F. Balodim vēstures doktora grādu. Disertācijā F. Balodis aplūkojis progresa centienus ēģiptiešu mākslā, kas saistīti ar XVIII dinastijas laikmetu Ēģiptē un valdnieka Ehnatona ticības reformu. Analizējot Ehnatona laika mākslas reformas attīstības posmus pēc El-Amarnas arheoloģiskajiem atradumiem un pētnieku publikācijām, F. Balodis apstiprina domu, ka “visā senā pasaulē, izņemot grieķus, nav otras tautas, kuru tik pelnīti varētu saukt par mākslinieku tautu kā ēģiptiešus” (Balodis 1924b, 266). Ehnatona laika māksla vairs neattēlo cilvēkus kā dievus, bet patiesi reālo izskatu un cilvēcisko emociju izpausmes. Vācu valodā uzrakstītā doktora disertācija “*Echnatons Kunstreform*” (Ehnatona mākslas reforma) 1928. gadā publicēta LU Filologu biedrības rakstos (Balodis 1928).

Profesors Balodis bija vienīgais mācībspēks, kurš Latvijas Universitātē lasījis lekcijas par Ēģiptes vēsturi, kultūru, mākslu. Šajos jautājumos Filoloģijas un filozofijas fakultātes studentiem pasniegti vairāki speciālie kursi: Ēģiptes vēsture; Ēģiptes māksla un arheoloģija; XVIII–XXI dinastijas laikmets Ēģiptē; Ēģiptes gara kultūras vēsture; Ēģiptes kultūra. Seminārus Ēģiptes vēsturē, Ēģiptes vēstures avotos un vispārīgajā ēģiptoloģijā F. Balodis vadījis paša izveidotajā Ēģiptes kabinetā, kas vēlāk pārveidots par Austrumu filoloģijas kabinetu un 1937. gadā, apvienojot ar Mākslas vēstures kabinetu, iekļauts fakultātes Mākslas muzeja sastāvā (Jurevičs 1939). Atsevišķi ēģiptoloģijas jautājumi bija iekļauti arī Seno Austrumu mākslas vēstures un Seno Austrumu vēstures kursā. Nākamie vēsturnieki, filologi un filozofi, arī citu specialitāšu studenti tādējādi guva bagātīgu ieskatu Senās Ēģiptes vēsturē, kultūrā un mākslā.

Latvijas Universitātes periodā F. Balodis vairs nav pievērsies speciāliem pētījumiem ēģiptoloģijā. Viņa akadēmiskais un zinātniskais darbs saistīts ar Latvijas senvēstures pētniecību, kur viņš devis neatsveramu ieguldījumu. Neapšaubāmi, ka ar iepriekšējo gadu pētījumiem Senās Ēģiptes vēsturē un mākslā F. Balodis bagātinājis Latvijas senāko laiku vēstures izpratni kopsakarībās ar citiem laikmetiem, kultūrām un tautām. Ļoti cildinošu vērtējumu profesora F. Baloža darbiem arheoloģijā un latviešu senākajā vēsturē devis profesors Arveds Švābe: “Ar Franča Baloža pūlēm un ierosmi Latvijas senatnes pētniecība kļuva par nacionālu zinātņi, un viņa vadībā izauga spējīga latviešu arheologu paudze” (Latvju enciklopēdija 1950–1951, 182–183).

Līdzīgu vērtējumu devuši arī citi – vēsturnieks Indriķis Šterns (Šterns 1983, 1–4) un arheologs Ēvalds Mugurēvičs (Mugurēvičs 2007, 9–21).

Interesi par Ēģipti, tās senatni un kultūru profesors Balodis nekad nav zaudējis, bet aizvien sekojis līdzi jaunākajiem atklājumiem un papildinājis fakultātes Ēģiptes kolekciju. Latviešu konversācijas vārdnīcā publicēti viņa raksti par Ēģiptes vēstures jautājumiem (Balodis 1929–1930; Balodis 1930–1931, 8221–8225, 8298–8300; Balodis 1931, 11853–11858). Neskatoties uz līdzdalību daudzos ārvalstu kongresos un konferencēs, nokļūt Ēģiptē viņam ilgi nebija izdevies. Beidzot šāda iespēja radās 1937. gadā, kad profesors Balodis kā Latvijas pārstāvis tika komandēts uz Tautu Savienības Intelektuālās kopdarbības institūta Vēstures pieminekļu komisijas rīkoto izrakumu konferenci Kairā. Uz Ēģipti viņš aizbrauca kopā ar dzīvesbiedri un Valsts vēsturiskā muzeja direktoru Valdemāru Ģinteru (1899–1979). Ēģiptes apmeklējuma iespaidi tēlaini atspoguļoti vairākos laikrakstu rakstos (Balodis 1937a; 1937b; 1937c; 1937d) un atsevišķā grāmatā (Balodis 1937e).

Mūža nogalē, atrodoties emigrācijā Zviedrijā (1940–1947), F. Balodis Stokholmā publicē plašāku darbu “*Egypten: pyramidernas och mysteriernas land*” (Ēģipte: piramīdu un mistēriju zeme) (Balodis 1943), kuru pārtulkotu dāņu valodā “*Aegypten: pyramidernes og mysteriernes land*” izdod Kopenhāgenā (Balodis 1947). Publicēts arī atsevišķs raksts “*Ka- und Ba- Darstellungen in der Ägyptischen Kunst*” (Ka un Ba attēlojumi ēģiptiešu mākslā) (Balodis 1944). F. Baloža pēdējais darbs ēģiptoloģijā, kas iznācis jau pēc viņa nāves 1947. gada 8. augustā, ir mirušā pētnieka piemiņai no rokkrastiem publicētais “*Die groteske Statuette einer Frau mit ihrem Kinde im Ägyptischen Museum in Stockholm*” (Groteska sievietes figūra ar bērnu Stokholmas Ēģiptes muzejā) (Balodis 1949). F. Balodis par Ēģiptes senākās vēstures un mākslas tematiku pavisam publicējis 31 darbu.

Profesors Balodis bijis vieslektors daudzās ārzemju augstskolās un plaši sadarbojies ar ārzemju vēstures pētniecības institūtiem, kā arī arheoloģijas un vēstures pētniekiem. Viņš ievēlēts daudzās ārzemju zinātniskajās apvienībās un saņēmis vairākus pagodinājumus, goda zīmes un ordeņus. Viņš ievēlēts par goda doktoru Kauņas Universitātē. Par devumu nacionālajā zinātnē un akadēmiskajā darbā viņš apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeņa 3. un 2. šķiru. Par pētījumiem ēģiptoloģijā profesoram Francim Balodim piešķirts Francijas Goda leģiona ordenis (LVVA, 7427. f., 13. apr., 124. l., 16. lp.).

LITERATŪRA

- Ballod, F., 1913. *Prolegomena zur Geschichte der bärtigen zwerghaften Gottheiten in Aegypten*. Moskau. 103 S.
- Balodis, F., 1924a. Otrā Tēbu laikmeta Ēģiptes garīgā kultūra. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 12. 605.–613. lpp.
- Balodis, F., 1924b. Mākslas reforma Echnatona laikā. *Latvijas Universitātes Raksti*. XI sēj. 183.–266. lpp.
- Balodis, F., 1928. Echnatons Kunstreform. *Filologu biedrības raksti*. II sēj. 6.–145. lpp.
- Balodis, F., 1929–1930. Ermans Adolfs; Ēģiptes vēsture; Ēģiptiešu literatūras pieminekļi; Ēģiptiešu māksla; Ēģiptiešu valoda. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. IV sēj. 7687.–7688.; 8035.–8053.; 8053.–8054.; 8054.–8068.; 8069.–8070. sleja.
- Balodis, F., 1930–1931. Fajjūma; Faraons. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. V sēj. 8221.–8225.; 8298.–8300. sleja.
- Balodis, F., 1931. Hieroglifi. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. VI sēj. 11853.–11858. sleja.
- Balodis, F., 1937a. No Rīgas līdz Kairai. *Brīvā Zeme*. Nr. 61. 7. lpp.
- Balodis, F., 1937b. Senatnes pētītāji Kairā. *Brīvā Zeme*. Nr. 63. 4. lpp.
- Balodis, F., 1937c. Mistēriju zemē Ēģiptē. *Brīvā Zeme*. Nr. 71. 13. lpp.
- Balodis, F., 1937d. Pa senās Ēģiptes kapenēm un piramīdām. *Latvijas Kareivis*. Nr. 84. 4. lpp.
- Balodis, F., 1937e. *Ēģiptē viss citādi*. Rīga: Pieminekļu valdes izdevums. 122 lpp.
- Balodis, F., 1943. *Egypten: pyramidernas och mysteriernas land*. Stockholm: Hugo Gebers förlag. 253 s.
- Balodis, F., 1944. Ka- und Ba- Darstellungen in der Ägyptischen Kunst. *Ethnos*. Vol. 9. S. 67–83.
- Balodis, F., 1947. *Aegypten: pyramidernes og mysteriernes land*. København: C. A. Reitzels forlag. 169 s.
- Balodis, F., 1949. Die groteske Statuette einer Frau mit ihrem Kinde im Ägyptischen Museum in Stockholm. *Studi in memoria di Ippolito Rosellini nel primo centenario della morte*. Pisa. P. 119–126.
- Biobibliogrāfija 2007 = *Arheologs Dr. phil. Dr. hist. profesors Francis Aleksandrs Balodis (1882–1947). Biobibliogrāfija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 123 lpp.
- Guadalupi, G., 1998. Excursions among the Cannibals: Schweinfurth and Miani. *The Discovery of The Nile*. The American University in Cairo Press. P. 234–241.
- Jurevičs, P., 1939. Filoloģijas un filozofijas fakultāte. *Latvijas Universitāte divdesmit gados, 1919–1939*. 1. daļa. Rīga: LU. 171.–300. lpp.
- Klētnieks, J., 2003. Profesors Francis Balodis – pirmais latviešu pētnieks ēģiptoloģijā. *Latvijas Universitātes Raksti*. 653. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība. Rīga: Zinātne. 90.–101. lpp.
- Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 7427. fonds, 13. apraksts, 124. lieta, 16. lp. Profesors F. Balodis. Apbalvojumi.
- Latvju enciklopēdija*, 1950–1951. A. Švābes redakcijā. I sēj. Stokholma: Apgāds Trīs zvaigznes. 182.–183. lpp.
- Mugurēvičs, Ē., 2007. Arheologam profesoram Francim Balodim – 125. *Arheologs Dr. phil. Dr. hist. profesors Francis Aleksandrs Balodis (1882–1947). Biobibliogrāfija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 9.–25. lpp.
- Profesors Francis Aleksandrs Balodis. 1939. *Latvijas Universitāte divdesmit gados, 1919–1939*. 2. daļa. Rīga: LU. 32.–39. lpp.
- Stradiņš, J., 1982. *Etīdes par Latvijas zinātņu vēsturi*. Rīga: Zinātne.
- Šterns, I., 1983. Francis Balodis – 100. Zemes klēpis nemelo. *Universitas*. Nr. 52. 1.–4., 43. lpp.
- Šuvajevs, I., 2004. Profesors Ernests Felsbergs – Latvijas Universitātes pirmais rektors. *Profesors Dr. phil. h. c. Ernests Felsbergs. Dzīve un darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte. 9.–12. lpp.
- Баллод, Ф., 1910. Предварительный отчет о командировке в Германию летом 1910 г. Москва.
- Баллод, Ф., 1912. Ваза с изображением Беса из собрания Голенищева. *Памятники Музея изящных искусств*. Вып. I. Москва. С. 31–36.
- Баллод, Ф., 1913а. *Введение в историю бородатых карликовых божеств в Египте*. Москва: Типография Г. Лиснера и Д. Собко.
- Баллод, Ф., 1913б. *Древний Египет, его живопись и скульптура (I–XX династии)*. Москва: Печатня А. И. Снегиревой. 85 с.
- Баллод, Ф., 1914. *Египетское искусство времени Аменофиса IV*. Москва. 33 с.
- Баллод, Ф., 1917а. *Египетский ренессанс*. Москва. 20 с.
- Баллод, Ф., 1917б. Реализм и идеализация в египетском искусстве как результат представлений о потустороннем бытия. *Сборник Московского общества по исследованию памятников древности им. А. И. Успенского при Московском археологическом институте*. Вып. 2 в честь проф. В. К. Мальмберга. Москва. С. 59–68.
- Баллод, Ф., 1917в. Русская литература по Египту за последние годы. *Голос минувшаго*. № 2. С. 309–314.
- Баллод, Ф., 1924а. Мистические действия в древнем Египте. *Ученые записки гос. Саратовского Университета*. Том I, вып. 4. С. 24–33.
- Баллод, Ф., 1924б. *Очерки истории древнеегипетского искусства*. Москва; Саратов: Книгоиздательство В. З. Яксанова. 186 с.
- Баллод, Ф., 1924в. Памятники египетского искусства времени Эхнатона. *Древний мир*. Вып. 1. С. 20–39.
- Башкиров, А. С., 1924. О деятельности Археологического отделения Научно-исследовательского Института Археологии и Искусствознания в 1923/24 учебном году. *Древний мир*. Вып. 1. С. 40–42.
- Бороздин, И., 1922. Первый всероссийский съезд египтологов. *Новый Восток*. 2. С. 544–545.
- Кудаба, Ч., 1985. *Из истории литовской египтологии*. Вильнюс.
- Ходжаш, С., 1971. *Египетское искусство в Государственном музее изобразительных искусств имени А. С. Пушкина*. Москва: Изобразительное искусство.

RESEARCH OF PROFESOR FRANCIS BALODIS IN EGYPTOLOGY

Summary

Francis Balodis made a significant contribution to the research of the ancient culture and art of Egypt. The scientific value of his published works in Egyptology has not been not lost until today. Professor F. Balodis is regarded as the first academically educated Latvian researcher of Egyptology (Klētnieks 2003)

Key words: history, archaeology, Egyptology, Latvian University, latvian scientists, Francis Balodis.

Professor Dr. phil. Dr. hist. Francis Balodis (1882–1947) represents the Latvian academically educated generation having started scientific research at higher schools and Universities in Russia before the First World War, but complete scientific maturity and perfection of professional skills were reached while working at the University of Latvia (1924–1940) during the years of independence of Latvia. Investigation of the ancient history of Latvia was Prof. Balodis' greatest success during his lifetime. He promoted the development of national

archaeology and discussed his research results in the common context of the history of the Baltic countries. The values relating to the history of civilisation of other nations were of great importance for him thus enriching the national history science with investigations in archaeology and art of the world more ancient nations. Notably, Prof. Balodis' research on the history of Ancient Egypt is worth mentioning, he perceived remarkable values in Egyptian art and literature. Professor Francis Balodis was one of the first Latvian researchers of Egyptology.

Елена Попова

НЕКОТОРЫЕ НАХОДКИ ЕГИПЕТСКИХ ПОДВЕСОК ЭЛЛИНИСТИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Одной из важных проблем является вопрос о связях эллинистического Египта и Северного Причерноморья. На городище Чайка в Северо-Западном Крыму найдена стеклянная подвеска с изображением царской четы – Птолемея II и его супруги Арсиной. Подвеска служила амулетом. Комплекс материалов свидетельствует об обожествлении Арсиной в III в. до н.э. находка такой же подвески в Пантикапее говорит о контактах Боспора и Херсонеса с Египтом в это время.

Ключевые слова: подвеска эллинистического времени, Северное Причерноморье, синтез культур.

Одной из интересных проблем является вопрос, имеющий давнюю историю в антиковедческой литературе – о контактах Северного Причерноморья с Египтом эллинистического времени. Поэтому любые свидетельства, подтверждающие связи этих двух миров, представляют безусловный интерес и заслуживают внимания.

В некоторых районах Северного Причерноморья были найдены предметы египетского импорта, а именно, стеклянные подвески с одним и тем же сюжетом.

На греческом городище Чайка, которое находится в Северо-Западном Крыму, в г. Евпатория в слоях эллинистического периода в разное время были найдены две двусторонние стеклянные подвески, несомненно, являющиеся предметами египетского импорта. Первая из них, найденная в начале 1970-х гг., была опубликована Е.М. Алексеевой в ее своде по бусам и ошибочно атрибутирована как «подвеска с двусторонним изображением женского лица, обрамленного пышными волосами» (Алексеева 1978, 73, табл. 34, 13). В том же издании ею опубликована точно такая же подвеска, найденная в Пантикапее, столице Боспорского государства (Алексеева 1978, 73, табл. 34, 14). Датированы обе подвески исследовательницей широко – III в. до н.э. (Там же).

В 1993 году на городище Чайка была найдена вторая подвеска (рис. 1). Она происходит из Усадьбы №2, из слоя эллинистического времени.

Несмотря на не идеальную сохранность предмета, с помощью коллеги-египтолога И.А. Ладынина с кафедры Древнего мира исторического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова удалось детально рассмотреть его и интерпретировать более верно, а также уточнить дату.

Подвеска из синего стекла представляла собой двустороннее изображение, но не женского лица, а лиц мужского и женского. Хотя она была довольно сильно патинирована и некоторые фрагменты оказались отколотыми, парность изображенных на ней персонажей представляется достаточно очевидной и, соответственно, можно предположить и смысловую связь между ними.

И.А. Ладынин первоначально выдвинул два варианта интерпретации сюжета: первый, что здесь может быть изображена чета богов – Сараписа и Исиды, и второй, что это царская чета. Однако некоторые детали заставляют отдать предпочтение второму варианту из предложенных интерпретаций. Прежде всего, мужское изображение не соответствует традиционной иконографии Сараписа: он всегда изображался с бородой и часто в венце в форме корзины, связанном с его функцией как божества плодородия. На нашей подвеске, на мужском изображении присутствует деталь, в которой можно узнать такой атрибут, как царский платок. Монолитность этого атрибута, обрамляющего лицо персонажа, позволяет с большей вероятностью предполагать здесь именно стилизацию

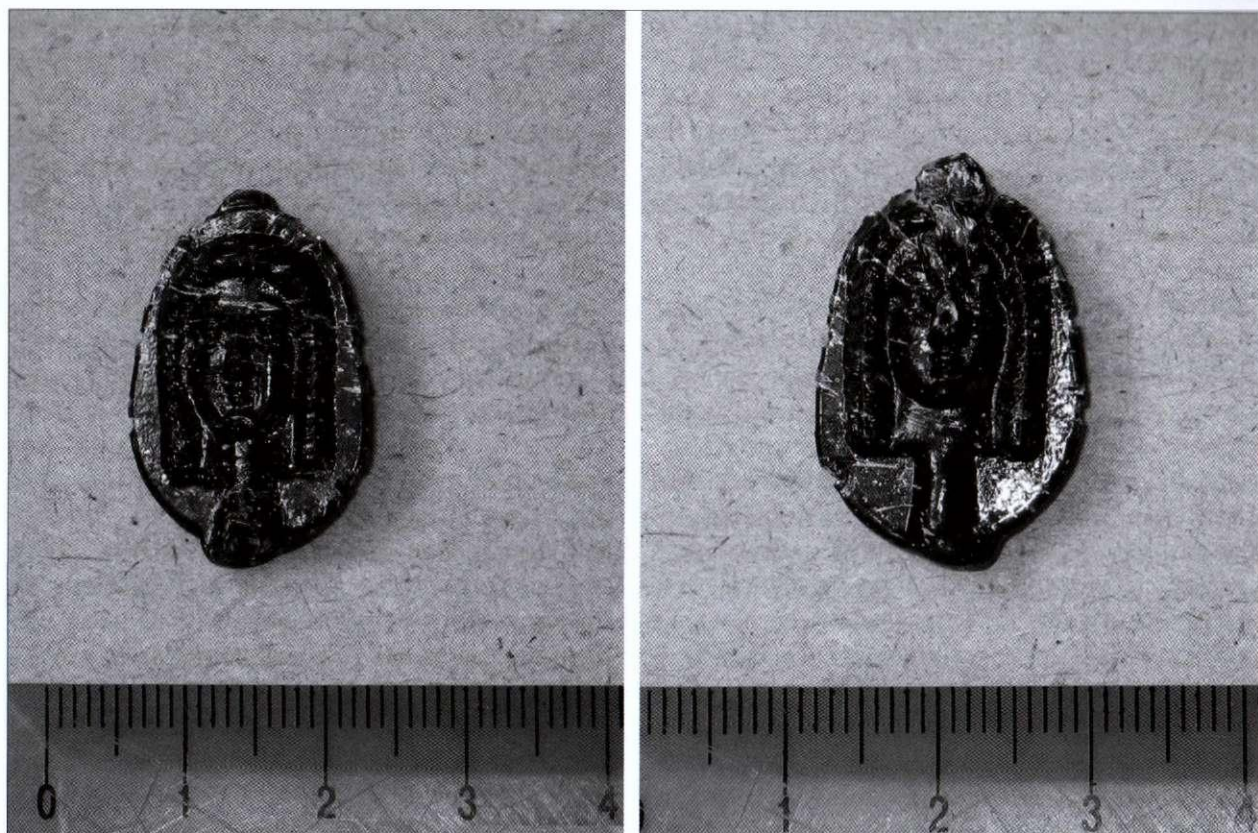

Рис. Двусторонняя стеклянная подвеска из греческого городища Чайка (Северо-Западный Крым).

царского платка, а не открытых, свободно падающих волос.

Вторая деталь, указывающая на царское положение мужского персонажа – приставная борода, которая дана также в стилизованной манере.

На женском изображении волосы – свободно спадающие на две стороны от пробора, подвитые, слегка волнящиеся пряди. Вполне вероятно, что мы имеем здесь изображение парика, также традиционной детали изображений египетских цариц. Над пробором сохранилось крепление какого-то головного украшения. Можно предложить два варианта сюжетов этого украшения. Изображение Исиды предполагало бы диадему в виде рогов с диском луны между ними. Однако, поскольку мужской персонаж с достаточной долей вероятности по иконографическим признакам определяется как царь, то скорее следует предположить, что парным ему было изображение царицы. Тогда и головное украшение должно было представлять собой традиционное для царских головных украшений урея, возможно, двойного, а возможно, диадему с каким-то другим символом царской власти.

Рассмотренные изображения иконографически соотносятся с изобразительной традицией птолемеевского времени, причем скорее со скульптурной, нежели с иконографией монет, ойнохой и т.д., поскольку изображения на подвеске фасовые с обеих сторон, тогда как нумизматические материалы и расписная керамика дают профильные портреты.

Назначение рассматриваемого предмета представляется довольно очевидным. Чисто декоративное его назначение мало вероятно, хотя это было характерно для массовой продукции из стекла и фаянса египетского производства. Скорее такая подвеска служила амулетом.

Подобное назначение этого предмета должно было предполагать определенную степень его сакральности. В таком случае, речь должна идти о сакральности по крайней мере одного из персонажей, изображенных на подвеске-амулете.

Как известно, в Египте и в эллинистическое, птолемеевское время, существовала система царского культа и династийного летосчисления. Однако амулет, «адресованный» явно греческому потребителю, должен был по степени сакральности превышать это традиционное для птолемеевского Египта провозглашение

царской четы «богами». По крайней мере, один из персонажей должен был иметь степень божественности, практически сопоставимую с истинным божеством. В связи с этим ответить на вопрос о том, кто именно изображен на подвеске, можно с достаточной долей уверенности. Скорее всего, это «боги-Адельфы» (то есть брат и сестра) Птолемей II Филадельф и Арсиноя Филадельфа.

Около 272/1 гг. до н.э. был провозглашен официальный прижизненный культ «богов-Адельфов» – Птолемея II и Арсинои (Ладынин 2004, 156). Учитывая парность изображения на подвеске, логично считать, что в культовом качестве на ней выступает не только Арсиноя, но и мужской персонаж, а именно – несомненно, ее супруг Птолемей II Филадельф. Однако его «божественность» за пределами птолемеивской сферы влияния должна была быть менее ощутимой, менее актуальной. Может быть, об этом и говорит то, что головное украшение на подвеске появляется на парике Арсинои и отсутствует на головном платке Птолемея. Поэтому предполагаемая высшая степень божественности должна связываться именно с Арсиноей. После ее смерти около 270 года до н.э. была установлена система культовых почестей, тесно связанных с культом Исиды, и Арсиноя получила чтившиеся изображения во всех египетских храмах (Ладынин 2004, 156). Культ Арсинои II известен за пределами Египта на о-ве Фера и в ряде других мест Эгеиды, в Галикарнассе, на Кипре (свидетельства этого культа присутствуют в частных надписях). То есть, культ Арсинои был распространен в эллинистическое время и за пределами Египта.

На территории Северного Причерноморья известен, по крайней мере, один памятник, прямо связанный с культом Арсинои – это голова ее статуи из черного базальта, найденная в Пантикапее (Лапис/Матье 1969, 127, рис. 90, 143).

Что касается культовых аспектов, которые делали актуальным почитание Арсинои II как божества за пределами Египта, это, по-видимому, персонификация ею сил плодородия. В скульптуре она зачастую изображалась с рогом изобилия в руке.

О.Я. Неверов высказал предположение, что для всех птолемеивских цариц, чтившихся в тесной связи с Исидой, как и для эллинизированного культа самой этой богини, было свойственно качество покровительства мореплаванию (Неверов 1974, 111). Известно о почитании Арсинои в этом качестве в отождествлении ее

с греческой Афродитой Эвплойей в святилище на мысе Зефирион к востоку от Александрии (Hölbl 2001, 103).

Оба эти аспекта – персонификация сил плодородия и покровительства мореплаванию – должны были быть актуальны на городище Чайка – сельскохозяйственном поселении, находившемся на берегу моря. Оно, несомненно, имело гавань, и продукты в Херсонес доставлялись морем.

Появление такой подвески на территории херсонесского государства совпадает с целым рядом свидетельств об активных египетско-причерноморских связях в середине – второй половине III в. до н.э. Это, например, фреска из Нимфея с изображением корабля «Исида», свидетельствующая о прибытии на Боспор во второй четверти III в. до н.э. посольства из Египта (Грач 1984, 86). Многочисленные находки на территории Боспора и Херсонеса (включая хору) птолемеивских перстней с изображением Птолемея II, Арсинои II, Птолемея III и Береники II и Арсинои III (Неверов 1974, 106), а также известный папирус из архива Зенона, в котором говорится о боспорской миссии царя Перисада II в Египте (Грач 1984, 87) – артефакты, красноречиво говорящие о тесных связях Египта с упомянутыми греческими центрами Северного Причерноморья в эллинистическое время, причем о заинтересованности обеих сторон в таких контактах.

Исходя из всего сказанного, подвески с городища Чайка и из Пантикапее можно датировать именно периодом интенсивных египетско-причерноморских связей около середины – начала последней четверти III в. до н.э., вероятнее всего, концом царствования Птолемея II, т.е. временем миссии боспорского царя Перисада в Египте и визита корабля «Исида» в Черное море. Возможно, подобный импорт поступал в Северное Причерноморье и в царствование Птолемея III, в течение которого культ его родителей «богов Адельфов» и, в частности, Арсинои, сохранял свою актуальность, т.е. с конца 250-х до конца 220-х гг. до н.э.

Археологический материал, сопутствовавший находке египетской подвески, подтверждает такую датировку. Слои так называемого послеусадбного периода имеют нижнюю дату – вторая половина III в. до н.э., о чем говорят находки чернолаковой посуды этого времени, а также фрагментов красноглиняных амфор с двустольными ручками, встречающихся на городище Чайка не ранее середины III в. до н.э. (Попова 2007, 22–23).

В связи с упомянутыми фактами, подтверждающими наличие контактов между эллинистическим Египтом и Северным Причерноморьем, одним из интересных и не имеющих пока однозначного решения вопросов является вопрос об их характере и, соответственно, о путях, какими попадали в некоторые районы Северного Причерноморья египетские вещи, в частности, амулеты. О том, что с Боспором существовали тесные связи, мы говорили выше. Но присутствие египетских подвесок-амулетов в слоях поселения на дальней хоре Херсонеса может показаться странным. Одна из версий, каким образом подобные вещи попадали в столь отдаленные районы, была предложена Ю.Н. Литвиненко. По его мнению, наемники, отслужившие в птолемеевской армии, привозили с собой своеобразные «сувениры», в частности птолемеевские перстни, найденные в Херсонесе (Литвиненко 1991, 25–26). Однако рассматриваемая находка, а также неоспоримые свидетельства почитания египетских божеств в Северном Причерноморье, такие как статуя Арсиной из Пантикапея, заставляют предположить более тесную культурную связь двух миров.

Значительное количество египетского импорта птолемеевского времени на Боспоре, идентичного находкам на территории Херсонесского государства, позволяет предполагать более тесные связи Боспора и Херсонеса в это время, нежели это считалось ранее. Возможно, Херсонес имел и прямые каналы, через которые египетский импорт попадал на его территорию и распространялся на его хоре.

Появление в Северном Причерноморье памятников, утверждавших легитимность власти эллинистических правителей Египта в рамках традиционных египетских ритуалов и синкретизация египетских и греческих божеств является ярким свидетельством общности, в том числе культурной, эллинистического мира в III в. до н.э. Подобные артефакты наглядно свидетельствуют о переплетении религиозных систем греческой и восточных, что, собственно говоря, и определяет в числе многих признаков сущность эллинизма, то есть синтез греческой и восточной культур. Находки с городища Чайка и из Пантикапея как нельзя лучше демонстрируют этот процесс.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеева, Е. М., 1978. Античные бусы Северного Причерноморья. САИ, вып. Г1–12. Москва.
- Грач, Н. Л., 1984. Открытие нового исторического источника в Нимфее. ВДИ 1. С. 81–88.
- Ладынин, И. А., 2004. Основные этапы царского культа Птолемея в контексте общей эволюции египетского эллинизма. Мнемон: Исследования и публикации по истории античного мира, вып. 3. Санкт-Петербург. С. 145–184.
- Лапис, И. А./Матъе, М. Э., 1969. Древнеегипетская скульптура в собрании Государственного Эрмитажа. Материалы и исследования. Москва: Наука. 153 с.
- Литвиненко, Ю. Н., 1991. Птолемеевский Египет и Северное Причерноморье в III в. до н.э. (К вопросу о контактах). ВДИ 1. С. 12–26.
- Попова, Е. А., 2007. Греческое поселение на городище «Чайка» во второй половине III–II в. до н.э. Материалы исследований городища «Чайка» в Северо-Западном Крыму. Москва. С. 4–130.
- Holbl, G. A., 2001. *History of the Ptolemaic Empire*. London–New-York.

Yelena Popova

THE FINDS OF EGYPTIAN PENDANTS OF THE HELLENISTIC PERIOD IN THE NORTHERN BLACK SEA REGION

Summary

An important issue is the issue of the relations of Hellenistic Egypt and the Northern Black Sea region. On the site of Chaika in North-West Crimea a glass pendant depicting the king's couple, Ptolemy II and his wife Arsinoe was found. The pendant had served as an amulet. The complex of materials testifies to the deification of Arsinoe in III century BC. A similar pendant in Panticapaeum is an evidence of the contacts of Bosphorus and Chersonesos with Egypt at this time.

Key words: pendant of the Hellenistic period, Northern Black Sea region, synthesis of culture.

One of the most important themes in the science of history is the issue of relations of Hellenistic Egypt and Northern Black Sea region. Therefore, the new finds confirming these relations are of special interest.

On the site of Chaika in the Northern Black Sea region, two glass pendants with a two-sided image were found. In the first publication about one of the pendants, the image was perceived as women faces. Further examination of one of these pendants made clear that one of the faces belongs to a man while another is woman's face. Iconographic details allow defining the subject of this double figure. Here we can suggest two variants of interpretation: they are either a couple of gods – Serapis and Isis – or a royal couple. Some features make us prefer the second variant. The male face seems to be surrounded with a pharaoh kerchief represented in a stylized manner. One more detail inherent for pharaoh images – an attached beard – is also present.

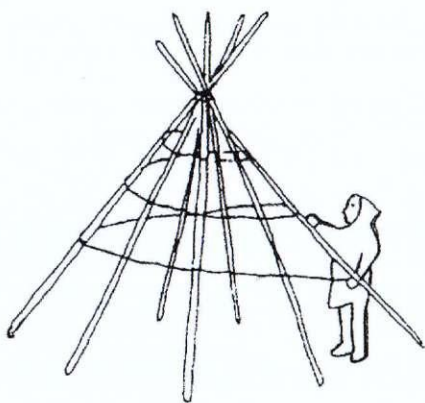
The female personage has attributes traditional for pharaoh's images, too – a wig and a diadem; and although the top of a pendant is broken, we can suppose that it had an image of uraeus – a usual symbol of pharaoh power.

The purpose of this artefact is obvious: it served as an amulet, a sacred object to a certain extent. Sacredness of one or both personages is sup-

posed; the degree of sacredness should exceed proclamation of the pharaoh's couple as "gods", it should presume a degree of real holiness of a king and a queen represented on the pendant, equal to true celestial beings. Most probably they are "the gods-Adelphi", Ptolemy II Philadelphus and Arsinoe Philadelphia. Moreover, the proposed highest degree of sacredness may be associated exactly with Arsinoe because after her death in about 270 B.C. the ceremony of cult honours for her was prescribed. There is a monument directly connected with Arsinoe cult in the Northern Black Sea region. It is a head from her statue of black basalt found in Panticapaeum. Honouring of Arsinoe was closely connected with worship of Isis as the goddess of fertility. Probably she had the quality of protectress of navigation. Both of these qualities were topical for farming inhabitants of the Greek seaside settlement, which was the site of Chaika.

The find of the amulet on the settlement of Chersonesos chora is an evidence of contacts of Chersonesos and Bosporus. A significant number of artefacts and documents demonstrate the energetic contacts of Bosporus with Hellenistic Egypt. Probably Chersonesos also had some associations with it, the evidence of which are the finds of Egyptian amulets on the settlement of its chora in the layers of the second half of the 3rd century B.C.

Fig. Glass pendant with a two-sided image from the site of Chaika in the Northern Black Sea region

**JAUNĀKIE PĒTĪJUMI
LATVIJAS ARHEOLOĢIJĀ**

Ilga Zagorska

DZĪVES TELPAS ORGANIZĀCIJA SALASPILS LAUKSKOLAS VĒLĀ PALEOLĪTA APMETNĒ

Ziemeļeiropas senākās apdzīvotības pētniecībā arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta apmetņu organizācijai telpā un seno mītņu izveidei. Dzīvesvietu analīze var sniegt ziņas par seno kopienu saimniecisko dzīvi, sabiedrības sociālo struktūru un ticējumiem. Savu ieguldījumu minēto problēmu risinājumā var dot arī Salaspils Laukskolas vēlā paleolīta apmetnē veiktā mītņu vietu izpēte.

Atslēgas vārdi: vēlais paleolīts, mītņu vietas, telpas organizācija, ziemeļbrieži.

IEVADS

Senās mītņu vietas, to izvietojums telpā un tajās iegūtie atradumi ir izcils arheoloģiskais avots seno kopienu saimnieciskās dzīves, sociālo struktūru un garīgās dzīves pētniecībā, attiecību ar apkārtējo vidi noskaidrošanā (Newell 1981, 235–284; Grøn 1989, 99–105; Tanner 1991, 21–39; Parvia 1991, 149–154).

Apkopojot materiālus par vēl eksistējošām mednieku – savācēju sabiedrībām, kļūst skaidrs, ka noteikta telpas organizācija ir vispārcilvēcisks, universāls fenomens, kam liela nozīme arī seno sabiedrību pētniecībā, jo tas nav mainījies gadu tūkstošu laikā. Labi organizētajās seno apmetņu vietās ar dažādu objektu izvietojumu centrālo, nozīmīgāko vietu vienmēr ieņem dzīvojamā celtnē. Tā ir vieta starp debesīm un zemi, kur būt, tā dod māju sajūtu, tā ir vieta, kur cilvēks vienmēr atgriežas. Mājas neatņemama sastāvdaļa ir arī pavards, ap kuru pulcējas cilvēki, ne tikai lai iegūtu siltumu, gaismu un gatavotu ēdienu, bet arī lai satiktos, stāstītu mītus, veiktu rituālus (Westman 1991, 17–20). To apliecina arī etnogrāfiskie materiāli. Dažās zvejnieku – mednieku ciltīs, kā, piemēram, evenkiem, vēl nesen valdīja uzskats, ka mājoklis ir viņu ģimenes simbolisks centrs, ģimenes identitātes apliecinātājs. Tas ir telpiski un sociāli organizēts mikrokosmos, kas atspoguļo lielo pasaules kārtību. Medniekiem savos klejojumos pārceļoties uz citu vietu, dzīves centrs – mājoklis – nemainās, bet pārvietojas apkārtējā pasaulē (Grøn et al. 2004, 5). Dabas, vides izmantošana, celtnu un to apkārtnes iekārtošana

ļauj pietuvoties arī seno cilvēku domāšanas veidam un pasaules izpratnei (Carlsson 2005, 51).

Tādēļ arheologi uzsver, cik svarīgi ir pētīt seno apmetņu organizāciju telpā, atsevišķu celtnu izveidi un funkcijas, analizēt tajās atrasto inventāru, tā iegūstot jaunas ziņas gan par senās sabiedrības ekonomisko un sociālo organizāciju, gan par seno cilvēku pasaules uzskatu un simbolisma nozīmi tajā.

Ziemeļeiropā bagātīgāks materiālu klāsts uzkrājies par vēlāku periodu – mezolīta un neolīta celtnēm, kuras vairāk raksturo vietsēžu dzīvesveidu. Arī Francijā tā saucamajā ziemeļbriežu laikmetā (*L'Age du Renne*) pētītās plašās, ilgstoši apdzīvotās ziemeļbriežu mednieku apmetnes nav īsti izmantojamas paralēlēm, jo parāda cita rakstura, citā vidē veidojušās dzīvesvietas (Leroi-Gourhan 1984).

Tā saucamo mobilo kultūru pārstāvjiem, cik zināms pēc etnogrāfiskā materiāla, tipiskākas ir nelielas platības celtnes – vieglas konstrukcijas teltis, kuras pārvieto sezonālo pārgājienu laikā, bet kuras tādēļ nezaudē savu centrālās vietas raksturu.

Arheoloģisko ziņu par Eiropas ziemeļu daļas atklātās tundras un parka tundras senākā akmens laikmeta ziemeļbriežu mednieku mājokļiem vēl maz. Ziemeļeiropas līdzenuma apmetnēs par paleolīta celtnēm iegūtās liecības ir diezgan netiešas, galvenokārt spriežot pēc pavardiem, potenciālajām sienām, dažādu aktivitāšu teritorijām un atradumu koncentrācijām. Pētnieki arvien vairāk pievēršas akmens laikmeta telpas organizācijas jautājumiem apmetnēs, uzsverot, ka jāņem vērā kramu horizontālais izvietojums apkārtnē, to morfoloģiskā,

tehnoloģiskā un funkcionālā analīze, bagātākās celtņu vietās lietojot arī matemātiskās metodes (De Bie et al. 2002, 139; Stapert 2004, 223). Diezgan ticamu informāciju sniedz izpētītās telts vietas ar akmeņu riņķi un centrālo pavardu vēlā Madlēnas laika apmetnē Genersdorfā (*Gönnersdorf*) Vācijā, Reinas augštecē (Jōris, Terberger 2001, 163). No Ziemeļeiropas līdzenuma vēlā paleolīta apmetnēm liecības par mājokļiem sniedz plaši minētās Štelmoras ielejas apmetnes (Rust 1958), arī atklājumi Polijā – sākot ar Hamburgas laika Olbrahihes 8. apmetni (Burdukiewich 1987, 118) un vēlākiem atradumiem (Kozłowski J. K., Kozłowski S. K. 1977, 312–315; Schild 1975; Schild 1989, 89–98; Sulgostowska 2006, 36–37; Fiedorczuk 2007). Seno mītņu vietas zināmas arī mums tuvākajās Ukrainas un Baltkrievijas teritorijās (Zaliznyak 1995, 89–92). Tāpat svarīgi dati iegūti par akmens un vēlāku periodu telšu – slieteņu vietām ar saglabātiem akmeņu riņķiem Norvēģijas centrālajos apgabalos (Bang-Andersen 2003, 193–204), senās mītņu vietas pastiprināti tiek pētītas Somijā (Pessonen 2002, 9–11). Savu ieguldījumu pašu senāko dzīvojamo mītņu izpētē var dot arī Salaspils Laukskolas vēlā paleolīta apmetnē veiktie novērojumi.

SALASPILS LAUKSKOLAS APMETNE

Salaspils Laukskolas vēlā paleolīta apmetne situēta Daugavas paleogrīvas rajonā. Vēl mūsdienās kādus trīs kilometrus uz ziemeļaustrumiem no apmetnes teritorijas vērojams Baltijas ledus ezera slīpais krasta valnis, kas stiepjas pāris kilometru garumā. Senā apmetnes vieta atradās Daugavas augstajā labajā krastā uz dienvidiem no bijušās Laukskolas ēkas, kur pašreiz skalojas Rīgas hidroelektrostacijas ūdeņi. Šajā rajonā Daugavas ieleja ar stāvjiem krastiem pāriet smilšainajā Rīgas līdzenumā – bijušajā Baltijas ledus ezera baseinā. Apmetnes pastāvēšanas laikā leduslaikmeta pašās beigās ezera baseins bijis daudz plašāks par pašreizējo Baltijas jūras teritoriju. Salaspils apkārtnē Daugava ietecējusi Baltijas ledus ezerā, par ko liecina straumes sazarojums, veidojot sēkļus un salas, starp kurām lielākā ir Doles sala, pati veidojusies no upes sanešiem. Par upes deltu liecina arī upes un ezera nogulumu klātbūtne šajā rajonā. Apmetne acīmredzot izveidojusies upes paleogrīvā, iegarena zemesraga pamatnē.

Daugavas krasts šajā vietā sasniedza 8–10 m augstumu virs upes līmeņa. Terasi šajā vietā sedza smilšaini grantains zemes slānis 1–2 m biezumā. Šīs terases veidošanos pētnieki saista ar trešo Balti-

jas ledus ezera attīstības fāzi (Bgl III), ko raksturo ezera līmeņa zināma stabilizācija jaunākā driasla laikmeta otrajā pusē (Эберхардс 1972, 57–62; Eberhards 1991). Tajā laikā ūdens acīmredzot pildījis visu Daugavas ieleju – un apmetne līdz ar to atradusies upes krastā.

Salaspils Laukskola līdz šim ir vienīgā vieta Latvijā, kur iespējams izsekot senākās apmetnes pēdām. Kramu atradumi gar upes krastu iegūti apmēram 400 m garā un līdz 70 m platā joslā 20–50 m attālumā no tagadējās krasta kraujas. Teritorijas austrumu malā atsegta sešas netraucētas un divas tikai daļēji saglabājušās kramu koncentrācijas vietas, bet atsevišķi krama savrupatrādumi atzīmēti visā minētajā rajonā. Liekas arī, ka teritorijas rietumu malā bijis otrs kramu atradumu koncentrācijas rajons, kuru diemžēl stipri postījuši lībiešu apbedījumi un arī vēlākā apdzīvotība (Zagorska 1994, 14–28; Zagorska 2006, 311–326).

Minētās kramu ligzdas bija koncentrētas vienā rajonā, apmēram no 420. līdz 510. garuma metram un no 20. līdz 60. platuma metram pēc Annas Zariņas veiktā teritorijas uzmērojuma plāna, tātad apmēram 90x40 m lielā laukumā (Zariņa 2006, 10–14, 5.–9. att.). Kramu koncentrācijas vietas atradās 8–10 m attālumā cita no citas, dažāda izmēra iegarenos vai ovālos laukumīšos. Atsevišķi krami atrasti jau gaišajās smiltīs kādus 20 cm biezā slānī, tā saucamajā zemes virspusē. Galvenā atradumu masa koncentrējās gaišajās, irdenajās smiltīs 20–40 cm dziļumā. Atsevišķās vietās krami bija sastopami vēl dziļāk – līdz 60 cm dziļumam. Gaišajās smiltīs vietām atsedzās mālaini starpslāniši, bet blīvāks grantaini mālainis slānis bija vērojams, sākot no viena metra un dziļāk. Virskārtā atradumi iegūti plašākā, dažkārt pat 10x10 m lielā platībā, kur tie, liekas, izkļiedēti zemes apstrādes rezultātā. Dziļāk, no 20 līdz 40 cm, parādījās šo ligzdu patiesie izmēri – 7x8 m, 5x7 m, 4x6 m, 3x7 m. Dažās vietās, kā jau minēts, krami atradās vēl dziļāk, bieži vien deguši. Tomēr, lai mēs būtu precīzi, šiem dziļumiem jāpieskaita vēl kādi 40 cm, jo pirms izrakumu darbu uzsākšanas visā senvietas teritorijā ar tehnikas palīdzību tika nogrūsta zemes virskārta.

Visi Salaspils Laukskolā atrastie krama rīki darināti no augstas kvalitātes krama oļiem, kas Latvijā nav sastopami. Šāda krama iegulas meklējamas uz dienvidiem no mūsu teritorijas – Lietuvas dienvidu apgabalos, Baltkrievijas un Ukrainas rietumu daļā, Polijas ziemeļaustrumos (Sulgostowska 1989). Šajos apgabalos iegūtais krams parasti ir pelēcīgā, tumši pelēkā, pat melnā krāsā, brūngans. Tomēr krama rīku isto krāsu grūti noteikt, jo parasti vēlā paleolīta izstrādājumus klāj vairākus milimetrus

bieza patinas kārtā baltā, zilganā, zaļi pelēcīgā krāsā. Patinas slānis uz zemē guļošajiem rikiem veidojies gan saules gaismas iespaidā, gan augsnes sastāva dēļ, gan arī īpašas ūdens cirkulācijas apstākļos (Rottländer 1975, 54–56). Tā kā šādi apstākļi attiecīgā teritorijā veidojas noteiktā laika periodā noteiktos klimatiskajos apstākļos, tad nereti krama riku patinizāciju izmanto kā datējošu pazīmi (Petersen 2006, 59).

Salaspils Laukskolā katrā atsevišķā kramu koncentrācijas vietā atrasti gan krama rīki, gan nažveida šķīlas un arī neregulāras atšķīlas, nedaudz eksemplāros arī krama nukleji. Koncentrācijas vietu fiksācijas plānos atradumi iezīmēti trīsdimensionāli: katram rīkam, kā arī nažveida šķīlām un atšķīlām piešķirts savs apzīmējums, tāpat numurs, pēc kura var uzzināt attiecīgā krama atrašanās vietas koordinātas, slāni un dziļumu. Kārtu dziļumi fiksēti, veicot nivelējumus. Katras koncentrācijas vietas kopplānā apvienoti visi trijās kārtās atrastie rīki. Publicētajos kopplānos saglabāti rīku apzīmējumi un to izplatība attiecīgajā koncentrācijas vietā, tekstā paskaidrojot tuvākas detaļas, kā, piemēram, atsevišķas vietas, kur krami atrasti dziļāk par 40–50 centimetriem. Tukšie simboli nozīmē, ka attiecīgais krama rīks vai šķīla dedzis. Grūtības sagādāja atsevišķu lielāku akmeņu, kā arī bedru un bedrišu interpretācija, jo grūti bija izšķirt, vai šie objekti saistāmi ar akmens laikmeta mītnēm vai radušies vēlākās lībiešu saimnieciskās darbības rezultātā.

Tātad par celtni vietām Salaspils Laukskolas apmetnes teritorijā galvenokārt var spriest pēc krama izstrādājumu un to izgatavošanas pārpalikumu izplatības telpā. Šajā apmetnē diemžēl nav saglabājušies ogļu vai pelnu slāniņi, kurus nešaubīgi varētu saistīt ar vēlā paleolīta apdzīvotību. Nav saglabājušies arī koniskajām teltīm tik raksturīgie akmeņu riņķi, kas izmantoti, lai nostiprinātu telts pamatni. Laukskolas apmetnes teritorijā gan akmeņu, no dūres līdz galvas lieluma un pat lielākiem, netrūkst. No tiem galvenokārt sakrauti lībiešu pavardi un krāsnis. Pilnīgi iespējams, ka daļa minēto akmeņu kādreiz iezīmējusi vēlā paleolīta mītņu vietas. Apskatā ietverts arī attiecīgās ligzdas krama inventāra īss raksturojums, lai mēģinātu noskaidrot katras mītnes funkcionālo nozīmi. Gan rīku planigrāfiskais izvietojums, gan pašu rīku analīze ļauj izdarīt dažus hipotētiskus secinājumus par senajām celtnēm, to izvietojumu dabā un raksturu.

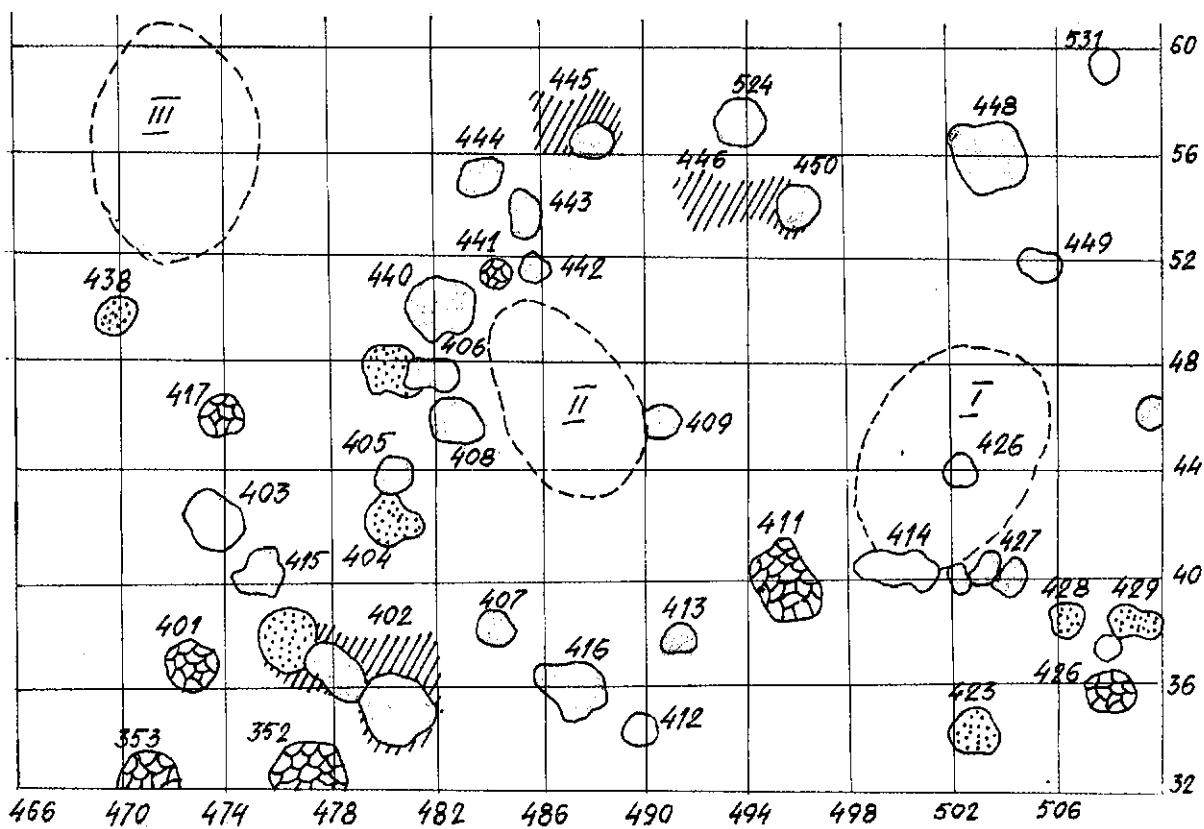
Pirmā (I) kramu koncentrācijas vieta (kv. 42–47 x 499–505). Šī kramu atradumu koncentrācijas vieta, skaitot no austrumiem, ir pirmā garajā mītņu virknē, kas izvietojusās Daugavas labajā

krastā. Pirmā kramu ligzda atrodas apmēram 30 m no pašreizējās krasta kraujas un kopumā aizņem 4,5 x 7 m lielu, iegareni ovālu laukumu (1. A att.). Kramu atradumi galvenokārt iegūti 20–50 cm dziļumā, gaiši dzeltenu, irdeni smilšu slānī. Vietām novēroti dažus centimetrus biezi sarkanīga māla starpslāniņi, kuri atradumus nesaturēja. Krami ovālajā laukumā nav izvietoti vienmērīgi, bet veido it kā divus lielākus grupējumus (2. att.).

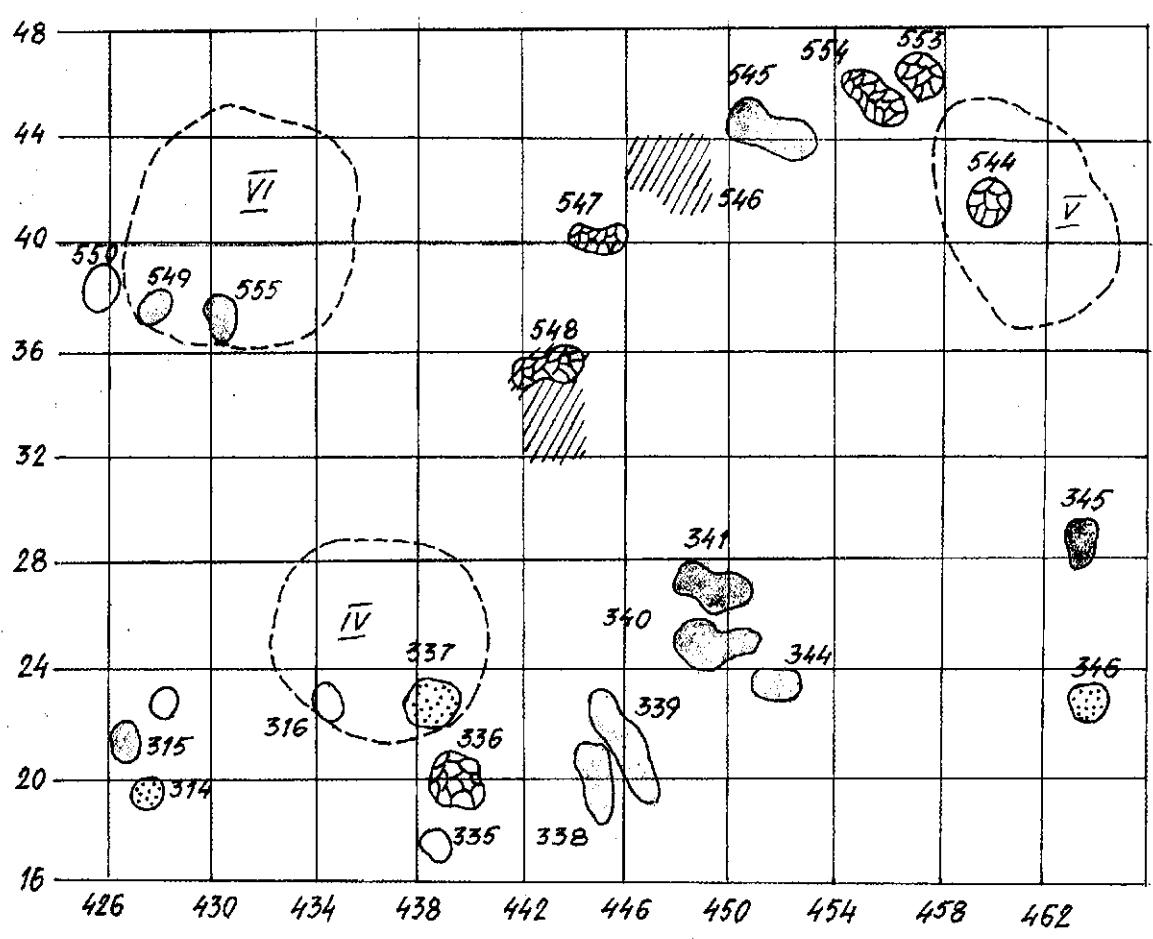
Vienā no tiem kramu izvietojums iezīmē ieapaļu laukumu ap 4,5–5 m diametrā. Lai gan šī apļa iekšienē atradies neliels lībiešu pavards (objekts Nr. 426 un 414), bet pie apļa dienvidu malas, ārpusē nelielas saimniecības bedrītes (objekts Nr. 427), tie kopējo krama rīku izvietojumu nav daudz traucējuši. Apļa, kuru, šķiet, varam saistīt ar telts vietu, iekšpusē vērojami divi mazāki krama rīku grupējumi. Viens no tiem atrodas apļa ziemeļu malā (46–47 x 502–503). Tajā dominē nažveida šķīlas un atšķīlas, bet rīki – kasikļi un griežņi – iegūti apmēram vienādā skaitā. Starp atradumiem ir arī viens krama bultas gals. Otrs kramu atradumu grupējums izvietojies apļa centrā, nedaudz uz dienvidiem no pirmā (44–45 x 502–503). Arī šajā grupējumā dominē nažveida šķīlas un atšķīlas, galvenokārt no griežņiem. Tāpat kasikļu un griežņu daudzums apmēram vienāds. Starp abiem kramu atradumu grupējumiem ir it kā tukšs laukumiņš. Iespējams, ka tur sēdējis senais cilvēks, darinot darbarīkus, par ko liecina krama nažveida šķīlu un atšķīlu daudzums abos grupējumos.

Trešā lielākā kramu atradumu koncentrācija ir ārpus aprakstītā apļa, tā dienvidu pusē (41–43 x 499–502). Tas ir 2 m garš, 1 m plats, pret lielo apli ieslīpi novietots iedziļinājums, intensīvi pildīts ar kramu atradumiem. Starp pēdējiem daudz degušu eksemplāru (Nr. 128, 129, 138, 140 u.c.). Šajā vietā krami sastopami vēl otrajā un trešajā kārtā, līdz pat 80 cm dziļumam, kad lielā apļa iekšpusē atradumi vairs nav sastopami. Arī smiltīm šeit pelēcīgāka nokrāsa. Šķiet, nekļūdisimies, ja šo pēdējo kramu koncentrācijas vietu uzskatīsim par pavardu, kas ierīkots slieteņa priekšā. Tātad visumā krami šajā koncentrācijas vietā saguluši ap 60–90 cm dziļumā, bet pavarda dziļums sniedzies pāri metram (1,20 m) no pirmatnējās zemes virsmas.

Šādi ārēji pavardi pazīstami gan Pogenvišas apmetnē Vācijas ziemeļos, kur senās telts rekonstrukciju veidojis A. Rusts, gan nesēn pētītajās Norvēģijas apmetnēs. Tā Fleirlivatnas apmetnē (*Floyrlivatn*) vairākos gadījumos mazāk nekā 1 m attālumā no ieejas teltī atsegti ugunsakmeņi, izmēros līdz 1,2 x 1,0 m (Bang-Andersen 2003, 196–197). Tā kā šie pavardi gandrīz vienmēr tiek saistīti ar ieeju teltī, tad iespējams, ka arī mūsu pirmajai mītnei

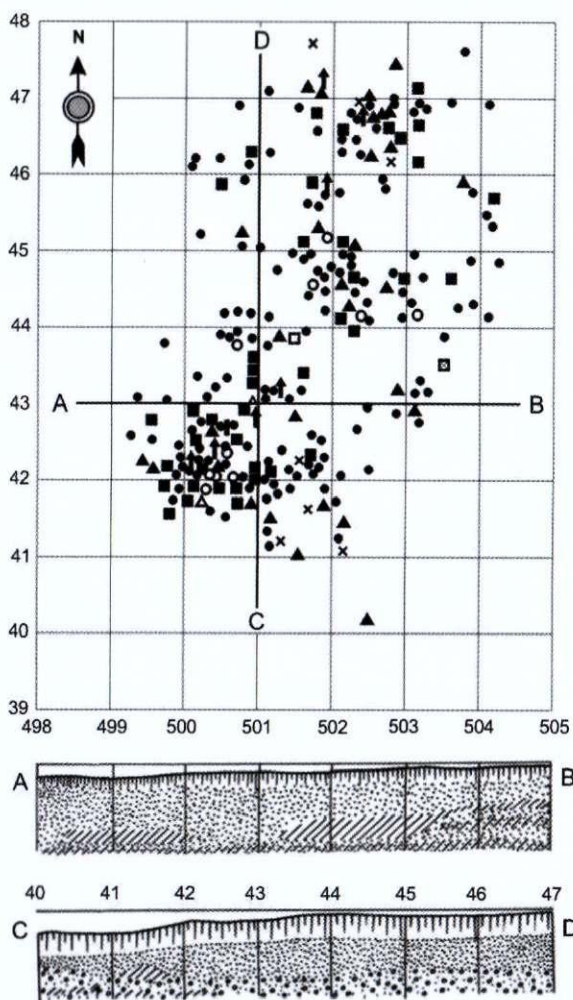

A

B

1. att. A – Salaspils Laukskolas apmetne ar I, II, un III kramu koncentrācijas vietu;
 B – Salaspils Laukskolas apmetne ar IV, V un VI kramu koncentrācijas vietu

2. att. Salaspils Laukskola. I kramu koncentrācijas vieta.

Apzīmējumi pie 2.-7. attēla:

- aplis – krama šķīlas;
- kvadrāts – krama kasīklis;
- trīsstūris – krama grieznis;
- taisnstūris – krama nuklejs;
- krustiņš – citi krama izstrādājumi.
- Tumša, pildīta figūra – krama rīks;
- gaiša, tukša figūra – dedzis krama rīks

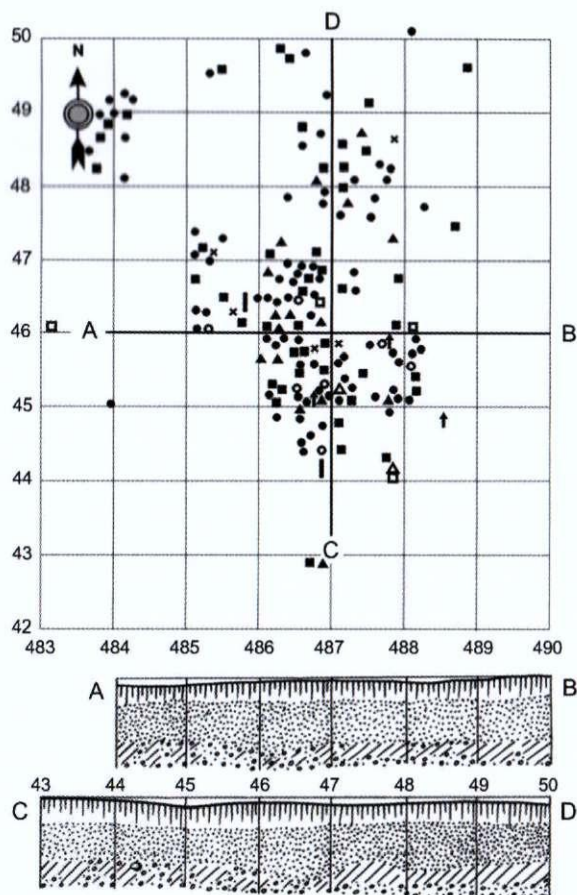
ieeja atradusies lielā kramu koncentrācijas riņķa dienvidrietumu pusē, vērsta uz upi.

Pirmajā ligzdā kopumā iegūti 377 krami, no tiem 96 rīki, bet pārējo daļu veido nažveida šķīlas, atšķīlas, nukleju daļas. Runājot par rīkiem, kasīkli un griežņi iegūti gandrīz vienādās proporcijās. Vēl jāmin kombinētie rīki, galvenokārt kasīkli – griežņi, kā arī naži, nažveida šķīlas ar slīpi nogrieztu darba daļu un bultu gali. Vairumā iegūtas no nuklejiem atšķeltas nažveida šķīlas (78), lielākas un sīkākas atšķīlas (139), atšķēlumi no griežņiem, kas radušies, šos rīkus no jauna uzasinot (63). Viss norāda, ka labas kvalitātes krams bijis liels retums, kas jātaupa un jāizmanto līdz pēdējai iespējai. Augstā rīku

nolietotības pakāpe un intensīvi izmantotā pavarda vieta mītnes priekšā liecina par ilgstošu, varbūt pat atkārtotu šī slieteņa izmantošanu.

Otrā (II) kramu koncentrācijas vieta (kv. 44–50 x 484–489). Otrā kramu koncentrācijas vieta atrodas apmēram vidū starp pirmo un trešo kramu ligzdu, aptuveni astoņu metru attālumā no abām (1. A att.). Šai vietā krami smiltis sagūlušī ap 3,5 m garā un 2 m platā joslā, galvenokārt 50–65 cm dziļumā, bet sastopami vēl līdz 75–80 cm dziļumam. Uz ziemeļaustrumiem no centrālā grupējuma apmēram 1,5 m joslā atsedzās kāda nelielā atradumu grupiņa (48–49 x 487–488), bet uz ziemeļrietumiem – pavisam maza kramu grupiņa (49 x 484) (3. att.).

Grupējumā uz ziemeļaustrumiem pārsvarā nažveida šķīlas, rīku skaits neliels – kasīkli un daži griežņi. Savukārt mazajā grupiņā uz rietumu pusi dominē kasīkli. Starp šīm divām nelielajām kramu grupiņām apmēram 1,5 metrus plats brīvs laukums, kurā labi varēja novietoties senais cilvēks – sēžot ugunsкура ziemeļu pusē un no nažveida šķīlām gatavojot rīkus vai ar kasīkliem apstrādājot dzīvnieku ādas.

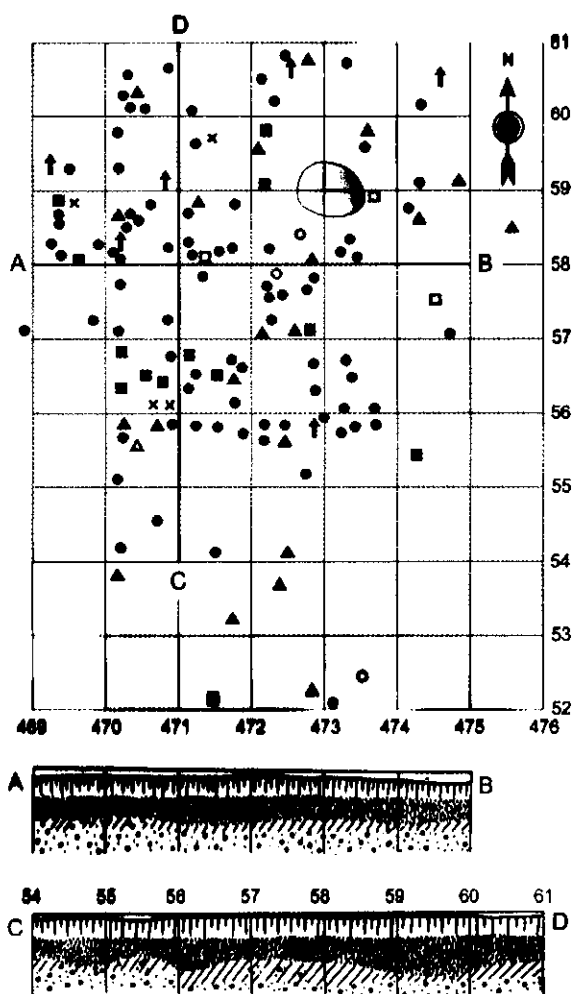
3. att. Salaspils Laukskola. II kramu koncentrācijas vieta

Šķiet, ka centrālo, divus metru garo un apmēram metru platu koncentrācijas vietu varētu uzskatīt par pavardu. Atradumi sastopami pat līdz 75 cm dziļumam. Ja pieskaita norakto daļu, pavarda dziļums bijis pāri metram. Daudzi krami deguši (Nr. 192, 202, 206, 216, 220). Arī apkārtņē sastopami deguši krami (Nr. 151, 153, 160, 169, 176, 231).

Kopumā šajā koncentrācijas vietā iegūti 197 krami, 69 no tiem rīki, bet pārējo 126 atradumu vidū ir nažveida šķilas (63), atšķilas (47), atšķilas no griežņiem (14), viens nuklejs un trīs nukleju fragmenti. No rīkiem vislielāko daļu veido kasikļi (41 gab.), griežņu gandrīz uz pusi mazāk (16), divi rīki ir kasikļu un griežņu kombinācija, atrasti arī trīs fragmentāri bultu gali. Zināmi arī dažādu citu rīku fragmenti (7 gab.). Starp pēdējiem jāatzīmē no masīvas nažveida šķilas veidots urbis, vairāki smaili ar retušētām sānu malām un divi mikrogriežņi. Otrajā koncentrācijas vietā iegūts viens 5 cm garš divlaukumu nuklejs ar no tā atšķeltam daļam. Liela pārsvarā pār atšķilām iegūtas nažveida šķilas. Atšķilu no griežņiem skaits (14) atbilst nelielajam griežņu daudzumam šajā koncentrācijas vietā. Šķiet, ka otrās kramu koncentrācijas vietas izskaidrošana ar atsevišķu pavardu, ap kuru norisusi intensīva saimnieciskā darbība, varētu būt tuva īstenībai. Kasikļu pārsvars norāda uz intensīvu jau pažāvētu ādu pārstrādi (M. Viņarskas-Kabacinskas informācija). Vienīgi grūti pateikt, vai pavards bijis saistīts ar mītnes – slieteņa vietu vai bijis tikai atsevišķs ārējais pavards starp divām – pirmo un trešo – mītnu vietām. Ja arī pavardu ietvērusi telts vieta, pašreiz tā vairs nav saskatāma. Šo rajonu diezgan spēcīgi postījusi vēlākā lībiskā apdzīvotība, visu teritoriju uz rietumiem no minētā pavarda aizņēmuši dažādi lībiešu saimnieciskie objekti – bedres Nr. 408, 409, 442, 443, 445, kurās atrasti arī paleolītiskas formas krama rīki.

Ukrainā vēlā paleolīta Priboras un Berezino apmetnēs arī starp krama koncentrācijas – mītnu vietām vai to perifērijā konstatēti pavardi, ko iezīmē pelnu un nelielu oglišu lēcas gaišajās pamatsmiltīs. Šīs pavardu vietas ir no 1,6 līdz 2 m garas, ap 1,2–1,5 m platas, pat līdz 1 m dziļas, piesātinātas ar krama rīku, bieži degušu, atradumiem. Šie objekti tiek interpretēti kā pavardi (Зализняк 1989, 139–140).

Trešā (III) kramu koncentrācijas vieta (kv. 52–61 x 469–475). Trešā kramu koncentrācijas vieta atsegta kādus astoņus metrus uz ziemeļrietumiem no otrās kramu ligzdas (1. A att.). Krami gaišajās smiltīs atrasti no 30 līdz 55 cm dziļumam, vienmērīgi izvietoti apmēram 6 x 7 m lielā ieapaļā laukumā. Tikai daži krama rīki atrasti ārpus šī apļa. Nedaudz

4. att. Salaspils Laukskola. III kramu koncentrācijas vieta

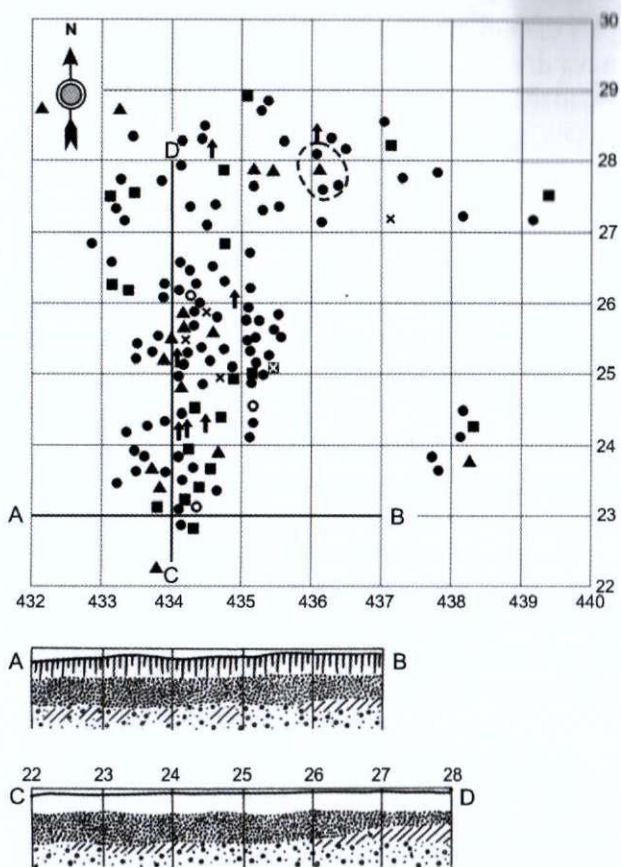
uz ziemeļaustrumiem no apļa centra atradās paliels, apmēram 80 cm garš, stipri noplacināts un masīvs laukakmens, kas tur, iespējams, saglabājies no paleolīta laika (4. att.).

Kopumā šajā koncentrācijas vietā iegūti 198 kramu atradumi, no kuriem 52 ir rīki, bet starp pārējiem 146 ir nažveida šķilas (30), atšķilas (62), atšķilas no griežņiem (54). Nukleji vai to daļas šajā vietā nav konstatētas. Šoreiz pārsvarā griežņi (23 gabali), mazāk kasikļu (16 gab.), bez tam viens kombinētais rīks, seši bultu gali, gan veseli, gan fragmentāri, kā arī pieci dažādi fragmentāri rīki. Nažveida šķilas galvenokārt ir fragmentāras. Atšķilu no griežņiem šoreiz samērā daudz – 54. Tas nozīmē, ka šajā kramu koncentrācijas vietā bieži veikti griezējinstrumentu uzasināšanas darbi. Šāds skaits arī atbilst griežņu skaitliskajam pārsvaram atradumu vietā.

Atradumi kramu ligzdā izplatīti samērā vienmērīgi, nekādus atsevišķus grupējumus neveidojot. Nav arī novērota degušo kramu īpaša koncentrācija kādā noteiktā apļa vietā. Degušo kramu vispār

Ļoti maz – tikai kādi pieci gabali, kas koncentrēti rajonā uz rietumiem no plakanā akmens. Vairākums krama rīku, šķilu un atšķilu šoreiz tika iegūti 30–50 cm dziļumā, nevienā vietā šo dziļumu īpaši nepārsniedzot. Dziļāk, 55–60 cm, konstatēti tikai kādi divpadsmit krami. Atkal jāatzīmē, ka tie atrasti tajā pašā jau iepriekš iezīmētajā teritorijā uz rietumiem no plakanā akmens. Šajā teritorijā nav atsegti vēlāku laiku saimniecības objekti, kas vietu būtu daļēji postījuši. Tātad iespējams, ka te varam tiešām saskatīt paleolīta laika slieteņa vietu ap 6 m diametrā. Ja slietenī bijis pavards, tad tas varēja atrasties uz rietumiem no noplacinātā akmens. Tomēr norādes par pavarda vietu ļoti minimālas. Varbūt slietenī šajā gadījumā nebija pavarda, bet tika izmantots ārpus mītnes atsegtais (II koncentrācijas vieta), kādus astoņus metrus uz dienvidaustrumiem situētais pavards. Šis slietenis, iespējams, izmantots kā darbnīca, kurā norisa krama rīku izgatavošana un kaula un raga apstrāde. Atradumu starpā dominē griežņi un to uzasināšanas gaitā radušās atšķilas. Atradumu skaits pie samērā liela slieteņa vietas nav tik daudzskaitlīgs, liecinot, ka varbūt mītne nav bijusi ilgstoši un intensīvi apdzīvota. Iespējams, tā tiešām bijusi īslaicīga apmešanās vieta, liecinot par kādu medību epizodi. To apstiprina arī trasoloģiskās analīzes rezultāti, kas rāda, ka šajā ligzdā iegūtie rīki ir samērā “svaigi”, bez ilgstošas lietošanas pazīmēm, kasīkļi galvenokārt izmantoti svaigu ādu apstrādei, savukārt griežņi – kaula un raga rīku (harpūnu, bultu kātu?) veidošanas darbos (M. Viņarska-Kabacinska).

Ceturtnā (IV) kramu koncentrācijas vieta (kv. 22–23 x 433–439). Ceturtnā kramu koncentrācijas vieta atrodas kādus desmit metrus uz dienvidiem no visām pārējām, tuvāk Daugavas krasta kraujai (1. B att.). Tā aizņem apmēram 6 x 7 m lielu laukumu. Atradumi sastopami gaišajās smiltīs 30–50 cm dziļumā. Uzreiz jāatzīmē, ka krami visā laukuma teritorijā nav izplatīti vienmērīgi. Tie galvenokārt konstatēti iegarenā aļļa rietumu malā, bet austrumu puse tukša, it kā iezīmējot robu. Tas acīmredzot saistāms ar lībiešu pavardu, kas ierīkots koncentrācijas vietas dienvidaustrumu stūrī (objekts Nr. 337). Tā izpētes gaitā laikam norakta arī objekta tuvākā apkārtnē. Par to, ka šeit turpinājusies slieteņa vieta, liecina objektā atrastie krama rīki – paleolītiskas formas griežņi, galakasīklis, nažveida šķilas, atšķilas no griežņiem. Krama rīki atzīmējami arī nedaudz attālākajos lībiešu objektos (Nr. 335, 315), liecinot par diezgan pamatīgu šīs vietas sākotnējās izveides traucējumu. Tomēr, spriežot pēc ceturtnās koncentrācijas vietas saglabātās daļas, tās apdzīvotība bijusi samērā intensīva (5. att.).

5. att. Salaspils Laukskola. IV kramu koncentrācijas vieta

Kopumā šajā koncentrācijas vietā iegūti 309 krami, no kuriem 54 ir rīki, bet pārējo daļu veido nažveida šķilas, nukleju fragmenti, samērā lielas, masīvas atšķilas un atšķilas no griežņiem. Šoreiz ligzdā atkal dominē kasīkļi (22), griežņu mazāk – 16, bez tam deviņi dažādu rīku fragmenti. Šī koncentrācijas vieta bagāta ar krama bultu galu atradumiem (7 gab.). Visi tie pārstāv Svidru kultūrai raksturīgo kātveida bultu galu formu.

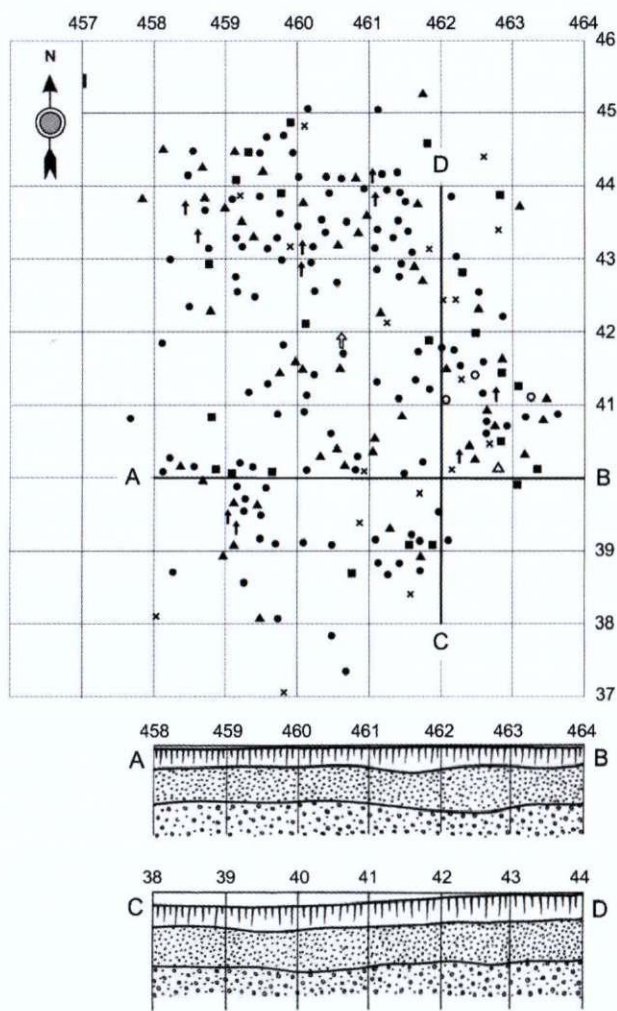
Aplūkojot kramu izvietošanu *in situ*, redzam, ka ligzdas ziemeļu daļā krami visai reti, bet rietumu malā iezīmējas it kā divi grupējumi: pirmais kv. 24,80–27 x 433–435, otrs – 23–24,80 x 433–435. Abās grupiņās dominē nažveida šķilu atradumi, arī atšķilas no griežņiem un cita veida atšķilas. Abos grupējumos vairākumu rīku veido kasīkļi. Tieši šajās grupās atrasti arī pieci no kopumā septiņiem bultu galiem. Bez tam šeit konstatēti deguši krami, pirmajā grupā to vairāk. Šīs vietas interpretācija vēlāko postījumu dēļ ļoti apgrūtināta. Iespējams, arī šeit atradies tikai atsevišķs pavards. Tomēr kramu atradumi lībiešu objektos un vēl daži citi apkaimē “izkaisītie” rīki liek domāt, ka te tomēr bijusi kramu ligzda. Iespējams, ka slieteņa vietas rietumu malā atradies pavards – pirmais, mazliet lielākais grupējums, stiepjoties garumā nedaudz

pāri diviem metriem, bet platumā aizņemot mazāk nekā divus metrus. Tādā gadījumā šim pavardam vajadzēja atrasties slieteņa iekšpusē. Otrs – mazākais grupējums varēja veidot tā saucamo ārpusdurvju koncentrāciju. Dažādu riku un krama atkritumu izvietojums diezgan plašā laukumā telts ieejas priekšā nereti novērots Norvēģijas paleolīta mītnēm (Bang-Andersen 2003, 194–195), kā arī uzsvērts Francijā veidotajos mītnu modeļos. Tur šie kramu klājumi, protams, bija plašāki, jo apmetnes bija apdzīvotas ilgstošu periodu (Leroi-Gourhan 1984, 50–51). Ja mūsu pieņēmumi kaut nedaudz atbilst īstenībai, tad arī šajā vietā, tāpat kā pirmajā kramu koncentrācijas vietā, telts izeja atradusies apļa dienvidrietumu stūrī, upes pusē.

Slieteņa raksturojums šoreiz ir ļoti nosacīts, veidots pēc citu ziemeļzemju izrakumu materiāla līdzībām. Acīmredzot vieta tikusi intensīvi izmantota, tomēr vēlāku postījumu rezultātā tās sākotnējais plānojums un veidojums vairs nav nosakāms.

Piektā (V) kramu koncentrācijas vieta (kv. 38–46 x 457–464). Piektā kramu koncentrācijas vieta ir viena no lielākajām teritorijas un arī atradumu skaita ziņā, kas pārsniedz četrus simtus (425). Ligzda aizņem apmēram 7 x 7 m lielu laukumu, un visi atradumi koncentrējas Daugavas terases smilšu slānī, 30–60 cm dziļumā. Koncentrācijas vietas rietumu mala nedaudz postīta ar tajā ierīkoto lībiešu perioda akmens krāsni (objekts Nr. 544), kas labi redzams plānā (1. B att.). Pārējā mītnes teritorijā kramu izplatība diezgan vienmērīga un intensīva. Pirmajā kārtā, 30–40 cm dziļumā, atradumu samērā maz, tie galvenokārt koncentrēti otrajā kārtā, 40–50 cm dziļi. Trešajā kārtā, apmēram 50–60 cm dziļumā, iegūti vairs tikai daži krami. Ar to šī vieta atšķiras no citām, kurās vairākums kramu atradumu koncentrējas jau pirmajā kārtā (6. att.).

Iespējamā slieteņa diametrs varētu būt kādi 6–7 metri. Tomēr atradumu planigrāfiskais izvietojums šajā gadījumā ir atšķirīgs, pieļaujot arī citādu skaidrojumu. Ja skatāmies plānā, tad intensīvākā kramu koncentrācija veido it kā taisnstūri 6 m garumā un 3,5 m platumā. Vidusdaļā atradumi it kā izretināti. Tas varētu atbilst zemē iedziļinātas taisnstūra mītnes aprisēm. Tādā gadījumā kramu grupiņa kv. 39–41, 50 x 458–460 varētu atbilst ārpusdurvju aktivitātēm vai arī īpaši izveidotai ieejas vietai, kas tāpat atrastos celtnes dienvidrietumu stūrī, pavērsta pret upi. Šaubas raisa vienīgi pavarda izvietojums. Minētajā interpretācijā degušie krami it kā izstiepjas gar visu domājamās celtnes ziemeļaustrumu malu, pretī ieejai. Varbūt celtnes ilgstošākas izmantošanas dēļ pavards atradies dažādās vietās vai arī šī pavarda vieta postīta.

6. att. Salaspils Laukskola. V kramu koncentrācijas vieta

Ļoti grūti pateikt, kura no versijām ir tuvāka īstenībai, jo norādes ir ļoti nekonkrētas un to ir gaužām maz. Par labu otrajam variantam runā: 1) atradumi galvenokārt koncentrēti otrajā kārtā, dziļāk nekā parasti; 2) atradumu izvietojums vairāk atbilst taisnstūrim nekā aplim; 3) atradumu skaits šajā ligzdā ir vislielākais, liecinot par mītnes ilgstošāku izmantošanu.

Kopumā piektajā kramu koncentrācijas vietā iegūti 425 krami, starp kuriem ir 105 riki.

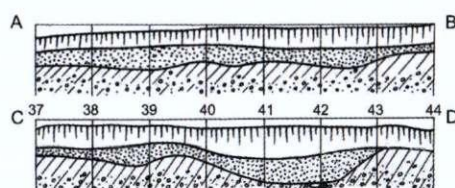
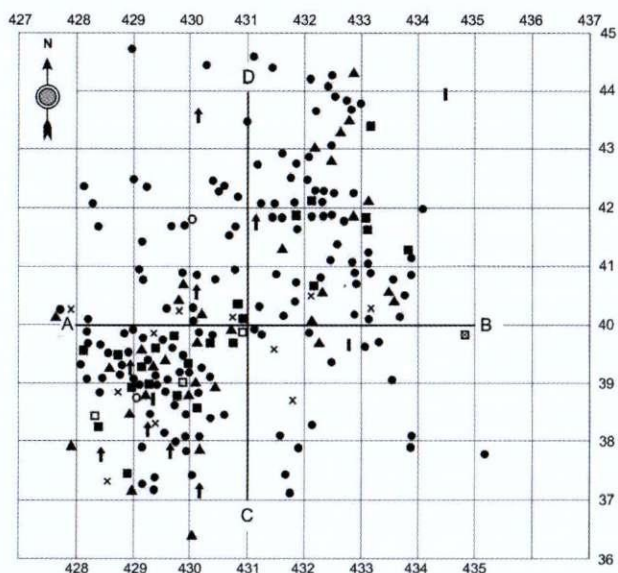
Atradumu vidū uzkrītoši dominē griežņi (47), kas atbilst arī lielajam griežņu atšķilu skaitam (91). Kasīkļu iegūts uz pusi mazāk (23). Pārsteidz liels bultu galu skaits (12 gab.). Lai gan tās stipri fragmentāras, tomēr visas pieder Svidru tipa bultu galu otrajam variantam ar izteiktu kājiņu. Iegūts tikai viens vesels diskveida nuklejs, bet daudz ir samērā masīvu nukleju fragmentu, kas nereti izmantoti kā griežņi. Daudz arī atšķilu no nuklejiem, to apstrādes atlikumu. Tāpat daudz jau gatavu nažveida šķilu, turklāt tās ir samērā garas (7–9 cm) un platas (1,5–2 cm).

Viss liecina, ka šajā vietā ilgstoši apstrādāti nukleji, no tiem iegūstot nažveida šķilas rīku pagatavošanai.

Atradumi un to izvietojums liecina, ka iemītnieki šajā celtnē uzturējušies ilgstoši. Te lielā skaitā iegūtas rīku sagataves, veikti rīku atjaunošanas darbi, pārstāvēti visi rīku veidi, starp tiem ir arī daudz bultu galu. Iespējams, ka te bijusi ilgāku laiku izmantota seno ziemeļbriežu mednieku mītne – zemnīca.

Sestā (VI) kramu koncentrācijas vieta (kv. 37–45 x 427–434). Sestā kramu koncentrācijas vieta atrodas 30–35 m attālumā no Daugavas krasta kraujas, tāpat kā piektā koncentrācijas vieta, tikai apmēram 24 m attālumā no tās, virzienā uz rietumiem (1. B att.). Kopumā sestā kramu koncentrācijas vieta aizņem iegareni ovālu teritoriju, garumā 8 m, platumā ap 5 m (7. att.). Īstenībā gan šī teritorija jādala divās daļās. Pirmkārt, aplī ar samērā retu kramu atradumu izvietojumu, kv. 39–45 x 428–434, kura diametrs ir apmēram 6 metri. Šo teritoriju ietver stingrāki, mālaini oļaini zemes valnīši, veidojot it kā sienas kontūru. Otrkārt, no šī lielākā apļa uz dienvidrietumiem iezīmējas mazāka, bet ļoti intensīva kramu koncentrācijas vieta kv. 38–40 x 428–430,5. Šajā rajonā kramu izvietojums ir ļoti blīvs, sākot jau no 30–40 cm dziļuma un turpinoties līdz pat 60–90 cm dziļumam. Divas trešdaļas degušo kramu (7 gab.) atrastas tieši šajā vietā, arī pašā dziļākajā atradumu slānī. Šķiet, kramu atradumu izvietojums norāda uz apaļa slieteņa aprisēm apmēram 6 m diametrā un tām ārpusē, ļoti tuvu mītnei izvietotu uguns-kura vietu. Domājams, ka tā atradusies pirms ieejas teltī. Tātad izeja no telts, tāpat kā pirmajā un piektajā kramu koncentrācijas vietā, varēja atrasties slieteņa dienvidrietumu pusē, vērsta uz upes pusi. Rajons uz dienvidiem no pavarda gan nedaudz postīts, jo tur atsegti trīs libiešu objekti – Nr. 549, 550 un 555.

Kopumā sestajā kramu ligzdā iegūti 406 krami, no tiem 83 rīki. Liels ir atšķilū un nažveida šķilū daudzums (163:155). Iegūti arī divi nukleji, samērā daudz to daļu un atšķilū no nuklejiem. Nukleji saglabājušies ap 5 cm garumā, tie ir divlaukumu, ar pretēji šķeltu šķilū pēdām, ar perpendikulāriem šķelumiem aizmugurē. Divas galvenās rīku formas – kasikļi un griežņi – iegūti gandrīz vienādā skaitā (30 un 29). Dažos krama rīkos apvienotas kā kasikļu, tā griežņu funkcijas, kur rīka vienā galā kasiklis, bet otrā – stūra vai vidusgrieznis. Jāmin arī krama naži – nažveida šķilas ar retušētām malām vai stiprām lietošanas pēdām šķilū malās. Bultu gali, skaitā astoņi, visi ir fragmentāri. Visiem minētajiem

7. att. Salaspils Laukskola. VI kramu koncentrācijas vieta

bultu galiem nolauzta smaile, daži nolauzti līdz pat vidusdaļai, tā ka par smailu veidojumu spriest nevar.

Kā redzams, sestā kramu ligzda ir bagāta ar atradumiem – kā rīkiem, tā arī sagatavēm un krama apstrādes pārpalikumiem – sīkākām un lielākām atšķilām, starp kurām nozīmīgu vietu ieņem arī atšķilas no griežņiem. Tas labi atbilst samērā lielajam griežņu skaitam šajā koncentrācijas vietā. Rīku un sagatavju daudzums norāda uz intensīvu un ilgstošu mītnes izmantošanu, bet bultu gali ar nolauztajām smailēm liecina, ka šajā apmetnē tiesām mituši ziemeļbriežu mednieki.

PĀRĒJĀS KRAMU ATRADUMU VIETAS APMETNES TERITORIJĀ

Daugavas labā krasta terasē krami bija sastopami ne tikai minētajās koncentrācijas vietās, bet kā savrupatradumi savākti apmēram 500 m garā un 50–60 m platā joslā. Teritorijas rietumu galā krami uzieti gan kā vienkārši savrupatradumi smiltīs, gan arī tur atsegtajos libiešu apbedījumos (Nr. 149, 152, 239, 241 u.c.). It sevišķi prāvs krama atradumu skaits iegūts 239. kapā (13 gab. krama atšķilū un rīku). Tomēr grūti pateikt, vai, ierokot kapu, postīta kāda kramu koncentrācijas vieta vai arī senie libieši bijuši “pirmie arheologi”, kas šos

īpatnējos darinājumus pamanījuši un ar nodomu izmantojuši kā kapu piedevas. Minētās krasta joslas vidusdaļa kramu atradumiem it kā nabadzīgāka, bet joslas austrumu daļā atkal savrupatradumu vairāk. Šajā teritorijā jau bija aizsākušies Rīgas HES celtniecības darbi, kad kādu nu jau nojauktu māju saimniece mums pastāstīja, ka visu mūžu šādus asus krama asmeņus lasījusi savā piemājas dārzā, kas atradies uz austrumiem no mūsu pētītās teritorijas.

Arī mūsu konstatēto sešu mītņu vietu apkaimē apmēram 90 m garā joslā vēl iegūti kramu savrupatradumi. Iespējams, ka bez minētajām sešām mītnēm šajā rajonā bijušas vēl divas. Kādus astoņus metrus uz ziemeļrietumiem no sestās kramu koncentrācijas vietas, kv. 422–426 x 52–58, nelielā iedziļinājumā arī atrasts ap 90 krama rīku. Tomēr tā, šķiet, ir neliela daļa no iespējamās mītnes vietas, kuru pilnībā vairs neizdevās konstatēt. Vēl zināms daudzums – 54 krami iegūti ap 10 m uz dienvidiem no pirmās un otrās kramu koncentrācijas vietas, kv. 482–498 x 16–28. Tomēr šo rajonu ļoti blīvi sedz vēlāku laiku saimniecības bedres, pavardi un akmens krāsnis (objekti Nr. 368, 373, 374, 376, 379 u.c.), tā ka par kādu agrāku mītņu vietu kontūru atrašanu te nevar būt ne runas.

DISKUSIJA

Tātad Daugavas senkrastā, kas vēlajā paleolītā apdzīvots ļoti intensīvi un, iespējams, vairāku kilometru garumā, apmēram 100 m garā teritorijā, kādus 50 m platā joslā varam saziņēt vismaz astoņas senās mītņu vietas, kuras vēlā paleolīta beigās te atstājuši senie ziemeļbriežu mednieki.

Pētniekiem ir dažādi viedokļi par vēlā paleolīta mītņu raksturojumu tikai pēc kramu atradumu izvietojuma. Daži arheologi atzīst, ka kramu atradumi vairāk iezīmē dažādu aktivitāšu rajonus, mazāk pašas mītņu – slieteņu vietas. Pēc šī uzskata, atradumu galvenā masa aptvērusi mītnes vietu no ārpuses, nevis atradusies tās iekšienē (Leroi-Gourhan 1984). Šķiet, ka šis uzskats tomēr vairāk saistāms ar Eiropas vidus un dienvidu daļas plašajām vēlā paleolīta apmetnēm, kur tiešām krama apstrāde, medijumu sadale un citas darbības varēja norisināties zem kļajas debess. Lielākā daļa pētnieku, aprakstot ziemeļu joslas ziemeļbriežu mednieku atstātos slieteņus un cita veida mītnes, atradumu izvietojumu tomēr saista ar mītnes kontūrām (Grøn 1989, 104–105; Stapert 1990, 14–35; Gelhausen et al. 2009, 450–451). To apliecina arī dažu apmetņu teritorijās atsegtie akmeņu riņķi, iezīmējot celtņu vietas. Šo kontūru iekšpusē

koncentrēta galvenā atradumu masa, bet ārpusē atrasts neliels daudzums krama un kvarca rīku un ar to izgatavošanu saistītie atlikumi (Bang-Andersen 2003, 199). Arī Sibīrijā, kur Baikāla ezera apkaimē atsegta un pētīta virkne vēlā paleolīta celtņu vietu, konstatēts, ka lielākā atradumu masa – rīki, to pārpalikumi un pat kauli – koncentrējas slieteņa iekšpusē (Константинов 1994, 145).

Tā kā arī Salaspils Laukskolas kramu izvietojumā vēl tagad – pēc daudziem tūkstošiem gadu var saskatīt zināmu likumsakarību un noteiktas kontūras, tad mēs vadijāties no pieņēmuma, ka netraucētās kramu koncentrācijas vietas galvenokārt saistāmas ar senajām mītnēm vai pavardiem. Objektu kontūras un tur atrastie rīki bija dažādā saglabāšanās pakāpē, bet vismaz piecas no atsegtajām kramu koncentrācijas vietām mēģinājam analizēt.

Pēc kramu atradumu ieguruma rakstura varam secināt, ka visas kramu koncentrācijas vietas nav bijušas vienādas un, domājams, atšķirušās arī pēc to funkcijas. Trīs no šīm kramu ligzdām, šķiet, raksturo seno mītņu – slieteņu – vietas. Tā ir pirmā, trešā un sestā kramu ligzda.

Pirmajā kramu koncentrācijas vietā atradumi iekļaujas it kā aplī ar 5 m diametru. Atradumi koncentrējas vairāk ap apļa vidusdaļu, pašu apļa centru, kā arī malas atstājot atradumiem ne tik piesātinātas. Pie iespējamās ieejas vietas, kas bijusi ārpus apļa dienvidrietumu sektora, bijis pavards ar atradumu intensīvu koncentrāciju, ļoti nolietotiem un degušiem kramiem, atradumiem iesniedzoties dziļāk nekā apļa iekšpusē. Savukārt apļa iekšpusē iezīmējas it kā divas atradumu grupiņas, starp kurām varēja sēdēt senais meistars, darinot rīkus. Samērā tukšākās vietas gar apļa sāniem un aizmuguri pretī ieejai varbūt iezīmē guļasvietas. Vieta aiz pavarda iepretim ieejai skaitījās prestižākā, kur parasti uzturējās vecākie ģimenes locekļi (Grøn 1989, 103).

Līdzīga bijusi sestā kramu koncentrācijas vieta. Arī tās veidojumā var saskatīt kramu izvietojumu ap 5 m diametrā lielā aplī. Tāpat ārpus apļa, pie tā dienvidrietumu sektora iezīmējas stipra krama rīku – kasīkļu, griežņu, bultu galu un pat nukleju koncentrācija, kur daudzi rīki deguši un atrasti dziļāk nekā apļa iekšpusē. Atšķirībā no pirmās kramu koncentrācijas vietas ap sestās ligzdas kontūrām vietām iezīmējas māla valniši. Iespējams, šie valniši ietvēruši slieteņa pamatni, palīdzot to nostiprināt. Arī sestās kramu ligzdas iekšpusē gar apļa malām un ieejai pretējā pusē vērojami tukšāki laukumi, lai gan pārējā teritorijā atradumu izvietojums diezgan vienmērīgs un intensīvs.

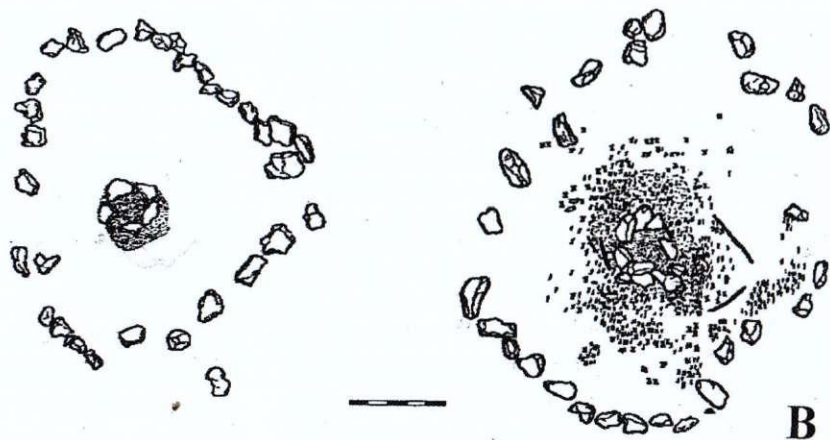
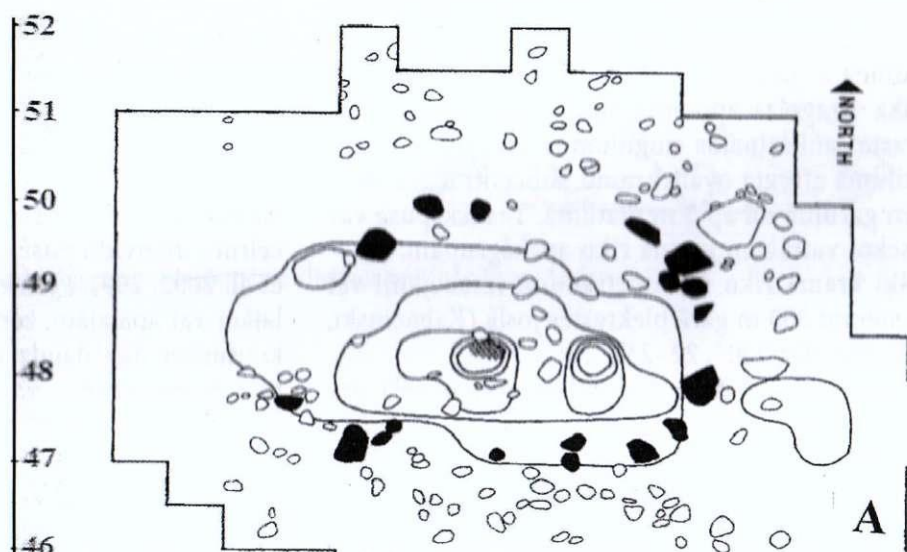
Šai mītņu grupai varētu pieskaitīt arī trešo kramu koncentrācijas vietu, kurā ne visai intensīvie atradumi izvietojušies aplī ar apmēram 6 m

diametru. Atšķirībā no divām iepriekšējām vietām šajā kramu ligzdā nevar konstatēt ārpusdurvju pavardu. Toties apļa ziemeļaustrumu sektorā vērojams paliels, plakans laukakmens, šķiet, netraucēts. Tam tuvumā lokalizējas arī nedaudznie šajā mītnē atrastie degušie krama rīki. No akmens pa labi apļa dienvidaustrumu sektorā arī iezīmējas tukšāka vieta, iespējamā guļamvieta. Tā kā atradumu skaits šajā slietenī nav liels, krami izvietojušies samērā reti, tie nav ļoti nolietoti, iespējams, ka šajā gadījumā var runāt par kādu īslaicīgu mītni vai nu ar nelielu iekšējo pavardu, vai arī bez tā. Ieejas vietu varbūt iezīmē atsevišķie (ap desmit) izkaisītie kramu atradumi uz dienvidiem no slieteņa vietas. Tas varētu nozīmēt ieejas vietu tieši uz dienvidiem no mītnes.

Tātad iespējams, ka visas trīs minētās kramu koncentrācijas vietas atspoguļo vēlā paleolīta laikmetam raksturīgo vieglas konstrukcijas mītni – slieteni. Divos gadījumos tā pret upi vērstās ieejas priekšā vērojams ilgstoši lietots iedziļināts pavards,

bet vienā gadījumā, iespējams, pavards atradies slieteņa iekšpusē. Kramu atradumu izvietojumā slieteņa iekšpusē izsekojamas arī tā saucamās tukšās jeb tīrās vietas, kas varēja kalpot gulēšanai. Šādu telts vietu varēja norobežot akmeņu virknes, kas mūsu gadījumā diemžēl nav saglabājušās. Gandrīz netraucēti akmeņu riņķi, kas saistās ar agrā mezolīta ziemeļbriežu mednieku slieteņiem, novēroti Rietumnorvēģijā (8. att.). Tur Mirvatnas (*Myrvatn*) un Fleirlivatnas (*Fløyrlivatn*) apmetnēs saglabājušies vismaz seši ļoti saskatāmi akmeņu riņķi ar pārtraukumu ieejas vietā un pavardiem gan slieteņu iekšpusē, gan ārpus tiem (Bang-Andersen 2003, 198–201). Nereti izrakumos ap slieteņu pamatiem konstatēti arī smilšu uzbērumi, kā Pogenvišas apmetnē (Rust 1958).

Šāds slieteņa tips ļoti raksturīgs vēlā paleolīta apmetnēm, bet zemeslodes ziemeļu apgabalos saglabā savu nozīmi arī daudz ilgāk. Šādi slieteņi daudz aprakstīti gan arheoloģiskajā, gan etnogrāfiskajā materiālā, rekonstruēti zīmējumos un dabā.

8. att. A – Vēlā paleolīta – agrā mezolīta ziemeļbriežu mednieku mītne ar akmeņu riņķi Fleirlivatnas 7. apmetnē Norvēģijā (pēc Bang-Andersen 2003); B – akmeņiem iezīmētā celtnes kontūra no Studjonojes I apmetnes Aizbaikālā (pēc Кузнецов 2001)

Viens no senākajiem zināmajiem šāda slieteņa paraugiem ar daļēji saglabātu akmeņu riņķi no centrālo pavardu atklāts Genersdorfas (*Gönnersdorf*) apmetnē Reinās augštecē Vācijā, raksturojot Madlēnas kultūru (Terberger 1997, 25). Štelmoras ielejā Ziemeļrietumvācijā A. Rusts izpētījis vēlā paleolīta Hamburgas un Ārensburgas kultūrām piederīgas apmetnes, kurās atsegta arī vairākas mītņu vietas (Rust 1958). Senākā ir Bornekas A apmetnē atsegta dubultā telts, kuras iekšpusi veido konusveida telts pamatne 5 m diametrā. Ieejas priekšā konstatētas sīkas akmens atšķīlas – darbnīcas paliekas. Tikpat sena ir Pogenvišas apmetnē atsegta un A. Rusta rekonstruētā mītne, kur telti veido konisks karkass apmēram 5 m diametrā. Šo telti pie pamatnes balsta apkārt ejošs smilšu valnītis. Karkass apsegts ar ādām, un to līdzsvaro ādas saitēm piestiprināti akmeņi (Rust 1958). Minētajās apmetnēs konstatētas arī cita veida mītnes – garākas konstrukcijas Madlēnas laika ziemas mītne (Pogenvišā), kā arī neliela Ārensburgas laika ziemēbriežu mednieku slieteņa pēdas Bornekas apmetnē (Елинек 1982, 220–227). Tie ir klasiski piemēri. Bet šādu vietu atradumi turpinās. Lielā Polijas līdzenuma austrumos – Vartas upes baseinā pētīta Hamburgas laika Kragolas apmetne, kur sena ūdensbaseina krasta smilšainajos nogulumos apmēram 40 cm dziļumā atsegta ovāla kramu koncentrācijas vieta 7 m garumā un ap 5 m platumā. Tās iekšpusē var izsekot vairākām krama rīku apakšgrupām. Atsevišķi krama rīku savrupatradumi izsekojami vēl apmēram 500 m garā piekrastes joslā (Kabacinski, Kobusiewicz 2007, 22–23).

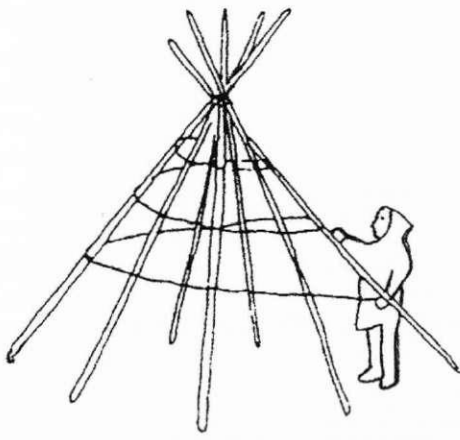
Arī spriežot pēc atradumiem Polijas vēlā paleolīta apmetnē Kalovani V, Ārensburgas un Svidru kultūras periodā lietotas vieglas konstrukcijas virszemes celtnes (Schild 1984, 193–274; Schild et al. 1999).

Tiešas arheoloģiskās paralēles slietenim kā vienai no galvenajām ziemēbriežu mednieku vasaras mītņiem sniedz gan Norvēģijas, gan Somijas akmens laikmeta apmetņu pētījumi. Norvēģijas rietumu krastā, kā jau minēts, ir pētīta virkne apmetņu, kurās saglabājušās telts vietas ar apaļiem vai viegli ovāliem akmeņu riņķiem (Bang-Andersen 1990, 215–226; Bang-Andersen 2003, 193–204). Akmeņu riņķu iekšējais diametrs ir apmēram 3–4 metri. Akmeņi vidēji ir galvas lielumā, un parasti riņķi ir kādi 20–25 akmeņi. No nelielākiem akmeņiem veidotiem riņķiem izmantoti pat 50–55 akmeņi. Lielākā daļa akmens rīku atrasta telts iekšpusē (ap 80–83%). Neliela daļa rīku sastopama arī telšu ārpusē, veidojot t.s. ārdurvju koncentrācijas, kas nereti atgādina nelielas mēles vai t.s. koridorus. Pelnu, ogļu kārtiņas un deguši krami iezīmē ugunsgrāmu vietas,

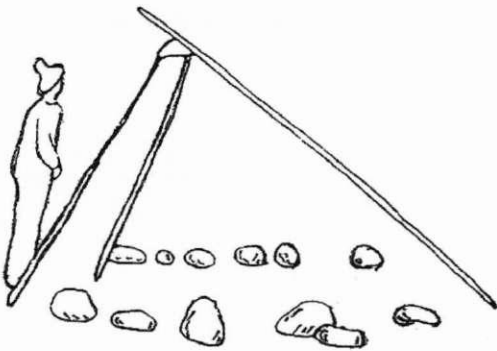
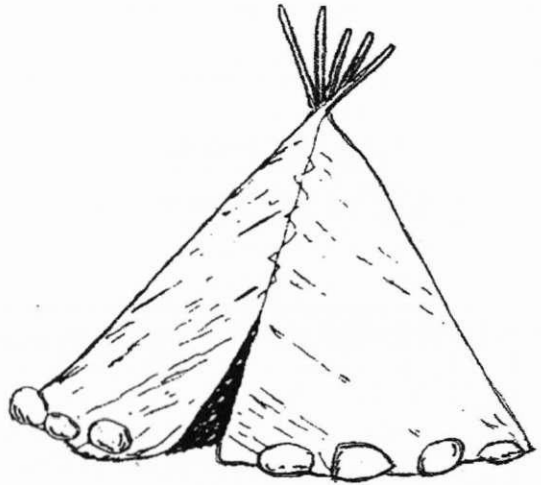
kas var atrasties gan mītņu iekšpusē, gan arī ārpusē, nepilna metra attālumā no ieejas. Ieeja parasti veidota ezera vai upes pusē. Pēc radioaktīvā oglekļa analīžu rezultātiem šīs telts vietas attiecinātas uz paleolīta laikmeta pašām beigām, pēcleduslaikmeta sākumu, t.i., laiku pirms 9600–9400 gadiem.

Savukārt Somijā akmens laikmetā kā raksturīgākās atzīmētas divu veidu ēkas: a) cirkulārās būdas ar centrālo pavardu, t.s. Reiseles (*Räisälä*) mītnes, nosauktas pēc pirmās šādas mītnes atklāšanas vietas. Šo mītņu vietas iezīmē apaļi vai ovāli virszemes padziļinājumi, kuru centrā bieži ir pavards. Jumts varēja būt piramidāla struktūra, klāta ar bērzu tāsīm vai ādām; b) taisnstūra, iedziļinātas ēkas, ko nereti veido baļķu konstrukcijas un kam, iespējams, bija pamatīgāks jumts. Raksturīgs arī centrālais pavards. Šīs celtnes bija lielāka izmēra nekā pirmās minētās (Personen 2002, 9–11). Pirmo tipu uzskata par senāku, raksturīgu jau agrā mezolīta laikam, un tas saglabājas arī akmens laikmeta vēlākajos posmos līdztekus citām konstrukcijām (Mökkönnen 2002, 55–60). Viena šādas mītnes vieta izpētīta Saimā (*Saimaa*) ezera apkaimē Martiniemi (*Martinniemi*) pussalā. Tur akmens laikmeta apmetnē starp dažādām citām celtnēm nelielā iedziļinājumā atsegts kādas celtnes pamats 5 m diametrā. Tas veidots tieši uz pamatzemes, bez kādu redzamu konstrukciju pēdām. Pavardu mītņē nekonstatēja, bet ieeja bija ierīkota celtnes dienvidu pusē, ar skatu uz ezeru (Halinen et al. 2002, 208). Pētnieki gan uzsver, ka šīm ovāļajām vai apaļajām, zemē nedaudz iedziļinātajām kontūrām nav daudz arheoloģisku pierādījumu, to rekonstrukcijas vairāk balstās etnogrāfiskajā materiālā.

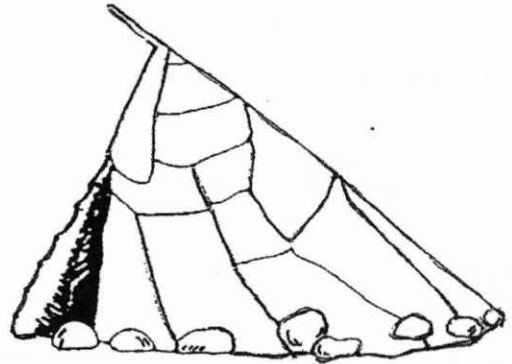
Vistiešākās etnogrāfiskās paralēles šādiem slieteņiem meklējamas cirkumpolārā tundras zonā – starp eskimosiem – karībū medniekiem, Ziemeļamerikas līdzenuma indiāņiem, sāmiem Ziemeļeiropā un Ziemeļsibīrijas tautām (Grøn 1991; Grøn, Kuznetsov 2003; Kuznetsov 2007, 452–456). Izšķir divus galvenos slieteņu veidus: koniskās teltis un t.s. kores teltis (9. att.). Konisko telti, kas ir visizplatītākais mītnes veids, veido no lielāka skaita iegarenām koka (visbiežāk bērza) kārtīm 3–5 m garumā. Kārtis augšpusē sastiprinot kopā, veidojas konisks karkass, kas pamatnē aptver apli 4–5 m diametrā. Slieteni pārklāj ar apmēram 20–25 kopā sastiprinātām ziemēbriežu ādām ar spalvojumu uz ārpusi. Konstrukciju nostiprina ar ādas saitēm un atsvaru akmeņiem. Stabilitātei pārklājuma apakšdaļu vēl nostiprina ar akmeņiem. Slieteņa augšpusē parasti atstāts dūmu caurums, bet pavards ierīkots vai nu mājokļa iekšpusē, vai ārpusē. Slieteņus vasarā varēja klāt arī ar bērzu tāsīm vai

A

B

9. att. Ziemeļeiropas tautu izplatītākie slieteņu tipi (pēc Bang-Andersen 2003)

nospraudīt ar sūnām. Šādas teltis bija vienkāršas un viegli transportējamas, kas bija svarīgi mobilajiem ziemeļbriežu medniekiem.

Pilnīgi iespējams, ka šādi raksturojamas arī trīs jau minētās Salaspils Laukskolas mītnes: pirmā, trešā un sestā. Šo slieteņu pamatnes ir ap 5 m diametrā, pavardi divos gadījumos atrodas ārpus telts, pie domājamās ieejas mītnes dienvidu pusē, kas vērsta uz upi (I un VI kramu ligzda). Vienā gadījumā īslaicīgs, neliels pavards, iespējams, bijis telts iekšpusē (III kramu ligzda). Sesto kramu koncentrācijas vietu – slieteni, šķiet, ietvēris māla valnītis. Iespējams, šai grupai varētu pieskaitīt arī daļēji postīto IV kramu koncentrācijas vietu, kurai saglabājusies tikai rietumu puse. Bet arī pēc tās varam spriest, ka kontūras dienvidrietumu pusē atradies pavards, tātad, tāpat kā iepriekšminētajiem slieteņiem, ar ārpusdurvju ugunskurkiem. Tādējādi varam secināt, ka no sešām atsegtajām kramu koncentrācijas vietām koniskā slieteņa tipa mītni pārstāv četras (2., 4.–6. att.).

Vienas mītnes vietas aprises, kā jau iepriekš aprakstīts, ir nedaudz atšķirīgas. Piektās kramu koncentrācijas vietā kramu izvietojums aizņem it kā taisnstūri 7,5 m garumā un 3,5 m platumā. Šī taisnstūra dienvidrietumu malā izdalās it kā piebūve – 3 m platumā un 2,5 m garumā, kas veido koridoru un varētu norādīt uz ieejas vietu vai arī kādu “ārpusdurvju” aktivitātes zonu. Piektajā koncentrācijas vietā krami atrasti dziļāk nekā parasti, tajā diezgan intensīvi visā telpas garumā izplatīti gan kasīkļi, gan griežņi, gan ļoti daudz krama bultu galu – vienpadsmit. Degušie krami nekādu īpašu lokalizāciju neuzrāda, tie vairāk izkaisīti gar mītnes ziemeļaustrumu sienu, pretējā pusē iespējamai ieejai. Var būt, ka iekšējais pavards bijis celtnes vidusdaļā, kur iezīmējas brīvāks laukums, bet celtnes intensīvas apdzīvotības dēļ tā vieta skaidri neiezīmējas.

Šāda tipa mītnes pazīstamas arī pēc arheoloģiskā materiāla. Polijas vidusdaļā vēlā paleolīta Ridno apmetnē izpētīta viena šāda iedziļināta celtnē ar

10. att. Akmens laikmeta slieteņa (A) un iedzīlīnātas mītnes (B) rekonstrukcija Kieriki apmetnē pie Ili upes Somijas rietumkrasta vidusdaļā (I. Zagorskas foto)

tuneļveida izeju vienā galā, ko rekonstruējis R. Šilds (Schild 1975, 306–310). Otrā tāda atsegta Zlobičas upes deltā Poļesjē Baltkrievijā un līdzīga iepriekšminētajai. Zlobičas mītne bija ovālas formas, apmēram 3,5 m gara, pamatzemē iedziļināta līdz 1 metram, bet tās pamatni klāja pelnainas smiltis, kurās bija sastopami Svidru tipa krami. Pelnu daudzums vislielākais bija tieši celtnes vidusdaļā, kur acīmredzot atradies pavards. Celtnes vienā galā bija koridorveida izeja, seklāka par iedziļināto celtni (Zaliznyak 1995, 102).

Šādas "garās mājas" zināmas arī pēc izrakumiem Norvēģijas ziemeļos, arktiskajā zonā. To pamatus veido akmeņu krāvumi, iekšpusē novērotas stabu vietas un centrālais pavards. Konstatēta arī ieeja, ko veido koridorveida eja, vērsta pret krastu. Mītņu vietas vienmēr piesātinātas ar atradumiem – kvarca un krama rikiem. Četrus šādu iedziļinātu mītņu rinda atklāta Simavikā, Trumses apgabalā. Vienai saglabājušās velēnu sienu paliekas un tuneļveida ieeja. Šī ēka datēta ar laiku pirms 9200 gadiem (Engelstad 1989, 334–335).

Šādi veidotas mītnes pārstāv tā saucamo ziemas mītņu tipu jeb zemnīcu. Ziemeļsibīrijas tautām tādas celtnes sastopamas vēl ilgi. Karkasu veido no baļķiem, to apliekot ar velēnām un siltinot ar sūnām. Jumta biezums ir ap 10–15 cm, bet sienu – līdz pat 30 centimetriem. Pavards ierīkots celtnes vidū, bet guļamvietas – abos celtnes galos. Celtnē vidusdaļā pieslēdzas tuneļveida izeja (Симченко 1976). Šādas celtnes domātas ilgstošākai izmantošanai. Iespējams, ka līdzīgam celtnu tipam piederējusi arī mītne piektajā kramu koncentrācijas vietā Salaspils Laukskolas apmetnē.

Kā pēdējais objekts jāmin otrā kramu koncentrācijas vieta – senais pavards, kas izvietots starp mītnēm (3. att.). Šo vietu raksturo neliela platība (2 x 1 m), intensīva rīku koncentrācija, lielāks dziļums – līdz metram un pat dziļāk, kā arī degušu krama rīku klātbūtne. Mazākās kramu grupiņas ap centrālo kramu koncentrācijas vietu varētu liecināt par ap pavardu sēdošo cilvēku nodarbi. Pirmajā grupiņā pārsvarā atrastas nažveida šķīlas, kas varētu būt sagataves rīku veidošanai. Otrajā grupiņā turpretim dominē kasīkļi, kas varētu norādīt uz ādu apstrādi. Poļu trasoloģe M. Viņarska-Kabacinska norāda, ka otrajā koncentrācijas vietā visi krama rīki ļoti nolietoti, nodrupuši, pat salauzti, kas liecina par vietas ilgstošu un atkārtotu izmantošanu. Kasīkļi galvenokārt lietoti sausu ādu apstrādei (M. Viņarskas-Kabacinskas mutvārdu konsultācija 2008. gada aprīlī). Iespējams, ka starp pārējām mītnēm esošo pavardu izmantoja arī visi pārējie apmetnes iedzīvotāji.

Baltkrievijas vēlā paleolīta apmetnēs Priborā un Berezino plašo kramu koncentrāciju ietvaros labi izpētīti pavardi: 1,2–1,6 m gari pelnu un oglišu slāņi, kas saturēja arī degušu kramus un bija iedziļināti zemē pāri par metru (ap 1,2 m) (Zaliznyak 1995, 101–103).

SECINĀJUMI

Kā redzējām pēc krama rīku izvietojuma un dažām citām pazīmēm, izdalījās trīs veidu objekti – vasaras koniskie slieteņi, viena, iespējams, ziemas mītne un starp tām arī kāds atsevišķs pavards. Rīku sastāvs ir diezgan vienveidīgs un monotons. Krama inventārs pārstāv vēlā paleolīta Svidru kultūrai raksturīgo inventāru – gala, dubultos un bumbierveida kasīkļus, vidusgriežņus un griežņus ar retušētu malu, garos nažus ar slīpi šķeltu galu un tipiskos kātveida bultu galus. Daļā rīku jūtami arī vēlā paleolīta Ārensburgas kultūras iespaidi, kas īpaši spilgti izpaužas dažos retušējuma veidos un bultu galu formās. Viss minētais inventārs raksturīgs Ziemeļeiropas līdzenuma vēlā paleolīta ziemeļbriežu mednieku kultūrām un datēts ar laiku pirms 10 500–9600 gadiem (Petersen 2009; Schild 1996, 287; Zagorska 2003, 12).

Ja tomēr mēs mēģinātu funkcionāli analizēt atsevišķo mītņu krama rīku sastāvu, tad jāsaka, ka tas ir ļoti vienveidīgs. Katrā koncentrācijas vietā pārstāvēti gandrīz visi raksturīgākie rīku tipi, arī nažveida šķīlas, atšķiroties tikai pēc daudzuma vai kādas īpatnējākas rīku grupas. Atsevišķās vietās, kur pie pavardiem vai mītņu iekšpusē koncentrējušās mazākas rīku grupiņas, dažkārt dominē griežņi un to atšķīlas (I un V kramu ligzda), citkārt atkal pārsvarā kasīkļi (piemēram, pie otrā pavarda). Pirmajā un sestajā kramu koncentrācijas vietā izdalās grupa slaidu, garu nažu ar slīpi nošķeltu un retušētu galu. Vai kāda rīku veida pārsvaram noteiktā teritorijā var būt saistība ar kādu specifisku saimniecisku darbību, grūti pateikt. Nukleji atrasti ļoti reti, tāpat krama rīku apstrādes pārpalikumi. Tas liecina, ka augstvērtīgais krama materiāls līdzī atnests jau kā gatavi rīki vai nažveida šķīlu sagatavju veidā. Tomēr pats iezīmīgākais ir tas, ka katrā no minētajiem objektiem iegūti bultu gali – no pavisam "svaigiem", veseliem līdz pat saskrābātiem, salauztiem eksemplāriem. Dažkārt bultu galu skaits atsevišķu slieteņu teritorijā vai pie pavardiem sasniedz deviņas un pat vienpadsmit, parasti atrastas sešas vai septiņas bultas, tikai vienā gadījumā – trīs (pie II kramu koncentrācijas vietas – pavarda). Lielajās dienvidu teritoriju bāzes apmetnēs Polijā, Lietuvā un Baltkrievijā bultu galu

skaits vienā kramu koncentrācijas vietā parasti ir neliels – viens, divi vai trīs eksemplāri. Tas viss norāda uz medību lomu Laukskolas apmetnes iedzīvotāju vidū. Arī viss pārējais krama inventārs acīmredzot domāts nomedīto dzīvnieku sadalei un apstrādei – šķēršanai, griešanai, ādu kasīšanai, bultu kātu pagatavošanai u.c. aktivitātēm. Tātad Salaspils Laukskolu varētu raksturot kā vēlā paleolīta ziemeļbriežu mednieku sezonālu apmetni ar raksturīgāko mītņu veidu – viegla konstrukcijas slieteni.

Etnogrāfi minējuši, ka nelielākajos slietenos parasti uzturējusies pamatģimene – nukleārā ģimene. Lielākās mītnes – 5–6 m diametrā varēja apdzīvot jau paplašināta radu saime.

Tomēr šajā gadījumā izvirzās jautājums – vai sezonālajos medību pārgājienos no ziemas apmetnēm uz vasaras medību rajoniem devās mednieku – viru grupas, vai arī līdzī tika ņemti citi ģimenes locekļi. Salaspils Laukskolas apmetnes samērā lielie un intensīvi izmantotie slieteņi, kā arī zemnīcas tipa mītne liecina, ka pārgājienos varēja doties varbūt pat visa ģimene.

Intensīvi krama rīku atradumi Daugavas lejtecē konstatēti garā piekrastes zonā abos krastos, sākot no Ciemupes līdz Ogrēi, Ikšķīlei un tālāk līdz Salaspilij. Atsevišķie kramu savrupatrādumi upes

vidustecē, sākot jau ar Daugavpili, labi iezīmē šo ziemeļbriežu mednieku ceļojuma maršrutu. Vai Daugavas lejteces intensīvā apdzīvotība veidojusies īsu, bet atkārtotu un regulāru medību pārgājienu rezultātā, vai arī mednieki šajās apmetnēs uzturējušies ilgstošāk, grūti pateikt. Vai, regulāri atgriežoties zināmajās medību vietās, mednieki izmantoja iepriekšējo gadu mītņu vietas vai slēja teltis pavisam jaunā vietā? Smilšaini grantainajos zemes slāņos grūti izsekot atradumu stratigrāfijai, kā arī iegūt materiālu datēšanai (Schild 1989, 89–90). Vismaz pavardi, šķiet, izmantoti atkārtoti.

Tā arī Latvijas nelielais un grūti skaidrojams materiāls sniedz savu papildinājumu vēlā paleolīta dzīves telpas organizācijas pētniecībā. Šķiet, ka senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā izmantojuši tādas pašas mītnes, kādas zināmas visā Ziemeļeiropā. Tomēr vērojamas arī savdabīgas, interesantas detaļas, kā, piemēram, māla valnišu izmantošana slieteņa pamatnes nostiprināšanai. Kopā vienā apmetnes vietā atrastie gan vieglie slieteņi, gan arī zemē iedziļinātā puzemnīca varbūt liecina par labvēlīgu medību vidi un pat ilgstošāku uzturēšanos Daugavas lejteces rajonā.

Daudzie hipotētiskie pieņēmumi un neatbildētie jautājumi, protams, prasa jaunus izrakumus un pētījumus vēlā paleolīta dzīvesvietās Latvijā.

LITERATŪRA

- Bang-Andersen, S., 1990. The Myrvatn Group Fing-Complex in Southwest Norway. *Contributions to the Mesolithic in Europe*. Ed. P. M. Van Peer. Leuven University Press. P. 215–226.
- Bang-Andersen, S., 2003. Encircling the living space of Early Postglacial reindeer hunters in the interior of Southern Norway. *Mesolithic on the Move*. Ed. L. Larsson et al. Stockholm. P. 193–204.
- Burdukiewicz, J. M., 1986. *The Late Pleistocene Shouldered Point Assamblages in Western Europe*. Leiden.
- Burdukiewicz, J. M., 1987. Late Palaeolithic Settlements in the Kopenica Valley. *Late Glacial in the Central Europe*. Ed. M. Burdukiewicz, M. Kobusiewicz. P. 183–213.
- Carlsson, T., 2005. Home, sweet home. The spatial story of Mesolithic settlement organization in Ostergotland. *Identities in Transition*. Ed. G. Gruber. Stockholm. P. 36–53.
- De Bie, M., Schurman, U. A., Caspar, J.-P., 2002. On knapping spots and living areas: intrasite differentiation at Late Palaeolithic Rekem. *Recent Studies in the Final Palaeolithic of the European Plain*. Ed. B. V. Eriksen, B. Bratlund. Jutland Archaeological Society Publications. No. 39. P. 139–164.
- Eberhards, G., 1991. Kā veidojās Daugava un tās sensalas. *Daugavas raksti: no Aizkraukles līdz Rīgai*. Rīga. 18.–23. lpp.
- Engelstad, E., 1989. Mesolithic House Sites in Arctic Norway. *The Mesolithic in Europe*. Ed. C. Bonsall. Edinburgh. P. 331–337.
- Fiedurczuk, J., 2007. *Final Palaeolithic Camp Organization as Seen from the Perspective of Lithic Artifacts Refitting*. Warszawa.
- Gelhausen, F., Kegler, J. F., Wenzel, S., 2009. Find concentrations and dwelling structures. The interpretation of Final Palaeolithic find scatters. *Mesolithic Horizons*. Vol. 1. Ed. S. B. McCartan, R. Schulting, G. Warren, P. Woodman. Oxbow Books. P. 450–457.
- Grøn, O., 1989. General spatial behaviour in small dwellings: a preliminary study in ethnoarchaeology and social psychology. *The Mesolithic in Europe*. Ed. C. Bonsall. Edinburgh. P. 99–105.
- Grøn, O., 1991. A method for reconstruction social organization in prehistoric societies and examples of practical application. *Social Space. Human Spatial Behaviour in Dwellings and Settlements*. Ed. O. Grøn, E. Engelstad, I. Lindblom. Odense. P. 100–117.
- Grøn, O., Kuznetsov, O., Klokkernes, T., 2002. *The tent in the middle of the world*. http://www.abdn.ac.uk/chags9/papers_and_abstracts.
- Grøn, O., Kuznetsov, O., 2003. Ethno-archaeology among Evenkian forest hunters. Preliminary results and a different approach to reality. *Mesolithic on the Move*. Ed. L. Larsson et al. Stockholm. P. 216–221.
- Halinen, P., Joensuu, J., Lavento, M., Martio, L., 2002. House Pit studies in Kerimäki. *Huts and Houses. Stone Age and Early Metal Age Buildings in Finland*. Ed. H. Ranta. Jyväskylä. P. 201–210.

- Jöris, O., Terberger, T., 2001. Zur Rekonstruktion eines Zeltes mit trapezförmigem Grundriss am Magdalénian-Fundplatz Gönnersdorf/Mittelrhein. *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 31. S. 163–172.
- Kabacinski, J., Kobusiewicz, M., 2007. Kragola near Kolo (Central Poland) – the eastern most settlement of Hamburgian Culture. *Studies in the Final Palaeolithic Settlement of the Great European Plain*. Ed. M. Kobusiewicz, J. Kabacinski. Poznan. S. 21–52.
- Kozłowski, J. K., Kozłowski, S. K., 1977. *Epoka kamienia na ziemiach polskich*. Warszawa.
- Kuznetsov, O., 2007. Ethnoarchaeological approach to Late Palaeolithic settlements and habitation structures analyses (Trans-Baikal, Siberia). *The Ethnohistory and Archaeology of Northern Eurasia: Theory, Methods, Practice*. Irkutsk – Edmonton. P. 452–456.
- Leroi-Gourhan, A., 1984. *Pincevent. Campement magdalénien de chasseurs de rennes*. Paris.
- Mökkönen, T., 2002. Chronological variations in the locations of hunter-gatherer occupation sites vis-a-vis the environment. *Huts and Houses. Stone Age and Early Metal Age Buildings in Finland*. Ed. H. Ranta. Jyväskylä. P. 53–64.
- Newell, R. R., 1981. Mesolithic dwelling structures: fact and fantasy. *Mesolithikum in Europa*. Ed. B. Gramsh. Berlin. P. 235–284.
- Parvia, R., 1991. The Finnish concept of space. *Social Space. Human Behaviour in Dwellings and Settlements*. Ed. O. Grøn, E. Engelstad, I. Lindblom. Odense. P. 149–154.
- Pessonon, P., 2002. Semisubterranean Houses in Finland. A Review. *Huts and Houses. Stone Age and Early Metal Age Buildings in Finland*. Ed. H. Ranta. Jyväskylä. P. 9–41.
- Petersen, P. V., 2006. White Flint and Hilltops – Late Palaeolithic Finds in Southern Denmark. *Across the Western Baltic*. Ed. K. Moller-Hansen, K. B. Pedersen. P. 57–74.
- Petersen, E. B., 2009. The human settlement of Southern Scandinavia 12 500–8700 cal. BC. *Humans, Environment and Chronology of the Late Glacial of the North European Plain*. Ed. M. Street, N. Barton, T. Terberger. Mainz. P. 89–130.
- Rottländer, R., 1975. Some aspects of the patination of the flint. *2-nd International Symposium on Flint, Maastricht, Saringia*. No. 3. P. 54–56.
- Rust, A., 1958. *Die Jungpaläolithischen Zeltanlagen von Ahrensburg*. Neumünster.
- Schild, R., 1975. Późny paleolit. *Prahistoria ziem Polskich*. Tom I. Red. W. Chmielewski, W. Hensl. Wrocław. 159–338.
- Schild, R., 1984. Terminal Palaeolithic of the North European Plain: a review of lost chances, potential and hopes. *Advances in World Archaeology*, 3. P. 193–274.
- Schild, R., 1989. The Formation of the Homogeneous Occupation Units (“kshemenitsas”) in Open-Air Sandy Sites and its Significance for the Interpretation of Mesolithic Flint Assamblages. *The Mesolithic in Europe*. Ed. C. Bonsall. Edinburgh. P. 89–98.
- Schild, R., 1996. Radiochronology of the Early Mesolithic in Poland. *The Earliest Settlement of Scandinavia and its Relationship with Neighbouring Areas*. Ed. L. Larsson. P. 285–295.
- Shild, R., Tobolski, K., Kubiak-Martens, L., Pazdur, M. F., Pazdur, A., Vogel, J. C., Stafford, T. W., 1999. Stratigraphy, paleoecology and radiochronology of the site of Calovanie. *Folia Quaternaria*, 70. P. 239–268.
- Stapert, D., 1990. Within the tent or outside? Spatial patterns in Late Palaeolithic sites. *Helenium*, XXIX/1. P. 14–35.
- Stapert, D., 2004. Maglemose huts and Duvensee spatial analyses with “ANALITHIC”. *Hunters in a Changing World. Environment and Archaeology of the Pleistocene – Holocene Transition (ca. 11 000–9000 B.C.) in Northern Central Europe*. International Archaeology, 5. Ed. T. Terberger, B. V. Eriksen. P. 223–242.
- Sulgostowska, Z., 1989. *Prahistoria międzyrzecza Wisły, Nemuna i Dnestru u schyłku plejstocenu*. Warszawa.
- Sulgostowska, Z., 1997. The Phenomenon of Chocolate Flint Distribution on the North European Plain During the Final Palaeolithic. *Man and Flint*. Warszawa. P. 313–315.
- Sulgostowska, Z., 2006. Final Palaeolithic societies mobility in Poland as seen from the distribution of flints. *Archaeologica Baltica*, 7. Klaipeda. P. 36–42.
- Tanner, A., 1991. Spatial organization in social formation and symbolic action: Fijian and Canadian examples. *Social Space. Human Spatial Behaviour in Dwellings and Settlements*. Ed. O. Grøn, E. Engelstad, I. Lindblom. Odense. P. 21–39.
- Terberger, T., 1997. *Die Siedlungsbefunde des Magdalénien-Fundplatzes Gönnersdorf. Konzentration III und IV*. Stuttgart.
- Westman, B., 1991. What does it mean to feel at home. *Social Space. Human Spatial Behaviour in Dwellings and Settlements*. Ed. O. Grøn, E. Engelstad, I. Lindblom. Odense. P. 17–20.
- Zagorska, I., 1994. Salaspils Laukskolas akmens laikmeta apmetne. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 16. laid. Rīga. 14.–28. lpp.
- Zagorska, I., 2003. Radioaktīvā oglekļa datējumi par senāko Austrumbaltijas apdzīvotību. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 21. laid. Rīga. 11.–26. lpp.
- Zagorska, I., Lukševiča, L., Lukševičs, E., Jungners, H., 2005. Senie ziemeļbrieži (*Rangifer tarandus*) un to mednieki Latvijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 22. laid. Rīga. 99.–112. lpp.
- Zagorska, I., 2006. Daugavas krastu vissenākā apdzīvotība. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 23. laid. Rīga. 311.–326. lpp.
- Zaliznyak, L., 1995. *The Swiderian Reindeer-hunters of Eastern Europe*. Beitrage zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas. Bd. 5. Wilkau-Hasslau.
- Zariņa, A., 2006. *Salaspils Laukskolas kapulauks*. 10.–13. gadsimts. Rīga.
- Елинек, Я., 1982. *Большой иллюстрированный атлас первобытного человека*. Прага.
- Зализняк, Л., 1989. *Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита*. Киев.
- Константинов, М. В., 1994. *Каменный век восточного региона Байкальской Азии*. Улан-Удэ; Чита.
- Кузнецов, О. В., 2001. Структуры обитания и поселенческая стратиграфия в позднем палеолите Забайкалья. *Каменный век европейских равнин*. Сергиев Посад. С. 85–89.
- Симченко, Ю., 1967. *Культура охотников на оленя северной Евразии*. Москва.
- Эберхардс, Г., 1972. *Строение и развитие долин бассейна реки Даугава*. Рига.

THE ORGANISATION OF SPACE IN THE LATE PALAEOLITHIC SALASPILS LAUKSKOLA SETTLEMENT SITE

Summary

In the research of the North European earliest human occupation more and more attention has been devoted to the organization of Stone Age sites and dwelling patterns. The spatial organization of Stone Age settlement sites could provide an important evidence of the economical strategies of past human communities, social systems and their world-view. The archaeological material obtained at Salaspils laukskola settlement site could promote a better understanding of the mentioned problems.

Key words: Late Palaeolithic, dwelling features, organization of space, reindeer.

The spatial organization of Stone Age settlement sites - activity areas, dwelling structures and hearth patterns - provide an important evidence on past human behaviour, social systems and their world view.

In the territory of the present-day Latvia, like in the whole Northern Europe, Late Palaeolithic flint clusters have been discovered on sandy river terraces without any vertical or horizontal stratigraphy. Only one settlement site, the site of Salaspils Laukskola, has been discovered, which have separate well-defined clusters of flint artefacts (Fig. 1 A, B). In their upper parts flint concentrations measured approximately 10×10 sqm, deeper down the real extent of the flint "nests" was revealed - about 4×6 sqm, elongated and rounded in plan. Deeper finds occurred only in a few separate places. The distribution of tools and waste pieces were recorded three-dimensionally. No direct evidence of Stone Age dwelling structures was preserved on the site. The main source material for intra-site analysis consists of the field records of the spatial distribution of flint finds, the distribution of different artefact categories. A use-wear study has been undertaken on flint material from two concentrations (II, III), the analysis being performed by M. Winiarska-Kabacinska (Poland).

The similarity and stability seen in the form of the tools (scrapers, burins and tanged points) confirms that these concentrations are more or less synchronous and had been left by Late Palaeolithic reindeer hunters during their seasonal movements.

Some differences between these flint clusters have also been observed in terms of the number of finds, the extent of flint distribution, the predominance of particular tools in each concentration, the distribution of burnt flint and the degree of use of the artefacts. In our opinion, these characteristics

can help us ascertain the functional significance of each flint concentration.

A hypothetical conclusion may be advanced that one of these concentrations (Fig. 3) could correspond to a single hearth between the tents, used repeatedly for an extended period. Some other flint clusters (Figs. 2, 4, 7) could represent rounded tent features, perhaps used during short seasonal hunting visits. One of the flint concentrations enclose a larger number of flint finds and suggests more complex history of formation and range of functions (Fig. 6). The last of flint concentrations (Fig. 5) are too disturbed to be analysed.

The use-wear analysis reveals some differences between the sites. So, at the II flint concentration place the end scrapers dominated, used for scraping dry hides. It was the final product of hide-processing activities, suggesting a rather long-term occupation. The activities undertaken at the III flint concentration place testify only to the initial phases of hide processing, and working of bone/antler. It seems that this location was occupied for a shorter time.

A similar pattern of space organization and traces of dwelling structures of Late Palaeolithic age are observed in some of the sites in Northern Europe. As an example, the well-excavated sites from Western Norway are mentioned (Fig. 8 A). Also, in Siberia, Transbaikal region, several Late Palaeolithic settlements with almost undisturbed cultural layers and well-preserved habitation structures were discovered (Fig. 8B).

Furthermore, the ethnoarchaeological material provides important evidences about the arrangement of summer settlements on the river terraces and lake shores, repeated patterns in space organization at these sites with a central feature of light conical tent (Fig. 9 A, B; Fig. 10).

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1 A.* Salaspils Laukskola settlement site, concentration nos. 1, 2, 3
- Fig. 1 B.* Salaspils Laukskola settlement site, concentration nos. 4, 5, 6
- Fig. 2.* Salaspils Laukskola. 1st flint concentration
- Fig. 3.* Salaspils Laukskola. 2nd flint concentration
- Fig. 4.* Salaspils Laukskola. 3rd flint concentration
- Fig. 5.* Salaspils Laukskola. 4th flint concentration
- Fig. 6.* Salaspils Laukskola. 5th flint concentration
- Fig. 7.* Salaspils Laukskola. 6th flint concentration
- Fig. 8 A.* Late Palaeolithic-Early Mesolithic reindeer hunters tent with a stone ring from the Fløyrlivatn site 7, Norway (after S. Bang-Andersen, 2003)
- Fig. 8 B.* Stone made features of the tent from the site Studyonoye I from Transbaikal (after O. Kuznecov, 2001)
- Fig. 9.* Main North-European tent types (after S. Bang-Andersen, 2003)
- Fig. 10.* Stone Age tent (A) and deepened house (B) reconstruction from Kieriki Stone Age settlement site by Ili River, Finland, northwards from Oulu (photo by I. Zagorska)
- Symbols (figs. 2–7): ● – flint flakes; ■ – flint scraper; ▲ – flint burin; ▣ – flint core; + – other finds; a filled symbol – flint artefact; empty symbol – burned artefact.

Vitolds Muižnieks

ARHEOLOĢISKI PĒTĪTO 14.-18. GS. APBEDIŠANAS VIETU KLASIFIKĀCIJAS PROBLEMĀTIKA

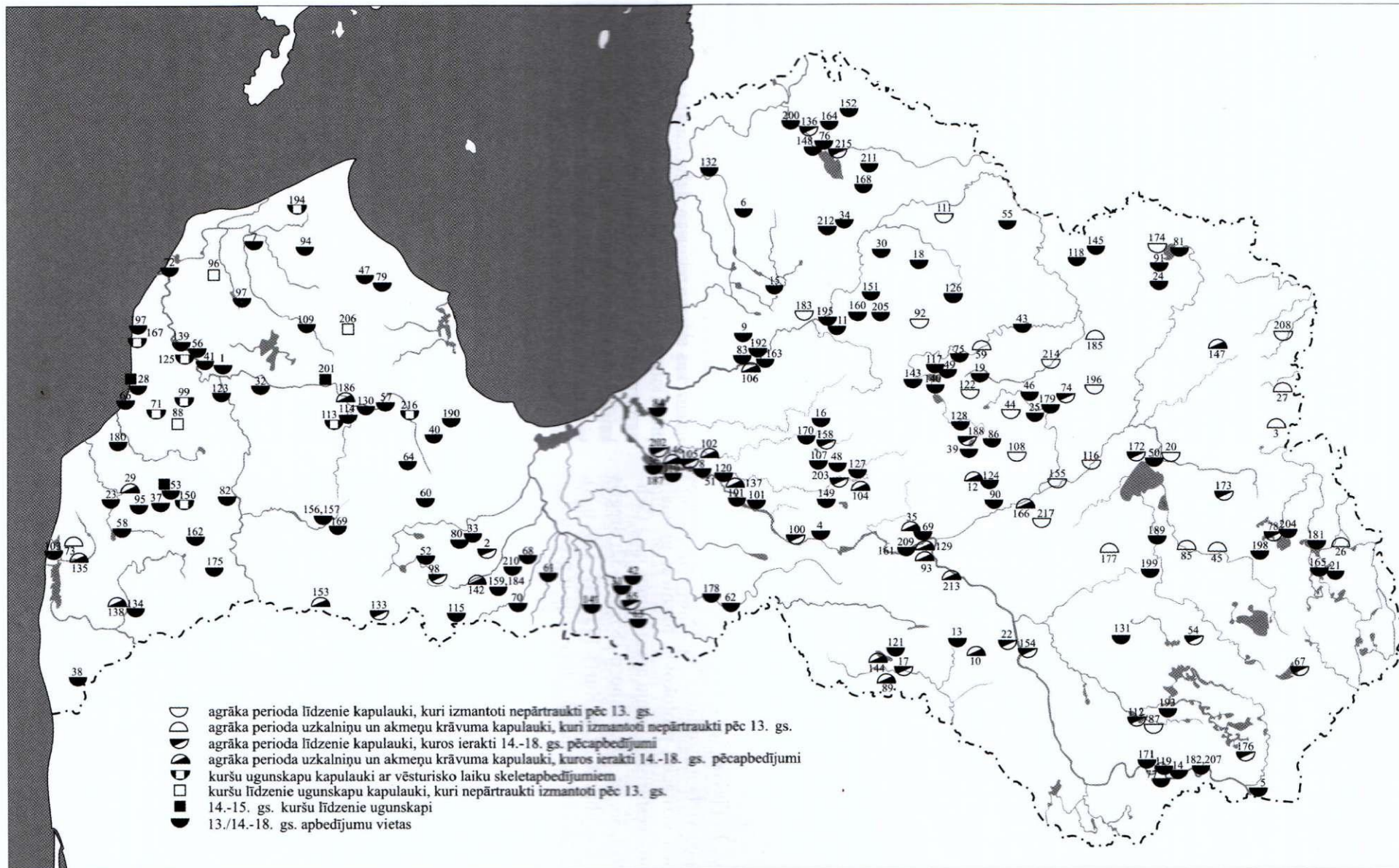
Rakstā aplūkota ar apbedīšanas vietu klasifikāciju saistītā problemātiku, līdzšinējie klasifikācijas mēģinājumi un pazīmes, pēc kurām tie veikti un būtu veicami. Spriežot pēc arheoloģiskā materiāla un rakstīto avotu liecībām, 14.-18. gs. apbedīšanas vietu vidū pastāvējusi liela daudzveidība. Līdz šim galvenokārt tās aplūkotās, vadoties pēc administratīvā principa, pretnostatot pie baznīcām pētītās kapsētas pārējām apbedīšanas vietām. Domājams, ka labāk situāciju iespējams raksturot, klasificējot apbedīšanas vietas pēc dzīvesvietu veidiem.

Atslēgas vārdi: apbedīšanas vietas, kapulauki, kapsētas, kapelas, statuss, dzīvesvietas.

IEVADS

Apbedīšanas vietas ir nozīmīgs izpētes objekts, kas raksturo vairākus laicīgās un garīgās dzīves aspektus. Pētījumi viduslaiku un jauno laiku kapsētās sniedz informāciju par vietējo iedzīvotāju reliģiskās dzīves norisēm, ļauj spriest par situāciju, kāda izveidojās pēc tagadējās Latvijas teritorijas kristianizācijas un pastāvēja vēlākajos gadsimtos. Tāpat 14.-18. gs. apbedīšanas vietu arheoloģiskais un antropoloģiskais materiāls netieši liecina par atsevišķu reģionu un novadu apdzīvotību, iekšējās kolonizācijas gaitu un apstākļiem. Aplūkojot šo plašo jautājumu loku, nepieciešams pievērst uzmanību 14.-18. gs. apbedīšanas vietu klasifikācijas problemātikai. Mūsdienu Latvijas teritorijā un tuvākajās kaimiņu zemēs (Lietuvā, Igaunijā, bijušajā Prūsijā) pēc to kristianizācijas izveidojās un vēlāk saglabājās reģionāla īpatnība. Atšķirībā no Rietumeiropā un Centrāleiropā ievērotās kārtības, kad pie noteiktas draudzes piederošie iedzīvotāji apmeklēja baznīcu, šeit kristija savus bērnus, laulājās un apglabāja mirušos, iepriekš minētajās zemēs līdz pat 18./19. gs. mijai mirušo apbedīšana netika koncentrēta tikai pie draudžu baznīcām ierīkotajās kapsētās, bet paralēli izmantoja citas šim nolūkam izraudzītas vietas. Šī iemesla dēļ 14.-18. gs. apbedīšanas vietas ir grūti definēt ar vienu terminu. Latviešu valodā trūkst arī atbilstošu vārdu, kas raksturotu, piemēram, pie baznīcām ierīkotās kapsētas, kā tas ir citās valodās (*Kirchhof*, *Churchyard*, *Šventorius*). Atšķirībā no aizvēstures

perioda, kurā apbedīšanas vietas iespējams apzīmēt, lietojot vienu vārdu – kapulauks, viduslaiku un jauno laiku apbedīšanas vietu apzīmēšanai tiek izmantoti vairāki atšķirīgi termini. Arheoloģiskajā literatūrā sastopami vairāki apzīmējumi, piemēram, ciema, lauku kapsētas, baznīcu kapsētas, kapulauki, kapenes, pārvaldes centru, lokālās apbedīšanas vietas u.c. Nekonsekvence terminu izvēlē liecina par daudzveidību, kas pastāvējusi viduslaiku un jauno laiku apbedīšanas vietu vidū, kā arī par pētnieku centieniem izcelt dažādus aspektus. Lietotie termini saistīti ar teritoriālo, administratīvo principu un apbedīšanas vietu raksturu un statusu. Nenoliedzami, apbedīšanas vietu statusam bijusi būtiska nozīme. Lielu uzmanību tam pievērsuši jau laikabiedri. Atkarībā no baznīcas vadības pārstāvju nostājas un attieksmes apbedīšanas vietu statuss laika gaitā nereti ir arī mainījies. Arheoloģiski pētīto apbedīšanas vietu vidū statuss ir grūti nosakāms. Šajā ziņā maz ko var līdzēt arī rakstīto avotu ziņas. Konkrēta informācija par noteiktiem objektiem vairāk sastopama tikai no 17., 18. gadsimta. Izņēmums ir draudžu baznīcas un pie tām ierīkotās kapsētas, kuras dokumentētas labāk. Diemžēl no kopējā arheoloģiski pētīto 14.-18. gs. apbedīšanas vietu skaita tās veido tikai nelielu daļu (1. att. un tabula). No 217 šajā rakstā izmantotajām tagadējā Latvijas teritorijā arheoloģiski pētītajām apbedīšanas vietām pie baznīcām ierīkotās kapsētas pētītas tikai 28 (13%) gadījumos. Pārējo saistība un konteksts ar draudžu baznīcām un filiālēm ir neskaidrs. Šī raksta

1. att. Arheoloģiski pētītās 14.-18. gs. apbedīšanas vietas

mērķis ir aplūkot ar apbedīšanas vietu klasifikāciju saistīto problemātiku, līdzšinējos klasifikācijas mēģinājumus un pazīmes, pēc kurām tā veikta un būtu veicama.

LĪDZŠINĒJĀS VĒSTURISKO LAIKU APBEDĪŠANAS VIETU KLASIFIKĀCIJAS

Ņemot vērā vēsturisko situāciju un reģionālo īpatnību, kas pastāvējusi tagadējā Latvijas teritorijā un kaimiņu zemēs, apbedīšanas vietu grupēšanu un šķirošanu veikuši jau laikabiedri un vēlāk šai problēmai pievērsušies arī rakstīto avotu, folkloras materiāla un arheoloģisko liecību pētnieki. Liecības par 14.–18. gs. apbedīšanas vietu šķirošanu vai dalīšanu atrodamas jau viduslaiku un agro jauno laiku rakstītajos avotos. Laikabiedri vairāk pievērsuši uzmanību apstāklim, vai mirušie apglabāti baznīcas sankcionētās vai citās – neatzītās vietās. Piemēram, 1428. gada Rīgas baznīcas provinces statūtos norādīts, ka pēc sena paraduma daži jaunkristītie jeb zemnieki savus mirušos mēdzot apbedīt mežainos laukos kopā ar ieročiem un citās profānās (neiesvētītās) vietās, kur apbedīti viņu pagānisko laiku vecāki un draugi (LUB VII, 690 doc.).¹ Plašāka informācija par šāda veida apbedīšanas vietām atrodama 16.–18. gs. dokumentos (baznīcu vizitāciju protokolos, baznīcas grāmatu ierakstos, vēsturiskos zemju apcerējumos u.c.) (Sehling 1913, 53, 79, 105; Einhorn 1857, 30–32; Bregžis 1931; Mannhardt 1936; Kurtz 1924, 47–119; u.c.). Rakstītajos avotos sniegtā informācija ir pretrunīga. Situācijas vērtējumu noteikusi autoru konfesionālā piederība, kā arī katra konkrētā autora nostāja. Ko vieni respektējuši, to otri nolieguši un apkarājuši. Salīdzinoši grūti ir spriest par viduslaikiem, jo, atskaitot 1428. gada dokumentu, nav cita izsmelošāka avota, kas raksturotu situāciju pirms un pēc tam. Arheoloģiskajā literatūrā bieži minēta pāvesta Inocenta III 1214./1215. gada Zobenbrāļu ordenim adresētā bulla, kurā it kā atrodamas norādes par tiesībām jaunkristītajiem pašiem izraudzīties apbedīšanas vietu un veidu, kā apglabāt mirušos (Straubergs 1949, 74, 90; LA 1974, 297; Valk 2001, 97; u.c.). Diemžēl bullas saturs nav saglabājies izvērsta formā. 14. gs. bullu reģistrā atzīmētas vienīgi dokumenta sadaļas, kuru konteksts paliek neatklāts

(Arbusow 1928, 297, 323, 420). Tajā lietoto frāzi *conversi eligant sepulturam ad eorum voluntatem* var skaidrot dažādi. Līdzīgs vārdu savirknējums bieži lietots daudzos citos viduslaiku dokumentos. Tas atbilst kanoniskajos likumos formulētajai normai, ka ikvienam ir tiesības izraudzīties apbedīšanas vietu pēc saviem ieskatiem. Viduslaikos ar to saprata noteiktu vietu draudzes baznīcā vai ārpus tās kādā citā – kaimiņu draudzes vai klostera kapsētā (Lex 1904, 164–198). Iespējams, ka Inocenta III bullā ir bijuši izteikti nosacījumi, kuros reglamentēta mirušo apbedīšana bīskapiju, ordeņa draudžu un klosteru starpā. Nav pamata domāt, ka šajā dokumentā būtu atļauts vietējiem iedzīvotājiem pašiem izvēlēties apbedīšanas vietas vai izmantot agrāka perioda kapulaukus. Nenoliedzami šāda iespēja nav izslēdzama, jo dažādas atkāpes jaunkristītajiem (neofītiem) Livonijā sākotnēji tika pieļautas, slēdzot laulības (Švābe 1937, 23, 24, 184). Līdzīga rakstura atvieglojumi varēja pastāvēt arī attiecībā uz mirušo apbedīšanu. Katrā ziņā dažādas atkāpes no dogmām nebija paredzētas kā ilgstošas normas, bet gan kā islaicīgi – pārejas pasākumi. Par to liecina iepriekš minētie Rīgas provinces 15. gs. sākuma sinodes lēmumi, kā arī citi 13.–15. gs. dokumenti. Piemēram, 1249. gadā starp Pamedes, Vārmes, Nāntangas prūšiem un Vācu ordeni noslēgtajā līgumā nav atrodamas norādes par kādiem atvieglojumiem, kas skartu reliģisko dzīvi un ar to saistītos pienākumus. Kristburgas miera līgumā skaidri un nepārprotami norādīts, ka prūšiem turpmāk pēc kristiešu paražām jāapbedī savi mirušie kapsētās un viņi nedrīkst tos vairs sadedzināt vai aprakt kopā ar zirgiem, cilvēkiem, ieročiem, drēbēm vai citām vērtīgām lietām (Švābe 1940, 283, 287).² Cita lieta, ka Livonijas pastāvēšanas laikā un arī vēlākajos gadsimtos ilgstoši saglabājās prakse mirušos apglabāt ar draudžu baznīcām tieši nesaistītās apbedīšanas vietās, kā arī apgērbā un ar kapu piedevām. Šo lokālo īpatnību pamanīja un pret to vēlāk arī vērsās reformācijas kustības piekritēji. Reformācijas gaitā tika pārskatīta līdzšinējā garīgā aprūpe un vietējo iedzīvotāju garīgās dzīves norises. Tajā skaitā, sākot ar 16. gs. otro pusi, tika uzsākta to apbedīšanas vietu izmantošanas ierobežošana, kuras neatradās pie draudžu baznīcām un nebija ar tām saistītas. Lieklāki panākumi šajā ziņā tika gūti zviedru un vēlāk krievu pakļautajos novados (Vidzemē un tagadējā Igaunijā). Šeit tā dēvēto lokālo kapsētu izmantošana

¹ (*..antiquum gentilitatis morem a nonnullis sive rusticis hujus patrie hucusque abusive continuatum, quo sacrata cimiteria contempnendo preeligunt se in campis silvestribus cum feris sepeliri ac etiam in quibusdam locis prophanis, ubi ipsorum parentes et amici sue gentilitatis temporibus sunt sepulti..*)

² (*..quod ipsi vel heredes eorum in mortuis comburendis vel subterrands cum equis sive hominibus vel cum armis seu vestibus vel quibuscunque aliis preciosis, vel etiam in aliis ritus gentilium de cetero non servabunt, sed mortuos suos iuxta morem christianorum in cymiteriis sepelient et non extra..*)

18. gs. gaitā tika pakāpeniski pārtraukta. Kurzemes un Zemgales hercogistē un Prūsijas zemēs situācija izveidojās nedaudz atšķirīga. Šeit, neskatoties uz baznīcas vadības nosodošo nostāju, ar baznīcām nesaistītas apbedīšanas vietas daudzviet turpināja pastāvēt. Līdzīga aina vērojama arī katoliskajos novados tagadējās Latvijas un Lietuvas teritorijā. Kontrreformācijas un vēlāka laika rakstītajos avotos ar baznīcām nesaistīto apbedīšanas vietu izmantošana netika aplūkota kā galvenā problēma, kas būtu jārisina.

Rakstīto avotu iespaidā, vadoties pēc to konteksta, garīgās dzīves norises atšķirīgi vērtējuši 19. un 20. gs. pētnieki. Daudz piesardzīgāki savos secinājumos par apbedīšanas vietām, kuras nav atradušās pie baznīcām, bijuši Prūsijas un Lietuvas vēstures pētnieki. Nereti tās atzīmētas kā alternatīvas kapsētas paralēli draudžu baznīcām, kuras respektējusi arī baznīcas vadība (Kosman 1976, 66–71; Okulicz-Kozaryn 2000, 468, 469). Mūsdienā Latvijas un Igaunijas teritorijas vēstures pētnieki lokālo apbedīšanas vietu ierīkošanu un izmantošanu galvenokārt aplūkojuši, vadoties pēc 17., 18. gs. rakstītajos avotos sniegtās interpretācijas, to nekritiski vispārinot un attiecinot arī uz agrākiem laikiem. Kapsētas, kas nav atradušās pie draudžu baznīcām, lielākoties aplūkotas kā neiesvētītas, nelegālas, zemnieku pašu izraudzītas apbedīšanas vietas, kur mirušie aprakti pēc senču tradīcijām (Hausmann 1902, 3–20; Campe 1956, 16–18; Strods 1970, 100–103; u.c.).

Rakstīto avotu norādes par mirušo apbedīšanu krūmos, mežos un laukos radījušas arī maldīgu pieņēmumu, ka vietējiem iedzīvotājiem līdz pat 16. gs. vispār neesot bijušas šim nolūkam speciāli atvēlētas kapsētas, bet mirušie apglabāti nenoteiktās vietās. Šo uzskatu pārstāvējuši latviešu folkloras pētnieki, atsaucoties uz tautasdziesmām, kurās salīdzinoši reti minēts vārds kapsēta, bet lielākoties runāts par gulēšanu baltā smilšu kalniņā, zem zaļas velēniņas u. tml. (Šmits 1932, 781; Ancelāne 1957, 582). Bārenīte, maza būdama, nav redzējusi, kur gulēja tēvs, māmiņa, tikai ganīdama viņa uziet smilšu kalniņu, kur tie guļ zem zaļas velēniņas (Zēvers 1929, 385). Šajā sakarā 1929. un 1930. gadā "Izglītības Ministrijas Mēnešraksta" numuros izvērsusies polemika par to, kā saprotamas un izskaidrojamas rakstīto avotu liecības. LU Teoloģijas fakultātes profesors Ludvigs Adamovičs, oponējot filologa Jāņa Zēvera apgalvojumam, pamatoti norādījis, ka "latviešiem" pastāvējušas noteiktas – speciāli apbedīšanai paredzētas vietas, kuras rakstītajos avotos sauktas dažādi: gan par kapelu vietām, gan krūmu kapsētām vai vienkārši apbedīšanas vietām mežos un tīrumos (*Begräbnissen im Felde und Walde*)

(Adamovičs 1929, 349, 350; Adamovičs 1930, 98, 99). Noteiktu apbedīšanas vietu pastāvēšanu aizvēstures periodā, viduslaikos un vēlāk apstiprinājuši arī līdzšinējie arheoloģiskie pētījumi.

Arheoloģiskās liecības apbedīšanas vietu rakstura un statusa skaidrošanā pirmo reizi izmantojis Tartu Universitātes profesors Rihards Hausmanis. 1902. gadā publicētajā rakstā viņš mēģinājis pēc arheoloģiskajām pazīmēm analizēt apbedīšanas vietas, atsaucoties un sasaistot tās arī ar rakstīto avotu liecībām. Viņš norādījis jau agrāk pamanīto īpatnību, ka bijušajā Livonijā, tagadējās Igaunijas un Latvijas teritorijā, paralēli draudžu baznīcu kapsētām 13.–18. gs. gaitā izmantotas vietējo iedzīvotāju pašu izraudzītas vietas. R. Hausmanis tās dēvē par ārpus baznīcu apbedīšanas vietām (*Auserkirchliche Begräbnisplätze*) jeb ar baznīcām nesaistītām apbedīšanas vietām. Mirušie tur parasti guldīti ar kapu piedevām, uzkalniņos vai zem akmeņu konstrukcijām, izvietoti izklaidus vai vairākās kārtās. Apbedījumu kārtas autors mēģina skaidrot ar vietējo iedzīvotāju tradīciju un mirušo nevērīgu apbedīšanu masu kapos, ko varēja sekmēt kara, bada un dažādu epidēmiju radītie apstākļi. R. Hausmanis secina, ka prakse mirušos apglabāt ar baznīcām nesaistītās vietās 13.–18. gs. ir pārmantota no aizvēstures perioda. Tāpēc bieži mirušo apbedīšana pēc senču tradīcijām turpināta agrāka perioda kapulaukos un nereti šim nolūkam izraudzītas arī kulta vietas (Hausmann 1902, 3–20).

Plašāku apcerējumu par vēsturisko laiku apbedīšanas vietām Latvijas teritorijā 1956. gadā publicējis arhitekts Pauls Campe. Trimdā izdotajā rakstā "Latvijas apbedīšanas vietas un kapsētas" viņš, līdzīgi kā R. Hausmanis, viduslaiku un jauno laiku apbedīšanas vietas grupējis pēc principa, vai tās atradušās pie draudžu baznīcām vai šķirtas no tām. Pēdējai apbedīšanas vietu kategorijai pievērsta salīdzinoši neliela uzmanība. Rakstā uzskaitīti vairāki potenciālie šāda veida arheoloģiskie pieminekļi un savrupatradumu vietas (Krimuldas Annas kalns, Valmieras Zilais kalns, Burtnieku Riņņukalns, Puzes Lejaskrogs u.c.). Autors lielāku uzmanību veltījis rakstīto avotu liecību un baznīcu kartogrāfiskā materiāla analīzei, kas sniedz informāciju par kapsētu plānojumu, apbedīšanas vietu izvēli, izmaiņām baznīcas vadības un laicīgās valdības nostājā par to ierīkošanu, izmantošanu, apbedīšanas vietu pārceļšanu ārpus dzīvesvietām u.c. (Campe 1956, 13–30).

Vadoties pēc arheoloģiskajām liecībām, vēsturisko laiku apbedīšanas vietas analizējusi arheoloģe Anna Zariņa (LA 1974, 295–300). Viņa apkopojusi līdz 20. gs. 70. gadu sākumam Latvijas lauku novados arheoloģiski pētīto 13.–17. gs.

apbedīšanas vietu materiālu. Klasificējot apbedīšanas vietas, viņa balstījies uz jau agrāk arheoloģijas literatūrā lietoto dalījumu kapsētās un kapulaukos. Šeit gan jānorāda, ka līdz 1974. gadam, kad grāmatā "Latvijas PSR arheoloģija" tika publicēta šī atsevišķā sadaļa par kapulaukiem un kapsētām, arheoloģijas literatūrā nepastāvēja konsekvences šo terminu lietojumā. Attiecībā uz viduslaiku apbedīšanas vietām biežāk tika lietots termins kapulauks vai senkapi. Nereti arī pie baznīcām un viduslaiku piļu tuvumā ierīkotās kapsētas Mārtiņsalā, Aizkrauklē, Sēlpilī u.c. tika dēvētas par kapulaukiem. Acīmredzot ar kapsētām toreiz asociējās jaunāko laiku un salīdzinoši nesēnā pagātnē izmantotās apbedīšanas vietas, tādēļ izvairījās no šī termina lietojuma attiecībā uz viduslaiku kapu vietām. A. Zariņas klasifikācija sekmēja tobrīd mazāk lietotā termina – kapsēta – plašāku pielietojumu arheologu darbos, ar ko radās iespēja izdalīt un nošķirt apbedīšanas vietu kategorijas. Analizējot materiālu, aplūkoti un izcelti vairāki kritēriji (apbedīšanas tradīcijas, kapu inventāra daudzums apbedījumos, apbedīšanas vietu lokalizācija jaunās vietās vai agrāka perioda pieminekļos, apbedīšanas vietu iekārtojums un plānojums). Apbedīšanas vietu klasifikācija tomēr, šķiet, veikta, pamatā vadoties pēc viena kritērija, proti, apbedīšanas tradīcijām, kas ietver vairākas pazīmes (kapu orientācija, mirušo inhumācija vai kremācija, akmeņu, ogļu, paparžu un kapu piedevu atrašanās apbedījumos). Pēc šīs klasifikācijas pie kapulaukiem pieskaitīta lielākā daļa apbedīšanas vietu, kuras līdz 16. gs. nav atradušās pie baznīcām un pārvaldes centriem. Savukārt ar kapsētām identificētas pie draudžu baznīcām, pilsnovadu centros, kā arī, sākot ar 16. gs. vidu, lauku novados ierīkotās apbedīšanas vietas. Sadaļā pie kapsētām atsevišķi pieminēti arī agrāka perioda pieminekļi (dzīvesvietas un kapulauki), kuros nereti ierakti vēsturisko laiku kapi. Pēc autores dotajām norādēm tās uzlūkojamas par baznīcas legalizētām vai epizodiski izmantotām apbedīšanas vietām. A. Zariņas apbedīšanas vietu klasifikācijā izcelti pārvaldes centri, kur agrāk piekopto seno paražu vietā stingrāk ievērotas baznīcas noteiktās normas. Turpretim no pārvaldes centriem attālākajos novados salīdzinoši ilgāk vērojama seno bērnu tradīciju noturība. 13.–17. gs. apbedīšanas vietu arheoloģiskais materiāls daļēji sadalīts divās daļās, kas pēc mūsdienu Latvijas vēstures periodizācijas atbilst viduslaikiem un agrajiem jaunajiem laikiem. Izmaiņas apbedīšanas tradīcijās krietni spilgtāk vērojamas jauno laiku apbedījumos. Savukārt viduslaiku kapos vēl samērā labi izsekojama vēlā dzelzs laikmeta maztautu garīgās un materiālās kultūras pēctecība.

Vēsturisko laiku apbedīšanas vietas, vadoties pēc administratīvā principa, grupējuši arī citi Latvijas viduslaiku arheoloģijas pētnieki. Ēvalds Mugurēvičs savā disertācijā par pilīm un lauku apmetnēm viduslaiku Livonijā 13.–16. gs. apbedīšanas vietas iedalījis divās grupās – piļu (*замковые*) un ciemu (*сельские*) kapsētās. Viņš šo klasifikāciju pamatojis ar vairākiem kritērijiem. Atšķirības starp abām minētajām apbedīšanas vietu grupām izsekojamas, vadoties pēc apbedīšanas tradīcijām, kapu inventāra daudzuma apbedījumos, kā arī apbedīšanas vietu novietojuma. Pirmajā grupā autors ierindojis kapsētas, kuras atrodas viduslaiku piļu tuvumā un kuru izmantošana sakrīt ar pils pastāvēšanas laiku. Pie pilīm ierīkotajās kapsētās mirušie galvenokārt apglabāti, ievērojot baznīcas noteiktās normas, savukārt lauku jeb ciemu kapsētās vērojama spēcīgāka seno tradīciju noturība. Attiecīgi piļu kapsētas veido tikai 10% no arheoloģiski pētītajām apbedīšanas vietām. Pārējās klasificējamās kā lauku (ciemu) kapsētas (Mугуревич 1983, 13). Balstoties uz līdzīgu pieeju un analogiem kritērijiem, apbedīšanas vietu salīdzināšanu veicis arheologs Andrijs Caune. Viņš aplūkojis atšķirības starp pilsētu un lauku novadu kapsētām, izceļot pārvaldes centru noteicošo lomu kristianizācijas gaitā. Apbedīšanas vietas A. Caune iedalījis pilsētu, lauku draudžu un ciemu kapsētās (Caune 1999, 74).

Viduslaiku un jauno laiku apbedīšanas vietu problemātikas analīzei, izmantojot rakstīto avotu, folkloras liecības un arheoloģisko izrakumu materiālu, pēdējos gados plašāk pievērsies Tartu Universitātes Arheoloģijas katedras vadītājs Heiki Valks. Sava pētījuma ietvaros viņš raksturojis apbedīšanas vietas, kuras nav atradušās pie draudžu baznīcām. Publicētās monogrāfijas nosaukumā autors lietojis plašākas nozīmes terminu – lauku kapsētas (*rural cemeteries*). Tekstā paralēli izmantoti vairāki citi termini – ciemu kapsētas, lokālās apbedīšanas vietas (*villig, local cemeteries*), kuru nozīme ir saprasta līdzīgi. H. Valks izdalījis divas apbedīšanas vietu kategorijas – draudžu baznīcas ar kapsētām un ar draudžu baznīcām nesaistītās (lokālās – ciemu) apbedīšanas vietas. Materiāla analīzes gaitā tomēr norādīts, ka apbedīšanas vietu vidū pastāvējusi ievērojami lielāka daudzveidība, kas bijusi saistīta ar to izvēles un izmantošanas apstākļiem. Atsevišķi analizētas vairākas pazīmes (apbedīšanas tradīcijas, kapu inventārs, apbedīšanas vietu lokalizācija u.c.), kuras raksturo minēto kategoriju kapsētas. Tajā skaitā aplūkota to lokalizācija un konteksts konkrētā vietā un saistība ar dzīvesvietām, kapelām, dažādiem simboliem u.c. Vadoties pēc administratīvi teritoriālā principa, salīdzināta apbedīšanas vietu izplatība saistībā ar pilsētu, piļu,

muižu un draudžu centriem. Šādā veidā analizēts šo centru atstātais iespaids, proti, vai tie ir spējuši ietekmēt lokālo kapsētu izmantošanu. Apbedīšanas vietu topogrāfija liecina, ka šo centru iespaids nav bijis pietiekami liels, lai tie būtu kavējuši mirušo apbedīšanu ar draudžu baznīcām nesaistītās vietās. H. Valks secina, ka lokālo kapsētu raksturs un statuss ne vienmēr droši nosakāms, tāpat tas laika gaitā ir arī mainījies. Livonijas periodā un kontrreformācijas laikā iespējams, ka *de facto* lielākā daļa apbedīšanas vietu bijusi baznīcas atzīta un legalizēta. Spriežot pēc rakstīto avotu liecībām un folkloras materiāla, lokālo kapsētu teritorijā atradušās kapelas un citi reliģiska rakstura simboli. Par centrāliem apbedīšanas vietu simboliem uzskatāmi arī akmens krusti, kas saistāmi ar kapsētu legalizēšanu un to teritorijas iesvētīšanu. Baznīcas vadības nostāja mainījies pēc reformācijas, kad mirušo apbedīšana šādās vietās tika aizliegta, atzīstot galvenokārt tikai pie draudžu baznīcām ierīkotās kapsētas (Valk 2001).

Rezumējot jānorāda, ka vēsturisko laiku apbedīšanas vietas galvenokārt grupētas, vadoties pēc administratīvā principa, akcentējot pārvaldes centru nozīmi un ietekmi. Atbilstoši šai pieejai nošķirtas pilsētu kapsētas un lauku novadu apbedīšanas vietas. Līdzīgi aplūkotas arī administratīvo (pārvaldes) centru kapsētas un lokālās jeb vietējās apbedīšanas vietas. Jāsaka, ka atšķirības saskatāmas starp visām trijām kapsētu grupām – pilsētu, lauku novadu administratīvo centru (galvenokārt draudžu) un lokālajām – ar draudžu baznīcām tieši nesaistītajām apbedīšanas vietām. Vienīgi ne vienmēr tās konsekventi ir nošķiramas. Pamatā tas attiecas uz lauku novadu kapsētām. Bez draudžu baznīcām pastāvējušas arī filiāles un kapelas, kas arī bija centri ar ne mazāk lielu nozīmi. Draudžu atrašanās vietas lielākoties ir nosakāmas, bet agrākās filiāles un kapelas bieži vien vairs nav precīzi lokalizējamas. Līdz ar to lokālo apbedīšanas vietu spektrs ir ievērojami plašāks un var ietvert arī agrāko administratīvo centru kapsētas. Aplūkojot pilsētu un lauku novadu draudžu, filiālbaznīcu un pie kapelām ierīkotās apbedīšanas vietas, izmantojams neitrāls apzīmējums. Tās varētu dēvēt par baznīcu kapsētām jeb baznīcas apbedīšanas vietām, ar vārdu baznīca saprotot institūciju, kas savulaik sankcionējusi apbedīšanu. Plašākā nozīmē ar tām būtu saistāmas baznīcas atzītas apbedīšanas vietas, kur sakrālas celtnes varēja arī neatrasties. Savukārt šaurākā nozīmē šis termins atspoguļo kapsētas būtību, proti, tās saistību ar baznīcu, kas varēja atrasties pilsētā, pilsnovada centrā – blakus viduslaiku pilij, miesta, muižas, pagasta vai ciema teritorijā. Par baznīcu kapsētām nedaudz rakstīts jau

agrāk, un par tām atrodama arī plašāka informācija rakstīto avotu un kartogrāfiskajā materiālā (Kampe 1937; Campe 1956, 13–30; Dundsdorfs 1986; Muižnieks 2003a, 10–34). Šajā pētījumā lielāka uzmanība veltīta apbedīšanas vietām, kuru statuss ne vienmēr droši nosakāms. Bieži vienīgais informācijas avots, kas raksturo šīs apbedīšanas vietas, ir arheoloģisko izrakumu materiāls.

APBEDĪŠANAS VIETU STATUSS UN TO KLASIFICĒŠANAI IZMANTOJAMĀS PAZĪMES

Arheoloģisko izrakumu liecību nozīme apbedīšanas vietu klasifikācijas izstrādē nav pārvērtējama, jo informācija par katru konkrēto objektu nav pilnīga un viendabīga. Diemžēl izpētes apjomi attiecībā uz visām arheoloģiski pētītajām kapsētām nav vienādi. Atšķirības pētījumu intensitātē pastāv ne tikai atsevišķu objektu ietvaros, bet arī starp mūsdienu Latvijas teritorijas vēsturiskajiem novadiem (Muižnieks 2005, 226–254). Labāks ieskats un konteksts rodams par novadiem, kur izrakumi izdarīti vairāk, un kapsētām, kur izrakumi veikti lielākos apjomos. Pazīmes, pēc kurām vērtējamas apbedīšanas vietas, izdalāmas, balstoties uz plašāk pētītajiem pieminekļiem, kur gūstama pilnīgāka informācija. Apskatāmajā laika periodā svarīgi ņemt vērā arī baznīcas noteiktās apbedīšanas normas, kas ieviesušās pēc kristīgās ticības izplatīšanas un kas raksturo izmaiņas apbedīšanas veidā, kapsētu novietojumā, iekārtojumā un plānojumā. Par paraugu klasifikācijai lietojamo pazīmju noteikšanai un izdalīšanai ir izmantojamas pie draudžu baznīcām ierīkotās kapsētas. Vadoties pēc tām, iespējams izvērtēt pārējās apbedīšanas vietas un iespēju robežās noteikt kapsētu veidus un to statusu. Šķiet, ka statuss ir viena no pazīmēm, balstoties uz kuru būtu veicama 14.–18. gs. apbedīšanas vietu klasifikācija. Apbedīšanas vietu statuss bija aktuāls un būtisks kritērijs jau laikabiedriem. Par to liecina 1428. gada Rīgas baznīcas provinces statūti, kuros iesvētītas kapsētas (*sacrata cimiteria*) tiek pretstatītas profānām vietām (*locis prophanis*). Agro jauno laiku dokumentos, it īpaši Vidzemes baznīcu vizitāciju protokolos, biežāk norādītas sankcionētās un nesankcionētās apbedīšanas vietas. Spriežot pēc rakstītajiem avotiem, rodas pārlicība, ka jautājumā par apbedīšanas vietu statusu 14.–18. gs. pastāvējusi vienota pieeja. Tomēr realitātē statuss nav bijis nemainīgs un konsekvents rādītājs. Par to liecina samērā liels lokālo apbedīšanu vietu skaits, kuras izmantotas paralēli draudžu kapsētām. Jāšaubās, vai kapsētas, kuras atradušās

apdzīvotās vietās, to tuvumā, ceļu malā un krustojumos, jau no laika gala bijuši nelegāli kapi. Šajā sakarā pastāv neskaidrības par katoļu baznīcas vadības attieksmi pret lokālo apbedīšanas vietu izmantošanu viduslaikos un agrajos jaunajos laikos. Pēc viduslaiku rakstīto avotu liecībām, katoļu baznīcas pārstāvji vērsušies pret pagānu laika kapulauku tālāku izmantošanu, jo nebija pieņemami, ka jaunkristītie (*neophitis*) tiek apglabāti līdzās pagāniem. Nav izslēgts, ka nereti šādās vietās mirušo apbedīšana tika pieļauta, to teritorijā vai blakus ierīkojot jaunas iesvētītas kapsētas. Kā vizuālus simbolus, kas palīdzēja nošķirt no jauna ierīkotās kapsētas no citām vietām, varēja izmantot krustus vai kapelas. Domājams, ka viduslaikos katrā apdzīvotā vietā atradies kāds ar kristietību saistīts reliģisks simbols. Par to, ka šāda veida objektu bijis pietiekami daudz, liecina 1428. gada Rigasbaznīcas provinces statūti, kuros arhibīskaps aizliedza bez viņa ziņas celt jaunas kapelas, baznīcas un uzstādīt pie pilsētām un uz ceļiem krucifiksus (LUB VII, 690 doc.). Šķiet, situācija nav būtiski mainījies simt gadu vēlāk, jo 1522. gada landtāga lēmumos norādīts, ka muižnieku lēņos atrodas neiesvētītas koka kapelas (*holtene ungeconsecrerede capellen*). Šāda veida objekti varēja samazināt ienākumus, kuri citādi nonāktu draudzes baznīcu un garīdznieku rīcībā. Tādēļ to ierīkošana, sākot jau ar 13. gs., Livonijā tika reglamentēta. Valmieras landtāga 1522. gada lēmumi šādu kapelu celtniecību netieši veicināja, jo tie paredzēja, ka pie kapelām atnestie ziedojumi pienākas to cēlējiem, kuri tos var izmantot pēc saviem ieskatiem (AR III, 136, 5 doc.). Jāšaubās, ka viduslaikos novārtā tika atstāta mirušo apbedīšana, kas arī bija nozīmīgs papildu ienākumu avots. Katoļu baznīcas koncīlu un sinožu lēmumos vairākkārt norādīts, ka par sakramentu piešķiršanu un mirušo apbedīšanu aizliegts pieprasīt samaksu, garīdznieki var saņemt vienīgi labprātīgus ziedojumus. Tomēr praksē bieži vien sakramentu piešķiršana un mirušo apbedīšana tika veikta par noteiktu atlīdzību. Precedenti zināmi no Sāmsalas bīskapijas. Kārmās (*Karmel*) draudzes 1522. gada vizitācijas protokolā atzīmēts, ka vietējais prāvests par grēksūdzes uzklaušīšanu pieprasījis sešus vērđiņus. Tāpat mirušo apbedīšanu viņš veicis tikai pēc tam, kad par to atlīdzībā saņēmis vērsi vai govi. Reiz par mirušā apbedīšanu priesterim atvestā govs drīz vien nosprāgusi – un viņš turējis mirušo neapglabātu līdz brīdim, kamēr vietā saņēmis jaunu govi. Līdzīgi Harjumā–Virumā (*Harrien–Wierland*) novadu vasaļi sūdzējušies ordeņa mestram par draudzes prāvestu, kurš padarījis nabadzīgus vietējos zemniekus, pieprasot par mirušo apbedīšanu liel-

lopus, lai gan viņam tas būtu jāveic bez atlīdzības (Kuujo 1953, 143–146). Iespējams, lai netiktu laista garām iespēja iekasēt samaksu, mirušo apbedīšana ar garīdznieka ziņu vai viņa klātbūtnē tika veikta arī ar draudžu baznīcām nesaistītās kapsētās. Draudžu baznīcu bija diezgan maz un to teritorija pārāk plaša, lai mirušo apbedīšanu būtu iespējams koncentrēt tikai pie tām. Pēc rakstīto avotu liecībām, periodā no 13. līdz 18. gs. ierīkots vairāk nekā 380 draudzes baznīcu un filiāļu. No tām aptuveni 130 pastāvējušas viduslaikos.³ Intensīva draudžu baznīcu un filiāļu celtniecība 16.–18. gs. gaitā norisusi Kurzemes un Zemgales hercogistē un katoliskajā Latgalē. Tā Vidzemē ierīkotas 39 (42%) jaunas draudzes baznīcas un filiāles, bet Kurzemes un Zemgales hercogistē uzceltas 140 (70%) un Latgalē 75 (85%) baznīcas. Viduslaikos viena draudze vidēji aptvērusi vairāk nekā 500 km², bet jaunajos laikos kopā ar filiālēm – ap 170 km² lielu teritoriju. Domājams, ka viduslaikos lauku novadu iedzīvotāju garīgā aprūpe organizēta pēc citiem principiem. Nenoliedzami draudze saglabājusi savu centrālo lomu, tomēr paralēli tās robežās, iespējams, atradušas vairākas baznīcas un garīdznieki. Rakstītajos avotos atrodams ne mazums liecību par kapelām, kuras bijušas ierīkotas lēņos, pie muižām vai to teritorijā. Piemēram, Kandavas draudzes robežās 1517. gadā minēta Sv. Annas kapela Dursupes muižā un 1522. gadā Sv. Fabiāna un Sebastiāna kapela Aizdzirē (Freijs 1937, 298). Arhibīskapa vasalis Oto fon Ungerns 1508. gadā kapelu ierīkojis Ungurpili Alojās draudzē (LUB 3, 388 doc.). Kurzemes bīskaps Mārtiņš Levics 1494. gadā piešķīris 40 dienu atlaides ikvienam apmeklētājam, kurš ziedo mantas, lūdzas, apglabā mirušos Ilzes ciema teritorijā (Bunkā) Livonijas ordeņa vasaļa Simona Funka ierīkotajā Bartolomeja kapelā (LUB 1, 76 doc.). Ar Salas muižas baznīcas atrašanās vietu identificējama arheoloģiski pētītā Jēkabpils Zvanītāju 16., 17. gs. kapsēta. Baznīcas celšanas gads nav precīzi zināms. Sēlpils diecēzes 1596. gada baznīcu vizitācijas protokolā atzīmēts, ka baznīca nopostīta Livonijas kara laikā (Sb. Kurl. 1897, 59). Acīmredzot no jauna tā uzcelta tajā pašā vietā, kur tā pastāvējusi vēl 18./19. gs. mijā (Broce 2002, 287). Vairāk ziņu par kapelām atrodams Vidzemes 17. gs. sākuma zviedru arklu revīzijās un 17., 18. gs. baznīcu vizitāciju protokolos (Dunsdorfs 1938; Dunsdorfs 1940; Bregžis 1931). Piemēram, 1638. gada arklu revīzijā norādīts, ka Aijažos netālu no muižas at-

³ Dati apkopoti pēc: Mašņovskis 2005–2007; Svilāns 1995; Čakuls 1997; Kallmeyer 1910; Juškēvičs 1931; Bregžis 1931; Kampe 1937; Campe 1930; Arbusow 1913; Ortslexikon 1990.

radusies kapela, kur zemnieki apglabāja mirušos (Dunsdorfs 1938, 177). Līdzīgi arī pie Biriņu, Sējas, Sāruma, Liepas, Lenču u.c. muižām atzīmētas kapelas un zemnieku apbedīšanas vietas (Dunsdorfs 1938, 215, 225; Bregžis 1931, 25, 37, 79, 105). Ar muižu veidošanās laiku un pie tām ierīkotajām baznīcām un kapelām ir saistāmas arheoloģiski pētītās Užavas, Ālēnu, Blomes, Preiļu, Zaļenieku (Zaļās muižas) u.c. kapsētas. Acīmredzot muižu teritorijā ierīkotās baznīcas un kapelas apmeklējuši ne tikai muižu īpašnieki, bet arī tuvākās apkārtnes iedzīvotāji, kuriem šeit atradušās kapu vietas. Samērā skopas ir ziņas par garīdzniekiem, kas šajās vietās varēja apkalpot pamatiedzīvotājus. Baltazars Rusovs 1584. gadā publicētajā Livonijas hronikā norādījis, ka bijuši muižnieki, kas uz sava rēķina uzturējuši garīdzniekus – nevācu valodas pratējus vietējo zemnieku garīgajai aprūpei (Rusovs 1926, 65). Tāpat 1428. gada Rīgas baznīcas provinces sinodes statūti paredzēja, ka par pamatiedzīvotāju garīgo dzīvi ir jārūpējas Livonijas zemes kungiem, vasaļiem un visām citām personām, kuru jurisdikcijai vai kundzībai zemnieki ir pakļauti (LUB VII, 690 doc.). Vietējo iedzīvotāju garīgo aprūpi varēja veikt arī ubagotāju ordeņa brāļi un priesteri. Daļēji šādu apsvērumu dēļ pēc reformācijas 16. gs. turpināja darboties franciskāņu klosteri Limbažos un Koknesē (Bruiningk 1906, 32–34). Nav saglabājusies izsmeļoša informācija par to, kādā veidā tika administrētas blakusbaznīcu garīdznieku un draudzes priesteru saistības. Attiecībā uz garīgajiem ordeņiem 1428. gada Rīgas baznīcas provinces statūtos noteikts, ka mūki bez draudzes priesteru atļaujas nedrīkst piešķirt slimnieku, euharistijas un laulības sakramentus (LUB VII, 690 doc.). Tāpat viņiem bija jānomaksā draudzes baznīcai pienākošos tiesu *porcio canonica* par apbedīšanu un testamentiem (LUB II, 1200 reg.).

Vasaļu lēņos un muižās ierīkotās kapelas saistāmas ar privātām baznīcām, kuras lielākoties palika bakusbaznīcu statusā. Dažkārt tās paaugstinātas par draudzes baznīcām (piemēram, Bērzaunes baznīca 1456. gadā tika atdalīta kā patstāvīga draudze no Cesvaines draudzes) (Kuujo 1953, 38, 39). Jaunas draudzes un filiāles muižu teritorijā un ar muižnieku gādību vairāk tika veidotas jaunajos laikos, it īpaši Kurzemes un Zemgales hercogistē un Latgalē. Piemēram, no arheoloģiski pētītajām apbedīšanas vietām 16., 17. gs. draudzes izveidotas Preiļos, Tīrzā (Zvanulejas), Zaļeniekos, Liepkalnē, Jūrkalnē un Dignājā (Briediši). Trūkst plašāku liecību par draudžu organizācijas veidošanās principiem Livonijā, to, cik lielā mērā izmantotas vietējās izcelsmes vasaļu īpašumos un ciemu teritorijās ierīkotās baznīcas. Rietumeiropā draudžu

organizācija sākotnēji formējās uz privātbaznīcu (*Eigenkirchen*) bāzes. Izveidojoties draudzes organizācijai 8., 9. gs., privātpersonu ietekme garīgās dzīves procesos tika ierobežota. Draudžu dzīve, garīdznieku iecelšana un nodevu iekasēšana nonāca bīskapu pārraudzībā. Draudze kļuva par garīgās aprūpes centru. Pie noteiktas draudzes piederīgie iedzīvotāji apmeklēja baznīcu, šeit kristīja savus bērnus, laulājās un apglabāja mirušos (Angenendt 2001, 372–374). Nedaudz atšķirīga situācija veidojusies un pastāvējusi Krievzemē, kur līdz pat 17., 18. gs., kad sāka stingrāk reglamentēt baznīcu celtniecību, garīdznieku iecelšanu, nodevu iekasēšanu u.c. ar draudžu organizāciju saistītus jautājumus, nelielu novadu baznīcas atradās pagastu, ciemu un atsevišķu zemes īpašnieku pārraudzībā. Reliģiskās dzīves centri sākotnēji bija pagasti, kuru teritorijā atradās baznīcas un kapsētas (Стефанович 2002, 107, 108, 238, 239).

Pagastu un ciemu baznīcas, kapelas un kapsētas minētas arī mūsdienu Latvijas teritorijas 13.–18. gs. rakstītajos avotos. Liecības par ciemu baznīcu celtniecību Livonijā atrodamas jau no 13. gadsimta. Indriķa hronikā vairākkārt netieši norādīts, ka bez plašāku novadu – zemju centru baznīcām pastāvējušas ciemu teritorijā ierīkotas baznīcas un kapsētas. Parasti ciemi un baznīcas minētas daudzskaitļa formā saistībā ar leišu vai igauņu sirojumiem un to laikā nodarītajiem postījumiem (IH 1993, XIV: 10, XXV: 3). 13. gs. dokumentos lielākoties vārdā nosaukti pakļauto novadu centri, kas vēlāk bieži vien kļuva par pilsnovadiem un draudžu novadiem. Šī laika rakstītajos avotos reti atspoguļota apdzīvotība novadu robežās. Plašāka informācija saglabājusies par Gaujas lībiešu un Kurzemes novadiem, kur norādītas citas apdzīvotas vietas – kiligundas un ciemi. Domājams, ka lielākajā daļā 13. gs. dokumentos norādītajās vietās atradušās baznīcas vai kapelas. Ne visas tās kļuvušas par draudzes baznīcām. Piemēram, 1240. gada dokumentā atrodamas ziņas par Vidrižu draudzi (*parochie Vittesile*), kas astoņus gadus vēlāk (1248. g.) atzīmēta vienīgi kā ciems, kas pieder Krimuldas draudzes novadam (LUB I, 189 reg.; Švābe 1940, 277). 1252. gada līgumā, ko noslēdza Kurzemes bīskaps ar Vācu ordeņa virsmestra vietnieku Livonijā, bija paredzēts, ka pakļautajos novados Piemārē, Bandavā, Ventavā ceļamas trīs baznīcas, bet Vanemanē (Miera Kursā) – divas (LUB I, 270 reg.). Acīmredzot šeit runa ir par 11 draudžu baznīcām, kuras vajadzēja uzbūvēt Kurzemē. Nav zināms, kad un kur tās uzceltas, jo laika gaitā draudžu skaits ir mainījies. Iespējams, sākotnēji draudzes ierīkotas vācu atbalstu punktus vienlaikus ar mūra nocietinājumiem – pilīm. Vēlāk tās veidojušās muižu

novados vai par draudzes baznīcām paaugstinātas vietējo iedzīvotāju dzīvesvietās – agrāko pils novadu centros un ciemu teritorijā ierīkotās kapelas. Šķiet, šādi veidojusies Puzes draudze. Rakstītajos avotu ziņās par draudzes baznīcu ir tikai no 15. gadsimta. Līdzšinējie arheoloģiskie pētījumi liecina, ka, iespējams, baznīca šeit pastāvējusi jau 13. gs. beigās, jo ar šo laiku datējami senākie kapsētā atsegtie apbedījumi (Muižnieks 2003b, 94–112). 1443. gada dokumentā Puze minēta kā pagasta ciems (*unser kerken pagst dorpe genant Pussen*), kur Miķeļa dienā noturēts pagasts un rikots baznīcas tirgus (*kermisendach to Michaelis*) (LUB IX, 1004 doc.). Vārds pagasts, kam paralēli tika lietots otrs apzīmējums – vaka, rakstītajos avotos parādās 13. gs., lai gan biežāk tas dokumentos sastopams, sākot ar 15. gadsimtu. Pagastam ir bijušas vairākas nozīmes. Jāatzīmē, ka pamatā pagasts skaidrojams ar nodevām, kas tika ievāktas no noteiktas teritorijas. Vienā pagastā varēja ietilpt viens vai vairāki ciemi. Tur, kur bija lieli ciemi, pagasti netika veidoti, bet par pagastiem dēvēja pašus ciemus. Atkarībā no teritorijas lieluma gada laikā tika rikoti vairāki pagasti, ko parasti pavadīja ar lielu jautribru, dzirēm, preču apmaiņu un tirgošanos. Pagastus medza apvienot ar baznīcas svētkiem – svēto (aizbildņu) svināmām dienām un baznīcu dibināšanas gadadienām (Švābe 1926, 41–49). Ne visos pagastos atradās draudzes baznīcas. Acīmredzot šim nolūkam tika izmantotas citas piemērotas vietas. Spriežot pēc Vidzemes draudžu baznīcu protokoliem, pagastu vietas identificējamās ar kapelām un krucifiksiem, kur noteiktās dienās pulcējās ļaudis, nesa dažādas veltes un ziedoja. Iespējams, ka pagasti noturēti Zosēnu Kāpurkalnā, Mārsnēnu Austrīnkalnā, Lubejas Pelnu kalnā u.c. Netieši par šādām vietām liecina 17., 18. gs. baznīcu vizitāciju protokolos minētā ziedošana Bartolomeja, Miķeļa, Pētera-Paula, Filipa-Jēkaba, Georga u.c. dienās, kad parasti tika noturēti pagasti un ievāktas nodevas. Jāatzīmē, ka ziedojumu sortiments lielākoties atbilst nodevu veidiem. Acīmredzot pagastu laikā nestās veltes (nauda, vasks, dzīpari, vilna, mājputni u.c.) kā sava veida ziedojumi paralēli tika atstāti pagastu rīkošanas vietās pie baznīcām un kapelām. Šī tradīcija daudzviet aiz inerces turpinājusies 17., 18. gs. un vēlāk. Pēc Livonijas konfederācijas sabrukuma nodevu ievākšanas sistēma tika pārstrukturēta, to pakārtojot muižām. Rezultātā vairāki vecie pagasti un ciemi tika apvienoti un daudzas agrākās pagastu rīkošanas vietas zaudēja savu sākotnējo nozīmi. Pagastu robežās atradušās arī kapsētas, kuras bieži lokalizējamas ar kapelu un krucifiksu vietām. Cēsu draudzes 1685. gada vizitācijas protokolā norādīts, ka katrā pagastā ir sava kapela, kur tiek apbedīti

mirušie (Bregžis 1931, 58). No 17., 18. gs. saglabājušās liecības, ka zemnieki paši cēlušī baznīcas un izrādījuši iniciatīvu atjaunot kapelas. Piemēram, Siguldas draudzē zemnieki uzcēlušī Ignāta baznīcu, Smiltenes draudzē ierīkojuši kapelu Palsmanē. Līdzīgi arī Mellēnu ciema zemnieki Vecsalacas draudzē vēlējušies atjaunot Andreja kapelu, bet baznīcas vadība šo iniciatīvu nav atbalstījusi (Bregžis 1931, 36, 44, 57, 79, 80). Šķiet, ka pagastiem, ciemiem un vēlāk arī muižām bija lielāka vienojoša nozīme un ietekme lauku iedzīvotāju ikdienas dzīvē nekā draudzēm, kuru novadi bija pārāk plaši. Domājams, šeit pie blakusbaznīcām, kapelām un krustiņiem atradušās sankcionētas apbedīšanas vietas paralēli draudžu kapsētām. Mirušo apbedīšanai izraudzīt mazāk “religiskas” vietas, kā, piemēram, kapelas, pieļāvis pāvests Bonifācijs VIII (1294–1303).⁴ Britānijā jau 13. gs. baznīcas sinodes lēmumos atrodamas norādes, ka lielā attālumā, slikto ceļu un grūti šķērsojamo upju dēļ kapsētas dažkārt ierīkojamas pie blakusbaznīcām (Lex 1904, 116). Spriežot pēc Vidzemes baznīcu vizitāciju protokoliem, katoļu laika kapelas un krustu vietas 17., 18. gs. bijušas iecienītas zemnieku apbedīšanas vietas. Šādi objekti saudzinoši bieži mirušo apbedīšanai izraudzīti arī kara, bada, mēra un citos ekstremālos apstākļos. Vēlme atdusēties pie kapelas vai krusta liecina par izmaiņām reliģiskajos priekšstatos, kam paralēles saskatāmas tradīcijā mirušos apglabāt baznīcās un pie tām.

Jāatzīmē, ka mūsdienu Latvijas teritorijas agro jauno laiku katoļu baznīcas avotos lokālās apbedīšanas vietas pieminētas ļoti reti, lai neteiktu, ka gandrīz nemaz. Livānu draudzes 1761. gada vizitācijas protokolā norādīts, ka nedaudzī iedzīvotāji, kuri baznīcu apmeklēja reti, dzīvi pavada mežos un tur arī apglabā mirušos kapelās vai no baznīcas attālās kapsētās (Litak 1998, 167).⁵ Spriežot pēc konteksta, lokālās apbedīšanas vietas šeit minētas saistībā ar iedzīvotājiem nomaļās vietās, kas atradās tālu no draudzes baznīcas. Jāšaubās, vai avota sastādītājs, pieminot kapelas un kapsētas, rakstījis par nelegālām apbedīšanas vietām. Visticamāk, šeit norādīts alternatīvs mirušo apbedīšanas veids paralēli iespējai tos apglabāt pie baznīcas. Vizitācijas autors bijis pietiekami korekts, ka nav nosaucis šīs vietas par mežiem vai laukiem, kā parasti šajā laikā tās tika dēvētas, bet gan par kapelām un kapsētām. Jāņem vērā, ka mirušo apbedīšana ar baznīcām

⁴ *Bonifacius VIII declaravit, locum etiam minus religiosum, veluti Oratorium, aut Sacellum pro sepultura eligi posse* (Van-Espen 1792, 227).

⁵ *Solent enim adusque nonnulli more gentium in sylvīs degere, ecclesiam non frequentare sicque vita fungi et ibidem in capellis sive coemeteriis ab ecclesia dissitis sepeliri*

nesaistītās vietās nav aplūkota jezuītu annālēs, kur bieži minēta ziedošana pie kokiem, sētās, mirušo mīlošana, dažādas ar mirušo izvadīšanu saistītas tradīcijas u.c. Acīmredzot lokālo apbedīšanas vietu izmantošana nav uzskatīta par galveno problēmu, kas būtu jārisina. Šķiet, ka līdz 18. gs. beigām, kad stājās spēkā jauni nosacījumi un mirušo apbedīšana baznīcās un pie tām tika aizliegta, ar draudžu baznīcām nesaistītās apbedīšanas vietas juridiski (*de iure*) nevarēja būt legālas kapsētas, lai gan faktiski (*de facto*), domājams, lielākoties tādas bija.

Atšķirīga nostāja šajā sakarā jau no paša sākuma bijusi luterāņu baznīcas vadībai, kas mērķtiecīgi centusies panākt mirušo apbedīšanu draudžu baznīcu kapsētās, jo pie baznīcām iespējams vieglāk izsekot apbedīšanas tradīcijām, tam, vai netiek pieņemti dažādi māņi, vai mirušo apbedīšana tiek veikta atbilstoši baznīcas prasībām, ierobežot dažādas citas paražas, kas praktizētas lokālajās apbedīšanas vietās, kā ziedošana un dvēseļu mīlošana, iekasēt nodevas, kas pienākas par mirušo apstāvēšanu, apzvanīšanu utt. Sākot ar 16. gs. otro pusī, Kurzemes un Zemgales hercogistē un kopš 17. gs. sākuma Vidzemē tiek nosodīta lokālo apbedīšanas vietu izmantošana pie kapelām, krustiņiem un citās vietās, kas rakstītajos avotos dēvētas par kapu vietām krūmos, mežos, tīrumos, pakalnos u.tml. (Sehling 1913, 53, 79, 105; Einhorn 1857, 30–32; Bregžis 1931; u.c.). Ņemot vērā luterāņu baznīcas pārstāvju nostāju, ar nelegālām apbedīšanas vietām būtu saistāma lielākā daļa arheoloģiski pētīto kapsētu, kuras pastāvējušas 16.–18. gs. gaitā. Kurzemes un Zemgales hercogistē šādas būtu 60 (65%) no 92, savukārt Vidzemē – 46 (51%) no 90 apbedīšanas vietām. Domājams, ka apbedīšanas vietu spektrs ir bijis daudzveidīgāks, jo baznīcas un laicīgās varas pārstāvju attieksme ne vienmēr bijusi konsekventa un nemainīga. Vidzemē, neskatoties uz centieniem ierobežot lokālo apbedīšanas vietu izmantošanu, atsevišķos gadījumos 17., 18. gs. mirušo apglabāšana pieļauta katoļu laiku kapelās un to vietā ierīkotās filiālbaznīcās. Kā iemesli, kādēļ legalizētas kapelas un ierīkotas filiāles, rakstītajos avotos parasti ir minēti sliktie ceļi, lielais attālums līdz draudzei, rudens un pavasara pali, kad nav iespējams šķērsot upes, u.c. Draudžu vizitāciju protokolos atrodams norādes, ka lokālās apbedīšanas vietas ierīkotas un izmantotas bada, kara, sērgu un citos ekstremālos apstākļos, kad nebija iespējams mirušo apbedīšanu veikt atbilstoši baznīcas prasībām (Bregžis 1931, 82, 92, 93, 98, 105). Šķirti no pārējiem draudzes locekļiem, soda vietās, krustcelēs, purvos, mežos u.c. apglabāti noziedznieki, bezdievji, raganu un vilkaču prāvu upuri. Bez šiem minētajiem izņē-

mumiem Vidzemē 18. gs. gaitā lokālo apbedīšanas vietu ierīkošana un izmantošana tika ievērojami ierobežota. Lielākā daļā kapsētu mirušo apbedīšana tika pārtraukta pēc 1710. gada Lielā mēra. Citāda situācija veidojusies Kurzemē, kur, domājams, sākot ar 18. gs., līdzšinējās prasības tikušas mīkstinātas, pieļaujot lokālo apbedīšanas vietu izmantošanu. Piemēram, Lipaiņu draudzes mācītājs Kārlis Heinsius 1761. gadā norādījis, ka trīs kuršu ķoniņu ciemiem – Ķoniņciemam, Kalējiem un Ziemeļiem ir kapsēta pie baznīcas. Pliķu ciema iedzīvotājiem ir sava kapsēta aiz ciema pakalnā, tādēļ ka baznīca atrodas tālu un mazajā kapsētā pie tās ir par šauru (Dzenis 2001, 47). Liecības par ciemu kapsētu plašu izplatību bijušās Kurzemes un Zemgales hercogistes teritorijā iegūtas arī arheoloģisko pētījumu rezultātā. Tradīcija mirušos apglabāt nelielās – atsevišķu dzimtu kapsētās šeit saglabājusies līdz pat mūsdienām atšķirībā no Vidzemes, kur pēc 18. gs. beigu rīkojumiem, kad aizliedza mirušos apglabāt apdzīvotos centros baznīcās un pie tām, lielākoties ierīkotas kolektīvas – plašāku novadu kapsētas.

Balstoties uz rakstīto avotu liecībām, apbedīšanas vietu statuss ne vienmēr ir droši noskaidrojams. Atkarībā no situācijas un atšķirīgu konfesiju pārstāvju nostājas tas laika gaitā ir arī mainījies. Mūsdienu Latvijas teritorijā un tuvākās kaimiņzemēs (Lietuvā, Igaunijā un bij. Prūsijā) apbedīšanas vietu spektrs bijis plašāks. Domājams, ka 14.–18. gs. lokālo apbedīšanas vietu vidū bijušas ne tikai pamatiedzīvotāju pašu izraudzītas apbedīšanas vietas senču kapulaukos, agrāka perioda kulta vietās u.c., bet arī baznīcas atzītas un sankcionētas kapsētas. Līdz ar to nav akceptējama vienkāršota pieeja – par legālām atzīt vienīgi pie draudžu baznīcām un filiālēm situētās kapsētas. Šādu nostāju kritizējis A. Vestrens-Dolls, netieši oponentējot R. Hausmaņa apbedīšanas vietu iedalījumam ar baznīcām saistītās un nesaistītās kapsētās. 1926. gadā publicētajā rakstā par elkdievību zviedru laika beigās un krievu laika sākumā viņš norādījis, ka 17., 18. gs. vairs nevar runāt par pagāniskām apbedīšanas vietām. Vizitāciju protokolos bieži minētās katoļu svēto vārdos sauktās kapelas netieši norāda, ka tās bijušas katoļu baznīcas sankcionētas apbedīšanas vietas, kuras nebūtu korekti dēvēt par ārpusbaznīcu kapsētām (*auserkirchlichen Begräbnissen*) (Westrén-Doll 1926, 23, 24). Mūsdienu Latvijas teritorijas vēsturiskajos novados mirušo apbedīšana lokālajās kapsētās pieļauta ne tikai viduslaikos, bet arī 16.–18. gadsimtā. Līdz ar to baznīcas sankcionēto apbedīšanas vietu skaits ir bijis pietiekami liels.

Par apbedīšanas vietu statusu netieši varētu liecināt arheoloģisko pētījumu gaitā konstatētās pazīmes, kas raksturo apbedīšanas vietu iekārtojumu,

plānojumu, izmantošanas laiku, apbedīšanas veidu u.c. Ne visas pazīmes vienlīdz labi atspoguļojas 14.–18. gs. arheoloģiskajā materiālā. Pilnīgāka aina veidojas par apbedīšanas vietām, kur pētījumi veikti lielākos apjomos. Izmantojot plašāk pētītās draudžu baznīcu kapsētas, iespējams izvērtēt pārējās apbedīšanas vietas, par kurām trūkst rakstīto avotu ziņu vai tās ir pretrunīgas. Vadoties pēc baznīcu kapsētās pastāvošās kārtības un ievērotajām normām, iespējams spriest par lokālo apbedīšanas vietu statusu. Pie legālām jeb sankcionētām apbedīšanas vietām pieskaitāmas kapsētas, kurās mirušie apglabāti nesa- dedzinātā veidā, kārtoti rindās, blīvi – cieši cits pie cita, vairākās kārtās, norobežotā teritorijā, vairāku gadsimtu ilgā laika posmā, ievērojot mirušo novietojumu uz muguras taisni izstieptā stāvoklī un orientāciju ar galvu rietumu virzienā. Attiecīgi nelegālās un izņēmuma kārtā apbedīšanai izmantotās vietas identificējas ar gadījumiem, kad mirušie apglabāti ugunskauros, izklaidus, neilgā laika posmā, neievērojot noteiktu mirušo novietojumu un kapu orientāciju. Spriežot pēc rakstīto avotu liecībām un draudžu baznīcu ierīkošanas principiem, viduslaikos nav atzīta agrāka perioda kapulauku izmantošana. Līdzīgi kā pagānus nevar apglabāt iesvētītās kapsētās, tā arī kristiešiem neklājas at- dusēties starp pagāniem. Nepārprotami šī nostāja pausta 1428. gada Rīgas baznīcas provinces statūtos, kur nosodīta mirušo apbedīšana profānās vietās, kur apglabāti viņu pagānu laiku vecāki un draugi (*ubi ipsorum parentes et amici sue gentilitatis temporibus sunt sepulti*) (LUB VII, 690 doc.). Iespējams, tādēļ baznīcas parasti ierīkotas jaunās vietās, bet tikai retos gadījumos, domājams, nejaušu apstākļu sakritības rezultātā, tās būvētas aizvēstures perioda kapulauku teritorijā (Viļakā, Tīrzā (Zvanulejas), Liepkalnē u.c.). Teorētiski par nelegālām apbedīšanas vietām būtu uzskatāmi agrāka perioda kapulauki, kur turpināta vai atsākta mirušo apbedīšana, lai gan praktiski šķiet, ka dažkārt agrāka perioda kapulauku izmantošana legalizēta, to teritorijā vai blakus ierīkojot kapsētas. Šādi gadījumi zināmi Sa- laspils Lipšos, Madonā, Užavas Silmalciemā, Zlēku Pasilciemā, Jēkabpils Zvanītajos u.c.

Aplūkojot apbedīšanas vietu statusu, par absolū- tām nav uzskatāmas arī iepriekš minētās pazīmes, jo nereti ir bijuši izņēmumi un pastāvējušas atkā- pes no noteiktajām normām. Piemēram, baznīcu kapsētās un tieši ar tām nesaistītās apbedīšanas vietās atsevišķos gadījumos sastopami ugunska- pi un atšķirīgi orientēti apbedījumi. Šķiet, ka par pārliecinošu rādītāju, vadoties pēc kura būtu klasificējas apbedīšanas vietas, nav uzskatāms kapu inventārs. Mirušajiem līdzīgi do to priekšmetu klāstā nav pastāvējusi būtiska atšķirība starp lauku

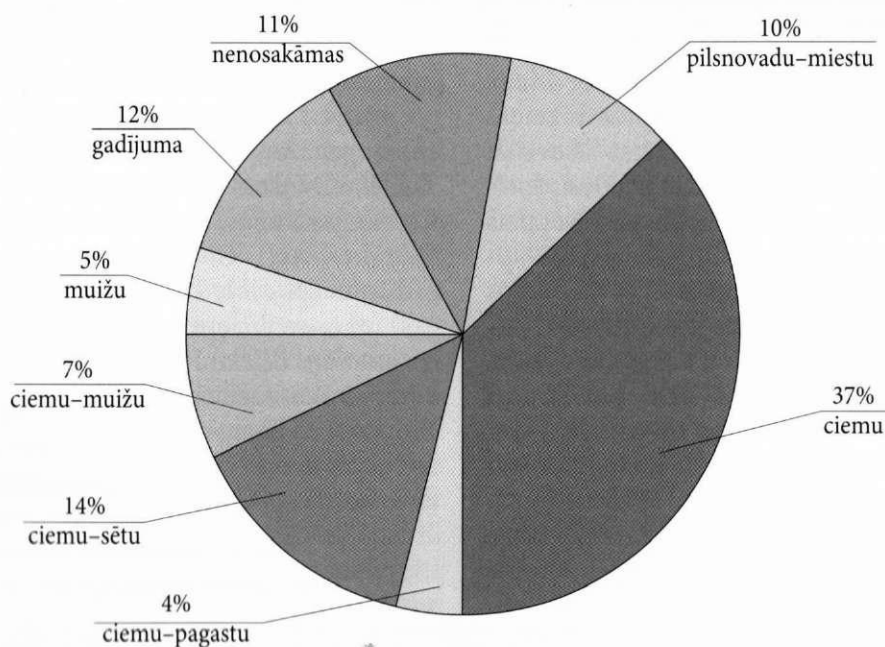
novadu draudžu baznīcām un lokālajām apbedī- šanas vietām. Baznīcu kapsētās retāk sastopami dzelzs priekšmeti – darbarīki un ieroči. Varbūt tas skaidrojams ar to, ka 1428. gada statūtos no- sodīta mirušo apbedīšana ar ieročiem (*cum feris*), ko plašākā nozīmē var tulkot arī ar metāliem jeb dzelžiem. Domājams, šī norāde neattiecas uz ro- taslietām un apģērba piederumiem, kas vienlīdz bieži sastopami abās arheoloģiski pētītajās apbe- dišanas vietu grupās. Mirušo apbedīšana apģērbā saglabājusies paralēli tradīcijai tos guldīt liķautā, kas mūsdienā Latvijas teritorijā ieviesusies kopš 12./13. gs. mijas. Domājams, ka apbedījumi bez kapu piedevām, pie baznīcām ierīkotajās kapsētās vairumā gadījumu liecina par sveštautiešu kapiem, līdzīgi kā arheoloģiski pētītajās pilsētu kapsētās, kur kapu inventārs galvenokārt konstatēts pamat- iedzīvotāju apbedījumos.

Objektīvāks rādītājs, vadoties pēc kura iespē- jams spriest par apbedīšanas vietu statusu, ir to izmantošanas intensitāte un plānojums. Mirušo guldīšana rindās, kārtās un vairākus gadsimtus ilgā laika posmā liecina, ka apbedīšana norisējusi līdzīgi kā pie baznīcām ierīkotajās kapsētās. Rin- das un kārtas konstatētas 34% kapsētu, bet divus un vairāk gadsimtus izmantoti 44% apbedīšanas vietu. Apbedījumu blīvums netieši norāda, ka mirušo apglabāšanai izmantota neliela, domā- jams, norobežota teritorija, kur tā organizēta pēc baznīcu kapsētu parauga un tur ievērotās kārtības. Aizvēstures perioda kapulaukos mirušie reti kad traucēti, ierīkot vēlākus apbedījumus, tāpat to te- ritorija parasti aizņēmusi vairākus hektārus. Plašā teritorijā izklaidus ierakti kapi nereti sastopami viduslaiku sākumposmā izmantotās apbedīšanas vietās. Sākot ar 15. gs. vidu, mirušie lielākoties ap- glabāti kompakti nelielā teritorijā ierīkotās kapsētās. Šādu apbedīšanas vietu skaits ievērojami pieaug 16.–18. gs. gaitā. Šajā laikā sastopamas arī īslaicīgi vai epizodiski apbedīšanai izmantotas vietas un at- sevišķi savrupapbedījumi, kur, domājams, apglabāti kara, bada, sērgu apstākļos mirušie, kā arī sodītie, pašnāvnieki, bezdievji u.tml.

Spriežot pēc arheoloģiskā materiāla un rakstīto avotu liecībām, 14.–18. gs. apbedīšanas vietu vidū pastāvējusi liela daudzveidība, ko nav iespējams atspoguļot, iedalot tās legālās vai nelegālās kapsētās un senkauros. Ņemot vērā, ka ne vienmēr apbedī- šanas vietu statuss ir bijis noteikts un nemainīgs rādītājs, objektīvāk tās būtu iespējams klasificēt, vadoties pēc apmetņu veidiem un administratīvā dalījuma. Apbedīšanas vietu sasaiste ar dzīves- vietām daļēji ļauj ignorēt nekonsekvences, kuras pastāvējušas viduslaikos un arī vēlāk. Neskatoties uz statusu, apbedīšanas vietu saistība ar dzīves-

vietām ir bijusi vienmēr. Apmetņu veidi, klasificējot apbedīšanas vietas, izmantoti vairākkārt. Ē. Mugurēvičs viduslaiku un agro jauno laiku apbedīšanas vietas grupējis, izdalot piļu un ciemu kapsētas. A. Caune aplūkojis pilsētu un ciemu kapsētas. Līdzīgi arī H. Valks apbedīšanas vietas grupējis pilsētu un lauku (ciemu) kapsētās. Līdz šim galvenokārt ievērots administratīvais princips, pārvaldes centrus pretnostatot lauku novadiem. Izmantotie jēdzieni vispārināti, neatspoguļojot reāli pastāvošo diferenciāciju. Līdzīgi tas darīts, izmantojot arī arheoloģisko materiālu un pazīmes. Pie draudžu baznīcām arheoloģiski pētītās kapsētas pretnostatītas pārējām apbedīšanas vietām, lai gan abās grupās bieži vien konstatētas līdzīgas pazīmes. Domājams, ka labāk situāciju iespējams raksturot, klasificējot apbedīšanas vietas nevis pēc duālā principa, bet gan atklājot to kontekstu un daudzveidību. Savā ziņā tas ir grūts un ne vienmēr praktiski īstenojams uzdevums. Jāņem vērā, ka dzīvesvietas un administratīvais dalījums bieži vien ir bijis pakārtots politiskām, saimnieciskām u.c. izmaiņām. Sākotnējā situācija nereti ir neskaidra arī par draudžu kapsētām. Neskatoties uz to, ka par šīm vietām saglabājusies samērā plaša dokumentācija, lielākoties tomēr trūkst ziņu par draudžu veidošanās laiku, apstākļiem, vietas izvēles principiem u.c. Skopa informācija ir atrodamā par Livonijas ordeņa teritorijā pastāvējušo draudžu organizāciju un baznīcu skaitu. Piemēram, Sēlpilī viduslaikos nav minēta draudze, lai gan pie viduslaiku pils pētītā 14.–17. gs. kapsēta nepārprotami liecina, ka šeit atradusies baznīca vai kapela (Šnore, Zariņa 1980). Līdzīgi arī Ādažos un Aizkrauklē draudzes pirmo reizi minētas tikai 16. gs. (Šterns 1997, 104), kaut

arheoloģiskās liecības par to pastāvēšanu ir iegūtas krietni agrākas. Maldīgus pieņēmumus var radīt nereti vērojams nobīdes baznīcu novietojumā, kad to sākotnējā atrašanās vieta vairs nesakrīt ar vēlāko lokalizāciju. No 28 analizētajām arheoloģiski pētītajām kapsētām baznīcas savā sākotnējā vietā nav atradušās 12 gadījumos. Vēl jo vairāk gadsimtu gaitā mainījies lokālo apbedīšanas vietu sākotnējais konteksts. Apbedīšanas vietu saistība ar dzīvesvietām parasti vieglāk nosakāma kapsētām, kuras izmantotas salīdzinoši nesenā pagātnē. Viduslaiku sākumposmā ierīkoto un izmantoto apbedīšanas vietu konteksts lielākoties paliek neatklāts, jo situācija līdz mūsdienām ir vairākkārt mainījusies. Bieži vien agrākās apmetnes ir pazudušas, to vietā izveidotas muižas, ciemi apvienoti pagastos vai, sairstot ciema kopienai, radušās vairākas savrupsētas. Skaidri nav zināmi īslaicīgi izmantoto nelielo kapsētiņu rašanās apstākļi – vai tie bijuši saistīti ar biežajiem kariem, sērgām vai ar vēlmi mirušos apglabāt tuvāk dzīvesvietām. Izmantojot rakstīto avotu un arheoloģiskās liecības, apbedīšanas vietu sasaisti ar dzīvesvietām izdevās veikt 166 (77%) gadījumos. Plašāka informācija ir atrodamā par Vidzemi, kur vairāk publicēti rakstītie avoti, un Kurzemi, kur apdzīvotību mazāk ietekmējuši blakusfaktori. Konteksts grūtāk noskaidrojams pārējos Latvijas vēsturiskajos novados, kur ar apdzīvotību saistītās vēsturiskās liecības pagaidām ir maz apkopotas. Vadoties pēc administratīvā principa un apmetņu veidiem, izdalāmas vairākas apbedīšanas vietu grupas: pilsnovadu–miestu un pilsētu, muižu, ciemu–pagastu, atsevišķu vai vairāku viensētu kapsētas un izņēmuma gadījumos apbedīšanai izmantotas vietas (2. att.).

2. att. Arheoloģiski pētīto 14.–18. gs. apbedīšanas vietu dzīvesvietu konteksts

Pilsnovadu centros, pilsētās un miestos atradušās draudžu baznīcas un kapsētas. No 217 aplūkotajām apbedīšanas vietām arheoloģiskie pētījumi veikti 21 (10%) pilsnovadu un miestu draudžu baznīcu kapsētā. Atsevišķi aplūkojamas viduslaiku pilsētās pie baznīcām un klosteros ierīkotās kapsētas. Arheoloģiskie izrakumi līdz šim veikti Rīgas, Ventspils, Valmieras, Cēsu un Kokneses viduslaiku pilsētu baznīcu kapsētās. Šeit mirušie parasti guldīti blīvāk nekā lauku draudžu kapsētās un ievērojami retāk sastopami apbedījumi ar kapu piedevām. Pilsnovadu un miestu draudžu baznīcu kapsētās kapu inventārs konstatēts robežās no 20% līdz 80% apbedījumu. Draudžu kapsētās, kur kapu inventārs atklāts mazāk nekā 50% apbedījumu (piemēram, Cēsainē, Ikšķilē, Dobelē u.c.), domājams, līdzīgi kā pilsētās, stingrāk ievērotas Rietumeiropā valdošās apbedīšanas tradīcijas vai arī šeit vairāk apglabāti sveštautieši.

Draudžu baznīcas un kapsētas ierīkotas ne tikai pilsnovadu centros un miestos, bet arī vasaļu īpašumos un muižu teritorijā (Liepkalnē, Tirzā, Preiļos, Dignājā u.c.). Ievērojami vairāk šeit atradušās filiāles un kapelas, kuras lielākoties netika paaugstinātas par draudžu baznīcām. Ņemot vērā, ka draudžu baznīcu bija maz un to teritorijas pārāk plašas, mirušo apbedīšana draudzes robežās, domājams, organizēta pēc citiem principiem. Acīmredzot šim nolūkam izmantotas blakusbaznīcas, kas atradās muižu, pagastu un ciemu teritorijā. Uzskatāms piemērs ir iepriekš minētā Ilzes ciema – muižas kapela, kur Kurzemes bīskaps sankcionēja mirušo apbedīšanu, kaut arī tā nebija draudzes baznīca. Līdzīga prakse pastāvēja arī citur Latvijā. Piemēram, Vidzemē 17., 18. gs. mirušo apbedīšana dažkārt pieļauta kapelu vietās, kas atradās muižu un ciemu teritorijā. Muižu novados sīkāk bija iedalītas Vidzemes draudzes, un pēc tām bija organizēta arī mirušo apbedīšana baznīcu kapsētās. Piemēram, Mazsalacas baznīcas un kapsētas 1691. gada plānā atzīmētas atsevišķu muižu novadu zemnieku kapu vietas (Dunsdorfs 1986, 61). Ar muižu veidošanās un pastāvēšanas laiku saistāmas 10 (5%) arheoloģiski pētītās apbedīšanas vietas (Ālēnu, Blomes, Užavas, Zaļās muižas u.c.). Bieži vien nav iespējams precīzi noteikt kapsētu ierīkošanas laiku un apmetnes veidu. Aptuveni 15 (7%) gadījumos nav skaidri izšķirama kapsētu saistība ar muižu, ciemu un pagastu – vai pēc muižu izveidošanās tās atradušās lēņu kungu pārraudzībā vai turpinājušas pastāvēt kā ciemu un pagastu kapsētas (Zlēku Abavmuižas, Zaubes Bērmuižas, Ogresgala Puigu, Durbes Jaunoktes, Medzes Kapsēdes, Lielivandes, Jumpravmuižas u. c.). Domājams, ka apbedīšanas vietu pakārtotība mainījies atbilstoši apmetņu veidiem un administratīvajam

dalījumam. Piemēram, Tirzas (Zvanuleju) senkapi sākotnēji bijuši saistīti ar ciemu kopienu, vēlāk, izveidojoties pagastiem, šeit acīmredzot atradušies pagasta novada kapi, bet muižas pastāvēšanas laikā ierīkota Tirzas draudzes baznīca un kapsēta. Jebkurā gadījumā ar vasaļu un muižnieku gādību ierīkotās baznīcas un kapelas bija paredzētas ne tikai savām vajadzībām, bet arī ciemu, pagastu un muižu novadu iedzīvotājiem.

Ciemo apbedīšanas vietas veido lielāko arheoloģiski pētīto apbedīšanas vietu grupu. Tādas ir 80 (37%) kapsētas. To vidū izdalāmas kapsētas, kuras ierīkotas viduslaikos un vēlāk. Iespējams, ka daļa kapsētu, kurās apbedīšana uzsākta 13. gs., ir saistāma ar pakļauto novadu kristīšanu un ciemu baznīcu celtniecību (Drabešu Uplantos, Veselavā, Ancē, Dundagas Laukmuižā, Cīravas Bučās u.c.). Jaunu kapsētu ierīkošana atspoguļo arī iekšējās kolonizācijas gaitu, jaunu apmetņu veidošanos un iedzīvotāju pārceļošanu iepriekš mazāk apdzīvotos novados (Ūdrišu Augustinišķos, Vilmaņos, Mūrmuižas Daudziešos, Grundzāles Jaunbembros, Annas Bundzēnos, Zlēku Jaunbērkalknos u.c.). Par ciemu kapsētu ierīkošanas un izmantošanas apstākļiem netieši liecina arheoloģiskās pazīmes – apbedīšanas veids, kapu orientācija, apbedīšanas vietu plānojums, izmantošanas intensitāte u.c. Lielā daļā ciemu kapsētu mirušo apbedīšana organizēta pēc draudžu kapsētu parauga un pie baznīcām ievērotajām apbedīšanas normām. Jāatzīmē, ka atsevišķās jaunierīkotās apbedīšanas vietās mirušie apglabāti pēc vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos praktizētajām tradīcijām – ugunskapos, ierakti izklaidus, lielā platībā, ar atšķirīgu kapu orientāciju (Dzelzavas Strūgukalnā, Lažas Ilksomos, Valgales Veģos, Īvandes Ūkaupos, Sarkaņu Vaidu kapos u.c.). Ar ciemu kopienu apbedīšanas vietām saistāmi vēlā dzelzs laikmeta kapulauki, kuru izmantošana turpinājusies pēc 13. gs. Lielākoties apbedīšana tajos pārtraukta 14. gs. gaitā un 15. gs. sākumā (Balvu Aizelkšņos, Šķilbēnu Daņilovkā, Ciblā, Kārdzabas Grantskalnos, Kazdangas Roņos, Popes Lazdās, Plāņu Maskatos, Meirānos u.c.). Citviet tā turpinājusies vairāku gadsimtu garumā, kas liek domāt, ka atsevišķos gadījumos sankcionēta agrāku periodu kapulauku izmantošana (Zlēku Pasilciemā, Užavas Silmalciemā, Bērzpils Bonifacovā, Kocēnu Draņķos, Raiskuma Teņņos u.c.). Domājams, ka, apvienojot ciemus un savrupētas teritoriāli plašākās vienības – pagastos, to teritorijā ierīkotas baznīcas, kapelas un uzstādīti krusti. Ne visos pagastos atradās draudžu baznīcas, kā, piemēram, Puzē, kur varēja apvienot nodevu ievākšanu, tirgu rīkošanu ar baznīcas dibināšanas gadadienas svinībām. Iespējams, šim nolūkam izmantoja pagasta robežās ierīkotās kapelas, kur

noteiktās dienās pulcējās zemnieki un šīs vietas izraudzīja arī mirušo apglabāšanai. Ar pagastu kapsētām identificējamas vismaz 10 (4%) apbedīšanas vietas. Ciemu un pagastu saistība ir grūti nošķirama. Bieži pagasti bijuši teritoriāli lielākas vienības, kas aptvēra vairākus ciemus un savrupas (ciematus), bet dažkārt pagasta robežas sakrita ar viena ciema novadu. Līdz ar to ciemu apbedīšanas vietas varēja būt pagastu kapsētas un otrādi. Pagastos, kas sastāvēja no vairākiem ciemiem, apbedīšanai varēja izraudzīt vienu no ciemu kapsētām, ierīkot jaunas apbedīšanas vietas vai mirušo apbedīšanu veikt katra ciema kapos. Atšķirības, kas pastāvējušas lokālo apbedīšanas vietu vidū, novērojis igauņu arheologs H. Valks, analizējot Dienvidigauņas lauku novadu 13.–18. gs. kapsētas. Viņš norādījis, ka katram ciemam varēja būt sava kapsēta, vairākiem ciemiem viena apbedīšanas vieta, kā arī viena ciema robežās varēja atrasties vairākas apbedīšanas vietas, saistītas ar atsevišķām vai vairākām viensētām (Valk 2001, 28–31).

Ar pēdējām identificējamas vismaz 30 (14%) apbedīšanas vietas. Domājams, ar viensētām saistāma arī lielākā daļa pārējo – 51 (23%) – apbedīšanai izmantoto vietu, kuru dzīvesvietu konteksts nebija noskaidrojams. Ne vienmēr tās iespējams droši nošķirt no ciemu kapsētām, īpaši gadījumos, ja ciems sastāvējis no vairākām izkliedētām sētām. Par kritērijiem izmantojamas vairākas arheoloģiski konstatējamas pazīmes. Atsevišķu sētu apbedīšanas vietas aizņēmušas nelielu teritoriju, mirušo apbedīšana veikta īsā laika posmā, kapi izvietoti izkliedēti vai nelielās grupiņās. Šāda veida kapu vietas kļūst raksturīgas, sākot ar 15./16. gs. miju, bet lielākoties sastopamas jaunajos laikos. Bieži šim nolūkam izmantoti agrāka perioda kapulauki, kuros ierakti pēcapbedījumi. Nav izslēgts, ka ar mazākām lauku apmetnēm – viensētām saistītas apbedīšanas vietas liecina par īslaicīgi un izņēmuma kārtā veiktiem apbedījumiem. Rakstītajos avotos vairākkārt norādīts, ka kara, bada un sērgu apstākļos izmantotas lokālās apbedīšanas vietas – kapelas, krusti, kapu kalni u.c. Iespējams, ka sērgu apstākļos bieži mirušie aprakti tur, kur tie tika atrasti, – ceļa malā, uz lauka, sētā u.c. Par mirušo apbedīšanu neparastās situācijās liecina atsevišķi savrupi kapi, vairāki vienlaicīgi apbedījumi un epizodiski apbedīšanai izmantotas vietas. Šķiet, ka mēra apstākļos speciālas apbedīšanai paredzētas vietas ierīkotas tika pie pilsētām un lielākos apdzīvotos centros. Šādu rīkojumu izdevis Kurzemes un Zemgales hercogs Frīdrihs Vilhelms 1710. gadā Lielā mēra laikā, nosakot, ka nevāci rokami ārpus pilsētām, neauglīgās vietās, tālāk prom no ceļiem, savukārt vācu iedzīvotājiem aizliedza mirušos apbedīt baznīcās (Karlsons 1936, 15–17).

Vairākas tamlīdzīgas vietas zināmas arī Rīgas apkārtnē, kur aprakti 16.–18. gs. mēra laikā mirušie (Juškēvičs 1994, 39). Arheoloģisko pētījumu gaitā ar mēra laiku saistāmi kapi, kas ierakti vienkopus lielās bedrēs un cits virs cita vairākās kārtās, atklāti Rīgā, Koknesē un Tumē. Domājams, ka lauku novados, neskatoties uz bīstamo situāciju, bieži mirušo apbedīšana turpināta ierastā veidā, individuālās kapu bedrēs. Par to liecina lokālo apbedīšanas vietu izmantošanas intensitātes palielināšanās 16., 17. gs. un 17./18. gs. mijā, kas sakrīt ar rakstītajos avotos minētajiem notikumiem. Atsevišķi savrupi kapi varētu liecināt arī par sodīto, noziedznieku, pašnāvnieku, neticīgo, raganu un vilkaču prāvu upuriem u.c. sabiedrības pārstāvju apbedījumiem, kuriem tika liegta izvadīšana ierastā veidā (Muižnieks 2007, 44–46). Nav zināms, vai bijušas speciālas šim nolūkam atvēlētas apbedīšanas vietas. Citās zemēs pastāvējusi prakse notiesātos apglabāt soda vietās, zem karātavām, pašnāvniekus – neiesvētītās – profānās vietās, nekristītos bērņus – uz lauka, krustcelēs, pie krustiem ceļa malās u.c. (Illi 1992, 62, 63; Grabmayer 1999, 79, 93, 94; Lecoutex 1987, 29; Delimata 2004, 124). Latvijas arheoloģiski pētīto apbedīšanas vietu materiālā ar tādām būtu saistāmas īslaicīgi vai epizodiski apbedīšanai izmantotas vietas, kur atsegti neparastā veidā guldīti mirušie un ir neliels apbedījumu skaits (piemēram, Tērvetes Sapņos, Jaunkandavā u.c.). Izņēmuma kārtā, neparastās situācijās un apstākļos apbedīšanai izmantotas vietas identificējamas vairāk nekā 20 (12%) gadījumos.

NOBEIGUMS

Apbedīšanas vietu vidū pastāvējusi liela daudzveidība, kas bijusi cieši saistīta ar to ierīkošanas un izmantošanas apstākļiem. Tās iespējams klasificēt dažādi atkarībā no informācijas, kas ir pieejama par katru konkrēto objektu un izdalītajām pazīmēm. Līdz šim viduslaiku un jauno laiku kapsētas aplūkotas pēc administratīvā principa un to statusa, izdalot divas grupas un pretnostatot tās vienu otrai. Autori lietojuši dažādus apzīmējumus: baznīcu kapsētas un ar tām nesaistītas apbedīšanas vietas, piļu un ciemu, pilsētu un lauku kapsētas, kapulauki un kapsētas. Statuss savulaik bija aktuāls kritērijs arī laikabiedriem, kuri līdzīgi tās grupējuši iesvētītās un neiesvētītās, sankcionētās un nesankcionētās apbedīšanas vietās. Mūsdienās statuss ne vienmēr ir droši noskaidrojams un nebūt nav bijis nemainīgs rādītājs. Abu kapsētu grupu ietvaros pastāvējusi lielāka diferenciācija, ko atspoguļo rakstīto avotu liecības un arheoloģiski konstatējamās pazīmes –

apbedīšanas veids, izmantošanas intensitāte, plānojums u.c. Paralēli draudžu baznīcām mirušo apbedīšana sankcionēta muižu, pagastu un ciemu teritorijā ierīkotajās filiālbaznīcās, kapelās un kapsētās. Ar baznīcām nesaistītās (lokālās) apbedīšanas vietas atradušās ciemu kopienu teritorijā, muižu, pagastu novados, pie atsevišķām viensētām. Tāpat jāņem vērā, ka daudzviet apbedīšana veikta izņēmuma kārtā un neparastās situācijās (kara, bada, sērgu u.c. apstākļos). Apbedīšanas vietu daudzveidība, kas pastāvējusi 14.–18. gs., labāk atspoguļojama, klasificējot tās pēc dzīvesvietām un administratīvā dalījuma. To saistība ar dzīvesvietām ir pastāvējusi visos laikos, lai gan ne vienmēr precīzi noskaidrojama. Apbedīšanas vietu kontekstu iespējams noteikt, veicot detalizētu rakstīto un arheoloģisko liecību apkopošanu un izpēti. Tas ir viens no veidiem, kā raksturot arī to ierīkošanas un izmantošanas apstākļus. Nav zināmi principi, pēc kādiem vadījušies viduslaiku un agro jauno laiku pamatiedzīvotāji, ierīkojot kapsētas. Rakstītajos avotos atrodamas norādes, ka lokālās apbedīšanas vietas izmantotas slikto ceļu, lielā at-

tāluma dēļ, rudens un pavasara palos, kad nebija iespējams šķērsot upes. Tāpat pamatiedzīvotājiem bijis svarīgi apglabāt mirušos tur, kur atdusas senči. Daļēji šī prakse tika veicināta, sankcionējot mirušo apbedīšanu muižu, pagastu un ciemu teritorijā ierīkotajās kapsētās. Šķiet, ka pagastiem, ciemiem un vēlāk arī muižām bija lielāka vienojoša nozīme un ietekme lauku iedzīvotāju ikdienas dzīvē nekā draudzēm, kuru novadi bija pārāk plaši. Šeit saglabājās apbedīšanas vietu saistība ar lauku apmetnēm, kas bieži vien sakrita ar atsevišķu dzimtu kopienu teritoriju. Pēc radniecības principa mirušo apbedīšana veikta ciemu kapsētās. Iespējams, ka šī tradīcija turpinājusies arī vēlāk, sairstot ciema kopienām un veidojoties viensētām. Netieši par to liecina apbedīšanas vietu saistība ar dažādiem apmetņu veidiem. Lokālo apbedīšanas vietu izmantošanu 17., 18. gs. gaitā ievērojami ierobežoja Vidzemē. Pārējos Latvijas vēsturiskajos novados mirušo apbedīšana ar draudžu baznīcām tieši nesaistītās vietās tika pieļauta – un tradīcija ierīkot ciemu kapsētas un dzimtu kapus daudzviet saglabājusies līdz pat mūsdienām.

AVOTI UN LITERĀTŪRA

- Adamovičs, L., 1929. Piezīmes pie Dr. phil. J. Zēvera raksta "Latviešu baznīca kultūras vēstures gaismā". *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 2. 348.–351. lpp.
- Adamovičs, L., 1930. Piezīmes pie Dr. phil. J. Zēvera atbildes baznīcas terminoloģijas lietā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 1. 97.–99. lpp.
- Anclāne, A., 1957. Latviešu bērnu ieražas. *Latviešu tautasdziesmas izlase*. III. Rīga. 575.–588. lpp.
- Angenendt, A., 2001. *Das Frühmittelalter. Die abendländische Christenheit von 400 bis 900*. Stuttgart; Berlin; Köln.
- AR I–III = *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*. 1907–1934. Hrsg. von L. Arbusow. Rīga.
- Arbusow, L., 1928. Römischer Arbeitsbericht I. *Latvijas Universitātes Raksti* (Acta Universitatis Latviensis). XVII. Rīga. 285.–423. lpp.
- Arbusow, L., 1913. *Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert*. Mitau.
- Bregžis, K., 1931. *Baznīcu vizitāciju protokoli*. Rīga.
- Broce, J. K., 2002. *Zīmējumi un apraksti*. 3. sēj. Latvijas mazās pilsētas un lauki. Rīga.
- Bruiningk, H., 1906. Die Franziskanerklöster zu Lemsal und Kokenhusen. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahre 1905*. Rīga. S. 18–35.
- Cakuls, J., 1997. *Latvijas Romas katoļu draudzes*. Rīga.
- Campe, P., 1930. Die Kirchenglocken Lettlands von ältester Zeit an bis zum Jahre 1860 und ihre Gieser. *Latvijas Universitātes Raksti. Arhitektūras fakultātes sērija*. I. Rīga. 1.–223. lpp.
- Campe, P., 1956. Begräbnisstätten und Friedhöfe Lettlands. *Baltische Hefte*. I. Groß-Biewende. S. 13–30.
- Caune, A., 1999. Christentum und heidnischer Volksglaube in Lettland während des 13.–14. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Quellen. *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–14. Jahrhunderts*. Bd. 2. Stuttgart. S. 69–80.
- Delimata, M., 2004. *Dziecko w Polsce średniowiecznej*. Poznań.
- Dunsdorfs, E., 1938. *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*. Latvijas vēstures avoti. IV sēj. 1. burtn. Rīga.
- Dunsdorfs, E., 1940. *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*. Latvijas vēstures avoti. IV sēj. 2. burtn. Rīga.
- Dunsdorfs, E., 1986. *Lielvidzemes kartes (17. un 18. gadsimtenī)*. Melburna.
- Dzenis, A., 2001. Divi dokumenti par Kurzemes brīvajiem latviešu zemturiem 18. gs. otrajā pusē. *Latvijas Arhīvi*. Nr. 1. 42.–60. lpp.
- Einhorn, P., 1857. *Historia Lettica. Über die religiösen Vorstellungen der alter Völker in Liv- und Ehtland*. Rīga. S. 3–38.
- Freijs, A., 1937. Talsu novada draudzes un baznīcas. *Talsu novads. Enciklopēdisks rakstu krājums*. Rīga. 292.–317. lpp.
- Grabmayer, J., 1999. *Zwischen Diesseits und Jenseits. Ober-rheinische Chroniken als Quellen zur Kulturgeschichte des späten Mittelalters*. Köln; Weimar; Wien.
- Hausmann, R., 1902. *Auserkirchliche Begräbnisplätze im Estenlande in christlicher Zeit*. Separatabdruck aus der Illustr. Beilage der Rig. Rundschau. Nr. 11. Rīga. S. 3–20.
- IH 1993 = *Indriķa hronika*. No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga.

- Illi, M., 1992. *Wohin die Toten gingen. Begräbnis un Kirchhof in der vorindustriellen Stadt*. Zürich.
- Juškēvičs, J., 1931. *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*. Rīga.
- Juškēvičs, J., 1994. *Vecā Rīga*. Rīga.
- Kallmeyer, T., 1910. *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands*. Riga.
- Kampe, P., 1937. Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados (1660–1710). *Latvijas Universitātes Raksti. Arhitektūras fakultātes sērija*. II sēj., Nr. 2. Rīga. 17.–238. lpp.
- Karlsone, Ž., 1936. *Liels mēris Kurzemē (1709–1711)*. Jelgava.
- Kosman, M., 1976. *Drogi zaniku pogaństwa u białtów*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk.
- Kurtz, E., 1924. Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland. *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*. Bd. XXII, H. 2. Riga. S. 47–119.
- Kuujo, E. O., 1953. *Die Rechtliche und Wirtschaftliche Stellung der Pfarrkirchen in Alt-Livland*. Annales Academiae Scientiarum Fennicae B, 79. Helsinki.
- LA 1974 = *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga.
- Lecoutex, C., 1987. *Geschichte der Gespenster und Wiedergänger im Mittelalter*. Köln; Wien.
- Lex, P., 1904. *Das kirchliche Begräbnisrecht (historisch-kanonisch dargestellt)*. Regensburg.
- Litak, S., 1998. *Akta wizytacji generalnej diecezji Inflanckiej i Kurlandzkiej czyli Pilstyńskieje z 1761 roku*. Toruń.
- LUB I–XII = *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch 1853–1910*. Hrsg. von F. Bunge und H. Hildebrand. Riga; Reval; Moskau.
- LUB 1–3 = *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch 1900–1914*. Abt. 2. Hrsg. von L. Arbusow, H. Hildebrand, P. Schwartz. Riga; Moskau.
- Mannhardt, W., 1936. *Letto-preussische Götterlehre*. Riga.
- Mašņovskis, V., 2005–2007. *Latvijas luterāņu baznīcas. Vēsture, arhitektūra, māksla un memoriālā kultūra*. Enciklopēdija četrus sējumos. Rīga.
- Muižnieks, V., 2003a. Baznīcas apbedīšanas vietas Rietumvidzemē 13.–18. gadsimtā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A daļa. Nr. 5/6. 10.–34. lpp.
- Muižnieks, V., 2003b. Arheoloģiskie pētījumi Puzes Lejaskroga kapsētā un viduslaiku apbedīšanas tradīcijas Ziemeļkurzemē. *Ventspils muzeja raksti*. III sēj. Rīga. 94.–112. lpp.
- Muižnieks, V., 2005. 14.–18. gs. apbedīšanas vietu pētniecības vēsture Latvijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 22. laid. Rīga. 226.–254. lpp.
- Muižnieks, V., 2007. Neparasti guldīti mirušie Latvijas vēsturisko laiku kapsētās. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 1. 31.–59. lpp.
- Okulicz-Kozaryn, Ł., 2000. *Dzieje Prusów*. Wrocław.
- Ortslexikon 1990 = *Baltisches Historisches Ortslexikon*. Bd. II (Lettland). Köln; Wien.
- Rusovs, Baltasars, 1926. *Livonijas hronika*. Tulkojis cand. hist. Ed. Veispals. Rīga.
- Sb. Kurl. 1897 = *Sitzungsberichte Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1896*. Selburgsche Kirchenvisitation vom Jahre 1596. Mitau.
- Sehling, E., 1913. *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. Bd. 5. Leipzig.
- Straubergs, K., 1949. *Lettisk folketro om de döda*. Nordiska Museets Handlingar, 32. Stockholm.
- Strods, H., 1970. Latviešu zemnieku 17. gs. dzīves veida un tradīciju apskats. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 9. laid. Rīga. 89.–112. lpp.
- Šmits, P., 1932. Miršana un bēres. *Latvju tautas dainas*. X. Rīga. 769.–788. lpp.
- Šnore, E., Zariņa, A., 1980. *Senā Sēlpils*. Rīga.
- Šterns, I., 1997. *Latvijas vēsture 1290–1500*. Rīga.
- Švābe, A., 1926. *Pagastu vēsture*. Rīga.
- Švābe, A., 1937. *Senās Latvijas vēstures avoti*. I. Rīga.
- Švābe, A., 1940. *Senās Latvijas vēstures avoti*. II. Rīga.
- Svilāns, J., 1995. *Latvijas Romas katoļu baznīcas*. Rīga.
- Valk, H., 2001. *Rural cemeteries of southern Estonia 1225–1800 AD*. Visby; Tartu.
- Van-Espen, Z. B., 1792. *Jus Ecclesiasticum*. II. Matriti (Madrīde).
- Westrén-Doll, A., 1926. "Abgötterey" zu Ausgang der schwedischen und Beginn der russischen Zeit. *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1925. Tartu (Dorpat). S. 7–25.
- Zēvers, J., 1929. Latviešu baznīca kultūras vēstures gaismā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 1. 373.–385. lpp.
- Мугуревич, Э. С., 1983. *Замки и сельские поселения в средневековой Ливонии (по археологическим материалам и письменным сведениям Латвии конца XII–середины XVI века)*. Автореферат диссертации. Москва.
- Стефанович, П. С., 2002. *Приход и приходское духовенство в России в XVI – XVII веках*. Москва.

Arheoloģiski pētīto 14.-18. gs. apbedīšanas vietu izmantošanas intensitāte, hronoloģija un konteksts

Satsinājumi un apzīmējumi

- ? izpētīto apbedījumu skaits nav zināms
- > vairāk nekā
- ~ aptuveni
- post postīti apbedījumi
- Sa savrupapbedījumi
- b baznīcas un to vietas
- k kapelu vietas
- aptuvena apbedīšanas vietu izmantošanas laika datējums
- atsegti apbedījumu datējums
- A Akmens laikmets (9. g. l. vidus – 2. g. l. vidus pr. Kr.)
- B Bronzas laikmets (2. g. l. vidus – 1. g. l. vidus pr. Kr.)
- D1 Senākais dzelzs laikmets (6. gs. pr. Kr. – 1. gs. pēc Kr.)
- D2 Agrais dzelzs laikmets (1.-5. gs.)
- D3 Vidējais dzelzs laikmets (5.-9. gs.)
- D4 Vēlais dzelzs laikmets (9.-12./13. gs.)
- c ciema
- c-p ciema-pagasta
- c-m ciema–muižas
- p-m pilsnovada–miesta
- m muižas
- c-s ciema–sētu
- n nenosakāmas
- g izņēruma gadījumi

Nr.	Apbedīšanas vietas	Atsegti apbedījumu skaits	Baznīcu un kapelu vietas	Pēc apbedījumi kapulaukos	Kapulauki	12. gs. 2. puse	13. gs. 1. puse	13. gs. 2. puse	14. gs. 1. puse	14. gs. 2. puse	15. gs. 1. puse	15. gs. 2. puse	16. gs. 1. puse	16. gs. 2. puse	17. gs. 1. puse	17. gs. 2. puse	18. gs. 1. puse	18. gs. 2. puse	19. gs. 1. puse	19. gs. 2. puse	20. gs. 1. puse	Izmantošana turpinās	Dzīvesvietu konteksts	Savrupapbedījumi
1	Abavmuiža	9																					c-m	
2	Agrārieši	15		D3																			n	
3	Aizelkšņi	1																					c	
4	Aizkraukle	131	b																				p-m	
5	Aleksandrova	11																					c	
6	Ālēni	1	k																				m	
7	Ance	13																					c	
8	Ankeršmiti	24																					n	
9	Annas kalns	30	k																				c-p	
10	Antūži	1		D2,D3																			g	*
11	Āraši	28	b																				p-m	

187	Tomēni	?																	c	
188	Tropeles	8		D3,D4															c-s	
189	Trūpi	15																	c	
190	Tukums	7>	b																p-m	
191	Tuntuļi	5																	c-s	
192	Turaidas Baznīckalns	45	b																p-m	
193	Ubodišķi	14																	c	
194	Upesvagari	1																	c	
195	Uplanti	87																	c	
196	Ušuri	12																	c	
197	Užava	75																	m	
198	Vaidu kapi	83																	c	
199	Vāveri	~100																	c	
200	Vecdaugēni	5																	c-s	
201	Veģi	20																	c	
202	Vējstūri	24		B,D4															g	
203	Verne (<i>Fehren</i>)	5		D4															c	
204	Verņi	12																	c-s	
205	Veselava (Nikolaja)	30	k																c-p	
206	Vilkmuižas ezers	Sa																	c	
207	Vilmaņi	27																	c	
208	Viļaka	?	b																p-m	
209	Vīnakalns	43																	c-m	
210	Zaļā muiža (Zeļenieku)	20	b																m	
211	Zelti	25																	c	
212	Zilais kalns	32																	c-p	
213	Zvanītāji (Salas muižas)	93	b	D2,D3															m	
214	Zvanulejas (Tirzas)	4	b																c-m	
215	Zvejnieki	3		A															g	
216	Zviedri	3		D4															c	
217	Zviedrukalns	4																	c-s	

* Tabulā dati apkopoti līdz 2004. gadam.

ISSUES RELATING TO THE CLASSIFICATION OF ARCHAEOLOGICALLY EXCAVATED 14th–18th CENTURY BURIAL SITES

Summary

The article addresses issues relating to the classification of burial sites, examining the attempts at classification undertaken hitherto, the characteristics according to which burial sites have been classified previously, and those that could be used for classification. Judging from the archaeological material and the evidence from written sources, 14th–18th century burial sites were very diverse. Previous study has mainly utilised the administrative principle, contrasting the churchyards with other burial sites. It is considered that the situation can be characterised better if the burial sites are classified according to the forms of settlements.

Key words: burial sites, pre-Christian cemeteries, Christian cemeteries, churchyards, chapels, status, settlements.

Burial sites are an important subject of study, since they can illuminate several different aspects of secular and religious life. Research on medieval and early modern cemeteries provides information about the religious life of the indigenous population and permits us to assess the situation that developed after the Christianisation of the area of present-day Latvia and persisted in later centuries. The aim of this paper is to consider issues relating to the classification of burial sites, the attempts at classification undertaken hitherto, examining the features that have been used for such a classification, and those that could be used for this purpose. After Christianisation of the area of present-day Latvia and the neighbouring countries (Lithuania, Estonia and former Prussia), an unusual situation developed and persisted in this region. In contrast to the practice observed in Western and Central Europe, where the population of a particular parish attended mass in the parish church, which was also used as the place for baptism, marriage and burial, in the above-mentioned lands, right up to the turn of the 19th century, burial was not concentrated exclusively in parish churchyards. Instead, there was parallel use of other sites set aside for this purpose. Out of 217 archaeologically excavated burial sites in the area of present-day Latvia that are considered in this study, only 28 (13%) are burial sites at churches. As regards the rest, their connection and relationship to parish churches or branch churches is unclear. In the Livonian period and later, parish churches were so few in number, and had charge of such extensive areas, that it was impossible for burial to concentrate only at the churches. In the Middle Ages, the average size of a church parish was more than 500 km², and in the Early Modern Era, taking into account branch churches, the average parish area was about 170 km². It is thought that in the Middle Ages pastoral care of the rural population was organised according to different principles, permitting burial sites to be established and utilised that were not directly connected with parish churches. Judging from 15th–18th

century written evidences, cemeteries of the preceding period, as well as cult sites, chapels and crucifix sites were utilised for this purpose. At the present day, the status of these locations cannot always be securely established, and has changed over time, depending on the situation and the attitude of representatives of the various Christian denominations. Clues as to the status of a burial site can be obtained in the course of archaeological excavation, from features that indicate the arrangement, layout and period of use of the site, the form of burial etc. Legal, or sanctioned, burial sites include cemeteries with inhumation burials in rows and densely spaced, i.e. close together and in several layers, within a delimited area, during a period lasting several centuries, observing the practice of burial in extended supine position, oriented with heads to the west. Conversely, we can identify as illicit burial sites and sites utilised for burial in exceptional cases sites with cremation burials and with burials spaced far apart, sites utilised for a short period of time, and sites where no definite body position or orientation has been observed. Several archaeologically observable characteristics, such as the arrangement of the burials in rows and layers, and during a period lasting several centuries, indicate that burial at several local burial sites took place in a similar manner as in the churchyards. Densely arranged burials are an indirect indication that a small space, presumably delimited, was being used for burial. In pre-Christian cemeteries of the prehistoric period burials are rarely ever disturbed by later burials, and usually these cemeteries covered an area of several hectares. Sparsely arranged burials in a large area are commonly found on the burial sites from the initial period of the Middle Ages. From the mid-15th century, we generally find densely arranged burials, within cemeteries covering small areas. The number of burial sites of this kind increased during the 16th–18th centuries. From this period there are also burial sites used for a short period or episodically, as well as separate burials, presumably those of

people who had died in wars, famines or epidemics, as well as offenders, suicides, unbelievers, etc. Judging from the archaeological material and the evidence from written sources, there was a considerable diversity of burial sites in the 14th–18th centuries, which cannot be reflected by a simple division into legal and illegal cemeteries and burial sites. Because the status of burial sites is not always definite and constant, it would be more objective to classify them according to the forms of settlement and the administrative division. The forms of settlement have been used in several cases as a basis for classifying burial sites. Ē. Mugerēvičs has grouped medieval and early modern burial sites into castle and village cemeteries. A. Caune has considered town and village cemeteries. Similarly, H. Valk has grouped burial sites into urban and rural (village) cemeteries. So far, the administrative principle has generally been observed, contrasting administrative centres with rural districts. The concepts utilised have been generalised, so that they do not reflect the differences that actually existed. A similar approach has been taken in applying archaeological material and indications. Archaeologically excavated parish churchyards have been contrasted with the other burial sites, even though similar characteristics are in many cases observable in the two groups. It may be thought that the situation can better be characterised not by classifying burial sites according to a dualistic principle, but by revealing their context and diversity. In some ways this is a difficult task, which cannot always be realised in practice. It needs to be borne in mind that living sites and the administrative division were in many cases affected by political, economic and other changes. The connection between burial sites and living sites is generally easier to establish for those cemeteries utilised in the comparatively recent past. The context of burial sites established and used in the initial period of the Middle Ages remains for the most part unclear, because the situation has changed several times up to the present day. In many cases the earlier settlements have disappeared and manors have been established in their place, villages have been united in civil parishes (pagasts, vaka), or else the village community has disintegrated, giving rise to several separate farmsteads. Evidence from written sources and archaeological evidence has permitted burial sites to be connected to settlements more or

less securely in 77% of cases. Almost half, 48%, of burial sites are connected with rural villages, including civil parishes and village sites where manors were later established. In 14% of cases the burial sites can be regarded as connected with particular farms, in 10% they are connected with the centres of castle districts and townships, and in 5% they are connected with manors. It is thought that most of the remaining 23% of burial sites, the context of which remains unclear, were connected with separate farms. Among these, more than 12% are sites used for burial in exceptional cases, where people were buried episodically, in small numbers, in unusual ways or differently oriented. The conditions that led to the establishment of the known small burial sites utilised for a short period are not clearly known. Possibly, these are connected with the frequent wars and epidemics, as well as with the wish to bury people as close as possible to the place of residence. Written sources provide indications that the indigenous population attached importance to burying the dead at the location where their ancestors were buried. These were sites important for various reasons: pre-Christian cemeteries of earlier periods, old church and chapel sites, and burial hills in forests, fields etc. In part, this practice was promoted by sanctioning burial in the chapels and cemeteries established within the territory of manors, civil parishes and villages. It seems that civil parishes, villages and later also manors had a greater unifying significance and influence in the everyday lives of rural people than the church parishes, which covered overly large areas. Here, the link was maintained between burial sites and rural settlements, often coinciding with the territories of particular kin groups. People were buried in village cemeteries on the principle of kinship. It is possible that this tradition continued later, when the village communities disintegrated and separate farms developed. This is indirectly shown by the connection between burial sites and various kinds of settlements. The use of local burial sites was strictly limited in the Vidzeme region during the 17th and 18th centuries. In the other historical regions of present-day Latvia, burial was permitted at locations not directly connected with parish churches, and in these areas the tradition of establishing village cemeteries and family burial sites has often continued right up to the present day.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Archaeologically excavated 14th–18th century burial sites

Fig. 2. The settlement context of archaeologically excavated 14th–18th century burial sites

Table. The intensity of use, chronology and context of archaeologically excavated 14th–18th century burial sites

Māris Zunde

RĪDZENES KRASTU KOKA NOSTIPRINĀJUMU KONSTRUKCIJU DENDROHRONOLOĢISKĀ DATĒŠANA UN TĀS REZULTĀTI*

Par 2004. un 2005. gadā veiktajiem arheoloģiskās uzraudzības darbiem Vecrīgā, bijušās Rīdzenes upes gultnes posmā starp Teātra un Audēju ielu, un to laikā atklātajām vēsturiskajām koka konstrukcijām, kā arī par šo konstrukciju datēšanas galvenajiem rezultātiem publicēti jau vairāki raksti (Tilko 2006, 60–63; Zunde 2006, 346–356; Lūsēns 2009, 71–89; Zunde 2009, 90–100). Vēstures pētnieki pastiprināti vērsuši uzmanību uz minēto Vecrīgas daļu noteikta iemesla dēļ: šajā bijušās upes gultnes posmā arheoloģiem izdevās atklāt vēsturiskās koka konstrukcijas, to skaitā Rīdzenes krastu kādreizējos stiprinājumus un to būvelementus pēdējos gados nepieredzēti lielā platībā, kā arī daudzumā. Abās lauka darbu sezonās veiktie arheoloģiskās uzraudzības un izrakumu darbi kopumā aptvēra aptuveni 2320 m² lielu platību. Līdz ar to bija radīti apstākļi, lai, veicot šo konstrukciju un atsevišķo koka būvelementu dendrohronoloģisko datēšanu, rezultātā varētu iegūt precīzāku informāciju ne vien par atsevišķu konstrukciju relatīvo un absolūto vecumu, bet arī par šīs salīdzinājumā plašās Rīgas pilsētas daļas apbūves būvēsturi kopumā.

Par 2004. gadā Teātra ielā 2/4 atklāto koka konstrukciju dendrohronoloģiskās datēšanas rezultātiem rakstīts jau 2006. gadā (Zunde 2006, 346–356). Publicēts arī raksts, kurā pieminēti to vēsturisko koka būvju dendrohronoloģiskās datēšanas galvenie rezultāti, kuras atklātas 2005. gadā pilsētas teritorijā starp Teātra, Vaļņu, Audēju un Kalēju ielu, kur tagad atrodas galerijas “Centrs” korpuss (Lūsēns 2009, 71–89). Vēlreiz jāpievērš uzmanība tam, ka iepriekš minētajā Vecrīgas daļā, kā arī Teātra ielā 2/4 atklātās koka konstrukcijas būvētas virs bijušās Rīdzenes upes gultnes. Tās visas attiecināmas uz laikposmu no 16. līdz 18. gs., taču pēc precīza būvēšanas laika tās savstarpēji atšķiras. Būvēšanas laika ziņā tik daudzveidīga un plaša vēsturisko koka konstrukciju kompleksa gandrīz vienlaicīga dendrohronoloģiskā datēšana

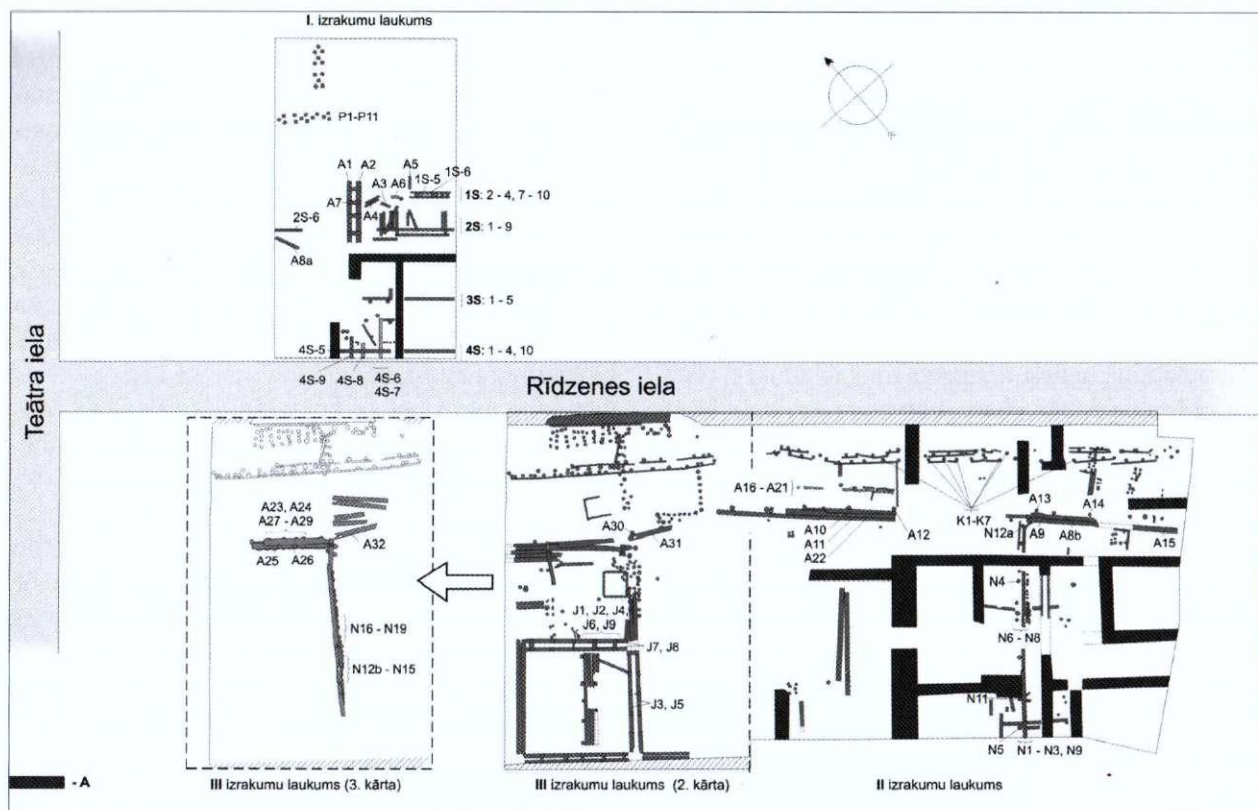
Latvijā bija veikta pirmo reizi. Tāpēc šķita svarīgi šajā rakstā ne vien precīzāk un tuvāk raksturot teritorijā zem pašreizējās galerijas “Centrs” atklāto vēsturisko konstrukciju dendrohronoloģiskās datēšanas rezultātus, bet arī šos rezultātus salīdzināt ar datējumiem, kas noteikti Teātra ielā 2/4 atsegtajām koka konstrukcijām. Jāpiebilst, ka abos arheoloģiskajos objektos atklāto vēsturisko būvju dendrohronoloģiskā datēšana veikta LU Latvijas vēstures institūta Dendrohronoloģijas laboratorijā.

Galerijas “Centrs” celtnēm paredzētajā teritorijā pirms kultūrslāņa noņemšanas tika iemēriti trīs izrakumu laukumi, kuri atbilstoši darbu izpildes secībai apzīmēti ar attiecīgu kārtas skaitli: I, II un III (1. att.).¹ No šo trīs izrakumu laukumu robežās atklātajām koka konstrukcijām datēšanas nolūkā kopumā tika sagatavoti 112 būvelementu koksnes paraugi. Vēlāk datēšanas procesā noskaidrojās, ka šis sākumā par visai lielu uzskatītais paraugu skaits tomēr bijis nepietiekams.² Varēja konstatēt, ka dažiem no celtnu būvelementiem cirstajiem skujukokiem stumbra radiālās augšanas gaita, to salīdzinot ar pārējo izmantoto koku augšanas gaitu, bijusi stipri atšķirīga. Izrādījās, ka ne visi koki, kas lietoti vienā būvē, bija cirsti vienlaicīgi, savukārt vairāki citi bija ciršanai izraudzīti, iespējams, savstarpēji attālās vietās ar visai atšķirīgiem meža augšanas apstākļiem. Līdz ar to pat šķietami vienlaicīgi būvēto koka celtnu būvelementu gadskārtu indeksu laikrindu

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

¹ Izpētes zonās atklāto konstrukciju izvietojuma plāni (1. un 4. att.) sagatavoti, izmantojot arī arheologu M. Lūsēna un S. Tilko izstrādāto plānu materiālus.

² Koksnes paraugu skaita ierobežojumu noteica trīs faktori: a) šo paraugu liela apjoma kolekcijas sagatavošanai un to gadskārtu platuma datu iegūšanai nepieciešamā palīgpersonāla trūkums, b) koksnes paraugu apstrādei un datēšanai atvēlētais relatīvi īssais laikposms un c) telpu trūkums zāģēto ripas veida koksnes paraugu liela apjoma kolekcijas pagaidu uzglabāšanai.

1. att. Galerijas "Centrs" būvbedrēs 2005. gadā atsegto un dendrohronoloģiski datēto vēsturisko koka konstrukciju un būvelementu izvietojuma plāns. A – vēlāk mūrētie ēku pamati un to fragmenti

salīdzināšanas rezultāti visos gadījumos nebija apmierinoši. Iegūto koksnes paraugu skaitu varētu uzskatīt par pietiekamu tikai tad, ja ikviena no pētītajām konstrukcijām būtu būvēta no iegūšanas laika un vietas ziņā viendabīga koksnes materiāla.

Iepriekš minētais vistiešāk attiecas uz I izrakumu laukumā atklātajām divu koka konstrukciju paliekām, kuras uzskata par atšķirīgos laikos būvētiem Rīdzenes kreisā krasta senāko stiprinājumu posmiem (Lūsēns 2009, 71–89). Bez tam šajā izrakumu laukumā tika atklātas vēl divu citu relatīvi jaunāku upes kreisā krasta stiprinājumu posmu paliekas, tāpēc varēja rasties priekšstats, ka šeit ir atsegti četriem periodiem atbilstošie Rīdzenes kreisā krasta stiprinājumu posmi, par kuriem senāk jau rakstījis arheologs un vēsturnieks A. Caune (Caune 1992, 52–67; 1994, 32–34; 2005, 54–69; 2007, 191–208). Taču to dendrohronoloģiskās datēšanas pašreizējos rezultātus šīs hipotēzes apstiprināšanai izmantot nevar, jo pagaidām abu senāko konstrukciju būvēšanas laiku droši un precīzi noteikt neizdevās. Šāds rezultāts lielā mērā ir izskaidrojams ar to, ka gan vienas, gan otras senākās konstrukcijas, kā arī tām tiešā tuvumā atrasto atsevišķo būvelementu izgatavošanai lietotais kokmateriāls nebija pietiekami viendabīgs.

Lai iegūtu datēšanai piemērotus koksnes paraugus, koka konstrukciju būvelementu atlasī I izra-

kumu laukumā nevarēja veikt, jo būvelementu ar labi saglabājušos koksni bija pārāk maz. Faktiski koksnes paraugus atzāģēja no datējamo konstrukciju visiem pieejamiem būvelementiem, kuri atbilda šādām prasībām: a) caurmērs – lielāks par 15 centimetriem, b) koksne – netrūdējusi vai maz trūdējusi un c) vismaz nelielā aploces daļā ir saglabājusies precīzai datēšanai svarīgākā – stumbra ārējā gads-kārta. Visas būvdetaļas, no kurām izdevās iegūt koksnes paraugus, ir atzīmētas koka konstrukciju un nozīmīgāko būvelementu izvietojuma plānā (1. att.).

Šeit jāsniedz īss skaidrojums par datētajiem būvelementiem, kā arī to koksnes paraugiem piešķirtajiem apzīmējumiem. Visiem I izrakumu laukumā atklātajiem būvelementiem, kā arī to koksnes paraugiem, kuri attiecināti it kā uz četriem periodiem atbilstošiem krasta stiprinājumu posmiem, ir piešķirts apzīmējums, kurš sastāv no cipara, tam sekojoša burta S un kārtas skaitļa. Šāds apzīmējums dots tādēļ, ka visas četras par upes krasta stiprinājumu posmu pieņemtās konstrukcijas arheoloģiskās izpētes laikā tika vienkāršoti dēvētas par "sienām" un numurētas atbilstoši to pēc loģikas noteiktajai būvēšanas secībai. Apzīmējumā cipars un burts S norāda atbilstošo būvelementu piederību attiecīgās kārtas krasta nostiprinājumu konstrukcijai jeb "sienai" (1S, 2S, 3S un 4S), bet kārtas skaitlis –

pētītajam būvelementam, kā arī no tā iegūtajam koksnes paraugam piešķirto numuru.

Tāpat būvelementu izvietojuma plānā ar "1S" ir apzīmēta par Rīdzenes kreisā krasta stiprinājumu senāko posmu uzskatītā koka konstrukcija (1. att.). Datēšanai koksnes paraugi galvenokārt ņemti no šīs konstrukcijas atsegtā posma dienvidaustrumu daļas būvelementiem, kuri bija pilnīgāk un labāk saglabājušies. Tie bija cieši blakus rindā ierakti pāļi, kas no abiem sāniem stiprināti ar guļus novietotiem, salīdzinājumā neliela diametra un galvenokārt tikai nedaudz vairāk par vienu metru gariem baļķiņiem (Lūsēns 2009, 71–89). Vēlāk konstatēja, ka pāļi ir nevis iedzīti, bet gan relatīvi sekli ierakti plosa baļķu gala posmi ar tiem raksturīgo izcirtumu (2. att.). Šādi veidotā konstrukcija nepavisam nelīdzinājās iepriekš veiktajos arheoloģiskajos izrakumos atsegtajiem upes krasta stiprinājumiem, tāpēc autoram ir zināmas šaubas, vai tā tiešām ir veidota upes krasta nostiprināšanai. Upes krasta stiprinājumi parasti veidoti tā, lai tie būtu galvenokārt noturīgi pret sānisku

slodzi, bet sekli, ar plakani apcirsto galu uz leju ieraktie pāļi, šķiet, vairāk piemēroti stateniskās slodzes noturībai. Aprakstītā konstrukcija no sāniem vērsta- jam ūdens un ledus masas spiedienam, iespējams, būtu varējusi pretdarboties tad, ja krasta pusē to balstītu grunts aizpildījums. Taču nav skaidrs, kā šī būve savukārt varēja noturēt pretējā virzienā vērsto zemes pildījuma spiedienu, īpaši tajos laikposmos, kad ūdens līmenis upē bijis zemāks. Izrādījās, ka šī konstrukcija veidota nevis tieši virs upes grunts, bet gan virs kultūrslāņa, kura sastāvā konstatēti ne vien lopu mēsli, bet arī koku skaidas, mizas un citas organiskas izcelsmes atliekas (Lūsēns 2009, 71–89).

No šīs konstrukcijas pāļiem kopā iegūti 10 koksnes paraugi, taču vēlāk viens no tiem (1S-1) izrādījās datēšanai nederīgs. Konstatēts, ka septiņi no pētītajiem pāļiem gatavoti no priedes, bet atlikušie divi (1S-5 un 1S-6) – no egles. Septiņiem koksnes paraugiem gadskārtu skaits vērtējams kā neliels (42–72), un tikai divi pāļi veidoti no vecāku priežu stumbriem (attiecīgi 108 un 237 gadskārtas).

2. att. Baļķu gali ar plosa siešanai veidotajiem izcirtumiem

Konstatēts, ka iepriekš aplūkotās konstrukcijas būvelementu datējums ir līdzīgs otras senākās koka konstrukcijas būvelementu datējumam, lai gan konstruktīvi tās viena no otras ievērojami atšķiras. Otrā konstrukcija ar pagaidu apzīmējumu "2. siena" (1. attēlā – 2S) daļēji jau līdzinājās senāk atklātajiem Rīdzenes krastu nostiprinājumu posmiem, kuri attiecināti uz 15.–16. gadsimtu. Pēc atlikušās apakšējās daļas varēja spriest, ka tā bijusi veidota kā guļbaļķu siena, kas krasta pusē veidotajā aizbērumā stiprināta ar enkurkokiem. Taču atšķirībā no senāk pētītajiem šajā Rīdzenes krastu nostiprinājumu posmā sienas apakšdaļa sastāvēja no diviem savstarpēji paralēli ar atstarpi guldītiem baļķiem. Šādā stāvoklī tie fiksēti ar šķērsām pāri stiprinātiem enkurkokiem, kuru viens gals uzsedināts virs abu paralēli novietoto baļķu virspusē izcirstiem padziļinājumiem – ligzdām, bet otrs gals krasta pusē nostiprināts gruntī (Lūsēns 2009, 71–89). Upes pusē liktais baļķis turklāt bija guldīts virs gruntī taisnā rindā iedzītu pāļu galiem.

Šim "2. sienas" paliekām slīpi pāri gulēja vēl citi atsevišķi baļķi, kuri, šķiet, ar krasta nostiprinājumu pamatkonstrukciju nebija saistāmi. Konstrukcijas posma turpinājumu tā abos garenvirzienos nevarēja izsekot, jo vismaz sienas atsegtā posma augšdaļā guļbaļķi bija saīsināti un tālākā posmā likvidēti, izveidojot vēlāko laiku ēku pamatus.

Šajā konstrukcijā visi datēšanai piemērotākie būvelementi bija darināti no priedes. Salīdzinājumā ar iepriekš aprakstīto konstrukciju "2. sienas" būvei izmantotie baļķi bija sagatavoti no mazliet vecāku priežu stumbriem. Vienam koksnes paraugam konstatēja tikai 34, diviem – attiecīgi 64 un 68, toties pārējiem sešiem – no 123 līdz 219 gadskārtas. Baļķu caurmērs vietās, kur zāģēti koksnes paraugi, bija robežās no 18 līdz 45 centimetriem. Viens no izmēros lielākajiem koksnes paraugiem (2S-7; tā caurmērs gandrīz 45 cm) iegūts no nostiprinājumu sienas posma augšējā baļķa. Otrs (2S-6; tā caurmērs pat nedaudz lielāks par 45 cm) atzāģēts no baļķa, kas atsegts I izrakumu laukuma ziemeļu pusē pie ēkas sienas izraktā šurfā un kuru, spriežot pēc tā atrašanās vietas un virziena, arī varētu attiecināt uz "2. sienu". Te jāpiebilst, ka minētajā šurfā atsedza vēl vienu koka būvelementu (A8a), kurš attiecībā pret baļķi 2S-6 atradās slīpi, pie tam nostiprinājumu "2. sienas" nevis krasta, bet gan upes pusē, tādējādi to droši attiecināt uz šo konstrukciju nevar.

Jāpiebilst, ka starp "1. sienu" un "2. sienu", kā arī aiz "1. sienas" Vaļņu ielas virzienā vēl tika atsegti vairāki atsevišķi guļoši koka būvelementi vai ierakti stabi, taču to piederību kādai konstrukcijai konkrēti nevarēja noteikt. No šiem būvelementiem iegūti koksnes paraugi ar apzīmējumiem A3, A4, A5

un A6. Paraugu atzāģēšanas vietās baļķu caurmērs bija robežās no 22 līdz 35 cm, gadskārtu skaits – no 76 līdz 118. Viens no būvelementiem gatavots no egles (A6), bet pārējie trīs – no priedes koka.

Analizējot "1. sienas" un "2. sienas", kā arī pie tām atsegto dažu atsevišķo būvelementu gadskārtu platuma laikrindu līdzību, varēja konstatēt, ka daļa izlietoto būvkoku nav augusi vienuviet, bet gan savstarpēji attālās vietās un, šķiet, samērā atšķirīgos meža augšanas apstākļos. Domājams, ka izmēros mazākie būvelementi gatavoti no Latvijas teritorijā cirstiem kokiem, taču vismaz daļa relatīvi resnāko kokmateriālu ir piegādāta no Daugavas augšteces un varbūt pat Dņepras baseina teritorijas. To, ka daļa no kokmateriāliem piegādāti, tos pludinot lejup pa Daugavu, norādīja jau iepriekš minētie plata baļķiem raksturīgie izcirtumi pāļu galos.

Kā jau iepriekš minēts, precīzi konstatēt abu senāko "sienu" būvēšanas laiku, izmantojot salīdzinoši nelielā skaitā iegūtās gadskārtu platuma indeksu laikrindas, kas attiecas tikai uz šo konstrukciju īsa posma būvelementiem, diemžēl nebija iespējams. Dažiem būvelementiem neizdevās noteikt pat relatīvo datējumu (to apzīmējumi: 1S-2, 1S-3, 1S-5, 1S-6, 2S-1 un 2S-4). Tas izskaidrojams ne vien ar koksnes materiāla nevienbīgumu, vairāku cirsto koku salīdzinoši nelielo vecumu, bet arī ar pēdējās – precīzai datēšanai visnozīmīgākās gadskārtas trūkumu. Vairākiem baļķiem vai pāļiem jaunākā gadskārta bija saglabājusies tikai nelielā aploces daļā, un līdz ar to nevarēja pārliecināties, vai tā ir bijusi pēdējā gadskārta arī kokam. Konkrēts absolūtais datējums noteikts tikai atsevišķiem abu konstrukciju būvelementiem (1S-7, 1S-9, 2S-2, 2S-3, 2S-6, iespējams, arī 2S-8). Vairākas pazīmes liecināja, ka pārējie minētie būvelementi ir attiecināmi uz to pašu laikposmu, kurā izgatavoti absolūti datētie būvelementi, taču precīzu datējumu tiem noteikt un apstiprināt nevarēja laikrindu nepietiekamās līdzības dēļ. Datēšanas rezultāti liecina, ka gan pirmajā, gan otrajā konstrukcijā izmantoti būvelementi, kuri darināti **15. gs. otrajā pusē**, kā arī **16. gs. sākumā**. Abās konstrukcijās atklāts pa vienam būvelementam, kuru pēdējā gadskārta veidojusies 1498. gadā (1S-9 un 2S-3). Pālim 1S-7 no "1. sienas" tā veidojusies 1523. gadā, savukārt "2. sienā" iebūvēts pālis, kas, domājams, darināts no iepriekš lietota būvelementa. Tā pēdējā gadskārta veidojusies jau 1426. gadā. Atsevišķi šurfā atsegtais baļķis 2S-6 savukārt darināts no 1504. gadā cirstas priedes. Kā rāda šie piemēri, atsevišķajiem būvelementiem noteiktais datējums ir pārāk atšķirīgs, lai varētu spriest par abu konstrukciju būvēšanas precīzu laiku. Taču līdzšinējie dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti liecina vismaz par to, ka

abas konstrukcijas uzskatīt par Rīdzenes upes senākajiem krastu nostiprinājumiem tomēr nevar. Jāšaubās, ka attiecīgajā posmā upes kreisais krasts pirmo reizi būtu stiprināts tikai 15. gadsimta otrajā pusē, ja senāk veiktajos arheoloģiskajos izrakumos atkārtoti konstatēts, ka Rīdzenes abu krastu pirmie nostiprinājumi veidoti jau 13. gadsimtā, turklāt galvenokārt no zemē iedzītiem ozola pāļiem (Caune 1992, 52–58). Šis Rīdzenes kreisā krasta nostiprinājumu posms drīzāk varētu būt turpinājums tiem posmiem, kuru izbūve veikta ap 1424. gadu, kā arī 1435./1436., 1442./1443. un 1461./1462. gadā (Šterns 1997, 218).

Risinot jautājumu par abu "sienu" precīzu absolūto vecumu, būtu svarīgi savstarpēji salīdzināt gan abu konstrukciju atsegto būvelementu, gan zem tiem esošās grunts pamatnes līmeņu atzīmes. Pēc salīdzināšanas rezultātiem varētu pārbaudīt hipotēzi, vai "1. siena" nav būvēta, iespējams, jau virs aizpildījuma, kurš veidots aiz "2. sienas" krasta pusē, tātad tikai pēc 2. sienas izveidošanas.

Noskaidrots, ka Rīdzenes kreisā krasta nostiprinājumu siena 2S savas funkcijas pildījusi, vēlākais, līdz 16. gs. vidum. Par to liecina kādas ēkas pamatu koka balsta jeb t.s. pamatu plosta konstrukcijas absolūtais datējums. Lai būvētu šo koka konstrukciju un virs tās – pašu ēku, iepriekš likvidēts "2. sienas" atklātā posma turpinājums ziemeļu virzienā. Ēkas pamatu balsta garās brusas gandrīz perpendikulāri šķērsoja gan "2. sienas", gan nākamās – "3. sienas" aizbēruma joslu. Tas nozīmē, ka balsta konstrukcijas būves laikā "3. siena" jau bijusi uzbūvēta un aizbēruma starp "2. sienu" un "3. sienu" jau bijis izveidots.

No minētās pamatu balsta konstrukcijas bija saglabājusies daļa, kas sastāvēja no paralēli guļus novietotām divām lielāka apmēra priedes koka divskaldņu brusām, kuras savstarpēji fiksētas ar tajās no augšpuses izdarītajos iecirtumos šķērsām iesēdinātām četrām īsām un mazāka apmēra brusām. Puslīdz kvalitatīvus koksnes paraugus datēšanai varēja sagatavot tikai no konstrukcijas trim būvelementiem (no abām garajām brusām un vienas īsās šķērsbrusas). Šiem koksnes paraugiem piešķirti apzīmējumi A1, A2 un A7 (1. att.). Garajām brusām lokmala bija labāk saglabājusies tievgali, kur diametrs vairs nepārsniedza attiecīgi 25 un 30 centimetrus (gadskārtu skaits atbilstoši 98 un 118). Plašāka vesela lokmala ar precīzai datēšanai nozīmīgo ārējo gadskārtu konstatēta tikai īsajai brusai, kuras caurmērs koksnes parauga atzāģēšanas vietā – aptuveni 20 cm (73 gadskārtas).

Jāpiezīmē, ka ēkas pamatu balsta, kā arī abas iepriekš aprakstītās konstrukcijas bija atsegtas tikai I izrakumu laukuma dienvidu pusē, kur kultūrslānis bija izņemts dziļāk. Laukuma ziemeļu pusē

pamatu balsta pārējā daļa, līdzīgi kā konstrukciju 1S un 2S daļas, šķiet, iznīcināta pirms kādas ēkas iedziļināto pamatu mūrēšanas.

Ēkas pamatu balsts būvēts no 1557. gadā cirstām priedēm. Šāds absolūtais datējums noteikts gan vienai no garajām brusām, gan īsajai šķērsbrusai. OTRAS GARĀS BRUSAS PĒDĒJĀ GADSKĀRTA VEIDOJUSIES 1555. GADĀ. Visticamāk, ka šim koksnes paraugam divu ārējo gadskārtu trūkst. Jāpiebilst, ka brusa A7 gatavota no priedes, kuras augšanas gaita bijusi visai līdzīga tās priedes augšanas gaitai, no kuras darināts atsevišķi guļošais balķis A3. Šim jau trūdēt sākušajam balķim relatīvi jaunākā gadskārta bija veidojusies 1531. gadā, taču arī tā varētu nebūt koka pēdējā gadskārta.

Koeficientu vērtības, kuras raksturo līdzību starp ēkas pamatu balsta konstrukcijas būvei cirsto priedu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu un senāk absolūti datēto vēsturisko objektu gadskārtu hronoloģijām, netieši liecina, ka 1557. gadā būvkoki cirsti ārpus Latvijas teritorijas, taču tie līdz Rīgai nav pludināti lielā attālumā (piemēram, no Baltkrievijas teritorijas). No tā var secināt, ka tie varētu būt piegādāti no kādreizējiem Daugavai tuviem mežu masīviem tās augšteces baseinā.

Arī no "3. sienu" (3S) veidojošiem balķiem iegūti tikai daži, t.i., kopumā pieci koksnes paraugi: 3S-1, 3S-2, 3S-3, 3S-4 un 3S-5 (1. att.). No šiem balķiem guļbūves tehnikā veidota krasta nostiprinājumu siena, kuras samērā īss posms bija saglabājies izrakumu laukuma robežās starp bijušā universālveikala un senāk nojauktas ēkas mūrētājiem pamatiem. Pavisam īss, t.i., ap vienu metru garš, krasta nostiprinājumu posma fragments vēl turpinājās otrā pusē aiz nojauktās ēkas pamatu sienas, taču no to veidojošiem balķu nogriežņiem koksnes paraugus nevarēja iegūt. Šī īsā sienas fragmenta diviem augšējiem balķiem koksnes virsējā kārtā bija nodrupusi vai bojāta, savukārt kultūrslāni dziļāk esošie balķi nebija atrakti. Tomēr ļoti iespējams, ka īsie balķu nogriežņi attiecās nevis uz krasta nostiprinājumu sienas nākamo blakus posmu, t.i., citiem balķiem, bet gan bija tās atsegtā posma jau iepriekš minēto piecu balķu gali, orientēti aptuveni pret ziemeļiem.

Atsegtais krasta nostiprinājumu sienas posms būvēts no 31–43 cm resniem balķiem, kuri gatavoti no aptuveni 100–165 gadus vecu priedu stumbriem. Sienas atbalstīšanai no upes puses tās priekšpusē aptuveni ik pēc 1,5 m dzīti pāļi. Arī šai krasta nostiprinājumu būvei izmantoti kokmateriāli, kas piegādāti, šķiet, no divām savstarpēji tālu esošām teritorijām ar ievērojami atšķirīgiem mežu augšanas apstākļiem. Konstatēts, ka trīs datējamie balķi (3S-1, 3S-3 un 3S-4), visticamāk, pludināti pa Daugavu

no tās augštes baseina, turpretī pārējiem diviem baļķiem (3S-2 un 3S-5) sagādes vietu pagaidām nav izdevies lokalizēt pat aptuveni. Šo abu būvelementu gadskārtu indeksu vidējo vērtību rinda nav izteikti līdzīga nevienai no autora rīcībā esošajām iepriekš izstrādātajām gadskārtu absolūtajām hronoloģijām, taču tā uzrāda būtisku līdzību ar gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu, kas attiecas uz kādu baļķu sienu, kas Rīdzenes labajā piekrastē no viena sāna norobežojusi pie upes veidoto noeju. Par to runa būs tālāk tekstā (238. lpp.).

Diemžēl visiem pieciem pētītajiem baļķiem daļa no koksnes aplievas ārējās kārtas bija iztrūdējusi, mehāniski bojāta vai pat gājusi bojā. Līdz ar to, mērot koksnes paraugu gadskārtu platumu, nebija iespējams pārliicināties, vai to ārējā gadskārta ir bijusi pēdējā gadskārta arī attiecīgajiem kokiem. Tas, ka kultūrslānī ilgstoši gulējušiem baļķiem nereti iet zudumā koksnes aplievas daļas dažas trauslākās ārējās gadskārtas, it īpaši, tos atrokot, izceļot un pēc tam vēl pārtīrot, bija konstatēts jau senāk, un to pierādīja arī šo baļķu koksnes paraugu relatīvi jaunākās gadskārtas absolūtais datējums. Proti, šiem paraugiem ir noteikts nedaudz atšķirīgs absolūtais vecums: tiem piešķirto numuru pieaugošā secībā, t.i., no 3S-1 līdz 3S-5, tas ir 1554., 1552., 1512., 1546. un 1551. gads. No pārējiem četriem visvairāk atšķiras koksnes parauga 3S-3 datējums – 1512. gads. Atbildi uz jautājumu, vai šī baļķa koksnes paraugam trūka aptuveni 40 pēdējo gadskārtu vai arī attiecīgais koks nocirsts jau vairākus gadu desmitus pirms pārējiem četriem šīs krastmalas būvei izlietotajiem kokiem, neizdevās noskaidrot. Šajā gadījumā neuzzinātajai informācijai nav ļoti būtiskas nozīmes, jo pārējiem četriem baļķiem noteiktais datējums tāpat ļauj secināt, ka “3. siena” būvēta periodā **ap 1554.–1556.** gadu. Pēc šo Rīdzenes kreisā krasta nostiprinājumu uzbūvēšanas un upes aizbēruma joslas paplašināšanas jau ļoti drīz (1557. gadā) gādāti kokmateriāli jaunas ēkas pamatu balstu konstrukcijas būvēšanai. Tātad šī ēka būvēta daļēji virs jaunizveidotās aizbēruma joslas un tikai dažus metrus no kādu gadu iepriekš uzbūvētās krastmalas sienas.

No Rīdzenes kreisā krasta nostiprinājumu posma, kuram izrakumu laikā bija piešķirts pagaidu apzīmējums “4. siena” (plānā – 4S), koksnes paraugi datēšanas nolūkā tika sagatavoti no 10 būvelementiem (1. att.). Tie bija seši masīvi baļķi no guļbūves tehnikā veidotas sienas un četri tiem šķērsām stiprinātie enkurkoki. Krasta nostiprinājumu sienas vienā līmenī blakus esošie baļķi to salaiduma vietā bija savstarpēji nostiprināti, viena baļķa galu, kas apcirsts šaura izvirzījuma veidā, ievietojot atbilstoša izmēra šaurā iecirtumā (robā) otra baļķa galā. Baļķi un

visa siena kopumā bija stiprināta ne vien ar enkurkokiem, bet arī ar pagariem, skaldņotiem, domājams, iepriekš zemē nedaudz iedzītiem mietiem, kuriem sienas baļķi uzvērti caur tiem precīzi noteiktās vietās caurkaltām šaurām ligzdām. Konstrukcijas veidu, kāds bija gan šim, gan arī iepriekš aprakstītajam krasta nostiprinājumu posmam, jau senāk arheoloģiskajos izrakumos bija iepazīnis un vēlāk aprakstījis A. Caune. Spriežot pēc krastmalu aizbēruma zemju slānī atrasto krāsns podiņu un keramikas lausku aptuvenā datējuma, viņš secināja, ka šī veida krasta nostiprinājumi būvēti 15.–16. gadsimtā (Caune 2005, 63–66). Uz šo laikposmu sākotnēji bija attiecināta arī krasta nostiprinājumu “4. siena”.

Visi guļbūves sienā iebūvētie baļķi un viens no šķērsām liktajiem baļķiem (4S-9) bija gatavoti no priežu, bet pārējie trīs šķērskoki (4S-6, 4S-7 un 4S-8) – no egļu stumbriem. Koksnes paraugu zāģēšanas vietā priežu baļķiem konstatētas no 117 līdz 144, bet egļu baļķiem – no 52 līdz 81 gadskārtai. Priedes baļķu caurmērs šajā vietā bija robežās no 30 līdz 46 cm, egles baļķiem – no 25 līdz 35 centimetriem. Datēšanai nozīmīgā pēdējā gadskārta visā aploces garumā bija saglabājusies tikai diviem krasta nostiprinājumu posma būvelementiem (4S-4 un 4S-5). Pārējo būvelementu koksnes paraugiem ārējā, varbūtēji pēdējā gadskārta bija konstatēta tikai vienā ļoti īsā aploces posmā. Tātad jau iepriekš varēja konstatēt, ka ciršanas laiku attiecīgajiem būvkokiem, no kuriem veidots šis krasta stiprinājumu posms, precīzi un droši varēs noteikt labākajā gadījumā vienīgi pēc to iepriekš minēto divu koksnes paraugu absolūtā datējuma, kuriem ārējā gadskārta saglabājusies pa visu aploci. Taču praktiski absolūto datējumu izdevās noteikt tikai vienam no šiem abiem koksnes paraugiem (4S-4). Šis paraugs attiecas uz priedi, kuras pēdējā gadskārta veidojusies 1649. gadā. Šīs konstrukcijas pārējo datēto būvelementu koksnes paraugu ārējās gadskārtas veidojušās šādā laikā:

- a) paraugam 4S-1 – 1649. gadā,
- b) paraugam 4S-2 – 1645. gadā,
- c) paraugam 4S-3 – 1648. gadā,
- d) paraugam 4S-10 – 1648. gadā.

Laikrindu līdzības vērtēšanas rezultāti rāda, ka parauga 4S-9 relatīvi jaunākā saglabājusies gadskārta veidojusies, visticamāk, 1606. gadā. Varētu būt, ka šis būvelements izmantots atkārtoti, taču ir arī iespējams, ka, izceļot no zemes, tam ir norauta 4–8 mm bieza koksnes ārējā kārtiņa ar aptuveni 40 ļoti šaurām gadskārtām. Arī tādā gadījumā noteiktais datējums apstiprina, ka aplūkojamā Rīdzenes kreisā krasta nostiprinājumu posma būvei kokmateriāli sagādāti **1649./1650. gada ziemā** (vēlākais – agrā pavasarī), bet būvdarbi norisinājušies, visticamāk,

aptuveni pēc pāris gadiem, t.i., 1652. gadā. Par to, ka kokmateriāli sienas būvei nav izmantoti tanī pašā gadā, kad cirsti, bet gan, domājams, nedaudz vēlāk, netieši liecina datēto būvelementu gadskārtu indeksu laikrindu līdzības rādītāju analīzes rezultāti. Tie norāda, ka krasta nostiprinājumu posma būvei izmantotie baļķi darināti no priedēm, kuras cirstas drīzāk Dņepras nekā Daugavas baseina teritorijā. Tādā gadījumā kokmateriāli ceļā līdz Rīgai bija ilgāku laiku – aptuveni divus gadus (Dunsdorfs 1973, 478–479).

Pagaidām vēl nav noteikts absolūtais datējums arī trim no egles gatavotajiem enkurokiem. Noskaidrots, ka koksnes parauga 4S-6 relatīvi jaunākā saglabājusies gadskārta ir veidojusies vienu gadu pirms parauga 4S-8 ārējās gadskārtas. Iespējams, parauga 4S-7 pēdējā gadskārta ir par vienu gadu jaunāka nekā paraugam 4S-8, taču pazīmju kopums, kas varētu apstiprināt šo relatīvo datējumu, nav pietiekams. Salīdzināšanai izmantojamo vietējo egļu gadskārtu ilggadīgo absolūto hronoloģiju skaits pagaidām ir pārāk mazs un savukārt jaunā egļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda ir par īsu, lai, to salīdzinot ar absolūtām hronoloģijām, tās absolūto datējumu varētu noteikt un apstiprināt droši un nekļūdīgi.

Jāatzīmē, ka, mēģinot sinhronizēt egļu gadskārtu platuma vai to indeksu laikrindas ar priežu gadskārtas raksturojošām laikrindām, rezultāts bieži vien nav sekmīgs. Tas izskaidrojams ar to, ka egles, kurām ir sekla sakņu sistēma, samērā jutīgi reaģē arī uz maz izteiktām klimatisko faktoru pārmaiņām. Tāpēc to augšanas ikgadējā gaita bieži vien ir visai individuāla, t.i., tā ir salīdzinoši vairāk atkarīga no lokāla mēroga ekoloģisko faktoru ietekmes. Līdz ar to eglēm tā ir savstarpēji atšķirīgāka nekā priedēm. Tas nozīmē, ka egļu gadskārtu platuma datu laikrindas sinhronizēt parasti ir salīdzinoši grūtāk, tomēr dažreiz labā kvalitātē izstrādātas egles gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindas izdodas samērā viegli sinhronizēt pat ar tādām egļu gadskārtu indeksu laikrindām, kuras attiecas uz patāliem rajoniem. Tā, piemēram, izmantojot nesen izstrādāto Kauņas absolūto gadskārtu hronoloģiju eglei (autors: A. Vitas, Lietuva), izdevās apstiprināt absolūto datējumu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindai, kas attiecas uz 2004. gada pavasari Rīgā, Teātra ielā 2/4, atsegtajiem egles pāļiem (Zunde 2006, 349). Sākotnēji šo laikrindu izdevās šķērsdatēt ar vairākām priežu gadskārtu absolūtajām hronoloģijām, bet vēlāk izmantota iespēja veikt datējuma pārbaudi, Rīgā izstrādāto indeksu vidējo laikrindu salīdzinot ar Kauņas apkārtnē atbilstošo egles gadskārtu hronoloģiju. Rezultātā abām – Rīgā un Kauņā izstrādātajām egles gadskārtu hronoloģijām

to sinhronajā savietojumā konstatēja statistiski būtisku līdzību (t vērtība = 6,6).

Salīdzinot minēto Lietuvā izstrādāto egles gadskārtu hronoloģiju ar krasta stiprinājumu “4. sienas” trīs enkuroku gadskārtu indeksu laikrindām, nevienā savietojumā laikrindu būtiska līdzība nav konstatēta. Savukārt indeksu vidējo vērtību laikrindu, kas attiecas uz Teātra ielā 2/4 atsegtajiem egles pāļiem, salīdzināšanai nevarēja izmantot, jo tā atbilst citam laikposmam.

Vēlāk, nosakot Rīdzenes krasta nostiprinājumu būvēšanas laiku upes labajā pusē, varēja konstatēt, ka upes gultnes kreisajā pusē pēc “4. sienas” vajadzēja vēl sekot krasta nostiprinājumu nākamajai kārtai, t.i., Rīdzenes vaļējā kanāla kreisās malas nostiprinājumiem, taču 2005. gadā veikto zemes darbu laikā nevienu to posmu vairs neatsedza. Jādomā, ka šīs konstrukcijas paliekas vēl ir saglabājušās zem teritorijas joslas, kuru aizņem tagad ar stikla jumtu pārsegtā Rīdzenes iela, jo tās robežās kultūrlānis palika neskarts.

Virš kādreizējās upes gultnes kreisās puses aizbērums slāņa I izrakumu laukumā ziemeļrietumu stūrī, t.i., tuvāk Vaļņu ielai, vēl tika atsegti un pēc tam dendrohronoloģiski datēti kādas 17. gs. celtas ēkas pamatu balsta pāļi. Sadzīti upes aizbērums grunts slāņi pavisam tuvu cits pie cita, tie veidoja divas savstarpēji perpendikulāri orientētas taisnas pāļu joslas, kuras acīmredzot vēl turpinājās aiz izrakumu laukuma robežām gan aptuveni ziemeļu, gan arī gandrīz rietumu virzienā. Koksnes paraugi bija sagatavoti no 11 pāļiem (1. att.: P1–P11), kas bija izraudzīti no izrakumu laukuma centram tuvāk esošās, t.i., virzienā pret Teātra ielu orientētās, pāļu joslas. Salīdzinot ar pāļiem to otrajā joslā, šiem koksne bija saglabājusies labākā kvalitātē.

Pāļi bija veidoti nevis no apaļkokiem, bet gan no četrām pusēm aptēstiem kokiem, t.i., šķautņiem (3. att.). Šāda šķietami neracionāla pāļu sānu virsmas apstrāde, kā arī dažiem pāļiem šķērsām cauri izkaltās četrstūra formas ligzdas vedināja uz domām, ka pāļi visdrīzāk izgatavoti no kādas senākas koka konstrukcijas būvdetaļām, piemēram, no ēkas sienas baļķiem, sijām vai spārēm. Tādā gadījumā virs pāļiem būvētās ēkas patiesajam datējumam, to salīdzinot ar pāļiem noteikto dendrohronoloģisko datējumu, jābūt ievērojami jaunākam.

Astoņiem pāļiem (P1–P8) vietām starp to aptēstajām sānu plaknēm (šķautņu vietās) vēl bija saglabājusies neskarta lokmala ar koka pēdējās gadskārtas posmu. No pārējiem trim pāļiem (P9–P11), kuriem lokmala viscaur bija notēsta, koksnes paraugi ņemti, lai iegūtu garākas gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindas. Šo pāļu koksne gadskārtas bija šaurākas, toties to bija relatīvi vairāk. Kopumā

3. att. Pāļu pāris no I izrakumu laukuma Z stūrī atsegtās ēkas pamatu balstu konstrukcijas

vērtējot, koku vecums, kuriem atbilst attiecīgie pāļi, nav bijis liels: pāļiem P9–P11 koksnes paraugu zāģēšanas vietā gadskārtu skaits bija robežās no 94 līdz 102, bet pārējiem astoņiem – gandrīz visiem robežās no 63 līdz 84, un tikai vienam (P8) konstatētas 107 gadskārtas.

Pēc pāļu koksnes gadskārtu indeksu laikrindu salīdzināšanas rezultātiem varēja spriest, ka vairākums pētīto pāļu ir gatavoti, divas vai varbūt trīs garākas koka būvdetaļas sagarumojot īsākos posmos. Par to liecināja gadskārtu indeksu laikrindu līdzības rādītāju netipiski augstās vērtības, kas iegūtas, savstarpēji salīdzinot laikrindas P9, P10 un P11, kā arī laikrindas P3–P7 (t vērtības robežās no 10,0 līdz 17,2). Iespējams, uz vienu un to pašu koku attiecināmi ne vien no pieciem pāļiem iegūtie koksnes paraugi P3–P7, bet arī sestais koksnes paraugs P2. Tādā gadījumā tas attiecas uz koka stumbra apakšdaļu (jo tajā konstatēts visvairāk gadskārtu), bet pārējie pieci – uz tā paša koka stumbra pārējo izmantojamo daļu.

Radniecīgo koksnes paraugu gadskārtu indeksu vērtību vidējo vērtību laikrindas salīdzinot ar gadskārtu absolūtajām hronoloģijām, konstatēts: a) tām divām vai trim priedēm, no kuru koksnes iegūti paraugi P1–P7, pēdējā gadskārta ir veidojusies 1690. gadā, b) koksnes parauga P8 pēdējā gadskārta veidojusies 1686. gadā, bet c) paraugiem P9,

P10 un P11 – attiecīgi 1624., 1627. un 1641. gadā. Tā kā pāļiem P9–P11 koksnes ārējās kārtas ar pēdējām gadskārtām trūka, varēja izteikt minējumu, ka priede, no kuras stumbra veidoti visi trīs pāļi, arī varētu būt cirsta ap 1690. gadu.

Kopumā ēkas pamatu balsta pāļu datēšanas rezultāti liecina, ka vairums priedžu, no kuru koksnes gatavoti pētītie pāļi, cirstas laikposmā **no 1690. gada rudens līdz 1691. gada agram pavasarim**. Iespējams, ka koksnes paraugs P8 attiecas uz priedi, kura cirsta par 1–4 gadiem agrāk, bet to nevar apstiprināt, jo varbūtējā lokmala ir konstatējama tikai vienas šķautnes posmā. Gadskārtu indeksu laikrindu salīdzināšanas rezultāti ļauj izteikt pieņēmumu, ka šī priede augusi Rīgai ģeogrāfiski tuvāk nekā pārējās iepriekš minētās.

Vēlreiz jāatgādina, ka iepriekš uzrādītais absolūtais datējums rāda laiku, kad priedes cirstas, domājams, kādas senākas celtnes būvdetaļu izgatavošanai. Tādā gadījumā pamatu balsta pāļi sagatavoti un uz tiem relatīvi jaunākā ēka varētu būt būvēta ne senāk kā 18. gadsimta pirmajā pusē.

Rīdzenes upes labajā piekrastē ierīkotajā II un III izrakumu laukumā atsedza ne vien vairākas dažādiem laika periodiem atbilstošas koka konstrukcijas, bet arī lielā daudzumā pāļus un vēl citus būvelementus, kuru funkcionālā nozīme vai piederība

kāda noteiktai konstrukcijai precīzi nebija nosakāma. Platībā, ko kopā aizņēma abi laukumi, par nozīmīgākajām uzskatāmas šādas koka konstrukcijas: 1) Rīdzenes upes labā krasta nostiprinājumi; 2) šiem nostiprinājumiem no krasta puses piebūvētie divu noeju sānu malu koka stiprinājumi; 3) mūra ēkas pamatu koka plosa konstrukcija, kas būvēta daļēji virs senāk izveidotās noejas sānu malas stiprinājumiem; 4) Rīdzenes vaļējā kanāla labā krasta stiprinājumi un 5) Rīdzenes slēgtā kanāla posms. Dendrohronoloģiskās datēšanas nolūkā koksnes paraugi sagatavoti gandrīz no visu šo konstrukciju būvelementiem, izņemot no Rīdzenes slēgtā kanāla konstrukciju balstošajiem baļķiem. Slēgtā kanāla posms aptuveni 5 m garumā daļēji atsedzās III izrakumu laukuma ziemeļaustrumu profilā dziļāk izraktā ierobā. Te atklātais kanāla posms netika pilnībā atrakts un attīrīts, to bija paredzēts atstāt zem Rīdzenes ielas paliekošajā kultūrlānī neskartu. Ņemot vērā arī to, ka šis koka konstrukcijas cits – netālu, Teātra ielā 2/4, pilnīgāk atsegtais posms bija dendrohronoloģiski absolūti datēts jau agrāk, no tās daļēji atsegtajiem būvelementiem šoreiz koksnes paraugi netika ņemti – un tādējādi slēgtā kanāla konstrukcijas posms šeit atstāts nepostīts.

No II un III izrakumu laukumā atsegtajām koka konstrukcijām apjomos lielāko veidoja Rīdzenes labā krasta nostiprinājumi, no kuriem abu laukumu robežās bija saglabājušies trīs posmi (pētītajiem būvelementiem un tiem atbilstošajiem koksnes paraugiem piešķirti apzīmējumi no A8b līdz A15 un no A22 līdz A32; sk. 1. att.). No posma, kurš atradās vistuvāk Audēju ielai, iegūti pieci koksnes paraugi: trīs no guļbūves tehnikā veidotās krasta nostiprinājumu sienas baļķiem (A8b, A9 un A15) un divi no šai sienai upes pusē dzītajiem sienas atbalsta pāļiem (A13 un A14). No atsegta krasta nostiprinājumu vidējā posma būvelementiem kopā atzāģēti četri koksnes paraugi: viens no atbalsta pāļa (A12) un trīs no sienas baļķiem (A10, A11 un A22). Nedaudz lielākā skaitā koksnes paraugus izdevās iegūt no krasta stiprinājumu posma, kurš atsegts tuvāk Teātra ielai, t.i., III izrakumu laukumā. No tā baļķiem iegūti septiņi paraugi (A23–A29). Tātad pavisam no šis krasta nostiprinājumu sienas posmu būvelementiem sagatavoti 16 koksnes paraugi: astoņi paraugi no guļbūves sienas baļķiem (A8b, A9, A10, A11, A15, A22, A25 un A26) un vēl astoņi – no pāļiem (A12–A14, A23, A24 un A27–A29) (1. att.).

Trīs koksnes paraugi (A30–A32) iegūti no būvelementiem, no kuriem veidots guļbūves sienas posms, pēc arheologu domām, nav būvēts vienlaicīgi ar šis krasta nostiprinājumu konstrukcijas pārējām daļām, bet gan vēlāk. Tas veidojis it kā

savienojumu starp krasta nostiprinājumu posmu, kurš atsegts tuvāk Teātra ielai, ar to vidējo posmu. Izteikta hipotēze, ka no resnākiem baļķiem veidots sienas posms būvēts, lai noslēgtu bijušo noeju. Tās datētie būvelementi bija divi divskaldņu brusas veidā aptēsti baļķi un viens pālis (A30).

Līdzīgi, t.i., divskaldņu brusas veidā, bija aptēsts vairums guļbūves tehnikā veidotās apjomīgās krasta nostiprinājumu konstrukcijas sienas datēto baļķu. Visi šie būvelementi veidoti no priedes. To izgatavošanai cirsto priežu vecums bijis robežās aptuveni no 130 līdz 170 gadiem, bet vienai priedei tas pārsniedzis pat 270 gadus (koksnes paraugs A25). Baļķu (bez mizas) caurmērs koksnes paraugu zāģēšanas vietā sasniedza no 38 līdz gandrīz 60 centimetriem. Piemēram, resnākajam no noejas aizdares sienas datētajiem baļķiem caurmērs koksnes parauga zāģēšanas vietā bija 56 cm (A32), bet otram – 47 centimetri (A31).

Datētajiem pāļiem gadskārtu skaits konstatēts robežās no 92 līdz 193. Pāļu caurmērs paraugu zāģēšanas vietā – no 27 līdz 36 centimetriem. Jāpiezīmē, ka vairums pētīto pāļu upes gultnes gruntī bija iedzīts krasta nostiprinājumu sienai priekšpusē, lai to atbalstītu no gultnes puses, bet III izrakumu laukuma robežās, t.i., tuvāk Teātra ielai, koksnes paraugus varēja atzāģēt arī no samērā cieši citam līdzās dzītiem pāļiem, kuri šeit atsegto krasta nostiprinājumu sienas posmu balstīja no apakšas.

Dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti liecina, ka liela daļa Rīdzenes labā krasta nostiprinājumu būvelementu gatavota no **1581./1582. gada ziemā** cirstiem priežu būvkokiem. Šis datējums liecina, ka šie krasta nostiprinājumi būvēti, visticamāk, ap 1583. gadu. Pēdējā gadskārta veidojusies 1581. gadā gandrīz visiem būvelementiem, no kuriem veidots krasta nostiprinājumu posms, kuru atsedza III izrakumu laukuma ziemeļrietumu pusē (koksnes paraugi A23–A29). No šiem būvelementiem datējumu nevarēja noteikt tikai resnajam baļķim ar aptuveni 270 gadskārtām (A25). Tās šī baļķa perifērijas daļā bija ļoti sīkas un acīmredzot dendrohronoloģiskā signāla ietekmi atspoguļoja ļoti vāji.

Tāds pats absolūtais datējums (1581. g.) noteikts arī pālim, kas atbalstīja noejas aizdares sienas vienu galu (koksnes paraugs A30), pālim pie krasta nostiprinājumu sienas vidējā posma (koksnes paraugs A12), kā arī vēl diviem baļķiem no nostiprinājumu sienas posma, kuru atsedza II izrakumu laukuma dienvidaustrumu profila tuvumā (koksnes paraugi A8b un A9). Te gan jāpiezīmē, ka sienas būvelementam, no kura iegūts koksnes paraugs A8b, nelielā posmā saglabājušās relatīvi jaunākās gadskārtas absolūtais datējums ir senāks (1572. g.), taču ir

pamats uzskatīt, ka attiecīgajam kokam šī gadskārta tomēr nav bijusi pēdējā un ka arī šis koks ir cirsts reizē ar pārējiem.

Krasta nostiprinājumu konstrukcijā ir atklāti arī vēlāk darināti būvelementi. Iegūtie gadskaitļi liecina vēl par trim būvelementu papildu iebūves vai nomainīgas reizēm. Gandrīz visos krasta nostiprinājumu konstrukcijas atsegtajos posmos, t.i., gan noejas aizdares sienā, gan vidusposma sienā, kā arī vistālāk uz dienvidaustrumiem atsegtās sienas posma apakšdaļā, atklāti daži baļķi, kuru pēdējā gadskārta veidojusies 1587. gadā (attiecīgie koknes paraugi: A15, A22 un A32). Koknes parauga A22 relatīvi jaunākā gadskārta, kas saglabājusies nelielā posmā, ir veidojusies vienu gadu iepriekš – 1586. gadā, bet, līdzīgi kā iepriekš skaidrotajā gadījumā, šī gadskārta kokam, ļoti iespējams, nav bijusi pēdējā. Rodas jautājumi: vai tiešām un kāpēc aplūkotajos krasta nostiprinājumu sienas posmos, sākot no t.s. noejas aizdares sienas virzienā uz dienvidaustrumiem, jau pēc relatīvi neliela laika, t.i., pēc aptuveni pieciem sešiem gadiem, bija jānomaina lielākā daļa baļķu (ja pieņem, ka kultūrslānī vēl palikuši neatrakti 1582. gadā sienas apakšdaļā iebūvētie baļķi) vai pat visi? Ir zināms pamats domāt, ka 16. gs. 80. gadu nogalē krasta nostiprinājumu sienas baļķu nomaina ledus iešanas laikā radīto bojājumu dēļ nav bijusi nepieciešama. Tāds viedoklis rodas tāpēc, ka upes pusē dzītie atbalsta pāļi, kuriem, salīdzinot ar nostiprinājumu sienas baļķiem, ledus iešanas laikā vajadzētu būt vairāk bojātiem un tāpēc vispirms nomainītiem, patiesībā ir darināti no senāk – jau 16. gs. 80. gadu sākumā sagādātiem kokmateriāliem. Vai varētu būt, ka šīs krasta nostiprinājumu daļas baļķu sienas atjaunošanai lietoti baļķi no 1587. gadā cirstiem kokiem, bet konstrukcijā atstāti 1581./1582. gadā darinātie pāļi vai arī tie sagatavoti no vairākus gadus uzglabātiem baļķiem?

Minētie Rīdzenes labā krasta nostiprinājumi kalpojuši samērā ilgu laiku. Pirmkārt, par to liecina divu citu pāļu (A13 un A14) datējums, kuri šo krasta nostiprinājumu sienas atbalstīšanai iedzīti netālu no tagadējās Audēju ielas. Šo pāļu ārējās gadskārtas absolūtais datējums ir attiecīgi 1607. un 1606. gads. Otrkārt, vismaz diviem sienu posmiem, proti, t.s. noejas aizdares sienas un atsegtās krasta nostiprinājumu sienas daļas vidējā posma virsējie baļķi darināti no priežu būvkokiem, kuru pēdējā gadskārta attiecas uz, visticamāk, 1630. gadu (koknes paraugiem A11 un A31 īsā lokā saglabājusies relatīvi jaunākā gadskārta veidojusies 1630. gadā, bet paraugam A10 – 1625. gadā). Izriet, ka ap 1630. gadu šai Rīdzenes labā krasta nostiprinājumu sienai veikts remonts: nomainīti vai varbūt vietām tās augšējā

daļā uzstādīti papildu baļķi. Noejas aizdares sienas būvelementa A31 datējums ļauj izteikt hipotēzi, ka šī konstrukcija, iespējams, būvēta ap 1630. gadu, vienlaikus ar remontdarbiem, kas veikti Rīdzenes labā krasta stiprinājumu pārējai daļai. Tādā gadījumā lielā apmēra baļķis (A32), kurš darināts no 1587. gadā cirstas priedes, ir ņemts no līdzšinējās krasta stiprinājumu sienas un ir izmantots atkārtoti. Šāds skaidrojums arī atbilst arheologa M. Lūsēna viedoklim, ka noejas aizdares siena, salīdzinot ar šo krasta nostiprinājumu pārējo daļu, varētu būt būvēta vēlāk, un liecina, ka noeja, iespējams, funkcionējusi nevis tikai sešus vai septiņus gadus, bet gan vairāk nekā 40 gadu.

III izrakumu laukumā kultūrslāņa 2. kārtā tika atklāta šajā izpētes objektā jau otrā kādas mūra ēkas pamatu koka plostas konstrukcija. Līdzīgi kā citur Rīdzenes upes aizbēruma joslā, arī šeit ēkas katras sienas pamatu balsts bija veidots no divpusēji, t.i., divskaldņu brusas veidā aptēstiem diviem baļķiem, kuri bija savstarpēji paralēli fiksēti ar vairākiem īsiem šķērsbaļķiem. Pamatu balsta konstrukcijas daļa, kas senāk bija balstījusi mūra ēkas dienvidaustrumu sienu, aizbērtajā upes gultnes daļā bija būvēta tieši virs noejas malas nostiprinājumu sienas paliekām.

Datēšanas nolūkā no iepriekš minētās koka konstrukcijas bija iegūti deviņu būvelementu koknes paraugi. Tos nācās atzāgēt no baļķiem, kuri no izrakumu laukuma bija izcelti jau iepriekš. Pēc iegūtās informācijas divi baļķi, no kuriem iegūti koknes paraugi J3 un J5, balstījuši ēkas dienvidaustrumu, bet pārējie (J1, J2, J4 un J6–J9) – ēkas ziemeļaustrumu sienas pamatus. Iepriekš, pirms balsta konstrukcija vēl nebija pilnībā atrakta un demontēta, bija redzams, ka vismaz ēkas ziemeļaustrumu pusē tās sienas pamatus balstošie baļķi guldīti uz upes gultnes aizpildījuma slānī iedzītu pāļu galiem. Tomēr šķiet, ka no šiem pāļiem koknes paraugi nav atzāgēti, jo visi deviņi sagatavotie paraugi pēc formas atbilda aptēstiem divskaldņu brusas veida baļķiem, no kādiem bija veidota pamatu plostas konstrukcija.

Arī šīs balsta konstrukcijas datētie būvelementi bija darināti no priedes. Cirsto priežu vecums bijis robežās no vismaz 90 līdz 123 gadiem. Resnāko baļķu caurmērs koknes paraugu ņemšanas vietā sasniedza 28–41 cm, bet tievākajiem konstrukciju fiksējošiem šķērsbaļķiem – ap 20–23 centimetrus.

Datēšanas rezultāti liecina, ka būvelementi sagatavoti no divās reizēs gādātiem kokmateriāliem. Pārsvārā resnākajiem baļķiem, no kuriem iegūti koknes paraugi J3–J7, pēdējā gadskārta veidojusies 1661. gadā, bet trim pārsvārā nedaudz tievākajiem, domājams, īsajiem šķērsbaļķiem J1, J8, J9 un, šķiet,

arī J2 tā veidojusies 1690. gadā. Tā kā datējuma noteikšana citiem šīs konstrukcijas būvelementu koksnēs paraugiem vairs nav iespējama, jāpieņem, ka konstrukcija veidota ap 1691. gadu, būvei izmantojot gan nesen sagādātus, gan arī jau senākus, kopš aptuveni 1662. gada lietotus kokmateriālus. Vairbūtība, ka ap 1662. gadu būvētā sienu pamatu balsta konstrukcija zem ēkas sienām ap 1691. gadu būtu vēl labota, ir apšaubāma, taču to nevar pilnībā noraidīt.

Jāpiebilst, ka ēkas pamatu koka plosta būvelementu gadskārtu indeksu laikrindas sinhronajā savietojumā uzrāda būtisku līdzību arī ar absolūtajām gadskārtu hronoloģijām, kas attiecas uz Latvijas rietumu daļu, Igauniju, kā arī Gotlandi. Tas liecina: šie kokmateriāli varētu būt atpludināti pa Daugavu no tās augšteces baseina daļas, taču piegādes attālums, šķiet, nav bijis ļoti liels.

Dziļāk – III izrakumu laukuma kultūrlāņa 3. kārtā vēl tika atsegti Rīdzenes piekrastē veidotas noejas sānu malas koka nostiprinājumi. Tie pieslēdzās krasta nostiprinājumu sienas posma galam, kurš situēts tuvāk Teātra ielai. Noejas sānu malas nostiprinājumi bija veidoti kā guļbaļķu siena, kura būvēta virs taisnā rindā visai cieši blakus dzītiem pāļiem.

Visi pētītie noejas malas nostiprinājumu konstrukcijas būvelementi gatavoti no priedes. Datēšanas nolūkā no tiem sagatavoti pavisam astoņi koksnēs paraugi: četri no pāļiem (N12b–N14, N17) un četri no guļbaļķiem (N15, N16, N18 un N19). Baļķi no divām pusēm bija aptēsti divskaldņu brusas veidā. Pāļiem šķērsgriezumā konstatētas 101–137, bet baļķiem – 104–118 gadskārtas. Izņēmums ir viens no baļķiem (koksnēs paraugs N19), kuram izmērīta 271 gadskārta. Pāļu caurmērs koksnēs paraugu zāģēšanas vietā sasniedza 28–34 cm, bet sienas baļķiem tas bija no 32 līdz 41 centimetram.

Datēšanas rezultāti liecina, ka noejas malas nostiprinājumu būves vajadzībām visi koki cirsti vienlaikus ar būvkokiem, kuri izlietoti Rīdzenes labā krasta nostiprinājumu pamatkonstrukcijā, t.i., **1581./1582. gada ziemas periodā**. Tikai viena priede, uz kuru attiecas koksnēs paraugs N15, iespējams, nocirsta vai gājusi bojā piecus gadus iepriekš: attiecīgā baļķa divos radiālos virzienos pēdējā fiksētā gadskārta veidojusies 1576. gadā. Spriežot pēc atsevišķu koku gadskārtu indeksu laikrindu augstajiem līdzības rādītājiem, gan noejas malas nostiprinājumu, gan vistuvāk Teātra ielai atsegta Rīdzenes krasta nostiprinājumu posma būvelementi darināti no kokiem, kas varētu būt piegādāti pat no vienas mežaudzes ($t = 3,1-9,5$). Turklāt dažas pazīmes rāda, ka būvelementi N12b un N14, kā arī būvelementi N16 un N17 izgatavoti no viena koka stumbra.

Ar Rīdzenes labā krasta nostiprinājumu sienu ir cieši saistīta vēl vienas noejas sānu malas nostiprinājumu konstrukcija, kuru atsedza II izrakumu laukuma dienvidaustrumu galā. Tā pieslēdzās Rīdzenes labā krasta nostiprinājumu posmam, kurš izrakumu laukumā situēts tuvāk Audēju ielai. Noejas malas stiprinājumi bija veidoti kā guļbaļķu siena, kuru atbalstīja tai galvenokārt ziemeļrietumu pusē dzīti pāļi. Visi būvelementi gatavoti galvenokārt no priedes, taču viens baļķis bija darināts no egles (N9). Pavisam kopā no šīs konstrukcijas būvelementiem iegūti 12 koksnēs paraugi: septiņi no pāļiem (N4, N5, N7, N8 un N10–N12a) un pieci no guļbaļķiem (N1–N3, N6 un N9). Raksturīgi, ka šajā konstrukcijā baļķi nebija resnāki par tos balstošajiem pāļiem, t.i., gan baļķiem, gan pāļiem caurmērs koksnēs paraugu atzāģēšanas vietā bija robežās no 23 līdz 29 centimetriem. To sagatavošanai cirsti samērā jauni koki: gadskārtu skaits sagatavotajos koksnēs paraugos bija robežās no 33 līdz 96, toties vienam paraugam (N6) konstatēta 151 gadskārta.

Absolūto vecumu izdevās noteikt noejas malas nostiprinājumu konstrukcijas deviņiem būvelementiem. Pagaidām absolūtais datējums nav noskaidrots pāļiem, no kuriem iegūti koksnēs paraugi N5 un N11. Tiem gadskārtu skaits datējuma nešaubīgai noteikšanai izrādījās nepietiekams (attiecīgi 38 un 33 gadskārtas). Datējumu neizdevās noteikt arī no egles veidotajam baļķim (koksnēs paraugs N9), kura gadskārtu platuma ikgadējo pārmaiņu dinamika bija pārāk individuāla. Izteikti līdzīga augšanas gaita bijusi priedēm, uz kurām attiecināmi koksnēs paraugi N4, N7, N8 un N12a. Trim pirmajiem paraugiem pēdējā gadskārta veidojusies vienā un tanī pašā – 1581. gadā, bet parauga N12a pēdējā gadskārta attiecas uz 1577. gadu. Tā kā šim koksnēs paraugam pēdējā gadskārta ir vesela visas aploces garumā, jāsecina, ka nostiprinājumu konstrukcijas būvē izlietotais pālis darināts no agrāk cirstas vai bojā gājušas priedes stumbra. Nedaudz senāks datējums noteikts arī koksnēs paraugiem N1, N2 un N3. Šiem kokiem pēdējā gadskārta izveidojusies 1579. gadā. Ikgadējās augšanas gaitas ziņā no pārējām visai būtiski atšķiršies vecākā priede, uz kuru attiecas koksnēs paraugs N6. Tomēr izdevies noteikt, ka arī šī koka pēdējā gadskārta ir veidojusies 1581. gadā.

Var secināt, ka arī šī nostiprinātā noejas mala būvēta vienlaikus ar Rīdzenes labā krasta nostiprinājumiem, t.i., **ap 1582. gadu**. Tai lietotie kokmateriāli kopumā raksturojami kā neviendabīgi. Nav pamata uzskatīt, ka to piegāde līdz Rīgai veikta lielā attālumā, taču šie kokmateriāli noteikti ir sagādāti kokaudzēs, kuras bijušas visai atšķirīgas pēc meža augšanas apstākļiem.

Datēšanas nolūkā daži koksnes paraugi (A16–A21) tika sagatavoti arī no pāļiem, kas sadzīti cieši cits citam līdzās un veidoja taisnu, ap četrus metrus garu pāļu rindu. Tā atradās starp būvbedrē atsegto Rīdzenes labā krasta nostiprinājumu vidējo posmu un Rīdzenes vaļējā kanāla labās malas nostiprinājumiem. Noteikt šo pāļu absolūto vecumu bija reizē interesanti un svarīgi, lai noskaidrotu, vai tie dzīti Rīdzenes gultnes jaunajā aizbēruma joslā, kas izveidota pēc nākamās – vaļējā kanāla labās malas nostiprinājumu kārtas uzbūvēšanas, vai arī tie dzīti upes gultnes gruntī, kamēr to vēl sedza upes ūdens (pirms vaļējā kanāla ierīkošanas). Diemžēl atbildi uz šo jautājumu iegūt neizdevās. Izrādījās, ka visi rindā dzītie pāļi, no kuriem tika iegūti koksnes paraugi, gatavoti no egles baļķiem. Gandrīz visi koki bijuši aptuveni 80–90 gadu veci, izņemot vienu, no kura stumbra darinātajam pālim saskaitītas 68 gadskārtas. Pāļu caurmērs sasniedza 23–32 centimetrus. To gadskārtu indeksu laikrindas cita ar citu ir šķērsdatētas sekmīgi, taču no tām iegūtās indeksu vidējo vērtību laikrindas sinhronizācija ar autora rīcībā esošajām tā paša laikposma priedes gadskārtu absolūtajām hronoloģijām nebija sekmīga. Jācer, ka šīs laikrindas absolūto datējumu varēs noteikt pēc zināma laika, kad Latvijā eglu gadskārtu ilggadīgās absolūtās hronoloģijas būs izstrādātas lielākā skaitā.

Pēdējā no būvlaukumā atsegtajām un dendrohronoloģiski datētajām koka konstrukcijām neattiecas tieši uz Rīdzenes upi, bet gan uz tās bijušās gultnes daļu – vaļējo kanālu. Raksturīgi, ka Rīdzenes vaļējā kanāla malas nostiprinājumi veidoti kā savstarpēji atstatus dzītu pāļu divas rindas, kam no krasta puses piestiprināti pabiezi dēļi. Atsevišķos īsos posmos bija pamanāmas arī paliekas no dēļiem, kuri stiprināti no pretējās, t.i., no kanāla puses. Arī šis konstruktīvais veidojums labi atbilst aprakstam, ko par Rīdzenes kanāla malu nostiprinājumiem senāk publicējis A. Caune (Caune 1992, 51–67; 1994, 32–36; 2005, 54–69).

Lai noteiktu kanāla malas nostiprinājumu konstrukcijas absolūto vecumu, koksnes paraugi tika sagatavoti no septiņiem pāļiem ar vislabāk saglabājušos koksnes ārējo kārtu (koksnes paraugi K1–K7). Tie visi attiecas uz II izrakumu laukumā atklātajiem kanāla malas nostiprinājumu trim posmiem, kurus citu no cita atdalīja vēlākos laikos mūrēti celtņu pamati. Visi datētie pāļi bija darināti no priedes. To koksnes paraugiem konstatētas 83–182 gadskārtas, bet pašu pāļu diametrs koksnes paraugu atzāģēšanas vietā sasniedza apmēram 27–35 centimetrus. Jau iepriekš bija nosakāms, ka attiecīgie koki auguši nevienādos apstākļos, jo, piemēram, koksnes paraugam ar caurmēru aptuveni 35 cm (K3) bija

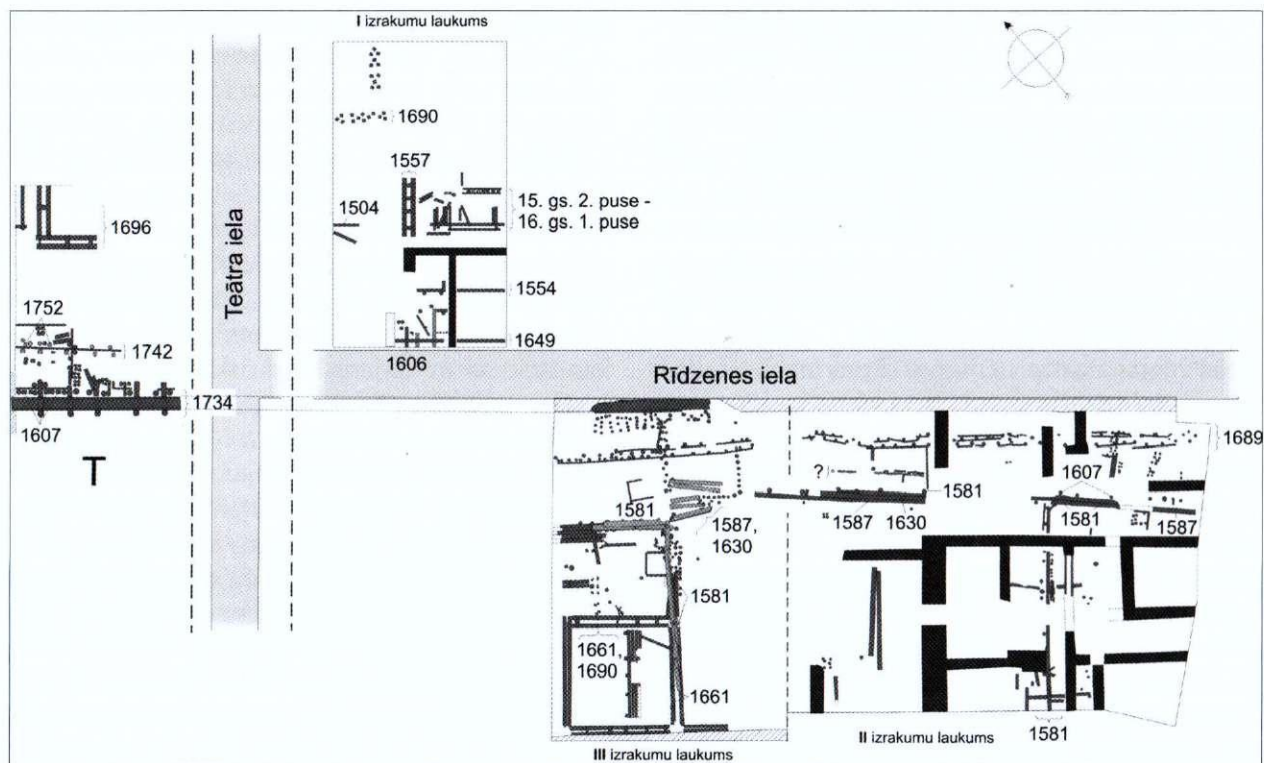
saglabājušās 90 gadskārtas, toties paraugam, kura diametrs tikai nedaudz pārsniedza 27 centimetrus (K1), konstatēja 182 gadskārtas. To, ka ikgadējā augšanas gaita priedēm bijusi visai atšķirīga, uzskatāmi parādīja arī visu septiņu pāļu gadskārtu indeksu laikrindu savstarpējās līdzības rādītāju vērtības: tās bija galvenokārt tikai viduvējas. Šo laikrindu datējumu izdevās vieglāk noteikt, tās atsevišķi salīdzinot ar gandrīz 40 absolūtajām gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindām un hronoloģijām, kas attiecas uz citiem vēsturiskajiem objektiem.

Gan vizuāli, gan pēc datēšanas rezultātiem varēja konstatēt, ka vairumam datēto pāļu pašas malējās gadskārtas tomēr gājušas zudumā. Tikai vienam koksnes paraugam (K4) vienāds gadskārtu skaits konstatēts divos radiālos virzienos. Līdz ar to šīs konstrukcijas pētīto pāļu pēdējo gadskārtu datējums visos gadījumos bija savstarpēji atšķirīgs: koksnes paraugam K1 – 1687. g., K2 – 1680. g., K3 – 1685. g., K4 – 1689. g., K5 – 1666. g., K6 – 1665. g. un K7 – 1689. gads. Varētu būt, ka kāds no pāļiem gatavots no nedaudz agrāk cirstas priedes stumbra, bet tas neietekmē pašas konstrukcijas datējumu. Pēc iegūtajiem rezultātiem var spriest, ka Rīdzenes vaļējā kanāla labās malas nostiprinājumu atsegtais posms būvēts, visticamāk, **1690.** gadā vai varbūt vienu gadu vēlāk – 1691. gadā.

Nākamā Rīdzenes kanāla pārbūve notika jau 18. gs. 30. gados, kad Rīdzeni iesprostoja slēgtajā koka kanālā. Kā jau minēts iepriekš, šajos arheoloģiskās uzraudzības darbos daļēji atsegtā Rīdzenes slēgtā kanāla būvelementi nav datēti, t.i., precīzi ir zināms tikai 2004. gadā Teātra ielā 2/4 atklātā kanāla posma būvei lietoto būvkoku ciršanas laiks – **1734.** gads (Zunde 2006, 348).

SECINĀJUMI

Kā liecina dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti, galerijas “Centrs” būvbedrēs atklātās senās koka konstrukcijas ir attiecināmas uz laikposmu no 15./16. gs. mijas līdz 18. gs. pirmās trešdaļas beigām. Salīdzinājumam: Teātra ielai pretējā pusē (Teātra ielā 2/4) 2004. gadā atsegtās koka konstrukcijas bija relatīvi nedaudz jaunākas, t.i., to datējums attiecas uz laikposmu no 17. gs. beigām līdz 18. gs. vidum. Tas varētu būt tādēļ, ka tur kultūrslāni noraka mazākā platībā un mazākā dziļumā, un tāpēc šeit, ļoti iespējams, vai nu izrakumu laukums līdz Rīdzenes krastu nostiprinājumu senākajām konstrukcijām nesniedzās, vai arī paliekas no dažām koka konstrukcijām vēl ir palikušas neatsegtas kultūrslāņa dziļākajās kārtās. Neatsegtas konstrukcijas kultūrslāni palikušas arī galerijas “Centrs” būvlaukuma robežās (Lūsēns 2009, 71–89).

4. att. 2004. un 2005. gadā Vecrīgā pie Rīdzenes ielas atsegtajām koka konstrukcijām un to jaunākajām daļām noteiktais absolūtais datējums. T – 2004. gadā atsegtās koka konstrukcijas Teātra ielā 2/4

To pierāda krasta nostiprinājumu nelieli fragmenti, kurus 2005. gadā izdevās atklāt starp abām noejām Kalēju ielas tuvumā. Tagad konstatēts, ka šī teritorija bijusi apbūvēta vismaz kopš 1690. vai 1691. gada, un tas nozīmē, ka jau tolaik samērā lielā platībā senāko krasta nostiprinājumu un, iespējams, vēl citu koka būvju augšējā daļa varētu būt nojaukta. Zem krastu nostiprinājumu sienām senāku koka būvju parasti nav, izņemot gadījumu, kad piemērotos apstākļos jaunu krasta nostiprinājumu sienu varēja būt praktiski izdevīgi būvēt virs senāk iedzītiem krastu nostiprinājumu pāļiem vai virs iepriekšējās sienas apakšējiem guļbaļķiem, kuri labāk saglabājušies. To, šķiet, 1938.–1939. gadā konstatēja arheoloģiskajos izrakumos, kurus veica abpus Rīdzenes ielai kvartālā aiz Audēju ielas (dienvidaustrumos no tās): šajā teritorijā Rīdzenes labā krasta pēdējie nostiprinājumi būvēti tieši virs senākajiem, jo upes gultne šajā pusē jau sākotnēji bijusi pietiekami dziļa un krasts – izmantojams laivu piestātnei (Caune 2005, 64). Citādi bija ar noeju malas nostiprinājumu sienām. Būvētas jau daļēji virs aizbērums kārtas, tās šķērsoja visai platu labās puses piekrastes joslu, kurā zemākās kultūrslāņa, t.i., aizbērums kārtas vēl varētu būt saglabājušās kādu senāku koka būvju, to skaitā krasta nostiprinājumu apakšējo daļu paliekas.

Rīdzenes krastu nostiprinājumu būvelementu atšķirīgais datējums liecina, ka upes abi krasti

nav nostiprināti vienlaicīgi, bet gan pārmaiņus pēc dažādiem laika intervāliem. Zinot vaļējā kanāla labās malas nostiprinājumiem un slēgtajam kanālam lietoto būvkoku ciršanas laiku (attiecīgi 1689. un 1734. g.), var aprēķināt, ka vaļējais kanāls pastāvējis aptuveni 45 gadus. Atšķirībā no upes abu krastu nostiprinājumiem vaļējā kanāla abām malām vajadzētu būt būvētām gandrīz vienlaicīgi. Līdz ar to jāsecina, ka arī tā kreisās malas nostiprinājumiem, kurus, jādodomā, Rīdzenes iela sedz vēl tagad, vajadzētu būt būvētiem ap 1690. gadu. Pirms tam kā pēdējais bija stiprināts Rīdzenes kreisais krasts (ap 1650. gadu).

2004. un arī 2005. gada arheoloģiskajos izrakumos pie Rīdzenes ielas atsegto koka konstrukciju būvelementu datēšanas rezultāti kopumā ļauj gūt daļēju priekšstatu par šo konstrukciju būvēšanas secību un vienlaicīgas pastāvēšanas periodiem, t.i., par Rīdzenes upes gultnes pakāpeniskās sašaurināšanas un vēlāk – šīs gultnes aizbērums apbūves laiku (4. att.).³ Tomēr šis priekšstats nevar būt pilnīgs, jo, pirmkārt, nav zināms, cik daudz un

³ Plānā visiem būvelementiem noteiktais datējums nav uzrādīts. Samērā daudziem no tiem pēdējās gadskārtas trūka, līdz ar to šo būvelementu relatīvi jaunākās gadskārtas datējums ir senāks par laiku, kad faktiski attiecīgie koki cirsti. Par Teātra ielā 2/4 atklāto koka konstrukciju un to būvelementu datēšanas rezultātiem tuvāk sk.: Zunde 2006, 346–356.

kādas konstrukciju paliekas palikušas neizpētītas un nedatētas kultūrslāņa neatsegtajos dziļākajos slāņos. Otrkārt, raksta sākuma daļā minēto iemeslu dēļ nav sagatavoti un datēti koksnes paraugi no daudziem citiem šajos izrakumos atsegtajiem koka konstrukciju būvelementiem. Tā, piemēram, palika nedatēti samērā daudzi pāļi gan Rīdzenes vaļējā, gan arī slēgtā koka kanāla konstrukcijas tiešā tuvumā. Dendrohronoloģiskās datēšanas praksē ir zināmi gadījumi, kad, nosakot datējumu katram atsegtam pālim, starp daudziem cieši līdzās sadzītiem pāļiem izdodas izdalīt tādus, kas attiecas uz atšķirīgos laikos celtām būvēm un tādējādi norāda to kontūras, daļas un dažu konkrētu būvelementu nozīmi konstrukcijās. Nosakot būvēšanas un pārbūvēšanas laiku mazākas nozīmes būvēm, dažreiz ir iespējams iegūt precīzāku un objektīvāku informāciju arī par galveno celtņu izmantošanu un to būvēsturi, kā arī iegūt papildu informāciju, kas izmantojama dendrohronoloģisko datējumu pārbaudei.

Jāatzīst, ka salīdzināšanas nolūkam ļoti pietrūkst precīzas informācijas par Rīdzenes krastu nostiprinājumu posmu būvēšanas laiku, kurus Vecrīgā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos atsedza senāk. Šīs konstrukcijas atsegtas Rīdzenes upes gultnes teritorijas vairākās vietās. Zinot arī to datējumu, tagad jau varētu gūt visai skaidru priekšstatu par Rīdzenes krastu nostiprinājumu būvēsturi kādreizējās upes posmam no Gleznotāju ielas gandrīz līdz tās ietekai Daugavā. Taču pēc pēdējos gados iegūtajiem šo seno koka konstrukciju datēšanas rezultātiem var rezumēt: atsedzot Rīdzenes krastu nostiprinājumus un virs upes gultnes aizbērums būvētās koka konstrukcijas nākotnē, ir svarīgi nodrošināt labvēlīgākus apstākļus ne vien to padziļinātai un rūpīgākai arheoloģiskai izpētei, bet arī dendrohronoloģiskajai datēšanai. Iegūstot jaunu arheoloģisko materiālu, rodas iespējas papildināt arī līdzšinējo dendrohronoloģisko informāciju. Tāpēc jācer, ka nākotnē par Rīdzenes krasta stiprinājumu būvēšanas vietu, veidu un laiku varēs iegūt jaunas, vēl pilnīgākas zināšanas.

LITERATŪRA

- Caune, A., 1992. *..Pati Rīga ūdenī*. Rīga: Zinātne.
- Caune, A., 1994. Rīgas pirmās ostas krastmalas. *Daugavas raksti: No Rīgas līdz jūrai*. Rīga: Zinātne. 32.–36. lpp.
- Caune, A., 2005. Rīgas upes krastmalu izbūves 12.–17. gadsimtā. *Senā Rīga 5: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 54.–69. lpp.
- Caune, A., 2007. Rīgas upes krastmalu izbūves 12.–17. gadsimtā. Caune, A. *Pētījumi Rīgas arheoloģijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 191.–208. lpp.
- Dunsdorfs, E., 1973. *Latvijas vēsture 1710–1800*. Stokholma: Daugava.
- Lūsēns, M., 2009. Jauni pētījumi Rīgas upes gultnē. *Senā Rīga 6*. Rīga: Apgāds Mantojums. 71.–89. lpp.
- Šterns, I., 1997. *Latvijas vēsture 1290–1500*. Rīga: Daugava.
- Tilko, S., 2006. Arheoloģiskā uzraudzība Rīgā, Teātra ielā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 60.–63. lpp.
- Zunde, M., 2006. Rīgā, Teātra ielā 2/4, arheoloģiski atklāto koka konstrukciju dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti un interpretācija. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 23. laid. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 346.–356. lpp.
- Zunde, M., 2009. Par 17.–18. gadsimtā būvētajiem Rīdzenes kanāliem. *Senā Rīga 6*. Rīga: Apgāds Mantojums. 90.–100. lpp.

Māris Zunde

DENDROCHRONOLOGICAL DATING OF THE WOODEN REVETMENT STRUCTURES OF THE RIVER RĪDZENE AND THE RESULTS OBTAINED

Summary

Dendrochronological dating of the timber revetments of both banks of the former Rīdzene River and the remains of later wooden structures built on the fill of the riverbed, which were uncovered archaeologically in a large area (2320 m² altogether) have been dated at the Institute of Latvian History at the University of Latvia. As a result, a string of wooden structures and separate timbers have been absolutely dated to the period from the late 15th up to the 18th century. A clearer picture has been obtained of the building history of the area of the former Rīdzene riverbed. The pine tree-ring chronologies relate both to timber of local origin and timber floated down the River Daugava from a long distance.

Key words: history of Riga, River Rīdzene, dendrochronological dating, revetments, historical timber.

In 2004 and 2005, foundation pits were excavated under archaeological supervision in Old Riga, on the site of earlier buildings, in advance of the construction of the new *Teātra nams* residential building and the *Galerija "Centrs"* shopping complex. Both areas planned for development, located close together, are on the site of the filled-in bed of the former Rīdzene River. In the course of the excavation work in the extensive area of the two building sites (2320 m² altogether), fragments of revetments built along both banks of the Rīdzene in various times were uncovered, along with remains of wooden structures of different function built later on top of the belt of fill of the former riverbed. In order to obtain a clearer picture of how this stretch of the Rīdzene riverbed and the fill layer of the bed was gradually built over, and to obtain additional data supplementing the absolute tree-ring chronology for pine in Riga, dendrochronological dating of timbers from the above-described wooden structures was undertaken at the Dendrochronological Laboratory of the Institute of Latvian History at the University of Latvia.

It was determined that the structures uncovered in the foundation pits were stretches of the revetments of the banks of the River Rīdzene, built in the period from the second half of the 15th or early 16th century right up to 1734, when the gradually filled-in and thus narrowed bed of the Rīdzene was channelled into a closed wooden canal. This means that the first, i.e. earliest, revetments of the banks of the Rīdzene, stretches of which had been uncovered in the course of previous archaeological excavation, have remained undiscovered, lying beyond the limits of the site, in deeper strata of the cultural layer or else demolished earlier. The left-bank revetments, built in the second half of the 15th or early 16th century, could not be precisely dated, because the timbers varied in date. The building material for the next phase of the revetment along the left bank was provided at around 1554, and the timber for the phase after that was obtained at around 1649. The belt of riverbed fill created

between each new revetment wall and the previous line of the riverbank was built up soon after it was created. This is indicated by the timber footings for the foundations of three masonry buildings. (The structural timbers are dated to 1557, 1690 and 1696.)

The uncovered revetments of the right bank of the former bed of the Rīdzene were built in about 1581, and were evidently repaired in places in about 1587, 1607 and 1630. Built in 1581, at the same time as the wall of the revetment, were ramps leading down to the river, which had lateral walls of logs. Supported on one such wall was part of the footing of a masonry building built from timber cut in the period 1661–1690. After the above-mentioned major revetment wall, the next to be built, in about 1689, was the wall of the right bank of the open wooden channel of the Rīdzene. It is thought that the remains of the left bank wall of this channel remain intact beneath the street Rīdzenes iela, which was not affected by building work. The closed wooden channel of the Rīdzene, which existed up to the second half of the 19th century, was built of timber felled in 1734. On the left bank, some new wooden structures, possibly outbuildings, were constructed after 1642 and after 1752.

Although, for various reasons, only a proportion of the timbers from the structures uncovered in the two foundation pits were dendrochronologically analysed, the results of the dating work, nevertheless, have provided significantly more precise information about the building history of this part of Old Riga in the period from the late 15th up to the 18th century. The pine tree-ring chronologies for Riga, relating both to timber of local origin and timber floated down along the Daugava River, have been supplemented with new data. The results obtained serve to emphasise once more that it is important in future to provide better conditions not only for detailed and careful archaeological investigation of historical timber structures preserved in the cultural layer, but also for dendrochronological dating of this material.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Plan showing the location of dendrochronologically dated historical wooden structures and structural elements uncovered in 2005 in the foundation pit for the *Galerija "Centrs"* shopping mall; A – masonry foundations of later buildings, and fragments of such foundations

Fig. 2. Log-ends with recesses for tying rafts

Fig. 3. A pair of piles from the footing of a building foundation, uncovered in the N corner of Area I

Fig. 4. Absolute dates obtained for the wooden structures, and more recent elements of these structures, uncovered in 2004 and 2005 at Rīdzenes iela in Old Riga; T – wooden structures uncovered at *Teātra iela 2/4* in 2004

AUTORI

Berga Tatjana

arheoloģe, Dr. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV-1050
tatjana_berga@inbox.lv

Ciglis Jānis

arheologs, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
Pils lauk. 3, Rīga, LV-1050
janis.ciglis@history-museum.lv

Klētņiņš Jānis

zinātņu vēsturnieks, Dr. sc. ing. h. c.
Latvijas Zinātņu akadēmija
Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV-1050
janis.kletnics@geostar.lv

Kovaļovs Mihails

vēsturnieks, Ph. D.
Saratovas Valsts tehniskā universitāte,
Sociāli humanitārā fakultāte
Politehničeskaja ulica 77, 5 korpuss, Saratova,
410054, Krievija
kovalevmv@yandex.ru

Medvedeva Marija

arheoloģe, Ph. D.
Krievijas ZA Materiālās kultūras vēstures institūts
Dvorcovoje naberežnaja 18, Sanktpēterburga,
191186, Krievija
marriyam@mail.ru

Mugurēvičs Ēvalds

arheologs, Dr. habil. hist., prof., LZA īstenais loceklis
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV-1050
mugurevics@e-apollo.lv

Muižnieks Vitolds

arheologs, Mag. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV-1050
Vitolds3@inbox.lv

Nazarova Jevgenija

vēsturniece, Ph. D.
Krievijas ZA Vispārējās vēstures institūts
Leninskij prospekt 32a, Maskava, 119334, Krievija
vnaz@zmail.ru

Popova Jeļena

arheoloģe, Ph. D.
M. V. Lomonosova Maskavas universitāte,
Vēstures fakultāte
Lomonosovskij prospekt 27, korpus 4, Maskava,
119992, Krievija

Puškina Tamāra

arheoloģe, Ph. D.
M. V. Lomonosova Maskavas universitāte,
Vēstures fakultāte
Lomonosovskij prospekt, 27, korpus 4, Maskava,
119992, Krievija
tapush@mail.ru

Radiņš Arnis

arheologs, Dr. hist.
Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
Pils lauk. 3, Rīga, LV-1050
info@history-museum.lv

Spirģis Roberts

arheologs, Dr. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV-1050
spirgis@inbox.lv

Vasiļausks Ernests

arheologs, Dr.
Šauļu universitāte, Humanitārā
fakultāte
P. Višinskio g. 38, Šiauliai, LT 76352,
Lietuva
ernestas@inbox.lv

Vasks Andrejs

arheologs, Dr. habil. hist., prof.,
LZA korespondētājloceklis
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV-1050
vasks@lu.lv

Vaškevičute Ilona

arheoloģe, Dr. hist.
Lietuvas vēstures institūts
Kražiū 5, Vilnius, LT-01108
vaskeviciute@istorija.lt

Vilcāne Antonija

arheoloģe, Dr. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV-1050
vilcaneantonija@inbox.lv

Zagorska Ilga

arheoloģe, Dr. hist.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV-1050
izagorska@yahoo.lv

Zemītis Guntis

arheologs, Dr. hist., prof.,
LZA korespondētājloceklis
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV-1050
guntis.zemitis@gmail.com

Ziriņa Ingrida

vēsturniece, Mag. hist.
Valmieras Novadpētniecības muzejs
Bruņinieku iela 3, Valmiera, LV-4201
ingrida.zirina@valmiera.lv

Zunde Māris

biologs, Dr. biol.
LU Latvijas vēstures institūts
Akadēmijas lauk. 1, Rīga, LV-1050
zunde@lanet.lv

ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
XXIV

Materials of the International Conference
“Francis Balodis. Archaeology and the Age.
125 years since the birth of Professor F. Balodis”
and recent studies in Latvian archaeology

University of Latvia
Institute of the History of Latvia
Riga 2010

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA
XXIV

Starptautiskās konferences
“Francis Balodis. Arheoloģija un laiks.
Profesoram F. Balodim – 125” materiāli
un jaunākie pētījumi Latvijas arheoloģijā

Redaktores: *Ināra Stašulāne,*
Viktorija Kolļegova (krievu val.)
Antra Legzdiņa (angļu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*

SIA Apgāds “Zinātne”,
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050.
Reģistrācijas apliecība nr. 40003576967.
Iespiesta LĢIA tipogrāfijā “Latvijas karte”,
O. Vācieša ielā 43, Rīgā, LV-1004.